

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

بوزدالا

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

بوزدالا

مىللەتلەر نەشرىياتى

قىستۇرما رەسىمىنى سىزغۇچىلار: ئابدۇراخمان ئابلىز
خالىل ئابدۇقادىر
خېتىنى يازغۇچى: قاينام جاپبار
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالھ

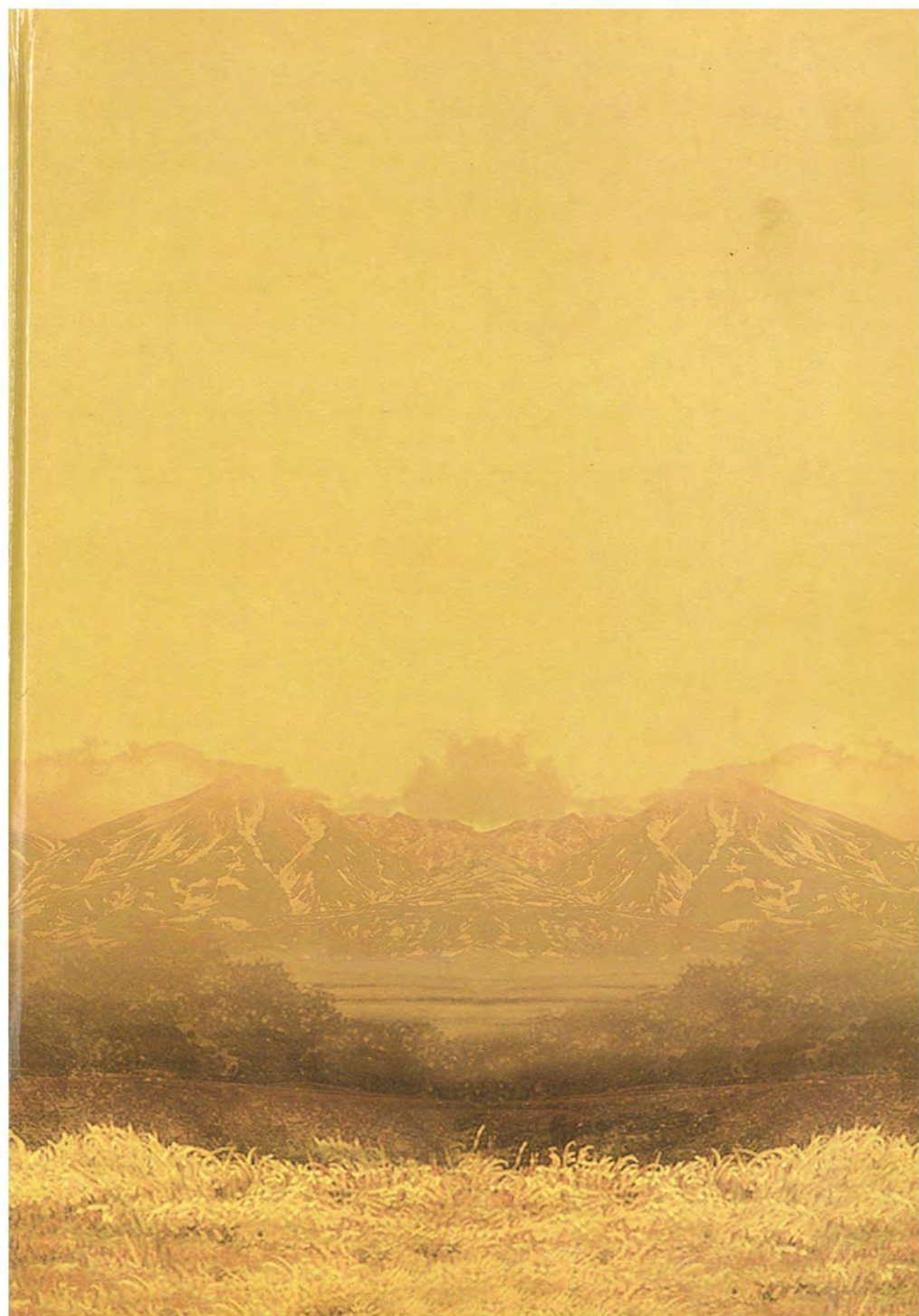

ISBN 7-105-07639-9/I · 1637
民文 (维236) 定价: 30.00元

ISBN7-105-07639-9

9 787105 076390 >

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

بوزدالا

(رومان)

مىللەتلەر ئەشرفىياتى

ئىبراھىم ئىبراھىم

نەشرىياتتىن

ئاتاقلىق شائىر، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ « تۇندىكى چاقماق » ۋە « داغ » رومانلىرىدىن كېيىنكى يەنە بىر مۇۋەپپەقىيەتلىك ئەمگىكى بولغان « بوزدالا » روماندا، مىلادىيە 744 - يىلى ئورخۇن دەرياسى ۋادىسىدا قۇرۇلغان ئورخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ تارىخى، ئىجتىمائىيىتى، مەدەنىيىتى ۋە بۇ قاغانلىقنىڭ تاڭ سۇلالىسى بىلەن بولغان قويۇق سىياسىي، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلىرى توغرا تارىخ قارىشى ئاساسىدا يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن يورۇتۇپ بېرىلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئېلىمىزنىڭ زېمىن پۈتۈنلۈكىنى، چېگرا رايونىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش، ئەلنى ئەمىن قىلىش ۋە گۈللەندۈرۈش بولىدىكى تارىخىي كۈرەش ئەمەلىيىتىدىن ئوبرازلىق ئۇچۇرلار بېرىلگەن. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، مەزكۇر رومان جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ تۇنجى رەئىسى يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ « ئۇيغۇرلار قەدىمىي، شۇنداقلا نەۋقىران بىر مىللەت. ئۇلار تارىختا ئۆزلىرىنىڭ قۇدرەتلىك خانلىقلىرىنى قۇرۇپ چىققان بولسىمۇ، ئىچكىرى ئىقلىم بىلەن قويۇق سىياسىي، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى ئىزچىل ساقلاپ كەلگەن. ئۇلار ئېلىمىزنىڭ چېگرا ئامانلىقىنى قوغداپ، دۆلەتنىڭ بىرلىكى ئۈچۈن ناھايىتى زور تۆھپىلەرنى قوشقان. تارىختا، ئۇيغۇر خەلقى يەنە ئوتتۇرا ئۆزلەڭلىكتىكى سۇلالىلەرنىڭ توپىلاڭنى تىنچىتىشىغا كۆپ قېتىم قوشۇن چىقىرىپ ياردەم قىلغان » (« جوڭگۇ مىللەتلىرى گېزىتى » 2005 - يىلى 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى سانى) دېگەن بۈكسەك باھاسىنى ئىشەنچلىك تارىخىي پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ بەرگەن.

يازغۇچىنىڭ ئۇزۇن يىللىق جاپالىق ئۆگىنىش، ئىزدىنىشنىڭ مەھسۇلى بولغان بۇ روماندا، ئاپتور ئورخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مىلادىيە 762 - يىلىدىن مىلادىيە 795 - يىلىغىچە بولغان قىسقىغىنە 30 نەچچە يىللىق ئەگرى - توقاي كەچۈرمىشلىرىنى تارىخىي ماتېرىياللىرىم مەۋقەسىدە تۇرۇپ، خېلى مۇكەممەل بەدىئىي قۇرۇلما، پىشقان نەسرىي تىل ۋە يارقىن بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق روشەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىپ، تارىخىي چىنىقنى ئەتراپلىق نامايان قىلىشقا ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغان.

ھەممىگە ئايانكى، مۇقەددەس ۋە تىنىمىز تۇپرىقىدا ياشاپ كەلگەن ھەر مىللەت خەلقى ۋە تىنىمىزنىڭ ئۇزاق تارىخىنى ۋە شانلىق مەدەنىيىتىنى ئورتاق ياراتقان. بۇ روماننىڭ نەشر قىلىنىشى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېلىمىز مىللەتلىرىنىڭ بىر ئەزاسى بولغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋە تىنىمىزنىڭ تارىخىي مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىشقا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىسىگە بولغان چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشتا مۇھىم رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە، ئىشىنىمىزكى، تارىخىي چىنىق بىلەن تارىخىي چىنىق ئاساسىدىكى مۇۋاپىق بەدىئىي توقولما ماھىرلىق بىلەن بىرگە ۋە قىلىنغان بۇ تارىخىي رومان، يېڭى دەۋر ياشلىرى ئۈچۈن كۆڭۈلدىكىدەك بىر ۋە تەنپەرۋەرلىك ئوقۇشلۇقى بولۇپ قالغۇسى.

ئىزدىنىشنىڭ چېكى ۋە ئىجادىي ئەمگەكنىڭ ئاخىرقى پەللىسى بولمايدۇ. شۇ سەۋەبلىك، «بوز دالا» رومانىمۇ مۇكەممەللىكتە پەللىگە يەتكەن دەپ ئېيتالمايمىز. شۇڭا، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەپۇچانلىقىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، رومان ۋە قەلىبلىرىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشىنى زامان، ماكان تەكشىلىكىگە قويۇپ ئوقۇپ چىقىشىنى ۋە مۇۋاپىق باھا بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

مۇندەرىجە

1. ھازىردا بالا 1
2. ئاتا، سەن قەيەردە 7
3. نامەلۇم ئاتلىقلار 16
4. تەقدىرنىڭ بۇرۇلۇشى 26
5. ساقاللىق ئادەملەر 35
6. ئوردۇبالىق بوسۇغىسىدا 49
7. شەھەر قاينايدۇ 57
8. ئاق يەكتەكلىك كىشىلەر 66
9. تۇنباغانىڭ گۇمانلىرى 76
10. قاغان نېمە دەيدۇ 86
11. ئەھۋال ئۆزگەرمەكتە 98
12. ئەتىيازدىكى جۇدۇن 107
13. قۇتلۇقنىڭ بىر ئىشى 119
14. ئىسسىق شامال 130
15. كۈتۈلمىگەن ۋەقەلەر 140
16. شىۋىرغانلىق كەچ كۈز 154
17. ئاتا ۋە بالا 168

- 182 18. سىرلىق سايە
- 194 19. بەگبارسىنىڭ خىيالى
- 209 20. تاراس تېكىن لەشكەر سورايدۇ
- 225 21. نامەلۇم ئۈچىنچى قەبرە
- 242 22. خەتەرلىك قىلتاق
- 256 23. ياغلاقارنىڭ كارامەتلىرى
- 278 24. ئاستانىدىن ئەلچى كەلدى
- 298 25. تۆھمەت
- 320 26. قاغاننىڭ ئۆيلەنگۈسى بار
- 335 27. ئاستانىدىكى كۈنلەر
- 351 28. ئۆتۈكەندىكى ئىلاھ
- 366 29. قاغان ئۆيلەندى
- 382 30. بېشبالىق خەۋپتە
- 403 31. ئۈتۈلماس تۈنلەر
- 419 32. جەڭ شۇنداق بولىدۇ
- 435 33. يول ئوردۇبالىققا
- 454 34. ناتونۇش مەھبۇس
- 476 35. ئۇ ئەمدى قاغان تاغىسى
- 496 36. ئۇرخۇن سۈيى ئۈزۈلمەيدۇ
- 512 37. كۈنپېتىشتىكى شەپەق
- 528 38. خاتىمە

1. ھازىردا بالا

زۈلمەت ساقىندىسى بىلەن تاڭ شولسى قۇچاقلاشقان تۇتاش گىرۋەكتە غۇۋا يۈرۈپ تۇرغان ئۇناسىز زېمىن تولغاق ئەۋجىدىكى نىمجان ئاندىك يېنىككەنە سىلكىندى. يىراقلاردا قەد كۆتۈرگەن ھاز-گاي^① تاغلىرى ئوت كەتكەندەك قىزاردى. تولغاق ئەۋجى چېكىگە يەتتىمكىن، ياكى تاغ ئاسمىنىدا ئېسىلىپ تۇرغان بۇلۇتلارنىڭ دەرمىنى تۈگەپ، دېمى كېسىلدىمكىن، تۇخۇم سېرىقىغا ئوخشايدىغان سوقۇ-چاق قۇياش ئاخىرى تاغلار بېشىغا — ئېگىز-پەس چوققىلارنىڭ ئەڭ ئېگىزىگە يامشىپ چىقتى.

تاڭ ئاتتى، قۇياش يۈز كۆرسەتتى، يەر بېغىرلاپ لەيلەپ يۈرگەن كۆكۈچ تۇمان بىردەمدىلا غايىب بولدى. تاڭغا تەلۈمۈرگەن تاغ، تاڭغا تەلپۈنگەن يايلاق، تاڭنى سېغىنغان جىمى جانلىق بىردىنلا ۋىسال پەسلىگە ئۇلاشتى. تاغ تۆپىسىدىن گويا تاغ قىيانىدەك يامراپ چۈشكەن قىزغۇچ شولا سوغۇق شامالدا دىر-دىر تىترەپ تۇرغان ئوت-چۆپلەرنى سۇۋارىسىغا سۆيۈپ ئۆتتى، ئىللىق تەپتى بىلەن جىسمىنى ئىسسىتتى، ياپراقلىرىغا جۇلا قوشتى. ئۇۋىسىدىن ئېتىلىپ چىققان بىتاقەت تورغاي-لار ئاشىقنىڭ دىدارى بىلەن ئاسمان بوشلۇقىدىلا قۇچاقلاشتى، تاڭ شادلىقىدا مەست بولغانچە يايلاق ئاسمىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى.

بىراق، كەڭ يايلاقتا چاپچىپ يۈرگەن تاڭ تەنتەنىسى قوڭۇر چاپلىرى پاختايغان، كۆزلىرى قىزارغان بىر تەنھا بالىنى ئەسلا خۇش

① ھانگاي — ھازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى بىر تاغ تىزمىسى.

قىلالمايىتى. ئۈستۈشى توپىغا مىلەنگەن، تېرە كەمزۈلى نەملەشكەن، قاپاقلىرى كۆك ياكى قەندەك ئىشىش چىققان بۇ بالا كەڭ يايلاقنىڭ كىندىكىدە، پاكىراق بىر تاغ باغرىدا تىكلەپ قويغان كۆتەكتەك قېتىپ قالغانىدى. تۇرۇپ ئېسەدەيتتى، تۇرۇپ بۇرنىنى تارتاتتى. مۇشۇ ئاددىي ھەرىكەتلىرىلا ئۇنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بېرەتتى. قۇلاق تۈۋىدىن شۇرلاپ ئۆتۈۋاتقان غۇر-غۇر شامالمۇ، باش ئۈستىدە سايراۋاتقان بىخەم قۇشلارمۇ ئۇنىڭ قايغۇسىنى يوق قىلالمايىتى. تاڭ ئاپتېپىدىن نېسۋە تەگمىگەن كۆڭۈل كۆلبىسى يەنىلا تاغ تەسكىيدەك قاراڭغۇ ئىدى.

دۇرۇس، كىچىك قۇتلۇق تۈن ھەسسىدىن بېرى، يەنى ئانىسى جان ئۈزگەندىن بېرى ئۆيى جاي ئالغان تاغ باغرىدىن، ئاشۇ-مەشۇ-لاردەك قۇچاقلىشىپ ئۆسكەن ئىككى تۈپ ئارچا دەرىخى ئاستىدىن ئانىسىنىڭ ئاخىرەتلىكىگە ئاتاپ بىر پارچە يەر تاللىدى. ئاي يورۇقىدا تىمسىقلاپ يۈرۈپ ئادەم چۆكۈرگۈدەك بىر يەرلىك كولاپ چىقتى. يەرلىك يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغىنىچە مۇشۇ تاڭنى، پەيلى ھۇرۇن ئاشۇ قۇياشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈشكە باشلىدى...

تۆت كۈندىن بېرى كاۋاپتەك قىزىپ، لايدەك ئېزىلىپ ياتقان ئانىسى تۇبۇقسىز نەپەستىن قالغاندا بۇ بىچارە بالا ئۇنىڭ ئۆلۈپ قالغىنىغا زادىلا ئىشىنەلمىدى. بۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر يۈلەنچۈكىنىڭ ئۆزىنى بۇ تەرىقە تېز تاشلاپ كەتكىنىنى ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى. كۈز يامغۇرىدەك تامچىۋاتقان كۆز يېشى بىلەن ئانىسىنىڭ قان قاچقان يۈزىنى نەچچە قېتىم يۇيۇپ چىقتى. ھارارىتى كەتكەن قاتتىق جەسەت-نى خۇددى بۆشۈك تەۋرەتكەندەك تەۋرەتتى. ئانىسى كۆزىنى ئاچمىدى، ئۈندىمىدى، ھاياتلىقتىن بىرەر شەپىمۇ بەرمىدى. قۇتلۇق ئاخىر ئاچچىق رېئاللىققا بىقۇۋۇللارچە تەن بەردى-دە، مەڭزىنى سۈرتتى،

ئوغۇللۇق بۇرچىنى ئادا قىلىشقا تۇتۇنۇپ، ئۆسۈك ترناقلىرىنى نەم-خۇش تۇپراققا پاتۇردى...

«ئوغلۇم، — دېدى، مۇشۇ يانباغرىدا، قويۇق ئارچا شاخلىرى ئارىسىدىكى قاراڭغۇلۇقتا پەيدا بولغان گېجەك ساقاللىق، قوي كۆزلۈك بىر ئادەم سالماق تەلەپپۇزدا، — مەن يىراقتا، قارىساڭ كۆزۈڭ، توۋلساڭ ئۇنۇڭ يەتمەيدىغان بىر يەردە. كۆڭۈل كۆزۈم كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، جاپاكەش ئاناڭنىڭ روھى تەڭرىمىز ئۆلگېن^① نىڭ دەرگاھىغا كەتتى. مانا ئەمدى سەن ئۇنىڭ تېنىنى ئۇ ئىلاھنىڭ ھۇزۇرىغا ئۇزاتماقچى بولۇۋاتىسەن. ئوبدان بالام، يادىڭدا تۇت، ئۇنى ئابا — ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇدۇمى بىلەن ئىلاھىي قۇياش چىراي كۆرسەتكەن-دىن كېيىن ئاندىن يەرلىكىدە قوي، بىچارە ئاناڭ تەڭرى ئالدىغا يورۇق يۈزى بىلەن كەتسۇن!» دېدى ۋە «لىپ» قىلىپلا غايىب بولدى. قۇتلۇق گۈلدۈرمامىدەك تورلۇق، سۇ شىلدىرلىغاندەك تەمكىن، سەلكىن ئەسكەندەك يەڭگىل بۇ ئاۋازنى بىر ئاڭلاپلا ئىلغا قىلىۋالدى. قارلىق تاغدەك سۈرلۈك كەلگەن بۇ چىرايىنى بىر قاراشتلا تونۇۋالدى. بۇ ئاۋاز دادىسىنىڭ ئاۋازى، چىرايمۇ دادىسىنىڭ چىرايى ئىدى. بىراق، قۇتلۇق كۆزلىرىنى قانچە چىمچىقلا تىسىمۇ، چۆچەكتەك يوغان ئاچسىمۇ ئۇنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈۋېلىشقا مۇيەسسەر بولالمىدى.

قۇتلۇق دادىسىنى شۇنچىلىك سېغىناتتىمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ كۆكۈچ شاخلار ئارىسىدا قايتا پەيدا بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى، ئاڭلىغىنىنىڭ ۋە كۆرگىنىنىڭ بىر دەقىقىلىق خىيالىي تۇيغۇ ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان چۈشەنەتتى. چۈنكى ئۇ، دادىسىز ئۆتكەن بىر ئاي ئىچىدە، بولۇپمۇ

① ئۆلگېن — شامان تەڭرىسىنىڭ نامى، ئۇنىڭ يەتتە ئوغۇل، يەتتە قىزى بارمىش.

مۇسبەتلىك بىر كېچىنىڭ ئىچىدە بىردىنلا چوڭ بولۇپ ئەقىللىق يىگىتكە ئايلىنىپ قالغاندەك قىلاتتى.

قۇتلۇق دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقىنى مۇلاھىزە قىلدى:

«دۇرۇس، ئۆتكەن يىلى ئاكىمنىڭ ئېتى ئۇنىڭ جەستىنى يىراق جەڭگاھتىن ئېلىپ كەلگەندە دادام ئۇنى كۈن كۆتۈرۈلگەندە ئاندىن يەرلىكىگە قويغان ئەمەسمىدى؟»

قۇتلۇق يېرىم كېچىدىن تاڭ ئاتقۇچە، تاڭدىن تارتىپ كۈن كۆتۈرۈلگىچە يەرلىك يېنىدا ئولتۇرۇپ چىقتى، ئايىغلىرىنىڭ ئۇيۇشۇپ، پەيلىرىنىڭ نەشتە سانجىلغاندەك سىرقىراشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلمىدى، كۈن چىقىش تەرەپتىن بىردەممۇ كۆز ئۈزمىدى...

مانا ئەمدى تاڭ ئاتتى. قۇياش ئۆرلەپ، دادىسى بېشارەت بەرگەن خاسىيەتلىك دەقىقىمۇ كېلىپ قالدى. ئۇ دادىسىنى دوراپ ئۈستۈپشىنى بىر قۇر تۈزەشتۈردى-دە، خەس چاپلاشقان قۇلاقلىرىنى قېقىپ، ئۆ-سۈك چاپلىرىنى يۆگەپ-يۆگەپ تېرە تەلپىكىنىڭ ئاستىغا باستۇردى. كۈن چىقىشقا، كۆز چېقىۋاتقان سارغۇچ قۇياشقا قاراپ چوڭقۇر تەزىم قىلىپ، كەينىگە بۇرۇلدى. يانباغرىدىن چۈشۈپ، كىچىك ئېقىن بويى-دىكى چۆپلۈك تەكشىلىككە يېتىپ كەلدى. بۇ تەكشىلىكتە ئۆزى كۆز ئاچقان، قەھرىتان قىش ۋە تومۇز كۈنلەردە جەددى-جەمەتكە پاناھ بولغان كىگىز ئۆيى جايلاشقاندى.

ئۇ ئۆيىگە كېلىۋېتىپ ساناقسىز قارا قاغىلارغا ئوخشايدىغان قارا داشقاللار ئارىسىدا كۆمۈلۈپ ياتقان تۆمۈرچىلىك ئوچىقىغا خورسىنىش ئىچىدە قاراپ قويدى، دادىسىنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك ئىزى قالغان بۇ خارابىدىن نەزىرىنى يۇلۇۋېلىپ، ئىشكىنى قايرىدى.

دائىرىسى ئانچە چوڭ بولمىغان، كىگىزلىرىنىڭ تۆۋەن تەرىپى كونا قىغىدەك چىرىپ كەتكەن بۇ يۇمىلاق ئۆي بىر ئايىغلىق توپا پەگا

ۋە بىر غېرىپچە كۆتۈرۈلگەن سۇپىغا بۆلۈنەتتى. پەگا نەم بولغىنى بىلەن، سۇپىغا سېپتە چىخ بورا، بورا ئۈستىگە سەل پۇچۇلغان گۈللۈك تەڭلىمات سېلىنغانىدى. تەڭلىماتنىڭ بىر بېشىدا ئاشلانغان ۋە ئاشلاد-مىغان قوي تېرىلىرى يۆگەكلىك تۇراتتى. تەڭلىماتنىڭ چەت-ياقسىد-دىن، تېرىلەر ئارىسىدىن ئاندا-ساندا ئۈنۈپ چىققان ئۆڭسىز ئوت-چۆپلەر بەنئەينى كىچىك بالىنىڭ رەزگى كوكۇلىسىغا ئوخشايتتى. پەگا يېنىدىكى قوپال تاختايىلار تۆپىسىدە باشقىلارنىڭ روزىغارىدا ئانچە كۆپ تېپىلمايدىغان، لېكىن بۇ ئۆيىدە خېلى مول بولغان تۆمۈر قازان-قو-مۇچلار قالايمىقان تاشلىنىپ تۇراتتى، سەل ئېگىزگىرەك چاكاندا، ئادراسمان دېگەندەك خەيرلىك ئۆسۈملۈكلەر ئېسىلغانىدى. سۇپىنىڭ تۆر تەرىپىدە، نىمكەش ئاق كىگىز ئۈستىدە قۇتلۇقنىڭ ئانىسى بەخىرامان ئۇخلاۋاتقاندا سوزۇلۇپ ياتاتتى، تۆپىسىگە ئەيلەنگەن يۇمشاق تېرىدىن قۇراپ تىكىلگەن پاكىز يوتقان يېپىقلىق ئىدى.

قۇتلۇق چورۇق ئىچىدە سەل قورۇلۇۋاتقان ئاياغلىرىنى تەستە يۆتكەپ، پەگادىن سۇپىغا چىقتى، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئانىسىنىڭ يېنىغا كەلدى، ئۇنى ئويغىتىۋېتىشتىن ھەزەر ئەيلەنگەندەك، تىۋىشىزلا تىزلاندى، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ چىرايىغا سەپسالدى. خۇدانىڭ كۈنى تورغاي بىلەن تەڭ تۇرۇپ ئۆچكە ساغىدىغان، ئوتتۇز قەدەم نېرىدىكى چوڭقۇر ئېقىندىن ئېغىر ئىدىش بىلەن سۇ توشۇپ كېلىپ ناشتىلىق تەييارلايدىغان، تېزەك تېرىپ، ئوتۇن تو-شۇيدىغان جاپاكەش ئانىنىڭ چىرايىدا تەشۋىش ۋە بىئاراملىق ئالامەت-لىرى ئۇيۇپ قالغانىدى. بوز كۆزلىرىمۇ نېمىندۇر كۆرۈپ قانمىغاندەك يېرىم ئېچىلىپ تۇراتتى، سارغۇچ كەلگەن چىشلىرىنى يېپىۋېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا قېتىپ كەتكەن توم-توم لەۋلىرى جان ئۇزۇش ئالدىدىكى ۋەسىيىتىنى تەكرارلاپ: «ئوغلۇم قۇتلۇق، ئانىسى يوق قوزىدەكلا يېتىم

قالدىڭ، سەن تېخى كىچىك، بۇ سىتەمكار دۇنيادا يالغۇز ياشاش ساڭا ئېغىر كېلىدۇ، بارغىن، ياغلاقلار قوۋمىگە بارغىن، تەڭرىمىزگە، تەڭرىد- مېزنىڭ يەتتە ئوغۇل، يەتتە قىزغا سىغىنىپ قاراقتىر^① تەرەپكە قاراپ مېڭىۋەر، داداڭنى ئۇلار ئاشۇ تەرەپكە ھەيدەپ كېتىشكەن...» دەپ مىدىرلاۋاتقاندەك قىلاتتى.

قۇتلۇق غەملىك بېشىنى ساڭگىلىتىپ، ئانىسىنىڭ چىرايىغا سەپ- سالغان يېتى قانچە ئۇزۇن ئولتۇردىكىن، ئۆيىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە- كى كالا كۆزچىلىك تۆشۈكتىن ئالتۇن نوغۇچتەك ئېتىلىپ گىرۋاتقان بىر دەستە قىزىل شولا ئەمدى تولۇق ئاقاردى، ئانىسىنىڭ سوزۇنچاق، تېرىسى يېرىك كەلگەن چىرايى، قىڭراق بىسىدەك قىزلىق قاڭشىرى، قۇلاقلىرىنى يوشۇرۇپ تۇرغان يېرىك سېكىلەكلىرى ئوت تەپتىدە تاۋلىنىۋاتقان تۆمۈر قالقاندەك جۇلالىنىشقا باشلىدى.

«كۆك ئىلاھى ئانامنى ئۆز دەرگاھىغا چىلاۋاتسا كېرەك، بەلكى ئۇنى ئۈزىتىپ قويدىغان يەيت يېتىپ كەلگەندۇ...»

قۇتلۇق ئانىسىنىڭ تولۇن ئايدەك تولغان چىرايىدىن كۆز ئۆز- مەيلا ئۆرە بولدى، ئارقىدىنلا ئۆي ئۆگزىسىدىن ئىككى تال بادىرنى كۈچەپ تۇرۇپ سۇغۇرۇۋېلىپ، سۇپىغا ئېلىپ كەلدى.

«ئەي ئۇلۇغ تەڭرىم، بىر پەسكە، پەقەت بىر پەسكىلا تاقەت قىلىپ تۇر، كۆرۈۋاتسەن، ئانام ھازىر ئۇخلاۋاتىدۇ، دادام قىلغاندەك قىلىپ جىرغا ياسايىمەن، ئۇنى جىرغامغا ياتقۇزۇپ، ئويغاتماي، تەۋرەت- مەي ھۇزۇرىڭغا ئۈزىتىپ قويمەن...»

قۇتلۇق ئۆزىچە پىچىرلىغاچ، ئۆي بىساتلىرى ئارىسىدىن بىر پارچە ئاق كىگىزنى سۆرەپ كېلىپ، ئۇنى تەككىيە يېنىغا تۈپتۈز قىلىپ يايىدى، بادىرلارنى كىگىز ئۈستىگە تاشلاپ، كىگىزنىڭ ئارتۇق قىسمىنى

① قاراقتىر — شامان ئېتىقادىچە، قارا رەڭ شىمالنىڭ بەلگىسى.

بادىرلاردىن شۇنداق ئارتىلدۇرۇۋېدى، ئەپچىلگىنە بىر جىرغا تەييار بولدى.

«ئوبدان ئانا، بەكلا چارچاپ كەتتىڭ، يەنە ئۇخلا، ئۇخلاۋەر-گىن، يەر يۈزىگە قانداق كەلگەن بولساڭ، ئاسمانغىمۇ شۇنداق چىقىپ كەت، جېنىم ئانا، ئازراق، يەنە ئازراق چىداشلىق بەر، مانا، ھاردۇق يەتكەن ئايالىرىڭدىكى جىرغىغا ئالدىم، مانا، غەمگە تولغان بېشىڭنىمۇ جىرغىغا قويدۇم.»

قۇتلۇق يەرلىك كولاپ ئالقاتتەك قىزىرىپ كەتكەن بارماقلىرى بىلەن پېشانىسىدە ئېسىلىپ تۇرغان قۇيۇق تەر مۇنچاقلىرىنى سۈرتۈ-ۋەتتى، كۆكسىنى كۆرۈككەك كۆپۈرۈپ ئۆپكەسى تولغۇچە نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئالغانلىرىغا تۈكۈردى، كالىپۇكىنى چىشلەپ، جىر-غىنى ھارۋا سۆرىگەندەك سۆرىگەن پىتى تالاغا ماڭدى.

كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قارىتىپ قېزىلغان تارغىنە يەرلىكىنىڭ تەكتىگە بىر قەۋەت قۇرۇق شاخ يېيىتىلغانىدى. يەرلىك تېمىمۇ سامان-لىق كاكىل لايدا سىيپالغاندەك سىلىق كۆرۈنەتتى. تاڭ شەبىنىمى ۋە كۆز يېشى بىلەن نەملەنگەن قوڭۇر تۇپراق ئايتاپ تەپتىدىن ھارارەت سۈمۈرۈپ ئەمدىلەتنى قۇرۇپ كېلىۋاتاتتى.

قۇتلۇق ئانىسىنىڭ جەستىنى جىرغىدىن چۈشۈرۈپ، ئاۋايلاپ يەرلىككە ياتقۇزدى، بېشىنى كۈنچىقىشقا توغرىلاپ، يۈزىگە چىغ ياپتى. ئاسمانغا قاراپ ئۈنسز ئىلتىجا قىلىۋالغاندىن كېيىن ئېسەدەپ تۇرۇپ قوللىرىنى توپىغا ئۇزاتتى...

2. ئاتا، سەن قەيەردە

قۇتلۇق ئېسىنى بىلگەن چاغلاردا، كۈنچىقىشتىكى تاغ ئېتىكىدىن

تا مۇشۇ پاكار تاغقىچە سوزۇلغان، كۈنپېتىش تەرىپىمۇ يەنە شۇنچىلىك ئۇزاققا كەتكەن كەڭ يايلاقنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا شوخ تايچاقتەك ئويىناپ يۈرەتتى. راست، سوغۇقى سۆڭەك-سۆڭەكتىن ئۆتۈپ كېتىدۇ. غان قارا قىش كۈنلىرىدە ئۇ تالا-تۈزگە كۆپ چىقالمايتتى. تازا قىلسا، چىدىر ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ، نېمىشقىدۇر ئاق كىگىز ئاستىدا قالغان كەڭ دالاغا شۇنداق بىر قارىۋالاتتى-دە، بېشىنى چاپسانلا ئىشىك ئىچىگە ئالاتتى. تالاغا بىر قەدەم دەسسەدىمۇ، ئانىسى ئېيتقاندا «بۇرنى پۇچۇق، قۇلقى چۇناق غەلىتە مەخلۇق» قا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. بىراق، ئۇ قورقىدىغان، ساراڭ بولغۇدەك زېرىكىدىغان ئۇزۇن قىش پەسلى بەربىر ئۆتۈپ كېتەتتى. ئەتىياز يېتىپ كېلەتتى، جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ ئېسىدىغان ئىسسىق شامال بىر ئەتىگەندىلا ھېلىقى ئاق كىگىز لەرنى نەلەرگىدۇر ئۇچۇرۇپ كېتەتتى. ھاۋا ئىللىپ، ئوت-چۆپلەر ئۈچ كۆرسەتكەن ھامان ئۇنىڭ كۈنى توغۇلاتتى - دە، ئانىسىغا ئەگىشىپ، يانباغرىنى باغاشلاپ يۈرۈپ دۆڭ ئۈستىگە چىقۇۋالاتتى.

ئۇ دۆڭدە تۇرۇپ خۇددى چوڭ كىشىلەردەك، قوللىرىنى كەينىگە قىلىۋېلىپ كۈنچىقىشقا قارايتتى. «توۋا، — دەيتتى ئۇ، خېلى يىراقتىن كۆزگە تاشلانغان ھەرە چىشىدەك ئېگىز-پەس تاغلارغا قاراپ، — ئەجەب زور بىر مەخلۇقكەنغۇ ئۇ، يا سۇ ئىچكىلى يەرگە چۈشكەن بۇلۇتلارمىدۇ، بۇلۇت بولسا نېمىشقا ئاق بولمايدىكەن، ماقۇل، قارا بولسۇنۇ دەيلى، ئەمما نېمىشقا مىدىرلاپمۇ قويمايدىكەن؟...»

كېيىن ئۇ ئوڭ قولىنى بېسىپ ئاستا چۆرگىلەيتتى، يايلاقنىڭ چەت-چەتلىرىگە كۆز يەتكۈزۈشكە ئۇرۇناتتى، كىچىككىنە ئالقىنىنى چېكىسىگە قويۇۋېلىپ، كۆزىنىمۇ، ئاغزىنىمۇ يوغان ئاچاتتى، ئارىنى يېقىن قىلماقچى بولغاندەك، گۆشلۈك گەۋدىسىنى سەل ئالدىغا ئېگەتتى،

شۇنداقتىمۇ، يايلاقنىڭ ئۇ چېتىنى زادىلا كۆرەلمەيتتى، كۆزىنىڭ ئۆتكۈر ئەمەسلىكىدىن، ياكى كۆز ئالدىنى قانداقتۇر بىر نەرسىنىڭ توسۇۋالغىنىدىن خاپا بولۇپ، غۇدىراپ قوياتتى. بەزىدە ئۆزىچە خۇيلە-نىپ، كىمگىدۇر قېيىدىغاندەك دوڭكەندە ئولتۇرۇپمۇ قالاتتى، ئولتۇرۇ-ۋېرىپ زېرىكەتتى، يايلاقنىڭ ئۇ چېتىدىكى سىر ئۇنى يەنە ئاياغقا تۇرغۇزاتتى.

ھېچنېمىنى كۆرەلمىگەنسېرى، قۇتلۇقنىڭ ھەيرانلىقى ھەسسىلەپ ئاشاتتى، ئۆزىچە قىياسلار قاينىمىغا شۇڭغۇپ كىرەتتى.

«ھە، بىلىدىم، ئۇ تەرەپتە بەك چوڭ، بەك چوڭ بىر ئانا بولسا كېرەك، بولمىسا، ھەر كۈنى كەچتە شۇ تەرەپتە تۈنەيدىغان قۇياشنى كىم ئەللەي ئېتىدۇ، كىم چۆچەك ئېيتىپ بېرىدۇ، كىم ئۇنى باغرىغا بېسىپ پەپلەيدۇ، كىم ئۇنى ئەتىگەنلىك ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ كۈن-چىقىش تەرەپكە ئاپىرىپ قويدۇ؟...»

ئۇ ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەرگەچ، نەزىرىنى ئاسمانغا يۆت-كەيتتى، ئالدى بىلەن كۆك ھېقىقتەك كۆك ئاسمان، ئاندىن كېيىن ئاچ يېشىل ئاسمان سەزگۈ دائىرىسىگە ئۈسۈپ كىرەتتى. ئاق قۇلاردەك ئۈزۈپ يۈرگەن ئەركىن بۇلۇتلارنى كۆرگەندە بولسا بارمىقىنى بۇلۇت-لارغا چىنەپ، بەزىسىنى رەڭدار تۆڭگە، بەزىسىنى مۈڭكۈگەك توپاققا، كىچىكرەكلىرىنى چوڭ قۇيرۇقلۇق ئادېز قويلرىغا ئوخشاتتى، قوزا-ئوغلاقلارغىمۇ تەققاس قىلاتتى. «ئاشۇ قويلارنىڭ كەينىدە ئانام يۈر-گەن بولمىسۇن يەنە» دېگەن بىر پەرەز خىيالىدىن كەچكەن چاغدا بۇلۇت ئارىسىنى ئىزدەپ يۈرۈپمۇ ئانىسىغا ئوخشاش ئىسسىق كۆرۈن-دىغان، ئايىغى چاققان، كۆيۈمى چوڭقۇر مېھرىبان بۇلۇتتىن بىرىنمۇ تاپالمايتتى...

بىر چاغلاردا، ئۇنىڭ بۇنداق نەتىجىسىز، مەزىسىز ئوخشىتىش-

لاردىن كۆڭلى قالاتتى. ئاسماندىن بىزار بولغاندەك دومىسىپ قويۇپ، يەر بېتىگە كۆز سالاتتى. كۆزلىرى ئاياغ ئاستىدىن يۆتكىلىۋېرىپ، چوققا چېچى چۈشۈپ كەتكەن موبىسىپتىنىڭ بېشىغا ئوخشايدىغان تاقىر تاغ ئۈستىدە توختاپ قالاتتى، بىراق، قۇتلۇق كۈنچىقىش تەرەپتە كۆرۈنىدىغان ھېلىقى قارا مەخلۇق بىلەن بۇ پاكار تاغنى چورتلا ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل نەرسە، دەپ ھېسابلايتتى. ئۇ قارا مەخلۇق يەنىلا سىرلىق تۇيۇلاتتى. تۈپتۈز يايلاقتىن تاسادىپەن ئۈنۈپ چىققان ئاشگۈمبىگە ئوخشايدىغان، بەلدىن تۆۋىنى ئوت-چۆپلۈك، يۇقىرىسى تاقىر تاش بىلەن قاپلانغان بۇ كىچىك تاغ ئۇنى ئۆزىگە تارتاتتى. تاغ قاپتىلىدا ئەجدىھاننىڭ ئاغزىدەك ئېچىلىپ تۇرغان بىرقانچە كامار ئۇنى ئۆز يېنىغا چىللاۋاتقاندا قىلاتتى.

ئۇنىڭ پەسچە، بۇ كامارلار ئۇ ئەقىل تاپقاندىن بېرى كۈنساين كۆپىيىپ بارماقتا ئىدى. تېخى يادىدا، قار ئېرىپ، يەر يۇمشاپ، قۇلاق تۈگىلمىغۈدەك كۈنلەر يېتىپ كەلگەن ھامان ئىشچان دادىسى تاڭ بىلەن تەڭ تۇرۇپ كېتەتتى. ئاپتاپ ئىلاھغا تېۋىنىۋالغاندىن كېيىن تۇلۇم بىلەن گۈرجەك كۆتۈرۈپ ئاشۇ كامارلارنىڭ بىرىگە كىرىپ كېتەتتى. ئالاھىزەل چۈشكە يېقىن ئاندىن بىر تۇلۇم تاشنى يۈدۈپ دوڭغاق سۆڭەكتەك پۈكلەنگەن يېتى كاماردىن چىقاتتى ۋە تولۇمنى سەينا ئالدىدىكى تۆمۈرچىلىك ئوچىقىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كېلەتتى. ئوچاققا ھەر ھەپتىدە ئىككى قېتىم ئوت يېقىلاتتى، دادىسى قاغا تۇخۇمدەك ئۇششاقلانغان جىگەررەڭ تاغ تاشلىرى بىلەن نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن پارقىراق قارا تاشلارنى ئېدىتلاپ ئارىلاشتۇرۇپ ئوچاققا تاشلايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇنغا سوزۇلغان كۆرۈك بېسىشلار باشلىدى. نىپ كېتەتتى.

قۇتلۇقچە، پەقەت تەنۇر پېشانە ئادەملا كۆرۈك بېسىشقا يارىتىلاتتى.

تى. دېمىسمۇ، ئوچاققا تاش تاشلاش لازىم تېپىلغاندا دادىسىنىڭ ئورنىغا ئۆتىدىغان ئاكىسىنىڭ، قاتىلاڭچىلىق مەزگىلىدە بۇ ئىشقا جەلپ قىلىنىدىغان ئانىسىنىڭ كۆرۈك باسقان قوللىرى بىردەمىدىلا سېزىمنى يوقىتىپ، ئوق تەگكەن قۇشنىڭ قانىتىدەك لەپەڭشىپ قالاتتى. چوغ ئارىسىدىن ئۆرلەپ تۇرىدىغان ئوت تەپتى، قولتۇق پەيلىرىنى سىرقىرد-تىۋىتىدىغان جىددىي ھەرىكەت ئۇلارنى سۇغا چۈشكەندەك ھۆل قىلىۋېتەتتى. پېشانىسىدىن، بويۇنلىرىدىن نەپچىپ چىققان ئاچچىق تەر تۈگمەن نورىدىن ئاققانداك ئېقىپ، تاپىنى ئاستىغا كەلگەندىلا ئاندىن توختاپ قالاتتى. يېلىنجاپ نۇرغان ئوچاق ئوتىنى ئۇلار كۆرۈك بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۆپكەسىدىن ئېتىلىپ چىققان يەل بىلەن پۈۋىلشەتتى. — مۇشتۇمچىلىك كىچىك كۆرۈكنى ئىككى قېتىم باسار-باسمايلا يامغۇردا قالغان ئوغلاقتەك پالاقلىغىلى تۇردۇڭغۇ ئەمدى، — دەيتتى دادىسى ئوچاققا تاش تاشلاۋېتىپ، ھالسىزلىغىنىدىن قوللىرىنى ئەمەس، بەلكى گەۋدىسىنى ئىزاڭلىتىۋاتقان ئاكىسىغا زەردە قىلىپ، — كۈچ بىلەن باس دەيمەن ئۆلۈمتۈك، مەن سەندەك چېغىمدا قوي كۆرۈكنى ئەمەس، كالا كۆرۈكىنىمۇ بېسىۋېتەتتىم، ھەر قېتىم يەل ئۇرغىنىمدا مۇشتۇمدەك-مۇشتۇمدەك يوغان تاشلار ئوچاقتىن ئىككى غېرىچ ئۆرلەپ كېتەتتى!...

بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئۆزىدىن ئۈچ-تۆت ياش چوڭ بولغان ئاكىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ قالاتتى. بىراق، قۇتلۇققا نېمە ئامال، كۆرۈك ئاغزىدىكى ئىككى تال كۆندىلەك ياغاچ ئۇنىڭ ئالاقانلىرىغا توغرا كېلەتتىمۇ؟ بۇ يېشىدا ئاكىسىنىڭ ئورنىنى ئېلىپ ئاكىسىدەك كۆرۈك باسالايتتىمۇ؟

— تېنى قاتمىغان كىچىك بالغا بۇنچىلىك زەردە قىلغىنىڭ نېمىسى ئەمدى، — ئانىسى ئوچاق چۈخچىلاۋاتقان دادىسىغا قاراپ

شۇنداق دەيتتى ۋە ئاكىسىنىڭ قولىدا توختاپ قالاي دېگەن كۆرۈككە قول ئۇزىتاتتى.

بىراق، ئۇ يەنىمۇ قاتتىقراق تەنبىھكە دۇچ كېلەتتى:

— ئانىسى، ئوغلۇڭنى بېلى چىڭ ئەركەك بولسۇن دېسەڭ، ئوت يېنىدا ئۇزاقراق ئولتۇرغىلى قوي، بېلى قاتمىغان ئوغلۇ بالدىن قاتقان داشقال ياخشى!

ئۇ شۇنداق دەيتتى، ئوچاقنىڭ سوۋۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كۆرۈكنى يۇلۇپلا قولغا ئالاتتى. ئات يايلىدەك يىرىك چاچلىرىنى تاسما بىلەن باغلىۋالغان، ئويۇم-ئويۇم مۇسكۇللىرى ياغ قاپقىدەك پارقىراپ تۇرغان زەبەردەس ئانا ئەنە شۇنداق ئىشلەيتتى. ئەنە شۇنداق سۆز-لەيتتى. بىر كېچە-كۈندۈزگىچە سوزۇلغان پانتىپاراچىلىقتىن كېيىنلا ئۇ پىتىۋاتقان كۈندەك قىزارغان، پىزىلداپ ئوت چىچىپ تۇرغان تۆمۈر سۈيىنى قاتار-قاتار سېغىز چاناقلىرىغا قۇيۇپ چىقاتتى. ھەر بىر چاناققا بىر ئوچۇمدىن ئۇۋاقلىنغان كالا مۇڭگۈزى تاشلايتتى. مۇڭگۈز تاشلاش تاكى تۆمۈر سۈيى سوۋۇپ مۇڭگۈزنى كۆيدۈرەلمىگەنگە قەدەر داۋاملىق-شاتتى. قاتقان تۆمۈر كۆپ ئۆتمەيلا يەنە ئوچاققا تاشلىناتتى، بىردەم-دىن كېيىن بۇ تۆمۈرنى لاختىگىر بىلەن كاپلا قىلىپ قىسۋالاتتى - دە، چوغ ئارىسىدىن تارتىپ چىقىپ سەندەلگە قويىتتى. بازغان بىلەن خېمىر يۇغۇرغاندەك يۇغۇراتتى، مومدەك ئېزەتتى، بۇ «خېمىر» دىن ئۇزۇن-ئۇزۇن «قىغراق» لارنى، ئىككى بىسلىق «پالتا» لارنى، ئۇچى ئۇچلۇق «سۈمبە» لەرنى ياساپ چىقاتتى، ئاخىرىدا يەنە قىزدۇ-رۇپ، تۈز سۈپىدە سۇغىراتتى، قۇم چاققا تۇتۇپ پەردەلەيتتى، ياغاچ بىلەن ساپلايتتى ...

قۇتلۇقنى ھەيران قىلىدىغىنى، جاپا بىلەن تەييارلانغان بۇ «ئەسۋاب» لار ئۇلارنىڭ ئىلكىدە ئانچە ئۇزۇن تۇرمايتتى. كۈنچىقىشتىن-

كى قارا مەخلۇق تەرەپتىن، بەزىدە يايلاقنىڭ ئۇ بېشىدىن پات-پات كېلىپ تۇرىدىغان پەيلى يامان ئادەملەر بىرەر توقلا، ياكى بىرەر قوتۇر ئوغلاقمۇ بەرمەي تۇرۇپ ئۇلارنى سۈپۈرۈپلا ئېلىپ كېتەتتى. قازانغىمۇ، چۆمۈچكىمۇ، پىچاق، پالتىغىمۇ ئوخشىمايدىغان بۇنداق نەرسىلەرنىڭ نېمىگە ئىشلىتىلىدىغانلىقى قۇتلۇققا تېپىشماق بولۇپ تۇيۇلغاندەك، پات-پات كېلىپ كېتىدىغان ئۇ ئاچ كۆزلەرنىڭ كىملىكىمۇ قۇتلۇق ئۈچۈن بىر تۈگۈن ئىدى. ئۇ پەقەت ئاچچىقنى يۇتالىمىغان دادىسىنىڭ بەزىدە: «ئىناپ دېگەننى ئۇنتۇپلا كەتتىمۇ بۇ ياغلاقلار^①، ئادەمنى بۇنچىلىك بوزەك قىلغان بارمۇ؟» دەپ قاقشىغىنىنى ئاڭلىغاندىلا ئادەدىن «ياغلاقلار ياخشى ئادەملەر بولمىسا كېرەك» دېگەننىلا پەرەز قىلالايتتى.

شۇڭا ئۇنىڭ دادىسىدىن نېمىدەپ بۇنچىلىك كۆيدى-پىشتى بولىدىغانلىقىنى، ياغلاقلار دېگەنلەرنىڭ نېمە ئادەملەر ئىكەنلىكىنى سو-راپ باققۇسى كېلەتتى. دادىسىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكىدىن، ئۆزىگە بولغان كۆيۈمىدىن شۈبھىلەنمىسىمۇ، بىراق، ئۆمۈر سۈپىدەك ئوت چاچراپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن، كەمدىن-كەم كۈلكە كۆرۈنىدىغان چىرايىدىن خېلىلا ئەيىبنەتتى.

ئانىسى ئۆچكە ساغقىلى، ئاكىسى ئوتۇن كەسكىلى كەتكەن بىر كەچلىكى قۇتلۇق ئۆيىدە دادىسى بىلەن بىللە قالدى. دەل شۇ پەيتتە، دادىسى ئۇزۇن «قىڭراق» بىسىغا بىلەي سۈركەۋىتىپ، ئۆزىچە ئېغىز ئېچىپ قالدى:

① ياغلاقلار — زامانىسىدا، ئۇيغۇر قەبىلىسىنى تەشكىل قىلغۇچى توققۇز چوڭ ئۇرۇقنىڭ ئەڭ چوڭى، تورالار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر قەبىلىسى ۋە ئۇرخۇن ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدىكى قاغان ئۇرۇقى.

— ئوغلۇم قۇتلۇق، ئاغزىڭنى ئۇشلاپ بولۇپ يەنە توختىۋال-
دىڭ، خاتالاشمىسام، ماڭا دەيدىغان گەپ-سۆزلىرىڭ بارغۇ دەيمەن،
قېنى دەۋەر، يىگىت دېگەن تارتىنچاق بولسا بولمايدۇ، — دېدى، ئۇ
قۇتلۇققا قاراپ مەنلىك كۈلۈمسىرەپ.

قۇتلۇق يۈرەكلىكرەك بولالمىغىنىدىن ئىزا تارتقان بولسىمۇ،
لېكىن دادىسىنىڭ كەيپى چاغ ئىكەنلىكىنى دەرھال جەزملەشتۈردى.
تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ، سورىدى:

— دادا، سەن ياسىغان جابدۇقلارنى ئۇلار نېمە قىلىدۇ؟
قۇتلۇقنىڭ دادىسى سەل گاڭگىراپ قالدى. بۇ «چاتاق» سوئالى
ئاڭلاپ، كۆزىنى يۇمۇپلا يالغان ئېيتماقچىمۇ، بىر نېمىلەرنى دەپ
ئۆتۈپ كەتمەكچىمۇ بولدى. ئاخىرىدا ئوغلىنى ئالداشنى ئۆز مىزانغا
مۇناسىپ كۆرمىدى بولغاي، ئەگىتىپ ئۆلتۈرمايلا جاۋاب بەردى:
— ئۇنىڭ بىلەن ئادەم ئۆلتۈرىدۇ، ئوغلۇم!

دادىسىنىڭ پەرزى توغرا بولۇپ چىقتى. قۇتلۇق داغمال يېقىل-
غاندەك چۆچۈپ كەتتى، دادىسىنىڭ جاۋابىنى تەئەججۈپ بىلەن تەك-
رارلىدى:

— ئادەم ئۆلتۈرىدۇ؟

— شۇنداق، ئادەم ئۆلتۈرىدۇ، ئوغلۇم!
قۇتلۇقنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى، قاشلىرى قىسقىراپ،
قوشۇمىسى تۈرۈلدى، كېيىنكى سوئالى بولسا ئېھتىياتچان دادىسىنى
تېخىمۇ قىيىن ئەھۋالدا قالدۇردى.

— نېمىدەپ ئادەم ئۆلتۈرىدىغان ئۇنداق نەرسىلەرنى ياسايسەن

دادا؟

دادىسى بىر قىزىرىپ، بىر تاتىرىپ دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەردى:
— داداڭنىڭ بۇنداق نەرسىلەرنى ياسىغۇسى بار دەمسەن

ئوغلۇم، ئەمما ياساپ بەرمەسمە ...

ئاۋازى بوغۇزغا قاپلاشتى بولغاي، ئۇنىڭ شەمشەردەك ئۆتكۈر تىلى بىردىنلا ئۆز كارامىتىنى يوقاتتى. قۇتلۇق ئاستىرتىن سەپسىلىپ دادىسىنى كۆز جىيەكلىرى نەملەنگەن، چىرايى بۇزارغان، كالىپۇكلىرى تىترىگەن ھالدا كۆرگەندە بولسا، قانداقتۇر بىرەر ئىشنى خاتا قىلغاندەك، بېشىنى ئاستا تۆۋەن چۈشۈردى.

كېيىنكى كۈنلەردىكى پاراڭ ئارىسىدا، قاغان سانغۇنلىرىنىڭ دادىسىنى قورال-جابدۇق ياساپ بېرىش شەرتى بىلەن يىراق خا-كاسلار^① يۇرتىغا ئۇرۇشقا بېرىشتىن ئازاد قىلغانلىقىنى، ئۆز جەمەتىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ گۇناھلىق بىر ئىشقا مەجبۇرەن قول تىقىۋات-قىنىنى بىلگىنىدە، قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولدى، يۈرەك-باغ-رى ئامبۇردا قىسقاندەك مۇجۇلدى ...

ئارىدىن ئىككى-ئۈچ يىل ئۆتۈۋىدى، ئەمدىلا 15 نىڭ قارىسىنى ئالغان مەرھۇم ئاكىسى ھېلىقى ئادەملەر تەرىپىدىن تاغ كەينىدىكى چېك قوۋمىگە قارشى جەڭگە ئاتلاندىرۇلدى. ئۈچ ئايدىن كېيىن ئۇ

① خاكاسلار — تاڭ دەۋرىدە، جۇڭگونىڭ غەربىي شىمالىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان قەدىمىي مىللەت، بۈگۈنكى قىرغىزلارنىڭ ئەجدادى. خاكاسلار ئەڭ دەسلەپ «تارىخنامە» ۋە «خەننامە» لەردە «كەنكۈن» دېگەن نام بىلەن ئۇچرايدۇ. ئىككى خەن دەۋرىدە كەنكۈنلەر بۈگۈنكى يېنساي دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدا ياشىغان. مىلادىيە 7-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۇيغۇر قاغانلىقى قۇرۇلغاندا، يېنساي دەرياسى ۋادىسىدىكى خاكاسلار بۇ قاغانلىقنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولغان. مىلادىيە 840-يىلى ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ئىچكى قىسمىدا نىزا كۆپەيگەندە خاكاسلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھۆكۈمران گۇرۇھ ئىچىدىكى ئۆكتىنچىلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئۇيغۇر قاغانلىقىنى غۇلاتقان ۋە خاكاس خانلىقىنى قۇرۇپ چىققان («شىنجاڭ مىللەتلەر لۇغىتى»، 382-بەت).

مىنىپ كەتكەن چىلان تورۇق ئات تۆت يىرىگە ئوق قانغان بۇ لەشكەرنى ئۆز ئۆيىگە قايتۇرۇپ كەلدى. ئويلىمىغاندا يۈز بەرگەن بۇ بالا-قازا دادىسىغا بەكمۇ ھار كەلدى. ئۇ جىن تەگكەندەك يىغلاپ يۈرۈپ ئوچىقىنى چاقتى، كۆرۈكىنى يىرتىپ تىتما-تىتما قىلىۋەتتى، بولقا-بازانلىرىنىمۇ ئۆي كەينىگە چۆرۈۋەتتى.

«بالا كەلسە قوش كەپتۇ» دېگەندەك، قەرەللىك ئېلىۋاتقان جەڭ جابدۇقلىرىنى ئاللاماي قالغان ياغلاقلار جابدۇق ئورنىغا دادىسىنى ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ: «يىل-يىللاپ ئىشلەپ بەرگىنىمنىڭ يۈزىنى قىلىڭلار، خوتۇنۇم بىلەن نارەسىدە بالامغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن» دەپ يالۋۇرۇشلىرىمۇ ھېچنېمىگە دال بولالمىدى...

ئاكسىغۇ ئۆلۈپ كەتتى. ئەمدى «ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، ئانىسىمۇ ئۇنى تاشلاپ كېتىپ قالدى. تۇتۇپ كېتىلگەن بولسىمۇ، ھايات بولسىلا، قۇتلۇققا مۇرەببە بولىدىغانغا بۇ دۇنيادا پەقەت بىر دادىسىلا قالدى!

— دادا، سەن قەيەردە؟ ...

3. نامەلۇم ئاتلىقلار

يېشىل موۋۇت ئۈستىگە تاشلاپ قويۇلغان غايەت زور دۇبۇلغىغا ئوخشايدىغان تاغ باغرىدا، يايلاقتىن بىر غېرىچچە كۆتۈرۈلگەن ئىككى دۆۋە توپا ئارىسىدا مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان قۇتلۇق تېگى يوق ئويلار بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئۇ جۈپلەنگەن تىزلىرىنى بىر-بىرىدىن ئاجراپ كەتمەسۇن دېگەندەك مەھكەم قۇچاقلۇۋالغان، ئېڭىكىنى تىزىغا قويغان

پىتى جىمجىت ئولتۇراتتى. ئەتىگەندە قوزغالغان غۇر-غۇر شامال ھېلد-ھەم ئېسىپ تۇراتتى. ئۆز ئېسىشىدە قۇتلۇقنىڭ قۇلقىدىن ئارتىلىپ مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇرغان ياخا چاچلىرىنى، جۇۋىسىنىڭ ياقىسىدىن بۆرتۈپ چىققان بىر تۇتام يۇمران موينى سىلىقىنە سىيىپ ئۆتەتتى، ئۇنى خىيال ئۈستىگە ئېلىپ تارتىپ ئالماقچى بولغاندەك، ئۇيەر-بۇيەر-رىنى غىدىقلايتتى. جۇۋىسىنىڭ پېشىنى كۆتۈرۈپ، يەنە چۈشۈرەتتى. شوخ چوپان يىگىتلەردەك، توختىماي ھۇشقىتاتتى.

ئەپسۇس، قىيامغا يەتكەن قۇياشنىڭ ئىللىق ھارارىتىمۇ، باش ئۈستىدىن سايىراپ ئۆتكەن كۈيىچى قۇشلارمۇ، مەخمەل كەبى جىلدۈ-لەنگەن يېشىل دۇنيامۇ، گۈل-گىياھلارنىڭ مەستخۇش ھىدىمۇ، ۋاقت-مۇ، ماكانمۇ قۇتلۇقنىڭ مۇستەھكەم تاقالغان سەزگۈ قورغانىنىڭ تېشى-دا تۇراتتى. ياشلىق كۆزلىرى ئىككى ئايغىنىڭ ئارىسىدا تىنىمسىز مەڭدەپ يۈرگەن يالغۇز چۈمۈلە ئۈستىدە ئىدى.

چۈمۈلە ئۆمىلەيتتى، قۇتلۇقنىڭ كۆز قارىچۇقلىرىمۇ چۈمۈلە بىلەن بىللە مىدىرلايتتى. توپىدىن ئايرىلغان بەختسىز جاندار تۇرۇپ توختىۋالاتتى، تۇرۇپلا قاپاققىدۇر قاراپ ئالدىراش يۈرۈپ كېتەتتى. يول تورىغان قۇرۇق چۆپلەردىن ۋە كىچىك يېرىقچىلاردىن بىر ئامال قىلىپ ئۆتۈۋالاتتى - دە، كۆپ ئۆزىماي، نىشانىنى يوقاتقان بىتەلەي يولۇچە-دەك، بىردىنلا كەينىگە بۇرۇلاتتى. بېشىدىن چوڭ كەلگەن كېلەڭسىز قۇيرۇقى ئۇنى ھاردۇرغانمۇ، تۇرۇپ ئارام ئالاتتى، ئىنچىكە بۇرۇتلىرىنى دىڭگىلىتىپ، تەرەپ-تەرەپكە توغرىلاپ كۆرەتتى، لىكىلدناتتى. يەنە نەلەرنىدۇر مولجالاپ سەپىرىنى داۋام قىلاتتى. بىراق نەگە بارمىسۇن ۋە قانچىلىك كۈچىمىسۇن، پەقەت ئاللىقانچىلىك دائىرە ئىچىدە چۈرگە-لىگىنى چۈرگىلىگەننىدى...

«ھەي چۈمۈلە بالىسى، — قۇتلۇق چۈمۈلىگە شۇنداق

ختاب قىلدى، — سېنىڭمۇ ئاناڭ ئاسمانغا چىقىپ كەتكەنمۇ، داداڭچۇ، ئۇنى چۈمۈللىلەر پادشاھى تۇتۇپ كەتكەنمۇ؟ ئۇ نېمىدەپ سېنى ئىزدەپ كەلمەيدۇ؟ سېنى باقمايدۇ؟ بولدى، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، داداڭنىڭ سېنى ئىزدەپ تاپقۇسى، باغرىغا باسقۇسى باردۇ، ئېھتىمال ئۇ ئامالسىزدۇر. سەنچۇ، سېنىڭ ئامالنىڭ بارغۇ، يول يۈرەلەيسەنغۇ، ئالدىڭغا قاراپ مېڭىۋەر، مەقسەتسىز لاغايلاپ يۈرگەندىن قىلچە پايدا يوق، مېڭىۋەرسەڭ بەلكى داداڭ ئۇچراپ قالار، بەلكى بەختنىڭ ئۇچراپ قالار...»

قۇتلۇق نەم ئوتلاققا پېتىپ كەتكەن چوڭقۇر ئۆچكە ئىزدىن چىقالماي ئاۋارە بولۇۋاتقان چۈمۈلگە بىر تال چۆپ غولنى تاشلاپ بەردى. ئۇنى چۆپكە ياماشتۇرۇپ، خەتەرلىك يەردىن چىقىرىپ قويدى. قورسقى تىنچلىقنى تاپقاندا، قۇتلۇق ئىككى كۈندىن بۇيان ئاغزىغا قۇرۇت چاغلىق بىر نېمە سالماقنى يادىغا ئالدى. لېكىن، ئۇ بىرەر نەرسە يېۋىلىشى، يېتىم بولسىمۇ ياشاپ قېلىشى كېرەك ئىدى. ئەمدى ئۇ ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كىرىپ «ئانا نان» دەپ ئەركىلىد. يەلمەيدۇ، چۈنكى ئانىسى ئۆيدە يوق، ئاسقۇغا ئېسىلغان تالغان سېۋىد. تىگە قول ئۇزارتالمايدۇ، چۈنكى ئۇ سېۋەتتە ئەمدى ھېچنېمە يوق، بىرەر تۇتام كېپەكمۇ، بىرەر تال ئارپىمۇ يوق.

قۇتلۇق گەجگىسىنى تاتلىدى، نەلپىكىنى ئېلىپ ئىختىيارسىز مىجىقلىدى، تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپ، يەنە بىر مەرتەم پىرقىراپ چىقتى.

— ھاي ... ھا ... ي

ئۇ يەل توشقان كۆرۈكتەك ئېسىلىپ ئۇنىڭ بارىچە توۋلاپ بېقىۋىدى، ھېچكىم جاۋاب ياندۇرمىدى، ئىلاھ تۇرىدىغان ئاسماندىنمۇ، بەندىلەر ئىستىقامەت قىلىدىغان زېمىندىنمۇ، جىن-شايانۇنلار ماكان تۇتقان تەھتىساردىنمۇ ھېچبىر سادا كەلمىدى. بالىلىقى تۇتۇپ يەرگە

قاتتىق بىرنى تەپكىنىدىلا ئاندىن بوينىغا ئېسىلغان ساپسىرىق بۆرە ئوشۇقى كۆز ئالدىدا پۇلاڭلاپ كەتتى.

خاتىرىسىدىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇ ئوشۇقنى دادىسى تاغ ئىچىدىن ئېلىپ كېلىپ، ئىسكىنە بىلەن تۆشۈك ئېچىپ بەرگەندى. ئانىسى ئۇنى ئوغلىنىڭ بوينىغا ئېسىپ تۇرۇپ:

«بالام، بۇ ئوشۇقنىڭ خاسىيىتى تولا، ئۇنى كۆزقارىچۇقۇڭنى ئاسرىغاندەك ئاسرا، نېمىشقا دېسەڭ، ئۇ بىزنى جىن-شاياتۇنلارنىڭ پالاكتىدىن، يامان كۆزلەرنىڭ مالاىتىدىن خالاس قىلىدۇ، قاچانكى بېشىڭغا كۈن چۈشسە ئۇنىڭغا ئىلتىجا قىلساڭ، مۇراد-مەقسىتىڭگە يەتكۈزىدۇ، مۈشكۈلۈڭنى ئاسان قىلىدۇ» دېگەندى.

قۇتلۇقنىڭ كۆڭلىمۇ، كۆز ئالدىمۇ خۇددى مىڭ قۇياش پارلىغاندەك يورۇپ كەتتى. يۈرەك بېغىشىغا چاڭ سالغان ماتەم ئازابىمۇ ئاز-تولا يەڭگىلەپ قالغاندەك بولدى، ئۈمىد مەلھىمى يۈرەك يارىسىغا ئوبدانلا ئارام بەردى.

ئۇ ئانىسى دېگەندەك قىلدى، كۆكسى ئۈستىدە، توغرىسى، يۈردى-كىنىڭ دەل ئۇدۇلىدا تۇرۇۋېرىپ كەھرىۋادەك پارقراپ كەتكەن ئۇ-شۇق بېغىنى بوينىدىن ئېلىپ، ئاللىقىغا ئاۋايلاپ قويدى-دە، قوش قوللاپ تۇتۇپ بېشىدىن ئۈستۈن كۆتۈردى. سارغۇچ ئوشۇق رەڭگى قۇياش بىلەن سىڭىشىپ بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتكەندىلا ئاندىن ئۇ ئاسمانغا قاراپ نالە قىلدى، يادىدا قالغانلىكى تەڭرىلەرنى بىرمۇ بىر ئاتاپ، تىلەك تىلىدى، نان تىلىدى، سۈت تىلىدى. ئارقىدىنلا بۇ تىلىكىدىن يېنىۋالدى. بىردىنبىر تىلىكىنى، يەنى ھېلىقى قارغىش تەڭ-كۈر يىغلاقلارلارنى جازالاپ، دادىسىنى قايتۇرۇپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى، ئۆتۈندى، يالۋۇردى...

بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان ئىسسىق ياش ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىد-

نى لىققىدە تولدۇردى، كۆز نۇرى ئاشۇ ئىسسىق ياش قاتلىمىنى تېشىپ ئۆتۈپ، ئۇدۇل كۆككە ئېتىلدى.

مۆجىزە يۈز بەردى، ئاسماننىڭ قەرىدە، قامچىدىن ئۈركۈپ كەتكەن پادىلاردەك دەۋرىشىپ يۈرگەن بۇلۇتلار ئارىسىدا كۆك رەڭ-لىك، كۆك يايلىق بىر ئەركەك بۆرە پەيدا بولدى. قۇتلۇق بۆرنى كۆردى، بۆرىمۇ يەر تەرەپكە بېشىنى بۇراپ قۇتلۇققا قارىدى. جازىبىلىك، مېھرىلىك بوز كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى، ئۇنى پەپىلىدى، ئۇنى ئەركىلەتتى...

يەنە مۆجىزە يۈز بەردى، كۆك بۆرە ئىلتىجا قىلغۇچىنىڭ تەن-جىسمىنى ئۆز خاھىشى بىلەن مەھكەم باغلىۋالغىنىغا ئىشەنچ قىلدىمۇ، قۇتلۇقتىن كۆز ئۈزمەي تۇرۇپ كۈنپېتىش تەرەپكە سۈرۈلدى، كۆكتە-كى ئىلاھىي قۇياشمۇ، رەڭگارەڭ بۇلۇتلارمۇ، تاغ-دەريا ۋە قۇتلۇقنىڭ روھ-جىسمىمۇ كۆك بۆرىگە ئەگەشتى...

ئارىدىن قانچە قەرنە ياكى قانچە دەققە ئۆتتىكىن، قۇتلۇق «قارا مەخلۇق» قا يېقىن دېسە يېقىن، يىراق دېسە يىراق بىر يەردە ئۆزىنى كۆردى. ئۇ ئۆزىنىلا ئەمەس، ئوت-چۆپلىرى بولۇق ئۆسكەن بىر پارچە يايلاقنى، يايلاقتا بەخىرامان ئوتلاپ يۈرگەن بىر قانچە ئۆچكىنى كۆردى. بوينىدىكى مۇنچاقلىرىدىن، دادىسىنىڭكىدەك ساقاللىرىدىن، كۈمۈش يىڭىنلەردەك پارقراق چۈپۈرىدىن ئۇ ئۆز ئۆچكىلىرىنى تونۇ-ۋالدى.

«توۋا، ئۆچكىلەر ماڭا ئەگىشىپ كەلدىمۇ، يا مەن ئۆچكىلەرگە ئەگىشىپ كەلدىمۇ، ھېلىقى كۆك بۆرىچۇ، ئۇ قېنى؟»

قۇتلۇقنىڭ بۇ ئۆچكىلىرى پۈۋلەپ قويغاندەك سېسىز ئىدى، چۈپۈرلىرى كىرىپە تىكىنىدەك دىڭگىيىپ تۇراتتى، لىق سۈت تولغان يېلىنلىرى خام قاپاقتەك ساڭگىلاپ يەرگە تېگەي دەپلا قالغانىدى. ئۇ

ئۆچكىلەرنىلا ئەمەس، ئالا پاجاق ئوغلاقلارنىمۇ، بېشىنى سىڭايان قىلىپ ئۆزىگە سىنچىلاردەك قاراپ تۇرغان چوڭ سەككىنىمۇ تونۇۋالدى. يادىدا تۇرۇپتۇ، ئۈچ-تۆت يىل بۇرۇن ئۇ ئاشۇ چوڭ سەككىگە مەنسۇلات-تى، ياغاچ قىڭراقنى نەلەرگىدۇر چىنەپ تۇرۇپ لەشكەرلەردەك سۈرەن سالاتتى، دادىسى ياساپ بەرگەن مۈڭگۈز بۇرغىسىنى «ھۇجۇم» پەدد-سىگە پۈۈلگەچ سەككىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ، قوزۇققا كىيدۈرۈلگەن كونا جۇۋىغا فەھرى بىلەن «نەيزە» سانجىيتتى، كەينىگە قارىتىپ «ئوق» ئۈزەتتى، قىزىقارلىق بۇ ئويۇننى ئۇ تاكى ئۆزلىرىنىڭ ئېتى بولغۇچە داۋاملاشتۇرغانىدى.

قۇتلۇق يېنىغا كېلىۋېلىپ كىچىك خوجايىنىنىڭ تاپشۇرۇقىنى كۈتۈپ تۇرغان قېرى سەككىگە مەيۈسانە قاراپ قويدى، ئۆچكىلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ، ئەڭ سېمىز بىر ئۆچكىنى ئارقا ئايغىدىن «كاپ» قىلىپلا تونۇۋالدى - دە، يېلىنىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ، ئەمچىكىنى ئاغزىغا ئالدى، ئاچ كۆزلۈك بىلەن سۈمۈرگىلى تۇردى.

قۇتلۇقنىڭ كۈن-كۈنلەپ داۋام ئەتكەن ئاچلىقىمۇ، دەرىمانى خوراتقان تەشەنالىقىمۇ ۋاپادار ئۆچكىسىنىڭ مەرھەمىتى بىلەن بىر يوللا ئەمىن تاپتى، شامال سوققان قومۇش پۆپۈكىدەك لىڭشىپ قالغان بەستىگىمۇ يېڭىۋاشتىن جان قېتىلدى.

ئۇ يىقىلىپمۇ، ئۆلۈپمۇ قالمىدى، يىغلاۋېرىپ يېشى تۈگىگەن، قورقۇۋېرىپ يۈرىكى قانقان بولسا كېرەك، ئەمدى ئۆلۈمنىمۇ يادىغا كەلتۈرمەيتتى. قىسمىتىگىمۇ كۆپ كۆڭۈل بۆلمەيتتى، نازۇك سېزىمى تاشقا تەگكەن پىچاق بىسىدەك گاللاشقانىدى. ئايانكى، يەر-ئاسمان ئارىسىدا تىكەندەك يالغۇز قالغان، ئاھ ئۇرسا ئاھى، زارلانسازى ھېچكىمگە ئاڭلانمايدىغان يېتىم ئوغۇلغا ئۆز تىزگىنىنى تەقدىر ئىلاھ-نىڭ ئىختىيارغا تاپشۇرماقتىن، ئۇنىڭ يېتىلىشىگە ياۋاش قويدەك

بويسۇنماقتىن ئۆزگە ئامال قالمىغاندى... .

قۇتلۇق ئۆزگەرگەندى، ئۇنىڭچە ئۇ تەقدىرگە جەڭ ئېلان قىلا-
لايتتى. تەقدىر دېگەن تۆگىدەك يوغان، بۇقەدەك كۈچلۈك مەخلۇق
بولسىمۇ، گېزى كەلسە ئۇنىڭ گېلىنى بوغالايتتى، ھەتتا باش ئۈستىدە
پىرقىرىتىپ «قارا مەخلۇق» نىڭ ئۇ تەرىپىگە ئاتالايىتى ...

ئوت يۈزلۈك ياز قۇياشنىڭ ئاسمان گۈمبىزىگە مەخلاپ قويغان-
دەك جىم تۇرۇۋېلىشى، ھېلىقى كۆك بۆرە كەتكەن تەرەپكە سەپەر
قىلماسلىقى قۇتلۇقنى تولىمۇ شۈبھىگە سالاتتى. ئۇنى مۇرەببىسىدىن
مەھرۇم بولغان، قايتارغا ئۆيى يوق، بارارغا يېرى يوق بىچارە مۇساپىر
سۈرىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ھەتتا ئىلاھ بولسىمۇ، ئۇنىڭ
كۆڭلىنى ياسىغۇسى، مەدەت بەرگۈسى كېلەتتى، قاننى بولسا بىر
ئۇچۇپلا ئۇنىڭ يېنىغا چىقىپ ھەمراھ بولغۇسى، ئاغىنە بولۇپ بىللە
ئوينىغۇسى بار ئىدى ...

ئەپسۇس ...

قۇتلۇق كۆزلىرىنى قىسقان يېتى قۇياشقا قاراپ بىر نېمە دېمەك-
چى بولۇپ تۇرغاندا، قۇلىقىغا قانداقتۇر بىر تونۇش شەپە كىرىپ
قالدى، ئالقىنىنى چېكىسىدىن چۈشۈرۈپ مەيدىسىگە قويدى، يۈرنىكى
تېز-تېز سوقۇۋاتاتتى، رىتىملىق دۈپۈلدەيتتى، لېكىن بۇ دۈپۈلدەش
قۇلىقىغا كىرىۋاتقان ھېلىقى تونۇش شەپىگە زادىلا ئوخشىمايتتى،
ئەمدى بۇ دۈپۈلدەشكە دادىسى «يۇمىلاق تۆمۈر» لەرنى سوققاندا
چىقىدىغان جاراڭ-جۇرۇڭ ئاۋاز قوشۇلۇۋاتاتتى.

ئۇ ساياق قۇياشنى ۋە ئۇ قۇياشنىڭ تەقدىرىنى بىر پەسكە
يادىدىن چىقاردى، بۇرۇلۇپلا شەپە كەلگەن تەرەپكە ئالدىنى قىلدى-دە،
يىراقلارغا نەزەر سالدى.

ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىگە تاشلىنىۋاتقىنى جەنۇب تەرەپتىن ئات

چاپتۇرۇپ، چۇقان سالغان يېتى كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەم ئىدى.

— بىر ... ئىككى ... ئۈچ ... يەتتە ...

قۇتلۇق خېلى ھەپلىشىپ ئاران ئون ئالتىگىچىلا سانىيالىدى.

«يۇمىلاق تۆمۈر» لەرنى بىر-بىرىگە ئۇرۇپ، ئۇزۇن «قىقراق» لارنى

ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ كېلىۋاتقان ئۇ كىشىلەر چېپىپ كېلىۋېتىپ دەمۇدەم

ئورۇن ئالماشتۇراتتى، بىرى-بىرىنىڭ گەۋدىسىنى توسۇۋالاتتى. بۇ ھال

ئۇنىڭ ساناق سانىشىغا توسقۇنلۇق قىلاتتى. ئەمما، ئادەم سانى قانچە

بولسۇن بۇ قۇتلۇق ئۈچۈن مۇھىم ئەمەس ئىدى. مۇھىمى، چۆچەك-

لەردىلا مەلۇم بولىدىغان بۇنداق كۆپ، بۇنداق ئۇچقۇر ئادەملەرنى

ئۇ ئەقلىگە كەلگەندىن بېرى تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتاتتى. ئىشنىڭ

قىزىقىمۇ مانا مۇشۇ يەردە ئىدى.

ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان بىرنەچچەيلەننىڭ كۆك داكا باغلانغان

ئۇزۇن خادىلارنى كۆتۈرۈۋالغىنى قۇتلۇققا تولمۇ كۈلكىلىك بولۇپ

تۇيۇلدى. بۇ كۆك داكىلار كۈچلۈك شامالدا قاتتىق لەپىلدەپ بەئەينى

قامچا سىلكىگەندەك ئاۋاز چىقىراتتى. خادا كۆتۈرۈۋالغان سۇمباتلىق

كىشىلەر چېپىپ كېلىۋېتىپ نېمىلەرنىدۇر دەپ ۋارقىرايتتى. قۇتلۇق

قۇلقىنى دىڭ قىلىۋېتىپ، پەقەت «كەلدى... كەلدى» دېگەن گەپنىلا

ئاڭقىرىلىدى.

«يا تەڭرىم، بۇ نېمە ئادەملەردۇر، كەلدى، دېگىنى نېمىسى

ئۇلارنىڭ؟»

قۇتلۇق، ھاڭۋاققان يېتى تۇرۇپ قالدى. غەلىتە يېرى، بۇ ئادەم-

لەر قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا يەنە شۇنداق تېزلىكتە ئۇيۇق

سىزىقىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئۆچكىلەرنى ئۈركىتىپ، تورغايلار-

نى ئۇچۇرۇۋەتكەن قاتتىق سۈرەنمۇ بۇ يۈچۈن ئادەملەرنىڭ قارىسى

بىلەن تەڭلا يوقالدى.

قۇتلۇق ئۆز ئىزغىلا زوڭزايدى، ئادىتى بويىچە تىزلىرىنى مەھ-
كەم قۇچاقلاپ، ئېڭىكىنى تىزى ئۈستىگە قويدى. ئاسماندىن چۈشكەن-
دەك پەيدا بولغان بۇ ناتونۇش ئادەملەرنىڭ دادىسى سوققان قازاندىك
بىر نېمىلەرنى، ئۇزۇن «قىڭراق» لارنى، ئۇچلۇق تۆمۈرلەرنى كۆتۈرۈ-
ۋالغىنى ئۇنى قاتتىق تەنەججۈپكە سالدى، دادىسىنىڭ سۆزى يادىغا
يېتىپ، ئۇلارنى ئادەم ئۆلتۈرگىلى كېتىۋاتسا كېرەك دەپ قىياس
قىلدى.

قۇياش تەڭرىسى ئاخىر كۈنپېتىش تەرەپكە يانپاشلىدى. قۇتلۇق
قانچە ئۇزۇن ئۆلتۈردىكىن، گۇماندىن قانداق خۇلاسىە چىقاردىكىن،
بىر چاغلاردا بۇ كونا تېپىشماققا يەنە يېڭى تېپىشماق كېلىپ قوشۇلدى.
توساتتىن، ھېلىقى ئادەملەر كەلگەن تەرەپتىن خۇددى جەددال
قوپقاندەك توپا-چاڭ كۆتۈرۈلدى. قۇتلۇق بۇنى بىر قاراشتا سېرىق
بورانغا ئوخشاتتى، بىر قاراپ قۇيۇنغا ئوخشاتتى. توپا-چاڭ ئارىسىدىن
ئاپئاق بىر نېمىلەر كۆرۈنگەندە بولسا بۇ قىياسنى كەسكىن-
رەت قىلدى - دە، بېشىنى سىلكىۋېتىپ، كۆزىنى سۈرتۈۋېتىپ كۆر-
گەنلىرىنى سىنچىلاپ كۆزىتىشكە باشلىدى.

ئالاھىزەل مىڭ قەدەم بوشلۇقنى ئىگىلەپ كېلىۋاتقان ئاق چېكىت-
لەر ھايال ئۆتەي كۆپەيگىلى تۇردى. بىرى ئون، ئونى يۈز بولدى،
بېرىپ-بېرىپ كەڭ يايلاق دەۋرەپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا
قالدى. ئاسمان-پەلەك كۆتۈرۈلگەن توپا بورىنى قۇياشنىمۇ، بۇلۇتنىمۇ
خىرەلەشتۈردى. ھارۋىلارنىڭ قۇلاق-مېڭىنى يەپ كەتكۈدەك غىچىر-
لاشلىرى، داپ-دۇمباق ئاۋازى، ئاتلارنىڭ كىشىلەشلىرى، بۇقىلارنىڭ
مۆرەشلىرى ئالەمنى بېشىغا كىيدى.

«قارا، ئاق نېمىلەر بىر قارىساڭ ئۆيگە ئوخشايدۇ. ئۆيلەرنى ئات،
ئۆكۈزلەرنىڭ سۆرەپ كېلىۋاتقىنىغا قارىغاندا ئونى يەنىلا ھارۋا دېگەن

تۈزۈك، ياپىرىم، ھارۋا دېگەنمۇ شۇنداق چوڭ بولامدۇ؟ بر...
ئىككى... ئالتە...»

قۇتلۇق بۇ دورەممۇ ساناقتا ئازدى. ئەمەلدە ئۇ ئۆيگىمۇ، ھارۋىد-
غىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان غالتەكلىك ئۆيلەرنى سانايىمەن دەپ بىكار-
دىن بىكار ئاۋارە بولۇۋاتاتتى. ئەقىللىق بولغىنىغا قارىماي ئۇ سانىيالايد-
دىغان ساناق سان كۆپ بولغاندا يۈزدىن ئاشمايتتى.

مانا، ھەممە تېپىشماق، ھەممە كارامەت قۇتلۇقنىڭ كۆز ئالدىدا
ئاشكارا بولدى. بۇ غەلىتە بىر نېمىلەر بايام ئۆتۈپ كەتكەن غوغۇغاچى
ئادەملەرنىڭ ئىزىدىن، ئۇنىڭغا ئانچە يىراق بولمىغان تەكشىلىكتىن
قاتارلىشىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. سىنچىلاپ قاراپ، گەۋدىلىك كەلگەن،
ئالپتە كىيىنگەن بىر ئادەمنىڭ ئالتۇن جابدۇقلۇق ئاق بوز ئاتنى
سەپنىڭ ئەڭ ئالدىدا يېتىلەپ كېلىۋاتقىنىنى ئېنىق كۆردى^①. ئارقىدىن-
لا، ئاق، قارا، جەدە ئاتلارغا مىنىپ، يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى دۈمبىسىگە
تېگىۋالغان، ئۇچلۇق خادىنلارنى كۆتۈرۈۋالغان كىشىلەر سېپى تاپ
بېسىپلا يېتىپ كېلىشتى. ئون نەچچە ئات ياكى ئون نەچچە كالىغا
سۆرتىلگەن تاغدەك - تاغدەك يوغان ئۆيلەر ئۆتكەندە بولسا قۇتلۇق
بارمىقىنى چىشلىگەن پېتى ھاڭ-تاڭ قالدى. مىڭلاپ-مىڭلاپ يۈكلۈك
ھارۋىلارنىڭ، سان-ساناقسىز ئاتلىقلارنىڭ ئايىغى تا كۈن پاتقىچىمۇ
ئۈزۈلمىدى. مۇھىمى، ئاشۇ سەپ ئىچىدە ئۇ دادىسىغا ئوخشاپراق
كېتىدىغان سۇمباتلىق بىر ئادەمنى كۆرۈپ قالدى...

① قەدىمكى ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇرلار بىلەن قانداش قوۋملەرنىڭ ئادىتىدە، ئاق
بوز ئات ئىلاھىي ئات تەرىقىسىدە ئۇلۇغلىناتتى، جەڭگە ئاتلانغاندا بۇنداق
ئاتقا ئادەم مىنەيتتى، ئاتنىڭ ھەشەمەتلىك ئېگىرىگە ئۈچ دانە ئۇرۇش ئەلىمى
بېكىتىلىپ، قوشۇننىڭ ئالدىدا يېتىلەپ مېڭاتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بۇند-
داق ئىلاھىي ئاتقا جەڭ تەڭرىسى سولدى مىنەتتى، باش سەركەردە يېنىدىلا
بېقىلاتتى.

قۇتلۇق يەنە ئولتۇرۇۋالدى - دە، تىزلىرىنى مەھكەم قۇچاقلدى. يېپيىڭى بىر قىياس ئۇنىڭ خىيالغا رۇخسەتسىزلا كىرىپ كەلدى: «توختاپ تۇر، ئاشۇ ئادەملەر ئارىسىدا دادام بولماي قالاتتىمۇ، شۇنچە كۆپ يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى، ئەگرى قىڭراقلارنى دادام ياساپ بەرمىسە، ئۇلارغا يەنە كىم ياساپ بېرەتتى، دۇرۇس، يەنە كىمۇ ياساپ بېرەلەيتتى...؟»

4. تەقدىرنىڭ بۇرۇلۇشى

ئاسىي سانغۇن ئۆڭلۈك^①، سۆيگۈن^②لەرنىڭ ئۇزۇن يىللىق مالىمانچىلىقىنى باشتىن كەچۈرگەن تاڭ سۇلالىسى ئۈچۈن، مىلادىيە 762-يىلىمۇ مۇسبەتلىك ۋە ئەنسىزلىككە تولغان بىر يىل بولدى. شۇ يىلى ئەتىياز ئېيىنىڭ ئاخىرىدا شاھنشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ^③

① ئۆڭلۈك — يەنى ئەن لۇشەن، تاڭ سۇلالىسىنىڭ نامى بار «غۇز سانغۇنى»، «ئۆڭلۈك - سۆيگۈن توپلىغى» نىڭ باش پىلانلىغۇچىسى، ئانىسى تۈرك، ئۈگەي دادىسى شەرقىي تۈرك قاغانلىقىغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان بۇخارا سوغداقلىرىدىن. ئۇ مىلادىيە 755-يىلى ئۈچ ئايماقنىڭ ۋالىيسى سۈپىتى بىلەن فەنياڭ دېگەن يەردە تاڭ سۇلالىسىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرگەن.

② سۆيگۈن — يەنى شى سىمىڭ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ سېسىق نامى پۇر كەتكەن «غۇز سانغۇنى»، توپىلاڭنىڭ يەنە بىر باش جىنايەتچىسى، ئانىسى تۈرك، دادىسى سەمەرقەندتىن كۆچۈپ كەلگەن سوغداقلاردىن. ئۇ مىلادىيە 755-يىلى تاڭ سۇلالىسىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرگەن.

③ تاڭ شۇەنزۇڭ — ئىسمى لى لوڭجى، يەنى تاڭ مىڭخۇاڭ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى. ئۇ مىلادىيە 685-يىلى تۇغۇلسۇپ، 762-يىلى ئۆلگەن، مىلادىيە 712 - 756- يىللار ئارىلىقىدا تەختتە ئولتۇرغان.

شىنلۇڭ سارىيىدا ۋاپات بولدى. ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغان پادىشاھ تاڭ سۇزۇڭ^① ئىچكى سارايدا ھازا ئاچتى، تەيجى سارىيىغا جەم بولۇش-قان تۆت مىڭدەك ئادەم شاھنشاھى ئۈچۈن يۈزىنى تىلىپ، قۇلقىنى كېسىپ ماتەم بىلدۈردى.

شاھنشاھنىڭ ئۆلۈمى بىتاب ياتقان تاڭ سۇزۇڭغا قاتتىق تەسىر قىلدى. 50 ياشتىن ئېشىپ قالغان تاڭ سۇزۇڭ ئۆز ئوغلىنى ۋەلىئەھد-لىككە تەيىنلەپ بولۇپ شۇ ئايىدىلا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى.

مىلادىيە 762-يىلى 5-ئاينىڭ 20-كۈنى ۋەلىئەھد تاڭ دەيزۇڭ^② تاڭ سۇلالىسىنىڭ سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇردى.

تاڭ دەيزۇڭ تەختكە چىققان چاغلار ئۆڭلۈك-سۆيگۈنلەر يوقىتىل-غان بولسىمۇ، ئەمما تەپرىقچىلىك تېخى تۈگىمىگەن، شى چاۋبى خېلو ئايمىقىنى ئىگىلىۋېلىپ سۇلالە ئۈچۈن كۈچلۈك تەھدىت سېلىۋاتقان چاغلار ئىدى.

شى چاۋبى ئاسىي سەركەردە سۆيگۈننىڭ چوڭ ئوغلى ئىدى، دادىسى بىلەن بىللە يۈرۈپ لەشكەر تارتقاچقىمۇ، لەشكەرلەر ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلايتتى، دېگىنىنى قىلاتتى. بىراق بۇ ئىشلار ئىچى تار سۆيگۈنگە زادى ياقمايتتى. شۇ سەۋەبلىك، ئۇ چوڭ ئوغلىغا ئۆچمەن-لىك قىلىپ كەنجى ئوغلى شى چاۋچىڭغا كۆپ ئىلتىپانلار كۆرسىتەتتى. پۇرسەت كەلسە، شى چاۋبىنى كۆزدىن يوقىتىپ، ئۆز ئىشىغا ئۇنى

① تاڭ سۇزۇڭ — ئىسمى لى جېڭ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى. ئۇ مىلادىيە

711-يىلى تۇغۇلۇپ، 762-يىلى ئۆلگەن، مىلادىيە 756 - 762-يىللار

ئارىسىدا تەختتە ئولتۇرغان («جۇڭگو تارىخ لۇغىتى» 2539-بەت).

② تاڭ دەيزۇڭ — ئىسمى لى يۆ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى. مىلادىيە

727-يىلى تۇغۇلۇپ، 779-يىلى ئۆلگەن. مىلادىيە 762 - 779-يىللىرى

ئارىلىقىدا تەختتە ئولتۇرغان.

ۋارس قىلىشنى كۆڭلىگە يۈكۈپ قويغانىدى.

بىر قېتىملىق قانلىق جەڭدە، سەردار سۆيگۈن تاڭ سەركەردىسى لى گۇاڭبىنى يېڭىۋالدى ۋە پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ئاستانىگە تەگمەك بولۇپ غەربىي سەپكە لەشكەر يۆتكىدى. شى چاۋيىنى ئالدىن بۈرەر لەشكەرلەرگە سەردار قىلىپ چاڭئەن^① گە ئەۋەتتى. ئۆزى چوڭ قوشۇن-نى باشلاپ يۆنىلىشنى ئۆزگەرتىپ جەنۇب تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. كىم بىلسۇن، مىلادىيە 761-يىلى ئەتىيازدىكى بىر جەڭدە شى چاۋيى بۇرۇنغا يېدى. بۇ ئەجەللىك مەغلۇبىيەت پۈتكۈل جەڭ ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىۋەتكىنى ئۈچۈنمۇ، ياكى ئەتەي شۇنداق قىلدىمۇ سەردار سۆيگۈن چوڭ ئوغلىنىڭ ئالدىغا تولىمۇ قىيىن بىر ئىشنى تاشلاپ قويدى:

ئالاھىدە ئادەم ئەۋەتىپ، شى چاۋيىغا ناھايىتى كۆپ ئاشلىق سىغىدىغان بىر چوڭ قازناق ياساش ۋەزىيىتىنى تاپشۇردى ۋە ئاران بىر كۈنلۈكلا مۆھلەت بەردى. دادىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيۇپ قالغان شى چاۋيى بار كۈچى بىلەن ئىشقا كىرىشىپ بۇ قازناقنى دېگەن قەرەلدە پۈتتۈردىمۇ، ئەمما يامان ئاتاقنى يەنىلا خالى بولالمىدى. كىچىك سەردار شى چاۋيى دادىسىنىڭ قىلمەن دېگىنىنى قىلماي قويمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. چوڭ سەركەردە كىچىك سەركەر-دىگە قول سېلىپلا قالسا ئۆزلىرىنىڭمۇ ئامان قالمايدىغانلىقىنى تۇيۇپ تۇرغان ئەمەلدارلار شى چاۋيىغا «ئالدىن قول سېلىش، ئاپەتنى يوق

① چاڭئەن — ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ شىئەن شەھىرى. ئۆز ۋاقتىدا تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى بولۇپ، «چاڭئەن» دەپ ئاتالغان، يەنە «چوڭ ئاستا-نە»، «غەربىي ئاستانە» دەپمۇ ئاتالغان. ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىگە تەۋە لوياڭ شەھىرى ئۆز ۋاقتىدا تاڭ سۇلالىسىنىڭ يەنە بىر پايتەختى بولۇپ، چاڭئەن شەھىرىنىڭ شەرقىدە بولغاچ، «شەرقىي ئاستانە» دەپ ئاتالغان.

قىلىش» ئەقلىنى كۆرسەتتى، دادىسى تاش ساندى، ئوغلى قۇم ساندى. شۇنداق قىلىپ، لۇيۇ دېگەن كىچىك سەردار 300 نەپەر لەشكەر بىلەن تەدبىر كۆرۈپ، سۆيگۈنىنى ئۆلتۈردى، جەستىنى پالازغا ئوراپ، تۆگىگە ئارتىپ شەرقىي ئاستانگە ئېلىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن كىچىك سەركەردە شى چاۋيى شەرقىي ئاستاندا ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىپ، ئاسىي كۈچلەرنى يېنىغا توپلاپ چاڭئەن شەھىرىگە قول سوزدى، ساڭجۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالدى. ئەگەر ساڭجۇ قولدىن كەتسە، شى چاۋيىنىڭ لەشكەرلىرى چوڭ ئاستانگە قاراپ يوپۇرۇلۇپ كېلەتتى. يامان يېرى ئاستاندا ئەل نوپۇسى جىددىي خوراپ، لەشكەر كېمەيگەن، باج تۆۋەنلەپ خەزىنە قۇرغان بىر ھالەت ھۆكۈم سۈرمەك- تە ئىدى. ئوردا مۇداپىئەسى خەتەرلىك بىر پەيتتە تۇرۇۋاتاتتى.

شاھلىق تەختى مانا مۇشۇنداق خەۋپ ئۈستىگە قۇرۇلغان تاڭ دەيزۇڭ، كۈنپېتىشتىكى توبۇتلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى، ئەل ئىچىدە- كى باشباش تاق تەپرىقچىلەرنىڭ غوۋاسىنى ۋاقىتنىچە قويۇپ تۇرغاندى- مۇ، ئاسىي شى چاۋيىنىڭ ئىشنى ھېچ كېچىكتۈرمەي بىر ياقلىق قىلىشى زۆرۈر ئىدى.

تاڭ دەيزۇڭ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئاخىر سەلتەنىتىگە ھەمدەم بولالايدىغان بىردىنبىر ئىشەنچلىك كۈچ — ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىدى- نى يادىغا كەلتۈردى. ئەتىسى دىۋانغا چىقىپلا نايىپ ئەمىر لىۈچىڭتەنگە ئۇيغۇرلارنىڭ ئوردا شەھىرى قارا بالغاسۇن^①غا ئاتلىنىشقا پەرمان بەردى.

① قارا بالغاسۇن — ھازىرقى مۇڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى ئۇلانباتۇر شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا، تارىخچى ياڭ شېڭمىن ۋە لىن گەن، گاۋزىخۇلارنىڭ قەيت قىلىشىچە، بۇ شەھەرنىڭ خارابىسى ھېلىمۇ مەۋجۇت ئىكەن.

شۇ كۈنلەردىن بەش يىل بۇرۇن، ئۈچ ئايماقنىڭ باش ۋالىيسى ئۆڭلۈك سانغۇن ئىسيان كۆتۈرگەندە تاڭ دەيزۇڭ تېخى ئەمىر لەشكەر ئىدى. شۇ چاغلاردا فەنياڭ كۆرەسىدىن كۆتۈرۈلگەن بۇ توپىلاڭ قارا بوراندەك ھەيۋە پەيدا قىلىپ، ئوردا تەقدىرىگە تەھدىت تۇغدۇرغانىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، تاڭ سۇزۇڭنىڭ تەكلىپى بىلەن ياردەمگە كەلگەن ئۇيغۇر قاغانى^① بايانچۇرنىڭ چوڭ ئوغلى يابغۇ تېكىن لەشكىرىنى باشلاپ فېڭشىياڭ قورۇلىدا چۈشكۈن قىلدى. ئەمىر لەشكەر تاڭ دەيزۇڭ يابغۇ بىلەن بىللە تۇرۇپ ئۇلۇغ جەڭلەرگە ئات سالدى. بىرقانچە قېتىم كەسكىن جەڭ قىلىپ لويياڭ ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى ۋە ئۆڭلۈك قوشۇنىغا ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قوزغىدى. كۆپ ئۆتمەي، ئۆڭلۈك ئىسيانى تارمار قىلىنىپ لويياڭ شەھىرى قايتۇرۇۋېلىندى. ئۆز ۋاقتىدىكى ئەمىر لەشكەر — بۈگۈنكى شاھ تاڭ دەيزۇڭ شۇ چاغدا ئۇيغۇر شاھزادىسى يابغۇ بىلەن قىيامەتلىك دوستلۇق ئورناتقان، ھەتتا ئاكا-ئىنى بولۇشۇپ قەسەم ئىچىشكەندى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇ تاڭ پادىشا-ھى تەختىدە ئولتۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا ۋاپادار ئىنسى يابغۇنى، ئۇنىڭ بانۇر قوۋمىنى ئېسىدىن چىقارمىغان، ئاتىسى تاڭ سۇزۇڭنىڭ يولىنى تۇتۇپ ئۇيغۇر قاغانغا ئەلچى ئەۋەتكەندى.

تاڭ دەيزۇڭنىڭ ئەلچىلىك دەستىكىنى قوش قوللاپ كۆتۈرۈۋال-غان ئەمىر ليۇچىڭتەن قورۇقچى — سىپاھلارنى ئەگەشتۈرگەن-يېتى تەڭرىقاغان يولى بىلەن ئۇدۇل شىمالغا قاراپ يۈرۈۋەردى. مەزىل-مەزىل-زىللەردىكى رابات بەگلىرى ياخشى ئات ۋە قوۋۋەتلىك تائام بىلەن

① قاغان — خان-پادىشاھلارنىڭ ھۆرمەت نامى. بۇ ئاتاق ئەڭ دەسلەپتە جۇر-جانلار تەرىپىدىن قوللىنىلغان. كېيىن تۈركلەر، ئۇيغۇرلار، موڭغۇللارمۇ بۇ ئاتاقنى قوللانغان. تارىخى ماتېرىياللاردا يەنە قىرغىز، تۇيغۇن، جۇرچىت، كېدان مىللەتلىرىنىڭمۇ بۇ ئاتالغۇنى قوللانغانلىقى ھەققىدە خاتىرىلەر ئۇچرايدۇ.

تەمىن ئەتتى. ئىككى ئايچە يول يۈرگەندىن كېيىن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ مەنزىلىگە ئۇلاشتى.

بۇ چاغدا، ئۆڭلۈك-سۆيگۈنلەرنى يەر چىشلىتىپ ئوردا ئۈچۈن چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن بايانچۇر قاغانمۇ، قاغاننىڭ چوڭ ئوغلى — تاڭ دەيزۇڭنىڭ قىيامەتلىك ئىنىسى يابغۇ تېكىنمۇ ئالەمدىن ئۆتكەن، يابغۇ تېكىننىڭ ئىنىسى ئېدىگەننىڭ بۆكۈ قاغان دېگەن نام-ئاتاقتا قاغان بولغىنىغا ئۈچ يىلچە بولۇپ قالغانىدى.

ئەلچى لىۈچىڭتەنگە ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ئاستانىسىنى زىيارەت قىلىش نېسىپ بولمىدى. ئۇ بۆكۈ قاغان بىلەن چوڭ قۇملۇقنىڭ جەنۇبىدىكى ئۈچ تەسلىم شەھىرى ئەتراپىدا ئۇچرىشىپ قالدى. شى چاۋيىغا ئالدىنغان بۆكۈ قاغان ئاسىي شى چاۋيىنىڭ يالغان-ياۋىداق-لىرىدىن قايىمۇقۇپ ئولجا كۆزلەپ جەنۇبقا سۈرۈلگەن بولسىمۇ، يەنىلا تاڭ دەيزۇڭنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆردى. بىكەسى قەيىن قاتۇن ۋە نەۋرە ئاكىسى تۇنباغا تارخانلارنىڭ ھەمراھلىقىدا تۆت-بەش مىڭچە لەشكەر بىلەن جەنۇب سەپىرىگە ئاتلاندى.

بۆكۈ قاغان كەچ كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە سارىغ ئۆگۈز^① دەريا-سىنىڭ شىمال تەرىپىگە يېتىپ كەلدى، «ئۇھ» دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرمەيد-لا، جەڭگە كىردى. بۆكۈ قەيىن^② نىڭ لەشكەرلىرى بىلەن بۆكۈ

① سارىغ ئۆگۈز — خۇاڭخې دەرياسى.

② بۆكۈ قەيىن — بەزى مەنبەلەردە «بارغوت خويۇن» دەپمۇ ئېلىنىدۇ، تەكتى تۇرالاردىن، تاڭ سەركەردىسى. شى چاۋيى توپىلىڭنى باستۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەن، ئىككى قىزى تاڭ مەلىكىلىرى قاتارىدا بۆكۈ قاغانغا ياتلىق قىلىنغان. ئەمما كېيىن، ئاسىيلىق قىلىپ، ئوردىغا ئۆكتە قويغان. «يېڭى تاڭنامە» نىڭ 224-جىلىدىدا ئۇنىڭغا ئاسىي ئەمەلدارلار قاتارىدا مەخسۇس تەرجىمىھال بېرىلگەن.

قاغاننىڭ قوشۇنى ھۇجۇمچىلار سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىغا ئۆتۈپ سانجۇ ئايىقىدىن يولغا چىقتى-دە، ئۆتكۈر شەمشەردەك لوبياڭغا قالدۇ. ئۇيغۇر ئاتلىقلىرى جەنۇبىي تاغدىن قىستاپ كەلدى. بۆكۈ قەيىن شىبۇەندىن قوزغالدى. شى چاۋبىي گەرچە يۈز مىڭ لەشكەر بىلەن تەلۋىلەرچە تىركەشكەن بولسىمۇ لېكىن، ئاتلىقلارنىڭ زەربىسى ئالدىدا ئاخىر پۈت تىرەپ تۇرالمىدى. ئاسىيلارنىڭ باش سانغۇنى يەنۋاڭ بەگ لىڭباۋغا چېكىندى. قاقشاققۇچ زەربە يېگەن شى چاۋبىي قالدۇ-قاتتى لەشكەرلىرىنىڭ ھىمايىسىدە خېياڭ تامان بەدەر تىككۈۋەتتى. بۆكۈ قاغان ۋە بۆكۈ قەيىن ئىككى مىڭ چاقىرىملىق يولنى بېسىپ شىچىڭ قۇرۇلىغا يېتىپ كەلگەندە تاتابى ۋە كېدان قوۋمىنى كۆزلەپ قېچىۋاتقان شى چاۋبىي تۇتۇۋالدى ۋە ئۇنىڭ بېشىنى ئالدى. تاڭ دەيزۇڭغا ئەلچى ئەۋەتىپ شەرقىي ئاستاننىڭ قايتۇرۇۋېلىنغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. خۇش خەۋەردىن مەمنۇن بولغان تاڭ دەيزۇڭ ئەلچى بۇرخانىنى ئىچكى دىۋاندا قوبۇل قىلدى، سېخىيلىق بىلەن ئىككى يۈز توپ شايى-دۇر-دۇن سۆيۈنچە بەردى.

شەرقىي ئاستانە بىلەن چوڭ ئاستانە زەپەر تەنتەندە-سىگە چۆمۈلدى... تەنتەنە كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، تاڭ دەيزۇڭ بۆكۈ قاغان ۋە ئۇنىڭ جىمى ۋەزىرلىرىنى كاتتا زىياپەت بىلەن كۈتۈۋالدى. بۆكۈ قاغانغا «تەڭرىدە بولمىش بىلگە قاغان» دېگەن كاتتا نامنى، سەردار بولۇپ جەڭگە كىرگەن قاغان بىكەسىگە «بىلگە قاتۇن» ئۇنۋانىنى ھەدىيە قىلدى. ئەمىرلەشكەر تۇنباغا تارخان، ئوڭ-سول شاد ۋە بۇيرۇق-ۋەزىرلەردىن بولۇپ ئىككى مىڭ مەنەسەپدارغا تۆھپىسىگە لايىق نام-ئاتاق بەردى. قاغان قېيناتىسى بۆكۈ قەيىن پادىشاھنىڭ يارلىقىغا بىنائەن بۆكۈ قاغاننى ۋە قاغاننىڭ تاۋار-دۇردۇن، تون-پەرىجە بېسىلغان نەچچە مىڭ ھارۋىلىق قوشۇنىنى سەددىچىننىڭ سىرتىغىچە

ئۇزىتىپ باردى.

مىلادىيە 763-يىلى باش ئەتىيازدا شەرقىي ئاستانىدىن يولغا چىققان قاغان قوشۇنى تەڭرىقاغان يولىدىكى 66 ئۆتەڭنىڭ 60 نى بېسىپ ئۆتۈپ، قارابالغاسۇنغا ئالتە ئۆتەڭ كېلىدىغان كەڭ يايلاققا يېتىپ كەلدى، كۈن قايرىلغان مەھەلدە قۇتلۇق تۇرۇۋاتقان نامەلۇم مەنزىل يېنىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى.

شۇنچىلىك چوڭ، شۇنچىلىك كۆپ ھارۋىلارنى، ھېسابى يوق ئات-خېچىر ۋە ئاتلىقلارنى تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان قۇتلۇق بارمىقىنى چىشىلىگەن پىتى قېتىپ قالدى. بۇ ئاتلىقلار ۋە ھارۋىلارنىڭ باش-ئايىغى تا كۈن پاتقىچىمۇ ئۈزۈلمىدى. مۇھىمى، ئۇ ئاشۇ سەپ ئىچىدە دادىسىغا ئوخشاپراق كېتىدىغان بىر ئادەمنى غىل-پال كۆرۈپ قالدى.

قۇتلۇق يەنە ئولتۇرۇۋالدى، تىزلىرىنى قۇچاقلدى، يېپىڭى بىر قىياس ئۇنىڭ خىيالغا تەكەللۈپسىز كىرىپ كەلدى. «توختاپ تۇر، ئاشۇ ئادەملەر ئارىسىدا دادام بولماي قالاتتىمۇ، شۇنچە كۆپ يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى، ئۇچلۇق خادىلارنى دادام ياساپ بەرمىسە، ئۇلارغا يەنە كىم ياساپ بېرەتتى، دۇرۇس، يەنە كىمۇ ياساپ بېرەلەيتتى؟...»

قۇتلۇق ھاياجانلاندى، دادىسىنىڭ گەپ قىلغاندا توختىماي لد-كىلداپ، ئاچچىقلانغاندا تىترەپ كېتىدىغان قويۇق ساقىلى، ئىسلاپ قويغاندەك قارىمۇتۇق، سوقا تېشىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان چىرايى كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. ئۇ ئاتلىقلار بىلەن كېتىپ بېرىپ، ئات ئۈستىدە تۆرە تۇرۇپ ئۆزىگە ئاتلىق نەزىرى بىلەن قاراۋاتقاندا قىلاتتى. نېمىشقىدۇر بۇ تەرەپتىن كۆز ئۈزەلمەيتتى، ئۆزىگىمۇ، تۆمۈرچىلىك ئوچىقىنىڭ خارابىسىغىمۇ، ياكى ئاغزىنى ئېچىپ دېۋىدەك چوقچىيىپ

تۇرغان كامارلىق تاغقىمۇ، ئارچىلىق دۆڭ باغرىدىكى ئىككى قەبرىگىمۇ، ئىشقىلىپ مۇشۇ تەرەپتىكى بىر نۇقتىغا تىكىلگىنى تىكىلگەندى.
«دادىسى» كۆپ بولسا ئىككى يۈز قەدەملا كېلىدىغان بىر يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى. تەھقىكى، يالغۇز ئوغلىنى، ئوغلىنىڭ ئانىسىنى كۆرگۈسى كېلەتتى. ھېلىقى مۇز تەلەت ياغلاقلار يول قويمىسا كېرەك، ئۇ سەپتىن ئايرىلالمايتتى. ئوغلىنىڭ ئىسمىنى چاقىراتتى، بىر نېمىلەرنى دەپ ۋارقىرايتتى. ھارۋىلارنىڭ ئەنسىز غىچىرلاشلىرى، ئات-لارنىڭ بەسلەشكەندەك كىشەنەشلىرى، كالىلارنىڭ بۇرغا چالغاندەك مۆرەشلىرى، يۇمىلاق تۆمۈرلەرنىڭ يېقىمىسىز جاراڭلاشلىرى ئۇنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كېتەتتى.

قۇتلۇق ئويلىغانىسىرى تېخىمۇ بەكرەك ھاياجانلاندى، ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپلا قېرى سەكىنىڭ، يېلىنى چوڭ ئانا ئۆچكىنىڭ، قارا پاچاق ئوغلاقلارنىڭ ئۆز ئىگىسىنى «نېمە قىلىۋاتىدىكىن» دەپ كۆزد-تىۋاتقاندا، نېمە ئويلاۋاتقىنىنى پەرەز قىلىۋاتقاندا ئەتراپىنى ئورۇ-ۋالغانلىقىنى، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى.

ئۇ قېرى سەكىنىڭ دۈمبىسىنى سىيىپ ئەركىلەتتى. ئانا ئۆچكى-نىڭ تۇلۇمدەك يوغان يېلىنىنى پۈتىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆتۈرۈپ باقتى. مۇشتىنى تۈگۈپ، ئالا پاچاق بىر ئوغلاقنىڭ ماڭلىپىغا «دوك-دوك» قىلىپ ئۇرۇپمۇ قويدى.

قېرى سەكىمۇ، ئۆچكىلەرمۇ، يۈرەكسىز ئوغلاقلارمۇ ئۇنىڭدىن قاچىدى، ئۇنى ئارىغا ئالغان پېتى تۇرۇۋەردى.

قۇتلۇق ئۆچكىلەرگە قاراپ تەنتەنە بىلەن شۇنداق دېدى:
— ھەي ئوبدان ئۆچكىلەر، ئوغلاقلار، يۈرۈڭلار، ئېگەڭلەر بىلەن بىللە مېڭىڭلار، ئەنە ئاۋۇ ئادەملەر ئارىسىدىن دادىمىزنى ئىزدەي-

مىز، ئۇنى تېپىۋالساق، ماڭمۇ، سىلەرگىمۇ ياخشى ...
ئۇ ئۆچكىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ئىككى-ئۈچ قە-
دەمچە ئىلگىرىلىدى ۋە «ئۆچكىلەر كەينىمدىن كېلىۋاتىدۇ» دېگەن
ئىشەنچ بىلەن كەينىگە قارىدى.

بىراق، قېرى سەككىمۇ، ئۆچكىلەرمۇ، ئالاپچاق ئوغلاقمۇ تۇ-
غۇلغان ماكانغا قىيىمغاندەك تۇرغان يېرىدىن بىر قەدەممۇ ئىلگىرى
سىلجىمىغانىدى. نېمىلەرنىدۇر دەپ نەلەرگىدۇر قاراپ كېتىۋاتقان كە-
چىك ئىگىسىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالماقچى، سىماسىنى كۆز قارى-
چۇقلىرىدا قالدۇرۇۋالماقچى بولغاندەك باشلىرىنى سىڭايان قىلىپ قاراپ
تۇرۇشاتتى.

قۇتلۇق ئۆچكىلەرنى چۈشىنەلمىدى، ئۇلارنىڭ ۋاپاسزلىقى ئۇنى
قاتتىق تېرىكتۈردى، مۇشتىنى تۈگۈپ قېرى سەككىگە قارىتىپ پولاڭلات-
تى ۋە زەردە بىلەن:

— ھۇ تۈزكۈرلەر، دادام بىزنى بېقىپ چوڭ قىلىدىغۇ ئاخىر،
ئەمدىلىكتە... — دېدى.

قۇتلۇق بوغۇلدى، ئۆچكىلەرگە كۆڭلى قالغاندەك ھومىيىپ قو-
يۇپ، بارغانسېرى ئۇزاق كېتىۋاتقان لەشكەرلەر توپىغا قاراپ قەدەم
تاشلىدى، كۆپ ئۆتمەيلا توپقا يېتىشىپ، ئادەملەر ئارىسىغا كىرىپ
كەتتى.

5. ساقاللىق ئادەملەر

قۇتلۇق چۈش كۆرۈۋاتاتتى، دادىسى تۆمۈر سۈيىنى تۆكۈۋەتتى.

مىكىن ياكى ئالەمگە ئوت كەتتىمىكىن، كۆزى كۆرگەنلىكى يەرنىڭ، نەزىرى يەتكەنلىكى توقايلىرىنىڭ ھەممىسى ئوتقا ئاشتەك قىزارغانىدى. ئەنە، كۈنچىقىشتا چوقچايغان ئاۋۇ سىرلىق مەخلۇقنىڭ رەڭگىمۇ ئۆز-گەرگەن. ئۇ بەنەينى يوغان چوغدانغا ئوخشايدۇ، چوغ تەكتىدىن ئېتىلىپ چىققان ئوت يالقۇنى ئەجدىھاننىڭ تىلىدەك قىزىل. بەزىدە ئوتتەك قىزىرىپ، بەزىدە ساماندىك سارغىيىپ تۇرىدىغان ئىلاھىي قۇياشمۇ بەجايىكى، قانغا مىلەنگەن. ئەنە، قىزىل چاچ، قىزىل ساقال، قىزىل تەن ئاتا، ئۇ قىيىقزىل بازغاننى كۆتۈرۈپ، قىزىل ئاسمانغا تاقلاشتۇرۇپ، قىزارغان تاغ ئۈستىگە ئوردى. تاغ بېشىدىن چاچراپ چىققان پارچە-پارچە ئوتلۇق تاشلار يۇلتۇزلاردەك چېچىلىپ ئالەمگە تارالدى. ئۇ قىزىل تاشلارنى ئوچاققا تاشلاپ، قىزىل كۆرۈكنى شۇنداق باستى-دە، ئوت ئىچىدىن قىيىقزىل يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى تارتىپ ئېلىپ، قىزىل ساپلىق بازغان بىلەن ئورنۇردى...

جاراڭلىغان ئاۋاز، جاراڭ - جۇرۇڭ شەپە...

قۇتلۇق ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئاچقاندا، كىرىدەك تۈگۈلگەن پىتى ھارۋا چاقىغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. ئەتگەندە-لىك قۇياشنىڭ قىيىقزىل شولىسى پىشانىسىنى قىزدۇرۇپ، كۆزلىرىگە ئالتۇن مىختەك سانجىلماقتا ئىدى. ئۇ ئالىقانلىرىنى ئالدىغا سوزۇپ، ھاۋانى ئىتتىرىپ، ئاپتاپ زەربىسىدىن ئۆزىنى قاچۇردى، كۆزلىرىنى ياش چىقىپ كەتكۈدەك كۈچەپ ئۇۋۇلىدى، كۆڭلىنىڭ ئۇ يەر بۇ يېرىدە لەيلەپ يۈرگەن پارچە-پۇرات خاتىرىلەرنى بىر يەرگە يىغىۋىدى، تۈنۈگۈن بىرلا تەۋەككۈل بىلەن نامەلۇم ئادەملەرنىڭ كەينىگە ئەگەش-كىنىنى، كۈن پاتقۇچە بىللە يۈرۈپ بۇ مەنزىلگە يېتىپ كەلگىنىنى، ئاچلىق ۋە ھارغىنلىق تۈپەيلى، تېزلا ئۇيقۇغا كەتكىنىنى ۋە قانداق چۈشلەرنى كۆرگىنىنى دەرھال يادىغا ئالدى.

بىر كېچىلىك تاتلىق ئۇيقۇ ئىككى كۈنلۈك ھاردۇقنى ھەيدىۋەت-
كەن بولسا كېرەك، ئۇ ئۆزىنى خېلى روھلۇق ھېس قىلدى ۋە لىككىدە
ئورنىدىن تۇردى، سەل ئەيمىنىش نەزىرى بىلەن ئەتراپىغا كۆز
تاشلىدى.

كۆردىكى، چاققا چاق تەگكۈدەك يېقىن قىلىپ توختىتىلغان
سان-ساناقسىز يار-يار ھارۋا ناھايىتى چوڭ بىر دۈگىلەك دائىرە ھاسىل
قىلغانىدى. ئېغىر يۈكلۈك چوڭ ھارۋىلار يەنە بىر ئىچ ھالقىنى تەشكىل
قىلاتتى. ئات، ئۆكۈزلەر ۋە چاقلىق ئۆيلەر بۇ ھالقىلارنىڭ دەل
ئوتتۇرىسىدا تۇراتتى.

قۇتلۇق قاراۋىتىپ، ئەجەبلەندى:

«ئاتلار مۈگدەپ تۇرۇپتۇ. ھارۋىلار ۋە چاقلىق ئۆيلەر ئۆز جايى-
دىن قوزغالمىپتۇ، ئەجەب، ئادەملەر، تۈنۈگۈنكى بەھىساب لەشكەرلەر
ئەمدى نەلەرگە كەتتىكەنە؟»

شۇ ئەسنادا، قۇتلۇق كۈنچىقىشتىن كېلىۋاتقان كۈچلۈك بىر
سادانى ئاڭلاپ قالدى. بۇ سادا ئارىسىدا شاۋقۇن-سۈرەنمۇ، داپ-دۈم-
باق ئاۋازىمۇ بار ئىدى. دادىسى يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى، يوغان قىرغاق-
لارنى سوققاندىمۇ دەل ئەنە شۇنداق ئاۋاز چىقاتتى. توغرا، ئۇ بۇنداق
سادانى چۈشىدىمۇ ئاڭلىغان، ئويغىنىمۇ ئاڭلىغان، شۇغىنىسى، خىيال
بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۇ ساداغا زەن قويىمىغانىدى.

قۇتلۇق بىرلا سەكرەپ ئېگىز چاق ئۈستىگە چىقىۋالدى، قوللىرى-
نى قانات قېقىۋاتقان قۇشنىڭ قانتىدەك كېرىپ تۇرۇپ تەڭپۇڭلۇقىنى
تەڭشەۋالغاندىن كېيىن، سادا كېلىۋاتقان تەرەپكە قىزىقىسىنىپ قارىدى.
«ئېھتىمال، دادام ئاشۇ ئالاماندىدۇر» — دېدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە ئاگاھ
بېرىپ، يىراقتىراق نىھايەت كۆپ ئادەملەرنى كۆرۈپ. ئۇ شۇنداق
دېگەچ، چاق ئۈستىدىن سەكرەپ چۈشتى - دە، يۈزلەپ ھارۋا، ئاق

ئۆيلەرنى ئارىلاپ ئۆتتى، تېكىدەك تاقلاپ، كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ ماڭدى، كەڭ كەتكەن بىر بوشلۇققا يېتىپ كەلدى.

قۇتلۇقنىڭ كۆرگىنى چايقىلىپ تۇرغان ئادەم دېڭىزى بولدى. بۇ دېڭىزدا كۆز چاقىدىغان پارقىراق تاج ۋە ھەسەن-ھۈسەندەك جۇلالىنىپ تۇرىدىغان زەرباب تون كىيگەنلەرمۇ، ئۇچى قىزىل تۆمۈر بۆك، بەلدەم-بەلدەم تۆمۈر چاپان، قونچلۇق ئۆتۈك كىيىپ، ئۇزۇن «قىڭراق» لارنى ئېسىۋالغانلارمۇ، كەشتىلىك سايۋەنلەرنى كۆتۈرۈۋالغانلارمۇ، كۆك مانا باغلانغان ئۇزۇن خادىلارنى پۇلاڭلىتىۋاتقانلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئۆرلەۋاتقان قۇياشقا قاراپ تەنتەنە قىلاتتى، قوللىرىنى كۈنچىقىشقا سوزۇپ، تەلۋىلەرخە سۈرەن سالاتتى، توختىماي چاۋاك چالاتتى. بەزىلىرى يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى، ئۇزۇن قىڭراقلارنى بىر-بىردىگە ئۇرۇپ، ئالەمنى مالەم قىلاتتى. غاز بويۇنلۇق بۇرغىلاردىن تارقالغان ئاۋاز ئاچ تۆگىنىڭ بوزلىشىغا، ھۇرۇن ئۆكۈزنىڭ مۇرىشىگە ئوخشايتتى. قىزىق يېرى، بېشىغا پەي قالدغان ئۇچلۇق كۇلاھلارنى، ئۇچىدىن سىغا ئاچ قىزىل قوراق پەرىجىلەرنى كىيۋالغان 50 - 60 چە يالاڭ ئاياغ ئادەم توپ ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇقتا ئوتقاش كۆتۈرۈۋېلىپ ئۈس-سۇل ئوبىنايتتى، قۇيۇندەك پىرقىراۋېتىپ توساتتىن ئۇيۇپ قالاتتى، ئاياغلىرىنى كېرىپ ئاتقا مىنگەندەك ياكى ئاسمانغا يول ئالغاندەك ھەرىكەتلەرنى قىلاتتى، غۇلاچلىرىنى سوزۇپ، بېشىنى كەينىگە تاشلايتتى، ئاغزىدىن ئاپئاق كۆپۈك ئۆرلەيتتى، دۇمباقلارنى بولۇشىغا ئۇرۇپ، سۇنايلىرىنى جور قىلاتتى...

بۇ تەنتەنەلىك ھال، تاكى قۇياش ئۆرلەپ كۈن چېچىلغۇچە داۋام قىلدى. جەڭ دۇمباقلىرى قانداقتۇر بىر پەدىگە چېلىنغاندىن كېيىن، ئادەملەر توپى ھارۋا ۋە ھارۋىلىق ئۆيلەر تەرەپكە سۈرۈلدى ۋە بىردەملىك پاتىپاراقچىلىقتىن كېيىن، تۈنۈگۈنكى ھالەتنى ئەسلىگە

كەلتۈردى. رەڭ بويىچە سەپ تۈزۈشكەن ئاتلىق لەشكەرلەر ھەيۋەتلىك ئاق بوز ئاتنىڭ كەينىگە چۈشتى. ئات قېتىلغان چاقلىق ئاق ئۆيلەر ئاتلىقلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى. ئۇنىڭ كەينىگە ھارۋىلار ۋە پىيادىلەر ئەگەشتى. بەلۋېغىنى مەھكەم چىڭىتىپ، كوركۇراۋاتقان قورسقىنى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈۋالغان قۇتلۇقمۇ رەھىمدىل قېرى ھارۋىكەشنىڭ ئىد. جازىتى بىلەن يۈك بېسىلغان توپاق ھارۋىسىنىڭ يان ياغىچىنى تۇتۇپ سەپ بىلەن بىللە يۈرۈپ كەتتى.

چۈشكە يېقىن، قۇتلۇقنىڭ كونا چورۇقى ئىككى يەردىن تېشىلىپ قالدى، تۆشۈكتىن بۆسۈپ چىققان بارماقلىرى شورلۇق يولنىڭ ئۇپىد. تىشى بىلەن مایاقتەك-ماياقتەك قاپىرىپ چىقتى، ئۇزۇن ماڭمايلا تېشىلىپ، تۈز سەپكەندەك ئېچىشقىلى تۇردى.

ئۇ ئۈندىمەي كېلىۋاتقان كەم سۆز ھارۋىكەشكە ئىككى ئېغىز ئوبدان گەپ قىلىپ، ئۇنىڭ ھارۋىسىغا چىقىۋالماقچىمۇ بولدى. ھارۋا يۈكى خېلى كۆپ ئىدى، ئۇنى، جاپاكەش ئىككى توپاق تەسلىكتە سۆرەپ بېرىۋاتاتتى. بىراق، ھارغىن، قۇيرۇقى بىلەن كۈكۈيۈن قورۇ-ۋاتقان توپاقلارغا ئىچى ئاغرىدىمۇ، يا ئاغزىنى ئۇپراتقۇسى كەلمىدىمۇ، ئىشقىلىپ ئۇ بوۋايغا ئېغىز ئاچمىدى، ئاغرىققا چىداپ، چىشىنى-چىشىغا قويدى ۋە غەيرىتىگە ئېلىپ ئۆز يولىدا مېڭىۋەردى.

— ھەي بالا، ھارۋىغا چىقىۋالاي دېمەيسىنا ئەجەب، گەدىنىڭ يەر بەرمىدىمۇ-يا؟ — دېدى بىر چاغلاردا ھارۋىكەش بوۋاي تۇيۇقسىز ئېغىز ئېچىپ، قۇتلۇق بوۋاينىڭ گېپىنى تازا ئاڭقىرالمىسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى.

بوۋاي ھارۋىسىنى ئاستىلاتتى، قولىنى ئۈزۈتىپ، بىر كۈچەپلا قۇتلۇقنى ھارۋىغا چىقىرىپ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى، بىر ئوچۇمچە تالغان بىلەن قۇلاقچىلىك پىششىق گۆش بەردى:

مە، بۇنى يە، پۇت-قولۇڭغا دەرمان بولىدۇ...
ھەمسەپەر بولغاندىن كېيىن، ياتىسراش تۈگەپ، ئارا ئېچىلدى.
چىرايىنى پۈرۈم-پۈرۈم قورۇق باسقان ھارۋىكەشنىڭ ئىشارەت ئارىلاش-
قان گەپ-سۆزلىرىدىن ئۇ، بۆكۈ قاغان باشلاپ ماڭغان لەشكەرلەرنىڭ
قانداقتۇر «تابغاچ» دېگەن چوڭ قوۋمنىڭ يۇرتىغا بارغانلىقىنى، بىر
يىللىق سەپەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئوردۇبالىق دېگەن يەرگە قايتىپ
كېتىۋاتقىنىنى بىلىۋالدى. ئوردۇبالىقنىڭ ئاۋاتلىقى ۋە كاتتىلىقى ھەققىدە
نۇرغۇن تەرىپلەرنى ئاڭلىدى.

بوۋاي غورا قاپاق، توڭ مېجەز كۆرۈنگىنى بىلەن ئەسلىدە خېلى
ئوچۇق ۋە گېپى تولا ئادەم ئىكەن. ئۇ قامچىسىنى ئويىناپ تۇرۇپ
ئۆزىنى «ئۇيغۇرنىڭ قوغۇرسۇ ئۇرۇقىدىنمەن» دېدى. بوۋا قاغان بىلگە
قاغاندىن باشلاپ ھازىرقى قاغان بۆكۈ قاغانغىچە بولغان ئۈچ ئەۋلاد
قاغانلارغا قانچە يىل خىزمەت قىلغىنى، قانداق جەڭلەرگە قاتنىشىپ،
قانداق نام ئالغىنى، جەڭ پالتىسى گۈمپىسىدا سانغۇندىن كەم تۇرماي-
دىغىنى توغرىلۇق بىر ھازا ماختىنىپ بەردى. «قېرىپ قالدى» دېگەن
گەپ بىلەن ھارۋىكەشلەر سانغۇنغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگىنىدىن نارازى
بولۇپ «مەن تېخى قېرىمىدىم، كۈچۈمدىن قالمىدىم» دەپ ۋاپىسىمۇ
قويدى.

«جېنىم دادا، ئوغلۇڭ كەلدى، سېنى ئىزدەپ كۆزى تالدى.
جاۋاب بەرگىن، سەن قەيەردە؟ ئاتلىقلارنىڭ سېپىدىمۇ ياكى ھارۋىلىق-
لار ئارىسىدىمۇ؟ سەپنىڭ ئالدىدىمۇ ياكى كەينىدىمۇ؟ قېنى ئېيت،
نە سەۋەبتىن سېنى ئىزدەپ تاپالمايمەن، سەزگۈلنىڭ ئۆتكۈر تۇرۇپ،
نېمىدەپ سەنمۇ مېنى كۆرەلمەيسەن؟ ماڭا ئايان، جەزمەن مېنى
كۆرەلمەيسەن، كۆرۈسەنۇ، مەن بۇ يەردە دېيەلمەيسەن. ئەجەبا، پۇت-
قوللىرىڭ باغلاقلقمۇ، كۆزلىرىڭ بۈگۈنگىچە تېڭىقلىقمۇ؟ ۋە ياكى،

گەپ قىلغۇدەك ئەركىك يوقمۇ؟...»

تاڭ ئېتىپ، ئىبادەت باشلانغاندىن بېرى، كۈن ئۆرلەپ قوشۇن قوزغالغاندىن بېرى، قۇتلۇقنىڭ بىرچۈپ كۆزى بىردەممۇ جىم تۇرمىدى، ئۆتكەنلەرگە نەزەر سالدى، كەلگەنلەرگە زەن قويدى، كۆرگەنلا ئادىمىگە سىنچىلاپ قاراپ چىقتى. ۋاقتى كېلىپ لەشكەرلەر ئىچىدە دادىسىنىڭ يوقلۇقىغا كۆزى يەتكەندە بولسا كۆڭلى بۆلەكچىلا يېرىم بولدى. بىراق بالىلارچە يېڭى ئىستەك—ئاستانى كۆرۈش ئىستىكى كۆڭلىدىكى يېرىملىقنى شۇ ھامان تولدۇرۇپ ئۈلگۈردى. ئورۇقلاپ، بۆرتۈپ چىققان ئۇستىخانلىرى تېرىسنى تېشىۋېتەي دەپ قالغان توپاقلارغا ھاردۇق يەتكەنمۇ، ھارۋا شىكەستىلەنگەن چۈمۈ-لىدەك ئاستا ماڭاتتى. ياغلانمىغىلى ئۇزۇن بولغان ئېگىز چاقلار تىلسىز توپاقلارنىڭ پەريادىدىن خەۋەر بەرگەندەك، بىر خىل غىچىرلايتتى. مىڭلىغان ئات-كالىنىڭ تۇياقلىرىدا ساپان سالغاندەك تىلغانغان يولدا ئۆلۈك توپا خۇددى ئەگىز سۇدەك لۆمشۈپ ئاقاتتى. كاتاڭلارمۇ تونۇر-دەك يوغانىدى. بۇنداق كاتاڭلاردىن ئۆتۈش توپاقلارنىڭلا ئەمەس، بەلكى ھارۋىكەشنىڭمۇ ۋايىچىنى چىقىرىۋېتەتتى. توپاقلارنىڭ ئېغىر-ئېغىر تىن ئېلىشلىرى، قامچىلارنىڭ قارسىلىشى، ھارۋىكەشلەرنىڭ غەزەپلىك ھەيۋىسى شۇنداق بىر سادانى ھاسىل قىلاتتىكى، بۇ سادا تاغ سېلىدەك گۈلدۈرلەپ يەر-جاھاننى تىترىتەتتى.

تۈگمەس يول ۋە زېرىكىشلىك سەپەر قېرى ھارۋىكەشنىمۇ، بالا قۇتلۇقنىمۇ ئوخشاشلا زېرىكتۈردى، پاراڭلىشىۋېرىپ، گەپلىرىمۇ تۈگەپ قالدى. بوۋاي ئۆز ئۇرۇقىدا كەڭ تارقالغان قانداقتۇر بىر كۈيگە غىڭشىغىلى تۇردى. ئۇلار شۇ مېڭىشىدا چۈشكە يېقىن تاغ باغرىدىن يېرىپ چىققان بىر ئېقىنغا يانداشتى. بوۋاي قۇتلۇقنىڭ سوئال قويدىد-غىنىنى پەملىۋېلىپ ئۆزىچىلا ئېغىز ئاچتى:

— سەن بىلمەيسەن بالا، ئاۋۇ تاغنى ئۆتۈكەن دەيمىز، ئۇنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرى تېخى ئالدىمىزدا. ئۇرخۇن دېگەن ئاۋۇ دەريا تا ئاستانىمىزغىچە ئېقىپ بارىدۇ، ئاستانىدىن يانداپ ئۆتۈپ بىر يەرلەرگە بارغاندا، يەنە تولا سۈيى بىلەن قوشۇلىدۇ. دە، كاتتا ئېقىنغا ئايلىنىپ، تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ. بىلىپ قوي، ئۆتۈكەن تېغى ئىلاھىي تاغ، ئىلاھقا ئەڭ يېقىن تۇرىدىغان تاغ، — دېدى بىردىنلا جانلىنىپ. ئۇلار بىردەم ماڭغاندىن كېيىن، ئۇرخۇن سۈيىدىن يىراقلاشتى، ھارۋا بىردىنلا پەسكە سىيرىلىپ، توپاقلارنى ئالدىراتقىلى تۇردى. تاغ باغرىدىكى بىر تەكشىلىك ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولدى.

تاغلارنىڭ بەلدىن يۇقىرىسى قارا تاشلىق بولغىنى بىلەن، تاغ تۆۋىنىدىكى بۇ تەكشىلىك بەكمۇ چىرايلىق ئىدى. تاغ باغرىدا ئوتلاپ يۈرگەن قوي، كالىلار، قىر-تاشلاردا تاقلاپ يۈرگەن ئۆچكە-ئوغلاقلار ساي ھۆسنىگە ئاق خاللاردەك يارىشىپ تۇراتتى. قىيالارغا يىلتىز تارتقان شالاڭ ئارچىلار تەكشىلىكنى كۆزەت قىلىۋاتقاندەك تىك تۇراتتى. نېپىز تۇمان ئاق ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىدە لەيلەك قۇشتەك ئەگىپ يۈرەتتى. بۇ كەڭرى ساي ئۆز ئىگىسىنىڭ باتۇر جەڭچىلىرىگە كەڭ قۇچاق ئاچقاندى.

سەپ ئالدىدىكى ئاق بوز ئات ساي مەركىزىگە يېتە-يەتمەيلا ھاۋانىڭ ئەلپازى بۇزۇلدى. تاغ كەينىدىن كۆتۈرۈلگەن تۈرۈم-تۈرۈم قارا بۇلۇت بىر پەستىلا كۆكنى قاپلىدى. قۇياش قارىيىپ، ئاپتاپ يوقالدى. بىر دەملىك تەنۇر شامالدىن كېيىن، ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىلغىلى تۇردى. پۈتكۈل قوشۇن كەلگەن يېرىدىلا توختاپ قالدى.

— ھەي بالا، دەرھال ھارۋىدىن چۈش، — دېدى بوۋاي پەسكە سىيرىلغاچ، قۇتلۇقنى ئالدىرتىپ.

ھەر يىلى تۇنجى چاقماق چېقىلغان كۈنى ئاتا-ئانىسىنىڭ ئۆزى.

رنى يېتىلەپ تالاغا ئېلىپ چىقىدىغانلىقى، بۇلۇت ئارىسىدا تولغىنىۋات-
قان ئوتلۇق ئارغامچىغا دۇئا قىلىپ، تىلەك تىلەيدىغانلىقى، ھاۋارايى
ئوبدان كېلىپ، تۆللەر تولۇق ئەي بولغان يىللاردا بىرەر قوي ياكى
بىرەر ئۆچكىنى، ھېچبولمىغاندا بىرەر ئوغلاقنى چاقماق ئىلاھىغا ئاتا-
قۇربانلىق قىلىدىغانلىقى قۇتلۇقنىڭ يادىدا ئىدى.

بۈگۈنمۇ ھەم بۇ ئادەت ئۆز تەرتىپى بىلەن داۋام قىلدى. شاھى
تولۇق ئادەملەرمۇ، تۆمۈر بۆكلۈك لەشكەرلەرمۇ، ئاتلىقلار ۋە پىياد-
لەرمۇ جاي-جايىدا توختىۋېلىپ ئاسمانغا قاراپ ئۈنلۈك دۇرۇت ئوقۇش-
تى. يۈگۈرۈك ئاتلارغا مىنىۋالغان يۈزچە چەۋەنداز سەپ كەينىگە
ئۆتۈپ، بىرى بىردىن قوينى غانجۇغىلاپ، ئاق ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ
كېلىشتى، ئېسىل كىيىملىك ئادەملەر ئالدىغا قويۇپ قويدى. ئۇلارنىڭ
ئارىسىدىن تۆمۈر بۆكى كۆز قاماشتۇرىدىغان، قامىتى ۋە قەدەم ئېلىش-
لىرى ئۆزگىچىرەك كەلگەن بىرەيلەن قويلارنىڭ يېنىغا كەلدى - دە،
شەمشىرنى سۇغۇرۇپ، بىر نېمىلەرنى ھۈرىگەندىن كېيىن بىر قوينىڭ
گېلىغا ئۇردى. قوينىڭ بېشى بىر زەربە بىلەنلا تېنىدىن ئايرىلدى.
ئۇنلاپ ئادەم يەنە ئۇنلاپ قوينىڭ بوغۇزىغا پىچاق سېلىشتى. قىزىل
قان چۆپلەرنى قىزارتتى، سايىنى قىزارتتى، يەر يۈزىنى شەپەق رەڭگىگە
كىرگۈزدى. قۇربانلىق بىلەن تەڭ يېقىلغان گۈلخان ئوتلىرىمۇ ئاشۇ
قاندەك قىزىل رەڭ ئالدى. ئاتلىقلارغا ئىجازەت بېرىلدى. ئۇلار تىزگىن
سىيرىپ، چاپچىپ تۇرغان ئاتلىرىنى ئىختىيارغا قويۇۋەتتى. ئاق ئاتلىق-
لار ئوغلاق تارتىشتى. بوز ئاتلىقلار چەۋگەن ئويناشتى، پىيادىلەر ئۆز
جايىدا سورۇن تۈزۈپ، پالۋانلارنى چېلىشقا چۈشۈردى...

قۇتلۇق ھارۋىكەشنىڭ ئاگاھلاندىرۇشىغا پەرۋا قىلماي، ھارۋىدىن
ئايرىلىپ، قازاندەك قايناپ تۇرغان كەڭ سايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىرىپ
قالغانىدى. كىرىپكە ئوخشايدىغان يۇمىلاق نەرسىنى ئەگرى چوماقلىرىد-

نىڭ ئۇچى بىلەن ئىلىپ تارتىپ، نەگىدۇر ئېلىپ كېتىۋاتقان بوز ئاتلىق چەۋەندازلارغا قاراپ ھاڭۋېقىپ تۇرغاندا، كىمدۇر بېرى ئۇنىڭ بىلىكىنى مەھكەم قىستى.

— ھەي بالا، ئۆزۈڭ كىم، بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىپ يۈرۈپ-سەن؟

قۇتلۇق چۆچىگەن پىتى كەينىگە بۇرۇلدى. كۆزلىرىگە تىك قالدغان، تەلەتدىن قارىغىچى تۇرغان بىر ئادەمنى كۆرۈپ قالدى — دە، ھودۇققىنىدىن، جاۋابىنىمۇ تاپالمىدى.

قۇتلۇقنىڭ ئۈندىمىگىنىنى كۆرگەن بۇ كىشى سوئالنى قايتا تەكرارلاپ ئولتۇرمىدى، يېنىدىكى «قىگراق» كۆتۈرۈۋالغان ئىككى لەشكەرگە قاراپ:

— كىمنىڭ بالىسى بولسۇن ئۇنى دەرھال ئۆز ھامىيىسىغا تاپشۇ-رۇۋېتىڭلار، ئاتلىقلار ئارىسىدا دەسسىلىپ ئۆلۈشى مۇمكىن، — دېۋىدى، ئۇلار شۇ ھامان ھەرىكەتكە كېلىپ، قۇتلۇقنىڭ پۇتلىرىنى يەرگە تەگكۈزمەي، كۆتۈرگەنچە كۆتۈرۈپ قايماققىدۇر ئېلىپ ماڭدى.

— ئۇنداق قىلماڭلار، مېنى قويۇپ بېرىڭلار!
— ئاڭلىمىدىڭمۇ، بىزگە بۇيرۇق شۇ، سېنى ئاتا-ئاناڭنىڭ قېشىغا ئاپىرئېتىمىز!

— مېنىڭ ئاتا-ئانام يوق!
قۇتلۇقنى ئېلىپ كېتىۋاتقانلار بىر پەسكە توختىۋالدى — دە، بىر-بىرىگە قاراپ كۆز بېقىشىۋالغاندىن كېيىن:

— ھە، مۇتەھەملىك قىلماقچىمۇ سەن؟ ئاتا-ئاناڭ بولسۇن، بولمىسۇن سېنى بەربىر سەپنىڭ تېشىغا ئاپىرئېتىمىز، — دېدى ۋە مېڭىشىنى داۋام ئەتتى.

— ھىم، سېنى قويۇۋەتكىلى بېشىمىز ئۈنمىدى بىزنىڭ، ۋەزىر

ئەزەمنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ سېنى ئات تۇيىقى ئاستىدا ئۆلدىم.
سۇن دېگىنىگە خۇش بولساڭ بولىدۇ تېخى!
قۇتلۇق ئاياغلىرىنى پىلتىڭلىتىپ بار كۈچى بىلەن قارشىلىق
كۆرسەتتى.

— يالغان گەپ! ئات دېگەن ئادەم دەسسەمەيدۇ، مەنمۇ ئات
بېقىپ، ئات مىنىپ باققان بالىمەن، ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئوقيا ئېتىش-
نىمۇ بىلىمەن...

قۇتلۇق دۇچ كەلگەن بۇ تەڭسىزلىك تەنتەنىدىن مۇستەسنا
تۇرۇپ ھارۋا يېنىدا ئۆز ئىبادىتى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان تۆت
كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئاق تونلۇق، قارا قاپاقلىق بۇ كىشىلەر
ئىبادەتتە ئولتۇرۇۋېتىپ، تۇنباغا تارخانىنىڭ بۇ بالغا قاتتىق قوللۇق
قىلغىنىنى كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇلار باخشىلاردىن مەدەت تىلەپ، ئۆزلى-
رىنى چۆكتۈرىدىغان بۇ غەيرىي دىنلىق سەردارغا ئەتەي قىر كۆرسى-
تىپ، قوللىرىنى شۇنداق سوزۇپلا يېنىدىن ئۆتۈۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ
يولىنى توستى.

— ھەي نادانلار، نالە قىلىۋاتقان بۇ بالىنى قىيناپ نېمە قىلىسە-
لەر؟ ئىنساننى ئىنسان خالىمايدىغان ئىشقا زورلاش گۇناھلارنىڭ
گۇناھى ئەمەسمۇ، — دېدى، لەشكەرلەرگە گۈللىيىپ سېرىق ساقال،
بوز كۆزلۈك بىرى.

پەس ۋە تورلۇق ئېيتىلغان بۇ سۆزلەر ئۆز تەسىرىنى ئۆتكۈزۈپ
يا قاغاننىڭ ھىمىتىگە ئېرىشىۋاتقان بۇ ئادەملەردىن تەپ تارتتىمۇ،
قورۇقچىلار قارماققا ئىلىنغان بېلىقتەك پىلتىڭلاپ تۇرغان قۇتلۇقنىڭ
قوللىرىنى شۇ يەردىلا قويۇۋەتتى. قىزىل ساقال، چىقىر كۆز بىرى
قۇتلۇقنىڭ سىرىقراۋاتقان قولىنى ئاۋايلاپ تۇتۇپ ئالدىغا يۈكۈندۈردى.
جىمى بەندىئەزاسىغا بىرەر ئەيىپ ئىزدىگەندەك سىنچىلاپ قاراپ چىقتى.

قاندىن كېيىن:

— كۆرۈۋاتىمەن، ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى يالتىراپ تۇرغان ئىلا-
ھى يورۇقنى كۆرۈۋاتىمەن. تەھقىكى، مانى بۇرخان ئالەمنى ياراتقاندا
بۇ ئوغۇل ھەم ئالەم مۆجىزاتلىرى بىلەن بىللە ئاپىرىدە بولغان، دىلغا
يورۇق نىيەت، يورۇق ئوي بەخشەندە قىلىنغان. ئۇ ئازابلانسا بەش
تەڭرىم يىغلايدۇ، ئۇ خۇش بولسا بەش تەڭرىم خۇشال بولىدۇ، —
دېدى ئاۋازىنى تىرتىپ. ئۇلارنىڭ چوڭمىكىن، يەنە بىرەيلەن سۆز
ئېلىپ، دېدى:

— ياخشىسى، بۇ ئوغۇلنى ئەمىرلەشكەرنىڭ ۋاستىسى بىلەن
قاغان ھۇزۇرىغا باشلاپ بېرىڭلار، قاغان ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى تەڭرى
بۇرخاننىڭ روشەن ئالامەتلىرىنى كۆرۈپ كۆزىنى ئاچسۇن. بەلكى
قاغان مانى بۇرخاننىڭ بەش خىسلىتىنى بالدۇرراق ھېس
قىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس ...

قۇتلۇق بۇ سېرىق ساقاللىقلارنى ۋە ئۇلارنىڭ «تەڭ-
رىم بۇرخان»، «بەش خىسلىت» دېگەندەك مۇرەككەپ گەپلىرىنى
چۈشىنىپ كەتمىسۇمۇ، لېكىن ئۇ قانداقتۇر بىر ئىسسىق ئېقىمنىڭ
ئۇلارنىڭ كۆزىدىن چىقىپ ئۆز جىسمىغا كىرىپ كەلگەنلىكىنى، يۈرد-
كىگىچە ئورنىشىپ تومۇر-تومۇرىغىچە تارالغانلىقىنى ھېس قىلدى.
تەڭسىز ۋە ئادالەتسىز مۇئامىلىگە دۇچ كەلگەندە ئۆزىنى چۈشەنگەن،
ئۆزىگە باشپاناھ بولغان، ئۆزى ئۈچۈن لىلا گەپ قىلغان بۇ بەتبەشرە
كىشىلەرنىڭ سېمىياسى ئۇنىڭ سەبىي قەلبىدە ئەڭ چىرايلىق، ئەڭ
سۇباتلىق ئادەملەر قاتارىدا ئورۇن ئالدى.

دەبدەبىلىك ۋە سىرلىق ئىبارىلەر بىلەن روھى رام بولۇپ،
جىسمىدىن ئىختىيار قاچقان لەشكەرلەر، سېرىق ساقاللىقلارنىڭ دېگىنى
بويىچە ئىش قىلدى. قۇتلۇقنى يېتىلەپ، داپقا چۈشكەن پۇرچاقتەك

سەكرەۋاتقان پېرخونلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، قاغان بارگاھىغا يېقىن يەردىكى ياسىداق چاقلىق ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلدى. داستىخان ئالدىدا بەدەشقان قۇرۇپ، بىر توپ سانغۇن، سەردارلار بىلەن بىللە غزالىنىڭ ۋاتقان ۋەزىرئەزەمنىڭ ئالدىدا تىزلاندى:

— جانابى ۋەزىرئەزەم، بۇ نە ئاتا-ئانىسى، نە مۇرەببىسى يوق يېتىم بالا ئىكەن، سەپ-سەپلەرنى ئاخشۇرۇپ يۈرۈپ ئۇنىڭغا ھامىي بولىدىغان بىرەر ئادەمنى تاپالمىدۇق، ئۇنى يەنە ئالدىلىرىغا ئېلىپ كەلدۇق، — دېدى بىرى ۋە ھەمراھىنى «سەنمۇ گەپ قىل» دېگەندەك قوپال جەينەكلەپ قويدى. يەنە بىر قورۇقچى:

— ئۆزىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ ئات مەنەلەيدىكەن، ئوق ئۈزەلەيدىكەن، — دېدى ۋە «ئەمىرلەشكەر خالسا قولى بولسام، ئېتىنى بېقىپ بەرسەم دەيدۇ تېخى» — دەپ قوشۇپ قويدى.

سېرىق ساقال ئادەملەرنىڭ سېھىر-جادۇسىدىن ۋە بۇ ئادەملەرگە ئالاھىدە يېقىنچىلىق قىلىدىغان بۆكۈ قاغاندىن ئەيمەنگەن قورۇقچىلار قۇتلۇقنى ھەيدىۋېتىشكە جۈرئەت قىلالمىغانىدى. شۇڭا، ئەمىرلەشكەر-نىڭ ئات مېنىش ۋە ئات ئۈستىدە ئوقيا ئېتىش ماھارىتىگە ئالاھىدە ئىخلاس قىلىدىغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، قۇتلۇقنىڭ گېپىنى كۆپتۈرۈپ بۇ مەلۇماتنى توقۇپ چىققانىدى. قورۇقچىلارنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ، قۇتلۇققا مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن تىكىلىپ ئولتۇرغان، تۆمۈر بۆكلۈك، تۆمۈر چاپانلىق قاتتىق قول بۇ ئادەم دەل ئەمىرلەشكەر تۇنباغا تارخان ئىدى. ھازىر ئۇنىڭ تەلەتى بايامقىدەك قورقۇنچلۇق كۆرۈند-مەيتتى. تۇنباغا خۇشياقمىغاندەك قىلىپ:

— قۇشقاچچىلىك جۇغۇڭ بىلەن ئاتقا مەنەلەمسەن تېخى، ئەپ-تىڭگە قارىغاندا لايىچى بالا ئوخشىماسەن، — دېدى ھېچكىمدىن ھېيىقپاي، قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ، مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان

قۇتلۇققا قاراپ.

قۇتلۇق ئۈندىمىدى، ئۈندەشنىمۇ خالىمىدى، بېشىنى كەينىگە تاشلاپ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ «ئشەنمىسەڭ سىناپ باقماسەن قېنى» دېگەندەك دىيىمىنى قېقىپ قويدى.

ئەمىرلەشكەر تۇنباغا غاجلاۋاتقان تۇش سۆڭەكنى داستىخانغا تاشلاپ، بۇرۇتنى تالاپ قويدى، ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇرۇپ، قۇت-لۇقنىڭ ئالدىغا كەلدى، چۈيۈندەك ئېغىر ئالغىنى بىلەن ئۇنىڭ مۈرىسىگە بىرنى ئۇرۇپ، قورۇقچىلارغا:

— قېنى، ئات بىلەن ئوقيا كەلتۈرۈڭلار، ئاۋۇ تېۋىلغا ئۈستىگە نىشان قاداڭلار، — دېدى، كۆرسەتمە بېرىپ.

قورۇقچىلار بىر دەمدىلا ئات بىلەن ئوقيا كەلتۈردى. قۇتلۇق ئاتا-ئانىسىغا سىغىنىپ مەدەت تىلدى. چاپچىپ تۇرغان ئاق ئارغىماق ئۇنىڭ خىيالىدا بىرلا پىرقىراپ ھېلىقى قېرى سەككىگە ئايلاندى. ئۇ بىر قولى بىلەن تىزگىنگە ئېسىلىپ بىر پۇتنى ئۈزەڭگىگە قويدى-دە، يەڭگىلىگىنە قاڭقىۋىدى، ئات ئۈستىدە ئۆزىنى كۆردى.

قۇتلۇق تىزگىننى قويۇۋەتتى. ئات كىرىچتىن ئايرىلغان ئوقتەك ئۇچۇپ بىر دەمدىلا نىشان قالدالغان تېۋىلغىدىن 50 قەدەمچە نېرىسىغا يېتىپ باردى. ئۆزىنى جەڭگە كېتىۋاتقان جەڭچى دەپ قىياس قىلىۋاتقان قۇتلۇق، بويىغا ئۆتكۈزۈلگەن يايىنى ئېلىپ تىزگىن تۇتقان قولىدا تۇتتى — دە، ئوڭ قولىنى دۈمبىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ كۆن ئوقداندىن ئوق ئالدى. نىشان ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرۈپ ئارقىمۇئارقا ئوق ئۈزدى، ۋىزىلداپ ئۇچقان ئوق ئۇچۇپ بېرىپ پاكار تېۋىلغىغا ئېسىل-غان كالتە جۇۋىنىڭ ياقىسىغا ۋە پېشىگە قالدالدى، بىرىمۇ زايە كەتمى-دى.

ئۇ تىزگىن تارتىپ، ئەمىرلەشكەرنىڭ ئالدىغا قايتىپ كەلگۈچە

توپ ئىچىدىن چۇقان كۆتۈرۈلدى. بۇ قىزىقچىلىققا داخىل بولغان ھەممە ئادەم بارىكالا توۋلاشتى.

قۇتلۇق قايتىپ كەلدى. خۇشاللىقىدىن كۆزلىرى يىمۇمۇلۇپ كەتكەن تۇنباغا تارخان قۇتلۇقنى بىرلا كۆتۈرۈپ ئاتتىن چۈ-شۈردى، -دە:

— يارايىسەن بالا، كۆك تەگرى، قوڭۇر يەر گۇۋاھ بولسۇنكى، سەن ئەمدى مېنىڭ ھىمايەمگە كىردىڭ، ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ ئەمىر لەشكىرى تۇنباغا تارخاننىڭ ئاسرانى ئوغلى بولدۇڭ، — دېدى، ھەممەيلەنگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ.

6. ئوردۇبالىق بوسۇغىسىدا

قۇتلۇقنىڭ نەزىرىدە، ئۇنىڭ دادىسى بۇ دۇنيادا ئەڭ قامەتلىك ۋە ئەڭ قۇدرەتلىك ئادەم ھېسابلىناتتى. بىراق، چاقماق چاققان ھېلىقى كۈنى ئەمىرلەشكەر تۇنباغانى تۇنجى قېتىم كۆرگەن چېغىدىلا ئۇ ئۇنىڭ قامەتتە بولسۇن ياكى كۈچ-قۇدرەتتە بولسۇن، دادىسىدىن كۆرۈنەرلىك ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى ھەيرانلىق ئىچىدە ئېتىراپ قىلغانىدى. ئۆزىنى سار چۈجە ئالغاندەك، بىر قولى بىلەنلا قاماللاپ، ئاتتىن لىككەدە كۆتۈرۈپ چۈشۈرگەندە بولسا، ئۇنىڭ كۈچىگە قول قويغان، «بىر قوپىنىڭ گۆشىنى بىر ۋاقلىق قىلىۋېتىدىغان ئىشتىھالىق ئادەم بولسا كېرەك» دەپ پەرەز قىلغانىدى.

قۇتلۇقنىڭ پەرىزى ئەلۋەتتە خاتاسىز ئىدى. ئۇ چاقلىق چېدىردا تارخان ۋە تارخان ئەتراپىدىكىلەر بىلەن بىللە غزالانغاچ، ئالاھازەل

بىر ئوغلاقنىڭ گۆشىنى يەۋەتكەندىن كېيىن، يەنە بىر سان گۆش بىلەن ھەپلىشۋاتقان ئاتاق دادىسىغا قاراپ، ھەيرانلىقنى ئاران يوشۇرالىدى.

ئەسرلەشكەر تۇنباغا قارا قاشلىق، يىلپىز بۇرۇتدەك تىك تۇرىدۇ. خان قاش مويلىرى ئىشەنچ قاينايدىغان بوز كۆزلىرىگە سايە سالدى. خان، قاڭشارلىق، ئاغزى چوڭ ئادەم ئىدى. قارىغاي مەدىكىدەك يوغان بۇرنى، چوڭ بارماق كەڭلىكىدىكى قېلىن كالىپۇكلىرى ئۇنى ئاجايىپ سۆلەتلىك قىلىپ كۆرسىتەتتى. ئوتتۇزلاغا بارماي تۇرۇپ قويۇۋەتكەن سارغۇچ ساقلى ياقىسىنى يېپىپ تۇراتتى، بۇرۇتنىڭ قويۇقلۇقىدىن، تۆمۈر بۆك كىيۋالغاندا پەقەت كۆزلىرى بىلەن قاڭشىرىنىلا كۆرگىلى بولاتتى.

ئۇ بۆكۈ قاغاننىڭ چېدىرىغا بېرىپ، ئۆلۈم-يېتىم ۋە ئۇزۇق-تۈزلۈك ئەھۋالدىن مەلۇمات يوللاش، كەچلىك غىزادا ھەمداستىخان بولۇشتىن ئۆزىگە، مۇھىم ۋە چاتاق چىقىش ئېھتىمالى بولغان بەزى ئىشلارنى ئۆزى قول سېلىپ بىر تەرەپ قىلاتتى. كۈندۈزلىرى چاقلىق چېدىردا چايقىلىپ ئولتۇرۇشنى خالىمىسا كېرەك، ئانقا مىنىپ، نۆكەر-قورۇقچىلىرىنى كەينىگە سېلىپ ئەجدىھادەك سويلاپ كېتىۋاتقان ئۇزۇن سەپنىڭ بەزىدە ئالدىغا، بەزىدە كەينىگە ئۆتەتتى. سانغۇن، سەردار-لاردىن ئەھۋال ئۇقاتتى، يۈك-تاقلىرىنى تەكشۈرەتتى. ئۇزۇق-تۈزلۈكلىرىنى مۇۋاپىق تەكشۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرەتتى، كىملىرىنىدۇر خۇش قىلىپ، كىملىرىنىڭدۇر رەسۋاسىنى چىقىراتتى. ئۇ مەيلى ئۆيدە ياكى سەپ ئارىسىدا بولسۇن، ھېچكىمگە قاپاق ئاچمايتتى، چىش يېرىپ كۈلمەيتتى. قاغان ھۇزۇرىدىن قايتقاندىكى بەزى ئالامەتلەرگە قاراپ، قانداقتۇر بىر ئىشنىڭ دىتىغا ياقمايۋاتقىنىنى قىياس قىلغىلى بولاتتى.

ھېلىقى كۈنى ئەمىرلەشكەر قۇتلۇققا: «ئوغۇل بالا بىكار يۈرسە بولمايدۇ، ھازىرچە مىراخورغا ھەمدەم بولۇپ ئات بېقىپ تۇرغىن» دېگەندى. زېرەك قۇتلۇق قورساق غېمىدىن قۇتۇلغىنىغا، بولۇپمۇ كۈچتۈگۈر بىر ھىمات تېپىۋالغىنىغا رازى بولۇپ، بۇ خىزمەتنى جان دەپ قوبۇل قىلدى، ئاتلارغا ئوبدان قارىدى، ئاتاق دادىسىنىڭ تۆت ئېتىنى چۈشكۈن بولسىلا يۇيۇپ-تاراپ، ياغلاپ قويغاندەك پارقىرىد-ۋەتتى. ئارىدىن ھەپتە ئۆتۈۋىدى، ئەمىرلەشكەر بىر يارلىق بىلەنلا ئۇنى ئات بېقىشتىن ئازاد قىلىۋەتتى. چورۇقنى تاشلاشقۇزۇپ، لەشكەرلەرچە ئۆتۈك كىيدۈردى، ئاتقان يۈگدەك پاخىيىپ قالغان كونا جۇۋىسىنى سالدۇرۇۋېتىپ، ئۈستۈپىنى تۈزەشتۈرۈۋىدى، قۇتلۇققا ئوبدانلا ئىس-كەت كىرىپ قالدى.

قۇتلۇقنى ھىمايىسىگە ئالغاندىن بۇيان، تۇنباغا ئۇنى بۈگۈن تۇنجى قېتىم سەپ ئارىلاشقا بىللە ئېلىپ چىقتى. جۇغى ۋىجىك ياغما ئېتىغا مىنۋالغان قۇتلۇق ئېتىنى يورغىغا سېلىپ، تۇنباغاغا ئەگەشتى. ئۇ تېخى ئاتاق دادىسى سوۋغا قىلغان نەقىشلىك ئۇقيانى دۈمبىسىگە ئېسىپ، قورۇقچىلاردىن سورىۋالغان چوڭ «قىگراق»نى يېنىغا تاقىۋال-غانىدى.

ئۇلار ئۇيان ئارىلاپ، بۇيان ئارىلاپ، كۈن تىكلەنگەن مەھەلدە ئاق ئاتلىقلار مەنزىلىگە يېتىپ كېلىشتى. كۈچلۈك ئاپتاپ ۋە يېرىم كۈنلۈك تاغ يولىدا چارچاپ كەتكەن مىڭباشىلار، يۈزباشى ۋە لەشكەر-لەر دەريا بويىدىكى دەرەخلەرگە، مۇخ باسقان قۇرام تاشلارغا يۆلۈنۈپ ئۇيقۇغا كېتىشكەندى. ئويغاقلىرى بەل تۇتۇشۇۋاتتى، قول قايرىشۇۋا-تاتتى. ئىككى-ئۈچ ئاي جەڭ قىلماي، قولى قىچىشۇۋاتقانلار ئات ئوينىتىپ، شوخلۇق قىلىشتى. «بىز ئاق ئاتلىقلارنىڭ مەرگەنلىرى» دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان ئون نەچچە لەشكەر بۇلۇت ئارىسىدا

ئەگىپ يۈرگەن تەنھا سارغا ئوق ئۈزۈش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا، بىر قانچە يۈزباشمۇ پايپاسلاپ يۈرەتتى.

تۇنباغا يېقىنلاپ كېلىۋېتىپ، ئاسماندىن ۋىزىلداپ چۈشۈۋاتقان بىر تال ئوقنى «كاپ» قىلىپلا تۇتۇۋالدى-دە، ئېتىنى ئاستىلىتىپ، كەينىدىن يېتىپ كەلگەن قۇتلۇققا تۇتقۇزدى.

ئەمىرلەشكەر بۇ ئوقنى مەقسەتسىزلا تاشلاپ بەرگەندى. لېكىن، قۇتلۇق بۇنى باشقىچە مەنىدە چۈشەندى بولغاي، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، تەكشۈرەك بىر يەردە توختىدى. ئۇ كۆك قەرىدە قانات يېيىپ لەگلەكتەك ئۇيۇپ قالغان قېرى سارنى كۆزەتكەچ، دۈمبىسىدىن يانى ئالدى، ئوقنى كىرىچقا تىرەپ كۈچەپ تارتقاندىن كېيىن، ئوق ئۇچىنى ئاسمانغا قاراتتى-دە، كىرىچنى «ۋاق» قىلىپ قويۇپ بەردى.

ئوق تەگكەن قېرى سار ھەممىنىڭ كۆزىچىلا يەرگە چۈشتى. ھېچنېمىگە زەڭ قويماي ئۆز يۈرۈشىنى داۋام قىلىۋاتقان تۇنباغا توسات-تىن كۆتۈرۈلگەن ئالغىش ساداسى بىلەن تەڭ ئېتىنى توختىتىپ، بېشىنى كۆتۈردى، تەئەججۈپ بىلەن ئەتراپىغا نەزەر تاشلىدى. بۇ چاغدا پۈتكۈل جىرا قاينام-تاشقىنلىققا چۆمگەندى. ھەممەيلىن ئۆرە تۇرۇشاتتى. ھېلىقى ئاق ئاتلىق كۆرەڭ مەرگەنلەر قۇتلۇقنى ئالغانلىرىغا ئېلىپ، ئاسمانغا ئاتماقتا ئىدى.

بىر مىڭباشى ئۆلگەن سارنى ئوق بىلەن قوشۇپلا ئېلىپ كەلدى ۋە بۇ مۆجىزىنى تۇنباغاغا كۆرسەتتى. قۇتلۇق ئاتقان ئوق قېرى سارنىڭ تۆشىدىن كىرىپ، دۈمبىسىدىن تېشىپ چىققانىدى. ئوق بولسا، مىڭباشى ئاتقان، تۇنباغا تۇتۇۋالغان ھېلىقى ئوقنىڭ دەل ئۆزى ئىدى. ئوق كەينىدىكى تونۇشلۇق پەي بۇنى دەلىللەپ تۇراتتى.

ئەمىرلەشكەر ھاڭ-تاڭ قالدى، ئاجايىپ مەرگەنلىكى بىلەن يۈزد-نى كۆتۈرگەن قۇتلۇققا ئاتلارچە مېھىر بىلەن تىكىلدى، سەپ ئارد-

لاشنى توختىتىپ، كەينىگە ياندى، بارگاھغا كەلگەندىن كېيىن ئۇ -
رۇق-تۇغقان، يار-بۇرادەرلىرىنى يىغىپ قۇتلۇقنىڭ بۈگۈندىن باشلاپ
ئۆزى بىلەن بىر داستىخاندا غزالىنىدىغانلىقىنى، ئۆز بارگاھىدا تۇرۇپ،
بىر ھارۋىدا سەپەر قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇ جاكار كۆپ ئۆت-
مەي، سەردارلار ئارىسىغا، بارگاھتىن بارگاھقا تارقىلىپ كەتتى ...
قۇتلۇق تۇنباغاغا بالا بولغان كۈنى، چوڭ قوشۇن پەسلەۋاتقان
تاغلارنى تۈگىتىپ، تاغ ئېغىزىغا، ئاندىن كېيىن ئەينەكتەك تۈز ۋە كەڭ
يايلاققا كېلىپ توختىدى. ئۇ يايلاق بىلەن دەريا بويلاپ بىر كۈنچە
ماڭغاندىن كېيىن، ئوردۇبالىققا يېرىم كۈنلۈك يول قالغان يەردە،
سانسىز چېدىر ۋە ھېسابسىز تۇغ-ئەلەملەرنى كۆردى.

ئوتلاققا چېدىر تىككەن بۇ كىشىلەر بۆكۈ قاغاننىڭ ۋە شەرقىي
ئاستانىدىن قايتقان غالىبلارنىڭ ئالدىغا چىققان ئاكابىر - ئەشرەبلەر،
ئەمەلدار - ئەلەمدارلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، دوست - بۇرادەرلى-
رى، شۇنداقلا، ئوردۇبالىقنىڭ ئاۋام-پۇقرالىرى ئىدى.

چوڭ مۇراسىم ئەتىگەندە، قۇياش يۈز كۆرسەتكەن ياخشى پەيتتە
رەسمىي باشلاندى.

ئالدى بىلەن تۇغ-ئەلەملىك سەينا تۈزۈلدى. داڭگىرلىغان 30
داپنىڭ ئاۋازى ئىچىدە رەڭمۇرەڭ تاش، پۇرۇچلار بىلەن بېزەلگەن
قاراباخشى بىر تاقلاپلا سەيناغا چۈشتى. قوڭغۇراقلىق شىلدىرمىسىنى
بار كۈچى بىلەن شىلدىرلىتىپ، ۋارقىراپ تۇرۇپ دۇرۇت ئوقۇدى. بىر
توپ باخشىنى كەينىگە سېلىپ، قاغان بارگاھىنى، چوڭ-كىچىك ھارۋى-
لارنى ۋە ۋەزىر-تارخانلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ئاسمانغا يۈزلەندى. «ئى
كۆك تەڭرى ئۆلگېن، قاغانىمنىڭ ۋە جىمى مۇخلىسلىرىڭنىڭ ئايىغىنى
پاكلا، ئاستانەڭگە كىرىدىغان يەتتە توسۇقنى ئېچىۋەت، يەتتە ئوغۇل،

يەتتە قىزىڭنى ئۇلارغا مەدەتكار قىل، ئون يەتتە قەۋەت ئاسمىنىڭدىن ئۇلارغا جاي بەر» دەپ مۇناجات ئوقۇۋالغاندىن كېيىن، يەرگە كۈچەپ يەتتىنى تەپتى. جەھەننەمدىكى جىن-شەيتانلارغا «ئاگاھ» بېرىلگەندىن كېيىن، ئوتتۇز قوي ۋە توققۇز كالا قۇربانلىق قىلىندى. توقسان يەرگە گۈلخان يېقىلىپ، ئىسرىق سېلىندى. ئوتتىن ئاتلاپ پاك بولغانلار كۈن-ئاي، تاغ-دەريا ھەققىدە تەنتەنىلىك دۇئا قىلغاندىن كېيىن، قاغان ھارۋىسىغا ئەگىشىپ، نەغمىلەرنى چاڭ كەلتۈرگەن پىتى ئوردۇبالىق^① قا قاراپ سۈرۈلدى.

تۆت سوغداقلا ئەمەس، بەلكى بۆكۈ قاغانىڭمۇ ئوتتىن ئاتلاشنى رەت قىلغانلىقى، قاراباخشىنىڭ دۇئاسىغا دۇئا قايتۇرمىغىنى تۇنباغا تارخاننى ئويغا سالدى. بۆكۈ قاغاننىڭ ئون ئۇيغۇر ۋە توققۇز ئوغۇز قوۋمىنىڭ ئاتا مىراس ئادىتىنى بۇزۇپ، تېگى نامەلۇم بەتەبەشلىرىگە زىيادە ئىلتىپات كۆرسىتىشى، ئۇنى چۈننى يەۋالغاندەك غەش قىلىپ قويدى. شان-شەۋكەتلىك ئۇيغۇر قاغانى بىلەن ئۇيغۇر قوۋمى بىر ئۆرۈلۈپلا قارا يۈز بولۇپ قالغاندەك، نومۇستىن يۈزىنى قويدىغانغا يەر تاپالماي قالدى.

قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، خىيال قاينىمىغا چۆكۈپ كەتكەن تۇنباغا يېرىم كۈنلۈك يول ئۈستىدە ھارۋىدىنمۇ چۈشمىدى، غىزامۇ يېمىدى، خۇددى تىلدىن قالغاندەك، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرمىدى. قۇتلۇق ئاتاق دادىسىنىڭ ھالىدىن ئەنسىرەپ تۇرغاندا، ئۇ سەل روھلىنىپ، تۇيۇقسىز ئېغىز ئېچىپ قالدى، بۆشۈكتەك تەۋرىنىپ كېتىۋاتقان شاھانە ھارۋىنىڭ

① ئوردۇبالىق — مەھمۇت قەشقەرنىڭ «دىۋان»دىكى مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ئوردۇبالىق — خان تۇرىدىغان شەھەر، ئوردا شەھىرى. بۇ يەردە ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ئوردا شەھىرى قارا بالغاسۇن كۆزدە تۇتىلىدۇ.

روجىكىنى قايرىۋېتىپ، دەدى:

— قۇتلۇق، ئەنە ئاۋۇ تەرەپكە قارا، ئوردۇبالقىنىڭ ئالتۇن مۇنارلىرى، ئالتۇن قۇبىلىرى بەئەينى كۈندەك يالتىراپ تۇرۇپتۇ. ئويۇلتاشتەك مەزمۇت تۇرغىنى ئۈچ قەۋەت سېپىل، تۆت تۆمۈر قوۋۇق ئىچىدىكى قاغان بارگاھى. ئاۋۇ ئېگىز تاغنى ئەل ئۆتۈكەن تېغى^① دەيدۇ. بۇ تاغدا مۇقەددەس تەڭرى تۇرغان، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزى قالغان. ئەنە ئاۋۇ ئۇرخۇن سۈيىدە بوۋىلىرىمىز، ئۇلۇغ بوۋىلىرىمىز ئېتىنى سۇغارغان. قارا، بىزنىڭ شەھىرىمىز نېمىدېگەن چوڭ، نېمىدې-گەن ھەيۋەتلىك...

كۆك بىلەن بوي تالاشقان ئۆتۈكەن تېغىنى، يىراقتىنلا كۆزگە تاشلانغان ئوردۇبالقىنى، ئوردۇبالقىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە بەجايىكى كۈمۈش لېنتىدەك جىلۋە قىلىپ تۇرغان ئۇرخۇن سۈيىنى ئىما قىلىۋات-قاندا، تۇنباغاننىڭ چىرايىدا بايامقى خاپىچىلىقتىن ئەسەرمۇ قالغان، ئويچان كۆزلىرىدىمۇ كۈلكە ئالامەتلىرى پەيدا بولغانىدى.

تۇنباغا تارخان ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ماختىغان، نامى بىلەن پەخىرلەنگەن بۇ شەھەر ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىنىڭ كۈن-چىقىش قىرغىقىغا جايلاشقان ئاۋات شەھەر قارا بالغاسۇن ئىدى. ئۇزاق زامانلاردىن بېرى كۆپ قوۋملەر بارگاھ قۇرغان بۇ شەھەرگە ئون

① ئۆتۈكەن تېغى — ج. شۇرېتنىڭ نەق مەيدانىدىكى تەكشۈرۈشى ۋە تەتقىقاتىلىرىغا ئاساسلانغاندا، ئۆتۈكەن تېغى بۈگۈنكى تاشقى موڭغۇلىيىدىكى ھانگاي تاغ تىزمىسىنىڭ مەركىزىي قىسمىدا بولۇپ، شىمالىي كەڭلىك 47° - 48° بىلەن شەرقىي ئۇزۇنلۇق 97° - 98° لار ئارىسىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4031 مېتىر، قىش-ياز قار-مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1995-يىل، 2-سان، 130-بەت).

ئۇيغۇرنىڭ داڭدار سەردارى تۈمىد ئېلتەبىر^① ئۇل سالغان. باتۇر قاغان قۇتلۇق بىلگە يېڭى تۈس ئانا قىلغان. ئۇنىڭ ئوغلى بايانچۇر زامانغا كەلگەندە، تۆت ئەتراپقا كېڭەيتىلگەن، بايانچۇرنىڭ كەنجى ئوغلى بۆكۈ قاغان مىلادىيە 759-يىلى بۇ شەھەرگە ئەۋلادى مىراسخور بولغاندىن بېرى، شەھەر يەنە يېڭىچە قىياپەتكە كىرمەكتە ئىدى.

تۇنباغا تارخان بىلەن كەيپى چاغ قۇتلۇق ھارۋا روجىكىگە چاپلاشقان پىتى بىر ھازا ماڭغاندىن كېيىن، يايلاق تۈگەپ، دەرەخلىك توقايلا، رەت-رەت ئېتىزلار، تاناپتەك تۈز ئېرىق-ئۆستەڭلەر، پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بۇغداي، ئارپا، يۇرچاق مايسىلىرى قىر ياپقان ئېتىزلاردا چېچىنى گەجگىسىگە تۈگۈۋالغان، كۆكسى ئوچۇق كۆڭلەك كىيىپ، يېلىنى پوتا بىلەن باغلىۋالغان ئېكىنچىلەر ئىشلەپ يۈرەتتى. يول ئۈستىدە يوغان-يوغان ساندۇقلارنى، ئۆكۈز قورسىقىدەك كۆپۈپ تۇرغان كاناپ تاغلارنى يۈكلۈۋالغان ئېگىز چاقلىق ھارۋىلار، ئات-تۆ-گە كارۋانلىرى ئۇچراپ قالاتتى. قاغان ھارۋىلىرى كەلگەن ھامان كارۋانلار ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشاتتى.

قۇياش تاغ تەرەپكە ئېگىلگەن مەزگىلدە، ئۇلار تەڭرىقاغان قوۋۇ-قىغا يېتىپ كېلىشتى. يەنە بىر ئاددىي مۇراسىمدىن كېيىن، قاغاننىڭ سەككىز ئاتلىق ھارۋىسى بۇ قوۋۇقتىن بىمالال كىرىپ كەتتى.

— مانا بۇ ئوردىمىزنىڭ جەنۇبقا قارايدىغان چوڭ قوۋۇقى،

① تۈمىد ئېلتەبىر — تۇرالار دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭ ئاقساقلى. ئۇ ئۇيغۇر سەردارى بۇساتنىڭ ئورنىغا ۋارىسلىق قىلغان ۋە تاڭ سۇلالىسى لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ سىرت-تاردۇشلارنى يوقاقتان، مىلادىيە 646-يىلى ئۆزىنى قاغان دەپ ئاتىغان، تاڭ سۇلالىسى ئۇنىڭغا «مەرىپەت قۇچقان ئۇلۇغ سانغۇن، قوشۇمچە دەشتى ماكان تۇتۇق بېگى» دېگەن ئوتۇغاننى بەرگەن. ئۇ مىلادى 648-يىلى جىيەنى ئوغۇر تەرىپىدىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگەن.

بۇنداق قوۋۇقتىن يەنە بىر نەچچىسى بار. ئۇ تۇچ بىلەن تۆمۈردىن ياسالغان، ئوتتا كۆيىمەيدۇ، سۇدا ئاقمايدۇ. ئۇنى بۇزۇش ھەرقانداق دۈشمەننىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ، — دېدى، قۇتلۇققا چۈشەندۈرۈپ تۇنباغا تارخان.

ئۇلار چوڭ كوچا بىلەن كېلىپ، پاكار ئۆيلەر ئارىسىدىن كېسىپ ئۆتتى، بىر قايىقىدىن ئۆتۈپ بىر چاغلاردا يەنە بىر قايىقا ئالدىغا كېلىپ قالدى. قارىماققا بۇ قايىقىمۇ چوڭ قوۋۇقتىن قېلىشمايتتى، قۇتلۇق ئاتاق دادىسىنىڭ سۆزلىرىدىن بۇ قايىقىنىڭ ئوردا شەھىرىنىڭ قايىقىسى ئىكەنلىكىنى، بۇ قايىقىدىن ئۆتسىلا ئۆزلىرىنىڭ تۇرالغۇسىغا يېتىپ بارالايدىغانىنى بىلىۋالدى. تۇنباغا تارخاننىڭ دېيىشىچە، قاغان بىلەن تۈركەن قاتۇن ئوردا شەھىرىدە تۇرىدىكەن. ئوردا شەھىرى بىلەن ئىچكى شەھەر ئارىسىدا تۇرىدىغان تارخانلار، ئىچبۇيرۇق^① ۋە چەتبۇيرۇقلار، شاد، سانغۇن ۋە ئېلتەبىرلەر پەقەت زور كېڭەشمىلەردە، مۇراسىملاردا ئوردا شەھىرىگە كىرىپ-چىقالايدىكەن.

قۇتلۇق شۇ كۈنى كۆز باغلانغان مەھەلدە ئوردا شەھىرىگە كىرىپ كەلدى ۋە ئاتاق دادىسىنىڭ ئاتىلارچە ئىلتىپاتى بىلەن روزىغارى تولۇق بولغان ئايرىم بىر ھوجرىغا جايلىشىۋالدى.

7. شەھەر قاينايدۇ

ئۆتۈپ كەتكەن يىل - ئايلاردىن بېرى، ئۆز قاغانىنى، ئەل باش -

① بۇيرۇق — ئۆز ۋاقتىدىكى ئەمەل نامى، ۋەزىر بىلەن باراۋەر. ئەينى چاغدىكى ئۇيغۇر قاغانلىقىدا ئىچبۇيرۇق ۋە چەتبۇيرۇق بولۇپ، جەمئىي توققۇز بۇيرۇق تەسىس قىلىنغان.

چىلىرىنى، ئۇرۇق-تۇغقان، يار-بۇرادەرلىرىنى زارىقىپ كۈتكەن بۇ تەلەپلىك شەھەر كۈتكەن چاغقا ئاخىرى ئۇلاشتى. ئەتىپىزى ئوبدان كېلىپ، پادىلىرى ئاۋۇغان، جاپالىق مېھنەتلىرى مول نېمەتلەر بىلەن تارتۇقلانغان يۇرت ئەھلى سېغىنغان ئادەملىرىنى قۇچاق ئېچىپ كۈتۈۋالدى، ئەندىشە تۈگەپ، شادلىق يامرىدى. قايناق شەھەر ئايەم تەنتە-نسىگە چۆمۈلدى. ئۆز يېقىنلىرى بىلەن خۇشال-خۇرام جەم بولۇشقان ئەھلى ئاۋام ئەمىنلىك تىلەپ، شامانلاردىن دۇئا ئالدى، ئىلاھلارغا قان قىلدى. ئۆزئارا يوقلىشىدىغانلار، قۇدا چۈشۈپ، توي ئوينىيدىغانلارمۇ كوچا-كوچىلاردا تولۇپ تۇردى.

ئەلۋەتتە، شەرقىي ئاستانىدىكى كەسكىن جەڭلەردە، يولى ئۇزاق مۈشكۈل سەپەردە قازا يېتىپ ئۆلۈپ كەتكەنلەر ئۆز يۇرتىنى قايتا كۆرەلمىدى. ئۆلگەنلەرنىڭ ئۇرۇق-جەمەتى بۇ تەنتەننىڭ تېشىدا قالدى. ئۇلار ئۆلگەنلەرگە ھازا ئېچىپ، نەزىر-چىراغ قىلدى. تالاي-تالاي قىز-چوكاننىڭ يۈزى تىلغاندى. موماي-بوۋايلىرىنىڭ كۆزى ياش-لاندى، يېتىملارنىڭ بېشى ئېگىلدى. ئۆتۈكەن ئېتىكىدە قەبرە كۆپ-يىپ، قېرى دەرەخلەر لاتىغا پۈركەندى. ئوۋغا چىقىش ۋە سەپەر قىلىش تەڭ چەكلەنگەن مائەملىك ئاي، ھىلال ئاي كۆرۈنگەن چاغدىلا ئاندىن ئاياغلاشتى.

بىراق، بۆكۈ قاغان يېرىم كۈنلۈك مەنزىلدىن ئوردادا قوۋۇقغىچە سوزۇلغان ئادەم دېڭىزىنى يېرىپ ئۆتۈپ، ئوردادا شەھىرىگە كىرىپ، بارگاھ-قەسەبىگە جايلىشىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ پەقەت قەسەبىدىلا تۇرۇۋاتتى، نە تەنتەندىن، نە مائەمدىن مۇستەسنا ئىدى، قاتۇن بارگاھىغا بېرىپ بىرەر كۈنچە تۇرۇپ كەلگەندىن ئۆزىگە، دىۋانغىمۇ، تالاي-تۈزگىمۇ چىقمايتتى، پات-پات قوزغىلىپ تۇرىدىغان ئوۋ خۇمارىمۇ نېمىشىقدۇر بېسىقپ قالغانىدى. بۆكۈ قاغان خىيالىدىن زېرىككەندە،

دېۋان مۇشاۋىرىنى ھازىر قىلىپ، بىرەر قول شاھمات ئوينىغاندىن باشقا جىمى قىزىقىشلىرىدىن قول ئۈزگەنمىدى. دەسلەپتە، قاغاننىڭ جىمغۇر، خىيالچان بولۇپ كەتكىنىنى كۆرگەن تۈركەن قاتۇنمۇ، ئوردا ئەھلىمۇ ئۇنى زىيادە چارچاپ كەتتىمىكىن دەپ پەرەز قىلىشتى. ئەمما، ئۇلار ئۈچۈن ئايدىڭ ئىدىكى، تېخى 30 غىمۇ يەتمىگەن بۆكۈ قاغان قاپلان-دەك بەقۇۋۋەت، شەمشادەتكە تەندۇرۇس ئىدى، ئات ئۈستىدە ئەر بولۇپ، جەڭگاھلاردا جەۋلان قىلىپ پىشقاچقىمىكىن، جەڭ جاپاسى ياكى يول ئازابى ئۇنى ھېچنېمە قىلالمايتتى. ئاستانىدىكى ئۇرۇش، تەڭرىقاغان يولىنىڭ مۈشكۈلاتلىرى تۇرۇپ تۇرسۇن، دېۋە-جىن بىلەن جەڭ قىلىپ، پۈتۈن ئالەمنى چۆرگەلەپ، كۈن چىقىشتىن كۈن پىتىش-قىچە ئون يىل پىيادە يۈرسىمۇ، ئۇنىڭ پىسەنتىگە كەلمەيتتى.

بۆكۈ قاغان بۈگۈن ئۆز ساقلىقىدىن تەشۋىش يېگەن ئوردا ئەھلىنى، ئۇلار باشلاپ كەلگەن شامان باخشىلىرىنى ھۇزۇرىدىن ئىتىنى قوغلىغاندەك قوغلاپ چىقاردى، بارگاھىدا ئويان-بويان مېڭىپ يۈرۈپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى، ئۇنىڭ ئۇچقۇر خىيالى ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈن ئارىسىدا قانات قاققىلى تۇردى.

باتۇر بوۋىسى بىلگەن قاغان ئاقساقال چاغلىرىدىلا ئۇرخۇن ۋادىسى-دىكى ئون ئۇيغۇر ۋە توغلا ۋادىسىدىكى توققۇز ئوغۇزنى يېتەكلەپ، ئاۋۋال شەرقىي تۈركلەرنى، كېيىن قارلۇق، باسمىلارنى يوق قىلدى. ئۇ مىلادىيە 744-يىلى ئۈنۈكەن باغرىغا بارگاھ قۇرۇپ، ئۆزىنى قاغان دەپ ئاتىدى ۋە سۇلالىگە ئەلچى ئەۋەتتى، پادىشاھ تاڭ شۈەنزۇڭنىڭ پەرمىنى بىلەن «رەھىمدىل قاغان» دېگەن ئوتۇغاتقا ئىگە بولدى، غەربتە ئالتۇن تاغدىن شەرقتە قىتانلارغىچە، شىمالدا بايقال كۆلگىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئىلكىگە ئېلىپ، ئۇلۇغ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقاردى، بوۋىسىنىڭ بۇ سەلتەنتى مىلادىيە 747-يىلى دادىسى بايانچۇرغا

مراس بولۇپ قالدى.

دادىسى بايانچۇر قاغان ئاتالغاندا ئاران 28 ياشتا بولسىمۇ، ئەلدە قانۇن ئورناتقان، خاكاس ۋە چېكلارغا ھۇجۇم قىلىپ، سەككىز ئوغۇر ۋە ئون تاتارنى تىنچىتقان ئىدى. ئۆتۈكەننىڭ غەربىدە، تەز دەرياسى-نىڭ بېشىدا قەد كۆتۈرگەن قاسار قوردان ئوردىسىمۇ، سىلىنغا بويىدا بەرپا قىلىنغان بايبالىق شەھىرىمۇ دادىسى بايانچۇر بىلەن ئانىسى ئېل بىلگە قاتۇننىڭ تۆھپىسى بولۇپ ھېسابلىناتتى.

بۆكۈ قاغان بىلەن ئۇنىڭ ئاكىسى قۇتلۇق يابغۇ ئېل بىلگە قاتۇندىن تۇغۇلغان ئىككى شاھزادە ئىدى. بىراق، بۆكۈ قاغان ئاتىسى-نىڭ زامانىدىلا سەردار بولۇپ جەڭگە كىرىپ، قارلۇقلارنى تىترەتكەن، دادىسىغا ھەمدەم بولۇپ مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ دادىسى بايانچۇرنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشەلمىدى، ئۆزىنى تارخانلىققا قويۇپ، ئاكىسى بىلگىنى يابغۇلۇق مەرتىۋىسىگە ئىگە قىلدى ۋە نەچچە ئون مىڭ لەشكەر تۇتقۇزدى.

ئېسىدە قېلىشىچە، ئاكىسى يابغۇ لەشكەر تارتىشىغۇ تارتاتتىيۇ، لېكىن نەپىسى يامان ۋە تاش يۈرەك ئادەم ئىدى، كەلسە-كەلمەس قان تۆكەتتى، سانغۇن-تارخانلارنى يېنىغا تارتىپ كۈمەك توپلاپ، ھەق-نا-ھەقنى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىپ، چوڭ تەمەلەردە يۈرەتتى.

مىلادىيە 755-يىلى، ئوڭلۇك-سۆيگۈنلەرنىڭ توپىلاڭ كۆتۈرۈشى ۋە دادىسىنىڭ ئۇنى نەچچە مىڭلاپ لەشكەر بىلەن ئاستانگە ئەۋەتتى. ئۇنىڭ خورىكىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈۋەتتى. قۇتلۇق يابغۇ ئاچ كۆز بولغىنى بىلەن، جەڭ ئىشىغا كەلگەندە يەنىلا يامان ئەمەس سەردار ھېسابلىناتتى. ئۇ بۇ قېتىمقى جەڭدىمۇ ئۆزىنى راسا بىر كۆرسىتىۋال-دى. شۇ يىلى دەپخەن دېگەن جىلغىدا تاڭ سەركەردىسى گوزىيى بىلەن ئۇچراشتى ۋە دەرھال توپىلاڭچى قوشۇن تەركىبىدىكى توڭرا

ۋە غۇز لەشكەرلىرى بىلەن تۇتۇشتى. يۈلىن دەرياسى بويىدا ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى جەڭدىلا ئۇ زەپەر قازىنىپ 30 مىڭ دۈشمەن لەشكەر- رىنى يەر چىشىلتىپ، 10 مىڭ لەشكەرنى تىرىك تۇتتى، ئەمىر لەشكەر لى يۈ بىلەن ئاكا- ئىنى بولۇشۇپ، ئاسىيلارغا قارشى جەڭنى يەنە بىر يېڭى بالداققا كۆتۈردى. قۇتلۇق يابغۇ تاڭ سانغۇنى بۆكۈ قەيىن بىلەن تەڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئاسىيلارنىڭ چوڭ سەردارى جاڭ توڭرو- نىڭ لويياڭ بوسۇغىسىنى ساقلاۋاتقان 150 مىڭ لەشكەرنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. 10- ئايدا شاھ ئىنىسى — خەنجۇڭ ۋاڭى لى يۈ لەشكەر تارتىپ لويياڭغا كىرىپ كەلدى، يابغۇ بىلەن مۇشۇ يەردە قايتا ئۇچراش- تى. 10- ئاينىڭ 29- كۈنى يابغۇ باشلىق 50 مىڭ ئاتلىق لەشكەر ئوردۇبالققا قايتىش تەرەددۇتغا چۈشتى. تاڭ شاھى تاڭ سۇزۇڭ جىمى ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ چاڭلې راباتىغا بېرىپ ئۇلارنى ئۆزىتىشىغا يارلىق چۈشۈردى، ئۆزى شۈەنجىڭ سارىيىدا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ يابغۇنى كۈتۈۋالدى. 11- ئاينىڭ 15- كۈنى تاڭ سۇزۇڭ بىلگە يابغۇغا «ساداقەت- مەن ۋاڭ» ئۇتۇغانىنى ئىنئام قىلدى، ئۇيغۇرلارنىڭ تۆھپىسىنى تار- تۇقلاپ ھەر يىلى 20 مىڭ توپ تاۋار- دۇردۇن بېرىپ تۇرۇشقا ۋەدە بەردى.

بۇ قېتىمقى جەنۇب سەپىرى قاغانلىق ئۈچۈن ھېسابسىز مال- دۇنيا ۋە ياخشى نام- شۆھرەت ئېلىپ كەلدى. بۇ شۆھرەت چوڭ ئۇشلارنى چۈشەپ يۈرگەن بىلگە يابغۇنى تېخىمۇ كۆرەڭلىتىۋەتتى. قاغانلىقتا يۈز بەرگەن بەزى سىرلىق ۋەقەلەر قاغان بايانچۇرنى ئوڭاپسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئاتا- بالا ئارىسىدا باشلانغان تەخت تال- شىش ۋە يوشۇرۇن ئېلىپ بېرىلغان قەستلەشلەر ئاخىر بۆكۈ تارخاننىڭ كۈتكىنىدەك، دادىسىنىڭ غالبىيىتى ۋە ئاكىسىنىڭ ئېچىنىشلىق ھالاكەت- تى بىلەن ئاخىرلاشتى. بۇ كۈرەشتە باشتىن- ئاخىر دادىسى تەرەپتە

تۇرۇپ كەلگەن بۆكۈ تارخان تارخانلىقتىن يابغۇ تېكىنلىككە كۆتۈرۈ-
لۇپ، ۋەلىئەھد دەپ جاكارلاندى، دادىسىنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن
تاڭ سەردارى بۆكۈ قەيىننىڭ ئىككى قىزىغا ئۆيلەندى، ئارىدىن كۆپ
ئۆتمەيلا، دادىسى بايانچۇر ئاخىرەتلىك سەپەر قىلدى. ۋەلىئەھد بۆكۈ
تېكىن قاغانلىققا تەيىن تېپىپ، يۇرت سوراڭقا باشلىدى.

ئەمما، قاغان بولۇپ ئەل سوراڭ ئۇ ئويلىغاندەك، ئۇنچە ئاسان
ئىش ئەمەس ئىدى. قاغانلىقنى تىنچلاندۇرۇش، ئەل-ئاۋامنىڭ ھال-
كۈنىنى ياخشىلاش، چېگرالارنى ئەمىن تاپقۇزۇش، گېزى كەلسە لەش-
كەر تارتىپ قانلىق ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بېرىش كېرەك ئىدى.

چوڭ ئوردا بىلەن خېلى ئىناق ئۆتۈۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن
بېشبالىق ئەتراپىدىكى تۇبۇت قوۋمى نىزا تۇغدۇرۇپ چوڭ ئوردا بىلەن
يارىشىۋالسا ياكى ئېلتەبىرنىڭ ۋاستىسى بىلەنلا قاغانلىققا ئىتائەت
قىلىۋاتقان غەربىي قارلۇقلار بىلەن بىرلىشىۋالسا ئۆزىگە بىۋاسىتە تەھ-
لىگە سالالايتتى. شىمالدىكى خاكاسلارمۇ ھە دەپسلا توپىلاڭ كۆتۈرەت-
تى، كۆرۈنۈشتە ئەل بولغان بىلەن خەۋپ-خەتەر ھامان مەۋجۇت
ئىدى. بۇ خەۋپنى تۈگىتىش ئۈچۈنمۇ، ھەشەمەتلىك ئوردا قۇرۇپ،
راھەت-پاراغەتتە ياشاش ئۈچۈنمۇ پۇل كېرەك بولاتتى.

دەرۋەقە، مىلادىيە 758-يىلىدىن بېرى ئۈزۈلمەي داۋام قىلىپ
كېلىۋاتقان ئات-يىپەك سودىسى ئارقىلىق ھەر يىلى چوڭ ئوردىغا 100
مىڭ تۇياق ئات ئۆتكۈزۈپ تۆت مىليون توپ تاۋار-دۇردۇنغا ئېرىشىۋات-
قان، مەئىشتىدىن ئاشقىنىنى سوغدىيانا ۋە پارس يۇرتلىرىغا ئاپىرىپ
سېتىپ، غايەت زور پايدا ئېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ پايدا بۆكۈ
قاغاننى قانائەتلەندۈرەلمەيتتى. قانداق قىلىپ بولمىسۇن، يەنە كۆپرەك
پايدا تېپىپ، كاتتا شەھەرلەرنى، ياسىداق ئوردا-سارايلىرىنى بىنا قىل-
شى، قوشنا ئەل-ئۇلۇسلارنىڭ ھەۋسىنى كەلتۈرگۈدەك ھۇزۇر-ھالا-

ۋەت سۈرۈشى كېرەك ئىدى.

بۆكۈ قاغان ئۆز ئۆمرىدە چوڭ ئاستانگە ئىككى قېتىم سەپەر قىلدى، تۇنجى قېتىمدا ئەلچىلىككە باردى، ئىككىنچى قېتىم قاغان سۈپىتى بىلەن ئەل ئاسىيلىرى ئۈستىگە لەشكەر تارتتى. ئۇ يەردىكى نى-نى شەھەرلەر، ھەشەمەتلىك ئايۋان-سارايىلار، ئوردىدىكى رەڭگارەڭ تۇرمۇش ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ئالا چەكمەن قىلىۋەتتى. تاڭ دەيزۇڭنىڭ ھەيۋەتلىك تەختى، زەر گۈللۈك دۇرۇن پەرىجىسى، كەيپ-ساپالىق مەئىشىتى ئۇنى ئوبدانلا مەپتۇن قىلىۋالدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇ پادىشاھ ھۇزۇرىدا بولغاندا ئۆز ئەھۋالىدىن ئازراق خىجىل بولۇپمۇ قالدى.

ئۇنىڭچە، ئۆزى ھەم قاغان بولغانىكەن، قاغاندەك ياشىشى، شاھ-قاغانلاردا بولىدىغان ھەرقانداق نەرسە ئۆز ئىلكىدىمۇ تەل بولۇشى كېرەك ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن يەنىلا پۇل بولمىسا بولمايتتى.

ئۆڭلۈك-سۆيگۈن يېغىلىقى تىنچىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ يېغىلىق تاڭ ئوردىسىنىڭ ئابروىنى تۆكۈپ، ھەيۋىنى يەرگە ئوردى. خېيى، خېنەن، شەندۇڭ زېمىنى تەپرىقچىلەرنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتتى. تاڭ شاھى بىلەن ئۈزەڭگە قېقىشتۇرۇشقا چۈرئەت قىلغان تۇبۇت زەنيۇسى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، خېشى كارىدورنى ئىگىلىۋالدى. سۇلالىنىڭ غەربىي دىياردىكى ھەننۇا مەمۇرلىرى، بېشبالىق ۋە كۈسەن تۇتۇقلىرى ئۆز جايىدا قاملىپ قالدى. غەربىي رايون بەگلىرىدىن ئۇلارنىڭ ئولپان تاپشۇرىدىغان يولىمۇ شۇنىڭ بىلەن ئۈزۈلدى. بۇ ئەھۋال ئۇيغۇر قاغانلىقىغا ئىنتايىن پايدىلىق بىر پۇرسەتنى ئانا قىلدى. غەربىي دىيار بىلەن سۇلالىنىڭ باج-ئولپان ئەلچىلىرى، خارىجى ئىشلار يالۋاچ-لىرى ۋە سودا-سېتىق كارۋانلىرى ئۇيغۇر قاغانلىقى ئارقىلىق ئۆتىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن تۇنجى قېتىم «ئۇيغۇر يولى» ئېچىلدى. ئۈي-

غۇرلار ئۆتكەن-كەچكەنلەردىن پۇل-پۇچەك يىغىپ، گېزى كەلسە قاتتى-سوقتى قىلىپ، غەرب-شەرق سودىسىنىڭ تىزگىنىنى قولغا ئال-دى، جەنۇب بىلەن شىمال ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىچكى سودىغىمۇ تېپىلغۇسىز ئوبدان چاغلار يېتىپ كەلدى.

بۇ قېتىمقى ئەھمىيەتلىك سەپىرىدە، بۆكۈ قاغان ئوردا ئۈچۈن جەڭ قىلدى ۋە ئوردىنى كۆزەتتى، قېيناتىسى بۆكۈ قەينىنىڭ كۆپتۈر-مىلىرىنى قويۇپ تۇرغاندىمۇ، سۇلالىنىڭ بىتاپ ئادەمدەك ئاجىزلاپ كېتىۋاتقىنىنى ئۆز سەزگۈسى ئارقىلىقلا سېزىپ ئۈلگۈردى. ئۇنىڭچە، ئۆڭلۈك-سۆيگۈن توپىلىڭىدىن كېيىن شەرقىي شىمالدىكى كەڭ بېدد-لىكلەر قولىدىن كەتكەن، تاڭ ئوردىسى ئات يېتىشتۈرۈش ئىقتىدارىدىن تامامەن مەھرۇم قالغانىدى، لەشكەر تولۇقلاش ئۈچۈنمۇ تېخىمۇ كۆپ ئۇيغۇر ئېتىغا موھتاج بولاتتى. تۇبۇت زەنيۇسىنىڭ تەھدىتىگە تاقابىل تۇرۇش، ئىچكى مالىمانچىلىقنى تىنچىتىش ئۈچۈنمۇ ئۇيغۇرلارغا تايان-مىسا بولمايتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قاغانلىقنىڭ ئورنىنى كۆتۈرۈپ، ئۇيغۇر ئېتىنىڭ قىممىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرماقتا ئىدى.

قاغانلىققا نەپ يەتكۈزگەن بارلىق سودىدا بىلگە قاغانمۇ، بايانچۇر قاغانمۇ كۆپ ھاللاردا چېچەن سوغداقلارغا تايانغانىدى. ئۇلارنىڭ نەپ ئېلىشقا ماھىرلىقىغا بۆكۈ قاغانمۇ قول قويمايتتى. ئۇلار ئۇيغۇرلار بىلەن بىللە ھەر قېتىمدا 10 مىڭلاپ سەر خىل ئاتنى ھەيدەپ بېرىپ، تاڭ ئوردىسىغا تاپشۇراتتى-دە، ئات بېشىغا باھا قويۇپ تاۋار-دۇردۇن، دورا-دەرمەك دېگەندەك ئەتىۋارلىق بۇيۇملارنى ئېلىپ كېلەت-تى، ئاز بۆلىكىنى ئوردىدا قالدۇرۇپ، قالغىنىنى قارام قەبىلىلەرگە ساتاتتى، ياكى بېشبالىق يولى بىلەن توققۇز جاۋۇپ يېرىگە، پارس ۋە ئەرەب بازارلىرىغا، ھەتتا يىراق رۇم شەھىرىگىچە ئاپىرىپ سودا قىلاتتى، قايتىشىدا ئۇدۇن قاشتېشى، كۈسەن نۆشۈدۈرى، ھىندى

گەزمىلى، قۇچۇ ماتاسى دېگەندەك لازىمەتلىكلەرنى ئېلىپ كېلىپ، تەڭرىقاغان يولى ئارقىلىق ئىچكى ئىقلىم شەھەرلىرىگە ئاپراتتى. ئەل-ۋەتتە، بۇ سودىدا ئازراق پايدا سوغداقلارغا، كۆپرەك پايدا قاغانلارغا مەنسۇپ بولاتتى.

سودا-سېتىقنىڭ ئالتۇن دەۋرى يېتىپ كەلگەن بۇ كۈنلەردە، قاغان ئۈچۈن، سوغداقلاردىن باشقىسى بىكار ئىدى. ئۇيغۇر سودىگەر-لەر كۆپ بولسىمۇ، ئۇنىڭ نەزىرىدە ئۇلار سودىغا خام ۋە مۇلاققەتتە ساددا ئىدى، چېچەنلىكتە ۋە قۇۋلۇقتا سوغداقلارنىڭ قولغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيتتى. قۇۋ سوغداقلار ھېچ تۇيدۇرماي توكۇر ئاتقا سەرخىل ئات نەرقىدە مال ئالالايتتى، تېپىن ئۈستىدە تىك تۇرالايتتى، باھا تالاشقاندا ئاسانلىقچە بەل قويۇۋەتمەيتتى، زۇۋاندارلىقتا ھېچكىمگە گەپ بەرمەيتتى، تىلى تىلى بالدەك تاتلىق، دىلى تاشتەك قاتتىق ئىدى.

سودىدا سوغداقلارنىڭ ياردىمى ۋە رولىغا ھەرقانداق چاغدىكى-دىنمۇ بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان بۆكۈ قاغان چوڭ ئاستانىدە تۇرۇ-ۋاتقان كۈنلىرىدە سوغداق كاتتىلىرى بىلەن كۆپرەك ئۇچراشتى، قېيىنا-تىسى بۆكۈ قەيىن بىلەن بولغان ئىككى قېتىملىق خاس سۆھبەت ئۇنىڭ قارىشىدا زور ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلدى. ئۇ تۆت نەپەر مانى سوغداقنى «ئەسقىتىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەن خىيالدا ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلدى، شامان باخشىلىرىنىڭ نارازىلىقىدىن، ۋەزىر-سانغۇنلارنىڭ خاپا بولۇشىدىن قورقۇپ قالمىدى.

بۆكۈ قاغان ئويلاۋېتىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئىچكى شەھەردە مېھمان بولۇپ تۇرۇۋاتقان تۆت سوغداقنى يەنە بىر قېتىم يادىغا كەلتۈردى، شۇ ھامان ھۆدەيچى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى ئۆز بارگاھىغا چىللاپ كەلدى.

8. ئاق يەكتەكلەك كىشلەر

مىلادىيىنىڭ 216-يىلى، پېرسىيىدىكى تېگىرس دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى مارتوس دېگەن يەردە بىر ئوغۇل بالا دۇنياغا كۆز ئاچتى. ئوغۇل ئاتا قىلغىنىغا ئۆز تەگىرىسىگە مىڭ مەرتەم شۇكراند-لىق بىلدۈرگەن رىياكار ئانا-ئانا تەلپەكتەك يېنىك، پېشانىسى كەڭ، قوللىرى ئۇزۇن كەلگەن بۇ بوۋاققا «مانى» دەپ ئات قويۇشتى. كۈنلەر ئۆتتى، كۈنلەر يىغىلىپ ئاي ئۆتتى. يىل بىلەن تەڭ مانىمۇ چوڭ بولدى، ئەقىل كىرگەندىن باشلاپ تىرىشىپ-تىرىشىپ يۈرۈپ مۇنەج-جىملىكتە، رەسساملقتا تېزلا داڭقى چىقاردى. ئەقلى كامالەت تاپقان يىللىرى ئۇ ئۇزۇن يىللىق كۆزىتىشلەردىن كېيىن، يېپيىڭى بىر دىننى تەرغىب قىلىشقا باشلىدى. «زۇلمەت بىلەن يورۇقلۇقنىڭ يولى باشقىدۇر، يورۇقلۇق ياخشىلىققا، قاراڭغۇلۇق يامانلىققا تەئەللۇقتۇر» دېگەن ئەقىدىنى ياقلايدىغان بۇ يېڭى دىن تەرغىباتچىسىنىڭ نامى بىلەن «مانى دىنى» دەپ ئاتالدى. مانى ئۆزى ياراتقان بۇ يېڭى دىننى تېخىمۇ كەڭ جايلاغا، تېخىمۇ كۆپ ئادەملەر ئارىسىغا تارتىشنى بىر ئۆمۈرلۈك بۇرچى دەپ بىلدى. ئۇ ئۆز يۇرتىدىن ھالقىپ چىقىپ، ئەنەتتە كەك ۋە كەشمىرلەردە بار كۈچى بىلەن تەرغىبات ئېلىپ باردى، شاپور I ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان يىللاردا بابىلغا كىردى، شاپورنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا يەنە ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلدى.

بىراق، مانىنىڭ يېڭى ئەركان ۋە يېڭى تەشەببۇسلىرى ئۇنداق ئاسان تارقىلىۋەرمىدى. ئەل ئارىسىدا دۆلەت دىنى ماقامىدا يىلتىز سۈرگەن زورۇئاستىر مۇخلىسلىرىنىڭ جاھلانە قارشىلىقىغا دۇچ كەل-

دى. تەرىقەتلىرى تەقىبكە ئۇچراپ، ھاياتىغا خەۋپ يۈزلەنگەن مانى ئاخىر جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شاپور I ئۆلۈپ، ھورمۇز I دەۋران سۈرگەن كۈنلەردە، مانىغا يەنە بىر رەت ئامەت يۈزلەندى، ئىشى ئوڭغا تارتتى. ئۇ پادىشاھنىڭ ھامىيلىقىغا كىرىپ دەۋەت دائىرىسىنى يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىشكە مۇۋەپپەق بولدى. بىراق، بۇنداق كۈنلەر ئۇزاققا بارمىدى. ھورمۇز I نىڭ شاھلىق تەختىگە ۋارىس بولغان بەھرام I بولسا، زور ۋاتىتىر دىنىنىڭ سادىق مۇخلىسى، كۈچلۈك ھىمايىچىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، مانىنىڭ ئەركىنلىكىگە چەك قويۇپ، ئۇنى ھەپسىگە ئالدى، چاھار مىخ قىلىپ مىخلاپ ئۆلتۈرۈپ، تېرىسىنى تەتۈر سويدى.

ئۆز تەڭرىسى مانى بۇرخانىنىڭ تەقدىر-تالاپىتىدىن ئۆز قىسمىدە. نىڭ ئەتىسىنى كۆرۈپ ئۈلگۈرگەن مانى مۇخلىسلىرى ئانا يۇرتىنى تاشلاپ، ئوۋىسى بۇزۇلغان چۈمۈلدەك پىتىراپ تەرەپ-تەرەپلەرگە قاراپ قېچىپ كېتىشتى.

بىراق پېرسىيىدىن قېچىپ چىققان مىڭلاپ مۇخلىس ئۇدۇل شىمالغا قاراپ مېڭىپ سوغدىيانە دىيارىغا يېتىپ كەلدى، بۇ دىياردا يىلتىز تارتىپ، تۇرمۇش-تەرىقەتلىرىنى داۋام ئەتتى. مانى قاچاقلاردىن مانى دىنىنى قوبۇل قىلغان سوغداق قوۋمىمۇ تۈرك قاغانلىقى مەزگىلدە دىلا تارىم ۋادىسىغا، ئۇرخۇن، سىلىنغا بويلىرىغا كېلىپ ماكانلىشىشقا باشلىغانىدى. ئۇيغۇر قاغانلىقى ئاپىرىدە بولۇپ يەتتە يىلدىن كېيىن، يەنى مىلادىيە 751-يىلى يۈز بەرگەن تالاس ئۇرۇشىدىن كېيىن، سوغدىيانا دىيارىدىكى مانى سوغداقلىرىنىڭ بېشىغا توساتتىنلا كۈن چۈشتى. ئۇلارنىڭ گۈزەل، باي ماكانى ئابباسىيلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى. ۋەھشىيلەرچە قىرغىنچىلىق سوغداقلارنى كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ سىلجىشقا مەجبۇر قىلدى.

شۇ قېتىمقى قانلىق يېغىلىقتا، سوغدىيانانى تاشلاپ چىققان قاچقۇنلار ئارىسىدا خېلى كۆپ مانى ئۆلىمالىرىمۇ بار ئىدى. ئەجەل پۇراپ تۇرىدىغان قارلىق تاغلاردىن ھالقىپ، گىياھسىز دەشت-باياۋان-لارنى كەينىدە قالدۇرۇپ، چوڭ ئاستانە چاڭئەنگە يېتىپ كېلەلگەن راھىبلار ئىچىدە ئاق يەكتەك، قارا قالپاق كىيگەن تۆت مانى راھىبى ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. قىزغۇچ ساقال، چىقىر كۆزلۈك بۇ راھىبلار ئارىسىدا ئۆزىنى «مارئامۇ» دەپ ئاتايدىغان، باشقىلار «موژاك» دەپ خىتاب قىلىدىغان بىزەيلەن قارىماققا بۇ سوغداقلارنىڭ كاتتىسىدەك قىلاتتى، ياشتىمۇ چوڭدەك كۆرۈنەتتى.

بۇ كۈنلەردىن بەش يىل بۇرۇن، سوغداق كارۋانلىرىغا قوشۇلۇپ چوڭ ئاستانىگە بىر قېتىم كېلىپ كەتكەن راھىب موژاك سوغدىيانىنىڭ شەرقىدىكى ئۇزۇن يول بىلەن، بولۇپمۇ تاڭ دىيارى بىلەن مۇپەسسەل تونۇشلۇق ئىدى. ئابباسىيلارنىڭ زەربىسىدىن پىتىراپ كەتكەن سوغداقلارغا كۈنچىقىشتىن پاناھ ئىزدەش مەسلىھەتىنى بەرگەنمۇ، ئۆز قوۋمىگە يول باشلاپ بېشبالىققا ئېلىپ كەلگەنمۇ يەنە شۇ موژاك ئىدى. چوڭ ئاستانە چاڭئەننىڭ بۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنى سىغدۇرۇپ كېتەلمەي-دىغىنىنى، يەنە كېلىپ، ئۆتكەنكى سەپىرىدە ئاستانە ئەھلىنىڭ ئۆزلىرىگە ئۈنچە ئوبدان مۇئامىلە قىلىپ كەتمىگىنىنى ياخشى بىلىدىغان راھىب موژاك سوغداقلارغا تەكلىپ بەردى. شۇڭا، ئۇلار بېشبالىققا كەلگەن ھامان ئىككى يولغا بۆلۈندى.

زور بىر قىسمى بېشبالىقتىن يولغا چىقىپ شەرقىي شىمالغا قايرىد-لىپ ئىككى ئايچە سەپەر قىلغاندىن كېيىن، ئۇرخۇن ۋە سىلىنغا ۋادىلىرىغا يېتىپ كېلىپ، ئۇيغۇرلارغا ۋە قوۋمداشلىرىغا قوشۇلدى، ئۇلارنىڭ سانىنى ئاۋۋىتى، يەنە بىر بۆلىكى سارىغ ئۆگۈزنىڭ شىمالىنى بويلاپ جەنۇبقا چۈشۈپ، خالىغان يېرىدىن ماكان تۇتتى. ھۈنەرۋەنلەر

ھۈنەر قىلدى، تەقۋادارلار ئىبادەتتە بولدى، سودىگەرلەر سودا قىلدى، خوتۇن ئېلىپ بالا-چاقىلىق بولدى، ئۆتۈپ كەتكەن توققۇز يىلدا ياۋا چۆپتەك تېز ئاۋۇپ نە-نەگىچە پىلەك يايىدى.

چوڭ ئاستانىگە يول ئېلىشقان سوغداق قوۋمىنىڭ ئەڭ ئالدىدا يېتىپ كەلگەن راھىب موژاك ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن ئۈچ سوغداققا باشچى بولۇپ، ئىبادەتتىن كېچە-كۈندۈز باش ئالمىدى. ساگرام^① سەجدىگاھلارنى بەرپا قىلىپ، دەۋىتىنى تېزلەتتى، مۇرىتىنى غولدىتتى.

بىراق، زامان-زامانلاردىن بېرى بۇددانى ئۇلۇغلاپ، بۇدساتۋاغا باش ئۇرغان، بار-يوقىنى بۇددا يولغا ئاتىۋەتكەن بەگ-پۇقرالار مو-ژاكنىڭ جاي-جايلىرىدا قاتراپ يۈرۈپ «باغ»، «روشان»، «زانۇر»، «زېرۋېت»^② دەپ زىكىر-تىلاۋەت قىلىشلىرىغا ئاخىر چىداپ تۇرمىدى. ئوق ئۇچى تاشقا تاقالدى، سوغداقلارنىڭ دەۋەت-دالالىتى قاتتىق تەقىبكە دۇچ كەلدى. تاڭ ئوردىسى يارلىق چۈشۈرۈپ، سوغداقلارغا توسۇق قويدى. ساگراملار تاقالدى، راھىبلار ھەيدەلدى.

ئاق يەكتەكلىك سوغداقلار ئەتىۋاردىن قېلىپ، قۇرت-قوڭغۇز-دەك خار بولغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مانى بۇرخان ئىخلاسمەن مۇرىتى راھىب موژاكنىڭ ئىلتىجاسىنى قوبۇل كۆردى بولغاي، ئۇنىڭ كەپىسە-گە ناتونۇش بىر ئادەم كىرىپ كەلدى.

— سىلى-بىز بۇ ئالەمنىڭ ئىككى چېتىدە كۆز ئاچقان بولساقمۇ، بۇ ئاستانىدە ئوخشاشلا مۇساپىرىمىز، — دېدى، بويى ئېگىز، گىجىمەك

① ساگرام — مانى مۇخلىسلىرىنىڭ دىنىي سەجدىگاھى.

② مانى مۇخلىسلىرىنىڭ دىنىي دۇئاسى. «باغ» — تەڭرى، «روشان» — يورۇقلۇق، «زانۇر» — كۈچلۈك، «زېرۋېت» — دانا دېگەن مەنالارنى ئۇقتۇرۇرۇش.

ساقال، كىچىك كۆز كەلگەن ئۇ كىشى، — كەمىنە ئۆلپەتلىرى بۇددا ئېلىدىكى بىر لەشكەر بېشى بولسامۇ، دىل-ئېتىقادىم يەنىلا مانى بۇرخانغا يېقىندۇر، تەقدىرىم قارا بولسىمۇ، پېشانەم يورۇقتۇر. شۇ ۋەجىدىن، يېقىنلىرى خېلى كۆپتىن بېرى ھەرقايسىلىرىنىڭ قەدەم-قا-مەتلىرىگە يېقىندىن كۆز سېلىپ، گەپ-سۆزلىرىگە زەن قويۇپ، دەۋەت-لىرىنى خۇپىيانە تۈردە كۆڭۈل-كۆكسۈمگە ئورناتتىم ۋە زارۋانغا ئىد-تىلدىم. ھالا بۈگۈنكى كۈندە ھەرقايسىلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن جە-بىر-كۆلپەتلەر يېقىننىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلغۇچ، ياردەم قولۇمنى سۇنماستىن مۇمكىن ئەمەس. مانى بۇرخانمىز بېشارەت بەردىكى، ھەرقايسىلىرىنىڭ تەلەي يۇلتۇزى ئۆتۈكەن ئاسمىنىدا پارقىراپ تۇرۇپ-تۇ. مالال كەلمىسە، پات ئارىدا شۇ تەرەپكە يول ئالغايلا، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن دەھرىي جاھالىتى يوق بولۇپ، بۇددا مالا مەتلىد-رى تۈگەپ، ئاپتاپلىق كۈنلەر يۈز ئاچقۇسىدۇر ...

سىرلىق گەپ-سۆزى بىلەن تۆت سوغداقنى گاڭگىرتىۋەتكەن بۇ ناتونۇش كىشى دېگەندەكلا تاڭ سانغۇندەك كىيىنگەندى، بىراق، چىراي-تۇرقى تاڭ قوۋمىدىكىلەرگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەيتتى. سەدەپ-تەك ئاق چىشلىرىنى پارقىرتىپ، ئاغزىنى پىيالىدەك ئېچىپ قالغان موژاك «ئەتە كەچتە، كۈن پاتماستا غۇز سارىيىدا كۆرۈشەرمىز» دەپ قويۇپلا قايتىپ كېتىۋاتقان ناتونۇش كىشىگە قاراپ تەۋەزۇ بىلەن:

— ئى باھادىر لەشكەر بېشى، مۇبارەك ناملىرىنى بىلسەك، كۆڭۈل تۆرىمىزدە مەھكەم ساقلىساق... — دېۋىدى، ئۇ كىشى كەينىد-گە بۇرۇلماي تۇرۇپلا:

— نامىنى تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئادەمىمەن، تەڭرى بۇرخان راۋا كۆرسە، پەيتى كەلگەندە ئاندىن مەلۇم قىلۇرمەن، — دەپلا كۆزدىن غايىب بولدى.

بۇ ناتونۇش، سىرلىق كىشىنىڭ ۋەيرانە كەپىدە خۇددى يەردىن ئۈنگەندەك پەيدا بولۇشى سوغداق راھىبىلارنى قورقۇنچ ۋە ھاياجان قاينىمىغا ئىتتىرىۋەتتى. مېھمان غايىب بولغان تەرەپكە قاراپ بىر ھازا تىكىلىشكەندىن كېيىن ھەر خىل ئالامەتلەر چاقناپ تۇرغان تۆت جۈپ كۆز بىر-بىرى بىلەن ئۇچراشتى. تۆت كىشىدە تۆت خىل قىياس پەيدا بولدى. بىرى ئۇنى تاڭ ئوردىسىنىڭ ئايغاقچىسىمكىن دەپ تەشۋىش-لەندى. يەنە بىرى ئۇنى ئۆزلىرىگە خالسانە قول بەرگەن شەپقەتچىگە ئوخشاتتى. يەنە بىرى ئۇنى مانى بۇرخان ئەۋەتكەن نىجاتلىق ئەلچىسىدە مېكىن دەپ قالدى. موژاك «جاھان يەتكۈچە مالماتاڭ بولۇۋاتقان بۇنداق كۈنلەردە يەنىلا ئېھتىياتنى ھەمراھ قىلغان تۈزۈك، كىملىرى دوست، كىملىرى دۈشمەن بىلىپ بولمايدۇ، قىلدەك قىيىق كېتىدىغان بولساق جېنىمىزنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئۆزى بىر گەپ» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى-دە، بىراۋ خەنجەر تەڭلەپ ئېتىلىپ كېلىۋاتقاندەك، ئەتراپىغا ئالاق-جالاق بولۇپ قارىۋالدى، قۇرۇق چۆپتەك چېچىلىپ تۇرغان شالاڭ بۇرۇتنى مەقسەتسىزلا تاراپ، نېپىز لەۋلىرىنى مىدىرلەتتى، نېمىلەرنىدۇر دەپ تېۋىنىۋالدى.

بىراق، ئۇ كىشىنى كىم دەپ ئويلىسۇن ياكى مۇددىئا-مەقسىتىنى قانداق چۈشەنسۇن، ناتونۇش كىشىنىڭ ئۆزگىچە سېيماسى خۇددى پۈتۈن سەزگۈسىگە نەقىش قىلىپ ئويۇۋېتىلگەندەك، موژاكنىڭ كۆز ئالدىدىن بىر دەممۇ نېرى كەتمىدى. ئۇنىڭ كېسىپ-كېسىپ ئېنىق ئېيتقان سىرلىق گەپلىرى قۇلاق تىۋىۋىدە جاراڭلاپ تۇردى. بۇ ھال ئۇلارنى قايتا ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى. ھەر ئىش ۋە ھەر گەپنى ياخشى تەرەپكە بۇراشتىن كۆرە، كۆپرەك يامان تەرەپكە تارتىپ مۇلا-ھىزە قىلىدىغان موژاكامۇ ئۆز ھۆكۈمىنى يېڭىۋاشتىن دەڭسەپ باقتى. «ئۇ راستتىنلا دۈشمەنمىدۇ؟ ناتايىن، دۈشمەن بولسا، خېلىدىن

بېرى كۆزىتىپ يۈرگەن يەردە، يەنە نېمىدەپ بىزگە قول سالمايدۇ. سەرگەردان بولۇپ ئىگە-چاقىسىز قالغان ئادەمنى كىچىك بولمۇ بوزەك قىلالايدىغۇ...»

ئەقىللىق موژاك تەكرار-تەكرار پىكىر يۈرگۈزدى، ناتونۇش كىشىنى يامان دەيدىغانغا تېرىقچىلىك ئاساس تاپالمىدى، ئۇيالىدى، يۈزى قىزاردى. ھەمراھلىرىغا قاراپ كەسكىن ئاھاڭدا:

— يادىڭلاردا بولسۇن، پۇرسەت كەلگەن ھامان ئۇ دېگەن يەردە ھازىر بولسىز، — دېۋىدى، بىرەيلەن سەل دەرگۇماندا سورىدى: — ناتونۇش كىشى چىللىغان ھېلىقى يەردە دەمدىلا ئۇستاز؟ ئۇنداق قىلساق «ئۆلگۈسى كەلگەن چاشقان مۈشۈكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلەپتۇ» دېگەندەك ئەخمىقانە بىر ئىش بولارمىكىن؟

— ئويلاپ قويدۇم، تەڭرى بورخانغا تېۋىنىپ، غۇز سارىيىغا مەن بالدۇر كىرمەن، بىرەر پالاكەت يۈز بەرمىسە، سىلەرگە بەلگە بېرىمەندە، سىلەرمۇ كىرىسىلەر، ئەگەر چۆگۈن قاينىغۇچىلىك پۇرسەتتە قايتىپ چىقىمىسام، مەن بىلەن كارىڭلار بولمىسۇن، ئۆز جېنىڭلارنى ئۆزۈڭلار قوغداڭلار...

شەھەر چېتىدىكى يالغۇز كەپىدىن يىلان باغرى چىغىر يول بىلەن شەھەرگە كىرىش، خىلۋەت كوچىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى غۇز سارىيىنى تېپىش ئۇلار ئۈچۈن ئانچە تەسكە توختىمىدى. ئاستانىنى خالتا كوچىلىرىغىچە بىلىپ كەتكەن بۇ سوغداقلار ساراي ئالدىغا كېلىشىگىلا ھېلىقى كىشىنى يەنە ئۇچراتتى. ئۇ كىشى ئىللىق چىراي بىلەن سالام قايتۇردى. دە، ئالدىدا مېڭىپ، ئۇلارنى سارايىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىدىكى مەخسۇس خانىگە باشلاپ كىردى.

بۇ خاس خانىدا، نەقىشلەنگەن ئۆي جابدۇقلىرى، لوڭقا-بېزەك ۋە كۆرپە-چۈشەكلەردىن ئۆزگە ئىنس-جىن يوق ئىدى. خېلى كۈنلەر-

دىن بېرى پۈتۈن يېتىپ، پۈتۈن قويۇپ، تاپسا نان يەپ، تاپالمىسا ھاۋا يەپ يۈرگەن بۇ سوغداقلار بۇلۇتتەك يۇمشاق كۆرىپلەردە ئولتۇرۇپ، مول نازۇنپەتلەردىن ھۇزۇر ئالدى. قورساقلىرى تويۇپ، بوغۇ-زىدىن تۇنجى كېكىرىك ئېتىلىپ چىققۇچە، ساھىبخانا كىم، بۇ كىمنىڭ داستىخنى دېگەنلەرنى سورايمۇ قويمىدى. پەقەت ھامامدىن چىققان-دەك تەر بېسىپ، مەيدىسى بىر لوقما ئاشنىمۇ سىغدۇرالمىي قالغاندىلا ئاندىن غىزادىن باش كۆتۈرۈپ، تۆت تامدىكى تاۋار-دۇردۇن پەردىلەر-گە، نەپىس جاۋاھىرات ساندۇقلىرىغا ئەيمىنىپكىنە قاراپ چىقتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قانداقتۇر بىر چوڭ مەنسەپدار ياكى كاتتا* زەردارنىڭ ھۇزۇرىدا تۇرۇۋاتقىنىغا كۆز يەتكۈزدى. پارقراپ تۇرغان يالىڭاچ قە-لىچلىرىنى مۇرسىگە تاشلاپ، ئىشىك ئالدىدىن ئۇياق-بۇياق ئۆتۈپ يۈرگەن قورۇقچىلارنى كۆرگەندە بولسا ئۇلارنى يەنە ۋەھىمە باستى. «تۇزاققا دەسسۇقمۇ نېمە» دېگەن ئويغا كەلگەن گۇمانخور موژاك غىزادىن قول ئۈزۈپ، بىر خىللا كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرغان ناتو-نۇش كىشىگە قورقۇپقىنە قارنىۋالدى. موژاكنىڭ تەشۋىشلىك قارىشىنى چۈشەنگەن ناتونۇش كىشى:

— ئارتۇقچە ۋەھىمە يېمىگەيلا، بۇ ئاستاندىكى ئەڭ ئىشەنچ-لىك، ئەڭ بىخەتەر جاي، بۇ يەرگە بىر تەڭرىدىن ئۆزگە، پەقەت تەڭرىدىن بولمىش تەڭرىزادىلا ئىگىدارچىلىق قىلالايدۇ، نە شاھ ۋە شاھىنشاهنىڭ پەرمانلىرى ئۆتمەيدۇ.

ناتونۇش كىشىنىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا خانىگە قىزغۇچ سېرىق تون يېپىنچاقلىق ئالغان، ئىچ كەمزۇلنى ھېقىق كۆزلۈك كەڭ كەمەردە باغلىغان، بېشىغا سۆسۈن رەڭلىك غۇز تەلپىكى كىيگەن، ئوتتۇرا بوي، توغرىلىق كەلگەن بىر كىشى يان ئىشىكتىن كىرىپ كەلدى. ناتونۇش كىشى ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە تۇرغان يېرىدىلا قول باغلىدى.

تۆت سوغداقمۇ بىئىختىيار ئاياعقا تۇرۇشتى. كىرگەن كىشى ئۇدۇل بېرىپ، خانە تۆرىدىكى خاس جايدىن ئورۇن ئالدى، بەزگەكتەك تىرەپ تۇرغان سوغداقلارغا:

— ئولتۇرۇڭلار، ئۆزۈڭلارنى ئەركىن تۇتۇڭلار، — دېدى، قولىنى يېنىك سىلكىپ.

كىرگەن كىشى پەشلىرىنى قايرىۋېتىپ، باداشقان قۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ھېلىغىچە نوغۇچ يۇتۇۋالغاندەك ئۆرە تۇرۇۋاتقان سوغداقلارنى «گېپىمنى ئۇقالماي قالدىمكىن» دەپ ئويلىدىمۇ، ناتونۇش كىشىگە قاراپ يەنە ئېيتتى:

— ئۇستازلارغا ئۇقتۇرۇڭ، ئۇلار ئولتۇرسۇن، ھۇزۇرۇمدا بولغان ھەرقانداق كىشى ئۆزىنى ئەركىن ھېس قىلىشى كېرەك.

سوغداقلار بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان بۇ كىشىنىڭ سۆزلىرىنى ئابايالا چۈشەنگەندى. بىراق، كىشىنى ئەيمەندۈرىدىغان بۇ سۆلەتلىك ئادەمنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇشقا تېخىچە جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى.

— ئولتۇرۇڭلار، ئۆرە تۇرۇۋەرسەڭلار كۆزىمىزگە سىغمايدىكەن. سىلەر، — دېدى ناتونۇش كىشى.

سوغداقلار ئولتۇردى، تىزلىرىدىن ماغدۇر قاچقاچ، پاقالچىكىگە توقماق تەگكەندەكلا تېز ئولتۇردى، ئولتۇرۇپ بولۇپ، ناتونۇش كىشى بىلەن نېمىلەر توغرىسىدىدۇر سۆزلىشىۋاتقاندا سۆلەتلىك كىشىنىڭ چىرايىغا ئوغرىلىقچە سەپسالدى.

ئۇ كىشى ئېشىپ كەتسە 30 ياش چامىسىدا بولۇپ، پېشانىسى كەڭ، سەل تومپايغان ئىككى مەڭزى گىل سۈرتكەندەك قىزىل ئىدى. كۆتمەك، مويلىق قاشلىرى ئاستىدىكى بىر جۈپ كۆزى بۈركۈتىڭىكە. دەك ئويىناپ تۇراتتى، كۆزلىرىنىڭ ئارىسى خېلىلا يىراق ئىدى، سۆز-

لىگەندە تورلۇق سۆزلەيتتى، تاۋۇشمۇ دانە-دانە ئىدى. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ چۇس مەجەز، بىر سۆزلۈك، كەسكىن ئادەم ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى.

— سىلەر سوغداقلار بەك چىچەن ئادەملەرسىلەر، بىزنى ئىككى، ئىككىنى تۆت قىلىشنى بىلىسىلەر، — دېدى، ئۇ كىشى ئوچۇق چىراي بىلەن سوغداقلارنى ماختاپ.

— يوقسۇ... يوقسۇ... — دېدى، بۇ سۆلەتلىك كىشىدىن يۇ تەرقە ماختاشنى ئاڭلاپ پۇت قولىغا جان كىرگەن موزاك.

ئۇ كىشىنىڭ سۆزمەنلىكى، ناتونۇش ئادەمنىڭ پايلاپ تۇرۇپ گەپ قىستۇرۇشى سۆھبەت كەيپىياتىنى بىردىنلا جانلاندىرۇۋەتتى. نا-تونۇش كىشى پادىشاھتىن تارتىپ ئوردا ئەھلىگىچە بولغان بۇددا مۇخلىسلىرىنىڭ ئۇلارنى قانداق قىسمەتلەرگە دۇچار قىلغانلىقى توغرىدا سىدا گەپ تەشكەندە، ئۇ كىشى جىمجىت ئولتۇرۇپ قۇلاق سالدى. گەپ سوغداقلارنىڭ دىنى ئۈستىگە كۆچكەندە، ئۇ ئاتايىن گەپ كۆچە-لاپ، بۇ دىننىڭ تەرىقىتىنى ئۆجۈر-بۇجۇرىغىچە سۈرۈشتۈردى. تون ھەسسەگە يېقىن سوغداقلارغا قاراپ:

— تەييار بولۇڭلار، سىلەرنى ئۆز ئوردامغا بىللە ئېلىپ كەتمەك-

چىمەن، — دېدى. بۇيرۇققىمۇ، پەرمانغىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ سۆز سوغداقلارنى ئەرشكە چىقارغاندەك خۇشال قىلىۋەتتى.

بۇ كىشى ئۇيغۇر قاغانى بۆكۈ قاغان بولۇپ، بۇ ۋەقەلەر ئۇنىڭ سۇلالىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئاسىي شى چاۋيىنى جازالاش ئۈچۈن جە-نۇبقا قاراپ لەشكەر تارتقان ۋە ئۇرۇشتىن كېيىن سۇلالىدە تۇرۇۋاتقان چاغلاردا يۈز بەرگەندى.

ناتونۇش كىشى تاڭ دەيزۇڭنىڭ چوڭ سەردارى، ئوچ ئايماقنىڭ ھېراۋۇلى بۆكۈ قەيىن ئىدى، ئۇنىڭ تېگى باشتا تۇرالارغا، كېيىن

ئۇيغۇرلارغا تەۋە بولغان بۆكۈ قەبىلىسىگە بېرىپ تاقىلاتتى. ئىككى قىزى تاڭ سۇزۇڭنىڭ رايبى بىلەن بۆكۈ قاغانغا ياتلىق قىلىنغىنى ئۈچۈن، قاغان قېيناتىسى بولۇپمۇ ھېسابلىناتتى.

شۇنداق قىلىپ، قېيناتىسى بۆكۈ قەيىن غەزەزلىك توغرىلىغان بۇ سۆھبەتتىن كېيىن بۆكۈ قاغان موژاك باشلىق تۆت راھىبقا ۋە ئۇلارنىڭ دىنىغا قىزىقىپ قالغان سەۋەبلىك، ئۇلارنى ئەتىۋارلاپ قارابالغاسۇنغىچە بىللە ئېلىپ كەلگەندى.

9. تۇنباغاننىڭ گۇمانلىرى

تۇنباغاننىڭ تۇرالغۇسى قاغانغا ۋە قاغان جەمەتىگە مولجالانغان ئوردا شەھىرىنىڭ چوڭ قاپقىسىغا يېقىنلا بىر يەرگە جايلاشقاندى. تۇرالغۇنىڭ كەينى تېمى سېپىلغا تاقىلاتتى، دەرۋازىسى كۈن چىقىشقا قارايتتى. تۇنباغاندىن باشقا بۇيرۇق-ۋەزىرلەر، سانغۇن-تارخانلار ئوردا شەھىرىنىڭ تېشىدا، يەنى ئىچكى شەھەردە تۇراتتى. بۇ كىشىلەر، مەلۇم دەستەك ياكى قاغان ئىجازىتىنىڭ كۈچى بىلەنلا ئوردا شەھىرىگە كىرىپ چىقالايتتى.

ئېگىز سېپىل، قاتمۇقات قورۇقچىلار بىلەن قورشالغان ئوردا شەھىرىدە ياشاش تۇنباغاغا ئانچە خوپ كەلمەيتتى. «ئالتۇن قەپەس» كە سولانغىنىنى قاغان تۇتقانچىلىقنىڭ يۈزىنى قىلىپ شۇنداق قىلىۋا- تىدۇ، دېگەندىن كۆرە ئۆزىنى كۆزدىن يىراق قىلماسلىق ئۈچۈنلا شۇنداق قىلىۋاتىدۇ دەپ قارايتتى.

ئەمما، ئۇ ھېس قىلسۇن-قىلمىسۇن، قاغان قەسىرىگە يېقىن

تۇرۇشنىڭ يەنە ئۆزىگە تۇشلۇق ئوبدان تەربىيىمۇ بولاتتى. قاغان بىلەن، قاتۇن ۋە قاغان جەمەتنىڭ ھەرقاندىقى بىلەن بىمالال بېرىش-كېلىش قىلالايتتى. قاغان ئۇنى قانداق كۆرەتسە، ئۇمۇ قاغاننى شۇنداق كۆزىتەلەيتتى. قاغان ھۇزۇرىدىكى ئىنتايىن نازۇك ئۆزگىرىش-لەرنى، قاپقىدىن كىرىپ، چىققانلارنى ئۇ ئادەتتە بەش قولىدەك ئېنىق كۆرەلەيتتى.

ئۇ بۈگۈن ئەتكەن قۇياشقا تەزىم قىلىۋېتىپ، ئەنە شۇنداق نازۇك ئۆزگىرىشلەرنىڭ بىرىگە مۇنداقچىلا كۆز سېلىپ قالدى. ئاۋۋال ئىككى نەپەر پەرمانبەگ قاغان قەسىرى قاپقىسىدىن ئات ئوينىتىپ چىقىپ كەلدى-دە، ئوردا شەھىرىنىڭ ئەمدىلەن ئېچىلغان قاپقىسىدىن چىقىپ كەتتى. بىرەر يېڭىلىقنىڭ يۈز بېرىشىنى كۈتۈپ تۇرغان تۇنباغا، كۆپ ئۆتمەي پەرمانبەگنىڭ ھېلىقى بەتبەشەرە سوغداقلىرىنى باشلاپ قاغان ھۇزۇرىغا كىرىپ كەتكىنىنى ئېنىق كۆردى. ئادەتتىكى ئادەملەر ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەيدىغان بۇ كىچىك ئىش تۇنباغاغا خېلى چوڭقۇر تەسىر قىلدى.

تۇنباغا بۆكۈ قاغاندىن خېلىلا چوڭ بولغىنى ئۈچۈن ئۇنى ئۆز ئوغلىدەك ياخشى كۆرەتتى، ھەم تاغىسى ھەم ۋەزىرى بولۇپ، ئۇنىڭ سەلتەنەت مۇراسىمىغىمۇ ئۆزى باش بولغانىدى. بۆكۈ قاغان قاغان بولغاندىن كېيىنمۇ ئۇ تارخان مەرتىۋىسىدىكى ئەمىرلەشكەر نامى بىلەن ئېغىر يۈكنى زىممىسىگە ئېلىپ، يىراق قارلۇقلارغا، تۈركەشلەرگە، تۇبۇتلارغا قارشى لەشكەر تارتتى، نەچچە يىللىق قان-تەرى بىلەن ئۇنىڭ كونا تامدەك لىگىشىپ قالغان تەختىنى مۇستەھكەملەپ تۇردى. تۇنباغانىڭ يادىدا، ئۆتكەن يىلى، تاڭ ئوردىسىغا مۇشت كۆتۈر-گەن تۈزكۈر شى چاۋبى مائەم پەيتلىرىنى پۇرسەت دەپ بىلىپ توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىماقچى بولدى ۋە قاغانلىققا يامان مەقسەتتە

مەخپىي ئەلچى ئەۋەتتى. دۇنيا پەرەسى بۆكۈ قاغان شى چاۋيىنىڭ دامغا چۈشۈپ، نىيىتىنى بۇزدى، نەسەتتە قۇلاق سالماي، ئوردا تامان لەشكەر تارتتى. ئۈچ تەسلىم شەھىرىگە يېقىن يەردە، ئوردا ئەلچىسى ليۇ چىڭتەنگە ئۇچراپ قالغاندا ئۇ ھەددىدىن ئېشىپ: «ئاڭلىشىمچە تاڭ ئوردىسى ئىگىسىز قايتۇ، ئىگىسىز ئەلنىڭ قانداقمۇ ئەلچىسى بولسۇن» دەيدىغان يەرگە يەتتى. ئۇرۇش ۋە ئاسايىشلىق قاش بىلەن كىرىپكىنىڭ ئارىسىدا قالدى. بۇ جىددىي پەيتتە ئەلچى ليۇ چىڭتەن قاغان بىلەن ئايرىم ئۇچراشتى، شى چاۋيىنىڭ غەزىنى قويماي پاش قىلىپ، كونا ئەھدۇ پەيمانلارنى يادىغا سالدى. بۆكۈ قاغاننى مەرھۇم ئاتىسىنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ، شى چاۋيىغا قارشى لەشكەر تارتىشقا كۆندۈردى. ئۇنى يار لېۋىدىن قايتۇرۇپلا قالماي، ئۇتوغات ۋە نام-شۆھ-رەتكە، ھەددى-ھېسابسىز مال-دۇنياغا ئىگە قىلدى.

ئەمما، بۆكۈ قاغاننىڭ ئاستانىدا بولغان كۈنلەردە تاڭ قوۋمىگە غۇم ساقلاپ يۈرگەن يات سوغداقلار بىلەن ئاپاق-چاپاق بولۇپ كېتىدۇ. شى سەزگۈر تۇنباغانى تولىمۇ ئۈمىدىسىز لەندۈردى. ئۇلارنى ئاللىقىنىدا كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ، شاد-تېكىنلەردەك ئەتۋارىنى قىلىپ ئوردۇبالىققا باشلاپ كېلىشى، ئۇنىڭ خەۋپسىزىگە سەۋەب بولدى. تۇنباغا سوغداقلارنى ئوبدان بىلەتتى. ھېلىگەرچە سوغداقلار-نىڭ يوشۇرۇن قىلمىشلىرىغا، قاغانلىقنىڭ سودىسىغا قول تىقىپ، غايەت زور پايدا ئېلىشلىرىغا ئۇزۇندىن بېرى زەن قويۇپ، نارازى بولۇپ يۈرەتتى. بەزىلىرى شۇملۇق قىلىپ، تۇشمۇ تۇشتا قاتراپ يۈرۈپ، قوشنا ئەللەر بىلەن ئارىنى بۇزاتتى، بەزىدە قان تۆكۈلۈشلەرنىمۇ پەيدا قىلاتتى، ئارقىدىنلا ئارىنى ئەپلەشتۈرۈش باھانىسى بىلەن قاغانلاردىن دەستەك ئالاتتى. شۇنداق قىلىپ، قاغانلارنىڭ تەدبىرلىك ئەلچىسىگە، يېقىن مۇشاۋىرىگە ئايلىنىپ، قورسىقىغا كىرىۋالاتتى-دە، يابغۇ-تېكىند-

لەردىن قېلىشمىغۇدەك مەرتىۋىگە ئىگە بولۇۋالاتتى. سوغداقلارسىز كېڭەش ئۆتمەيتتى، سوغداقلارسىز كارۋان ماگمايتتى، سوغداقلارسىز ئەھدە تۈزۈلمەيتتى.

ئۇنىڭ پەمىچە، قاغان قېيناتىسى بۆكۈ قەينمۇ بىر قولىدا ئوت، بىر قولىدا تۇتۇق كۆتۈرۈپ يۈرۈيدىغان ئالانىيەت ئادەملەردىن ئىدى، ھىيلە-نەپىرەك ھۈنەردە سوغداقلاردىن قېلىشمايتتى، ئوردا بىلەن ئۈي-غۇرلار ئارىسىدىكى ئالاھىدە مۇناسىۋەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇنى بۇنىڭغا چاقاتتى، بۇنى ئۇنىڭغا يامان كۆرسەتتى. ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ تىزگىنىنى ئۆز قولىدا تۇتقان قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ، تاڭ ئوردىسىدىن تېخىمۇ چوڭ مەنسەپلەرنى تەلەپ قىلاتتى. مىش-مىش گەپلەردىن قارىغاندا، بۆكۈ قاغان يابغۇ تېكىنگە قەست قىلغاندا، بۆكۈ قەيننىڭ قوللىرىمۇ قانغا بوياغاندەك قىلاتتى.

بۇ دورەم، بۆكۈ قەيننىڭ قاغان بىلەن سوغداقلار ئارىسىدا تاسادىپەن پەيدا بولۇشمۇ شەكسىزكى، بىر شۇملۇقتىن دېرەك بېرەتتى. بۆكۈ قەين قانچە ئېھتىيات قىلسىمۇ، ئۇنىڭ شۈبھىلىك يۈرۈش-تۇرۇشلىرى، سىرلىق ھەرىكەتلىرى تۇنباغاننىڭ نەزەردىن قېچىپ قۇتۇلمىغانىدى...

ئەمىرلەشكەر ئىبادەتنى تۈگىتىپلا ئۆيگە كىردى. ئۇ پەگاغا كېلىپ-لا، تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك توختىۋالدى-دە، ئاتاق دادىسىنىڭ قولىغا سۇ بېرىشنىڭ تەرەددۈندە بولۇۋاتقان قۇتلۇقتىن سورىدى:

— جاۋاب بەر قۇتلۇق، ئوردا شەھىرىنىڭ قاپقىسىدىن كىرىپ چىقىشنى ئۆگىنىۋالدىڭمۇ؟
ئاتاق دادىسىنىڭ ئۆزىگە بىرەر خىزمەت تاپشۇرىدىغانلىقىنى پەم-لىگەن قۇتلۇق چاققانلىق بىلەن:

— ئۆگىنىۋالدىم، ۋەزىر دادامنىڭ زەر دەستىكىنى قوۋۇۋېچى بەگكە كۆرسىتىمەن-دە، ئىجازەتكە ئېرىشمەن، — دېدى ۋە قولىدىكى چۆ-گۈنى كەدرەگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ، جەڭگە ھازىرلانغان چەۋەندازدەك تىك تۇردى. تۇنباغا ئۇنىڭ مۇرسىگە يىنىك شاپىلاقلاپ قويدى. بۇ ئۇنىڭ كىمىنىڭدۇر ئىشىدىن ياكى جاۋابىدىن قانائەت ھاسىل قىلغاندا مەنۇنىيەت بىلدۈرىدىغان ھەرىكىتى ئىدى. ئۇ قۇتلۇقتىن يەنە:

— قارا باخشىنىڭ تۇرالغۇسى يادىڭىدۇر، — دەپ سورىدى، ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا، — بارغىن قۇتلۇق، ياخشى جانابلىرىغا ئېيتقىن، ئۇ ئالدىغا بىر كېلىپ كەتسۇن، — دېدى جىددىي ئاھاڭدا. قۇتلۇق زەر دەستەكىنى قوش قوللاپ تۇتۇپ، ئىشكىتىن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقىپ كەتتى.

قۇتلۇق ئادەم سانى كۆپ بولمىغان بۇ ئۆيگە كېلىپ ئۆز ئۆيىدە تۇرغاندەكلا كۆنۈپ كەتتى، ئىللىقلىقى كىگىز بىلەن قاپلانغان تار ئۆيىگە بەتمىسىمۇ، بۇ ئۆينىڭ ھەشەمىتىدىن ئاز-تولا قورۇنۇپ تۇرسى-مۇ ئۇنىڭغا نېمە ئامال؟ بۇ سەرگەرداندەك ئاھ ئۇرۇپ، تاغ-دالدا قاڭغىپ يۈرگەندىن كۆپ ياخشى-دە!

ئۇ تۇنباغاغا بالا بولغان شۇ كۈنلا ئۇنى «دادا» دەپ ئاتىدى. «تىلى تاتلىق موزاي ئىككى ئانىنى ئېمپىتۇ» دېگەندەك، تاتلىق تىلى تۇنباغانىڭ ئاتىلىق مېھرىنى غىدىقلىۋەتتى بولغاي، ئۇ قۇتلۇقنى «ئوغ-لۇم» دەپ ئەركىلەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈم-سىرەپ، ئۇنىڭ بېشىنى ئاتىلارچە سىيلاپ قويدى.

ھېلىقى كۈنى كەچقۇرۇن، تۇنباغا قۇتلۇقنىڭ قولىدىن يېتىلىگەن پېتى ئۆيىگە باشلاپ كىرىۋىدى، توقال بىلەن ئويناپ يۈرگەن تاراس-نىڭمۇ، يوغان كۆزلۈك، قارا قۇمچاق كەدرەنىڭمۇ كۆزلىرى چەكچە-يىپ، چانقىدىن چىقىپ كېتەي دەپلا قالدى. ئۇلار كۆرمىگىنىگە بىرەر

يىلچە بولغان، چىرايى كۆڭۈل ئەينىكىدىن ئۆچۈپ كېتەيلا دەپ قالغان دادىسىغا ئەمەس، بەلكى دادىسىنىڭ يېنىدا مۆكۈمۈكلەڭ ئوبىناۋاتقان بالىدەك يېتىر قاپ تۇرغان نامەلۇم بىر ئوغۇلغا تىكىلىشتى. تۇنباغا تاراس بىلەن كەدبىرەنى «ئوبدان ئوغلۇم»، «ئوبدان قىزىم» دەپ ئەركىلەت-كەندىن كېيىن، قۇتلۇقنى ئىما قىلىپ تۇرۇپ:

— قاراڭلار، بۇ يىگىتنىڭ ئېتى قۇتلۇق، ئۇنى سىلەرگە ئاكا بولسۇن دەپ ئېلىپ كەلدىم، ياقتۇرامسىلەر، — دەپ سورىدى.
تاراس «ئاكا»، «ئىنى» دېگەنلەرنىڭ نېمىلىكىنى تازا ئوبدان ئاڭقىرىپ كەتمەيتتى، «ياقتۇرۇش»، «ياقتۇرماسلىق» دېگەنلەرنى ئوي-لاپمۇ ئۆلگۈرمىگەندى.

بىراق، ئۇ بىردە دادىسىغا، بىردە قۇتلۇققا قاراپ چىققاندىن كېيىن، دادىسىنىڭ ئۇچلۇق بۆكى، كېلە تېرىسىدەك قاسراقلىق چاپىدىنى، ئۆسۈپ كەتكەن ساقال-بۇرۇتى دىتىغا ياقىمىدىمۇ، تۇنباغاغا ئەمەس، بەلكى قۇتلۇققا قاراپ پىسىڭىدە كۈلۈپ قويدى. قۇتلۇق يېتىر قاشنى قايرىپ قويۇپ ئېسىنى يىغدى، تاراسقا يېقىن كېلىپ كۆزلىرىگە سەپسالدى. تاراسنىڭ كۆزى ۋەزىر ئەزەمنىڭ، ياق، ئاتاق دادىسىنىڭ كۆزلىرىگە قويۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى، توختىماي پىل-دېرلاپ تۇرىدىغان كۆز قارىچۇقىدا ئاتىغىمۇ، بالىغىمۇ ئورتاق بولغان بىر خىل كۆك شولا ئەكس ئېتەتتى. كۆك شولا تالاسى ئىچىدە ھېچكىمگە ئايان بولمىغان نامەلۇم قىسمەت يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى. ئەمىرلەشكەر تاراسنىڭ ئېتىلىپ كېلىپ ئەركىلىمىگىنىگە خاپا بولمىدى، ئەكسىچە، قۇتلۇقنى ئېتىراپ قىلغىنىغا ئىچ-ئىچىدىن سۆيۈ-نۈپ كەتتى.

شۇغىنىسى، كىچىككىنە كەدبىرە ئاكىسىنىڭ ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويغىنىغا نارازى بولغاندەك، تاراسقا قاراپ ھومىيۋالدى، ئۇنىڭ نادان-

لىقنى تۈزەتمەكچى بولدىمۇ، يا ئاكىسىغا كۆرسىتىپ قويماقچى بولدى-
مۇ، دادىسىغا يېپىشىپ، قوڭغۇراقتەك زىل ئاۋازى بىلەن «دادا» دەپ
چاقىرىپ، يۈزىنى يۈزىگە سۈركەپ ئەركىلىدى.

تۈنباغا كەدەرگە «قىزىم» دەپ خىتاب قىلغان ۋە قۇچىقىغا
ئېلىپ، تاشتەك قاتتىق چاپان ئۈستىدىن باغرىغا باسقان بولسىمۇ،
كەدەرنىڭ ئۆز قىزى ئەمەسلىكى كەدەرگەمۇ، توقال-مۇلازىملارغىمۇ
ئاياندى. ئۇ بايانچۇر قاغان ۋاپاتىدىن ئىككى يىل بۇرۇن ئالتۇنتاغ
ئەتراپىدىكى قارلۇقلارغا جازا يۈرۈشى قىلغاندا، ئۇنى ئىگىسىز قالغان
بىر چېدىردىن تېپىۋالغان، يېتىم قىزغا ئىچ ئاغرىنغان تۈنباغا ئۇزۇن
يولنى بىللە بېسىپ ئۇنى بۇ شەھەرگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئايالىنىڭ
تەربىيىسىگە تاپشۇرغانىدى، ئايالى قازا قىلغاندىن كېيىن، ئۇنى ئايال
مۇلازىملار، توقاللار بېقىپ كېلىۋاتاتتى. بىراق، ئۇ قىلقى تاتلىق
كەدەرنى ئۆز پۇشتىدىن تامغاندەك ياخشى كۆرەتتى، كۆڭلىدىكى
ئورنىمۇ تاراس بىلەن باراۋەر ئىدى...

تۈنباغا ئۇلۇغ ئېچىلغان ئىشىككە قاراپ تىت-تىت بولۇپ تۇرۇۋىدى-
دى، شامان ساپايىسىنىڭ شىلدىرلىشى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا قۇتلۇق
بىلەن قارا باخشى سوڭدېشىلا كىرىپ كەلدى.

قارا باخشى تۈۋرۈكتەك ئېگىز، قورايىدەك ئورۇق ئادەم ئىدى،
قوڭۇر چېچى كۈزەك يۈڭدەك پاختىپ تۇراتتى، پېشانىسىگە بەند
قىلىنغان يۇمىلاق ئەينەك ئۆي تۈڭلۈكىدىن چۈشۈۋاتقان ئاجىز يورۇقتا
نامەلۇم يىرتقۇچىنىڭ كۆزىدەك پارقرايتتى، چورۇق كۆرمىگەن پاقىلدا-
رىمۇ، جەندىسىدىن چىقىپ تۇرغان ئۇزۇن بىلەكلىرىمۇ كۆسەيدەك
قارا ئىدى، ئىلاھ قونچاق ئۆلگەن بىلەن ئۇپراپ كەتكەن كونا ساپايە
ئۇنىڭ قوللىرىدا خۇددى تىرىك مەخلۇقتەك سەكرەيتتى، بەلۋېغىغا
ئېسىۋالغان باخشى دېپى، يادا تېشى، تەڭرىنىڭ يەتتە ئوغۇل، يەتتە

قىزغا تەقلىد قىلىنغان ئۇششاق قونچاقلار توختىماي پىلدىرلايتتى. قارا باخشى كىرىكسىز كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ چېكەنكىدەك بىر سەكرەپلا سۇيىغا چىقۋالدى، ھېلىلا لاي كەچكەندەك بېزەپ ئاياغلىرى بىلەن يېڭى شىرداق ئۈستىگە رىتىملىق تېپىشكە باشلىدى، قاپاققا كىرىۋالغان ھەرىدەك گۇگۇلداپ، بولشغا داپ چېلىپ، ئۆي ئىچىنى توققۇز مەرتەم ئايلىنىپ چىقتى، بىر ئىزدا تۇرۇپ توققۇز قېتىم پىرقىرىۋالغاندىن كېيىن، غۇلاچلىرىنى كېرىپ، ئاسمانغا قاراپ ئىلتىجا قىلدى:

— ئى كۆك ئېگىسى ئۆلگەن تەڭرىم، تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسىدەك سەن، ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغسەن، قوبۇل قىلغىن، باخشى قۇلۇڭ ساڭا سېغىنىدۇ، ساڭا ئىلتىجا قىلىدۇ. ئى تەڭرىم، قېنى، يەتتە قات دەرۋازاڭ-نىڭ قانىتىنى ئاچ، تىلەكلىرىم دەرگاھىڭغا چىقىپ دىدارىڭغا قېنىپ چۈشسۇن، ھىممىتىڭ بىلەن كۈچلىنىپ، تاغۇ تاشلارنى دەس كۆتۈرۈپ، شەيتان-شاياتۇنلارنىڭ بېشىغا ئۇراي، ئۇ مۇرتەتلەر بۇ دۇنيادىن يىراق تۇرسۇن، بەندىلىرىڭنىڭ ھالال رىزىقىدىن ئىپلاس قىلىنمىن. يىراق تارتسۇن ...

قارا باخشى مۇناجات ئوقۇۋېتىپ، نام ئۆرۈلگەندەك، «گۈپ» قىلىپلا كەينىچە يىقىلدى. دە، كەڭ سۇپىدا سۇنايلىنىپ يېتىۋالدى. لەۋلىرى قېتىق ئىچكەندەك ئاقاردى، جاۋغىيىدىن بۇزغۇن ئۆرلىدى. ئۇ پۇت-قولنى جان تالىشىۋاتقاندا تېز-تېز مىدىرلاتقاندىن كېيىن، بىر ھازاغچە ئۈنچىقىمىدى. «ھوي، ئۆلۈپ قالدىمۇ نېمە بۇ قېرى» دەپ ئويلىدى، تاراس بىلەن كەدېرە قورققىنىدىن تامغا قەغەز دەك چاپلىشىپ تۇرۇپ.

تەلەتتىن بەجايىكى گۆردىن قوپقان ئەرۋاھقا ئوخشايدىغان، تۇرغان تۇرقى بىر دۆۋە لاتتىن پەرق قىلمايدىغان بۇ ئادەمنى قۇتلۇق-

نىڭ كۆرەرگە كۆزى يوق ئىدى. ئۇ ئاجىزلارغا يان باسىدىغان، ئاجىزلارنىڭ دەردىگە يېتىدىغان ھېلىقى مېھرىبان موژاكتىن ئاسمان-زېمىن پەرق قىلاتتى.

ئىككى كۈن مۇقەددەم تۇنباغا تارخان قارا باخشىنىڭ تۇرالغۇسىدا ئۆتكۈزۈلگەن قۇربانلىق ئىبادىتىگە قۇتلۇقنى بىللە ئېلىپ بارغانىدى. قۇتلۇق ئىلاھ ئۆلگېننىڭ نامىغا نەزىر بېرىلىدىغان بۇ ئىبادەتتە قارا باخشىدەك كېيىنىۋالغان خېلى كۆپ ئادەملەرنى كۆردى. ئۇلار قوللىرىغا ئوتقاش ئېلىۋېلىپ، گۈرۈلدەپ يېنىۋاتقان گۈلخاننى چۆرىدەپ، قاينامدەك پىرقىراشتى، ئالا-تاغىل چۇقان سېلىپ تىلاۋەتخانىنى تەۋرەتتە تىۋەتتى. بىر چاغلاردا قارا باخشى خۇددى مانا مۇشۇنداق ھوشىدىن كەتكەن ۋە جان كىرگەن مۇردىدەكلا چاچراپ تۇرۇپ، موژاكتە ۋە موژاكتىڭ مۇرىتلىرىغا تەقلىد قىلىنغان ئاق يەكتەكلىك، قارا تەلپەك-لىك تۆت قونچاقنى جادۇ قىلىپ غەزەپ بىلەن ئوتقا تاشلىغانىدى، ئۇنىڭ قارا كۆڭۈل قارا باخشىغا بولغان تۇنجى تەسىراتىمۇ ئەنە ئاشۇ يەردە پەيدا بولغان، ئۆچمەنلىكىمۇ ئەنە ئاشۇ يەردە بىخلىنغانىدى. قارا باخشى يىقىلغان يېرىدە بىردەم جىم ياتقاندىن كېيىن، يەنە كونا ئادىتىنى تەكرارلىدى، تېزلا ئۆرە بولۇپ، تۇنباغانىڭ ئالدىغا كەلدى، ئۆلۈپ بولۇپ قايتا تىرىلگەندەك، ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندىن كەندەك تىكىلگەنچە تۇرىۋەردى. قارا باخشىنىڭ بۇ قارىشىنى «نېمە خىزمەت» دەۋاتىدۇ، دەپ چۈشىنىۋالغان تۇنباغا باخشىغا دېدى:

— پال كېرەك، پال ...

قارا باخشى باش لىڭشىتى، ئېڭىكىنى سەل كۆتۈرۈپ، مەنىستە-مىگەن قىياپەتتە:

— كىمگە پال ئاچاي تەقسىر، قاغانغىمۇ، يە يەنە ... — دەپ سورىۋىدى، تۇنباغا تارخان تىكەنگە دەسسۈۋالغاندەك چۆچۈپ كەتتى

ۋە ئالقىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ:

— يوقسۇ، يوقسۇ... تەڭرىزادىنىڭ نىيەت-ئىقبالى تەڭرىدىن كەلگەن، تەڭرىزادىگە پال ئاچقىلى ھەددىمىز ئەمەس، — دېدى ئالاقزادە بولۇپ.

قارا باخشى نېمەدۇر كۆڭلىگە ياقمىغاندەك ئاستا باش چايقىدى، چاكارلارغا شەرەت قىلىپ چوغدان كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. چوغدان سۇپىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا توختىتىلدى، ئىككى ئايلىق ئاق ئوغلاقمۇ بىللە كەلتۈرۈلدى. قارا باخشى تەمكىن ھەرىكەت بىلەن ئازامچىنىڭ بىر ئۇچىنى تورۇسقا باغلىدى، ساڭگىلىغان بىر ئۇچىغا ئوغلاقنى ئاستى، چوغدان بىلەن ئاق ئوغلاقنى ئايلانغاندىن كېيىن، قسقا تىغلىق پىچىقىغا دۇرۇت ھۈرۈپ، شارتلا قىلىپ ئاق ئوغلاققا پىچاق ئۇردى. ئوغلاق قېنى ئۇدۇل چوغدانغا چۈشتى. «گاژ-گۈژ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلگەن كۆك تۈتۈن ئۆي ئىچىگە تولۇپ كەتتى. بەجايىكى تۇمان ئارىسىدا يۈگۈرۈپ ھارغان قارا باخشى تۈتۈن تارىلىد-شىغلا قۇراق جەندىسىنىڭ قوينىدىن ھاكتەك ئاقىرىپ كەتكەن بىر تاغاق سۆڭەكنى چىقاردى-دە، ئوت ئۈستىگە تاشلىدى. سۆڭەككە ئاستا-ئاستا ئوت تۇتاشتى:

— كۈن تەڭرى، ئاي تەڭرى، يېشىن تەڭرى، قۇت تەڭ-رى، يەل تەڭرى، ئوماي تەڭرى، سىلەرگە سىغىندىم، تەڭرىمنىڭ تەڭرىسىگە سىغىندىم، سىغىندىم...

ئۆزىنى ئۇنتۇغان قارا باخشى چوغدان بىلەن ئۆلۈك ئوغلاقنى سۆڭەك كۆيۈپ كۈل بولغۇچە پىرقىردى، ئارقىدىنلا سۆڭەك ئۈستىگە بىر نوگاي سۇ تۆكتى، چاڭ-چاڭ دەز كەتكەن تاغاق سۆڭەكنى قولغا ئېلىپ، كۆزىگە يېقىن ئەپكەلدى، مۇقەددەس دەستۇرلارنى ئوقۇغاندەك، سىنچىلاپ قارىدى، ئاندىن بۇرغىنىڭ ئاۋازىدەك بوغۇق، تىترەك

ئاۋاز بىلەن:

— كۆرۈۋاتىمەن، جەھەننەمدىن قېچىپ چىققان تۆت ئەرۋاھنى كۆرۈۋاتىمەن، ئۇلار ئاتا-بوۋىمىزنىڭ مىڭ يىللىق، يۈز يىللىق، ئون يىللىق قەبرىسىنى بۇزىۋاتىدۇ، ئۇلار گۇناھ قىلدى، كەچۈرگۈسىز گۇناھ قىلدى، ئېھتىيات... ئېھتىيات، — دېدى.

10. قاغان نېمە دەيدۇ

ئۇرخۇن ۋە توغلا دەريالىرى ئارىسىدىكى بۇ ساخاۋەتلىك زېمىن ئالەم يارالغاندىن بېرى «تەڭرىلەر جايى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەنىدى. دېمىسىمۇ، تاغ-ئېدىرى، ئويمان-چوڭقۇرى، ئوت-سۈيى جاي-جايىدا يارىتىلغان بۇ ھىممەتلىك يۇرت بېجىرىم بىر ساھىبجامالغا ئوخشايتتى. بۇ ساھىبجامال نۇرغۇن قاغانغا ئۆز قولى بىلەن تاج كىيدۈرگەن، ئۆز نېمىتى بىلەن تالاي قوۋمنى پەرۋىش ئېتىپ قاتارغا قوشقاندى. چوڭ قوۋۇقى كۈنچىقىشقا يۈزلەنگەن، تاڭ جىلۋىسىنى، تاڭ قۇياشنىڭ نۇرلۇق رۇخسارىنى ھەممىدىن ئاۋۋال تاماشا قىلالايدىغان ئوردۇبالىقىمۇ دەل مۇشۇ ۋادىدىن ئورۇن ئالغانىدى. چېكى يوق ئوتلاق، يايپىشىل ئورمان، تاختا-تاختا ئېكىنزارلىقلار بىلەن قورشالغان بۇ شەھەر كۆك دېڭىزدا لەيلەپ تۇرغان غايەت زور كېمىدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. تارام-تارام داغدام يوللار بۇ شەھەرگە تۇتاشتى. يەتتە ئىقلىمنى باغلاپ تۇرىدىغان كارۋان يوللىرى بۇ شەھەردىن تارىلاتتى. بۇ شەھەردىن تارىلىپ، تېخىمۇ ئۇزاققا، پايانى يوق كەڭ ئۇپۇققا باش قوياتتى.

ئاقباش تاغلار ۋە تار جىرالاردىن ئېقىپ كېلىدىغان ئۇرخۇن دەرياسىمۇ بۇ زېمىننىڭ قان تومۇرى، سۈتى ئەلۋەك ئانىسى ئىدى. ئوتلاق ھۆسنىگە كۈمۈش بەلۋاغدەك يارىشىدىغان بۇ ئەزىم دەريا ئېتىز-قىرلارنى، مال-چارۋاپايلارنى قاندۇرغاندىن كېيىن قەدىم ناخىش-لارغا توۋلىغىنىچە يۇرت شىمالغا قاراپ ئېقىپ كېتەتتى.

زېمىن قاراۋۇلى ئۆتۈكەن تېغى ئوردۇبالقىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئاق تۇماق كىيگەن بەقۇۋۋەت يىگىتتەك، مەردانە قىياپەتتە قەد كېرىپ تۇراتتى. پاناھ ئىزدەپ، نە-نەلەردىن كۆچۈپ كەلگەن سەرسان بۇلۇت تاغ بېلىدىن ماكان تۇنۇپ ئويناپ يۈرەتتى.

يانباغرىدىن باشلىنىپ دەريا بىلەن قۇچاقلاشقان يېشىل ئوتلاق تۈرلۈك-تۈمەن گۈل چېچىلغان كۆك تاۋاردەك رەڭدار ۋە كۆركەم ئىدى. تاقىر قىيا تۈۋىدىكى تاغ باغرىدا ئارچىزارلىق كۆكلەپ تۇراتتى. يانباغىر پەسلىگەنسېرى قېرى تاغ تېرەكلىرى، تېۋىلغا، ئازغانلار كۆپىدە يىپىپ باراتتى. ئازغانلار پاكار چاتقاللارغا، چاتقاللار بولۇق ئوت-چۆپ-لەرگە ئورۇن بەرگەن يانتۇلۇقتا چاپچىپ يۈرگەن تىمەن تايىلار، ئۇيۇر-ئۇيۇر قوي پادىسى خۇددى كېچە ئاسمىنىدىكى چوڭ-كىچىك يۇلتۇزلاردەك، ھەممە يەرگە تارالغانىدى. توقلۇقتىن شوخلۇق قىلىۋاتقان يىلقىلارنىڭ بەس-بەس بىلەن كىشىنەشلىرى، كالىلارنىڭ مۆرەش-لىرى، قوي-ئۆچكىلەرنىڭ سۇناي چالغاندەك سوزۇپ مەرەشلىرى ئۇچقۇر چوپانلارنىڭ «ھايت-ھۇيت» لىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ، پۈتكۈل ئوتلاقنى چاڭ كەلتۈرەتتى. پاكار دۆڭلەرنىڭ تەسكىيىدىكى ياغاچ ئۆيلەر ۋە ئۇچى ئۇچلۇق كىگىز ئۆيلەر ئاقۇچ تۈتۈن ئارىسىدا، تۇمانلىق دېڭىزدىكى چاچما ئاراللاردەك چوقچىيىپ تۇراتتى. كۆشۈۋاتقان كالىلارنىڭ ئاياغ ئاستىدىن ئۇچۇپ چىققان بوز تورغايلار كۆك قەرىگە چىقىۋېلىپ ۋىچىرلاپ قويايتتى.

ئالەم تىنچ، ئاسمان ئوچۇق ياز كۈنلىرىدە بۇ كەڭ ئوتلاق مانا شۇنداق قايناپ كېتەتتى.

مىلادىيە 764-يىلى، گۈزەل ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى، كۈن ئۆرلە-گەن چاغ. ئوردۇبالىق شەھىرىنى مۇشۇ گۈزەل بايلىققا ئۇلايدىغان يىلانباغرى چىغىر يولدا ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇپ بەرگەن تۆت-بەش-چە ئاتلىقنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ناشتىدىن كېيىنلا دۆڭگە چىقىۋېلىپ، شەھەر يولىغا تەقەززالىق بىلەن قاراۋاتقان بىر ئوغۇل بالا بۇ ئاتلىقلار-نى تۇنجى بولۇپ كۆرۈۋالدى-دە، دۇملاپ دېگۈدەك يۈگۈرۈپ چۈشۈ-ۋېتىپ، ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراشقا باشلىدى.

— دادا، ئەمىرلەشكەر كەلدى، ئەمىرلەشكەر كەلدى ...

مېھمانلىق كىگىز ئۆيدە كىگىز پىشۇرۇۋاتقانلارنىڭ ھۈنرىگە نازا-رەت قىلىۋاتقان قۇلقلار ئوغلىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپلا ئالدىراپ قالدى، ئۈستىلارغا ئىشىنى توختىتىپ، ئۆيىنى يىغىشتۇرۇشنى تاپىلاپ بولغۇچە، ئەمىرلەشكەرمۇ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ قالدى.

قۇلقلار 30 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان، ئۆسكىلەڭ ۋە تەمبەل كەلگەن يىگىت بولۇپ، مۇشۇ بايلىقتا كۆز ئاچقان، دادىسىغا ئەگىشىپ يۈرۈپ، يىلقلار كەينىدە چوڭ بولغانىدى. ئۇ 14 يېشىدا ئانىسىدىن ئايرىلدى، كۆپ ئۆتمەي دادىسىدىن يېتىم قالدى. قائىدە بويىچە، ئاتا ئىشىغا ۋارىس بولۇپ، تۇنباغا تارخانىنىڭ نەچچە يۈز يىلقىسىنى ۋە نەچچە ئون يىلقىچىنىڭ نازارەتچىلىكىنى ئۆز زىممىسىگە ئالدى، زىممە-سىگە ئالدى دېگەندىن كۆرە، ھەر ئادەم ۋە ھەر بىر ئىشقا قاتتىق تەلەپ قويدىغان گىجىڭ تۇنباغا، كاللىسى ئىشلەيدىغان، مۇشەققەتتىن ۋاپىسىمايدىغان، كۆڭلى ئاق قۇلقلارنى ئۆز ئىختىيارى بىلەن تاللىۋېلىپ، ئىگىلىكىنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى دېگەن تۈزۈكرەك بولاتتى. تۇنباغا تارخان قۇلقلارنى ئۇنىڭ دادىسى ھايات ۋاقتىدىلا كۆزد-

تىپ بۈرەتتى، بەزىدە كەينىگە ئادەم سېلىپمۇ باققاندى. كۆزەتكىنىگە لايىق، ئۇ قۇلقلارنىڭ ئەمگەكچان ۋە چېچەن يىگىت ئىكەنلىكى توغرىدا سىدا ئىشەنچلىك مەلۇماتقا ئىگە بولدى. باشقىلارنىڭ مەلۇماتى ۋە ناگان-ناگاندا توغرا كېلىدىغان بىۋاسىتە كۆزىتىشلەرگە قارىغاندا، قۇل-قارا ئۆز نەسلى ۋە ئۆز رەڭگى بويىچە بېقىلىدىغان ئاتلارنى بىر-بىرىگە ئارىلاشتۇرۇۋەتمەيتتى، قۇرىقان ئاتلىرىنىڭ نەسلىنى ساپ تۇتاتتى، يازدا يانباغرىدا يايلىتىپ، قىشتا قىشلاردا باقاتتى، كۆز كېلىپ ئوت-چۆپ پىشقاندا، ئۆزى قول سېلىپ ئوت ئورۇيتتى، تايلىرىنى قېرىندىشىدەك ئاسراپ، ئۆز ۋاقتىدا تامغىلايتتى، ئاتلارغا سوغۇق قول تەڭكۈزمەيتتى، يىلقىچى قۇللارغا كۆز-قۇلاق بولاتتى، سالما تاشلاش، ئايغىر پىچىش ھۆنىرىدە ھېچكىم ئۇنىڭغا يېتەلمەيتتى.

شۇ ۋەجىدىن، ئۈچ-تۆت يىل ئۆتەر-ئۆتمەيلا تۇنباغاننىڭ يىلقىلىرى تېزلىكتە كۆپەيدى. ساپ نەسلىلىك قۇرىقان ئاتلىرى ئات سودىدا سىدا قاغان ئاتلىرىدىنمۇ بەكرەك بازار تاپتى. باشقىلارنىڭ ئېتىدەك، بىر تۇپاق ئات قىرىق تەپكە شايىغا ئەمەس، بەلكى سەكسەن تەپكە، يۈز تەپكە شايىغا ياراپ تۇردى، 30 ئاتلىق كىچىك كارۋىنى ئوردۇبالىق بىلەن توققۇز جاۋۇپلار ئارىسىدا ئۆز قەرەلى بىلەن يۈرۈشۈپ تۇردى. تۇنباغا تارخان بۇنداق ئوبدان ئات سودىسىدىن، توغرىسى ئاتلىرىنى ئوبدان بېقىپ، ئوبدان ئاۋۇتۇپ، بايلىقىغا بايلىق قوشقان قۇلقلاردىن بەكمۇ رازى ئىدى. ئۇ ئاتقا ئامراق ئىدى، قۇلقلارنى ئانتىن بەكرەك ئەزىزلايتتى.

تۇنباغا سەپەر غوغغاسى بىلەن بىرەر يىلچە ئاۋارە بولۇپ، يىلقىلىرىنىڭ ھالىدىن ۋاقتىدا خەۋەر ئالالىدى، يېڭى تۇغۇلغان تايلىرىنى كۆرگۈسى كەلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوردىدا، ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرد-ۋاتقان بەزى ۋەقەلەر، تېگى يوق ئويىلار ئۇنى ئوبدانلا ھالسىرىتىپ

قويدى. ئۇ بۇ كۆڭۈلسىزلىكلەردىن بىر كۈن بولسىمۇ يىراقراق تۇرۇش، راۋاپ تارىدەك چىڭىپ كەتكەن ئەسەبلىرىنى ئاز-تولا ئارام ئالدۇرۇش ئۈچۈن، بۈگۈن تاراس بىلەن قۇتلۇققا بىردىن ئاتنى تەييارلاتتى-دە، ئىككىلا قورۇقچىنى ئەگەشتۈرۈپ قۇلغارنىڭ مەنزىلىگە يېتىپ كەلدى. قۇلغارا ۋە ئۇنىڭ شوخ ئوغلى ۋەزىر تۇنباغانى يەرنى سۆيگۈدەك ئېگىلىپ تۇرۇپ قارشى ئالدى، ھەش-پەش دېگۈچىلا پاقلان سويۇپ تەڭرىلەر نامىغا نەزىر بەردى، مېھمانلارغا ئىسرىق سالدى.

تۇنباغا ئاتتىن چۈشۈپ، ئۇدۇل قۇلغارنىڭ ئۆيىگە كىردى. ئۇ قۇلغارنىڭ بىساتىنى كۆرۈپ يېقىپ، كۈنى بەك غۇربەتچىلىكتە ئۆتۈ-ۋاتقان بولسا، بىرقانچە تەپكە ئاق ماتا ۋە ئازراق تاڭ دۇردۇنى بىلەن تارتۇقلىماقچى بولغانىدى.

دادىسىغا ئەگىشىپلا كىرىپ كەلگەن كىچىك تاراس ئۆي تېمىغا يۆلەپ قويۇلغان بىر يۆگەم چىغ پالازنى كۆرۈپ بەكلا ھەيران قالدى، بىر بۇلۇڭغا دۆۋىلەنگەن ئاق بۇلۇتتەك ئاپئاق يۈڭمۇ ئۇنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىدى، كىگىزچىلەر يىغىشنى ئۇلگۈرەلمىگەن ئەسۋابلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— ۋەزىر دادا، ئاۋۋ نېمە، ئاۋۋلارچۇ؟ — دەپ سوراۋەردى دادىسىدىن. ئوغلىنى ئۈمىدىسىز قالدۇرۇشنى راۋا كۆرمىگەن تۇنباغا: — ھە، ئۇمۇ، ئۇ كىگىز ئېتىدىغان نەرسىلەر، كىگىز دېگەننى بىلسەنغۇ بالام، — دەپ جاۋاب بەردى مۇنداقچىلا قىلىپ.

ساۋاپ تەييارلانغان يۇمشاق يۈڭنىڭ قانداق قىلىپ ھەم قېلىن ھەم پۇختا كىگىزگە ئايلىنىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىغان كىچىك تاراس بۇ سىرنىڭ تېگىنى كۈچىلاۋەردى:

— كىگىزچى قۇللارغا دېگىن، ئۇلار كىگىزنى ئېتىۋەرسۇن، —

دېدى، تۇنباغا ئوغلنىڭ قىزىقىشىنى ھېسابقا ئېلىپ.
قازاندىكى پاقلان گۆشىنىڭ پىششىغا بەربىر ۋاقىت كېتەتتى،
ئۇنىڭغىچىلىك ئاتلار ئۈستىدە پاراڭلىشىۋالغىلىمۇ، كىگىزچىلىك ھۈند-
رىنى تاماشا قىلىۋالغىلىمۇ بولاتتى. شۇڭا، قۇلقلارنىڭ ئىشارىسى بىلەن
بېلىگىچە يالڭاچلىنىۋالغان ئۈچ كىگىزچى دەرھال ئۆز ئىشىغا تۇتۇش
قىلدى.

ئۇلار بىر دۆۋە كۈزەك يۇڭنى ئەۋرىشىم چۈنچ بىلەن ئېدىتلاپ
ساۋاپ چىققاندىن كېيىن، تاراسنى قىزىقتۇرغان ھېلىقى چىغ پالازنى
بىر تىپىك بىلەنلا يەرگە يايىدى، ئاندىن كېيىن مامۇقتەك يۇمشاق
يۇڭنى چىغ ئۈستىگە يېيىپ چىقتى، كۈنجۈت كۈنجۈرسى چىلانغان
ئىسسىق سۇنى يېيىتىلغان يۇڭ ئۈستىگە پۈركۈپ بولغاندىن كېيىن،
چىغنى يۆگەپ، ئانا بىلەن مەھكەم باغلىدى. ئۆرە تۇرۇپ، قوللىرىنى
كەينىگە قىلىۋالغان ئۈچ كىگىزچى ئاياغلىرى بىلەن چىغنى تېپىپ،
دومىلاقتىلى تۇردى. تاراس بىر تەرەپتە قاراپ تۇرغان قۇتلۇقنى تارتىپ
كەلدى - دە، كىگىزچىلەر قاتارىدا تۇرۇپ كىگىز پىشۇرۇشقا باشلىدى.

— گۆش كەلدى، مانا، پاقلان گۆشى كەلدى...

ئايالى يىلقىلارنىڭ كەينىدىن كېتىپ قالغاچقا، پاقلان گۆشىنى
ئۆز قولى بىلەن پىشۇرۇپ كىرگەن قۇلقلارغا ياغاچ تەڭنىنى تۇنباغانىڭ
ئالدىغا قويدى. قائىدە يۈزىسىدىن قاقچىلىك گۆشىنى كېسىۋېلىپ ئاغزى-
غا سالدى.

تۇنباغا مىلىق-مىلىق پىشىپ كەتكەن تارغاق گۆشكە ئەمدىلا قول
ئۇزىتىۋىدى، قۇلقلارنىڭ چېچەن ئوغلى تاشقىرىدىن يەنە يۈگۈرۈپ
كىردى-دە، ھاسىراپ تۇرۇپ:

— ئا ... ئات ... ئاتلىق ئادەملەر كېلىۋاتىدۇ، — دېدى.

— نېمە دېدىڭ، ئاتلىقلار كېلىۋاتىدۇ دېدىڭما؟
 — دېدىغۇ ... ئات ... ئاتلىقلار كېلىۋاتىدۇ دەپ ...
 كۆڭلى بىر نېمىنى تۇيدىمۇ، تۇنباغا ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى،
 گۆشى تەڭنىگە قويۇپ، پىچىقنى غىلاپقا سالغاچ، تالاغا ماڭدى.
 ئۇنىڭچە، پەقەت ئىجازەتلىك ئادەملەر ۋە زەر دەستەكلىك مەز-
 سەپدارلا بۇ سۇيۇرغال زېمىندا ئىختىيارچە ئات چاپتۇرۇپ يۈرەلەيتتى،
 قارا بۇدۇن^① ۋە قارام قۇللار ئۇنداق قىلىشقا پىتىنالىيىتى.
 بالىنىڭ ئېيتقىنىمۇ، تۇنباغانىڭ پەرىزىمۇ توغرا بولۇپ چىقتى.
 ئېتىمۇ، ئۆزىمۇ چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمگەن بەگبارس ئىشىك ئالدى-
 دىلا قاراپ تۇراتتى. ئۇ كېسىلىپ تۇرغان دېمىنى ئاران ئۇلاپ:
 — ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، چاپسان ئاتقا مىنسىلە، قالغان گەپنى
 يول ئۈستىدە قىلشامىز، — دېدى-دە، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ،
 ساغرىسىغا «تارس» قىلىپ بىر قامچا ئۇردى ...
 ئۇلار بەيگىگە چۈشكەندەك ئات چاپتۇرۇپ، كەچكە يېقىن ئوردا
 شەھىرىگە كىرىپ كەلدى، ئارام ئېلىۋېلىشقىمۇ ئۈلگۈرمەي، قاغان
 ھۇزۇرىدا ئۆزلىرىنى كۆردى.
 ھەشەمەتلىك كەڭرى دىۋان قورقۇنچلۇق تۈس ئالغانىدى. قاپاق
 سالغان بۆكۈ قاغان ئالتۇن تەختتە گۈلىيىپ ئولتۇراتتى. ئىچبۇيرۇق
 ۋە چەتبۇيرۇقلار دىۋان قاندىسىگە خىلاپ ھالدا قاغاننىڭ چەپ قولى-
 دىن جاي ئېلىشقانىدى. تېكىن-يايغۇلار، تارخان-سانغۇنلار قاغاندىن
 پەستە، يەنى تەخت ئالدىدىكى پەگادا يېتىم بالىدەك بوپۇن قىسىپ
 تۇرۇشاتتى. تۇنباغانى ئەجەبلەندۈرگىنى شۇ بولدىكى، بۇ يىغىلىش

① قارا بۇدۇن — پۇقرا، شۇ زاماندىكى تۆۋەن قاتلام.

قەرەللىك بولۇپ تۇرىدىغان توققۇز بۇيرۇق كېڭىشىگىمۇ، نەزىر-چىراغ مۇراسىمىغىمۇ ئوخشىمايتتى. قاغان ئەتراپىدا يا تۈركەن قاتۇن، يا قارا باخشى كۆرۈنمەيتتى.

بەگبارىس قايتىپ كېلىۋېتىپ: «پاراڭلاردىن قارىغاندا، قاغانىمىز ھېلىقى ئورا كۆز سوغداقلار بىلەن ئىككى كېچە-كۈندۈز ھەمسۆھبەت بولۇپتۇدەك، پەرمانبەگنىڭ گېپىچىمۇ، ئۇ بۈگۈن مۇھىم بىر قارارنى جاكارلايدىغان ئوخشايدۇ. ئۇ سوغداقلار قاغانىمىزنىڭ كۆزىنى بوياپ، قاغانلىقىمىزنىڭ زىيىنىغا بىرەر ئىش قىلىپ يۈرگەن بولمىسۇن دەپ كۆپ خاۋاتىرلەندىم. چوڭ پېشىكەللىك يۈز بەرمەستە قاغاننىڭ كۆڭلە-دىكىنى بىلىپ بېقىپ، گېزى كەلسە ئىككى ئېغىز نەسەت قىلارمىكىن دېگەن ئۈمىدە سىلنى مالال قىلدىم. ئۆزلىرىگە مەلۇم، قاغان جاكاسى ئاتقان ئوق، ئوق ئېتىلىپلا قالسا ئۇنى قايتۇرۇپ بولمايدۇ» دېگىنىدە، تۇنباغا قارا باخشى بېشارەت بەرگەن پالاكەتنىڭ بۇنداق تېز يۈز بېرىشىگە ئانچە ئىشەنمىگەن، «چوڭ ئىش بولسا ۋەزىرلەر كېڭىشى ئۆتكۈزەر، كېڭەش ئۆتكۈزسە ئۆزىنى مەسلىھەتكە چاقىرار ئىدى» دېگەنلەرنى خىيالدىن ئۆتكۈزگەنىدى.

بىراق، تۇنباغا بىرەر كىمنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىغاندەك قىياپەتتە قاپاق تۈرگەن قاغاننى، ئەيبىكاردەك باش ئېگىشكەن ۋەزىر-سانغۇنلارنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىغا، ئويلىمىدە-غان بىرەر ۋەقەنىڭ يۈز بېرىدىغىنىغا سۆزىسىز ئىشەندى. قانداق كېڭەش بولسا بولسۇن، پەرمان بىلەن بولۇۋاتقان بۇ سورۇندا قاغانلىق-نىڭ ئەمىرلەشكەر ۋەزىرىنىڭ ئېتىبارسىز قالدۇرۇلغىنى تۇنباغاغا ئەلەم قىلدى، قارا باخشىنىڭ «كۆرۈۋاتىمەن، جەھەننەمدىن قېچىپ چىققان تۆت ئەرۋاھنى كۆرۈۋاتىمەن، ئەنە، ئۇلار ئاتا-بوۋىسىنىڭ مىڭ يىللىق،

يۈز يىللىق، ئون يىللىق قەبرىسىنى بۇزۇۋاتىدۇ» دېگەن بوغۇق ئاۋازى قۇلاق تۈۋىدە قايتا جاراڭلىدى.

خۇددى بىر كومزەك ئوۋغا ئىچىۋالغاندەك ئاچچىق يۇتۇۋالغان تۇنباغاننىڭ خىيالى بىر باشقا چىققۇچە، قاغان زورىغا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— ئى سادىق ۋەزىرلىرىم، باتۇر سانغۇنلىرىم، بۈگۈن مۇشۇ ئۇلۇغ كۈن، ئۇلۇغ دەققىدە، تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسى مانى بورخاننىڭ ئىرادىسى بىلەن سىزلەرگە تۆت ئىززەتلىك مېھماننى تونۇشتۇرىمەن، — دېدى-دە، قوللىرىنى كۆتۈرۈپ، ئۈچ مەرتەم چاۋاك چالدى. چاۋاك بىلەن تەڭ، دىۋاننىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى دۇردۇن پەردە ئاستا قايرىلدى. پەردە ئارىسىدىن ئاق پەرىجە، قارا قالپاق كىيىۋالغان ساقاللىق موڭاك، ئارقىدىنلا موڭاك بىلەن ئوخشاش تەقلىدىكى ئۈچ سوغداق چىقىپ كەلدى-دە، كەلگەنچە كېلىپ قاغاننىڭ ئوڭ تەرىپىدىن ئورۇن ئېلىش-تى. موڭاك تەكەببۇرئانە نەزەر بىلەن گۇناھكارلارچە بېشىنى سالغان دىۋان ئەھلىگە سوۋارسىغا قاراپ چىققاندىن كېيىن، قاغانغا تەزىم قىلدى. قاغان سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ۋەزىرلىرىم، سانغۇنلىرىم، ئون ئۇيغۇر، توققۇز ئوغۇز ئۇيغۇر-لىرىم، مۇشۇ كۈن، مۇشۇ دەققىدىن باشلاپ، يورۇقلۇق دۆلىتىنىڭ يەكتاسى بولمىش مانى بورخاننىڭ مۇبارەك دىنىنى سىلەرنىڭ دىنىڭلار قىلىپ تەيىن قىلدىم. ماداراسپاننىڭ شاگىرتى بولمىش ھۆرمەتلىك موڭاكنى بەش تەڭرىگە ۋەكىل قىلىپ، قاراڭغۇ دىلىڭلارنى يورۇتۇشقا، زارۋاننىڭ ماھىيىتىنى تونۇتۇشقا مۇئەككەل قىلدىم، قېنى ئوقۇڭلار، پىركامىل موڭاكتا ئەگىشىپ ئوقۇڭلار ...

— باغ، — دېدى، موڭاك دىۋان ئەھلىنى ئۆزىگە ئەگىشىپ

ئوقۇشقا دالالەت قىلغاندىن كېيىن. لېكىن ئۇنىڭغا قاغان ۋە ئىككى ۋەزىردىن ئۆزگە ھېچكىم ئەگەشمىدى.

— روشان، زائور، زېرۋېت، — دېدى ئۇ يەنە تېخىمۇ قاتتىق تەلەپپۇزدا. بۇ قېتىم يەنە ھېلىقىلار ئەگىشىپ ئوقۇدى. قاغان ۋەزىر-سانغۇنلارغا يەپ كەتكۈدەك ئالايغاندىن كېيىن، تەلەپپۇزى غەلەت بولسىمۇ، موزاكقا ئەگىشىپ ئوقۇيدىغانلار ئاستا-ئاستا كۆپىيىشكە باشلىدى.

تومۇز ئايلىرىدىمۇ تترەپ تۇرغان تۇنباغاننىڭ ئاغزى نېمىشقىدۇر گەپكە كەلمىدى. ئۇنىڭ قېنى بوران سوققان كۆل سۈيىدەك قالايمىقان مەۋج ئۇراتتى، مېڭىسى يەل سالغاندەك چىڭقىلاتتى، ئاھانەت ۋە خورلۇق ھېسى شەكىلسىز بىر قۇرتقا ئوخشاش، يۈرەك-باغرىنى رەھىم-سىزىلەرچە غاجلىماقتا ئىدى.

ئۇ قارا باخشىنىڭ ھېلىقى قورقۇنچلۇق بېشارىتىنى كۆڭلىدە مىڭ قېتىملاپ تەكرارلاپ چىقتى، جاراھەتلىك يۈرىكىنىڭ قانلىق قاتلىرىدا پەيدا بولغان بىر ھەق سادانى قاغان ئالدىدا، دىۋان ئەھلى ئالدىدا ئاشكارىلىماقچى بولدى. «لېكىن نېمە ئىلاج، بەگبارىنىڭ ئېيتقىنى توغرا، قاغاننىڭ جاكارىسى خۇددى ئاتقان ئوق، ئوق ئېتىلغان ئىكەن، ئۇنى قايتۇرۇپ بولاتتىمۇ؟»

— باغ ... روشان ... زېرۋېت ...

شۇ ئەسنادا تۇيۇقسىز داپ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. كۆزى چەكچەيگەن بۆكۈ قاغانمۇ، دۇرۇتتىن ئازغان سوغداقلارمۇ ۋە ۋەزىر-سەردارلارمۇ دىۋان ئىشىكىگە قاراشتى. قورۇقچىلارنىڭ كالتىكىگە پەرۋا قىلماي داپ چالغانچە كىرىپ كەلگەن باتۇر كىشى — تونى يىرتىلغان،

باش-كۆزلىرى تىلغانغان غەزەپلىك قارا باخشى ئىدى. ئۇ داپقا كەلتۈ-
رۈپ ئۈنلۈك ۋارقرايتتى:

— كۆرۈۋاتىمەن، جىن-شاياتۇنلار ماكانىدىن قېچىپ كەلگەن
تۆت ئەرۋاھنى كۆرۈۋاتىمەن. ئۇلار ئاتا-بوۋىمىزنىڭ مىڭ يىللىق، يۈز
يىللىق، ئون يىللىق قەبرىسىنى بۇزۇۋاتىدۇ. ئۇلار گۇناھ قىلدى،
كەچۈرگۈسىز گۇناھ قىلدى...

دەۋان بېگىدىن بۇيرۇق ئالغان قورۇقچىلار قارا باخشىنى شور
سوققاندىك كالتەكلەيتتى، ئاغزىنى لاتا يىرتقاندىك يىرتاتتى، گېلىنى
بوغاتتى، دېپىنى تارتىۋېلىپ يەرگە ئۇراتتى. قارا باخشى كالتەك زەربە-
سىدىنمۇ، مۇشت-تېپىكلەردىنمۇ ئۆزىنى قاچۇرمايتتى، جېنىنىڭ بارد-
چە غوۋغا سالاتتى:

— كۆرۈۋاتىمەن... كۆرۈۋاتىمەن...

قارا باخشى مۆلدۈردەك يىغۋاتقان تاياق-توقماق ئالدىدا دەم
يىقىلىپ، دەم ئۆرە بولاتتى، كەسلەنچۈكتەك ئۆمىلەيتتى، تامدەك
تاتارغان بۆكۈ قاغانغا ئورۇق بارمىقىنى چىنەپ تۇرۇپ، قاقاقلاپ كۈلەت-
تى، كىرىشكەن چىشلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان بۇ كۈلكە
شۇنچىلىك ئاچچىق ۋە مەسخىرىلىك ئىدىكى، بۇ كۈلكە ئاسىي قاغانغا
ئوق بولۇپ قادىلاتتى، قاغان غەزەپ قىلاتتى، قارا باخشى ئۇنى كۆزگە
ئىلىپمۇ قويمىتتى. ئۇزۇن يىللاردىن بېرى، ياق، تېخى تۈنۈگۈنكى
ئاخىرقى ئىبادەتكىچە تەڭرىدەك ئۇلۇغ، ئۆلگىنىدەك ئابىرۇيۇق بولغان
بۆكۈ قاغان بۈگۈن ئېتىقادىدىن يۈز ئۆرۈگەن سەۋەبلىك، بىر يارىماس
مەخلۇققا، بىر بىچارە بايقۇشقا ئايلانغانىدى.

— تەڭرىم ئۆلگىن، ئىمانىم بىلەن، ۋىجدانىم بىلەن، ئاق يۈزۈم

بىلەن دەرگاھىڭغا كېتىدىغان بولدۇم، ئى تەڭرىم ئۆلگېن...
قاغان تەلۋىلەردەك غەزەپلەندى، قورۇقچى بېشىغا خىرقىراپ
دېدى:

— ئېلىپ چىقىڭلار بۇ ساراڭ باخشىنى، كاللىسىنى كېسىپ،
مۇرىتلىرىغا ئىبرەت قىلىڭلار!

قارا باخشى تاش-توقماقلارغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، يارىلانغان ئەركەك
شىردەك ھۆركىرەيتتى، ئېتىقادى ئۈچۈن جان تىكەتتى، ئېتىقادنىڭ
قۇدرىتىنى نامايىش قىلاتتى، ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغىنى، تىلغاد-
غان تېنى كونا جۇۋىدەك تىتىلىپ، ئون ئۆكۈزنىڭ قېنىچىلىك قان
ئاققان بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا تاقلاپ يۈرەتتى.

قورۇقچىلار بوي بەرمەيۋاتقان قارا باخشىنى تەرەپ-تەرەپتىن
ئىسكەنجىگە ئالدى ۋە پۇتلىرىنى چۈل-چۈل قىلىۋەتكەندىن كېيىن،
ناپىنى سۆرىگەندەك سۆرىگەن پېتى دىۋان ئىشىكىدىن ئېلىپ چىقىپ
كەتتى.

«ئېتىقاد دېگەن ئاددىي بىر نەرسە. بىراق، ئۇ ئىنسان روھىدىن
ئورۇن ئالغان ھامان شۇنداق ئۇلۇغلىقلارغا ئېرىشىدۇكى، ئۆزى بىلەن
ئويناشقانلار ئۈچۈن ئۇ قىيان دېسە قىيان، بوران دېسە بوران، ئوت
دېسە ئوت، تەڭرى دېسە تەڭرى. بىلىش لازىم، جاھاندا ئويناشقىلى
بولمايدىغان نەرسىمۇ مانا مۇشۇ تۆت نەرسە، ئېتىقاد بىلەن قوشقاندا
جەمئىي بەش نەرسە...». لېۋىنى چىشلەپ قان قىلىۋەتكەن تۇنباغا
ئۆزىنى زورىغا بېسىۋالدى، مۇشۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەچ، ئۆز-ئۆز-
زىگە پىچىرلىدى: «ئۇلۇغ تەڭرىم، قاغانىمغا مەغپىرەت قىلغايىسەن،
ناھەق قان تۆككەن بولسىمۇ گۇناھىدىن ئۆتكەيسەن...»

تۇنباغا قاغان ئۈچۈن مەغپىرەت تىلىدى، ئىنساپ ۋە ئادالەت تىلىدى. بىراق، بۇ ھاقارەتلىك كۆرۈنۈش، بۇ نومۇسلۇق كۈن ئۇنىڭ يۈرىكىدە مەڭگۈلۈك قارا ئىز قالدۇردى.

11. ئەھۋال ئۆزگەرمەكتە

ئاپتاپلىق سۈزۈك ئاسمان، خۇش ھىدلىق سالقىن ھاۋا، ئالەم كەبى كەڭرى زېمىن، دىنغا يېقىن بەلەن كۈپلەر ...
يايلاقتىكى ھەممە نەرسە يايلاق سېغىنىپ كۆزى تۆت بولغان قۇتلۇقنى ئۆز ھۆسنىگە ئەسىر قىلىۋالدى. شەھەر قاتىلاڭچىلىقلىرى بىلەن يېڭىلەپ قالغان تېنى بىردىنلا كېڭەيگەندەك، كۆزى ئېچىلىپ، تاۋى ئۆسۈپ قالغاندەك ھېس قىلدى. قۇلغارا چاكار بولسىمۇ، ھۈنرى كۆپ، ئىشنىڭ ئېپىنى بىلىدىغان چاكار ئىكەن. ئۇ قۇلغارادىن ئات ئۈستىدە ئۆرە تۇرۇش، ئات قورسىقىغا چۈشۈۋېلىپ يادىن ئوق ئۇرۇش دېگەندەك ئۆزى بىلمەيدىغان ئەپچىل ماھارەتلەرنى خېلى پىششىق ئۆگىنىۋالدى.

ئىرادىسى بويىچە بولغاندا، قۇتلۇقنىڭ بۇ يەردە بىرەر يىل، بىرەر ئاي، ھېچبولمىسا بىرەر ھەپتە تۇرغۇسى بار ئىدى. لېكىن ئاتاق دادىسىنىڭ خۇددى شەھەرگە ئوت كەتكەندەك ئالدىراپ كېتىپ قېلىشى ئۇنى خاۋاتىرلەندۈرۈپ قويدى. قارا باخشى پال ئاچقان چاغدا ئۇنىڭ چىرايى بۆلەكچىلا ئۆزگىرىپ كەتكەندى. بۇ قېتىمىمۇ شۇنداق بولدى. بەگبارس قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىۋىدى، ئۇ يەنە شۇنداق ئۆڭۈپ كەتتى، ھەتتا تاراسقا، قۇتلۇققا خوش دېيىشىنىمۇ ئۇنتۇدى. قۇتلۇق تۇنجى كۈنى يايلاق قىزىقچىلىقلىرى بىلەن بولۇپ

كېتىپ شۇ كۈنى يۈز بەرگەن بۇ بنورمال ئىش ئۈستىدە ئويلاشقا چولسى تەگمىدى. ئىككىنچى كۈنى كېچىسى ئۇنىڭ ئۇيقۇسى قاچتى، دادىسى بىلەن بىللە قايتىمىغىغا، ئوغۇل بولغاندىكىن، ھەر ئىش بولسىمۇ دادىسىنىڭ يېنىدا دەر قەمتە تۇرمىغىغا پۇشايماي يەپ قالدى - دە، ئۈچىنچى كۈنى تاڭ يورۇشىغىلا تاراسنى كۆندۈرۈپ، شەھەرگە قايتتى.

قۇتلۇق چوڭ قوۋۇقتىن كىرىپلا شەھەر ئىچىدىكى ئەڭ ئۇششاق ئۆزگىرىشلەرنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمىدى. ئۇنىڭچە، ئادەتتە پاكىز شېشىدەك سۈزۈك تۇرىدىغان تىنىق ئاسمان بۈگۈن نېمىشقىدۇر چالما رەڭگىگە كىرىپ قالغان، ئەكسىچە، يەر يېتى بولسا خۇددى مىس داشقىلىدەك سۇس يېشىل رەڭ ئالغانىدى. كۆك يۈزىدە توپ-توپ بولۇپ ئۇچۇپ يۈرىدىغان موللاقچى كەپتەرلەرمۇ، كۆك شاينغا سىزىپ قويغان سۈرەتتەك جىم تۇرۇۋالدىغان لەيلەك، سارلارمۇ، شوخ يىگىتلەر ئىسقىرتقاندەك سايىراپ قويىدىغان بوز تورغابىلارمۇ كۆرۈنمەيتتى. شە - ھەر سېپىلىمۇ، تۇتاش كەتكەن لەمپىلىك ئۆگزىلەرمۇ پاكارلاپ قالغان - دەك قىلاتتى. داغدام يوللار، كوچا-كويىلار گۆرىستاندەك جىمجىت ئىدى. كېلىپ-كېتەرلەرمۇ قورسىقىدا گېنە باردەك، ئۇن-تىن قىلىش - مايتتى. دۇكاندىكى دۇكاندارمۇ خۇددى خېرىداردىن رەنجىپ قالغان - دەك، زۇۋانسىزلا ئولتۇراتتى. سايىلارغا كىرىۋېلىپ، ئېتىكى بىلەن يەلپۈنگەچ مۇڭدىشىدىغان بوۋايلىرى، غۇزمەك بولۇۋېلىپ خامانغا چۈشكەن قۇچقاچتەك چۇرۇقلىشىدىغان بالىلارنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئۇلارنىڭ ئورنىنى چۈمۈلىدەك پىتىرىشىپ يۈرگەن ئاتلىق ۋە پىيادە قورۇقچىلار ئىگىلىگەندى.

قۇتلۇق ياندىشىپ كېلىۋاتقان تاراسقا قاراپ ئاغزىنى ئۆمەللىدىمۇ، بوغۇزغا كەلگەن گېپىنى يەنە يۇنۇۋەتتى. ئۇنىڭچە، تاراس بىلەن

مۇڭدېشىش كاللىنىڭ قۇلىقىغا راۋاب چالغاندەكلا بىر ئىش بولاتتى. دېمىسىمۇ، ئۇ قۇتلۇقتىن نەچچە ياشلا كىچىك بولغىنى بىلەن، جىرىڭ-لاپ تۇرىدىغان بالىلاردىن ئەمەس ئىدى. ئەتىگەندىن كەچكىچە، خۇددى تىلتۇمارنى يوقۇتۇپ قويغاندەك روھسىز ۋە خىيالچان يۈرگىنى يۈرگەنىدى. سەزگۈر ئادەملەرگىلا ئەمەس، بەلكى ئەقلى گال ئادەملەر-گىمۇ تەسىر قىلىدىغان بۇنداق روشەن ئۆزگىرىشلەرمۇ ئۇنىڭ دىققىتىنى قوزغىيالىشى ناتايىن ئىدى.

شەھەردىكى ئىشلار راستتىنلا ئىزدىن چىققانمۇ، ياكى ئۆزىگە شۇنداق تۇيۇلدىمۇ، ئىشقىلىپ قۇتلۇق تامغا ئۇسۇۋالغاندەكلا گاڭگىراپ قالدى. ھەممىگە ھەيران بولغان پېتى ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. يولدا «دادامدىن تولا ئەنسىرەپ، بەلكى گۇمانخور بولۇپ قالغاندىمەن، كۆرگەن ئالامەتلەر بەلكى خىيالىمدۇر، بەلكى ھەممە نەرسە ئۆز جايىدەدۇر...» دەپ كەلگەن بولسا، بوسۇغىغا قەدەم قويغان ھامان بۇ ئويىنى تەرك قىلدى.

چۈنكى، شەھەر كوچىلىرىدىلا ئەمەس، ئۆز ئۆيىدىمۇ نېمىلەردۇر ئۆزگەرگەن، ئۆزگەرگەندىمۇ ئادەمنى ئويلاندۇرغۇدەك ئۆزگەرگەنىدى. قۇتلۇق ھويلىغا كىرە-كىرمەيلا:

— دادا، بىز قايتىپ كەلدۇق، — دەپ خۇشال ۋارقىرىۋىدى، ھويلىدىن ھېچقانداق سادا چىقىمىدى، ھەتتا ھاردۇق سورايدىغان ۋە ئات تىزگىنىنى قولىدىن ئالىدىغان مۇلازىمىلارمۇ كۆرۈنمىدى. بوسۇغىدا بىردەم تېڭىرقاپ تۇرغاندىن كېيىن، ئات يايلىنى تاراش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان تاراسنى تالادا قالدۇرۇپ، ئىشىكىنى قوش قوللاپ ئېچىپ ئۆيىگە كىردى، بەگبارس بىلەن روبىرو ئولتۇرغان دادىسىنىڭ نېمىلەر ئۈستىدە قىزىشىپ سۆزلەۋاتقىنىنى كۆرۈپ، پەگادىلا توختاپ قالدى. ئۇلار پەس ئاۋازدا سۆزلىشەتتىيۇ، تۇرۇپ-تۇرۇپ قوللىرىنى قە-

لىچ ئۇرغاندەك سىلكىتى، چىرايمۇ چوڭ دۈشمەنگە دۇچ كەلگەندەك جىددىي تۈس ئالغانىدى. بىر چاكار جىگدە سىقىپ ئۇسسۇلۇق تەييار-لاۋاتتى، قالغانلىرى قوتاز قۇيرۇقى يەلپۈگۈچ بىلەن ھە دەپ چۈشۈن قورماقتا ئىدى.

قۇتلۇق نېمە قىلارنى بىلمەي، پەگادىلا تۇرۇۋەردى، بۇ ھال باشقىچە تۇيۇلدىمۇ، تۇنباغا قۇتلۇق تەرەپكە بۇرۇلدى-دە، كەسكىن تەلەپپۇزدا:

— بوسۇغدا تۇرساڭ يامان بولىدۇ، چوڭلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالغۇچە چاپسان چىقىپ ئېتىڭنى سوۋۇت! — دېدى ئاچچىق قىلغان-دەك.

چوڭلارنىڭ سۆھبىتىگە قۇلاق سېلىش قۇتلۇقنىڭ خىيالىغا كىر-رىپمۇ چىقمىغانىدى. قۇلاق سالىدى دېگەندىمۇ، يەر تېگىدىن چىققان-دەك پەس ۋە باش-ئاخىرى يوق گەپلەردىن ئۇ ھېچنېمىنى ئاڭقىرال-مايتتى.

قۇتلۇقنىڭ غۇرۇرى زەربە يېدى، قارىغا كەتكەن گۇناھكاردەك ئازابلاندى، دادىسىنىڭ ئۆزىنى خاتا چۈشەنگىنىگە قورسقى كۆپتى. «چوڭلارنىڭ گېپىگە قۇلاق ساپتىمىشەن تېخى، قۇلاق سالىسام نېمە بوپتۇ، ھېچنېمىنى چۈشەنمەيدىغان بوۋاق بالىمىدىم - يا؟ بۇرۇتۇمنىڭ خەت تارتىپ قالغىنىنى كۆرمىدىمكىنە ئۇلار؟...»

قۇتلۇق ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ، قايتىپ كەلگىنىنىڭ سەۋەبى-نى چۈشەندۈرمەكچى، ئۆزىنى ئاقلىماقچى بولدىمۇ، جاھىللىقى تۇتۇپ بۇ خىيالىنىمۇ چۆرۈپ تاشلىدى، ئىككى قەدەم كەينىگە داچىپ، شارىتىدە بۇرۇلۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى.

ئۆزى ئويلىغاندەك، قۇتلۇق خېلىلا چوڭ بولۇپ قالغانىدى. ئاتا-مىراس جاھىللىقى ۋە زىيادە غۇرۇرى تۈپەيلى بىردەملىككە «خورلان-»

غان» بولسىمۇ، لېكىن ئاتا مىراس سالماقلىقىمۇ تەخىرسىزلا ئۆزىنى كۆرسەتتى ۋە تاپتىن چىققان ئەقلىنى يەنە تېزدىنلا ئۆز قېلىپىغا چۈشۈردى، تاشقىرىغا چىقىپ ئېتىنى سوۋۇتقاچ، ئۈزۈلۈپ قالغان ئويى-نى يەنە ئۇلدى:

«دادام بىلەن بەگبارىس تاغام ئىشىك-تۈڭلۈكنى دۈملۈۋىلىپ زادى نېمە ئىش قىلىدۇ، ئۇلار نېمە ئۈچۈن بۇنچە غەمكىن ۋە پاراكەندە، دادام نېمىدەپ يوقلاڭ بىر ئىش ئۈچۈن بۇنچە تېز تېر-كىپ كېتىدۇ، بۇلارنىڭ شەھەردىكى ئۆزگىرىشلەر بىلەن قانداق ئالا-قىسى بار، بۇ يەردە زادى نېمە ۋەقە يۈز بەردى؟...»

كۈنلەر ئۆتتى. قۇتلۇقنىڭ ئويللىرىمۇ بىر باشقا چىقىمىدى. غەل-تىلىكلەر ئاستا-ئاستا يوق بولۇپ، ھەممە نەرسە ئەسلىگە قايتتى. پات-پات بولۇپ تۇرىدىغان ئىبادەت ۋە نەزىر-چىراغلار سوغۇق سۇ قۇيغان قازاندىك جىمىپ قالغاندىن ئۆزگە، تۇرمۇش يەنە ئۆز يولى بىلەن داۋام قىلىۋەردى. ھاۋانىڭ قىزىتمىسى يېنىپ، دەرەخلەر قەددىنى رۇسلىدى، ئوت-چۆپلەر بېشىنى كۆتۈردى.

بىراق، تۇنباغاننىڭ چۈشۈپ كەتكەن بېشى قايتا رۇسلانمىدى، نېمە ئۈچۈندۇر ئاشكارا ئىبادەتتىن يوشۇرۇن ئىبادەتكە ئۆتتى، دىۋانغە-مۇ ئانچە كۆپ بارمايدىغان بولۇۋالدى.

ئەپتىدىن، ئۇنىڭ كىشىگە ئېيتقىلى بولمايدىغان بىرەر دەردى باردەك قىلاتتى، تۇرۇپ ئۇھ تارتىپ، تۇرۇپ بىئارام بولاتتى. قۇتلۇققا تۈگۈل، تاراسقىمۇ، كەدىرەگىمۇ چىش يىرىپ گەپ قىلمايتتى، پات-پات كېلىپ تۇرىدىغان بەگبارىستىن ئۆزگە، ھېچكىمگە ئۇچۇق چىراي كۆرسەتمەيتتى، پەگادا ئۇيان مېڭىپ، بۇيان مېڭىپ، بارماقلىرىنى بېسىپ نېمىلەرنىدۇر سانايىتتى، گېپى ئازلاپ، چاكارلارنى دۆشكەلەشلى-رى ئاۋۇپ بارماقتا ئىدى.

بىر كۈنى تۇنباغا ئۆتۈكەنگە ئىبادەتكە كېتىشىگىلا، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بەگبارىس كېلىپ قالدى. قۇتلۇق بىلەن ئادەتتىكىدەك سالاملاشتى. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئەمىرلەشكەر قايتىپ كەلگۈچە ساقلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ سۇپىغىلا باداشقان قۇردى. ئۇزايدىن ئۇ بىرەر مۇھىم ئىش بىلەن ئەمەس، بەلكى مۇنداقچىلا كەلگەندەك قىلاتتى.

يۈزى گۆشلۈك، ئۆڭى قىزىل، جۇغى ئارا ۋە پاكىرراق كەلگەن بەگبارىس ھېسابتا تۇنباغانىڭ بىردىنبىر يېقىنى ئىدى. ياش قورامدا تۇنباغاندىن سەل كىچىك، مەرتىۋىدە ئىككى بەلدەم تۆۋەن بولغىنى بىلەن، يۈز بېشىدىن ئون نەچچىسى، مىڭ بېشىدىن بىر نەچچىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايتتى. جەڭ بولغاندا جەڭگە كىرەتتى. جەڭگە كىرسە ئولجىسىز قايتمايتتى. جەڭ بولمىسا ئات سودىسى قىلاتتى. پەقەت زەردارلار ۋە غالىب سانغۇنلاردىلا بولىدىغان ھاكاۋۇرلۇق بەگبارىسنىڭ خۇلقىدىمۇ ئاشكارا ئىدى.

بەگبارىسنىڭ بۇ مەجەزىنى تۇنباغا ئۈنچە زىغىرلاپ كەتمىگىنى بىلەن، بۆكۈ قاغان چورتلا ياقىتۇرمايتتى. پەقەت جىڭ باسقۇدەك گۇناھ تاپالمىغاچقىلا ئۇنىڭغا يول قويۇشقا مەجبۇر ئىدى.

بەگبارىس بۆكۈ قاغاننىڭ ئويلىرىدىن ئەلۋەتتە خەۋەردار ئىدى. لېكىن قاغان بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدا تۇنباغادەك چوڭ ۋەزىرنىڭ بولغانلىقى، لەشكەرلىرىنىڭ جانبارلىقى، پەرمانبەردارلىقى سەۋەبلىك، بېشىنى ئۈستۈن، كۆڭلىنى توق تۇتۇپ يۈرەتتى، بىرەر تاسادىپىيلىق يۈز بەرسىمۇ ئۆز كۈچىگە ئىشەنچ قىلالايتتى.

قاغاننىڭ سوغداقلارنى ئۇستاز تۇتۇپ، سۇلالىنىڭ يېغىرىغا تەگ-كەنلىكى، توغرىسى، چوڭ ئوردا بىلەن بولغان ئات سودىسىنى بۇزۇپ، چۆنتىكىگە چۈشەي دەپ قالغان بەھساب پۇل-پۇچەكتىن قۇرۇق قال-

دۇرغىنى ئۈچۈن، بۇ دورەم ئۇ بۆكۈ قاغاندىن تازا خاپا بولدى، ئويلا-ئويلا ئاخىر «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەن يەرگە كەلدى-دە، بۇ ئويىنى تۇنباغاغا ئېيتتى.

ئۇ باشتا، ئېغىزغا ئالسا تىل كۆيدىغان، قاغان بىلسە باش كېتىدىغان بۇ ئويىنى تۇنباغا شۈبھىسىزلا قوبۇل كۆردى، دەپ پەرەز قىلغانىدى. بىراق، تۇنباغا ئۇنىڭ بۇ ئويىنى ئاڭلاپ دەماللىققا چۆچۈپ-مۇ كەتمىدى، ماقۇلمۇ كۆرمىدى، بەگبارسىنىڭ سۆزى تۈگىگەن ھا-مان:

— ھازىر ۋاقتى ئەمەس، — دەپلا گەپنى ئۈزۈۋەتتى. بىرقانچە قېتىملىق خاس سۆھبەتتە بەگبارس بۇ ئويىنى قايتا-قايتا دەلىللىگەنمۇ بولدى، بىراق، تۇنباغا «ھازىر ۋاقتى ئەمەس» دېگەن گېپىدە يەنىلا چىڭ تۇردى، قاچان ۋاقتى كېلىدىغانلىقىنىمۇ ئېيتىدى... .

بەگبارس يانپاشلاپ يېتىۋېرىپ، زېرىكتى، قايتىپ كېتەي دېسە كۆڭلى ئۈنىمىدى، ئاخىر تاراس بىلەن قىلىچ ئويۇنى قىلىۋاتقان قۇتلۇقنى چاقىرىۋالدى-دە، تاغدىن-باغدىن سۆزلەشكىلى تۇردى. ئۇ-لارنىڭ پارىڭى بېرىپ-بېرىپ مۇھىم ئىشلارغا كۆچتى. قۇتلۇق پۈر-سەتنى غەنىمەت بىلىپ سورىدى:

— سانغۇن ئاكا، دەپ بېرىڭە، دادامغا نېمە بولدى؟

بەگبارس گەپنى چاقچاققا بۇراپ جاۋاب بەردى:

— داداڭغا نېمە بولاتتى، ئۇ سەللىمازا ساق تۇرۇپتۇغۇ.

— ساق تۇرۇشغۇ تۇرۇۋاتىدۇ، شۇغىنىسى، ئۇ بۇرۇنقى دادامغا

ھەرگىز ئوخشىمايدۇ.

ھېلىقى كۈندىن باشلاپ، تۇنباغانىڭ كەم سۆز، ئويچان ۋە چېچىلغاق بولۇپ قالغانلىقى بەگبارسىمۇ ئاينىدى. ئۇ قۇتلۇقنىڭ ئەقىللىق بالا ئىكەنلىكىگە قول قويسمۇ، ئۇنى تۇنباغادىكى بۇنداق

نازۇك ئۆزگىرىشلەرگە دىققەت قىلار دەپ ئويلىمايتتى. ئۇ قۇتلۇققا «يالت» قىلىپ قارىۋالدى-دە، زورغا كۈلۈپ قويدى.

— ھا ... ھا ... نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىڭ قۇتلۇق بالام، چوڭلارنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئويلايدىغانلىرى بولىدۇ، نېمە ئويلىغىنىنى ئۇششاق بالىلارغا دەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوقتە...

بەگبارس بۇ گەپلەرنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى، گېپىنىڭ ئاخىرى ئاغزىدىن چىقىپ بولغۇچە، قۇتلۇقنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغىنىنى تۇيۇپ، دۇدۇقلىدى.

بەگبارسنىڭ بەئەينى دادىسىدەك، ئۆزىنى كىچىك بالا دەپ كۆزگە ئىلمىغىنى قۇتلۇقنىڭ ئوغىسىنى قايناتتى، يۈزى قىزىرىپ، قۇلاقلىرى قىمىرىلدى، دادىسىنى كەچۈرگىنى بىلەن بەگبارسنى كە-چۈرگۈسى كەلمىدى.

— خۇش بولۇپ كېتەي، ئەمدى مېنى كىچىك بالا دەۋەرمەڭلەر، ئاڭلىسام، سىلەرمۇ مەندەك ۋاقىتتىكىلاردا يۈز لەشكەرگە يۈزباشى بولۇپتە-كەنسىلەرغۇ، — دېدى، كۈچىنى نامايان قىلماقچى بولغاندەك مۇشتە-نى تۈگۈپ.

قۇتلۇق راست سۆزلەۋاتاتتى. ئاشۇ يىللىرى دۈشمەن قارا بوران-دەك يوپۇرۇلۇپ كەلدى، تۇنباغامۇ، بەگبارسىمۇ بويى ئاتقا يېتە-يەتە-مەيلا، يۈز ئەمەس بەلكى مىڭ لەشكەرگە سەردار بولۇپ جەڭگە كىردى. چوڭلار بىلەن تەڭ تۇرۇپ ئۇر-چاپ قىلىپ، چوڭلار بىلەن بىر جەڭگاھتا قىلىچ ئۇردى، ئوق ئاتتى.

بەگبارس قۇتلۇقنىڭ كۆزىدىن كۆزلىرىنى ئەپچاچتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش، خۇپسەنلىكى ئۈچۈن ناماقۇل بولۇش مەقسىتىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن ئۇنى خەۋەردار قىلىش قارارىغا كەلدى. ئۇ ئۆزى تارتقان نەق زىياندىن زىنھار گەپ ئاچمىدى. بىراق،

ھېلىقى كۈنى دىۋاندا يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىز ئىشلاردىن باشلاپ، قارا باخشىنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىگىچە بولغان ۋەقەنىڭ ھەممىسىنى قالدۇرماي ئېيتىۋەتتى. گەپ قارا باخشى ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈمى ئۈستىگە كۆچكەندە تېخى ئاۋازى تىترەشكە، بوغۇلۇشقا باشلىدى، قىسقا-قىسقا ئۆپكىدىگەندە -
دىن كېيىن ئاۋازى چورتلا ئۈزۈلدى.

قۇتلۇق بەگبارسىنىڭ ئېيتقانلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى، دەردىنى ئىچىگە يۈتۈپ، بۇرۇقتۇم بولۇپ يۈرگەن دادىسى كۈچلۈك بورانغا دۇچ كەلگەن يالغۇز دەرەخ سۈرىتىدە كۆز ئالدىغا كېلىۋىدى، يۈرىكى بىردىنلا ئېچىشتى.

قۇتلۇق سوغداقلارنى جادۇ قىلغان قارا باخشىغىمۇ، شامان تەردە -
قتى دېگەنلەرگىمۇ چورتلا قىزىقمايتتى، باخشىلارنىڭ ئۆلۈپ-تىرىلىدە -
شىگىمۇ كۆڭۈل بۆلۈپ يۈرمەيتتى. بىراق دادىسىنىڭمۇ، بەگبارسىنىڭمۇ
دىتىغا ياقمايدىغان بىمەنە ئىشلارنى قىلغىنى ئۈچۈن، ئۇ بۆكۈ قاغاننىڭ
تەڭرىدىن بولغانلىقىغا شەك كەلتۈرمەيمۇ قالدى.

«ماقۇل، قاغاننى دادىسىنىڭ، بەگبارسىنىڭ، شۇنداقلا
جىمى ئەل-جامائەتنىڭ خاھىشىغا خىلاپ ئىش قىلغان يامان ئادەممۇ
دەيلى، ئەمما ئۇ يامان ئادەم بولسا نېمىدەپ ھېلىقى سېرىق ساقال
ياخشى ئادەملەرگە ھامىي بولىدۇ؟ سېرىق ساقاللىقلار يامان ئادەم بولسا
يەنە نېمە ئۈچۈن ئۆزىدەك يېتىم ئوغۇلغا خەير خاھلىق قىلىدۇ؟ دادام
ۋە بەگبارسىلار سوغداقلارنى خاتا چۈشىنىپ قالغان بولسا-ھە؟»

قۇتلۇق ئىختىيارسىز كىچىكلىكىگە قايتتى، تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ -
رۇپ ئاياللىرىنى قۇچاقلدى، ئېڭىكىنى تىزغا قويدى، ئويلىغانسىرى،
خىيالى كونا سېۋەتتەك چۈۋۈلدى، تۇمانلىق جىراغا قامىلىپ قالغان
تەنھا يولۇچىدەك تېڭىرقىدى. بۇ تۇمانلىق جىرادا بىر ھازا قايىمۇقۇپ

يۈرگەندىن كېيىن ئاخىر بەگبارسقا مۇراجىئەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى.
— سانغۇن ئاكا، ھەممىڭلار سوغداقلارنى يامان دەيدىكەنسىلەر،
ئۇلار راستتىنلا يامان ئادەملەرمۇ؟

— بالام، سوغداق دېگەن چوڭ بىر قوۋم، — جاۋاب بەردى
بەگبارس ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا، — چوڭلىرىمىز سوغداقلارنى بوۋد-
مىزنىڭ، ئۇلۇغ بوۋىمىزنىڭ زامانىدا كۈنپېتىشتىن كۆچۈپ كەلگەن
دېيىشىدۇ. ئەلىساقىتىن بېرى مۇشۇ يەردە بار ئىدى دېگۈچىلەرمۇ يوق
ئەمەس، ساڭا دېسەم، سوغداق دېگەن ئۆيدىندىن ئەسكىسى كۆپ،
تۈزلىرىدىن قاقۋاشلىرى تولا بىر قوۋم...

بەگبارس تۆت سوغداق ئۈستىدە خېلى كۆپ بىر نېمىلەرنى
سۆزلىدى. ئۇنىڭ ئېھتىيات بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى نېمىشقىكىن،
قۇتلۇقنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى، ئۇ يەنە ئاشۇ تۇمانلىق جىرادا ئۇيان-
بۇيان دوقۇرۇپ، مەڭدەپ يۈرۈۋەردى، چېكىلىرى چىڭقالغۇچە باش
قاتۇرغان بولسىمۇ، كىمىنىڭ ئوبدان، كىمىنىڭ ئەسكىلىكى، كىمىنىڭ
تۈز، كىمىنىڭ قاقۋاشلىقى ئۈستىدە بىرەر يەكۈن چىقىرالمىدى. مەيلى
يەكۈن چىقارسۇن-چىقارسۇن، دادىسىغا، بەگبارسقا ئىشىنىش، ئۇ-
لارنىڭ قولغا قول، پۇتغا پۇت بولۇش قارارىغا كەلدى.

12. ئەتىيازدىكى جۇدۇن

قۇياش تەقۋىمى ھېسابىدا ئەتىياز ئايلىرى كىرىپ قالغان بولسى-
مۇ، ھاۋا يەنىلا سوغۇق ئىدى. ئۆتۈكەن چوققىلىرىنىڭ كۈنگەي
يۈزى، مال-چارۋىپايلارنىڭ ئاياغ ئىزى، ئادەم ماڭغان كوچا-كوپىلار،

ئەگرى-بۈگرى چىغىر يوللار ئانچە-مۇنچە يۈز كۆرسىتىپ، كۈل چېچىۋەتكەندەك قارايدىغان بولسىمۇ، ئۆزگە يەر ھېلىغىچە قار ئاستىدا ئۇخلاپ ياتاتتى. قىش سوغۇقى يەر يۈزىنى تاشتەك توڭلىتىۋەتكەن، بېسىلغان قار قاتتىق مۇزغا ئايلانغانىدى. كۆپكۆك مۇز تەكتىگە يوشۇ-رۇنغان ئۇرخۇن سۈيىمۇ دەردەن ئادەمدەك، ئۈنسىز ۋە شاۋقۇنسىز ئاقاتتى. گەجگىسىنى بېسىپ تۇرغان بۇغىر مۇزلار ئۇنى بىقۇۋۇل ھالغا چۈشۈرۈپ قويغانىدى. قىزىغان قۇملۇقنىڭ ئىللىق تەپتىنى ئېلىپ كېلىپ ئويىناق بىر مەۋسۇمدىن دېرەك بېرىدىغان، يەر-زېمىنغا يېڭى تون كىيگۈزۈپ، ھەممىگە ھايات بېغىشلايدىغان جەنۇب شاملىمۇ نەلەردىدۇر ھېرىپ قالغاندەك قىلاتتى. شەھەر ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىسىدە، ياللىڭاچ دەرەخلەرنىڭ ئۆچلىرىدا ئۇيۇپ قالغان قارا بۇلۇت تۈگمەن تېشىدەك ئېسىلىپ تۇراتتى. كۈمۈش ئۇۋاقلىرىدەك ئۇچۇۋاتقان قار ئۇچقۇنى قارغىمۇ، قىرغىمۇ ئوخشىمايتتى. سۈرمە رەڭلىك غۇۋا بوش-لىق ئۇنىڭ ئاجىز چاقناشلىرىنىمۇ ئاچ كۆزلەرچە يالماپ كېتەتتى. كۆك ئىگرايتتى، يەر ئىگرايتتى، سوغۇق دەملىك تاغلاردىنمۇ، كېپەن كىيگەن دالادىنىمۇ نىھايەت پەس ۋە نىھايەت مىسكىن بىر سادا كېلەتتى. بۇ سادا قىش ئازابىدىن جاق تويۇپ، ئوت يۈزلۈك قۇياشقا، خۇش چىراي ئەتىيازغا زارىققان گۈل-گىياھلارنىڭ، ئەركىن قانات قېقىپ، كارامىتىنى كۆز-كۆز قىلىشقا ئۈمىتلۈشكەن تۇرنىلارنىڭ، تور-غايىلارنىڭ ئاھ-زارى ئىدى. رودۇپايدەك كۆك مۇزلارنى ۋەيران قىلىپ، سۆيگەن كۈيىنى توۋلاشقا ئىنتىلگەن تەخىرسىز سۇنىڭ، قىزىپ تۇر-غان تۇياقلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ، يول سېغىنغان تۇلپارلارنىڭ پەريادلىق نىداسى ئىدى.

— ھەي، ھەق يولدىن ئازغان، گۇناھكەبىرگە پانتقان بۇ زېمىنغا تەڭرىنىڭ غەزىپى كەلمەي قالامتى، — دېدى، بىرەيلەن ئۇچەي-باغ.

رى قېچىپ چىققۇدەك ئېچىنىشلىق خورسىنىپ.
— بۇ ئىقلىمغا كىملەرنىڭدۇر ئايىغى ياراشمىدى. ئويلاپ بېقىڭ-
لار، ئۆتكەن يىلى بۇ كۈنلەردە ئوت-چۆپلەر ئوشۇقنى ياپقانىدى،
مال-ۋارانىلىرىمىزنى يازلىق يايلاققا ھەيدەپ، تۆل ئېلىشقا تۇتۇش قىلغا-
ندۇق، ئەمدى كۆككىمۇ ئۇلشالمايۋاتىمىزغۇ مانا —، دېدى قېرى
چوپان قۇۋۋەتلەپ.

— ھەتتىگىنەي، شامانلىرىمىزغا يول بولسا ئىدى، ئۆتۈكەنگە
چىقىپ كۆك تەڭرىگە نەزىر بەرسە، ئۇ ئىلاھ شەپقەت قىلسا ماللىرىمىز-
مۇ قىرىلىپ كەتمەسدى. تەڭرى رەنجىپ قالسا تېخى كۆرىدىغىنىمىز
بارغۇ بىزنىڭ، — دېدى، بىر ياش يىگىت گەپ ئارىلاپ.
— ئۈنمۇ دەپىسلەر، بۈنمۇ دەپىسلەر، چاتاقنىڭ نەدىلىكىنى
بىلمەيۋاتىسىلەر، — گەپنى ئۇلغايىتى، كەكە ساقال بىر مويىسىپت
ئۇلارغا قوشۇلۇپ، — مەن دېسەم، يەنىلا ئاشۇ تۆت سوغداقنىڭ
ئايىغى ياراشمىدى...

بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ بېشىنى بىر قىلىۋالغان پۇقرالار
ئارىسىغا كىرىپ قالغان تۇنباغا بۇ كىشىلەرنىڭ مۇلاھىزىسىنى ئېنىق
ئانگلىدى ۋە ئەتراپىغا بىر قارىۋېتىپ:

— «پۇت يۈگۈرۈكى ئاشقا، ئېغىز يۈگۈرۈكى باشقا» دېگەن گەپ
بار بىزدە، ئاغزىم بار دەپ غەلەت سۆزلەپ، تىلىڭلار ئۈزۈلمىسۇن،
بېشىڭلار كېسىلمىسۇن، چاپىپان تارقىلىڭلار، ئۆز جايىڭلارغا بېرىڭلار،
— دېدى، سوغۇقلا قىلىپ.

پۇقرالار يېنىدىلا قاراپ تۇرغان ئەمىرلەشكەرنى كۆرۈپ قۇرغۇي-
دىن قورققان قۇشقاچتەك جىم بولۇشتى، ھوش-كالىسىنى يىغىپ،
توڭ يەرگە تىزلاندى-دە، خۇددى تەڭرىگە باش ئۇرغاندەك باش
ئۇرغىلى تۇردى.

— ۋەزىر ئەزەم جانابلىرى، سوغداقلارنىڭ، ياق... ياق... مانى بورخاننىڭ يامان گېيىنى قىلىپ گۇناھقا پاتتۇق. ئەقىلسىز قۇللىرىنى كەچۈرسىلە، بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچسىلە، — دېيىشتى بىر قانچە كىشى غال-غال تىترەپ.

— چاپسان تۇرۇڭلار، گەپنى ئاز قىلىپ، ئىشىڭلارغا تۇتۇش قىلىڭلار!

سوغداقلار سەۋەبلىك، ئۆز شامانلىرىدىن، ئېتىقادىدىن ئايرىلغان خەلق بىر ھېسابتا دەل تۇنباغاننىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى قىلىشقانىدى. مۇبادا ئۇ ئۆز سالاھىيىتىنى ئۇنتۇپ قالغان بولسا، ياكى كالىپۇكىغا تۈك ئۇنىمىگەن بالا بولغان بولسا بەلكى، كۆڭلى ئازار يېگەن پۇقراغا قوشۇلۇپ سوغداقلارنى تىللاپ-تىللاپ رەسۋا قىلغان ۋە تازا بىر پۇخادىن چىقىۋالغان بولاتتى.

بىراق، تۇنباغا ئۇنداق قىلالمايتتى. كىم ئۇنى قاغان تاغىسى بولسۇن دەپتۇ، كىم ئۇنى ئەمىر لەشكەر ۋە ئىچبۇيرۇق بولسۇن دەپتۇ؟ شۇنداق بولغانىكەن، ئۇ قاغانغا بويسۇنۇشى، ئۇنىڭ تاللىشىغا ھۆرمەت قىلىشى كېرەك ئىدى. قاغان ياخشى دېگەننى ئۇ يامان دېيەلمەيتتى، ئاق دېگەننى قارا، قارا دېگەننى ئاق دېيىشكە ھەددى يوق ئىدى. بۆكۈ قاغان گەرچە سوغداقلارغا قول بەرگەن ۋە بىدئەتلىككە باش ئەگكەن بولسىمۇ، بۇ ئەگرى نىيەت سوغداقلارنىڭ سېھىر-جادۇسى بىلەن بولۇۋاتقان ئىش ئىدى. قاچانكى سوغداقلارنىڭ جادۇسى تۈ-گەپ، قاغان ھەق يولغا قايتقۇچە ئۇ بۇ ھالغا چىداشلىق بەرمىسە بولمايتتى.

يەنە كېلىپ، ئاسمان تەڭرىسى بىلەن چاقماق خۇداسى-مۇ، يەر مۇئەككىلى بىلەن تاغ ئىلاھىمۇ روي بېرىۋاتقان ھەممە ئىشنى ئوچۇق كۆرۈپ تۇراتتى، ئۆز قوۋمىگە ھامىي بولغان بۇ تەڭرىلەر ھامان

بىر كۈن يەرگە چۈشەتتى. گۇناھى بار سوغداقلارنى ۋەيران قىلىپ قاغان دىلغا ئىنساپ بېرەتتى، ئالۋاستىلار يوق بولۇپ، ئېتىقادىمۇ، ھاياتىمۇ ئۆز ئەسلىگە قايتاتتى. بۇ كۈنلەرمۇ ئۇزاق ئۆتمەي يېتىپ كېلەتتى. شۇ كۈنلەر يېتىپ كەلگۈچە، نادان خەلقنىڭ قاغان ئەمرىگە شەك كەلتۈرۈشىگە، بېشىغا بالا تېپىۋېلىشىغا قاراپ تۇرالمىتتى. غەيۋەت- چى پۇقرانى ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا ئەدەپلەپ قوبۇشمۇ دەل مۇشۇ سەۋەبتىن ئىدى.

جامائەت ئارىسىدا ۋەزىرئەزەمنى تونۇيدىغانلارمۇ بار ئىدى، تونۇ- مايدىغانلارمۇ ئۇنىڭ نام- شەرىپىنى، داڭقى- تۆھپىسىنى ئوبدان بىلىشەتتى.

ئۇلار تۇنباغانى كۆرۈپلا ئۆزىنىڭ قانداق گۇناھ سادىر قىلغىنىنى تۇيۇپ قالدى- دە، ۋەزىرئەزەمنىڭ كېسىمىنى كۈتۈپ باش ئۇرۇپ تۇرۇشتى. چۈنكى، قاغان تەڭرى دېسە تەڭرى، ئىلاھ دېسە ئىلاھ ئىدىكى، ھېچكىم قاغاننى ئادەمات قاتارىدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمەيتتى. قاغان قانچىلىك مۇقەددەس بولسا ئۇنىڭ دېگىنىمۇ، ھەتتا ئاددىي ئىشارىتىمۇ شۇ قەدەر مۇقەددەس ھېسابلىناتتى. قاغان ئاتاق بەرگەن سوغداقلارمۇ، سوغداقلارنىڭ بورخانىمۇ ئەلۋەتتە مۇقەددەس ئىدى. ئۇلارغا تىل تەڭكۈزۈش جىنايەتتىن دېرەك بېرەتتى.

نەشتەردەك تېگىۋاتقان سوغاقتىنمۇ، گۇناھنىڭ قورقۇنچىدىنمۇ ئوخشاشلا تىترەپ تۇرغان ئالامان تۇنباغا يەنە بىر قېتىم قوغلىغاندىن كېيىن ئاندىن قۇلاقلىرىغا ئىشىنىپ ئوپۇل- توپۇل تارقىلىشتى- دە، تاش- لىنىپ ياتقان سايماڭلىرىنى قولغا ئالدى.

ئۇلار كۈچەپ ئىشلەيتتى، بېگىزدەك ئۇچلۇق سۈمبىلەرنى تاش يېرىقلىرىغا قويۇپ، بازغان بىلەن قاتتىق ئۇراتتى. بېگىتلەرنىڭ ھە- ھۆلىرى بازغان ساداسى بىلەن كۈچىيىپ، سوغۇق ئاسماننى تەۋرىتەتتى.

تى. بىرەر ئاش پىشىمچە ھەپلىشىشلەردىن كېيىن، تۆمۈر سۈمبە تاش يېرىقلىرىغا چوڭقۇر پاتاتتى-دە، ئۇيۇل تاشنا ئەگرى-بۈگرى دەز پەيدا قىلاتتى. قۇلاقلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ئاللىقانلىرىنى ھورداپ تۇرۇشقان بالداق-چىلار مەزمۇت بالداقلارنى تاش ئارىسىغا ئەپچىللىك بىلەن كىرگۈزۈپ، قىيقاس-چۇقان بىلەن پەسكە باساتتى. دەرەخ ئۆرۈلگەندەك قاراسلاپ سۇنغان چوڭ-چوڭ تاشلار بىر تەرەپكە دۈملىتىلاتتى، بازغانچىلار ئۇنى يەنە پارچىلايتتى. تاشچىلار مېتىن بىلەن چاسىلايتتى. بازغانچى لەشكەرلەرنىڭ نەيزە-قىلىچلىرى، ئوقيا، پالتىلىرى يېقىن بىر يەردە دۆۋىلەڭلىك تۇراتتى.

شەھەر بىلەن تاغ ئارىسىدا ھارۋىلار غىچىرلايتتى، ئېغىر يۈكتىن بىزار بولغان ئۆي-كالىلار داتلانغاندەك مۆرشەتتى. تاش يۈدۈشكەن پىيادىلەر بەئەينى ئىشچان ھاشار چۈمۈللىرىدەك تىزىلىپ، تاغ باغردىن تا شەھەر دەرۋازىسىغىچە سوزۇلاتتى. شۇ سوزۇلغانچە، خۇددى ياز كۈنىدىكى سەل سۈيىدەك لۆمشۈپ ئاقاتتى. تۈلكە قۇلاقچە، قېلىن ئۆڭ جۇۋا كىيىۋالغان ئاتلىق ئادەملەر — مىڭباشلار، ئېلىتە-بىرلەر ئۇياق-بۇياق چېپىپ يۈرەتتى، قامچىسىنى يۇلاڭلىتىپ ھەيۋە قىلاتتى، ماجالدىن كەتكەنلەر، يېقىلىپ قالغانلار تۇشمۇ تۇشتا ئۇچراپ تۇراتتى.

ئېقىۋاتقان ئادەت بويىچە، تۇنباغا تارخان بۇنداق سوغۇق كۈن-لەردە ھاشار ئورنىغا كەلمىسىمۇ، ئىسسىق ئۆيدە سۈتلۈك چاي ئىچىپ مەزە قىلىسىمۇ بولۇپەرەتتى. قاغانمۇ، بېلگە قاتۇنمۇ ئۇنى ھەرگىز زورلىمايتتى. تاشچىلارنىڭ، ياغاچ كەسكۈچىلەرنىڭ، خۇمداچىلارنىڭ ئىشىمۇ ئۆز يولى بىلەن كېتىۋېرەتتى.

شۇنداقتىمۇ، ئەمىرلەشكەر كېلىۋەردى، چۈنكى، بۆكۈ قاغان بىر ئاي بۇرۇن، تاڭ مەلىكىسى نىڭگو قانۇن بايانچۇرغا ياتلىق بولغاندا

ئاستاندىن بىللە كەلگەن ئوردا قىزى كىچىك نىگگونى داغدۇغىلىق توي ئۆتكۈزۈپ ئەمرىگە ئالدى، تۇغقانچىلىقنى ئۇلاپ، سۇلالىغا خېلى كۆپ تويۇق مالمۇ ئەۋەتتى، تاڭ تەيزۇڭنىڭ تەبرىكىنى قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تۇنباغانىڭ «بۆكۈ قاغان سوغداقلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، سۇلالىگە يامان كۆزدە قارارمىكىن ياكى بىرەر ئەخمەقلىق قىلىپ قويارمىكىن» دېگەن ئەندىشىسى بىرئاز بېسىقتى. قاغان گەرچە تويدىن كېيىن سوغداق ۋە تاڭ ئۇستىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ كاتتا ئوردا بىنا قىلىشقا تۇتۇنغان، پۇقرا-لەشكەرنى ھاشاغا ھەيدەپ سۆلەت-ۋازلىق يولغا كىرگەن بولسىمۇ، بۇنى كىچىك ئىش دەپ ھېسابلىدى. لەشكەرلىرى چاپا چەكسىمۇ، ئوردا-قەسىر پاتراق پۈتۈپ، قاغان مۇرا-دىغا يەتسە، ئەل ئىشىنى يادىغا ئالار، سەۋەنلىكلەر تۈزۈلۈپ كېتەر دېگەن ئارزۇ بىلەن جىمى لاۋۇلەشكىرىنى باشلاپ، ئىشنىڭ ئەڭ ئېغىرىنى زىممىسىگە ئالدى.

ئەمىرلەشكەر ئوغلى تاراسنىمۇ، قۇتلۇقىنىمۇ بۇ يەرگە بىللە ئېلىپ كەلدى. ئاۋام-پۇقرا، لەشكەر بىلەن ئەسرار بولۇپ، جاھاننى بىلسۇن، تېنىنى تاۋلىسۇن دەپ بازغانچىلار ئارىسىغا قوشۇۋەتتى. بەگبارىنى ئۇلارغا نازارەتچى قىلىپ تەيىنلىدى. سېمىز تاراس قوش مۇشتچىلىك كىچىك بازغاننى باشقۇرالمى كەينىگە پىلتىگىدە ئۇچۇپ كەتكەن بولسىمۇ، قۇتلۇق ئۆز كۈچىنى تازا كۆرسەتتى، دادىسىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئۆگەتكەن بويىچە، ئۇ بازغاننى كەينىچە ئايلاندۇرۇپ، باش ئۈستىدە تىك تۇرغۇزاتتى-دە، زەرب بىلەن تاشقا ئۇراتتى. كۈچلۈك زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن يوغان تاش خۇددى ئۇيۇل مۇزدەك يىمىرىلەتتى ۋە «چارىس» قىلىپ ئىككى پارچە بولاتتى. نەزىرىنى بازغان بىلەن تەڭ ئايلاندۇرۇۋاتقان ئىشلەمچىلەر «گۇرس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ «بارىكاللا» دەپ توۋلىشاتتى، چاقماق چاققاندىك خۇشال بولاتتى. «بۇ

قايسى باھادىرنىڭ بالسىدۇ» دەپ سوئال قويۇشاتتى. كەيى كۆتۈرۈۋ-
لۇپ تۇرغان تۇنباغا گەرچە «بۇ مېنىڭ بالام» دەپ مەيدىسىگە ئۇرمى-
سىمۇ، لېكىن قۇتلۇقنىڭ كارامىتىدىن ئىچىدە سۆيۈنەتتى، قاقاقلاپ
كۈلەتتى، يوتسىغا شاپلاقلايتتى. قۇتلۇقنىڭ ئەتراپىدا پەرۋاندىك
چۆرگىلەپ يۈرۈپ: «ھۇششەرە، يارايىسەن، ئوغۇل بالا دېگەن ئىشنى
مانا مۇشۇنداق قىلىدىغان» دەپ تەنتەنە قىلاتتى، بازغانى ھەر بىر
كۆتۈرگەندە، ھە-ھۇ قىلىپ، قۇتلۇققا مەدەت بېرەتتى، بازغان تاشقا
تەگكەن ھامان مۇشتۇمى بىلەن ئاللىقىنىغا ئۇراتتى. بىر يىلدىن بېرى،
ئۇنى تۇنجى قېتىم بۇنداق خۇشال ھالەتتە كۆرۈۋاتقان بەگبارسىمۇ
ھەيرانلىقنى يوشۇرالمىۋاتاتتى.

شۇغىنىسى، تۇنباغانىڭ كۆڭۈل كۆكسى بىر يۈزى كۈنگەي، بىر
يۈزى تەسكەي ئېگىز تاغدەك يېرىمى يورۇق ۋە يېرىمى تۇتۇق ئىدى.
يورۇق يېرىدىن كۈلكە چىقاتتى، ئۇ يەردە قاغانغا ئۈمىد ۋە ئۆز-ئۆزىگە
تەسەللى تولۇپ ياتاتتى، تۇتۇق يۈزىگە ئەل-يۇرت غېمى ۋە تەشۋىش
يوشۇرۇنغانىدى.

ئۇ بىلەتتىكى، يېقىندىن بېرى ئۇن ئوقلار يېرىدە ماكان تۇتقان
ئۈچ قارلۇقلار قاغان ئېلتەبىرىنى كۆزگە ئىلماي، ئۆز يابغۇسىنىڭ
ھىماتى بىلەن كۈنسىرى كۈچلىنىپ، ئالتۇن تاغدىن كۈنچىقىش تەرەپكە
قاراپ سۈرۈلۈۋاتاتتى، بويۇنتاۋلىق قىلىپ، باج-ئۆلپاندىن ئۆزىنى قا-
چۇرۇۋاتاتتى. ئەگەر لەشكەر چىقىرىپ توسۇلمىسا، چوڭ ئاپەتكە ئايلىد-
ناتتى.

شىمالدىكى خاكاسلارمۇ ئۆز ئېلتەبىرىنى قاغانلىققا كۆتۈرۈپ،
كۈچ توپلىماقتا ۋە جەنۇب تەرەپكە قاراپ كۆز سالماقتا ئىدى. تېزىنى
باسسا، مېزى قوپاتتى. ئۇ يەردىكى ئۇيغۇر ئېلتەبىرىمۇ كارغا كەلمەيۋا-
ناتتى. مۇبادا خاكاسلار يېرىگە لەشكەر ئەۋەتىلمىسە، ئاھالە كۆچۈرۈپ

ئادەم ئاۋۇتلمىسا، ئەھۋال چاتاق ئىدى.

تەرەپ-تەرەپتىن ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان بۇنداق شۇم خەۋەر بۆكۈ قاغانغا ئاياندى. قاغان بولسا قۇللىقىنى يوپۇرۇۋېلىپ، ئەيش-ئىشرەت بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتاتتى.

كەچ كىرىپ، قاش قارايدى، گۈمبۈرلىگەن بازغان ئۇنى ئاستا-ئاستا شالاڭلاشقا باشلىدى. بازغانچىلارمۇ، تاشچىلارمۇ ئۆز ئىشىنى يىغىشتۇردى ۋە ھەر كىم ئۆز تۇرالغۇسىغا كىرىپ، ئوت ياققانلىرى ئوت ياقتى، قازان ئاستىدىغانلىرى قازان ئاستى. بىلەكلىرى سۇنۇپ كەتكەندەك سىرقىراۋاتقان لەشكەرلەرمۇ، بارماقلىرى قاناپ كەتكەن تاشچىلارمۇ ئاستا-ئاستا ئۇيقۇغا كېتىشتى.

بايرىقۇ ۋە چۈبەلەردىن كېلىدىغان ئېلتەبىرلەر بىلەن كۆرۈشۈش-كە پۈتۈشۈپ قويغىنى ئۈچۈن، تۇنباغا تارخان شەھەرگە قايتماقچى بولدى. قورۇقچىلارنى ئاۋارە قىلىشىنىمۇ خالىمىدى. لەشكەرلىرىنى بەگ-بارىسقا تاپشۇردى-دە، تاراس بىلەن قۇتلۇقنى ئەگەشتۈرۈپ شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

قارا بۇلۇت قاپلاپ كەتكەن كەڭ ئاسماندا نە ئايىمۇ، نە يۇلتۇزمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئاسمان بىلەن يەر ئارىسى پەۋەس قارا بويلاق تولدۇرۇلغان چوڭ ئىدىشقا ئوخشايتتى. بۇ ئىدىشنىڭ شىمال تەرىپىدە پەيدا بولغان قۇتۇپ ياغدۇسى تاڭ شامىلىدا يەلپۈنۈۋاتقان كۆك شايدەك لىغىرلايتتى. توزغاقنەك توزۇپ تۇرغان قار ئۇچقۇنى يۈزىگە تېگىپ ئېرىگەن چاغدىلا، ئۇلار چۈش بىلەن تەڭ ئۇچقۇنداشقا باشلىغان ئاجىز قارنىڭ ھېلىمەم يىغىۋاتقىنىغا ھۆكۈم قىلالايتتى.

شادا پاچاق، نوغۇچ بەللىك «ئاسلىقارا» مېڭىپ ئۆگەنگەن يولىدا خۇددى قىلىيورغىدەك يورغىلايتتى، كۈچلۈك تۇياقلىرى شور ئۆرلەپ تۇرىدىغان ھۆل توپىلىق يول يۈزىگە چىڭ-چىڭ تەگكەن بىلەن، قوي

ماڭغانچىلىكمۇ شەپە چىقارمايتتى. ساغرا زەنجىرنىڭ شىپىرلىشى ۋە قايقتىندۇر كېلىۋاتقان سۇس ھۇۋلاشلاردىن بۆلەك، پۈتكۈل يايلاق زېرىكەرلىك سۈكۈناتقا ئەسىر بولغانىدى.

كەڭ يايلاقنىڭ ئادەم شالاڭ بىر يېرىدە چوڭ بولغان قۇتلۇق ئۈچۈن، بۇنداق يول ۋە بۇنداق سۈكۈنات ئۈگىنىپ كەتكەن ئەرمەك ھېسابلىناتتى. بىر چاغلاردا ئوتۇن كېسىپ، ياكى پىتىراپ كەتكەن قوينى ئىزدەپ كەچ قالغاندا، ئۇ مۇشۇنداق يايلاققا، مۇشۇنداق قاراڭغۇدا بىر ئۆزىلا يول يۈرەتتى. جىمجىتلىقنى بۇزغۇسى كېلىپ، خاتىرىسىنىڭ ئۇ يەر، بۇ يېرىدە ساقلىنىپ قالغان ئەلەي ناخشىسىنى يادىغا ئالاتتى - دە، كەلسۇن-كەلمسۇن بولۇشىغا غىشىيتتى.

بۈگۈنكى بۇ كېچىلىك سەپەر ئاللىقاچان ئۆتمۈشكە ئايلانغان ئاشۇ بالىلىق چاغلىرىنى، ئاشۇ كونا ئاھاڭلارنى قۇتلۇقنىڭ يادىغا سېلىۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ قۇربانغا ئايلانغان ئويۇقلۇق يەرنىمۇ، قارا كۆكىنىمۇ، تۇنباغانىمۇ، تاراسنىمۇ يادىدىن چىقارماقتىدى. ئاشۇ تونۇش مۇڭ، ئاشۇ تونۇش كۈي ۋۇجۇدىدىن تېشىۋاتقان ۋولقاندەك كۈۋەجەپ تۇراتتى، بەزى-بەزىدە، دەل بوغۇزغا كېلىپ پارتلايمۇ قالاتتى.

— ھاۋ... ھاۋ... ھاۋ... كۈچىكىڭىز كەلدى، بالام،

— دىك ... دىك... دىك... توشقىنىڭىز كەلدى، بالام...
قۇتلۇق ئاڭلىنار-ئاڭلانماس غىشىپ كېلىۋېتىپ، كەلگەن يېرىدە توختاپ قانداقتۇر بىر شەپىگە زەن قويۇۋاتقان تۇنباغاغا ئۈسۈۋالغىلى تاس قالدى.

— بولدى، ئۈنىڭنى ئۆچەر، — دېدى تۇنباغا قاراڭغۇدا ئوڭ قولىنى كەينىگە سوزۇپ.

ئۇلار شەھەرگە ئۈن يېتىم كېلىدىغان يەردە توختاشقانىدى.

راست دېگەندەك، جەنۇب تەرەپتىن سوزۇلۇپ كېلىپ تەڭرىقاغان بولغا قوشۇلىدىغان ئوغرى چىغىر تەرەپتىن گۇڭگۇر-مۇڭگۇر ئاۋاز كېلىۋاتاتتى، بۇ ئاۋازغا قوشۇلۇپ، ئاتلارنىڭ ئېغىر يۇشۇلداشلىرىمۇ، تۈگىنىڭ سالماق قەدەم تاشلىشىمۇ بارغانسېرى ئېنىق ئاڭلانماقتا ئىدى.

«شەھەر قوۋۇقى تاقىلىدىغان، دەستەكسىزلىرى يول يۈرەلمەيدىغان بۇنداق چاغدا بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقانلار زادى كىمدۇ؟ كارۋانسىدۇ-يا؟ ياق، بۇنداق سوغۇق كۈنلەردە نەنىڭ كارۋىنى ئۇ بۇ يەرگە كېلىدۇ-غان؟»

دۆڭ كەينىدە ئوۋ پايلاپ ياتقان قاپلاندىكى مۆكۈپ تۇرغان تۇنباغا نامەلۇم كىشىلەر دۆڭ يېنىغا كېلىشى بىلەن تەڭ بىرلا سەكرەپ يول ئوتتۇرىسىغا چۈشتى-دە:

— كىمىسەن، جايىڭدا توختا، دەستىكىڭ بولسا دەستەكنى چىقار، گېپىڭ بولسا گېپىڭنى دە! — دېدى، جېنىنىڭ بارىچە ھۆركىرەپ. نامەلۇم كىشىلەر تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك، بىر ئېغىزمۇ ئۈنچىقىمىدى. تۇنباغا قىلىچىنى يالڭاچلاپ قەدەممۇقەدەم قىستاپ كېلىدۇ. قۇنلۇق بىلەن تاراسمۇ دادىسىغا ئەگەشتى. قورسىقىدا جىنى بارمۇ، ياكى قورقۇنچى غالىب كەلدىمۇ، نامەلۇم كىشىلەر قولىدىكى تىزگىننى تاشلاپ شەمشەرلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇشتى. ھېچ نەرسىنى كۆرۈپ بولمىسىمۇ، لېكىن شەمشەرنىڭ قىنىدىن سۇغۇرۇلۇۋاتقىنىنى تۇيۇپ قالغان تۇنباغا ئالدىن قول سېلىپ تۆت كىشىنى ئارقىمۇئارقا يەرگە يىقتى.

— سەنلەر كىملىر، راست گېپىڭنى قىلىش، بولمىسا جېنىڭنى ئېلىپ يېنىڭدا قويىمەن! — دېدى ئۇ، بىرەيلەننىڭ گەجگىسىگە دەسسەپ تۇرۇپ.

— بويىنۇم سۇنۇپ كېتەي دەپلا قالدى، ئايىغلىرىنى بوشتاتسالا

دەيدىغانى دەي، دېگىنىمگە كۆنىمىسلە، بالاغا قالالمىكىن!
تۇنباغا ئۇيغۇرچىغا تىلى ئەپلەشمەيۋاتقىنىغا قاراپ، ئۇلارنى بىر
بولسا سوغداقلار ياكى بىر بولسا تاڭلىقلار دەپ پەرەز قىلدى ۋە يوغان
گەپ قىلىۋاتقىنىدىن ئەرۋاھى ئۇچۇپ، قۇيقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ
كەتتى، شۇنداق بولسىمۇ ئاچچىقنى بېسىپ، «ئۇلارنى بىر سۆزلىتىپ
باقمايمەنمۇ» دېگەن ئوي بىلەن دېدى:
— قېنى، راست گېپىڭنى دە، ئۆزۈڭ كىمىسەن، نەدىن كېلىۋاتىدە-
سەن، كىمنى پاناھ تارتىپ كېلىۋاتىسەن؟
يەردە يانتقان بىرى چالا بوغۇزلانغان قويدەك خىرقىراپ تۇرۇپ
ئېغىز ئاچتى:

— بىز ئۇلۇغ تاڭ ئېلىنىڭ بۈيۈك سەردارى بۆكۈ قەيىن جانابلىدە-
رىنىڭ ھۇزۇرىدىن كېلىۋاتىمىز.

— قاغانىمىزغا سوۋغات ئېلىپمۇ؟

— قاغان بىلەن ئۆلپەتلىشىدىغانغا ھەپسىلىمىز يوق، پەقەت
جانابىي موزاك بىلەن كۆرۈشۈپ، بۆكۈ قەيىننىڭ ئاماننى تاپشۇرۇپ
بېرىپ، سۆزىنى يەتكۈزمەكچىمىز!

— ئەمدىغۇ يولنى بوشتارسەن، قاراپ تۇرۇپ گۇناھقا پاتاي
دەمسەن يا چۈپرەندە، — دېدى، نامەلۇم كىشىلەردىن بىرى تۇنباغاغا
ھەيۋە قىلىپ.

مۆمىن كىشىنىڭمۇ ئوغىسىنى قاينىتىدىغان بۇ ھاقارەتلەر تۇنباغاغا
ئانچە تەسىر قىلمىدى. ئۇ ئەمدى ئاچچىقلانمىدى، غەزەپلەنمىدى،
ئۆزىگە ھاي بېرىپ ئەقىل بىلەن ئىش قىلىش قارارىغا كەلدى. ئۇنىڭچە
بۇلاردا مۇھىم بىر سىر بار ئىدى، بۇ سىر ئېچىلسا، تەھقىقىكى، ئۇ
نۇرغۇن سوئاللىرىغا جاۋاب تاپالايتتى، بۆكە قەيىن بىلەن موزاكنىڭ
بىر يىپ بىلەن چېتىلىشى ياخشىلىقتىن دېرەك بەرمەيتتى.

— ھەي باتۇر جەڭچىلەر، بۇ ئەلچىلەرنى مەھكەم باغلاڭلار،
ئۇنىنى ئۆچۈرمەسە ئاغزىغا توپا تىقىڭلار، گېيىڭلارغا كىرمىسە بېشىنى
كېسىپ قاغا-قۇرغۇنغا يەم قىلىپ بېرىڭلار!
تۇنباغا ئوغۇللىرىغا شۇنداق بۇيرۇدى - دە، ئۇلارنى چەمبەر-
چاس قىلىپ باغلاتقۇردى. يەتتە ئات ۋە ئون تۆگىلىك مال-دۇنيانى
ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، قۇلقلارنىڭ مەنزىلىگە قاراپ ھەيدەپ مېڭىشتى.

13. قۇتلۇقنىڭ بىر ئىشى

كەدەرەنى نەزەردىن ساقىت قىلغاندا، تاراس تۇنباغاننىڭ ئەڭ
تۇنجى، شۇنداقلا ئەڭ كەنجى ئوغلى بولۇپ ھېسابلىناتتى، يىللار
قەدىمى يېشىغا ياش، بويىغا بوي قوشقان، بۇرۇتى ئۈسمىدەك خەت
تارتىپ يىگىتلىك يېشىغا يانداشقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ بالىلىق خۇي-پەي-
لى تېخى ئۆزگەرمەيۋاتاتتى. دۇرۇس، «سۈت بىلەن كىرگەن خۇي
سۈت بەرگۈچىنى تارتىدۇ» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئوخشايدۇ، ئۇ
ئانىسىنى ئەمەس بەلكى كالا-قوي سۈتى ئېمىپ چوڭ بولغاچقىمۇ
مىجەزدە كالىنىمۇ، قوينىمۇ تارتقاندى. بىراق، ئۇ ھەرقانچە ئېغىر،
ھەرقانچە ياۋاش بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۆز نەسەبىنى بىلمىگۈ-
دەك دەرىجىدە دۆت ئەمەس ئىدى.

تاراس ئادەتتە، تۈمەنباشى، ئېلتەبىرلەر كىيىپ يۈرۈيدىغان تاۋار
تاشلىق كەمزۇل كىيەتتى، قىش كۈنلىرى چەكمەن تاشلىق جۇۋا
كىيىپ قار بوۋايدەك قېتىۋالاتتى، جۇۋىنىڭ ئۈستىدىن تۆت ئىلك
كەڭلىكتىكى كۆن كەمەر باغلايتتى، كەمەرگە سۆلەت ئۈچۈن ئېسۋال-

غان قسقا قىلچى، كۈمۈش ساپلىق خەنجىرى ئۇنى بالا لەشكەردەك كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ بەگبارسقا ھەۋەس قىلاتتى، يول بۇرگەندە بەگبارستەك ئېغىنلاپ، ئۆردەكتەك قەدەم تاشلايتتى، ئات ئۈستىدە بەگبارستەك يانتۇ ئولتۇراتتى، گەپ-سۆزىمۇ ئۇنى دورايتتى، دوراي-مەن دەپ كۈلكىلىك قىلىقلارنى قىلىپ قويۇشتىنمۇ خالىي بولالمايتتى. ئۇ كىيىنگەندە چۆرىلەرسىز ئىشى پۈتمەيتتى، كىيىنۈپتىپ ئۇخلايمۇ قالاتتى، غىزا يېيىشتىمۇ، چۈش قورۇشتىمۇ بەزىدە چۆرىلەرگە مۇراجىد-ئەت قىلاتتى، بىرەر ئىت ياكى مۈشۈك كۆردىمۇ، بەئەينى جەددال كۆرگەندەك، رەڭگى ئۆڭۈپ غال-غال تىرەيتتى.

— ھەي، كىمنى تارتتىكىن بۇ بالا، ئانىسىنى تارتتىمىكىن دېسەم، ئانىسى ئوماي^① دەك ئەقىللىق، ئوغلاقتەك چاققان بىر مەزلۇم ئىدى، مېنى تارتتىمىكىن دېسەم، مەن ئۇنىڭ يېشىدا جەڭگاھلاردا مىڭ لەشكەرگە سەردار بولۇپ يۈگۈرۈپ يۈرەتتىم...

تاراسقا سىڭدۈرگەن ئەجىرنىڭ شامالغا ئۇچۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن تۇنباغا بەزىدە مانا شۇنداق دەپ قاقشاپمۇ قوياتتى.

راست، تاراستا ئۆزىنىڭكىدەك، يەنى ئەجدادلىرىنىڭكىدەك بىر مەجەز يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۇ ئاز بولمىغان يۈرەك قېنىنى سىڭدۈردى، ئالتە يېشىدىن باشلاپ ئۇنىڭ يېنىدا خاس مەشقاۋۇل ۋە ئۇستاز تۇرغۇزدى، كۆزى ئېچىلسۇن دەپ بەزى مۇراسىملارغا بىللە ئېلىپ باردى، يۈرىكى قاتسۇن دەپ ئاۋۋال كەكلىك، كېيىن قوي بوغۇزلاشنى ئۆگەتتى. ھاسىلات شۇ بولدىكى، بۇ ئۇرۇنۇشلارنىڭ ھېچقاندىقى ئارزۇسىدەك ئۈنۈم بەرمىدى، قارىغاندا زاھىتلارچە رايىشلىق، ھۇرۇنلار-

① ئوماي — شامان ئېتىقادىدا ئىلاھلارنىڭ بىرى، ئۇيغۇرلاردا بالىلارنىڭ ھامىيەسى، شەپقەت ئانىسى.

چە ئېزىلەگۈلۈك قان-قېنىغا سىڭىپ، ئۇنىڭ مەجەزنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغاندەك قىلاتتى. بۇ مەجەز ئۆز رىزقىنى ئات ئۈستىدىن، يوشۇ-رۇن ۋە ئاشكارا قان تۆكۈشلەر ئارىسىدىن تاپىدىغان، ئۇنى باھادىرلىق بەدىلىگە قوغدايدىغان ئوتلاق ئادەملىرى ئۈچۈن، مۇھىمى سۆڭىكى ئاق ياغلاقار ئەۋلادى ئۈچۈن ئەجەللىك بىر نۇقسان ھېسابلىناتتى، ئۆزىدىن كېيىن قالغاندا ئاتا مەراسىم سەردارلىقىنى ساقلاپ قالالايدىغان-قالمايدىغانلىقىغا بىر نېمە دېيەلمەيتتى.

ئەمما، ئوغلى تاراس تولىمۇ بىتەلەي ۋە شور پېشانە بالا ئىدى. تېخى زاكىسى قۇربايمىلا، ئۇ ئانىسىدىن مەھرۇم بولدى. قىسقىسى ئۈچ ئايغا، ئۆزۈنى بىرەر يىلغا سوزۇلىدىغان ئايغى چىقماس لەشكىرى يۈرۈشلەر، مېڭىنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋېتىدىغان ئوردا قاتىلاڭچىلىقلىرى، تۈگۈمەس قورساق سوقۇشلىرى ئۇنىڭ ئاتلىق بۇرچىنى، شۇنداقلا ئانىلىق بۇرچىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئادا قىلىشىغا توسقۇن بولدى. ئوچۇقنى ئېيتقاندا، تاراس ئانا-ئانا تەربىيىسىدە ئەمەس، بەلكى ئىنىك-ئانا ۋە توقال، دېدەكلەرنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولدى، ئېچىرىغاندا تويۇنالمىدى، يىغلىغاندا ئەسەللى تاپالمىدى، قورققاندا مەدەت ئالالمىدى، ئاخىر، چاڭقاق يەردە ئۈنگەن دەرەخ شاخ يايالىمغاندەك، ئانىسىز قوزا ئەت ئالالمىغاندەك ئىش بولدى، ئەمدىلىكتە ئۇ ئوغلىنى نېمىدەپ ئەيىبلىيەلەيدۇ، نېمىدەپ ھۇرۇن دېيەلەيدۇ؟

تۇنباغا سەۋەنلىكىنى ئۆزىدىن كۆرەتتى، ئوغلىنى ۋاقىتسىزلا يېتىم قىلغان تەقدىرنى ئەيىبلەيتتى، دەردىنى تېشىغا چىقارمايتتى، ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى ئايايتتى، ئۇنى ئاقچى-كۆكچى دېيىشكە، قاتتىق قوللۇق قىلىشقا، ئەقەللىيسى يۈز تۇرانە تەنبەھ بېرىشكىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى. «قارىغۇنى كۆزدىن ئايرىسىمۇ، ھاسسىدىن ئايرىماپتۇ» دېگىنى راست ئوخشايدۇ، قىسمەت شامىلى كۈتۈلمىگەن بىر پەيتتە يېتىم

قۇتلۇقنى تۇنباغانىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ تاشلىدى. قورسىقىدا توڭگۇز قاترايدىغان ئاشۇ سوغداقلار ئەسلىدە، ئۇنىڭ ھۆكۈمىگە شىلتىڭ ئېتىپ، قارشىلاشماقچى، چىشىغا تەگمەكچى بولغانىدى. بىراق، ئۇلار- نىڭ قىلمىشى ئەكسىچە ئۈنۈم بەردى. ئۇ پېشانىسى ئوچۇق، زېھنى ئۆتكۈر، ھەيران قالغۇدەك مەرگەن بالا قۇتلۇقنى بىر كۆرۈپلا ياقىتۇرۇپ قالدى ۋە ئۇنى ئۆز قوينىغا ئالدى. گەرچە ئۇنى «ئوغلۇم» دەيدىغان چاغلىرى كۆپ بولمىسىمۇ، ئەمەلدە ئۇ يەنە بىر ئوغلۇلۇق بولۇپ قالدى. قۇتلۇقنىڭ كىشىنى سۆيۈندۈرگۈدەك چېچەنلىكىگە قايىل بولغان تۇنباغا ئوخشاشلا ئۇنىڭ ئۈچۈن خاس ئۇستاز ۋە خاس مەشقاۋۇل بەلگىلەپ بەردى. ئۈنۈم ئوخشاشلا كەينىگە سېلىپ يۈرۈپ دۇنيانى كۆرسەتتى. قۇتلۇق تاراسنىڭ كەمچىلىكى، ئەقىلدىكى چولتلىقى سە- ۋەبلىك تۇنباغانىڭ ئۈمىد ئاسمىنىدا پەيدا بولغان بوشلۇقنى بىر-بىر- لەپ تولدۇرۇشقا باشلىدى.

«بۇمۇ قاملاشقىنى، تاراس بىلەن قۇتلۇق ئاكا-ئۇكا بولۇشىپ ئىناق ئۆتسە، قۇتلۇق تاراسقا ھەمدەم بولسا كېيىنكى ئىشلاردىن غەم قىلمىساممۇ بولغۇدەك...»

تۇنباغا بەزىدە شۇنداق ئويلاپ قالاتتى، «كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس» دېگەندەك، بەزىدە ئۆتكۈر نەزىرىنى كۆز ئالدىغىلا كېلىپ قالغان كېلەر كۈنلەرگە ئاغدۇراتتى. بۆكۈ قاغاننىڭ ئامراق قىزى تاراس بىلەن، كۈنىگە بىر غېرىچچە بوي تارتىۋاتقان ئوماق كەدىرە قۇتلۇق بىلەن قول تۇتۇشىپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندەك بولاتتى، ئۇ كەمدىن- كەم تېپىلىدىغان كۈلكىسىنى كۈلەتتى، ئۇلارغا چىن كۆڭلىدىن بەخت تىلەيتتى، دۇئا قىلاتتى.

تاراسنىڭ دادىسىنى ئەڭ خۇشال قىلغان يېرى، ئۇ ياتسىراپ تۇرغان قۇتلۇقنى ئېسىلزاڭلارنىڭ ئەۋلادىغا خاس كەڭ قورساقلىق

بىلەن قوبۇل قىلدى، دادىسىنىڭ «بۇ سېنىڭ ئاكاڭ بولىدۇ» دېگەن بىر ئېغىز گېپى بىلەنلا ئۇنى ئاكا قىلىۋالدى، بىرقانچە قۇر دۇردۇن كېيىمنى، قىممەتباھا كالتە جۇۋىسىنى مەردلىك بىلەن ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلىۋەتتى. كەدىرەمۇ قۇتلۇقنى چۈچۈك تىلى بىلەن «ئاكام» دەپ چاقىرىدىغان بولدى. بۇ ھال تۇنباغانى باش ئۈستىدىن بېسىپ تۇرغان قورام تاشنى ئېلىۋەتكەندەك يەڭگىل ھېس قىلدۇردى.

سەل ئەپسۇسلاندۇرۇپ قويدى.
ئۇ كۈنى نامەلۇم يولۇچىلارنى ھەيدەپ تاغ ئارقىسىغا يول ئالغان تۇنباغالار تاڭ سۈزۈلگەندە ئاندىن قۇلقلارنىڭ مەنزىلىگە يېتىپ كېلىشى-تى، بۇ يەر شەھەردىن يىراق ۋە تىنچ جاي ئىدى، ئونلاقتىن تارتىپ، چوڭ-كىچىك ئادەملەرگىچە تۇنباغاغا قارام بولغاچ، سىر ساقلاشمۇ تەسكە توختىمايتتى.

تۇنباغا بۇ يەرگە كېلىپ، كۆك تەڭرىنىڭ نامى بىلەن قۇربانلىق قىلدى، ئىبادەتتىن پارىغ بولۇپ، كۆزى تېڭىلغان تۆت «ئەلچى»نى خالىي بىر ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ سوراق قىلىشقا باشلىدى. تاراس بىلەن قۇتلۇق شەمشەرلىرىنى چىڭ تۇتقان پېتى دادىسىنىڭ يېنىدا پىداكار جەڭچىلەردەك تىك تۇرۇشتى، بەستىدىن كۈچ تېمىپ تۇرىدىغان قۇلقلار ئەڭ مەمدان «ئەلچى»دىن بىرنى سۆرەپ كېلىپ، خوجايىنىدە-نىڭ ئالدىدا تىزلاندۇردى. تۇنباغا سوراقنى باشلىدى:

— قېنى ئېيت، ئېتىڭ نېمە، ئەملىڭچۇ؟
— خوجا ئاكاڭنى ئاۋۋال ھۆرمەتلىك موزاكىنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ بار، سوتاللىڭغا ئۇنىڭ ئۆزى جاۋاب بېرىدۇ!
— ئارىلىقنى يىراق كۆرمىسەڭ، بىزنى چوڭ ئاستاندىكى بۈيۈك سەردار بۆكۈ قەيىن جانابلىرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بار، سوتاللىڭغا ئۇ

سەردارنىڭ ئۆزى جاۋاب بېرىدۇ، — دېدى، تېخى سوراق نۆۋىتى كەلمىگەن، ئۆي تۈۋرۈكىگە باغلىۋېتىلگەن ئۈچ «ئەلچى» دىن بىرى قوپاللىق بىلەن گەپ قىستۇرۇپ.

بۇ گەپلەر تۇنباغاننىڭ غەزىپىنى قوزغاپ قويدى. ئۇ بۇ ھاكاۋۇر تۇتقۇنلارنىڭ نوخلىسىنى ئېلىپ قويمىسا بولمايدىغانلىقىنى تۇيۇپ قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھېلىلا چېپىۋېتىدىغان ئەلپازدا ھۆركىردى: — بىلىپ قوي ئەبلەخ، بۇ يەر ئوردۇبالىققا بىر كۈنلۈك كېلىدۇ. غان پىنھان مەنزىل، سەنلەرنى گەپ-سۆزسىزلا جەھەننەمگە ئۈزۈتتە. ۋەتسەم ئۆلگىنىڭنى ئىنس-جىنمۇ تۇيمايدۇ. راست گېپىڭنى قىلامسەن يا ئۆلۈمنى تاللامسەن؟

تۇنباغاننىڭ بۇ چارىسى ئۈنۈم بەردى، تۈۋرۈككە باغلانغان «ئەل-چى» لەردىن بىرى دەرھال زۇۋانغا كەلدى:

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسە بېگىم، ئۆز يۇرتۇمدا قېرى ئانام، نارەسىدە باللىرىم بار، بۇ سوغداقار مېنى قورقۇتۇپ تۆگە يېتىلەتكۈزدى، بىلىدىغىنىمنىڭ ھەممىسىنى دەي، مەن دەي... — دېدى، قورققىنىدىن دۇدۇقلاپ.

— تۇفى ... تۈزكۈر!

يېنىدا باغلاقلىق تۇرغان بىر «ئەلچى» ئۇنىڭ يۈزىگە شالاققىدە بىرنى تۈكۈردى.

ئەمىرلەشكەر تۇنباغا بۇ كەكە ساقال، ئەرواھتەك ئورۇق تۆگىچە-گە «قېنى، دەيدىغىنىڭنى دەۋەرمەمسەن» دېگەندەك گۆلىيىپ قارىۋىدى، ئۇ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۇ سوغداقارلار قارا نىيەت ئادەملەر ئىكەن، يول ئۈستىدە گەپ-سۆزىگە قۇلاق سالسام، ئۇلار بۆكە قەيىن دېگەن چوڭ سەردار-نىڭ يېقىنلىرى ئىمىش، ئاۋۋ قېرى ھەممەيلەننى باشقۇرىدىكەن، بۇلار

مېنى سوغداقچىنى بىلمەيدۇ دەپ ئاغزىغا كەلگەننى دەۋەردى، لېكىن مەن سوغداقچىنى ئوبدان بىلمەن...

— ئاغزىڭنى بۇم، ئايغاقچى تابغاچ ...

سوراق چاشكىغىچە داۋام قىلدى. سوراقتا تۇنباغا بۇ ئۈچ سوغداقچىنىڭ بۆكۈ قەيىن بىلەن موژاك ئارىسىدا قاتناپ تۇرىدىغان مەخپىي «ئەلچى» لەر ئىكەنلىكىنى، تاڭ ئوردىسىغا قارشى توپىلاڭ قوزغىماقچى بولۇۋاتقان بۆكۈ قەيىن موژاك ئارقىلىق، بۆكۈ قاغاننى ئوردا ئۈستىگە لەشكەر تارتىشقا كۆندۈرمەكچى بولغانلىقىنى بىلىۋالدى. ئۇلار بىر يىل ئاۋۋال ئوردۇبالققا خۇپپىيانە كېلىپ موژاك بىلەن ئۇچراشقان ۋە قانداق كەلگەن بولسا شۇنداق قايتىپ كەتكەن ئات، تۆڭلەردىكى تا-ۋار-دۇردۇن ۋە ئۈچە- مەرۋايىتلار قاغاننى ئىندەككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان يەمچۈكى ئىكەن.

تۆڭچىنىڭ ئاۋازى بېسىق-بېسىقمايلا ئاچچىقلانغان تۇنباغا خۇد-دى غالبىلاردەك ھىجىيىپ تۇرغان باشچى سوغداقچىنى كېلىشتۈرۈپ بىر تەستەك ئۇرۇۋەتتى ۋە:

— چۆچۈرنى خام ساناپسەن ئەبلەخلەر، سەنلەر بىزنىڭ بۈيۈك قاغانىمىزنى بىلىشمەيسەن، دەپ قوياي، ئۇنىڭ ئاتىسى قۇياش، ئانىسى ئاي، كۆك تەڭرى ئۇيغۇرلارغا ئىنئام قىلغان تەڭرىزادە، ئۇ سەندەكلەر-گە گۈل بولمايدۇ، بۆكۈ قەيىندەك چۈپرەندىلەرنىڭ گېپىگە كىرمەيدۇ، ئەمدى نېمە دەيسەن؟ — دېۋىدى، باشچى سوغداقچى يەنە بىلىجىرلاشقا باشلىدى:

— ھەي بىچارە ئىنسان، ئەپتىڭدىن قارىغاندا قويچى قۇل ئوخشايسەن، تازا بولساڭ يۈز باشدۇرسەن، بىلىپ قوي، سەن چوڭ بىلگەن ئۇ قاغاننىڭ موژاكنىڭ ئاللىقىنىدىكى بىر قونچاققا ئايلىنغان. ھۆرمەتلىك موژاك ئاللىقىنىنى تۈز تۇتسلا قاغاننىڭ كۈنى تۇغدى

دېگەن شۇ، مۇبادا ئۇ ئالقىنىنى شۇنداق دۈم قىلسا ئۇ ئۆزىنى
جەھەننەمدە كۆرىدۇ. قونچاقنىڭ ئالقىنىدىكى قونچاق تۇرۇقلۇق بىزگە
يەنە نېمىشقا يوغان گەپ قىلسەن، ئەڭ ياخشىسى بىزنى قويۇپ بەر،
موزاكنىڭ ئالدىغا بېرىپ بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلە. بىز چاپسان
شەھەرگە كىرىشىمىز كېرەك.

— مەن قويۇپ بەرگەن بىلەن، باتۇر قورۇقچىلىرىمىز سەندەك
شۇم ئايىغلارنى شەھەر قوۋۇقىدىن كىرگۈزۈشمەيدۇ، پۈتۈڭنى يەرگە
تەگكۈزمەي قۇۋۇق بېگىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىدۇ!
— ھاھ... ھاھ... ھاھ...

باشچى سوغداق كوچىدا ئەركىن سەيلە قىلىپ كېتىۋاتقاندا
ئۇنى قويۇۋېتىپ كۈلدى ۋە تۇنباغاغا دېدى:
— قېنى خاپا بولماي قالپىقىمنى ئېلىۋېتە قويچى، ئۇ يەردە
نېمىنى كۆرسەنكىن؟

تۇنباغا ھاقارەتلەنگىنىنى ھېس قىلدى، بىراق، ئۇ ئۆزىنى قونچاق
دېسە نېمە بولۇپتۇ، قويچى دېسە نېمە بولۇپتۇ، ئۇ نېمە دېسە شۇ
بولۇپ كەتمەيدىغۇ ئاخىر. بۇلار ئانچە مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى...
ئەمىرلەشكەر لەۋلىرىنى مەھكەم چىشلىدى، قىلىچ سېپىنى سىقىم -
دىۋالغان قولىنى بوشاتتى، قىزارغان كۆزلىرىنى يېرىم يۈمىدى، يۈزىدى -
كى مۆلدۈردەك تەپچىپ تۇرغان قارا تەرنى سۈرتۈۋەتتى - دە، قۇتلۇققا
«قېنى، ئۇنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋەت» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى.

قۇتلۇق قىلىچىنىڭ ئۇچى بىلەن شۇنداق ئوقۇۋىدى، باشچى
سوغداقنىڭ ئۇزۇن قالپىقى پوككىدە قىلىپ يەرگە چۈشتى. ئالقان
چوڭلۇقىدىكى بىر دەستەكمۇ قالپاق بىلەن تەڭ يەرگە چۈشتى. بۇ
نەرسە ھەممەيلەننىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى.
سوغداقلارنىڭ ئەلپازىدىن سەل ئەيمىنىپ تۇرغان تاراس زەر

دەستەكنى چۆچۈپ تۇرۇپ يەردىن ئېلىپ دادىسىغا ئۇراتتى.
تۇنباغا دەستەككە قارىدى، كۆز ئېقى كېڭىيىپ، قارىچۇقى كە-
چىكىلدى، پېشانىسىدىن يەنە تەر تېشىپ چىقتى، بارماقلىرى بىلە-
نەر بىلىنمەس تىترىدى.

ۋەزىر، ئەمىرلەشكەر ۋە يابغۇ-تېكىنلارغىلا بېرىلىدىغان بۇنداق
دەستەك شۇنچىلىك قۇدرەتكە ئىگە ئىدىكى، ئۇنى كۆتۈرۈۋالغان ھەر-
قانداق ئادەم قاغانلىق دائىرىسىدىلا ئەمەس، بەلكى چوڭ ئاستانىدىمۇ
ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى. ئوردۇبالىقىنىڭ ھەننۇا قوۋۇقىدىن بىمالال
كېرىپ چىقالايتتى.

باشچى سوغداق تۇنباغانىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىق
كۆردى. خۇددى بۇرنىغا كۆكۈيۈن كىرىۋالغان قېرى ئاتتەك، تۇنباغاغا
قاراپ، بېشىنى چايقىدى-دە، شۇلگەيلەرنى چاچرىتىپ تۇرۇپ:
— چالماڭ ئەمدىغۇ سۇغا چۈشكەندۇ قويىچى، كىملىكىمىزنى
بىلگەن بولغاندىكىن، بىزنى تېز قويۇۋەت، بولمىسا پۇشايماننى ئالىدۇ-
غانغا قاچا تاپالماي قالسىەن جۇمۇ! — دېدى.

گۈرەن تومۇرى كۆپۈپ، چىرايى قارىداپ كەتكەن تۇنباغا غەزە-
پىنى زورىغا بېسىۋېلىپ سورىدى:

— قېنى ئېيتە، بۇ دەستەكنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈردۈڭ؟
باشچى سوغداق تۇنباغاغا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى، ئۆزىنى
كۆرسەتمەك بولىدىمۇ، ياكى ئەمدى ئۆزىنى بىخەتەر دەپ ئويلىدىمۇ،
سوراققا توغرىدىن توغرا جاۋاب بەردى:

— راستتىنلا كالۋا بىر نېمىكەنسىەن قويىچى، زەر دەستەكنىڭ
كىمىنىڭ قولىدىن چىقىدىغانلىقىنى بىلمىسەڭ، بولۇپتۇ ئېيتىپ بېرەي،
ئۇنى ماڭا ھۆرمەتلىك موژاك بەرگەن، بۇ قاغاننىڭ رازىلىقى بىلەن
بولغان ئىش ئەلۋەتتە!

تۇنباغا تاش چاققۇچى لەشكەرلەر قېشىغا ئۆڭ جۇۋا ۋە سالۋا تەلپەك كىيىپ كەلگەچكىمۇ، سوغداقلار ئۇنى قويىچى قۇل دەپ ئاند-دى. مەيلى ئۇلار نېمە دېسۇن، ئۇ تابغاچ تۆگىچىدىن ۋە كۆرەڭ سوغداقتىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىۋالدى - دە، ئۆز سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپ قورسقىنى بوشتىۋېلىش، ئاندىن كېيىن كۆڭلىگە پۈكك-نى بويىچە ئىش قىلىش نىيىتىگە كەلدى.

ئۇنىڭ ئويلىنىپ قالغىنىنى قورقۇۋاتىدۇ دەپ چۈشەنگەن باشچى سوغداق تېخىمۇ ئەزۋەيلىگىلى تۇردى. تۇنباغا سوغداقلار بىلەن تاكالا-لىشىۋېرىشنىڭ ئارتۇقىچە ئاۋارىچىلىق بولىدىغانلىقىنى تويدى-دە، سول قولنى قويىغا سېلىپ، تاۋلانغان تۆمۈردەك پارقراپ تۇرغان ئالتۇن دەستەكنى تارتىپ چىقاردى. ئۇ سوغداقلارنىڭ دەستىكى بىلەن ئۆز دەستىكىنى ئالقىنىغا قويۇپ، كۆرەڭ سوغداقنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىغىچە ئېلىپ كەلدى، «بىچارە ئىنسان، ئەمدى مېنىڭ كىملىكىمنىمۇ بىلىپ قال» دېگەندەك، ئاستا پۇلاڭلاتتى.

باشچى سوغداق مىخقا ئۇسۇۋالغاندەك چۆچۈپ كەتتى، كۆز قارىچۇقى چاناقلىرىدىن ئىككى ئىلىك بۆرتۈپ چىقتى، چىرايى مۇمدەك قارايدى، كۆكرىپ كەتكەن كالىپۇكلىرى ئارىسىدىن پەقەت بىر ئېغىز سۆزلەپ ئېتىلىپ چىقالدى:

— سەن ... سەن ئۆرۈڭ كىم؟

«ئاقلىغا ئىشارەت» دېگەندەك، ئەقلى-ھوشى جايدا بولغان ھەرقانداق ئادەم ئۈچۈن ئالتۇن دەستەكلىك ئادەمگە «ئۆزۈڭ كىم؟» دېگەن سوئالنى قويۇش زىيادە گالۋاڭلىقتىن بېشارەت بېرەتتى. شۇڭا ئۇلار قانداق رەقىبەكە دۇچ كەلگەنلىكىنى ناھايىتى تېزلا بىلىۋالدى ۋە قانداق ھىيلىلەر بىلەن تاقابىل تۇرۇش ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ بىلىشىچە، ئۇيغۇر كاتتىلىرىنى ئالداش، پارا بىلەن قىزىقتۇرۇش تاشقا قوزۇق قاققاندىنمۇ مۇشكۈل ئىش ئىدى، قۇرۇق تېرە تارقاشتىشلا

قاپقاندىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر ئەپلىك چارىسى ھېسابلىناتتى. باشچى سوغداق ئۆزىگە تەمكىن تۇس بەردى، ھېچ ئىش بولمىغاندەك، سالماق قىياپەتكە كىرىۋالدى.

— بولدى، كىملىكىنى سۈرۈشتۈرمىسەممۇ سۈرۈشتۈرمەي، بىراق بىلىپ قالغىنىكى، بۈيۈك سەردار بۆكۈ قەيىن 100 نەچچە مىڭ قومۇق، تاڭغۇت ۋە ئۇيغۇر باتۇرلىرىنى باشلاپ كېلىپ چاڭئەن يېنىدا جەڭگە تۇتۇش قىلدى، لەشكەرلىرى ئارىسىدا قاغاننىڭ ئەۋەتكەن نەچچە مىڭ ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىمۇ بار تېخى. قەيىن سەردار پات ئارىدا ھالسىراپ چۇلقى چىقىپ كەتكەن تاڭ ئېلىنى ئۆز ئىلكىگە ئالدى. قاغاننىمۇ بىر پەشۋاغا يارىمايدۇ، نىيىتىدىن يېنىپ خوجا ئاكاڭنى ھۆرمەتلىك موژاكنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارساڭ بەلكى گوناھىڭدىن ئۆتەرمىز، ئىنئام بېرىپ، مەرتىۋەڭنى ئۈستۈن قىلارمىز...

— تىلىڭنى تارت مۇناپىق، — ئاچچىقلاندى تۇنباغا يېرىلىپ كەتكۈدەك چىڭقىلىپ تۇرۇپ، — ئۇخلىماي تۇرۇپ چۈش كۆرۈپسەن، ئاسىي سەردارىڭنىڭ ھەرقانچە كۈچى بولسىمۇ، تاڭ ئېلىنىڭ بىر تال موينىمۇ تەۋرىتەلمەيدۇ، ئۆڭلۈك-سۆيگۈنلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى بىلىشمە. سەن تېخى، ياخشىسى تىلىڭنى يىغ، تەڭرىگە تېۋىنىپ ئۆلۈمىڭنى كۈت!

تۇنباغا ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇردى-دە، قىلىچىنى «ئەلچى»-لەرگە چىنەپ تۇرۇپ دېدى:

— ھەي قۇلئارا، ھەي باتۇر يىگىتلەر، ئاۋۇ تاغاجتا گۇناھ يوق، ئۇ ئۇيغۇر يۇرتىدىمۇ تۇرمىسۇن، ئۆز يۇرتىغىمۇ قايتىمىسۇن، يىراق شۆبىدلارغا بېرىپ جېنىنى جان ئەتسۇن، تاپىلاڭلار، ئاغزىغا ئۆلگۈچە ھېزى بولسۇن! ماۋۇ ئۈچ سوغداقنى دوزاخنىڭ تېگىگە يولغا سېلىڭلار، ئۇلار ئۆز ئەسكىلىكىنىڭ جازاسىنى تارتسۇن، ئات-تۆگىلەردىكى مال-دۇنيانى قۇلئاراغا قالدۇرۇڭلار، بۇ ئۇنىڭ نېسىۋىسى!

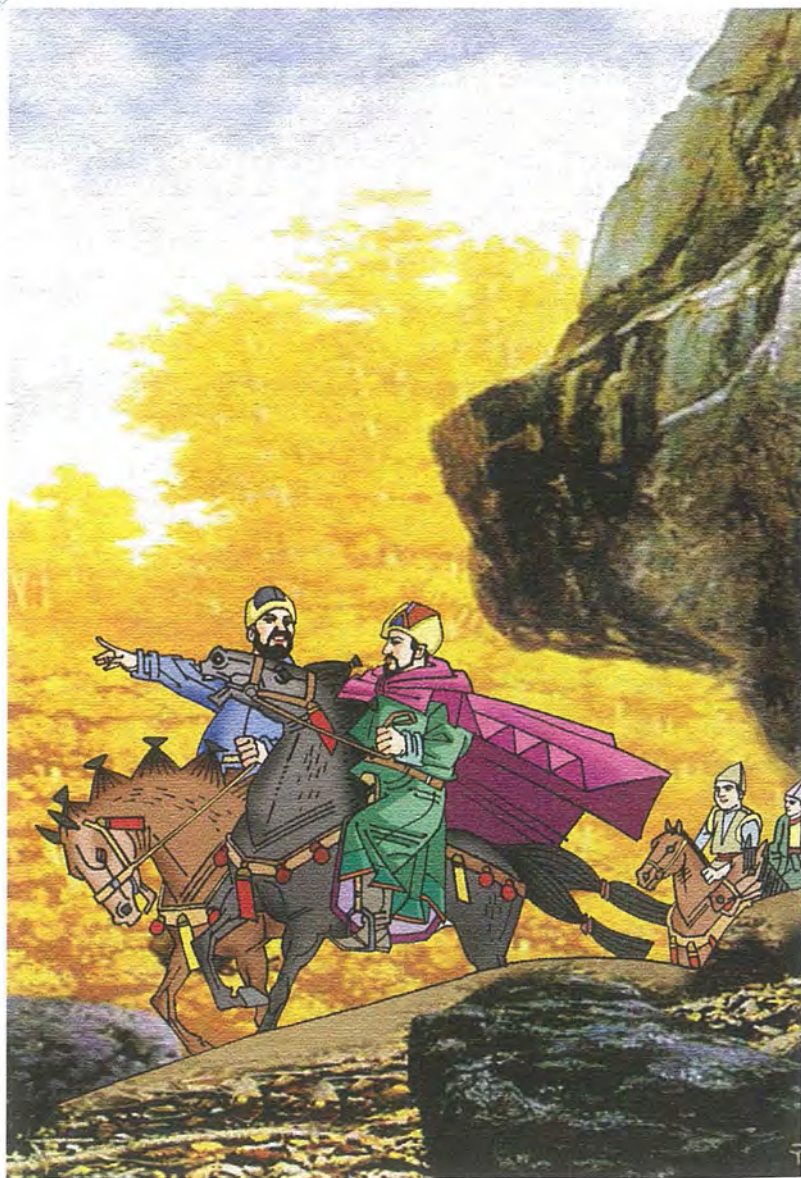
تۇنباغا ئايغاقچى سوغداقلارنى قويۇۋېتىشنىڭ مۆلچەرلىگۈسىز يامان ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغىنىنى بىلەتتى، سىرنىڭ ئاشكارىلىق-نىپ قېلىشىمۇ، ئۇنى ۋە پۈتكۈل ئەلنى ئۇدۇل گۆر ئاغزىغا سۆرەپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى، شۇڭا ئۇ ئەڭ بىخەتەر ۋە ئەڭ ئۈنۈملۈك بىر چارىنى تاللىۋالغانىدى.

تۆگىچى تاڭلىق شۇ يەردىلا قويۇپ بېرىلدى. قۇلقلار بىلەن تاراس جېنىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، جاھىل توپاقتەك تىرەجەۋاتقان سوغداقلارنى تاشقىرىغا ھەيدەپ مېڭىۋىدى، خېلىدىن بېرى ئۈندىمەي تۇرغان قۇتلۇق ئويلىمىغاندا غۈلچىنى كېرىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توردى ۋە تۇنباغاغا بۇرۇلۇپ جىددىي تەلەپپۇزدا:

— ياق، ھەزرەت موژاك يامان ئادەم ئەمەس، ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ ئەسكى ئادەملەر ئەمەس، ئۇلارنى ئۆلتۈرسەڭلەر زادى بولمايدۇ، — دېدى ۋە دادىسىنىڭ بۇيرۇقىغا كەسكىن تۈردە قارشىلىق بىلدۈردى. تۇنباغا قۇتلۇقنىڭ بۇ قىلىقىغا تولىمۇ ھەيران بولدى. گەرچە، جىددىي بۇيرۇق ۋە قاتتىق ئەيىبلەشلەر تۈپەيلى قۇتلۇقنىڭ ئىلتىجاسى ئۈنۈم بەرمىگەن، سوغداقلار شۇ زاماتلا جەھەننەمگە يوللانغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئىش تۇنباغانى ئويغا سېلىپ قويدى، قانچە ئوبدان ئويلىنىشىمۇ، قۇتلۇقنىڭ قارا نىيەت سوغداقلارغا ئىچ ئاغرىتىشنىڭ سەۋەبىنى زادىلا ئۇقالمىدى.

14. ئىسسىق شامال

تاڭمۇ ئېتىۋەردى، كەچمۇ كىرىۋەردى. لېكىن، قەھرىتان قىش پەسلى بەئەينى ئاساۋ ئاتتەك تىرەجەپ، بىر چامداممۇ ئىلگىرى باسمىد-

دى. نازۇك سەزگۈسى قانداقتۇر بىر پېشكەللىكنىڭ تۇشۇشىنى تۇيۇپ تۇرغان ئەل-جامائەت بەجايىكى دوزاخ بوسۇغۇسىغا كېلىپ قالغاندەك، تەشۋىش ۋە ساراسىمىگە چۈشۈپ قالدى.

ھېلى ھەم شۇكۇر، ئەل يۈرىكى ئېزىلگەن بىلەن روھى ئۆلمىگە- نىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆز تەڭرىسى ئۆلگېنگە ئۈمىد باغلىغان يەتتە شامان قورۇقچىلارنىڭ كۆزىنى باغلاپ، ھاشارچىلار ئارىسىدىن غىپىدە سۇغۇرۇلۇپ چىقىشتى. نەلەردىدۇر مۆكۈپ يۈرۈپ، كۆمۈپ قويغان قۇراق جەندە ۋە ساپايىلىرىنى تېپىۋېلىشتى، ئۇنى كىيىپ، داپ گەردە- شىگە تېرە باغلىدى، بىر كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپ ئۆتۈكەن باغرىغا يېتىپ كەلدى-دە، تاغقا چىقىپ كۆك تەڭرىگە يېقىن تۇرۇپ مۇناجات ئوقۇدى، كۈتكەن مۆجىزىلەر ئاخىر يۈز بەردى.

تىلاۋەتتىن كېيىنكى بىر ئەتىگىنى توساتتىن شامال كۆتۈرۈلدى، جەنۇب شامىلى ھەيدەپ كەلگەن ئىسسىق ئېقىم ئوت كەبى لەۋلىرى بىلەن يەر-زېمىننى سۆيۈپ چىقتى. يۇرت ئاسمىغا شىلمىدەك يېپى- شىپ تۇرغان سۈر بۇلۇتلار بىر پەستلا تۈزۈپ كەتتى.

قار ئېرىدى، يوللاردا، يانباغىرلاردا تارام-تارام ئەگۈزلەر پەيدا بولدى. كۆك نېمىتىدىن كېچىكىپ بەھرە ئالغان ئامەتلىك ئوت-چۆپلەر قىسقىچتا قىنىپ تارتقاندەك تېز بوي كۆرسىتىپ بوز دالانى يېشىللىققا پۈركىدى. تاغ كۈنگىيىدىكى ئارچىلارمۇ، قارىغاي ۋە ئاق تېرەكمۇ بىردىنلا رەڭ ئۆزگەرتتى.

ئوتلاق جانلاندى، قۇرت-قوڭغۇزلار ئۆچەكتىن چىقتى. قاناتلە- رى كېرىلگەن، باھار شادلىقىغا چۆمۈلگەن ئۇچار قۇشلار شوخ كۈيلە- رىنى باشلىۋەتتى ...

ئەنە شۇ يېشىللىقتا، يېشىل يايلاقنىڭ ياقىسىدىكى جاڭگال يولىدا ئاتلىرىنى چوڭ يورغىغا قويۇپ بەرگەن تۆت ئاتلىق كىشى يانمۇ يان

كەلمەكتە ئىدى. يان قوۋۇقتىن تاڭ ئاتماستا چىقىۋالغان بۇ ئاتلىقلار ئاستانىگە ئۈچ مەنزىل كېلىدىغان ئاقجاڭگالغا كېتىپ باراندى. تۈلكە، توشقان، بۇغا-جەرەنلەر بىلەن تولۇپ تۇرىدىغان ئاقجاڭگال ئوۋغا ئامراق قاغاننىڭمۇ، يابغۇ-تېكىنلەرنىڭمۇ كۆڭۈلدىكىدەك شىكارگاھى ھېسابلىناتتى. شۈبھىلىك يېرى، ئەتىگەنلا ئوۋغا ماڭغان بۇ ئاتلىقلار يا ئۇزۇن سايلىق ئوۋ نەيزىسى، يا يېتەرلىك ئوق ئېلىۋالمىغانىدى. ئاتلارنىڭ كەينىدە نە ئوۋ ئىتى، نە ئوۋ قورشۇغۇچىلار كۆرۈنمەيتتى. بۇ غەلىتىلىك تۇنباغاننىڭ گېپى بىلەن ئوۋغا چىققان بەگبارسىنىمۇ، قۇتلۇق بىلەن تاراسنىمۇ ئەجەبلەندۈرەتتى. قوۋۇقتىن چىقىپ جاڭگال چېتىگە ئۇلاشقىچە زۇۋان سۈرمەي كېلىۋاتقان ئەمىرلەشكەرنىڭ ئوۋدىن بۆلەك بېرەر مەقسەت-مۇددىئاسى باردەك قىلاتتى.

ئەمىرلەشكەر بەگبارسىنى ئۆزىگە يېقىن تۇتاتتى. مال-دۇنيا ۋە سەرخىل ئاتقا ئامراق بولغىنى بىلەن، ئۇنىڭ جەڭدە خېلى ئېپى بار ئىدى، غەنىمەتتىن نەپ ئالسىلا، نېزىسىنى ئويلاپ يۈرمەيتتى. ھەر بىر سانغۇن ۋە ئەمەلداردەك، بەگبارسىمۇ دەسلىپىدە قاغان-لارنى چوڭ بىلەتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە سەردار دېگەن بىر ئوق ئىدىكى، قاغان نەگە ئاتسا شۇ يەرگە ئۇچاتتى.

دادىسىنىڭ مەدەتى بىلەن، ئۇ 15 يېشىدا راستىنلا بىر ئوققا ئايلىنىدى، بىرلا ئەمەس، بەلكى ئىككى قاغانغا ئوق بولدى. ئالتۇن تاغ تەرەپكە ئېتىلىۋىدى، ئۇدۇل بېرىپ، قارلۇقلارنىڭ كۆكسىگە قادال-دى. قاغان ئۇنى جەنۇبقا ئېلىپ بېرىۋىدى، شى چاۋيىنىڭ ۋەتەنلىكىنى چىقىرىۋەتتى. ئۇنىڭغا نېمە قالدى، مۆلچىرىدىن خېلى تىۋۇۋەن مالدىن باشقا، نەيزە بىلەن قالغان قالدى. مال-دۇنياچۇ، خوتۇن-قىزلارچۇ؟ بۇلار قاغانغا قالدى...

«بەگبارسى ئوق بولدى، قاغان ئەمدى نېمە بولدى؟ ئۇرۇش»

بولمىۋىدى، ئۇ ئەمدى بەگبارسىنى ئۇنتۇدى، بار راھەتنى ئۆزى كۆردى، ئوردا بىلەن ئۆچەكشىپ، ئارنى بۇزدى. ئات بازىرنى كاسات قىلىپ، پايدا-نەپتىن مەرھۇم قىلدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق، يەنە ئوق بولغۇلۇقمۇ؟ نەگە دېسە شۇ يەرگە ئۇچقۇلۇقمۇ؟ دۇرۇس، يەنە ئوق بولغۇلۇق، پايدا يوق يەرگە ئۇچمىغۇلۇق، پايدا بار يەرگە جەزمەن ئۇچقۇلۇق...»

ئۇلار ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا، قويۇق يۇلغۇن بىلەن قورشالغان بىر كىچىك تەكشىلىككە يېتىپ كەلدى، ئەتىياز كەلگىنىنى ئەمدىلەتن تۇيۇپ، تىرناق تەك-تىرناق تەك يوپۇرماق كۆرسەتكەن بىر توپ چوڭ توغراق تەكشىلىككە ئالا-بۇلا سايە تاشلاپ تۇراتتى.

ئۇلار تىزگىن تارتىشتى، ئاتلار ئىككى چاپچىپ ئاندىن توختاش-تى. ئەقىللىق قۇتلۇق دادىسىنىڭ كۆڭلىدىكى دەرھال بىلىۋالدى-دە، ئاتتىن چۈشۈپ، ئېلىپ كەلگەن تەڭلىماتى توغراق ئاستىغا يايىدى. ئىككى سەردار بىر پەسكىچە ھال-مۇڭ بولۇشتى، نېمىلەرنىدۇر تالاشتى، نېمىدىندۇر مەنۇن بولۇپ، قاقاقلاپ كۈلۈشتى، ئولتۇرۇۋې-رىپ يۈتى تالدىمۇ، يا ئەتىياز ئالامەتلىرىنى كۆرگۈسى كەلدىمۇ، ئورنىدىن تۇرۇشتى ۋە ئاتقا مىنىشتى.

ئۇلار ماڭغانسېرى، ئوت-چۆپ شالاڭلاپ، جىغان، سۆكسۆك، قامغاق دېگەندەك غوللۇق چاتقاللار كۆپىيىشكە باشلىدى، پاكار توغراق-لار، يۇلغۇنلۇق دۆڭلەر ئاتلىق سەردارلارنى ئارىغا ئالدى. ئۇلار ئۈرەڭگىلىك ئاياغلىرىنى لەپەڭشىتىپ، ئاياغلىرىغا بۇدۇشقا تەك چاپلە-شۋاتقان تەكەنلەرنى يېرىپ ئۆتۈپ بىرقانچە دۆڭدىن ئاتلىغاندىن كېيىن كۆز يەتمەس بىر چاتقاللىققا كېلىپ قالدى.

— ۋەزىر دادا، ئاۋۇ دۆڭنىڭ ئۆپىسىگە چىقىپ شۇنداق قارىساق دۆڭ كەينىدە بەك جىق تۆڭگىلەر تۇرىدۇ، چېدىر، ئادەملەرمۇ

بار تېخى، — دېدى، تاراس قۇتلۇق بىلەن ئات ئوينىتىپ يېتىپ كېلىپ. ئۇ گېپىنى تەستىقلىماقچى بولغاندەك قۇتلۇققا قارىۋالدى-دە، بارمىقى بىلەن كۈنپېتىش تەرەپنى كۆرسەتتى.

تۇنباغا كۆپ ئويلاپ ئولتۇرمىدى، قىزىقىشى غالىب كەلدى بولغاي، بەگبارسقا قاراپ «قېنى، كەتتۇق» دېگەن مەنادا ئىشارەت قىلدى. ئۇنىڭغا غەلبە تۇيۇلغىنى، بۇ جاڭگال گەرچە قاغانلىقنىڭ 30 نەچچە تۆگىچىسىگە تەۋە بولسىمۇ، لېكىن بۇ يەردە تاراس ئېيتقاندەك ئۈچە كۆپ تۆگە ۋە ئاتلارنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يەنە كېلىپ، ئادەت بويىچە، تۆگىچىلەر چېدىر تىكمەيىتى، ئوت-چۆپ قوغلىشىپ كۆچۈپ يۈرگەچكە، دۆڭ ئارىسىدىكى سېغىزلىقلاردا، پاناھ بولغۇدەك دەرەخ ئاستىدا يېتىپ-قويۇۋېرەتتى. ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ تاشقىن مەزگىلى يېتىپ كەلمىگۈچە، بۇ جاڭگالدىن بىر تامچىمۇ سۇ تاپقىلى بولمايتتى.

ئۇلار كەلگەن ئىزى بىلەن كەينىگە يېنىپ، بىر دۆڭدىن ئۈتۈپلا تويۇغرا كۈنچىقىش تەرەپكە بۇرۇلدى. تەڭرىتاغ يولىنىڭ تارمىقىغا چىقىپلا يول بويىدا يېپىلىپ ياتقان چوڭ بىر كارۋان يېنىغا يېتىپ كەلدى.

ئېغىر يۈكلىرى يېنىغلا چۈشۈرۈپ قويۇلغان تۆگىلەر چاپاق باسقان كۆزلىرىنى ئاران ئېچىپ، ھۇرۇن بايۋەتچىلەردەك كۆشەپ ياتاتتى، لوكىلىرى قۇرۇق تۇلۇمدەك بىر تەرەپكە قىيسايغان، تېرىسىمۇ داسلىغان تېرىدەك تاقىر ئىدى. قاق ئۇستىخان بولۇپ قالغان ئورۇق ئاتلار بەئەينى قۇرۇق توغراقنىلا ئوخشايتتى، قىللىرى قورام تاشلارنىڭ يېرىقلىرىدا، ئازغان-تىكەنلەرنىڭ ئارىسىدا قالغان قۇيرۇقلىرى قارا كال-تەكتەك كۆتمەك ئىدى. بۇ ئالامەتلەر بۇ كارۋاننىڭ ئاي-ئايلاپ يول يۈرگەنلىكىدىن بېشارەت بېرەتتى.

تۇنباغا ئېگىز چاقلىق ھارۋىلارغا، يېچەتلەنگەن ساندۇقلارغا، توپى بىلەن تاي قىلىنغان گەزماللارغا بىر قاراپلا بۇ ماللارنىڭ چاڭئەن ماللىرى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ كارۋاننىڭ ئاستانىدىن قوزغىلىپ، ئوردۇبا-لىققا قاراپ كېتىۋاتقىنىنى پەملىۋالدى. بىراق، چوڭمۇ ئەمەس، كىچىك-مۇ ئەمەس بۇ كارۋاننىڭ كىمگە تەئەللۇقلۇقىنى زادىلا ئاڭقىرىلمىدى. چۈنكى، ئات-تۆڭلەرگە تەرلەپ-پىشىپ گەزمال ئارتىۋاتقان خىزمەتچى-لەرمۇ، يالقۇنجاۋاتقان گۈلخاننى چۆرىدەپ گۆش يەۋاتقان كىشىلەرمۇ ئۇنىڭغا ناتونۇش ئىدى.

تۇنباغا ئىسكەتلىك بىر چېدىر ئالدىدا بار ئىشتىھاسى بىلەن غىزا يەۋاتقان بىر توپ كىشىنىڭ يېنىغا كەلدى-دە، ئەدەپ بىلەن سورىدى: — بۇ كىمنىڭ كارۋىنى، نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتىسىلەر؟ ئۇلار بۇ ئاۋازدىن چۆچۈيمۇ كەتمىدى، ئېرەنمۇ قىلمىدى، كۈل-كە-چاقچاق قىلىشقاچ، يەيدىغىنىنى يەۋەردى، تۇنباغا سوئالنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىغاندىلا ئاندىن بىرەيلەن خۇشباقمىغاندەك بېشىنى كۆتۈردى - دە، بىر قوۋۇز قوي گۆشىنى ئالدىرىماي يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن يەر تېگىدىن چىققانداك پەس ئاۋازدا:

— بىلگۈڭ بولسا بىلىپ قالغىن، مەزكۇر كارۋان بورخان ئەلچى-سى ھۆرمەتلىك موڭاكا تەئەللۇقتۇر، بۆكۈ قاغاننىڭ پەرمانى بىلەن مانى موڭاكا ئىنئام قىلىنغان ئاتلارنى تابغاچ دىيارغا ئېلىپ باردۇق، ئۇ ئاتلارنى مالغا تېگىشىپ ئوردۇبالققا ئېلىپ كېتىۋاتىمىز. گەپ مانا شۇ، — دەپ جاۋاب بەردى ۋە تۇنباغاغا قاراپ چىۋىن ئۈرۈكۈتكەندەك، «ئەمدى كەت» دېگەن مەنادا شەرەت قىلدى.

بۇنى ئاڭلاپ، تۇنباغانىڭ بەدىنى بىردىنلا تىكەنلىشىپ كەتتى. «قاغانلىققا نان تېگىدىغان مۇشۇ ئات سودىسىلا قالغان ئىدىغۇ ئاخىر، قاغان يېنىدىكى ئورنىمىزنىمۇ، ئېتىقادىمىزنىمۇ تارتىۋالسا، ئەمدى كې-

لىپ ئات سودىسىنىمۇ ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالسا، بىزگە نېمە قالدى بۇ جاھاندا!»

تۇنباغانىڭ خاپا بولۇشى ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق ئىدى. دېمىسىمۇ، بايانچۇر قاغان زامانىدا باشلانغان ئات سودىسى قاغانلىقنى يۆلەپ تۇرۇۋاتقان بىردىنبىر تۈۋرۈك ئىدى. بىر ئاتقا 40 تەپكە شايى تېگىشە-لىدىغان بۇنداق سودىدىن قاغانغىمۇ، ئاۋامغىمۇ نەپ يېتەتتى.

ئەڭ مۇھىمى، شى چاۋيى توپىلىڭى باستۇرۇلغاندىن كېيىن تاڭ شاھى ئۇيغۇرلار ئېلىپ كەلگەنلىكى ئاتنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋېلىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى. شۇندىن كېيىن ئۇيغۇرلار چوڭ ئاستانە-دىكى خوڭلوسى دېگەن يەردە يىل-يىللاپ تۇرۇپ ئات، يىپەك سودىسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى. شۇ يىلى بۆكۈ قاغان يالۋاچ ياشىنى 10 مىڭ تۇپاق ئات بىلەن چوڭ ئاستانگە ئەۋەتىپ، ئوردىدىن سودا قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. تاڭ ئوردىسى بۇنداق چوڭ سودىغا ئاجىز-لىق قىلىسىمۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ، بۆكۈ قاغاننىڭ كۆڭلىنى قايتۇرمىدى. ئات ئۈچۈن تۆلەنگەن ئالتۇن-كۈمۈش، تاۋار-دۇردۇنلار ئوردۇبالققا توشۇپ كېلىندى، ياكى يىراق داكىچىنلار ئىقلىمىغا ئېلىپ بېرىلىپ ھەسسەلەپ پايدا ئېلىندى. بۇ پايدا قاغانلىقنى يۆلدى، ۋەزىر-سانغۇن-لارنى، پۇقرا-بۇدۇننىمۇ يۆلدى...

ئەمىرلەشكەر چىشلىرىنى غۇچۇراتتى، قىلىچىنى سۇغۇرۇپ، قان تۆكۈشكە تەييار تۇرغان بەگبارىنى توسۇۋېلىپ، كۆزلىرىگە جۈت-شۈرغاندەك يامان كۆرۈنۈۋاتقان سوغداقلاردىن ئۆزىنى چەتكە ئالدى. ئاقجاڭگالدا ياۋا ھايۋان شۈنچىلىك تولا ئىدىكى، قاياققا قارساڭ ئوۋ كۆرۈنەتتى. تۆت-بەش قەدەمچە يەردە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغان بىغەم توشقانىنى قول ئۇزۇتۇپمۇ تۇتۇۋالغىلى بولاتتى.

بىراق، ئەمىرلەشكەر توشقانغىمۇ كۆز سالمىدى، ئەقەللىيسى يا ئوقنى كىرىچكە قويۇپ، توشقانلارغا چىنەپمۇ باقمىدى. قانات چىقار- غاندەك چېپىپ يۈرگەن تاراس بىلەن قۇتلۇقنى ئۆز رايىغا قويۇۋېتىپ، بەگبارسنى ئەگەشتۈرگەن پېتى كونا چۈشكۈنىگە قايتىپ كەلدى. ئاسمان گۈمبىزىدە تۇرۇۋېرىپ مادارىدىن كەتكەن قۇياش ئاخىر غەرب تەرەپكە ئېگىلدى، تۇنباغا تاراس بىلەن قۇتلۇقنى يېنىغا چاقىزد- ۋالدى ۋە پىششىق گۆشنى غاجلىغاچ، بەگبارس بىلەن پاراڭغا چۈ- شۈپ كەتتى.

تۇنباغا بەگبارستىن سورىدى:

— قۇلنىڭ ئۇزۇن ئادەمسەن، سۇلالىدە قاغان قېيناتىسى بۆكۈ قەيىننىڭ پادىشاھقا قارشى كۆتۈرۈلگىنىنى ئاڭلىدىڭمۇ؟

—

بەگبارسنىڭ كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، ئۆزىگە ھەيرانلىق نەزد- رىدە تىكىلگىنىنى كۆرگەن تۇنباغا سەل توختىۋالدى-دە، گېپىنى داۋام ئەتتى:

— «قۇيرۇقنى كۆتۈرگەن موزاي تېزەكلىمەي قالمايدۇ» دېگەن گەپ بار بىزدە، بۆكۈ قەيىن چوڭ ئاستانىدىكى چېغىمىزدىلا قۇيرۇقنى كۆتۈرگەندى، مانا ئەمدى تېزەكلەپتۇ، 100 مىڭچە لەشكەر يىغىپ ئوردىغا قارشى توپىلاڭ قوزغايتۇ.

— بۇ گەپلەرنى نەدىن ئاڭلىدىڭ، ئويلاپ تاپقان مىش-مىش گەپتۇ ھەقچان؟

بەگبارسنىڭ بۇ سوئالى تۇنباغاغا ياقماي قالدى. نېمىشقىدۇر كۆڭلى ئۆيۈپ، ئۆز تىلىغا ھېزى بولدى - دە، ئەسلى ئويىدىن ۋاز كېچىپ، قۇلقارا يايلىقىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن بىر ئېغىزمۇ سۆز ئاچمىدى.

— ماقۇل، قانداق دېسەڭ شۇنداق بولسۇن، لېكىن گەپنىڭ مۇھىمى تېخى مانا ماۋۇ يەردە، بۆكۈ قوۋمىدىن چىققان بۇ ۋاپاسىزنىڭ قول ئاستىدا تېخى ئۇيغۇر لەشكەرلىرىدىن نەچچە مىڭى بار ئىكەن، — دېدى، ئۇ، سۆھبەتنى چاندۇرمايلا ئۆز ئىزغا قايتۇرۇپ كېلىپ. تۇنباغاننىڭ بۇ گەپلىرى بەگبارىنىڭ يارىسىغا تۇز سېپىۋەتتى، ئۇ ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى — دە:

— بۇ مۇمكىن ئەمەس، يا سېنىڭ، يا مېنىڭ خەۋىرىمىز بولمىسا، ئۇيغۇر لەشكەرلىرى نېمە ئىش قىلىدۇ ئۇ يەردە، — دېدى.

— مەيلى ئىشەن، مەيلى ئىشەنمە، بۆكۈ قەيىننىڭ توپىلاڭ قىلىدىغىنىدىن قاغانىمىزنىڭ خەۋىرى بار ئىكەن. ئۇ تېخى گەنجۇ ئەتراپىدىكى لەشكەرلىرىمىزدىن نەچچە مىڭ ئاتلىقنى ئۇ ئاسىغا يۆت-كەپ بېرىپتۇدەك. بۇمۇ يەتمىگەندەك، قاغان يەنە تابغاچلارغا لەشكەر تارتقۇدەك.

— قاغاننىڭ شۇنداق ئويىمۇ بارمىكەن تېخى؟ — دەپ سورىدى بەگبارىس ھەيرانلىقنى يوشۇرماي، — ھەرقانچە بولسىمۇ قاغان ئۇد-داق قاراملىق قىلماس دەيمىنا!

تۇنباغا سەل تىنچلىنىۋالغاندىن كېيىن، بېشىنى بەگبارىس تەرەپ-كە سوزدى ۋە:

— بۆكۈ قاغان ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولۇپتۇمىش، پات ئارىدا بىر كېڭەش ئۆتكۈزۈپلا 10 مىڭ لەشكەرنى تابغاچ تامان يولغا سالغۇدەك، — دېۋىدى، بەگبارىسنىڭ كۆزلىرى چانقى يىرتىلىپ كەتكۈدەك چەكچەيدى ۋە:

— تابغاچلار كىم، بىز كىم؟ سىڭگەن نېنىمىزنى يەپ، ئېتىمىزنى سېتىپ پۇل تاپساق بولمامدۇ بۇ كۈنلەردە، — دېدى ئارقىمۇ-ئارقا باش چايىقاپ.

— ئەگەر كەم ئەقىللىق قىلىپ سۇلالە بىلەن ئارازلاشقان، ئۇلار ئاچچىقىدا شىمالدا خاكاسلار بىلەن، جەنۇبتا تۇبۇتلار بىلەن ئەھدە تۈزۈۋالدى، ئۈچ قارلۇقمۇ تابغاچلارغا ئەگەشمەي قالمايدۇ، ئۇ چاغدا بىز تۈۋرۈكى يوق ئۆيگە ئوخشاپ قالىمىز.

بەگبارىس بىر چاغلاردا تۇنباغاننىڭ ئۆيىگە بېرىپ، قاغان ھەققىدە بەزى گەپلەرنى قىلغانىدى. بىراق، تۇنباغا قاغاندىن ئۈمىد كۈتتىمۇ يا ئارتۇقچە ئېھتىيات قىلىپ قالدۇمۇ، ئۇنىڭ تەكلىپىگە كېسىپ بىر نېمە دېمىدى. پەقەت «ھازىر ۋاقتى ئەمەس» دەپلا گەپنى ئۈزۈۋەتتى. ئەمدىچۇ، ئەمدى ئۇ ئۆزگەرگەن، ئۇنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاۋۋال قارا باخشىنىڭ ئۆلۈمى، سوغداقلارنىڭ كۈلكىسى سەۋەب بولغان بولسا، ئەمدى قاغاننىڭ تاڭ ئېلىگە مۇشت كۆتۈرمەكچى بولغىنى يەنە بىر سەۋەب بولغانىدى. بەگبارىس تۇنباغاندىكى بۇ ئۆزگىرىشنى سېزىپ ئۈلگۈردى، ئوت ئۈستىگە ياغ چېچىپ ئويلغىنىنى ئوتتۇرىغا تاشلىدى. — قاغان تۆت سوغداقنىڭ كەينىگە كىرىۋەرسە، قارا باخشىغا قىلغانى بىزگىمۇ قىلىدۇ تېخى، بوينىمىزغا قىلىچ تەگمەستە قاغاننى يامان يولدىن توسماق كېرەك.

تۇنباغا بەگبارىسقا سوئال قوبۇپ، دېدى:

— قانداق توسىمىز؟

— كېڭەش بولىدىكەن ئەمەسمۇ؟ كېڭەشتە گەپنىڭ ئوچۇقىنى قىلىمىز.

— گەپ بىلەن توسالماقچۇ؟

— ئۇنداقتا، شەمشەر بىلەن توسىمىز!

تۇنباغاننىڭ كۆزلىرى چىراغدەك پارقراشقا باشلىدى، قوشۇمىسى تۈرۈلدى، بەگبارىسنىڭ لاغىلداپ تىترەۋاتقان قولىنى تۇتتى-دە:

— ھېسابتا كەلسە ئىككى كۆزنىڭ بىرىنى ئويىمىز! — دېدى.
ئادەم دېگەن شۇنداق بولىدىكەن، بۇ ئۇنى كۆزلەيدىكەن، ئۇ
بۇنى كۆزلەيدىكەن، كۆزلىگىنىگە يەتمەك ئۈچۈن، بۇ ئۇنىڭدىن پايدىد-
لانماقچى بولىدىكەن، ئۇ بۇنىڭدىن پايدىلانماقچى بولىدىكەن. شۇند-
داق قىلىپ، ئىككى ئادەم ئويلىمىغاندا بىر چىغىرغا كىرىپمۇ
قالدىكەن.

ئىككى سەردار قول بېرىشىپ ۋەدىلەشتى. چىڭ يېپىشقان بىر
جۈپ قولغا بۇ پاراڭنى چالا-بۇلا ئاڭلاپ قالغان قۇتلۇقنىڭ كىچىك،
ئەمما كۈچلۈك قولى كېلىپ قوشۇلدى. ئۇ دادىسىنىڭ كۆزلىرىگە بىر
پەس تىكىلگەندىن كېيىن:

— ۋەزىر دادا، سانغۇن تاغا، ئەمدى مەن چوڭ بولدۇم، كەينىڭ-
لاردىن بىللە يۈرۈپ ئاق-قارنى بىلىپ قالدىم، ماڭا يول كۆرسىتىڭلار،
لەشكەر تۇتقۇزۇڭلار... — دېدى ۋە تاراسنىڭ قولىنى تارتىپ كېلىپ
ئۆز قولى ئۈستىگە قويدى.

15. كۈتۈلمىگەن ۋەقەلەر

مىلادىيە 779-يىلى 5-ئايدا تاڭ پادىشاھى تاڭ دەيزۇڭ بىتاب
بولۇپ يېتىپ قالدى. گاھى كاۋاپتەك قىزىپ، گاھى مۇزدەك تەرلىدى.
ھۆكۈمالار دورا بەردى، چېكىسىدىن قان ئېلىپ، گەجگىسىگە لوڭقا
قويدى. مۇنەججىملەر پال بېقىپ، قۇمىلاق ساناپ ئۈمىدلىك گەپلەرنى
قىلىشقان بولسىمۇ، بىراق بۇ ئەقىللىق ھۆكۈمالار بىتابنىڭ تومۇرى
پەسلەپ، كالىپۇكىنىڭ كونا مىستەك كۆكرىنۋاتقىنىنى كۆرۈپلا كۆڭلى

يېرىم بولۇپ، كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

تاڭ دەيزۇڭ ئاتا - ئەجدادىدەك، قامەتلىك ۋە ئۆسكىلەڭ ئادەم ئىدى، تاج-تەختىلا ئەمەس، ئېڭىكىنى ياپقان تال-تال ساقىلى، كۆندى-لەڭ قويۇق قاشلىرى، يوغان بۇرنى، سېرىق زەر تونىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان كۈچلۈك مۇسكۇللىرى ئۇنى سۈرلۈك ۋە بەقۇۋۋەت قىلىپ كۆرسىتەتتى.

ئەمدى ئۇ بەھوش ئىدى، كېسەل تەڭگىنىگە بىرەر كۈن بولار-بولماي، بېلى پۈكۈلۈپ، مەڭزى تاتىرىپ، چوڭ-چوڭ كۆزلىرى كاتاڭ-دەك ئولتۇرىشىپ كەتكەن، قاتمۇقات دۇردۇن چۈشەك ئۈستىدە توختام سۇدا لەيلەپ قالغان بىر تال پاخالدەك سوزۇلۇپ ياتاتتى.

پادىشاھنىڭ خىرە تۇيغۇسىدا ھەر خىل سېپىلار — ئوردا ئەركانلىرى، قەھىرلىك سەردارلار ۋە قىزىپ كەتكەن جەڭ مەيدانلىرى پەيدا بولاتتى. يامغۇرلۇق كۈنلەردىكى سۇس سايىدەك لىغىرلاۋاتقان بۇ كۆرۈنۈشلەر تۇرۇپ يوقىلىپ، كۆز ئالدى بىرەر چېكىتمۇ بولمىغان ئاق قەغەزگە ئايلىناتتى، بۇ قەغەزدىن يەنە ئاللىكىمنىڭ چىرايمۇ كۆرۈنەتتى. پادىشاھ بۇ ئادەملەرنى تونۇيتتى. ۋەزىرلىك مەرتىۋىسىدىكى چوڭ ئوغلى لى كو، ئاقىللارنىڭ ئاقىلى گو زىيى، يەنە يابغۇ تېكىن، بۆكۈ قەيىن، قۇلاقچىلىق تۆپە كىيگەن تۇبۇت زەنپۇسى ...

تاڭ دەيزۇڭ ئۇيغۇسىغا قانغان ئادەمدەك لىپ قىلىپلا كۆزىنى ئاچتى ۋە ھېلىقى سېپىللارنى ئىزدىگەندەك، ئۇيان-بۇيان قارىدى. ئەتراپتا پەس ۋە تىترەپ تۇرغان مەدھىيە سادالىرى كۆتۈرۈلدى: — كەرەملىك شاھ، ياشغايلا، ياشغايلا، تۈمەنىڭ يىل ياش-غايلا...

پادىشاھ مەدھىيىگە ئېرەن قىلمىدى، نەزىرىنى تورۇستىن تارتى-

ۋالدى، كۆزقارچۇقى يەنە ئىككى مەرتەم پىلدىرلاپ، بېشى ئۈستىدە ئۆرە تۇرغان لى كوغا، كېيىن كونا ئۈلپىتى گو زىيىغا قالدى، سۇسىز سېغىزدەك چاڭ كەتكەن كۆكۈچ لەۋلىرىنى كۈچەپ مىدىرلىتىپ ئاغزىدىكى ئۆمەللىدى. لى كونىڭ ياردىمى بىلەن ھۆل كۆتەكتەك ئېغىرلاپ كەتكەن بېلىنى تەستە كۆتۈرۈپ، تەككىيەگە يۆلەندى:

— بۇددا مېنى چىلاۋاتىدۇ، ئۇ چىللىغان يەرگە بارماي ئامال يوق، مەنمۇ بارىمەن، سىلەرمۇ بارىسىلەر، قۇلاق سېلىڭلار، شاھىڭلار. نىڭ ئېيتىدىغىنى بار...

ھالسىراۋاتقان پادىشاھ ئۈزۈپ-ئۈزۈپ سۆزلەيتتى، ئاۋازى بۇرندىدىن چىققانداك ئاجىز ئىدى، چوغدانداك قىزىپ تۇرغان ئاللىقىنى لى كونىڭ قولى ئۈستىدە مىدىرلايتتى. سۆزسىزكى، ئۇ چۇۋاتقان جىنچىراغ ئاخىرقى قېتىم كۈچەپ كۆپىيەكتە ئىدى.

— مەن ئېيتاي، ئۇيغۇر قوۋمى ئىتائەتمەن قوۋم، بىلىسىلەر، بېشىمىزغا كۈن چۈشكەندە ئەسقاقتانمۇ شۇلار، سۇلالىنى دەپ قان تۆككەنمۇ شۇلار، ئۇنتۇماڭلار، ئىناقلىقنى قەدىرلەڭلار، مۇلاقەتتە كەڭ قورساق بولۇڭلار، قاندىدە چوڭ قوۋم كىچىك قوۋمىگە، ھاكىم قوۋم قارام قوۋمىگە، ئاكىسى ئىنىسىغا يول قويماق بار...

ھاياتلىق چوققىسىدىن خۇددى ئىتتىرىۋېتىلگەن قورام تاشتەك دوسلاپ چۈشۈۋاتقان تاڭ دەيزۇڭ ھېلىھەم سەگەك ئىدى، بۇ گەپلەر ئاڭلىماققا «تۇلۇمدىن توقماق چىققانداك» تۇيۇلسمۇ، لېكىن ئۇ چوڭ-قۇر مەنىنى، چوڭقۇر ئىزتىراپنى ئۆز ئىچىگە يوشۇرغانىدى.

مىلادىيە 762- يىلى تاڭ دەيزۇڭنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۇيغۇر قاغانى بۆكۈ قاغان ئوردىغا ھەمدەم بولۇپ، ئاسىيلارنى تىنچىتىش ئاستانىگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن بىر كۆڭۈلسىز

ۋەقە تاڭ دەيزۇڭنىڭمۇ، ئەمىرلەشكەر لى كونىڭمۇ ئېسىدە بار ئىدى. بۇ ۋەقە مۇنداق يۈز بەرگەندى:

بىر كۈنى تاڭ ئوردىسىنىڭ ئەمىرلەشكەرى ۋە ۋەلىئەھدى شاھزادە لى كو سانغۇن - سەردارلىرىنى باشلاپ بۆكۈ قاغان بارگاھىغا سالامغا كەلدى، لى كونىڭ بارگاھ ئالدىغا كېلىپلا سالام قاندىسى بويىچە ئۇيغۇرچە ئۇسسۇل ئوينىمىغىنىغا خاپا بولغان بۆكۈ قاغان ئۇنى ئۇس - سۇل ئويناشقا دالالەت قىلدى.

— ئەمىرلەشكەر لى كو مەرھۇم شاھ تاڭ سۇزۇڭنىڭ نەۋرىسى، — دەپ سەۋەب كۆرسەتتى لى كونىڭ ھەمراھى زى ئاڭ، — ھازىر ئۇ شاھ قازا قىلدى، ئوردىمۇ، ئەل ئىچىمۇ مائەمدە، شاھ نەۋرىسىنىڭ ماتەم كىيىمى بىلەن ئۇسسۇل ئوينىشى ئەدەپتە جايىز ئەمەس.

تىرىكشىش خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى. زى ئاڭ يەنە بىر قېتىم ئارىغا چۈشۈپ: «ئەمىرلەشكەر تاڭ پادىشاھى تاڭ دەيزۇڭنىڭ ۋەلىئەھ - دى، بىر ئەلنىڭ ۋەلىئەھدى بىر قارام ئەل قاغانى ئالدىدا ئۇسسۇل ئويناپ يۈرگەن نەدە بار؟» دەپ سالا قىلغاندىن كېيىنلا بۆكۈ قاغان ئاران يۇمشىدى، ئىش ئوڭغا تارتتى...^①

شاھ ئۆلۈۋاتاتتى، ئۆلۈۋېتىپمۇ ئەل غېمىنى يەيتتى، ئوغلى لى كونىڭ ئۆتكەن ئىش ئۈچۈن گېنە ساقلاپ، ئۇيغۇرلارنى خاپا قىلىپ ياكى ئۆچ ئېلىپ مۇلاقەتنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. بۇنداق قىلىشنىڭ ئېغىر كۈنلەردە تۇرۇۋاتقان سۇلالە ئۈچۈن نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى تاڭ دەيزۇڭغا ھېلىھەم ئاياندى...

پادىشاھ كۆزلىرىنى تەستە ئېچىپ ئىككى بارمىقىنى جۈپلەپ،

① «كونا تاڭنامە» — «ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»دىكى ئەسلىي سۆز.

نېسەلەرنىدۇر ئىشارەت قىلدى، باش پۈتۈكچى قەلەم-قەغەز ئېلىپ كەلدى.

5- ئاينىڭ 21- كۈنى دەيزۇڭ شاھ پۈتۈك يازدۇرۇپ، ۋەلىئەھدى لى كۈنى ئۆز تەختىگە ۋارىس قىلدى. قەبىل ۋەزىر گو زىيىنى ۋەزىر ئەزەملىك مەقامغا كۆتۈردى. بۇ كۈنلەردىن 15 يىل بۇرۇن، يەنى ئاسىيلار ئۈستىدىن نۇسرەت قازانغاندا، دەل مۇشۇ ئاستاندا ئۇيغۇر شاھزادىسى يابغۇ بىلەن قىيامەتلىك ئاكا-ئىنى بولۇشقان، يابغۇ بىلەن بىلگە قاتۇنغا شۆھرەتلىك نام-ئاتاق، بېھساب تاۋار-دۇردۇن ئىنئام قىلغان بۇ كەرەملىك شاھ شۇ كۈنى تاڭ ئاتمايلا كۆز يۇمدى. شى چاۋپىنىڭ مالمانى ئۇنى خېلى ئاۋارە قىلدى، تۈزكۈر سانغۇن بۆكۈ قەيىنىڭ ۋاپاسزلىقى ئۇنىڭغا ئوبدانلا ھار كەلدى، تۈبۈت زەنىۋىسى بىلەن بىر مەھەل بەل تۇتۇشتى. زىيادە چارچاش، ئارتۇقچە ۋەھىمە بۇ پادىشاھنى مەزگىلسىزلا ئۇ ئالەمگە ئېلىپ كەتتى.

مىلادىيە 779- يىلى 5- ئاينىڭ 25- كۈنى تاڭ تەختى بىر يېڭى شاھنى كۈتۈۋالدى. ۋەلىئەھدى لى كو يىغا-زار ۋە داپ-دۇمباق ساداسى ئىچىدە شاھلىق تاجنى كىيىپ ئۆزىنى تاڭ دېزۇڭ^① دەپ ئاتىدى. بىراق، تاڭ دېزۇڭنىڭ شاھلىق ۋاقتى تاڭ تارىخىنىڭ ئەڭ يامان مەزگىلىگە توغرا كەلدى. ئۆڭلۈك-سۆيگۈن مالمانى كونا چۈشكە ئايلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەل تېنىدا ساقايىماس جاراھەتلەرنى قالدۇرغانىدى. نوپۇسنىڭ ئوندىن سەككىزى ئازايغان، باج تۆۋەنلەپ،

① تاڭ دېزۇڭ — ئىسمى لى كو، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى. ئۇ مىلادىيە 742-يىلى تۇغۇلۇپ، 805-يىلى ئۆلگەن، مىلادىيە 779 — 805-يىللار ئارىسىدا تەختتە ئولتۇرغان.

خەزىنە خورىغان، چەت ئايماقلار قولىدىن كېتىپ، چېگرا-قورۇللارنىڭ ئامانلىقى بۇزۇلغانىدى.

تاڭ دېزۇڭ ئەنە شۇنداق ئەنسىز چاغدا پادىشاھ بولدى. تەقدىر شۇنداقمۇ ياكى كونا ئاداۋەت شۇنداق قىلدۇردىمۇ، ئۇ شۇ يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، پۈتۈن ئەلگە پەرمان جاكارلاپ، ئاستانىدە ئىستى-قامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ۋە سوغداقلارنى تاڭلىقلارنى دورىماسلىققا، ئۆز رەسمى بويىچە كىيىنىپ، يامان ئىش قىلماسلىققا بۇيرۇدى.

دەرۋەقە، شۇ چاغلاردا چوڭ ئاستانە چاڭئەندە ئۆي-جاي قىلىپ ماكان تۇتقان ئۇيغۇرنىڭ سانى 1000 دىن ئاشاتتى. ئۇلارنىڭ كۆپى خوڭلوسى ئەتراپىدا ئات-يىپەك سودىسى بىلەن مەشغۇل بولاتتى. سوغداقلارنىڭ سانىمۇ بۇ ساننى بىر قاتلايتتى. سوغداقلار جازانىگە پۇل بېرەتتى، ئەرزان ئېلىپ، قىممەت ساتاتتى، ئىشقىلىپ، پۇل كىردى. دىغانلىكى تىجارەتنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك، شۇلارنىڭ قولىدا ئىدى. بەزى ئۇيغۇر ۋە سوغداقلار ئادەتتە تاڭلىقلاردەك كىيىنەتتى. ئۇلار قىز-چوكانلارنى ئازدۇرۇپ، پوخۇرلۇق قىلاتتى. ئۇلار ئېپى كەلسە قول سالاتتى، غوۋغا كۆتۈرۈپ، چېدەل تۇغدۇراتتى. قورۇقچىلار كىيىنىشىگە قاراپ، ئۇلارنى يەرلىكلەردىن پەرق قىلالمايتتى. دە، جىنا-يەتنىڭ ئىگىسى چىقمايتتى، ئىگىسى چىققان بىلەن ئۇلارغا چىشى پاتمايتتى.

ھاياتىدا كۆپ قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ مەدىتىگە ئېرىشكەن، ئات-يىپەك سودىسىدا يامان ئەمەس پايدا كۆرگەن تاڭ دەيزۇڭ ئۇيغۇر ۋە سوغداقلارغا زىيادە كەڭ قورساقلىق قىلاتتى، گۇناھ قىلسا سورىمايتتى، سورىسىمۇ جازا بەرمەيتتى، ئايماق بەگلىرىگە يارلىق چۈشۈرۈپ، ئۇلار-

نى پىششىق يېمەكلىكلەر بىلەن تەمىنلەشكە بۇيرۇغانىدى^①.
تاڭ دېزۇڭنىڭ يېڭى پەرمانى شۇ ھامان ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى،
شەھەر تەۋرەپ، ئۇر-چاپ باشلاندى، گۇناھكارلارغا گۇناھ ئارتىلدى،
گۇناھسىزلارغا ئىبرەت قىلىندى، ئۇيغۇرلار سوغداق دېيىلدى، سوغداق-
لار ئۇيغۇر دېيىلدى، بېرىپ-بېرىپ گۇناھلىقلار بىلەن گۇناھسىزلار
سۇ بىلەن سىياھتەك ئارىلىشىپ كەتتى...

ئاستاندىن ئۇچار قۇشتەك ئۇچۇپ چىققان بۇ جىددىي خەۋەر
ئۇچقانسىرى غولداپ باردى. تەڭرىقاغان يولىنى بويلاپ شىمالغا ئۇ-
چۇپ، تاڭ ئوردىسىنىڭ ماتەم ئەلچىسى لياڭ ۋېنشىۋدىن بالدۇرراق
ئۇيغۇرلارنىڭ ئوردا شەھىرىگە يېتىپ كەلدى، ئالدى بىلەن تۆت
سوغداققا، ئاندىن كېيىن بۆكۈ قاغانغا ئاڭلاندى، قۇرۇق تۇتۇققا
بىردىنلا ئوت تۇتاشتى.

ئەلچى لياڭ ۋېنشىۋ كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپ قارابالغاسۇن
شەھىرىنىڭ تەڭرىقاغان قوۋۇقىدىن كىرىپ كەلگەندە، ناھايىتى چوڭ
بىر ۋەقەنىڭ دەل ئۈستىدىن چۈشتى. مۇز تەلەت قوۋۇق قورۇقچىلىرى
ئۇنى تۇتۇپ، ئۇدۇل قاغان ھۇزۇرىغا ئېلىپ كېلىشتى. باش-كۆزىنى
توپا باسقان، لەۋلىرى گەز باغلىغان، ئورۇقلاپ قارانچۇققا ئوخشاپ
قالغان بۇ بىتەلەي ئەلچى دىۋانغا كىرىپلا چىرايى ئۆزگەرگەن، كۆزلىرى
ھۇۋۇشنىڭ كۆزىدەك پارقراپ تۇرغان بۆكۈ قاغاننى، قوللىرى قايرىلا-
غان تۇنباغانى ۋە تېرىسىگە پاتماي كەتكەن سوغداقلارنى كۆرۈپ،
خۇددى ئويغاق تۇرۇپ چۈش كۆرگەندەك، كۆزلىرىنى چىچىقلاشتى.

① «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئۆرنەكلەر»، 42 جىلد — «تاڭ خاتىرىلىرى»
دە شۇنداق دېيىلگەن.

دېۋان ئىچى سۈكۈتكە چۆكتى، مۇقەددەس بۇرچىنى ھەر مىنۇت يادلاپ تۇرغان لياڭ ۋېنشىيۇ بۇ يەردە نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بەرگىنى ۋە يۈز بېرىدىغىنى ئۈستىدە كۆپ ئويلىنىپ ئولتۇرمىدى. چېچىلغان پىكىرنى بىر يەرگە جەملەپ، سەپەر ھاردۇقى بىلەن ھالسىزلانغان ئاياغلىرىنى تۈزلىدى، ئەلچىلىك دەستىكى بىلەن دۆلەت خېتىنى ئىككى قوللاپ ئېگىز كۆتۈردى، بېشىنى سەل تۆۋەن قىلىپ:

— ئۇلۇغ تاڭ ئوردىسىنىڭ ماتەم ئەلچىسى لياڭ ۋېنشىيۇ ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئاي تەڭرىدە قۇت بولمىش ئالىپ قۇتلۇق بىلگە قاغانغا مەرھۇم شاھ تاڭ دەيزۇڭنىڭ ماتەم خەۋىرىنى يەتكۈزىدۇ، كۈنچىقىشنىڭ ئاپتىپى، جاھاننىڭ خوجىسى تاڭ دەيزۇڭنىڭ شاھانە سالمىنى يوللايدۇ، — دېدى.

سۈكۈت يەنە داۋام قىلىۋەردى، دېۋان ئىچى چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك تىمتاسلىققا چۆمدى. كىمىڭدۇر ئېسەندىشىدىن، كىمىڭدۇر ئىچىنى تارتىشىدىن ئۆزگە، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىدى. بۇ ھالەت دۆلەت خېتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئاخىرقى ماغدۇرىنى يىغىپ ئۆرە تۇرۇۋاتقان لياڭ ۋېنشىيۇنى تەنەججۈپكە سالدى.

«ئەجەبا، بۆكۈ قاغان قۇلقىدىن كەتتىمۇ، ئۇ نېمىشقا ئۈنچىقمايدۇ، نېمە ۋەجىدىن دۆلەت خېتىنى قوبۇل قىلمايدۇ، ئۇ تېخى ئۇلۇغ خان جەمەتىگە كۈيۈغۇل-ھە؟ تاڭ دەيزۇڭنىڭ، ئاكىسى يابغۇ بىلەن قىيامەتلىك ئاكا-ئىنى بولۇشقىنى يادىدا يوقمىكەن؟ مەرھۇم شاھىمىز-نىڭ شاپائىتى، ئىنىم-ئوتۇغاتلىرى ئۇنتۇلغانىدۇ...»

بۆكۈ قاغان قول قوشۇرۇپ ئۆرە تۇرغان موڭاكا مەنلىك قاراپ قويدى.

— تىزلان، — دەپ ۋارقىردى لياڭ ۋېنشىۋغا بارمىقىنى نەيزد-
دەك چىنەپ تۇرۇپ موژاك. ئۇ ئەمدى قاغان يېنىدىكى ئىچىۋىرۇقنىڭ
كۆرسىدا كېرىلىپ ئولتۇراتتى.

لياڭ ۋېنشىۋنىڭ خىيالى بۆلۈندى، ئۇ بايام قاغاننىڭ سەزگۈسىد-
دىن گۇمانلانغانىدى، ئەمدى ئۇ ئۆز سەزگۈسىدىن گۇمانلىنىپ قالدى،
بېشىنى سەل قىسايىتىپ، بىر قولىقىنى ئەتەي قاغان تەرەپكە
توغرىلىدى.

— قۇلىقنىڭ ئېغىرىمۇ سېنىڭ، تىزلان دېگەندىكىن تىزلان!
لياڭ ۋېنشىۋ ئېنىق ئاڭلاۋاتاتتى، بۇ دورەمقى كەسكىن بۇيرۇق
موژاكنىڭ ئەمەس، بەلكى قاغاننىڭ ئاغزىدىن چىققانىدى. ئوڭ شادىم-
كىن، ياكى سول شادىمكىن، دوغلاقراق بىر ئەمەلدار قاغاننىڭ سۆزىنى
ھەدەپ قۇۋۋەتلەيتتى:

— تىزى بار تۇرۇپ تىزلانمىغاننىڭ، بېشى بار تۇرۇپ باش
ئەگمىگەننىڭ ھالىغا ۋاي...

لياڭ ۋېنشىۋنىڭ تېنى غۇرژىدا قىلىپ قالدى، قانداقتۇر بىر كۈچ
ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى، ئاياغلىرى تۇۋرۇكتەك تۈزلەندى،
قوللىرىمۇ ئەلەم خادىسىدەك تىك كۆتۈرۈلدى.

— پېقىر تاڭ ئەلچىسى تاڭ پادىشاھىنىڭ جەمەتىدىندۇرمەن،
ھەممىگە ئايانكى، شاھ جەمەتى قارام ئەل قاغانى ئالدىدا، ئۆز جەمەتىد-
نىڭ كۈيۈغلى ئالدىدا ھەرگىز تىزلانمايدۇ، قاغان ئەپۇ قىلغاي، —
دېدى دانە-دانە قىلىپ.

— ھىم... قارام ئەل ئىمىش، — ئاغزىنى پۈرۈشتۈردى بۆكۈ
قاغان لاغىلداپ تىترەپ تۇرۇپ، — پادىشاھنىڭ ئاستانەگىدىكى يالۋاچ-

لىرىمىزنى، سودىگەرلىرىمىزنى ئۇرۇپ-سوقسۇن، ئۆلتۈرسۇنۇ، مەنمۇ ئوخشاش قاغان تۇرۇپ سەندەك بىر نومۇسسز ئايغاقچىنى تىز پۈكتۈرلەمەمدىمەن؟ كېلىڭلار، بۇ تەكەببۇر ئەلچىنى تىزىلاندۇ-رۇڭلار ...

بەستى ئېيىقتەك يوغان، كۆزىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان بىر قورۇقچى كېلىپ ئايالتىسىنىڭ سېپى بىلەن لياڭ ۋېنشىۈننىڭ تېقىمغا بىرنى سالدى. كۈچلۈك زەربىدىن لياڭ ۋېنشىۈ سەل سەنتۈرۈلدىيۇ، پۈكۈلەي دېگەن تىزنى تېزىدىن ئوڭشۇۋېلىپ، قەددىنى تىك تۇتتى: — پېقىر ئۇلۇغ تاڭ ئەلچىسىمەن، قاغاندىن ئەھدىگە ئەمەل قىلىپ، ھازا ئېچىشنى، تۇغقانلىق-ئىناقلىقنى قەدىرلىشىنى سورايمەن، ناۋادا ئەھدە بۇزۇلۇپ، شاھ غەزەپكە كەلسە، شاھ غەزىپى قىيان، ئۇششاق ئەللەر ئۇنىڭ ئالدىدا بىر تال غازاڭدۇر! قاغان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ، تورۇسقا قاراپ قاققلاپ كۈلۈۋالغاندىن كېيىن ئورنىغا ئولتۇردى ۋە ساقلىنى تاراپ تۇرۇپ:

— پو ئاتساڭمۇ جايىدا ئات ئەلچى، پۇقرالىرىڭنىڭ قارنى ئاچ، خەزىنەڭنىڭ تېگى قۇرۇق، لەشكەرلىرىڭنىڭ ئېتى يوق ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ دەمسەن مېنى؟ مانا ئەمدى شاھىڭ ئۆلدى، دېزۇڭ دېگىنىڭ بىر جاللات، قاراپ تۇر، سەن پور كۆتەكلەرنىڭ ئۈستىگە شۇنداق بىر ئات تارتايىكى، ئۆزۈمنى ئاستانەڭدە كۆرەي، ئېتىمنى دەريالىرىڭدا سۇغىراي، — دېدى قىن-قىنىغا پاتماي مەيدىسىنى كېرىپ. بۆكۈ قاغان راست گەپ قىلىۋاتاتتى، دېگەندەك، ئۇ خېلىدىن بېرى، بولۇپمۇ تاڭ دەيزۇڭ قازا قىلغاندىن بېرى، نىيىتىنى بۇزۇپ،

كېچە-كۈندۈز قىلىچ بۆلمەكتە ۋە لەشكەر تۈزمەكتە ئىدى. يامان يېرى تاڭ دېزۇڭنىڭ «جاللاتلىقى» پۇرسەتپەرەس سوغداقلىرىنى ئالتۇن تېپىد- ۋالغاندەك خۇشال قىلىۋەتتى، ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئېسىپ كۆپتۈردى، يوقنى بار قىلدى، كىچىكىنى چوڭ قىلدى، بېرىپ-بېرىپ، قاغاننى ئۆزىنى بىلمەيدىغان ۋە ئەقلىدىن ئازىدىغان يەرگە ئېلىپ كەلدى. بۈگۈنكى بۇ كېڭەشمۇ دەل مۇشۇ ئىش ئۈچۈن چاقىرىلغان ئاخىرقى كېڭەش ئىدى.

— ئەي تۇغقانلىرىم، پۇقرالىرىم، — دېدى قاغان كېڭەش باشلانغاندا سۆز قىلىپ، — بىلىسىلەركى، ئۆزىنى چوڭ چاڭلايدىغان تابغاچ ئېلى ئۈچ قېتىملىق ئاپەت بىلەن ئوبدانلا كۈچىدىن كەتتى، يۈز-ئابىرۇبى يەرگە ئۇرۇلدى، ئەسلىدە ئۇلار سىڭگەن نېنىنى يەپ ئۆز كۈنىگە شۈكۈر قىلىشى كېرەك ئىدى، بىراق ئۇلار ئۇنداق قىلمىدى، ئاتتىن چۈشىمۇ ئۈزەڭگىدىن چۈشمەي، قان-قېرىنداشلىرىمىزنى قاق-شاتتى، بىزنى كۆزگە ئىلماي، سودىگەرلىرىمىزنى ئۇردى، ئۆلتۈردى، بۇ نى نومۇس، نى ئاھانەت، قاغانىڭلار دەيدۈكى، بۇ نومۇسنى قان بىلەن يۇيماي، ھاقارەتكە ھاقارەت بىلەن جاۋاب بەرمەي بولمايدۇ...

— قاغان دانا، قاغان دانىشمەن...

— قانغا قان، جانغا جان...

— ئەل ئىشى ئۈچۈن جېنىمىز تەسەددۇق!

قۇلاققا ياقىدىغان ماختاش سادالىرى، ھاياجانلىق بارىكالا قىچ-

قىرىشلار ئاڭلاندى. چېچىكى چاي بولغان سوغداقلار ۋە بەزى سادا-

قەتمەن سەردارلار قاغاننى كۆرسۈن ۋە ئاڭلىسۇن دېگەندەك، تەخت

ئالدىغا سەكرەپ چۈشۈپ مەجنۇنلارچە ئۇسسۇل ئويناشتى، باخشىلار - دەك تاقلاشتى، ئەسەبلىرى ئازغانلار ئىچىدە «تابغاچلار ئۈستىگە بۇ - گۈنلا لەشكەر تارتىمىز، تەختىنى چەيلەپ، ئېتىزلىرىدا ئاتلىرىمىزنى يايلىتىمىز» دېگەنلەرمۇ بولدى. ئۆز قارارىدىن مەمنۇن بولغان بۆكۈ قاغان ئوت ئۈستىگە ياغ چاچتى:

— ئېسىل تابغاچ دۇردۇنلىرى، پەرىدەك ئۇز تابغاچ گۈزەللىرى، ھەددى-ھېسابسىز ئالتۇن-كۈمۈشلەر... ھەممىسى... ھەممىسى سىلەر - نىڭ، سىلەرنىڭ...

«قاغان ساراڭ بولۇپتۇ، راستتىنلا ساراڭ بولۇپتۇ، — دەپ ئويلىدى، تۇنباغا ئەسەبىيلەشكەن ئادەملەرگە ئېچىنىش نەزىرى بىلەن قاراپ، — ياق، قاغانغا يەنە نەسھەت قىلماي بولمايدۇ، قان تۆكۈل - مەستە يولدىن يانسا تېخى ياخشى، ناۋادا قان تۆكەي ئىلاج بولمىسا تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بويىچە ئىش قىلماي ئامال يوق...»
تۇنباغا شۇنداق ئويلىدى، بىر ئۇلۇغ كۈچ ئۇنى قاغاننىڭ ئالدىغا ئىتتىردى، ئاۋازغا گۈلدۈرمامدەك ھەيۋەتلىك تۈس بەردى.

— ئۇلۇغ قاغانىم، پېقىر قاغان تاغىسىنىڭ ئېيتىدىغان گەپلىرىم بار ئىدى، بىلىدىم ئىجازەت بارمىكىن، يوقمىكىن، — دېدى ئۇ قاغاننىڭ ئالدىغا تىز پۈككەندىن كېيىن ئۈنلۈك قىلىپ.

دېۋان ئىچى جىم بولدى، ھەيكەلدەكلا قېتىپ قالغان ئوردا ئەھلى «بۇنداقمۇ قاپ يۈرەكلەر بار ئىكەن» دېگەندەك، ھەيران بولۇپ بىر-بىرىگە قاراشتى. چاتاقچى تاغىسىنىڭ نېمە دەيدىغىنىنى ئوبدان بىلىدىغان بۆكۈ قاغان سەل ئوڭايسىزلاندى، چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ،

چۈشنىكسىز ئىشارەت قىلدى.

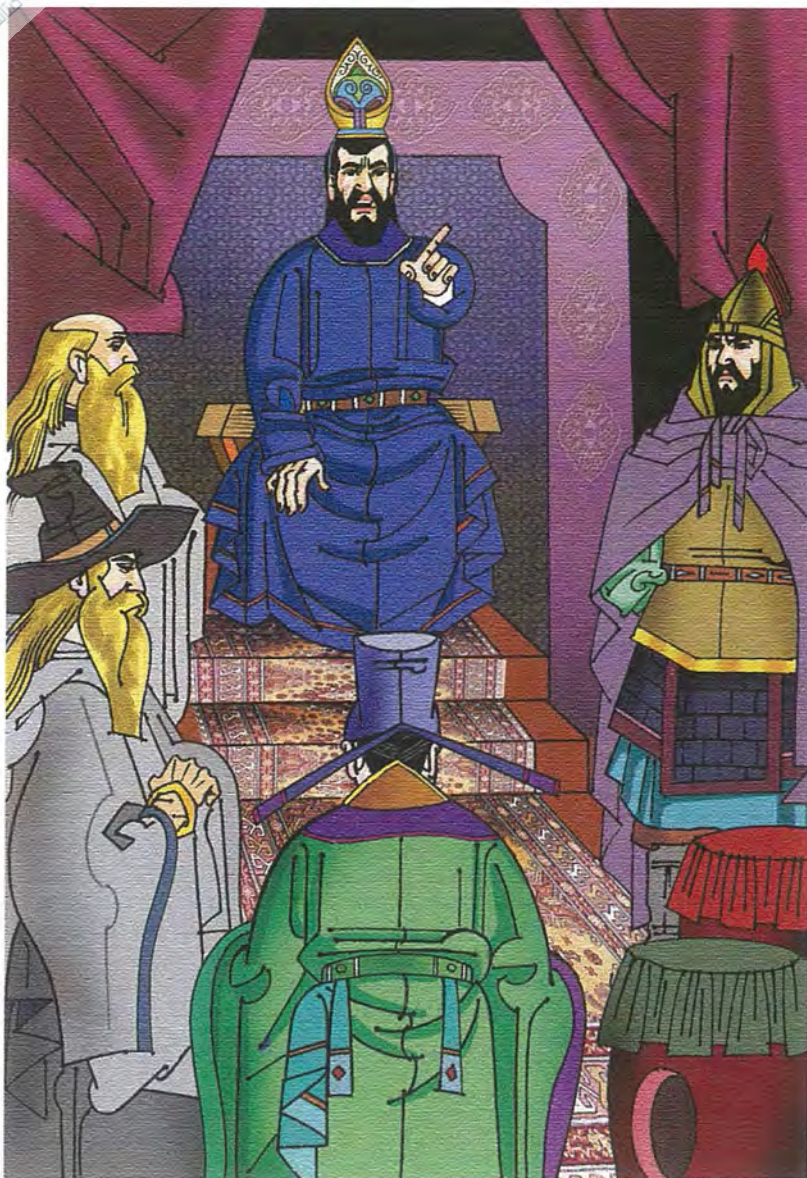
تۈنباغا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

— ئاي تەڭرىدە قۇت بولمىش ئالىپ قۇتلۇق بىلگە قاغانغا مەلۇم بولغايدىكى، تابغاچلارغا لەشكەر تارتىش ۋاپاغا جاپا قىلغانلىقتۇر. تاڭ ئوردىسى بىزگە ھېچبىر يامانلىق كۆزلىمىدى، قاغانىمىزنى كۈيۈغۇل بىلىپ، نام-ئاتاققا مۇشەررەپ قىلدى. يەنە كېلىپ، ئۇ ئاجىزلىغان بىلەن بىزدىن چوڭ، بىز ھەرنە بولايلى ئۇلاردىن كىچىك، قاراپ تۇرۇپ تۈزكۈرلۈق قىلمىغىنىمىز، تۇخۇمنى تاشقا ئۇرمىغىنىمىز تۈزۈك. ئۆتكەن يىلى دەيجۇ ئايىمىغا تېگىش قىلىۋىدۇق، ئويلىمىغاندا ئەدەپ يەپ، چوڭ زىيان تارتتۇق^①. تەڭرىگە شۈكۈر، تاڭ دەيزۇڭ ئۈچ ئېلىش نىيىتىدىمۇ بولمىدى...

«بېشى مۇرىسىگە ئېغىر كەلگەنلەر پادىشاھقا نەسەت قىلسۇن» دېگەن گەپ بىكارغا ئېيتىلمىغانكەن. گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە تاقىتى ئۈزۈلگەن قاغان ساغرىسىغا مىخ قاققاندا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە:

— بولدى، بەس، — دەپ ۋارقىرىۋىدى، قۇمدەك ئېتىلىپ چىققان شۆلگەيلىرى تۈنباغانىڭ باش-كۆزىگە چېچىلدى. قورۇقچىلار ھەرىكەتكە كەلدى، تۈنباغانىڭ قوللىرىنى كەينىگە

① تاڭ دەيزۇڭنىڭ دالى 13-يىلى (مىلادىيە 778-يىلى) ئۇيغۇرلار تاڭ سۇلالىسى-نىڭ دەيجۇ ئايىمىقى (ھازىرقى نەيبۇەن شەھىرى) غا ھۇجۇم قىلغان. دەيجۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى جاڭ گۇاڭشىن لەشكەر باشلاپ كېلىپ ئۇيغۇرلارنى چېكىندۈرگەن. ئۇيغۇرلار چوڭ زىيان تارتقان.

قايرىپ كەپتەر قۇيرۇقى قىلىپ پەگاغا ئېلىپ باردى ۋە قاغاننىڭ ئەمرىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇرۇشتى.

دەل شۇ چاغدا يەنە بىر ئىش يۈز بەردى، ئالدىن بېرىلگەن يارلىققا بىنائەن، قوۋۇق قورۇقچىلىرى سۇلالىنىڭ ماتەم ئەلچىسىنى تۇتۇپ قاغان ئالدىغا يالاپ كىرىشتى...

لياڭ ۋېنشىۈ تىزلانمىدى، قاغان سۆز قىلىپ، «ئېتىمنى دەريايىڭدا سۇغىراي» دېگەن يەرگە كەلگەندە شۇنداق قاتتىق كۈلۈپ كەتتىكى، ئالەمچە مەسخىرە يوشۇرۇنغان بۇ كۈلكىدىن دىۋان تاملرى خېلىغىچە يانغۇ قايتۇردى.

قاغان بۇ مەسخىرىگە چىداپ تۇرالمىدى، گېلى بوغۇلغاندەك خىرقىراپ تۇرۇپ پەرمان چۈشۈردى:

— بۇ كۆرەڭ ئەلچىنىڭ ساقلىنى قىرقىپ، يۈزىگە كۈيە سۈر-كەپ ئوردۇبالىق كوچىسىدا سازايى قىلىڭلار-دە، قاغانلىق تەۋەسىدىن ھەيدەپ چىقىرىڭلار، ئەتىلا تابغاچ دىيارىغا لەشكەر تارتىمىز!

«پىچاق سۆڭەككە يەتتى، ئۆلۈم بىلەن كۆرۈم قاش بىلەن كىرىپ ئارىسىدا قالدى، ئەمدى قان تۆكمەي ئىلاج يوق، ئى تەڭرىم، شامانلارنىڭ شامانى، بەندىلىرىڭگە مەدەت بەرگەيسەن، يولنى ئوچۇق، يۈزىنى يورۇق قىلغايىسەن!»

قورۇقچىلارنىڭ قامالدا تۇرغان تۇنباغا ئۆز-ئۆزىگە شۇنداق دېدى - دە، قىلىچ سېپىنى تۇتۇپ ئۆلگۈرگەن بەگبارسقا قاراپ باش لىڭشىتتى. بەگبارس بىرلا سەكرەپ نەرە تارتقان پىتى تەخت ئالدىغا يېتىپ كەلدى ۋە كۈچ بىلەن قىلىچ ئۇردى. قاغاننىڭ بېشى تاۋۇزدەك ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشتى، ئالتۇن تەخت قانغا بوپالدى.

دوۋان ئۆرتۈپە بولدى، تۇنباغا ۋە بەگبارسنىڭ يىگىتلىرى
ئەرىش جانبازلىرىدەك پەيدا بولۇپ دوۋاننى، ئوردىنى تىننىشقا
باشلىدى.

16. شۇرغانلىق كەچ كۈز

ئۆتۈكەن تېغى بىلەن ئۇرخۇن ئەتراپى ئەنە شۇنداق كارامەت
يۇرت. ئۇنىڭ يېزى شۇنداق كاتتا كېلىدۇكى، بۇلۇتلارغا باش قويغان
يۈكسەك تاغلارمۇ، تاغقا تۇتاش كەڭ ئوتلاقلارمۇ كۆك كىيىملىك
پەرزاتتەك ياسىنىدۇ. قاقىرلار «قاق» قىلىستىنلا يايلاق ياشىرىدۇ،
ئۇ ياشىرىپ، زەڭگەر كۆكتەك چىراي ئاچىدۇ، زەڭگەر يايلاق بىر
تىنقتا، پەقەت بىر كېچىدىلا مىڭ-مىڭلاپ ئاق ئۆيلەرگە تولۇپ
كېتىدۇ. بۇ ئۆيلەر چېكىم-چېكىم ئاق چېكىت بولۇپ، ساما گۈمبىزىدە-
كى ئاي، يۇلتۇزدەك چاراقلايدۇ.

ئاق ئۆيلەردە ئوت تۈرتەيدۇ، ئوچاقلاردا قازان قاينايدۇ، ئاق
ئۆيلەرنىڭ تۈگۈلۈكىدىن، ئۆي ئالدىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاقۇچ ئىس ئاق
كىيىملىك پەرزاتنىڭ شايى بەلۈپىغا ئوخشايدۇ. بۇ بەلۈاغ سەلكىن
تاغ شامىلى بىلەن تۇماندەك لىغىرلايدۇ، شۇ لىغىرلىشىدا ئاچايىپ
كارامەتلەرنى كۆرسىتىدۇكى، يەر بىلەن ئاسماننى، ئۆي بىلەن بۇلۇت-
لارنى، ئادەم بىلەن كۆك تەڭرىنى چەمبەرچاس باغلايدۇ، سېخىي
تەڭرى ئاق بەلۈاغنىڭ بىر ئۇچىدىكى مۇنبەت يەرگە، ئاق ئۆيدىكى
ئىشچان ئادەملەرگە جەننەتنىڭ كۆركى بىلەن جەننەتنىڭ مەشىتىنى
ئاتا قىلىدۇ. ئوت-چۆپلەر سەمىرىدۇ، ماللار ئاۋۇيدۇ، بەرىكەتكە بەرد-
كەت قوشۇلىدۇ. ئامتى كەلگەن ئادەملەر ئۆز رەھمىتىنى، دۇئا-تەكبى-
رىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغىنى ئاشۇ بەلۈاغ ئارقىلىق كۆك تەڭرىگە يوللايدۇ،

تەڭرىمۇ خۇشال بولىدۇ، ئادەملەرمۇ خۇشال بولىدۇ.
ئۆتۈكەن تېغى بىلەن ئۇرخۇن ئەتراپى مانا شۇنداق كارامەت
يۇرت. ئۇنىڭ قىشى شۇنداق كېلىدۇكى، ئۇنى ھېچكىم چىلىمىيدۇ،
چىلاشنىمۇ خالىمايدۇ، ئۇ كەلگەندە ئاسمان قارىيىپ، قۇياش يوقايدۇ،
دەريا قېتىپ، تاغلار مۇزلايدۇ، قار ئۇچىدۇ، بوران ھۇۋلايدۇ.
شۇنداقتىمۇ، بۇ يەرلىكلەر قىشتىن قورقمايدۇ، قاردىن زېرىكمەيد-
دۇ. بىلىدۇكى، قىش بولمىسا يازمۇ كەلمەيدۇ، ياز كېلىدىكەن، قىشمۇ
كېلىدۇ. قېلىن قار ھەممىنى ئۆز ئاستىغا بېسىۋالغان بىلەن، ئادەمنىڭمۇ،
ھايۋاننىڭمۇ، ئۇچار قۇش ۋە قۇرت-قوڭغۇزنىڭمۇ ئۆز نېسىۋىسى
بولىدۇ.

ئۇچقۇر چانلاردا ئولتۇرۇشقان ئەر يۈرەكلەر قارلىق قاپتالارنى
كېزىپ، ئولجىسىنى قوغلاپ يۈرۈپ ئوۋ ئوۋلايدۇ. قىز-چوكانلار ئەرلەر
ئۈچۈن ئېگىن تىكىدۇ. جاڭگاللاردا ئوتۇن ئۆكسىمەيدۇ. قازانلاردا
گۆش قاينايدۇ، ھايات ئۆز يولى بىلەن داۋام قىلىۋېرىدۇ...
ئۆتۈكەن تېغى بىلەن ئۇرخۇن ئەتراپى مانا شۇنداق كارامەت
يۇرت.

بىراق، بۇ كارامەت يۇرتنىڭ كەچ كۈز پەسلى يەرلىكلەرگىمۇ،
يەرلەشكىلى ئون بەش يىلدىن ئېشىپ قالغان قۇتلۇققىمۇ تازا يېقىپ
كەتمەيدۇ، ئۇلار تەبىئەتنىڭ كەچ كۈزىدىن ئۆز ئۆمرىنىڭ كەچ
كۈزىنى كۆرگەندەك بىزار بولۇشىدۇ. سېمىز چارۋىپىلاردىن ئۆزگە،
جىمى مەۋجۇدات كۆزىگە سەت كۆرۈنىدۇ. ئۆلۈۋاتقان چالدەك سارغى-
يىپ، ئوق تەگكەن لەشكەردەك يېقىلغان چۆپلەرگە، توزىغان گۈللەر-
گە، ئوت كەتكەندەك يالىڭاچلانغان دەل-دەرەخلەرگە، مۇزلاۋاتقان ئې-
قىنلارغا، قىرو باسقان يايلاقلارغا قاراپ ئېچىنىشلىق ئاھ ئۇرىدۇ.
ئۆزگەرگەن ھاۋا تىنچ كۆڭۈللەرنى چالغىتىدۇ. سوغۇق ئاسماندا قۇتراپ

يۈرگەن كۆرۈمىز بۇلۇتلار كۆڭۈلنى سىقىدۇ. قۇرۇق شاخلارغا ئېسىد. لىپ، دىر-دىر تىترەۋاتقان غازاڭلار سەكراتتىكى بىمارنى ئەسكە سالد. دۇ. قۇلاقلارنى چىمداپ ئۆتىدىغان رەھىمسىز شامال، ئاياغلارنى دەم تارتىدىغان پاتقاقلىق يوللار ئادەمنى خاپا قىلىدۇ. بۇلۇت كەينىدە مۆكۈپ تۇرغان ھارارەتسىز قۇياش ئوتى يوق ئوچاقتەك بىمەرزە كۆرۈنىدۇ. ئاسماننى خىرەلەشتۈرگەندەك، كۆڭۈل ۋادىسىنىمۇ نۇرسىز- لاندۇرىدۇ...

مىلادىيە 783-يىلى، ئەنە شۇنداق بىئىسكەت كەچ كۈز كۈنلىرىد- نىڭ بىرى. يىراق خاكاسلار قوۋمىدە بەش يىل جەڭ قىلغان قۇتلۇق سانغۇن نەچچە ئوننىڭ لەشكەر بىلەن ساناقلىقلا قوي-كالنى ئەگەش- تۈرۈپ، قاغان يارلىقى بىلەن قايتىپ كەلمەكتە ئىدى.

ئۇ يېنىساي دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى، كۆگمەن تېغىنىڭ ئارقىسىدىكى ئاشۇ يۇرتتىن قوزغالغىلى ئازغىنە كەم تۆت ئاي بولدى. قېتىقتەك لۆمىشپ تۇرىدىغان سازلىقلارنى، قار قاپلىغان داۋانلارنى، ئوقتەك تېز ئاقىدىغان ئوس، بېكىم دەريالىرىنى، قويۇق قومۇشلۇقلار- نى، گىياھ ئۈنمەيدىغان شىۋاقلارنى كەينىدە قالدۇردى، گاھى ئاتقا مىنىپ، گاھى ئات يېتىلەپ كۈنىگە ئۈچ-تۆت ئۆتەڭ يول يۈردى، ئىككى قېتىم ياتلارنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈردى، بىر قېتىم كۆگمەن تېغىنىڭ قارلىق جىلغىسىدا ئون نەچچە كۈن قامىلىپ قالدى. مۆلچەر- لەنگەن ئاش-ئوزۇقتىن چاتاق چىققاچقا، بەزىدە ئاچ يۈردى، بەزىدە توق يۈردى، نېمىلا بولمىسۇن، ئۇنىڭ قېلىن جۇۋا ئۈستىدىن باغلىۋال- غان كۆن بەلۋىغى ئەمدى يېلىگە بوش كېلىدىغان بولۇپ قالدى. — غەيرەت قىلىڭلار يىگىتلەر، يەنە تۆت كۈن چىداشلىق بەرسەكلا ئىسسىق ئۆيلىرىمىزگە يېتىۋالالايمىز، ئەنە قاراڭلار، ئوردۇبا- لىقنىڭ ئېگىز قوۋۇقلىرى كۆزۈمگە كۆرۈنۈۋاتىدۇ مېنىڭ، — دەپ

چاقچاق قىلاتتى ئۇ مېڭباشى، يۈزباشلارغا مەدەت بېرىپ.
بۇنداق چاغلاردا، قايسىبىر گەپدان تۈمەنباشى ئۇنىڭ گېپىگە
گەپ ياندۇراتتى:

— قۇتلۇق سانغۇن، يىگىتلىرىڭىزدىن خاتىرجەم بولۇڭ، سىز
ماڭالسىڭىز، جاھاننىڭ ئۇ چېتىڭىمۇ كېتىۋېرىمىز تېخى!
ئۇلار جەنۇبقا قاراپ نەچچە مىڭ چاقىرىم يول يۈردى، مانا
ئەمدى ئىككى تەرىپى تىك تاغ بىلەن ياندىغان تار جىلغىدا كېلىۋاتات-
تى. تاغ ئۈستىدىن خۇددى ئېغىر تاشتەك چۈشۈپ كەلگەن تەتۈر
شامال ئۇدۇل جىلغا تېگىگە ئۇرۇلاتتى-دە، تۈپتەك تىك قاڭقىپ،
ئاتلارنىڭ، ئاتلىقلارنىڭ كۆزىگە قار ئارىلاش توپا تىقاتتى. كەچ كۆز
بولۇشىغا قارىماي، ھاۋا شۇنچىلىك جۇتلۇق ئىدىكى، تۈكۈرگەن تۈ-
كۈرۈك يەرگە چۈشمەيلا قېتىپ قالاتتى. ئادەملا ئەمەس، سوغۇق
بەلۋاغقا كۆنۈپ كەتكەن ئۇزۇن تۈكلۈك خاكاس ئاتلىرىمۇ كىچىككۈندىن
چىققانداك شۈمبە رەيتتى.

ھاۋا تۇنۇق، يەنە كېلىپ تىك قىيالار كۈن نۇرىنى توسۇپ
تۇرغاچقا، جىلغا ئىچى بەئەينى جىنچىراغ يېقىلغان ئۆڭكۈردەك خىرە
ئىدى. باش ئۈستىدە چۇۋۇتۇلغان كۈل رەڭ ماتادەك بوزىرىپ تۇرغان
تار ئاسمانلا كۈندۈزدىن بېشارەت بېرىدىغان بىردىنبىر ئالامەت ھېساب-
لىناتتى.

قۇتلۇقلار جىلغا بويلاپ مېڭىۋەردى. بىر چاغلاردا يول تۆۋەنلەپ،
چۆل يۈزى بىلەن تەڭ بولدى. كۈن پاتماستا جىلغىدىن چىقىپ قويۇق
چاتقاللار بىلەن قاپلانغان خېلى كەڭ بىر تۈزلەڭلىككە يېتىپ كەلدى.
ئادەملەر ھارغان ئىدى، بەزىلىرى ئات تىزگىنىنى بېلىگە باغلاپ،
قامچىسىنى بەلۋېغىغا قىستۇرۇپ قويۇپ، ئات ئۈستىدىلا مۈگدەپ كې-
لەتتى. نەشتەردەك سانجىلىدىغان ئاچچىق شامالمۇ، ئاچلىق ۋە تەشنا-

لىق ئازابىمۇ ئۇلارغا كار قىلمايتتى.

كىمىڭدۇر ھارغىن ئېتى تۈز يەردىمۇ مۇدۈرۈلەتتى، ئۇيقۇ بىلەن چېلىشۋاتقان ئىگىسىنىڭ كۆزىنى بوياپ، سۈيدۈك پۇرغان بولۇۋېلىپ قەدەمدە بىر توختاپ قالاتتى. ئات ئىگىسى ساغرىسىغا «تارس» قىلىپ بىرنى سالغاندىلا ئاندىن ھوشنى تېپىپ، توپ بىلەن بىللە مېڭىشقا مەجبۇر بولاتتى. زاپاس ئاتلارنىڭ ھالىمۇ يۈكلۈك ئاتلارنىڭكىدىن بەتتەر ئىدى.

قۇتلۇق توختىدى. ئالقانلىرىنى كۈچەپ ھوردىدى. دە، قىزارغان يۈزىگە سۈركىگەچ، ئەتراپىغا نەزەر سالدى.

ئۇ يىراق تاغ بېشىدا خۇددى ئايەملىك پانۇستەك ئېسىلىپ تۇرغان گۈنسز قۇياشنى كۆردى. قۇتلۇقنىڭ يەكۈنچە، تېخى ھە دېگەندىلا قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتمەيتتى. نەگە قارىساڭ ئوتۇن كۆرۈنەتتى. شۇرغاندىن پاناھلانغىلى، ئوت قالاپ ئىسىنىۋالغىلى بولىدىغان بۇ جاڭگال لەشكەرلەر ئۈچۈن ئەڭ مۇۋاپىق قونالغۇ ئىدى. ئوۋ ئوڭدىن كەلسە، كېيىك بولامدۇ، توشقان بولامدۇ، ئىشقىلىپ يېڭىلى بولىدىغان بىر نېمىلەرنى ئېتىۋالغىلى بولاتتى. قورساقنى چۆندەپ بولۇپ قېنىپ بىر ئۇخلىۋالسىلا ھەممەيلەنگە جان كىرىپ قالاتتى. قۇتلۇق قانائەت ھاسىل قىلىپ، كەينىگە بۇرۇلدى ۋە ئۇنلۇك ئاۋازدا:

— ياغلاقلار لىك^①، ئۇيقۇڭنى ئاچ-تە، مىڭباشلارغا گېپىمنى يەتكۈز، بۈگۈن مۇشۇ يەردە تۈنەيمىز، ھەركىم كەلگەن يېرىدە توختىدۇ.

① ياغلاقلار لىك — تارىخىي شەخس. «كونا تاڭنامە. ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دە: «لىك تاڭ زېمىنىدىن بولۇپ، فامىلىسى لۈي ئىدى. ئۇيغۇرلار زېمىنىغا كەلگەندىن كېيىن قاغانغا ئاسراندى بالا بولدى. ئارقىدىن قاغاننىڭ فامىلىسى بويىچە ياغلاقلار لىك دەپ ئاتالدى ۋە دۆلەت ئىشلىرىغا قاتناشتى» دېيىلگەن.

سۇن، يۈز باشى ئۆز يۈزىگە، ئونباشى ئۆز ئونغا ئاگاھ بولسۇن، ئانچە-مۇنچە ئوۋ قىلسىمۇ مەيلى دېسۇن، — دېۋىدى، ئون تۆت-ئون بەش ياشلاردىكى ياغلاقار لىڭ ئېتىنىڭ بېشىنى بىرلا بۇراپ كەينىگە ياندى-دە، ۋارقىرىغان پېتى چېپىپ كەتتى.

— ئاڭلاڭلار، قۇتلۇق سانغۇن شۇنداق دەيدۇكى ...

بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل مۇقەددەم، يەنى بۆكۈ قاغان زامانىدا مىڭباشى بولۇپ يۈرگەن قۇتلۇق سانغۇن پەرمان بىلەن قارا ئاتلىق شىرۋىنلارغا لەشكەر تارتتى، قايتىش سەپىرىنىڭ بەشىنچى كۈنى قونال-غۇدا ياغلاقار لىڭنى ئۇچرىتىپ قالدى.

— بۇ بالا لەشكەرلەر ئارىسىغا كىرىۋاپتۇ، كىم بىلىدۇ، بىرەر دۈشمەن قەبىلىنىڭ ئايغاقچىسىمۇ تېخى؟ — دېدى ئۇنى تۇتۇپ كەلگەن قورۇقچىنىڭ بىرى.

— زاكسىدىن چىقار-چىقمايلا ئايغاقچىلىق قىلغىنىنى بۇنىڭ، — دېدى يەنە بىر قورۇقچى مەسخىرە قىلىپ. بىر يۈزباشى «مۇشۇ چۆلگە تاشلاپ كېتىلى، يامان بولسا بېشىنى يەر، ياخشى بولسا ئېشىنى يەر» دېۋىدى، بۇ گەپ بەزىلەرگە يېقىپ قالدى.

— تىلىڭنى تارت، — دېدى قۇتلۇق دەرغەزەپ بولۇپ. شۇم ئېغىز يۈزباشىلار قۇيرۇقىنى خادا قىلغاندىن كېيىن قۇتلۇق بۇ «ئايغاقچى» نى قولىدىن يېتىلەپ ھارۋىسىغا ئېلىپ چىقتى، ئالدىغا گۆش، نان قويۇپ، قىمىز قويۇپ بەردى.

قۇتلۇقنىڭ تېرىكشى ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق ئىدى. ئۇ بۇ بالىنى كۆرگەن ھامان 15 يىل ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى. قۇتلۇق دەل مۇشۇ بالىچىلىك چاغلىرىدا ئىگە-چاقسىز يېتىم بولدى، ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق كېلىپ بارارغا يەر، يۆلىنەرگە يۆلەك تاپالمىدى، قانداقتۇر بىر ئىرادە بىلەن چوڭ قوشۇنغا ئەگەشتى.

راست، ئۇ چاغدا ئاتاق دادىسى تۇنباغامۇ ئوخشاشلا ئۇنى ھەيدىۋەت-
مەكچى بولغانىدى. لېكىن سوغداقلارنىڭ سەۋەبى بىلەن ئاتاق دادىسى
ئۇنى بېقىۋالدى، مۇھەببەتلىك ئائىلىدە چوڭ قىلىپ، قاتارغا قوشتى.
ئەگەر ئۇلار تاشلاپ كەتكەن ياكى ھەيدىۋەتكەن بولسا ئۇنى يەنە
قانداق قىسمەتلەر كۈتەر ئىدىكىن؟ تۇنباغادەك كۆيۈمچان، تاراستەك
ئاق كۆڭۈل، كەدىرەدەك مېھرىبان ئادەملەر بىلەن ئۇچرىشالايتتىمۇ؟
سەردارلىق ئاتاق-ئابروي ۋە توققۇزى تەل بەختلىك ئۆي ئۇنىڭغا
نېسىپ بولاتتىمۇ؟

«بۇ بەلكى ماڭا ئوخشاش يېتىم بالىدۇ، ياكى تەتۈر قۇترايدىغان
تەقدىر شامىلى ئۇنى ئۆز يۇرتىدىن، ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىۋېتىپ، بۇ
چۆللەرگە تاشلاپ كەتكەندۇ، ئەتىمالم دادىسىنى دەپ بۇ يەرلەردە
سايپ يۈرگەندۇ...»

قۇتلۇق قورقۇمسىراپ تۇرغان بۇ بالىنى سىنچىلاپ كۆزىتىپ
چىقىپ ئۇنىڭ تاڭ قوۋمىدىن ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى، گۆشتىن
يانغاندىن كېيىن تىلماچ چاقىرىپ، مەقسەتتىن سۆز ئاچتى:

— ئېتىڭ نېمە ئۇكام؟

— بىلمەيمەن!

— ئاتا-ئاناڭ كىم، ئۇلار نېمە ئىش قىلىدۇ؟

—

— ماڭا دېگىن، ئۆبۈڭلەر قەيەردە؟

بالا تۇمشۇقى بىلەن جەنۇب تەرەپتىكى ئېگىز تاغنى ئىما قىلدى
ۋە پاڭگىدە ئېتىلىپ كەتتى. ئۇ قۇتلۇققا تاشلىنىپ يېلىنغان تەلەپپۇزدا:

— ئاكا، ئاتا-ئاناممۇ يوق، يۇرتۇممۇ يوق، مېنى بىللە ئېلىپ

كېتىڭ، سىزگە شايى توقۇپ بېرىمەن، — دېدى.

— شايى توقۇپ بېرەمسەن تېخى؟ — دېدى قۇتلۇق ئۇنىڭ

كىڭىزدەك چىڭدىلىپ كەتكەن قارا چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ تۇرۇپ،
— سەن بىلمەيسەن، بىزنىڭ بۇ يەرلەردە ئۈجمە ئۆسمەيدۇ، مەشۇت
چىقمايدۇ، ھازىرچە غىزا يەپ قاچا بىكارلاپ بەر-
سەڭمۇ چوڭ گەپ...

— «ھايۋان بالىسىنى بېقۇالساڭ ئېغىز-بۇرنۇڭنى ياغ ئېتەر،
ئادەم بالىسىنى بېقۇالساڭ ئېغىز-بۇرنۇڭنى قان ئېتەر» دېگەن گەپ بار،
قۇتلۇق سانغۇن، ئوبدان ئويلاپ بېقىپ ئاندىن بىر ئىش قىلارلا...
— مۇبادا بىرەر بالىمىز تابغاچ يۇرتىدا يالغۇز قالسا، تابغاچلار
ئۇنىڭغا مۇشۇنداق گۆش، نان بېرەرمۇ؟

— نەدىكىنى، ئۆلتۈرۈپ يەپ كەتمىسىمۇ، قۇل قىلار، ياكى
ئېلىشىغا سېتىۋېتەر، دەيمەن...

بۇ گەپلەر قۇتلۇقنى يەنە بىر قېتىم تېرىكتۈردى، «ئاغزىڭغا
تاش!» دېگىنىچە سۆزمەنلەرگە خىرىس قىلغىنىنى ئۆزىمۇ تۇپماي
قالدى. تىلى يۇمشاق سەردارنىڭ بۇنداق قاتتىق ئاچچىقلانغىنىنى
كۆرۈپ باقمىغان يۈزباشلار بىردىنلا جىمىپ قېلىشتى.
قۇتلۇق بىر قارارغا كەلمەستىنلا بۇ تەرىقە يامان گەپلەرنى
ئاڭلىغىنى ئۈچۈن، بۆكۈ قاغان ۋە تۆت سوغداقنىڭ يەنە نېمە دەيدىد-
غىنىنى تولۇق ھېسابقا ئېلىپ تېگىشلىك گەپ-سۆزلەرنى تەق قىلىپ
قويدى.

يۈزبېشىنىڭ تەنە گەپلىرىنى «ئۆزىنى ھەيدەۋاتىدۇ» دەپ چۈ-
شەنگەن بۇ بالا ھەدەپ بۇرنىنى تارتاتتى ۋە «ماقۇل دەڭ ئاكا»
دېگىنىچە توختىماي يالۋۇراتتى.

شۇنداق، بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى بەزىدە ئاللىكىمىلەرنىڭ «ما-
قۇل» ياكى «ياق» دېيىشىگە باغلىق بولۇپ قالىدۇ. «ماقۇل» دېگەن
سۆز بىلەن تەڭ، ئۇ گۈزەل كېلەچەككە ئېلىپ بارىدىغان داغدام يولىنى

تېپىۋېلىشىمۇ، «ياق» دېيىلگەن بىر سۆز تۈپەيلى، ئۆمۈرلۈك قارا قىسمەتكە مەھكۇم بولۇشىمۇ مۇمكىن. بىراق، «ماقۇل» ياكى «ياق» دەيدىغان ئادەمنى تاللىۋالغىلى بولمىغىنىدەك، «ماقۇل» بىلەن «ياق» نىمۇ تاللىۋالغىلى بولمايدۇ. تەقدىر ئۇنى ئۆزى تاللاپ، ئادەملەرگە تاغدۇ... .

تەقدىر دېگەن مانا شۇ!...

ئۇلار شۇ كۈنى ئۈچ ئۆتەڭلىك ئۇزۇن يولدا بىللە مېڭىپ، بىر كېچىنى بىللە ئۆتكۈزدى. قۇتلۇق ئۇنىڭ ئاتا لەقىمىنىڭ «لۈي» ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىمۇ، لېكىن قاغان قوۋمىنى يادىغا ئېلىپ، ئۇنىڭغا «ياغلاقار لىك» دەپ يارىشىملىق ئات قويۇپ قويدى.

— ئاڭلاڭلار، قۇتلۇق سانغۇن پەرمان قىلىدۇكى...

قۇتلۇق بىلەن ئالتە يىلچە بىللە يۈرۈپ، نى-نى جەڭ ۋە ئىسسىق-سوغۇقنى باشتىن كەچۈرۈپ، چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قالغان ياغلاقار لىك قۇتلۇقنىڭ پەرمانىنى تەكرارلىغىنىچە، سەپ بويلاپ يۈرۈپ كەتتى. يۈ پەرمان ھالسىزلانغان يۈزباشلارغىمۇ، لەشكەرلەرگىمۇ خۇددى ئىنئام بەرگەندەك يېقىپ كەتتى. قوشۇن توختاپ تارالدى، ئاق ئۆيلەر تىكىلدى.

قۇتلۇق سانغۇن لەشكەرلەرنىڭ توشقان ئوۋلىغىنىنى بىردەم تاما-شا قىلغاندىن كېيىن خاس چېدىرىغا قايتىپ كىرىپ، تۈرتەپ تۇرغان گۈلخان ئالدىدىكى يىلپىز تېرىسىگە يانپاشلىدى.

گۈلخان كۆيدى، چېدىر ئىچى تونۇردەك ئىسسىپ كەتتى، ياغلا-قار لىك تۇتۇپ كەلگەن پاقلىندەك چوڭ توشقانمۇ بىردەمدىلا ھېقىقتەك قىزىل جاڭگال كاۋىپىغا ئايلاندى. ئۇ قۇلاقچىسىنى ئېلىپ، جۇۋىسىنى يەشتى-دە، ياغلاقارغا خۇددى ئوغلاق تاشلىغاندەك تاشلاپ بېرىپ، مەززە قىلىپ كاۋاپ يېدى، كىمدۇر ئېلىپ كىرگەن كۆمەچكە ئېغىز

تەگدى، سەپەر تۇلۇمىدىن قىمىز قۇيۇپ، قانغۇچە ئوتلىدى.
جاڭگال كېچىسى باشلاندى. جاڭگال لەشكەرلەرنىڭ ئاياغ تۈد-
شى، ھارۋىلارنىڭ تاراق-تۇرۇقى بىلەن قانداق تېز ئويغانغان بولسا
يەنە شۇنداق تېز ئۇيقۇغا كەتتى.

ئەمدى بۇ يەر تۈن بۆشۈكىدە تەۋرىنەتتى. ئاق ئۆيلەردىن
تۈرۈم-تۈرۈم ئىس ئۆزلەيتتى، نەلەردىدۇر گۈلخان چوغى يېلىنجايتتى.
لەشكەرلەر ھارارەتسىز گۈلخان ئەتراپىدا كىگىزلەرگە، جۇۋىلارغا پۈرك-
نىپ ھەر خىل قىياپەتتە سۇنايلىنىپ يېتىشتى. يۇلغۇن تۈۋىدىن،
قومۇشلار ئارىسىدىن خورەك ئاۋازى ئاڭلىناتتى. ئات-خېچىرلار تېپىد-
شەتتى، ياپراقسىز سۆكسۆك ئارىسىدىن يىلاندىك سويلاپ ئوتتۇراتقان
سوغۇق شامال كېچە جىمجىتلىققا تەشۋىش سالاتتى.

ھەممە يەر قاراڭغۇ، ھەممە يەر تىنچ.

پەقەت، قۇتلۇقنىڭ خاس چېدىرىلا قاراڭغۇدىن ۋە تەشۋىشتىن
خالىي، ئىشىك ئالدىدا بىر ياش لەشكەر كۆزەت قىلىدۇ، مىڭ يىللاپ
قۇرۇپ ياتقان يۇلغۇن قاقشلى چېدىر ئوتتۇرىسىدىكى گۈلخاندا قۇرت-
تەك چىرىسلىداپ كۆيۈپ تۇرىدۇ. چارچىغان ياغلاقارمۇ جۇۋىسىنى
يەشمەيلا ئات ئېگىزگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ كەتكەن، ئۇ ئەمدى
چۈش ئالىمىدە ئويىناپ يۈرىدۇ، ئۇ يەردە ئۇ بىر ئۆمۈر شايى-دۇردۇن
توقۇپ چىققان، كېيىن مەنسەپدارلارنىڭ تۈگمەس ئالۋىنى تۈپەيلى
جېنىدىن تويۇپ تىنچ دۇنياغا كېتىپ قالغان بەختسىز ئاتا-ئانىسى
بىلەن دىدارلىشىدۇ، قۇچاقلىشىدۇ، كۆز يېشى قىلىشىدۇ،
ۋەسلىگە قېنىشىدۇ...

تەبىئەتمۇ ئۇيقۇدا، ئادەملەرمۇ ئۇيقۇدا. بىراق، ئادەملەر ئىچىدە
پەقەت بىرلا ئادەم تېخى ئۇيقۇدىن بىدار. ئۇنىڭ تەتۈر جۇۋىنى
يېپىنچاقلاپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشى گويا قارلىق قىيادا تۇرۇپ ئوۋ

كۈتۈپ تاقەتسىزلەنگەن ئاق ئېيىققا ئوخشايدۇ، بەقۇۋۋەت قوللىرىنى جۈپلەنگەن تىزى ئۈستىگە قويۇۋالغان، ساقاللىق ئېگىكىنى سەل ئالدى-غىراق سوزغان، جىمى سەزگۈسى كۆز ئالمىسىغا مۇجەسسەملەشكەن. ئۇ ئاشۇ كۈچلۈك سەزگۈ بىلەن جازىبىلىك تولغىنىۋاتقان گۈلخانغا، گۈلخان يالقۇننىڭ قات-قاتلىرىغا تىكىلىدۇ. ئوت تولغىنىدۇ، تولغىنىپ، تولغىنىپ ئادەملەرنىڭ ۋە ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەرنىڭ سۈرىتىگە كىرىدۇ. بۇ سۈرەت مېھرى ئىسسىق ئېزىتقۇدەك، ئۇنى مەپتۇن قىلىدۇ، ئۇنى ئۆز قوينىغا چىلاپ تۇرىدۇ...

ئەنە، ئۇنىڭ غەم-غۇسسسىز سەبىي چاغلىرى. ئۇ ئويىنايدۇ، ئاكىسى ئىنجىقلاپ تۇرۇپ كۆرۈك باسدۇ، دادىسى كۆيۈپ-پىشىپ بازغان سوقىدۇ، ئانىسى سۈت ساغىدۇ، تۇرمۇش ئۆز ئىزىدا، ھەممەي-لەن خاتىرجەم، ھەممە بەختلىك ...

كۆز ئالدىدا يامان كۈنلەر، ئاكىسىنىڭ جەستىنى جەڭ مەيدانىدىن ئېلىپ كەلگەن ئات ئىشىك ئالدىدا نەملەنگەن كۆزلىرىنى مۇلا-دۈرلىتىپ قاراپ تۇرىدۇ. كىملىرىدۇر دادىسىنى سۆرەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ چىرايىدىن سۈر ئەمەس بەلكى قايغۇ ياغىدۇ. ئۇ كېتىۋېتىپ قايىرىلىدۇ، «ئەمەسە خوش، بۇ ئالەمدە كۆرۈشەلمىسەك، ئۇ ئالەمدە كۆرۈشەرمىز» دېگىنىچە يىغلاپ كېتىدۇ ...

ئەنە كېيىنكى ياخشى-يامان كۈنلەر، ئۇ ياغلاقار لىڭدەك، ناتو-نۇش ئاتلىقلارنىڭ كەينىدە قەلەندەردەك سوڭۇلداپ يۈرىدۇ، كىمدۇر بىرى «كەت» دەپ قوغلايدۇ، يەنە بىرى «قال» دەپ سۆزلەيدۇ. «كەت» دېگەنلەر ئۇنىڭ يادىدا يوق، «قال» دېگەنلەرنى ئۇ تاكى قىيامەتكىچە ئۇنتۇپ كېتەلمەيدۇ. ھە، راست، «قال» دېگەنلەر نەدىكى-نە؟ ئەنە ئۇ راھىب سوغداقلارنى كۆردى. ئۇلار ئەجەل گىردابىدا مەڭدەپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۈستىدە ئاق قاردەك ئاپئاق پەرىجە، باشلىرىدا

پەي پۆپۈكلۈك قارا قالپاق...

ئۇ كۆرۈۋاتىدۇ، مانا بۇ بەش يىل بۇرۇنقى كۆڭۈلسىز چاغلار، يەنى مىلادىيە 779-يىلىنىڭ جۇت-يامغۇرلۇق كۈز كۈنى، دىۋان قانغا بويالغاندىن كېيىنكى يەنە بىر قانلىق مەنزىرە.

گۇناھكارلاردىن ئەللىك چامدام يىراق يەردە تۆت گەز ئېگىز بىر جازا سۈپىسى تۇرىدۇ. بۇ سۇپا كىگىز، گىلەم ۋە سەرخىل رەخت بىلەن توي سەيناسىدەك كاتتا بېزەلگەن. سۇپىدا سانجاق-سانجاق قورۇقچىلار ئارىسىدا ئاتاق دادىسى — يېڭى قاغان تۇنباغا بىلەن تۈمەنباشى بەگبارسلار تۇرىدۇ. ئۇلار جىنايەتكار تۆت سوغداقنى ۋە ئىككى مىڭچە مانى «مۇرتەت» نى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدۇ. بۆكۈ قاغاننىڭ كىچىك نىڭگو-دىن تۇغۇلغان ئىككى بالىسىغىمۇ ھېچ كېچىكمەي جازا بېرىشىدۇ. قاغاننىڭ ھۆكۈمىنى كۈتۈپ تۇرغان ئاسىي ئەمەلدارلارمۇ ئاز ئەمەس. جاللات ئالدىدا كۆكرەك كېرىپ، توختىماي دۇرۇت ئوقۇپ تۇر-غان تۆت سوغداق چوڭ سۇپىنىڭ يېنىدا تۇرغان بىر يىگىتكە ئۈمىد بىلەن قاراپ قويدۇ. بۇ قاراش بىلەن «بالام قۇتلۇق، بىزنى قۇتقۇز-غىن، ياخشىلىقىمىزنى ئۇنتۇما، پەقەت تەڭرى بىلەن سەنلا بىزنى چۈشىنىسەن» دېگەن ئىلتىجانى ئۇقتۇرماقچى بولىدۇ، يىگىت ئىككى ئوت ئارىسىدا ئۆرتۈنىدۇ، ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئۇدۇل قاراشتىنمۇ خىجىل بولىدۇ. «مەندەك بىر مىڭباشىنىڭ قولىدىن نېمە كېلىدۇ، — دەيدۇ ئۇ، بولۇمسىزلىقتا ئۆزىنى ئەيىبلەپ، — راست دەيسىلەر، مەن سىلەرنى چۈشىنىمەن، سىلەر يامان ئادەملەر ئەمەس، ئەمما دادام يامان دېگەننى مەن ياخشى دېيەلمەيمەن، ياخشى دېگەننى يامان دېيەلمەيمەن كەچۈ-رۈڭلار، مېنى كەچۈرۈڭلار...»

ئۇ سوغداقلارنىلا ئەمەس، بەلكى ئىككى نارەسىدىنى، توۋا قىل-غان بارلىق ئادەمنى قۇتقۇزۇشنى ئويلايدۇ، «بۆكۈ قاغان تارتقۇلۇقىنى

تارتتى، ئاقتان قان ئاقتى، كەتكەنلەر كەتتى، ئەمدى سوغداقلار بىلەن نارەسىدىلەرگە بولسىمۇ ھاياتلىق يولى بەر» دېگۈسى كېلىپ دادىسىغا قارايدۇ.

ئۇ ئاڭلاۋاتىدۇ، دادىسى: «يىلان ئىكەن، ئۇ زەھەرلىكتۇر، ئۇنى نەدە كۆرسەڭ شۇ يەردە ئۆلتۈر. بەلكى چاناپ قىيما-چىيما قىل، ئۇۋىسىنى بۇز، تۇخۇمنى قۇرۇت، ئۇنىڭغا رەھىم قىلساڭ ياكى تولۇق ئۆلتۈرمىسەڭ، ئۆزۈڭگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ زىيان سالىسەن. ئۆزۈڭگە سال-غان زىيىنىڭ ئۆزۈڭگە ھېساب. بىراق ئۆزۈڭگە سالغان زىيىنىڭنىڭ گۇناھى سېنى ئۇدۇل دوزاخقا سۆرەيدۇ» دەۋاتقاندەك قىلىدۇ...

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ ئويغانغىنىنى ۋە گۈلخانغا بىرقانچە تال قاقشال تاشلىغىنىنى تۇيمايلا قالدى، قاقشالغا يېڭىۋاشتىن ئوت تۇتاش-تى. ئۇ ئۇلغىيىۋاتقان ئوت ئەۋجىگە قاراپ، ئۆز خىيالى بىلەن بەند بولۇۋەردى.

ئۇ يەنە ماۋۇلارنى كۆرۈۋاتىدۇ: قىلىچ چېپىلىۋاتىدۇ، سوغداقلار-نىڭ بېشى كېسىلىۋاتىدۇ، قان ئەگۈز سۈپىدەك يېپىلىپ ئېقىۋاتىدۇ. ئەنە، قېرى موزاكنىڭ تۈكلۈك بېشى بىر قىلىچ بىلەنلا چورت ئۇزۇ-لۇپ، گۈپ قىلىپلا يەرگە چۈشتى، دومىلاپ كېلىپ يىگىت تەرەپكە يۈزلەندى، ئالايغان كۆزلىرى قۇتلۇقنىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

مىڭلىغان سوغداق ۋە يۈزلىگەن سەردار بۇ قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. يەنە ئىككى بالىمۇ جاللار قولىغا ئۆتتى. جاللار: «قارا باخشى ئۈچۈن ئوبدان قۇربانلىق» دېدى-دە، ئۇلارنىڭ باشلىرىغا قىلىچ ئۇردى.

ئەنە ئوردا شەھىرى، ئەنە تاشقى شەھەر. باش شامان تاللاپ بەرگەن خەيىرلىك كۈن. ئوردا شەھىرى توي ئەۋجىدە، ئۇسسۇلچىلار پىرقىرايدۇ. كۈنى تۇغقان بەگ-باخشىلار ناغرا چالىدۇ، داپ-دۇمباقلار

گۈمبۈرلەيدۇ. يېڭى قاغان تۇنباغا زەر جىيەكلىك لباس كىيىپ، قۇياش ئىلاھىغا، كۆك تەڭرىگە تەزىم قىلماقتا، ئاق كىگىزگە ئولتۇرۇپ، توققۇز گۈلخاندىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، ئالتۇن تەختىن جاي ئالماقتا.

ئەنە، ئۇ مانى تەرىقىتىنى بىكار قىلىپ، قارا باخشنىڭ تالىپى ئېرچۈك باخشنى چوڭ شامان قىلغانلىقىنى جاكارلىماقتا. ئەنە، تاراس بىلەن بەگبارسقا ۋەزىرلىك ۋە تۈمەنباشلىق دەستىكىنى تەقدىم قىلماقتا. ئۇ ئۆزى ھەم دەستەك ئېلىپ ئون مىڭ لەشكەرگە سەردار بولدى...

ئەنە، قاغان ھۇزۇرىدا ئوردا كېڭىشى، قاغان تۇنباغا تەختىدە ئولتۇرۇپ، ھەر بىر سۆزگە زەن قويماقتا. ناتونۇش بىر ئادەم خاكاسلار ھەققىدە مەلۇمات بەرمەكتە. ئاخىر مەزلۇم خاكاسلار ئۈستىگە لەشكەر تارتىش قارار تېپىلدى. قاغان «بۇ جەڭگە كىم باش بولغاي؟» دەپ باش قاتۇرماقتا، سەردارلارنى بىر- بىرلەپ كۆزەتمەكتە. مانا ئەمدى ئوبدان بولدى، بىر ياش سەردار ھازىر بولۇپ، بۇ مۈشكۈل ئىشنى ئۆز زىممىسىگە ئالدى.

ئەنە، قاغان كۈلمەكتە، مىسكىن كۆڭلى سەپەر تارتقان قۇتلۇق سانغۇن لەشكەر-سەرۋازلارنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ چوڭقۇر ئېقىنلاردىن كېچىپ ئۆتمەكتە، ئىغدەك داۋانلاردىن ئاشماقتا، قوقاستەك قۇملۇقلار- نى كەچمەكتە...

گۈلخان ئۆچتى، دۇمباق چېلىندى، ئۇزاق بىر كەچ كۈز كېچىد- سىنى كىرىپك قاقماي تاڭ ئاتتۇرغان قۇتلۇق سانغۇن چېدىر تېشىغا چىقىپ كۈنچىقىش تەرەپكە تەزىم قىلدى. ئۇ تاڭ بىلەن تەڭ يېتىپ كەلگەن قاغان خادىمىنى قوبۇل قىلدى ۋە «ئوردىغا تېز قايتىڭىز، كۆزىمىز يولىڭىزدا» دېگەن يارلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ئاشتا قىلمايلا يولغا چىقىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. ياغلاقلار لىك قۇتلۇقنىڭ گېپىنى تەكرار- لىدى:

— سەردارىمىز دەيدۇكى، ئولتۇرغانلار قوپسۇن، قوپقانلار ماڭ-
سۇن، ماڭغانلار بۈگۈرسۇن...

17. ئاتا ۋە بالا

— جانابى سانغۇن، ئوردۇبالىق ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتتىمۇ،
يا مېڭىپ-مېڭىپ قىردىن ئاشالمايۋاتامدۇق، — دېدى بىر مېڭباشى
قۇتلۇققا ياندىشىپ كېلىپ، — ئەجەب كۆرۈنمەيدىغۇ ئۇ شەھەر؟
قۇتلۇق كۈلۈپ قويۇپ، كونا گېپىنى تەكرارلىدى:
— غەيرەت قىل توغرىل مېڭباشى، بىردەم ماڭساڭلا ئىسسىق
ئۆيۈڭگە يېتىۋالالايسىن.

قۇتلۇقنىڭ چىرايىدا ئاتا مىراس سۈر بولغىنى بىلەن، خېلى
گەپدان ۋە چاقچاقچى ئىدى، ئادەملەر بىلەن ئاسانلا ئۇچەكشىپ
كېتەلەيتتى. «بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا» دەپ گەپ باشلايتتى ئۇ جاپالىق
چۈشكۈنلەردە لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىۋېلىپ. «بۇرۇننىڭ بۇرۇنى-
سىدا» دىن كېيىن تۇخۇمغا ئۆتەتتى، تۇخۇمدىن چۈچىگە ئۆتەتتى،
چۈچىدىن توخۇغا ئۆتەتتى. توخۇدىن كېيىن يەنە تۇخۇمغا قايتىپ
كېلەتتى، ئۇنىڭ چۈچىكى مانا مۇشۇنداق داۋام قىلاتتى. ئەمەلدە بۇ
كىچىك چېغىدا ئانىسىدىن ئۆگىنىۋالغان «ئۇيقۇ كەلتۈرگۈچى» چۆ-
چەكلەر ئىدى.

«بىردەم ماڭساڭلا» دېگەن گەپنى يېقىندىن بېرى قانچە قېتىم
تەكرارلىغىنىنى قۇتلۇقنىڭ ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ. نېمىلا بولمىسۇن بەش
يىل مابەينىدە خۇددى كۆچمەن چوپانلاردەك كۆچۈپ يۈرۈپ، گاھى

جەڭ قىلىپ، گاھى يول بېسىپ ئون جېنىنىڭ بىرى قالمىغان بۇ لەشكەرلەر بۇ گەپتىن كېيىن ئوبدانلا جانلىنىپ كېتەتتى.

دېيىسىمۇ، ھېلىقى جاڭگالدا «بىردەم ماڭساڭلا ئىسسىق ئۆيۈڭگە يېتىۋالالايسىن» دېگەن گەپ تەكرارلانغاندىن بېرى، ئۇلار يەنە نەچچە كۈنلەپ جىددىي يول يۈردى، قارلىق تاغدىمۇ توختاپ قالمىدى. ئون ئۇيغۇر، توققۇز ئوغۇز ھامىيلىقىدىكى قارام قەبىلىلەردىن ئۆتكەندە، ئىسسىق ئۆيلەردە ئانچە-مۇنچە مېھمانمۇ بولۇشتى، ئوزۇق-تولۇك تولۇقلاپ، ئات يەڭگۈشلىۋېلىشتى. ئىككى قېتىملىق قاغان يارلىقى ئۇلارنىڭ ئايىغىنى خېلىلا چاپسانلاشتۇردى.

شاماللىق ئەمما بۇلۇتسىز كۈنلەرنىڭ بىرى. قۇتلۇق كېتۈپتېپ ئات ئۈستىدە ئۆرە بولدى - دە، يىراققا كۆز تىكىپ نېپىلەرنىدۇر كۆرگەندەك:

— قاراڭلار، ئوردۇبالىقنىڭ ھەيۋەتلىك قوۋۇقلىرىنى كۆرۈۋاتىدەن، — دەپ تۈۋلۈۋەتتى ھاياجان بىلەن.

توغرۇل مېڭباشى، ياغلاقار لىڭ ۋە باشقا بىرقانچە سەردار بېگەر-دىن كۆتۈرۈلدى، رەڭمۈرەڭ تۇغ-ئەلەملەرنىڭ ئۈچىنى كۆرۈپ ساند-غۇننىڭ چاقچاق قىلمايۋاتقىنىغا چىنپۈتتى ۋە بىر-بىرىگە قارىشىۋېلىپ، شارىتىدە كەينىگە بۇرۇلدى.

— ئاڭلاڭلار، قۇتلۇق سانغۇن دەيدۈكى...

ئۇلار كىچىك بىر تۈزلەڭلىكنى بېسىپ ئۆتۈپ خاكاس دەۋرۋازى-سىنىڭ سىرتىدىكى كەڭ-كەڭرى تىلاۋەت مەيدانىدىن چىقىپ كەلدى، ئۇ يەردە يۇرت ئەھلىنىڭ بىتاقەت بولۇپ ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇرغانلى-قىنى كۆرۈشتى.

تۈزلەڭلىك ئادەم بىلەن لىق تولغانىدى، قارىماققا، ئوردۇبالىقنىڭ جىمى پۇقراسى بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەندەك قىلاتتى. ئاق چاچلىق

ئاتلار ھەم ئانىلار، بالىلىق چوكانلار ۋە بالىلار ئادەم دېڭىزىنىڭ ئالدى گىرۋەكلىرىدە تۇراتتى. ئەركەكلەر قوي سوياتتى، ئوتۇن توشۇپ ئوت قالايتتى، ئۈلۈم-ئۈلۈم سۈت-قىمىز تېخى ھارۋىلاردىن چۈشۈرۈلمىگەن، لەشكەرلەرنى ئىسسىنئوالسۇن دەپ ئاق ئۆي تىكىلىپ، يۈزلەپ يەرگە گۈلخان يېقىلغانىدى.

تەقەززا بولغان پەيتلەر يېتىپ كەلدى. ئىككى تەرەپ بەئەينى كۈچلۈك دولقۇنلاردەك ئالغا سۈرۈلدى. ئادەم بىلەن ئادەم قوشۇلدى، ئەلەم بىلەن ئەلەم گىرەلەشتى. ناغرا بىلەن دۇمباق چور بولدى. كۈلكە بىلەن كۈلكە بىرلەشتى. يىغا بىلەن يىغا ئۇلغايىدى. بەش يىللىق كۈتۈش، بەش يىللىق زارىقىش ئادەملەرنى بىر جان، بىر تەنگە ئايلاندۇرۇۋەتتى.

ئايرىلىش دېگەن شۇنداق بولىدىكەن، ئۇ بۇنى سېغىنىدىكەن، بۇ ئۇنى سېغىنىدىكەن، ئايلار ئۆتىدىكەن، يىللارمۇ ئۆتىدىكەن. ئاي-رىلغانلار ھايات بولسلا دىدارلىشىدىغان قۇتلۇق كۈنلەر ھامان يېتىپ كېلىدىكەن.

تۈمەنباشى بەگبارىس بىلەن ئىنسى تاراس تېكىننى قۇتلۇق سانغۇن يىراقتىنلا تونۇۋالدى. ئۇلار ئايالى كەدىرە بىلەن ئوماق قىزى ئايچەچەكنى بۇ مەنزىلگە بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى. قۇتلۇق سانغۇن ئۇلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى، ئايالىنى باغرىغا باستى، ئايچەچەكنى تويىي سۆيدى.

مۇراسىم باشلاندى، ئېرچۈك باخشى ئىسرىق سېلىپ جىن كۆ-چۈردى. لەشكەرلەر كۈن تەڭرىگە ۋە ئاي تەڭرىگە توققۇز مەرتەم باش ئۇرۇپ، كۆك ئەلەمگە ئۈچ قېتىم تەزىم قىلدى، گۈلخانلاردىن ئاتلىدى، يېڭىۋاشتىن سەپ تۈزۈپ شەھەر تامان يۈرۈپ كەتتى.

قۇتلۇق ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئوردۇبالىقىنىڭ شىمالدىكى چوڭ

قوۋۇقىدىن ئۆتۈپ، شەھەر ئىچىگە كىرىپ كەلدى-دە، غول كوچىلار-
نىڭ بىرىگە قەدەم قويدى.

ئۇلار ئاتلىرىنى ئىختىيارغا قويۇپ بېرىپ، يانمۇيان كېلىشەتتى-
يۇ، كۆڭلىدە تۈگۈن باردەك ھېچكىم ئۈندىمەيتتى. «تاراسقۇ سۆزگە
ناقىس چوڭ بولغان، ئەمما بەگبارسىچۇ، بەگبارسقا نېمە بولدىكىن،
قاغان يېنىدىكى يېڭى مەنسەپ ئۇنى ئېغىر-بېسىق قىلىپ قويدى-
مىكىن؟»

قۇتلۇق ئايرىلغىنىغا كۆپ يىللار بولغان، كۆپ قېتىم چۈشىگە
كىرگەن بۇ شەھەرگە، تونۇش كوچىلارغا توپىماي قارايتتى. لېكىن بۇ
يەر ئۇبدانلا ئۆزگەرگەن، موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان ئادەملەرنىڭ،
كولدۇرمىلىق كارۋانلارنىڭ ئاۋازى شالاڭلاشقان، ئىككى قاسناقتىكى
تۇتاش دۇكانلار نېمىشىقدۇر تاقالغان، بۇ يەردە دائىم سودا قىلىدىغان
تابغاچ ۋە سوغداق سودىگەرلىرىنىڭ، يەرلىك دۇكاندارلارنىڭ ئۆز
مېلىنى ئۆز تىلىدا ماختاپ-ئۇچۇرۇشلىرى، قوشاق قېتىپ خېرىدار
چاقىرىشلىرى ئاڭلانمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. كوچا چۆلدەرىگەن،
ئەتراپتا شامال ھۇۋلايتتى. سوغۇق شامال نەلەردىندۇر تېپىۋالغان كىر-
پىدەك يۇمىلاق قامغاقلارنى ۋە پارچە پايىتىسلارنى قوغلاپ يۈرەتتى.
ئۆيمۇئۆي قاتراپ يۈرۈيدىغان غېرىب-غۇرۇۋالار، ئاجىز-ئۇرۇق قەلەن-
دەرلەر، ئىگە-چاقىسىز مۇساپىرلار قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇراتتى.
بۇ مەنزىرىدىن قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى يېرىم بولاتتى، ئۆزىچە بۇ
سىرلارنىڭ تەكىتىگە چۆكەتتى.

ۋاقىت مانا شۇنداق نەرسە، ئۇ ئاللىكىمىلەرگىدۇر شاپائەت قىلىپ،
قىرانلىق، كۈچ-قۇۋۋەت ۋە گۈزەللىك ئاتا قىلىدۇ، يەنە ئاللىكىمىلەرگە-
دۇر تەتۈر قاراپ، قىرانلىقنى، كۈچ-قۇۋۋىتىنى ۋە گۈزەل چاغلىرىنى

تارتىۋالدى. مانا بۇ ھەقىقەت، مانا بۇ ئىمتىياز. لېكىن ئادەملەردىمۇ شۇنداق ئىمتىياز باركى، ئۇلار ئەقىل ۋە باتۇرلۇق بىلەن ۋاقىتنىڭ ئىمتىيازغا چەك قويايلىدۇ. ئەقىل ۋە باتۇرلۇقتا كەم بولسا، ئادەملەر ئاقىۋەتنى ئۆزىدىن كۆرسۈن!

شۇنداق، شەھەر ئۆزگەردى، ئادەم ئۆزگەردى. كۆزنى يۇمۇپ- ئاچقۇچلا ئۆتۈپ كەتكەن بەش يىل ئىچىدە ئادەملەر ئادەم پېتى قېلىۋەردىمۇ، ئادەملەرگە جەڭگاھ بولغان بۇ كەڭ دۇنيا ئەقەللىسى بىر دەققىمۇ جىم تۇرمىدى...

ئاتنىڭ ھۆكۈمى — تەڭرىنىڭ ھۆكۈمى.

تۇنباغا تارخاننى دادا دەپ بىلگەن، بەگبارسىنى تاغا دەپ كۆنگەن قۇتلۇق مىڭباشى قەتلىئام كۈنى دادا پەرمانى ۋە تاغا پەرمانى بىلەن مىڭ نەپەر جانباز لەشكەرنى باشلاپ كېلىپ دېۋان ئىچىگە ئەڭ ئاۋۋال بۆسۈپ كىردى. ئەركەك يولۋاستەك ھەيۋە كۆرسىتىپ، «تۇت» دېگەند- نىڭ ھەننىۋاسىنى تۇتتى، «چاپ» دېگەننى چاپقۇزدى، «ئات» دېگەند- گە ئوق ئۈزدى، دەھشەتلىك قۇيۇن بولۇپ، ئىچكى-تاشقى شەھەرلەر- نى نەچچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى. ئۇ كىرمىگەن ئوردا ئىچى، قاتۇن شەھىرى، ئاسىيلارنىڭ ئۆي-جايى قالمىدى. ۋاپادارلىق مانا شۇنداق ھەغدادىغا يەتكۈزۈلدى.

كىم بىلسۇن، تەقدىر تاپتىن چىقتى، تۇتقان ئادەملىرىنىڭ بىرى قالدۇرۇلماي جاللات ئالدىغا ھەيدەپ بېرىلدى. باشلار كېسىلدى، قان يامرىدى، سوغداقلارمۇ، ئاسىيلارمۇ، ئۇششاق بالىلارمۇ ھەسرەت بىلەن جان بەردى.

بىراق، ئىش بۇنىڭلىق بىلەن تۈگىمىدى، ئاققان قانلاردىن قۇت- لمۇقنىڭ كۆڭلى ئاينىدى، چۈشى بۇزۇلدى، ئارامى قاچتى، بېشى

تەكپىگە تەگدىمۇ، ئاق يەكتەكلىك مانى موزاكنىڭ جىلمىيىپ تۇرغان تەلەتى كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى، ياق، موزاك ئەمدى كۈلمەيتتى، ئۇ قۇتلۇقنى نەزىرىدىن ساقىت قىلىۋەتكەندەك، مەسخىرىلىك باش چايد-قايتتى. «مانى بورخان نەزەر سالغان، پېشانىسىدىن نۇر چاقايىدىغان ھېلىقى يىگىت سەنمۇ» دەپ سوئال قويغاندەك قىلاتتى. بۇ سوئال ئۇنى قىينايتتى، بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئاقلىنىڭ «ئادەم تەڭرى بىلەن ھايۋان ئوتتۇرىسىدىكى بىر مەخلۇق، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا تەڭرىنىڭ مېھرىبانلىقى بىلەن ھايۋاننىڭ ۋەھشىيلىكى تەڭ باراۋەر ئورۇن ئالغان. لېكىن بۇ ئىككى ئالامەت شەيتاننىڭ ئازدۇرۇشى تۈپەيلى، بىر ۋۇجۇدتا تەڭ نىسبەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمىدۇ، تەڭرىنىڭ ئۆلۈشى غالب كەلسە، ئادەم تەڭرىگە تارتىدۇ، مېھرىبان بولىدۇ؛ ھايۋاننىڭ ئۆلۈشى غالب كەلسە، ئادەم ھايۋانغا تارتىدۇ، ۋەھشىي بولىدۇ. مېھرىبانلىق ۋە ۋەھشىيلىك تەڭرى بىلەن ھايۋاننىڭ تۈپ ئالامىتىدۇر» دېگەن سۆزنى ئەسكە ئالاتتى ۋە ئۆزى كۆرگەنلىكى ئالامەتنىڭ ھەممىسىنى ئالقىنىغا قويۇپ دەڭسەشكە باشلايتتى.

ئۇ ئاشۇ كۈنلەردە بۇلارنى دەڭسەپ كۆردىمۇ، نەتىجىگە قاراپ بىر قىسما بولۇپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن ئونمىڭبېشلىق سەردار بولۇپ كۆپ ئۆتمەيلا قاغاننىمۇ، ئۆزىنىمۇ تەڭلىكتىن خالاس قىلىدىغان، كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيىمەيدىغان بىر چارنى تېپىۋالدى-دە، ئۆز ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ خاكاسلار يۇرتىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى...

قۇتلۇق ئاتلاندى، ئۇنى قاغان ئۆزى ئۇزاتتى، قاغاننىمۇ، قۇت-لۇقنىڭمۇ كۆڭلى تىنچىدى. بىراق، قاغانلىقنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرى تەڭرى ئۇرغاندەك، ياكى موزاكنىڭ قارغىشىغا كەتكەندەك، نېمىشقىدۇر ئىلگىرى باسمىدى.

تۈمەنباشى بەگبارس ئادەت بويىچە، ھارۋا-ھارۋا ئېسىل تارتۇق-

لارنى، پىلدەك يوغان ئارغىماقلارنى ۋە يېڭى قاغاننىڭ سالام-سەھىتىنى ئېلىپ، تاڭ ئەلچىسى لياڭ ۋېنشىۋ بىلەن بىللە چوڭ ئاستانغا يېتىپ باردى. تارتۇق تاپشۇرۇلدى، سالام يەتكۈزۈلدى، ئەمما ئىشلار بەگبا-رىس ۋە لياڭ ۋېنشىۋنىڭ كۈتكىنىدەك نەتىجە بەرمىدى. تاڭ دېزۇڭ تارتۇقلارغا تارتۇق بىلەن، سالامغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇردى، قاغان ئەلچىسىگە بۇرۇنقى شاھلار ئىلتىپات كۆرسەتكەندەك ئىلتىپات كۆرسەتمىدى. ئەڭ يامىنى، ئۇ يېڭى قاغان تۇنباغاغا مۇنداقچىلا نام بېرىپ قويۇپ، قاغانلىق نامى بىلەن ئېتىراپ قىلىشنى نىمىشقىدۇر تىلغا ئالمىدى، ئات-يىپەك سودىسىغىمۇ ھەۋەس قىلمىدى.

يېقىندىن بېرى، تاڭ قوۋمى بىلەنمۇ، ئۇيغۇرلار بىلەنمۇ خۇددى ئىت-مۈشۈكتەك يامان ئۆتۈۋاتقان تۇبۇت زەنپۇسىنىڭ ئەمدى تاڭ ئوردىسىغا ئەركىن كىرىپ، ئەركىن چىقىۋاتقىنىنى، ئوردىنىڭ ئۇلارغا ئوڭ كۆزى بىلەن قاراۋاتقىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بەگبارىس بىرمۇنچە ئاچچىق يۇتۇپ، رەللە بولۇپ قايتىپ كەلدى.

شۇ يىلى يازدا يەنە «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەكلا بىر ئىش يۈز بەردى. بۇ ۋەقە يېڭى قاغان تۇنباغاغا خېلى قاتتىق ھار كەلدى. يەنى، تاڭ دەيزۇڭ زامانىدىن بېرى ئۇلۇغ ئاستانىدە تۇرۇپ ئات سودىسى قىلىۋاتقان قاغان تاغىسى تۇدۇن يالۋاچ چاڭئەندىن قوغلىنىپ، ئوردۇبالققا قاراپ يولغا چىقىپ جىنۋو^①غا يېتىپ كەلگەندە، جىنۋو باقاۋۇلى جاڭ گۇاڭچىڭ تەرىپىدىن قەتلىئام قىلىندى، نەچچە مىڭ ئات-تۆگە، يۈز مىڭ توپ تاۋار-دۇردۇن ئۇنىڭ چۆنتىكىگە

① جىنۋو — تاڭ دەۋرىدىكى بىر مۇھىم بازارنىڭ نامى، ئورنى ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىكى ئۇلۇنگىر ئايمىقىنىڭ غەرب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ.

چۈشۈپ كەتتى. توققۇز يۈز نەچچە ئادەم تۇدۇن بىلەن بىللە ئۆلتۈرۈلدى. يەنە بۇ باقاۋۇل بەگ پادشاھقا مەكتۇپ يوللاپ، ئۇيغۇرلار ئۈستىگە لەشكەر تارتىشنى ئىلتىماس قىلىۋاتقۇدەك^① دېگەن گەپلەرمۇ تۇنباغاننىڭ قۇلقىغا ئاڭلىنىپ ئۆلگۈردى.

چوڭ ئاستاندىن يېتىپ كەلگەن مىش-مىشلارغا قارىغاندا، تاڭ دېزۇڭ ئانا ۋەسىيىتىنى يەتتە قات ئاسماننىڭ ئۇ قېتىغا چۆرۈۋېتىپ خەتەرلىك بىر ئىشقا قول تىققان، يەنى تۇبۇتلار بىلەن ئەمدە تۈزۈپ، ئۇيغۇرلارنى چەتتە قالدۇرۇش كويىغا چۈشكەندى.

مىلادىيە 630- يىلى تۇبۇت ئاتامانى سۇڭزەن گەنبۇ چىڭخەي - شزاڭ پاسىلىدا تۇبۇت خانلىقىنى قۇرۇپ، لىخاسانى مەركەز قىلغان ۋە ھەدەپ كۈچىيىشكە باشلىغانىدى. مىلادىيە 641- يىلى تاڭ ئېلى مەلىكە ۋېن چىڭنى ئاتامان سۇڭزەن گەنبۇغا ياتلىق قىلدى ۋە ۋاقىتلىق تىنچلىقنى قولغا كەلتۈردى. مىلادىيە 650- يىلى بۇ ئاتامان ئۆلۈۋىدى، ئارا بۇزۇلدى، تاڭ چېگرىسى يەنە تىنچىمىدى.

مىلادىيە 755- يىلى تاڭ سەردارلىرى ئۆڭلۈك-سۆيگۈن ئىسيان كۆتۈردى، ئىككى ئاستانە قولىدىن كېتىپ، ئەھۋال يامانلاشتى. تاڭ ئېلىگە كەلگەن بۇ بەختسىزلىك تۇبۇتلارغا پۇرسەت يارىتىپ بەردى. ئۇلار تەرەپ-تەرەپكە لەشكەر چىقىرىپ، گەنسۇدىكى خېتاۋ ۋە لۇڭشى ئەتراپلىرىنى قامال قىلىۋالدى. تاڭ ئوردىسى ئادەت بويىچە ئۇيغۇر قاغانلىقىدىن ياردەم سورىدى ۋە نىڭگو مەلىكىنى بايانچۇر قاغانغا ياتلىق قىلىپ، تۇغقان بولدى. ئۇيغۇر ئاتلىقلىرى تۇبۇتلار ئۈستىگە تاشلاندى، تۇبۇتلارنى سۈرۈپ توقاي قىلىپ، رەسۋاسنى چىقىرىۋەتتى. تاڭ ئور-

① «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» 226- جىلدتىكى ئەسلى سۆز.

دېسىمۇ ئۇيغۇرلارغا ئىشەنچ باغلاپ، ئۇيغۇرلارنىڭ غەربىي يۇرتتىكى تۇبۇتلارغا زەربە بېرىشىگە ۋە غەربىي يۇرتنىڭ تىزگىنىنى قولغا ئېلىشقا سۈكۈت قىلغانىدى.

يالۋاچلارنىڭ ئېيتىشىچە، تاڭ دېزۇڭ تېخى يېقىندىلا تۇبۇتلار بىلەن ئەھدە تۈزۈپ، ئۇلارنىڭ تارىم يۇرتلىرى ۋە خېشى كارىدورىغا ئىگە بولۇۋېلىشىغا يول ئېچىپ بەرگەنىدى. شەكسىزكى، تاڭ ئوردىسىنىڭ ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ غەربىي يۇرتتىكى جىمى مەنپەئەتى ئەمدى يامان كۆزدىن خالىي بولالمىتتى. ئوتتۇرا ئىقلىمدىن ئەمىن تاپقان تۇبۇتلارنىڭ شىمالدىكى ئۇيغۇرلارغا قاراپ شىلتىڭ ئاتىدىغىنى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

تۆت يىلدىن بېرى، ئوتتۇرا ئىقلىمدا بىرەر چوڭ يېغىلىق بولمىدى، چېگرا تىنچلىقتا ئۆتتى. لەشكەرلەرگە ئات سەپلەشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ چۈبە ۋە بايرىقۇ قەبىلىلىرىدىن ئەرزان باھادا ئات سېتىۋالىدىغان بولۇپ قالدى. چوڭ ئاستانىدە سېتىلىدىغان بىر ئۇيغۇر ئېتىنىڭ باھاسى تاڭ دەيزۇڭ زامانىدىكى قىرلىق تەپكە شايدىن، ئاران بىر تەپكە شاينغا چۈشۈپ قالدى. ئات بازىرىغا ئاپەت تەگدى. قاغانلىق سودىسىنىڭ جان تومۇرى ئۈزۈلۈشكە قاراپ يۈزلەندى. سوغداقلار قارا-قويۇق قەتلىئام قىلىنغاچ، سودا قىلىدىغان سوغداق قالمىدى. كارۋان ئازلاپ، مال يۈرۈشىمىدى، قاغانلىقىمۇ، مەنەسپدار ۋە ئاۋام-پۇقرامۇ نامراتلىققا يۈزلەندى...

لىلا گەپ قىلغاندا، قاغان تۇنباغا بۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىنى ئەسلا ئۈمىد قىلمايتتى. ئۇنىڭ قانداشلىقىنى قايرىپ قويۇپ بۆكۈ قاغانغا تىخ سېلىشىمۇ، سوغداقلارنى جازالاپ، پاك قولىنى قانغا بويىشىمۇ، مۇ تاڭ دېزۇڭنى رەنجىتمەسلىك ئۈچۈن، مۇھىمى قاغانلىق بىلەن پۇقراننىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئىدى.

«نېمە ئۈچۈن ئوردا ماڭا ئوتۇغات بەرمەيدۇ، نېمە ئۈچۈن بۇنچىۋالا كۆپ كۆڭۈلسىزلىكلەر يۈز بېرىدۇ؟» دېگەن بىر تالاي قىيىن سوئال تۇنباغانىڭ مېڭىسىدە لەيلەپ يۈرەتتى، تۇن قاراڭغۇسىدا قالغان - دەك گاڭگىرايتتى، كاللىسى قاپاق بولۇپ كەتسىمۇ، خىيالىنى بىر ياققا چىقىرالمىتتى، ئېرچوك باخشىنىڭ رەملىرىدىنمۇ تۈزۈكرەك بىر جاۋابقا ئېرىشەلمەيتتى، تەڭرىگە ئاتاپ قىلغان قۇربانلىقلىرىمۇ، نەزىر - تىلاۋەت - لىرىمۇ كۈچىنى كۆرسەتمەيۋاتاتتى.

پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ قالغان تۇنباغا بىرقانچە قېتىم كېڭەش چاقىرىپ، ئاقىل - مۆتىۋەرلەرنىڭ تەكلىپلىرىنى ئاڭلاپمۇ باقتى، ۋەلىئەھد تاراسمۇ دەردىگە دەرمان بولالمىدى. ئاستانىدىن خاپا بولۇپ قايتىپ كەلگەن بەگبارس ھېچكىمگە چىراي ئاچمايدىغان، ئېچىلىپراق گەپ قىلمايدىغان بولۇۋالدى، گەپ قىلدىمۇ، ئۇنىڭ ئاغزى - دىن ئوبدان گەپ چىقمايتتى.

— بىز تابغاچلاردىن نېمىمىزنى ئايدۇق، لەشكەر دېسە لەشكەر بەردۇق، ئات دېسە ئات بەردۇق، — دەيتتى ئۇ، سېرىق چىشلىرىنى تاش چاپنىغاندەك غۇچۇرلىتىپ، — قارىمامدىغان ئەمدى ئۇلارنىڭ ھالىغا. باش ئاغرىقى ئازراق ساقىيىۋىدى، كونا ئۆلىپتىنى ئۇنتۇپ، تۇبۇتلار بىلەن ئىچپەش تارتىشقىلى تۇردى. قاغان تاغىسىنى ئۆلتۈرگە - نىنى دېمەمدىغان تېخى، بۇنداق خورلۇقنى كۆتۈرۈپ يۈرگىچە... — دەيتتى ئۇ، بەزىدە ئۆزىچىلا قايناپ كېتىپ.

تۇنباغا بەگبارسنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەتتى، بەزىدە ئۆزىمۇ شۇند - داق ئويلاردا بولاتتى. بىراق، ئۇنىڭ چۈشىنىدىغىنى ئەلۋەتتە بەش يىل بۇرۇنقى بەگبارس، ھەتتا كۆپ يىللار ئىلگىرىكى بەگبارس ئىدى. ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى، بۇنداق قايناپ، قاغان ئۈچۈن ۋە قاغان تاغىسى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆزى ئۈچۈن قورساق كۆپىكى قىل -

ۋاقتىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى.

بەگبارىس ئوتۇغات ئىلتىماسىنى ئېلىپ ئەلچىلىككە بارغاندا يارام ئاتتىن بەش يۈز ئاتنى بىللە ئېلىۋالدى. بىراق، تاڭ ئوردىسى نېمىشقىدەك دۇر بۇ ئاتلارنى سېتىۋالمايدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاتلىرىنى تۇدۇن يالۋاچقا ئامانەت قويۇپ، قۇرۇق قوللا قايتىپ كەلدى. تۇدۇن يالۋاچ جىنۇۋدا ئۆلتۈرۈلگەندە ئۇ ھەيدەپ كېلىۋاتقان بۇ ئاتلارمۇ ئولجا قاتارىدا جاڭ گۇاڭچىڭنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەنىدى.

بىراق، يېقىندىن بۇيان بەگبارىسنىڭ بەگ-سانغۇنلار ئارىسىدا بەزى بولمىغۇر گەپ-سۆزلەرنى قىلىپ يۈرگەنلىكى، قاغانلىقنىڭ جەنۇبىدىكى چاپىش قەبىلىسىدە تۇرۇشلۇق يىگىرمە مىڭ لەشكەرنى يەنە ئون ئۆتەڭ جەنۇبقا يۆتكەپ، «جاڭ گۇاڭچىڭ بىلەن تۇتۇشىپ، قاغان تاغىسىنىڭ ئۆچىنى ئالمىز» دەپ داۋراڭ سېلىۋاتقىنى قاغانغا ئاڭلىنىپ قالدى. نېمىدىندۇر خاۋاتىرلەنگەن تۇنباغا قاغان لەشكەر ئىچىگە تۆت-بەش قېتىم ئايغاقچى ئەۋەتتى، لېكىن ئۇ ھېچقانداق يىپ ئۇچىغا ئېرىشەلمىدى. يامان يېرى، تۆت ئايغاقچى سۇغا چۈشكەن تاشتەك يوقىلىپ كەتتى. ئويلىمىغان كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا، تايانغۇ-دەك بىرەر ئادىمنىڭ يوقلۇقىغا كۆزى يەتكەن تۇنباغا قۇتلۇقنى ئېسىگە ئالدى ۋە ئىككى مەرتەم يارىلىق يوللاپ، ئۇنى تېز قايتىشقا دەۋەت قىلدى...

قۇتلۇق قاغان ھۇزۇرىغا ئاچ قورساق يېتىپ كەلدى. چانمىسۇن ئۈچۈن، قاغان دەسلەپ تۆت كىشىلىكلا كېڭەش ئۆتكۈزدى. ئاكىسىنى كۆرگۈسى كېلىپ، تېخى تاڭ ئاتماستلا تىلاۋەت مەيدانىغا چىقىۋالغان تاراس ئۇيقۇدىن زادىلا باش كۆتۈرەلمىدى. بەگبارىس ئۆز گېپىنى يورغىلاتتى، ئاخىرىدا قۇتلۇق بىلەن گەپ تاللىشىپ قېلىپ، ئۆزىنى چەتكە ئالدى. ئاخىرقى كېڭەش قاغان بىلەن قۇتلۇق ئارىسىدا-

دىلا داۋام قىلدى.

بەگبارىس ۋە ناراس تېكىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، قۇتلۇق دادىسىنىڭ چىرايىغا سىنچىلاپ قارىدى، ئۇنىڭ مۇشۇ بەش يىل ئىچىدە تېزلا قېرىپ، باشقا بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى، ئۇنىڭغا ئىچ ئاغزىتىقان ھالدا:

— كۆرۈشمىگەن بەش يىلدىن بېرى بەكلا جۈدەپ كېتىپسىز. بىرەر يېرىڭىز ئاغرىمايدىغاندۇ — ھە، — دېۋىدى، تۇنباغا قويۇق ئاق سانجىلغان ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ كۈلۈپ قويدى.

قۇتلۇق شۇم ئېغىزلىق قىلىپ قويغىنىغا شۇ ھامان پۇشايمان يەپقالدى، ئارقىدىنلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسماق بولۇپ، دېدى:

— قاغان دادا، ھۆكۈمالارنىڭ ئېيتىشىچە، ئادەم دېگەن جۈدد-گەنسېرى بەردەم بولارمىش، كىم بىلىدۇ، يىگىتلىكىڭىزگە قايتىۋاتامسىز تېخى؟! ...

— ھا... ھا... ھا...

ئاتا-بالا ئىككىيلەن قوللىرىنى بىر-بىرىنىڭ مۇرىسىگە قويۇپ، ئېچىلىپ-يېيىلىپ كۈلۈۋېلىشتى. بىراق، تۇنباغانىڭ كۈلكىسى شۇنچە-لىك ياسالما ۋە جانسىز ئىدىكى، ئۇ ھازارەتلىك يۈرەك قېتىدىن ئەمەس، بەلكى ئاغزىنىڭ ئۇچىدىنلا چىققانداك قىلاتتى. قۇتلۇقنىڭ كۈلكىسىمۇ قالقانىغا قالقان ئۇرۇلغاندەك يېقىمىسىز ئىدى.

قاغاننىڭ كۈلكىسى خۇددى ئۆمرى كوتا ئەتىياز ئاپتېپىدەك غىل-پال كۆرۈنۈپ قويۇپلا ئۆچۈپ كەتتى، چىرايى پاتلا ئەسلىگە قايتتى. ئۇ ئوق تەگكەن كېيىكنىڭ كۆزىدەك پىلىلداپ قالغان چوغدان-غا ئالغانلىرىنى قاقلىمۇغاندىن كېيىن:

— ھەممىنى ئاڭلىدىڭ، داداڭنىڭ ۋە قاغانلىقنىڭ ئەھۋالى مانا مۇشۇ، ئوردا تېخى ئوتۇغات بەرمىسە، ئۇبۇتلار بىر ياقتا دېۋەيلەپ

تۇرسا، يا ئاتلىرىمىزنى ئالدىغا ئادەم چىقسا. مەندىن قانداق سەۋەنلىك ئوتتى، نېمىنى خاتا قىلدىم دېگەنلەرنى كۆپ ئويلىدىم، ئويلىغان بىلەن ئۇنىڭ نەق جاۋابىنى تاپالمىدىم، — دېدى ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ.

قايتىپ كەلگىنىگە يېرىم كۈن بولا-بولماي، قۇتلۇق نۇرغۇن ئىشلارنى بىلىپ ئۈلگۈردى ۋە دادىسىغا يېقىن كېلىپ پەس ئاۋازدا دېدى:

— پەقەت بىرلا ئىش بار دادا، شۇ ئىش ئوڭغا تارتىسلا ھەممە ئىشىمىز يۈرۈشۈپ كېتىدۇ.

— زادى قايسى ئىش؟ — سورىدى تۇنباغا بىتاقەت بولۇپ.
— چوڭ ئوردىغا يېقىنلاشماق، ئاتلار ئىزدىن مېڭىپ ئوردىدىن قاغانلىق ئوتوغاتى ئالماق زۆرۈر، — قۇتلۇق سۆزىنى چۆچەك ئېيتقان. دەك ئالدىرىماي داۋام قىلدى، — قايسى ئەل ۋە قايسى قوۋم تاڭ شاھىدىن ئوتوغات ئالسا مەدەت ئالغانغا باراۋەر بولىدۇ، شۇ ئەلنىڭ گېيىمۇ، كۈچىمۇ چوڭ بولىدۇ.

— بىز ئالىمىز دېدۇق، لېكىن ئۇلار بەرمىدى. تابغاچلارنى دەپ قولىمىزنى قانغا بويدۇق، ئۇلار بۇنى بىلمىدى، دوست-دۈشمەن ئال-دىدا يۈزىمىزگىمۇ سەت بولدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ — سورىدى تۇنباغا جىددىيلەشكەندەك بولۇپ. قۇتلۇق ئۇلاپلا جاۋاب بەردى:

— كىبىرىمىزنى چۆرۈپ تاشلاپ، كۆڭلىمىزنى بىلدۈرەيلى، ئالا-يۇق، بىر ئوردا مەنەسپدارى قاغان تاغىسىنى ئۆلتۈردى، ئەمما بۇ تاڭ پادىشاھىنىڭ سەۋەنلىكى ئەمەس. قاننى قان بىلەن يۇيىمىز دەپ قېيىداپ يۈرگۈچە، قاننى سۇ بىلەن يۇيىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرسەك، پادىشاھ بۇنىڭدىن تەسرلەنمەسمۇ؟

— سۆزلەۋەر ئوغلۇم، گەپلىرىڭنىڭ جېنى باردەك قىلىدۇ...
— يەنە بار...

ئۇلار ئېچىلىپ-يېيىلىپ پاراڭلاشتى. گەپ ئۇلغىيىپ بەگبارس ئۈستىگە كېلىپ توختىدى، تۇنباغا بىر تالاي پاكىتلارنى يايغان بولسى-مۇ، قۇتلۇق يەنىلا دېلىغۇل بولۇپ قالدى.
— قاغان دادا، بەگبارس سانغۇنىنى ئوبدان چۈشىنىمەن، مەجە-زى توك، مال-دۇنياغا ھېرىسمەن بولغىنى بىلەن باشقىلارغا قارا ساند-مايتتىغۇ.

— ھاياتنىڭ ئۇچۇر-بۇجۇرىنى بىلمەيسەن ئوغلۇم، ئادەم دېگەن ئۆزگىرىدىكەن، تەڭرىمىز ئىنسان بالىسىنى نېمىدەپ قولىنى ئىچىگە ئېگىلىدىغان قىلىپ ياراتتىكىن تاڭ، نەپسى بالا ئادەملەر تېخىمۇ چاپسان ئۆزگىرىدىكەن. ئۇ بەر دېۋىدى، تۈمەنباشلىقنى بەردىم؛ ئەلچىلىككە باراي دېۋىدى، ئۇنىڭغىمۇ ياق دېمىدىم. ئۇنىڭ ئاستانىگە بېرىپ كېلىپلا نە ۋەجىدىن بۇ تەرىقە ئۆزگىرىپ كەتكىنىنى زادىلا ئۇقمايمەن. بىراق ئۇنىڭ ئۆزگەرگىنى راست، بايامقى پەلپەتەش گەپ-لىرىنى ئۆزۈڭمۇ ئاڭلىدىڭغۇ.

قۇتلۇق تۆشەك ئۈستىگە باداشقان قۇردى، جەينىكىنى تىزىدا قويۇپ، مۇشتۇمى بىلەن چېكىسىنى تىردى. بۇ ئۇنىڭ قىيىن ئىشلارغا يولۇققاندا تەكرارلايدىغان كونا ئادىتى ئىدى. ئۇ بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن كېسىپلا دېدى:

— قاغان دادا، تابغاچلار بىر كىم چېقىلمىسىلا باشقىلارغا چېقىلىدۇ. خەق ئەمەس. ھازىرچە ئۇلاردىن بىزگە خەۋپ يەتمەيدۇ. خەۋپ كەلسە ئوردا بىلەن ئەھدە تۈزۈپ، يۈرىكى چوڭايغان ئاشۇ تۇبۇنلاردىن كېلىدۇ. شۇڭا، چاپىش يېرىدە تۇرۇۋاتقان يىگىرمە مىڭ لەشكەرنى باسىملارنىڭ شىمالىي تەرىپىگە يۆتكەشكە، ئوغللىڭىزنى سەردار قىلىشقا

پەرمان چۈشۈرۈڭ. بەگبارس سانغۇنى ئوردۇبالق ئەتراپىدىكى ئىككى تۈمەن لەشكەرگە چوڭ سانغۇن قىلىپ، ئۇنى كۆزىڭىزگە يېقىن تۇتۇڭ، قالغىنىنى ئالدى بىلەن كۆك تەڭرىگە، ئاندىن كېيىن كەمىنە ئوغلنىڭ - غا تاپشۇرۇڭ...

— بۇ... بۇنداق قىلسام قانداق قىلىشارمۇ؟

— قانداق قىلسا بېشىم بىلەن جاۋاب بېرىمەن. پەقەت ياغلاقلار لىڭنى بەگبارس سانغۇنىنىڭ قول ئاستىغا قويۇپ، بىرەر مىڭنىڭ مىڭبېشىلىقىغا كۆتۈرسىڭىزلا كۇپايە.

— ھېلىقى تابغاچ بالىنىما؟

18. سىرلىق ساياھەت

قۇتلۇق، قاغان ئالدىدىن قايتىپ چىققاندا ياغلاقلارنىڭ ساقلاپ تۇرغىنىغا بىر ئاش پىشىم بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ياغلاقلاردىن تىزگىنىنى ئېلىپ، ئاسلىقلارغا بىر ئىزغىپلا مىنىۋالدى ۋە دىۋان دەرىۋازىسىدىن چىقىپ تۇن قاراڭغۇسىغا قاراپ شۇڭغىدى.

— قارا ئۇكا، شەھىرىمىز نېمىدېگەن چوڭ، ئاسمىنى نېمىدېگەن كەڭ، ئاۋۇ يۇلتۇزلارچۇ تېخى؟ — دېدى قۇتلۇق بەخىرامان كېتىۋاتقان ياغلاقلارغا گەپ تاشلاپ.

كۈھىقاپتىن چىققاندا ھۇشقىتىپ تۇرغان كۈز شامىلى گۈگۈم چۈشمەستىلا توختاپ قالغان، شامالدىن كېيىنكى كەڭ ئاسمان خۇددى يۇيۇپ قويغان قارا شېشىدەك سۈزۈلۈپ كەتكەنىدى. شېشە يۈزىدە يۇلتۇزلار كۆز قىسىشاتتى، گاهىلىرى تولغان ئايدەك يوغان، گاهىلىرى

چېچۈپنىڭ ئالماس ئۇۋىقىدەك كىچىك ئىدى. ئاسماننىڭ بۇرچىدە، قۇتلۇققا تونۇش خاكاس قوۋمى تەرەپتە قۇتۇپ يۇلتۇزى يورۇپ تۇراتتى. ساما كىندىكىدىن ئۇزۇلۇپ چۈشكەن بىر تەنھا يۇلتۇز ئۇچۇ-ۋېتىپ ئۇزۇن بىر ئوتلۇق ئارغامچىنى ھاسىل قىلاتتى. دە، خۇددى پادىچى ئاتقان سالىمدەك، ئۇدۇل بېرىپ قۇتۇپ يۇلتۇزى تەرەپكە تاشلىناتتى.

قۇتلۇق دادىسى بىلەن مۇڭداشقاندا، ھەر قېتىم تاۋى بىر غېرىچ ئۆسۈپ، تېرىسى كەڭرىپ قالغاندەك يەڭگىلەپ قالاتتى. بۈگۈنمۇ دەل شۇنداق بولدى. ئۇ قاغان بىلەن ئېچىلىپ-يېيىلىپ پاراڭلاشتى، دەردى بىلەن ئورتاقلاشتى، دادىسىنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ، ھەرھالدا خۇشال بولۇشى، بۇ خۇشاللىقتىن قۇتلۇقمۇ تەڭ لەززەت ئالدى.

قۇتلۇق بىلىدۇ، ئۇ تېخى ئاق-قارنى پەرق ئەتمەستىلا تۇنباغا-نىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ چاغلار ئۇنىڭ ئاتا سۆيگۈسىگە، ئانا مۇھەببەت-تىگە ۋە قېرىنداشلىق مېھرىگە تويۇنمىغان چاڭقاق چاغلىرى ئىدى، قەلبىدىن ئىبارەت بۇ سۇسز بىنەم كىملىرىنىڭدۇر سۇ باشلىشىنى، كىملىرىنىڭدۇر ئۇرۇق چېچىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ تۇنباغا بىلەن ئۇچراشقان كۈنلا تەشنا يۈرىكىگە مېھىر-مۇھەببەت ئۇرۇقىنىڭ چېچىلغانلىقىنى، ئاتلىق مېھرى بۇلىقىدىن ئېقىپ كەلگەن سۆيگۈ دەرياسىنىڭ چىلاشقۇدەك سۇ بەرگەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئاتا-بالىلىق، ھەتتا ئانا-بالىلىق ئۇرۇقلىرى شۇنداق تېز يىلتىز سۈردى-كى، ئۆتۈپ كەتكەن يىگىرمە نەچچە يىل مابەينىدە بۇ يىلتىزدىن سۇ ئىچكەن كۆچەت باراقسان كۆكلەپ، ھەرقانداق بوران-چاپقۇنغا بەر-داشلىق بېرەلگۈدەك يوغان شەمشادقا ئايلاندى، ئۇنىڭ سايسى دادى-سىنىڭمۇ، ئۆزىنىڭمۇ، تاراسىنىڭمۇ ھەتتا بۇ جەمەتتىكى كېلىنچەك-نەۋ-بىلەرنىڭمۇ پاناھگاھى بولۇپ قالدى.

قۇتلۇق ئىشنى تەتقىق قىلىش، مىڭ غۇلاچ چوڭقۇرلۇققا يىلتىز تارتقان بۇ شەمشاد تا قىيامەتكىچە ياشنايتتى، ئاتا-بالا مېھرى ئۇنى بوران-چاپ-قۇندىن، يامغۇر-يېشىندىن ساقلايتتى، مۇرتى كەلسە، بۇ شەمشاد ئۈچۈن جان بەرسىمۇ، ئۇ رازى ئىدى.

— ئاستا...

ياغلاقارنىڭ پىچىرلاپ دېگۈدەك ئېيتقان سۆزى قۇتلۇقنىڭ خىيال يېنىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. ئۇنىڭ سەزگۈر ئاتەك سەگە كېلىشىپ، قانداق-تۈر بىر شەپكىگە قۇلاق سېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئېتىنى توختاتتى.

— قۇتلۇق ئاكا، ئاڭلاپ بېقىڭا، كەينىمىزدىن بىرەر شەپكە كېلىۋاتامدۇ-ئېمە؟

قۇتلۇق قۇلاق سالىدى. يىراق بىر يەردە مۈشۈك مياڭلايتتى، نەدىدۇر ئىككى-ئۈچ چىكەتكە بەسلەشكەندەك چىرىلدايتتى. كىمىنىڭدۇر ئىتى ئۈزۈپ-ئۈزۈپ قاۋايتتى.

— قۇتلۇقنىڭدىن چاتاق چىقىمىغاندۇ ياغلاقار، — سورىدى، قۇت-لۇق ھېچقانداق شەپكە ئاڭلىمىغاندىن كېيىن خىيالىنى بۇزۇۋەتكىنىگە خاپا بولغاندەك مەسخىرە بىلەن.

ياغلاقار ئۆز قۇلقىغا ئىشنى تەتقىق قىلىشقا ئىشەنچىمۇ، بايامقى شەپكىنى قايتا ئاڭلىيالمىۋاتاتتى.

— ياق... ياق...، تېخى ھېلىلا بىر يۈزۈن شەپكىنى ئاڭلىغىنىم راست، ئادەمنىڭ ئايىغ تۇشىغا ئوخشايدۇغۇ دەيمەن، — ياغلاقار شۇنداق دېدى، غودۇڭشۇپ قويۇپ ئېتىغا يېنىك قامچا ئۇردى، ئېتى تالامۇشۈككە شىپىرلاپ، مېڭىشنى تېزلەتتى.

كۆپ بولسا ئەللىك قەدەمچە يول يۈردىمىكىن، ئەمدى ياغلاقار ئەمەس، قۇتلۇق سانغۇن ئېتىنى توختاتتى.

ئۇ ياغلاقارغا «گەپ قىلما» دېگەندەك بېشارەت بېرىپ، كۆرسەت-

كۈچ بارمىقىنى كەينىدە قالغان كىچىك كوچىنىڭ ئاغزىغا چىندى. ياغلاقلار سىيرىلىپلا ئاتتىن چۈشۈۋالدى، دۈمبىسى بىلەن ئالقىندى. نى چوڭ كوچا ياقىسىدىكى توپا تامغا تىرەپ يانتۇ مېڭىپ ئىلگىرىلدى. كوچا ئاغزىغا كېلىپ جىندەك جىم تۇرۇۋالدى ۋە نېمىنىڭدۇر ئۈستىگە «گۈپ» قىلىپلا ئۆزىنى ئاتتى.

قارا قوي تېرىسىدىن تەتۈر جۇۋا كىيگەن، قۇمۇقلارنىڭكىدەك كالا چورۇقى تارتىۋالغان بۇ ناتونۇش «ئولجا»نى ئۇلار ئاتقا ئارتىپ ئۆيىگە ئەپكېلىشتى. گۆشنان دۈملەپ، قىمىز سورۇپ ساقلاپ تۇرغان كەدىرە جىنچىراغنى كۆتۈرگەن پىتى يۈگۈرۈپ چىقىپ ئىشىك ئاچتى، ئات ئۈستىدە توغرا ياتقان ئادەمنى كۆرۈپ توۋلىۋەتكىلى تاس قالدى. — جىم بول، چاكارلارنىمۇ كۆزدىن نېرى قىل، — دېدى، قۇتلۇق كەدىرەگە ئاگاھ بېرىپ، — قېنى خوتۇن، چىرىغىڭنى مايرەگە ئەكەلگىنە.

ياغلاقلار تۇتۇۋالغان يۈچۈن ئادەمنى خۇددى تاغار كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ ھويلىغا ئېلىپ كىردى، يىرگەنگەندەك يەرگە تاشلىدى. ئەمما، ئۆگزىدىن تاشلانغان بىر قاپ گۆشتەك «گۈپ» قىلىپ يەرگە چۈشكەن بۇ كىشى غىڭ قىلمايلا ياتقىنى ياتقانىدى، مىدىرلاپ قويايمۇ دېمەيتتى.

قۇتلۇق ئۆتۈكىنىڭ ئۇچى بىلەن نوقۇپ بېقىۋىدى، يەنە ھېچ-قانداق ئىنكاس بولمىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياغلاقلارغا دېدى:

— قاراپ باق، تىنقى بارمۇ-يوق؟

— تىنقى يوق!

— گۈرەن تومۇرىنى تۇتۇپ باق بولمىسا؟

ياغلاقلار ئۇنىڭ قۇلاقچىسىنىڭ كەينىدىن قولىنى تىقىپ يەنە

تارتىۋالدى ۋە:

— تومۇرىمۇ سوقمايدۇ، سوۋۇپ كەتكىنىگە قارىغاندا ئۆلۈپ قالغان ئوخشايدۇ، — دېدى. بۇنى ئاڭلىغان قۇتلۇق بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ:

— ھەي سېنزە ياغلاقار، بۈركۈت چېنىدا تاپقا ئېتىلمايدۇ، ئۆلۈپ قالغان مۇساپىرنى تۇتۇپ كەلگىنىڭنى قارىمامدىغان سېنىڭ، — دېۋىدى، ياغلاقار يەنە ئۆزىنى ئاقلاشقا تۇتۇندى:

— تەڭرى گۇۋاھ، بايام ئۇ تام تۈۋىدە ئولتۇرۇۋالغانىكەن، تۇتۇۋالغاندىمۇ، ئاتقا ئارتقاندىمۇ تىرىك ئىدىغۇ... — يۈزىنى بۇياققا قارات!

بۇ «ئولجا» راستتىنلا ئۆلۈپ بولغانىدى، بىرەر ئەزاسىدا يارا ئېغىزىمۇ كۆرۈنمەيتتى، ئەمما چىرايى قازان كۈيىسىدەك قارايدىغان، ئاغزىدىن ماغزىپتەك كۆپۈك ئۆرلەپ تۇراتتى.

ئۆلۈكنىڭ بۇ تۇرقى قۇتلۇقنى سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى. ياغلا- قارنى ئۇنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇشقا بۇيرۇدى، ياغلاقار ئۆلۈكنىڭ قوپىدىن كىچىككەن بىر تېرە خالتىنى تېپىۋېلىپ، قۇتلۇققا ئۇراتتى. ئۇ خالتىنى ئاچتى، خالتىدىن نېمىنىدۇر ئېلىپ تىلىنىڭ ئۇچىغا تەگكۈزدى، كەينىدە گە بۇرۇلۇپ، ئاغزىنى ئېچىپ قالغان ياغلاقارغا بۇيرۇدى:

— تاڭ ئاتقۇچە كۆمۈپ تاشلاڭلار بۇ نىجاسەتتى!... «دېمەك، كەينىدە دۈشمەن بار، ئۇ نېمىلەرنىدۇر بىلمەكچى، نېمىلەرنىدۇر قىلماقچى...»

تۇن ھەسسىلەردە كۆز يۇمغىنىغا قارىماي، تاڭ بىلەن تەڭ تۇرۇپ كەتكەن قۇتلۇق سانغۇن تۈگە قۇملىقىدەك ئىششىپ چىققان قاپاقلاردىن ئى ئوۋۇلاپ تۇرۇپ ئاشۇلارنى ئويلىۋالدى — دە، يۈزىنى يۇيۇپ، ئەتىگەنلىك ئىبادەتكە تۇتۇش قىلدى.

ئۇ سەينادىكى سۇپىدا تۇرۇپلا قۇياش ئىلاھىغا چوڭقۇر تەزىم

قىلدى، سادىق قۇلدەك باش ئۇردى، تەزىمدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، قۇياش يۈزىگە مەجنۇنلارچە ئۈمۈتۈلدى. تولا جەڭ كۆرۈپ، پارقىراپ كەتكەن كونا مىس قالغانغا ئوخشايدىغان قۇياشقا بۈگۈن توساتتىلا جان كىرىپ، قاش-كىرىپك، ئېغىز-بۇرۇن ئۆسۈپ قالغاندەك تۇراتتى. ئۇنىڭ ئاغزى مىدىرلايتتى، مىدىرلاپ: «ئارقاڭدا دۈشمەن، ئارقاڭدا دۈشمەن» دېگەندەك قىلاتتى.

— ئۇ كىم، نېمە قىلماقچى؟

قۇياشنىڭ ئوتقاشتەك قىزىل ئاغزى يەنە مىدىرلايتتى:

— ئارقاڭدا دۈشمەن... ئارقاڭدا دۈشمەن...

قۇتلۇق سەجدە قىلىپ، پېشانىسىنى يەرگە قويدى. يەر قىمىر-

لاپ، يەردىنمۇ شۇنداق سادا كەلدى:

— ئارقاڭدا دۈشمەن... ئارقاڭدا دۈشمەن...

دەريا سۈيى قورام تاشقا دۈچ كەلگەندە ۋە قورام تاشتىن ئاتلاپ ئۆتكەندە ئاندىن شارقىرايدۇ. ئاشۇ شارقىراش ئۆزىگىمۇ، ئۆزىگىمۇ سۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. ئىنسان ھاياتىمۇ شۇنداق، ئۇمۇ توسقۇنغا دۈچ كەلگەندىلا ئاندىن توسقۇن بىلەن توقۇنۇشۇپ، سادا چىقىرىدۇ. ئاشۇ سادا ئىنساننىڭ ئۆزىگىمۇ ۋە ئۆزىگىلەرگىمۇ شۇ ئىنساننىڭ مەۋجۇتلۇقىنى تونۇتىدۇ. توسقۇنسىز تۇرمۇش، دۈشمەنسىز ھايات ئىنساننى تىرىك تۇرغۇزۇپ گۆرگە ئۈندەيدىغان تولىمۇ زېرىكىش-لىك ۋە زىيانلىق ھاياتتۇر.

ئەمدى نېمە چارە، قۇتلۇق خاھىشىغا خىلاپ ھالدا دۈشمەنلىك بولۇپ قالدى، دۈشمەنلىك بولغىنى ئۈچۈن ئۇ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ۋە قىممىتىنى يېڭىۋاشتىن تونۇپ يەتتى، مۇسكۇللىرىغا كۈچ قېتىلىپ، توساتتىن پەيلىرى چىڭىپ تەڭداشسىز بىر باھادىرغا ئايلاندى...

ئىبادەت ئاياغلاشتى، لېكىن قۇتلۇق ھەر نېمە قىلىپمۇ خىيالىدىن بېشىنى ئالالمىدى، پەقەت ئوغلى قولانقارا يۈگۈرۈپ كېلىپ پاقالچاقلىدە - رىغا ئېسىلغاندىلا ئاندىن ئۇنى دەس كۆتۈرگەنچە ئۆيگە كىرىپ كەدرەنىڭ، قىزى ئايچىچەكنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. كەدرە ئېرىنىڭ ئاق توشقاننىڭ كۆزىدەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە، ئارچا پوستىدە - دەك قات ئۆرلەپ تۇرغان يۈزىگە قاراپ ئېغىر بىر تىن ئېلىۋالدى ۋە:

— دادىسى، بەك جاپا تارتقاندا قىلىسىز، قاغان دادامغا يالۋۇ - رايلى، ئۇ ئەمدى سىزنى يىراق يەرلەرگە ئەۋەتمەسۇن، — دېدى يىغلامسىراپ.

قۇتلۇق كەدرەگە «خاكاسلار يېرىگە دادام ئەۋەتمىگەن، ئۆزۈم خالاپ بارغان» دەپ سەپىرىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەكچىمۇ بولدى. «ئوغۇل بالىنىڭ رىزىقى تالادا» دېگەن گەپمۇ ئاغزىنىڭ ئۇچىغىلا كەلدى. بىراق ئۇ ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم چۈشەنمەيدىغان بۇ گەپلەرنى بىراقلا تىلى ئاستىغا دەپنە قىلىۋېتىپ، پىيالىنى قولغا ئالدى - دە، ئايالغا قاراپ خاتىرجەمگىنە كۈلۈپ قويۇپ، ناشتىغا تۇنۇندى.

چىرايى ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايدەك تولۇپ تۇرغان كەدرە ئۆز ئېرىنىڭ مۇشۇ كۈلكىسىنى ياقىتۇراتتى. پەقەت مۇشۇ كۈلكىلا ئۇنى ئون ئۈچ يېشىدا ئۆزىگە قارىتىۋالغانىدى. قۇتلۇق ئايالىنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈۋالسۇن دېگەندەك، قايتا بىر كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— كەدرە، سېنىڭ تارتقان جاپايىڭمۇ ئاز ئەمەس، بالىلىرىمىزنى باقتىڭ، ئىگىلىكىمىزنى تۈۋرۈك بولۇپ تىرەپ تۇردۇڭ، ئورنۇڭدا باشقا بىرى بولغان بولسا، كۈدە-كۆرپىسىنى يىغىشتۇرۇپ، ئانىسىنىڭكىگە كېتەر ئىدى دەيمەن! — دېۋىدى، كەدرە نازلىنىپ تۇرۇپ:

— كەتسەم كېتەر ئىدىم، ئەمما سىزدەك ئەرنى تاپالىشىمغا كۆزۈم

يەتمىدى! — دېدى، قۇتلۇقنىڭ پېشانىسىگە يەڭگىلىگەنە نوقۇپ قو-
يۇپ.

— ھا... ھا... ھا...

قۇتلۇق تۇنباغالارنىڭكىگە بالا بولۇپ كەلگەندە كەدرە تېخى
قىزى ئايچەچەكتەك بار، قارىمۇتۇق، يىغلاڭغۇ بىر قىز ئىدى. قارلۇقلار
پىرىدىن ئېلىپ كېلىنگىنىنى بىلگەچكە ۋە «قارلۇق» دېگەن سۆز
«قارامۇق» دەپ ئاڭلانغاچقا قارىمۇتۇق سىڭلىسىغا مەستلىكى كەلگەن
قۇتلۇق بەزىدە ئۇنى «قارامۇق... قارامۇق...» دەپ تېرىكتۈرەتتى.
بۇنداق چاغلاردا كەدرە تازا رەللە بولۇپ، يۇڭ ساۋايدىغان يۇلغۇن
چۈنقىنى قولغا ئېلىۋالاتتى-دە، ئاكىسىنى قوغلاپ كېتەتتى. قۇتلۇق
قاچاتتى، قېچىپ كېتىۋېتىپ «قارامۇق... قارامۇق» دېگەن چاقچاقنى
ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

تۇنباغانىڭ ئۆيىدە تاراسمۇ چوڭ بولدى، قۇتلۇقمۇ چوڭ بولدى،
چوڭ بولغاندىن كېيىن، كۈندىن-كۈنگە رەڭ تۈزۈپ، چىرايلىقلىشىپ
كېتىۋاتقان «قارامۇق» قا ئىككىيلەنلا ئۆزگىچە نەزەر بىلەن قارايدىغان
بولۇپ قېلىشتى. بەزىبىر ئويۇنلاردا كەدرەنى تالىشىپ، ئىككىسى
چۈجە خورازدەك چوقۇشۇپمۇ قالاتتى. ئۇيغۇسى قاچتىمۇ «دادام كەدد-
رەنى تاراس ئىنىمغا ئېلىپ بېرەرمۇ؟» دېگەن بىر بىمەنا سوئال
قۇتلۇقنىڭ تۇيغۇسىدىن نېرى كەتمەيتتى.

بىراق، بۇ ئىشتا دادىسى يەنىلا قۇتلۇق تەرەپتە تۇردى، ئۆز
تويىدىن بىر يىل بۇرۇن، ئىنىسى تاراسقا بەگبارىس سانغۇنىنىڭ
قىز تۇرمىش دېگەن چىرايلىق قىزىنى ئېلىپ بەردى. ئۇ تاراسقا كەدرە-
نى چېتىپمۇ قويماي ئىدى، كەدرەمۇ كېلىنىم بار دېسە دېگۈچىلىكى
بار قىز بولغانىدى. ئەمما، ئەجدادلارنىڭ ئۇدۇمى، قاغان جەمەتنىڭ
قائىدىسى تاراسقا ياغلاقار ئۇرۇقىدىكىلەردىن ئۆزگىلەرنىڭ قىزىنى ئې-

لىپ بېرىشكە يول قويمايتتى. كەدىرەنىڭ ئۇيغۇرلارغا قارام مېھمان قەبىلە ھېسابلىنىدىغان قارلۇق قېنىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم ئۇيدان بىلەتتى.

كەدىرە بىلەن توي قىلىش بەختىگە بېرىشكەن قۇتلۇق خۇشاللىق قىدىن كەدىرەنى ياغلاقلارلاردىن ئەمەس، بەلكى قارلۇق پۇشتىدىن تۆرەلدۈرگەن تەڭرىگە يۈز مىڭ شۈكۈرلەر بىلدۈردى.

تۇنباغا قائىدىمىز بۇزۇلمىسۇن دېدىمۇ، يا ئەل-كۈن ئالدىدا سەت بولمىسۇن دېدىمۇ، ئىشقىلىپ، تويىدىن بۇرۇن ئاتايىن قۇلغارا مەنزىلىگە بېرىپ، تەڭرىلەرنى گۇۋاھ قىلىپ سەرخىل ئاتتىن يۈز ئاتنى ئۆز نامىدىن ئوغلى قۇتلۇقنىڭ نامىغا ئۆتكۈزدى. قۇتلۇق بۇ ئاتلارنى تويۇق مال قاتارىدا تۇنباغاغا تاپشۇرغان بولدى ۋە كەدىرە بىلەن توي قىلىۋالدى.

قۇتلۇقلار تويىدىن كېيىن ئۆزلىرى چوڭ بولغان ھويلىدا تۇرۇ-ۋەرسىمۇ بولاتتى. ئۆي-جايىمۇ كەڭ-كۈشادە ئىدى. بىراق كەڭ يايلاقتا ئەركىن ئويناپ چوڭ بولغان قۇتلۇق ئوردا شەھىرىدىكى قورشام تاملىق بۇ ھويلىدا قورۇنۇپ ياشاشنى خالىمىدى بولغاي، كەدىرەنى كۆندۈرۈپ، دادىسىنىڭ ئىچكى شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كونا قو-رۇ-جايىغا كۆچۈپ باردى. تۇنباغا قاغان بولغاندىن كېيىنمۇ يەنە شۇ يەردە تۇرۇۋەردى. قارارى يوق لەشكىرىي سەپەرلەر ۋە تۈگمەس كېڭەشلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئەر-خوتۇن ئىككىيلەن ئاي-ئايلاپ بىللە بولالايتتى، تۇرمۇشمۇ بەگ قاتارى ئۇيدان ئۆتەتتى.

ئەمدى ئەھۋال ئۆزگەردى. تون ھەسسىدە پەيدا بولغان سىرلىق سايە ۋە بۇ سايىنىڭ يېنىدىن تېپىلغان بىر ئوچۇم مەرگىمۇش قۇتلۇق-نىڭ پىكىر يولىنى باشقا ياققا بۇرۇۋەتتى. شەكسىزكى، تۈلكىدىن قۇۋ ۋە شەيتاندىن قاقۋاش نامەلۇم دۈشمەن ئەمدى ئۇنىڭ يېنىغا چۈشكەن،

كەينىگە سالغان ئادەمگە «تۇتۇلۇپ قالساڭ مۇنۇ ئالغاننى ئاغزىڭغا سال» دەپ بىر ئوچۇم زەھەرلىك مەرگىمۇشنى تۇتقۇزغان!
ناشتا ئارىلىقىدا قۇتلۇق «كېچىكسەممۇ ئوت ئۇچى چىققاندا لەشكەرگاھقا كېتىپ قالسىمەن، قاچان قايتىپ كېلىمەن، كېلەلمەيمەن، كېلەلمەيمەن، بۇ تەڭرىگىلا مەلۇم، خوتۇن-بالىلىرىم ئەمدى بۇ يەردە تۇرسا ھەرگىز بولمايدۇ» دېگەن يەرگە كەلدى ۋە ھېلىمەم گاڭگىراپ تۇرغان ياغلاقارغا كەسكىن قىلىپ:

— كۈن تىكلەنگۈچە لاقا-لۇقلارنى يىغىشتۇرۇڭلار، قاغان دا-دامنىڭ بۇرۇنقى ھويلىسىغا كۆچۈپ كېتىمىز، — دېدى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى ھويلا دېگىنى تۇنباغاننىڭ ۋەزىرئەزەم بولماستا ئولتۇرغان يەنە بىر كونا ئۆيىنى كۆرسىتەتتى. بۇ ھويلا ئىككى ئادەم ئېگىزلىكىدىكى يۇلغۇن سېپىلى بىلەن قورشالغان بولۇپ، سېپىلدىن ئادەملەرلا ئە-مەس، ئەڭ ئۇچقۇر ھايۋانلارمۇ ئاتلاپ ئۆتەلمەيتتى. بۇ ھويلا شەھەر ئىچىدىكى ئەڭ بىخەتەر ھويلا ھېسابلىناتتى.

خوجىسىنىڭ تويۇقسىز چىقارغان بۇ قارارى ئۇنىڭسىزمۇ مەڭدەپ تۇرغان ياغلاقارنى يەنە ھەسسەلەپ مەڭدەتتۈۋەتتى. قاچا-قۇچا يىغىشتۇ-رۇۋاتقان كەدبىرەمۇ تۇتقىنىنى تۇتقان پېتى تۇرۇپ قالدى.

— مۇشۇنداق كەچ كۈزدىمۇ ئۆي كۆچكەن بارمۇ؟ — دەپ قاقشىدى ياغلاقار. قۇتلۇق مىڭباشىلارنى ئەدەپلىگەندەك زەردە قىلدى:
— سەنزە، ئارتۇق ئىشقا ئارىلىشىپ نېمە قىلىسەن، كۆچ دېگەن-دىكىن كۆچمەمسەن!؟

قۇتلۇق ئات باقارغا ئات تەييارلاتتى. كەدبىرەمۇ، ياغلاقارمۇ تەڭ ئاڭلىسۇن دېگەندەك:

— كۆچۈش ئىشى سىلەرگە قالدى بالىلىرىم، مەن قاغان دادام-نىڭ ھۇزۇرىغا كەتتىم، — دېدى ئۇنلۇك قىلىپ. ئۇ ئاسلىقارغا قامچا

ئۇرۇپ تۆت-بەشچە قورۇقچىنىڭ ھەمراھلىقىدا دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى.

قۇتلۇقنىڭ قۇلا ئېتى كۆكسى قالغاندەك كەڭ، پۇتى ئۇزۇن، يېلى ئىنچىكە، قۇلاقلىرى قومۇش يوپۇرمىقىدەك تىك تۇرىدىغان ساپ نەسىللىك قۇرىقان ئاتلىرىدىن ئىدى.

پۈتكۈل ئۇيغۇر ئېلى ۋە ئۇيغۇر ئاتچىلىرى ئىچىدە قۇرىقان قەبىلىسىدىكىلەردىن ئۆزگە، پەقەت تۇنباغا بىلەن بەگبارستىلا بولىدۇ. خان ۋە قۇلقارا يايلىقىدا ئۆستۈرۈلۈدىغان بۇنداق ياخشى ئاتنى ئوتتۇرا ئىقلىملىقلار «دۆلدۈل نەسىللىك ساماۋىي ئات» دەپ چوڭ بىلەتتى. بۇنداق ئات تېپىلىدۇ، باھاسى يۈز تەپكە شاتاۋا ياكى مىڭ تاختا ئېسىل چايدىن كەم بولمايتتى.

قۇتلۇق بۇ ئامراق ئېتىنى «ئاسلىقلار» دەپ قىچقىراتتى، تويى ئۈچۈن تارتۇق قىلىنغان بۇ ئېسىل ئات شۇنچىلىك كۈچلۈك ۋە چاقۇر ئىدىكى، كۈنىگە ئون بەش ئۆتەڭ يول يۈرسىمۇ، گېزى كەلسە يەنە بەيگىگە چۈشەلەيتتى، كۈن-كۈنلەپ ئاچ قالىسىمۇ، تۆگىدەك بەرداشلىق بېرەلەيتتى، جەڭلەردە «ھايت» دېسلا چۈمۈلدەك قويۇق دۈشمەن سېپىگە خۇددى ئوق ئۈچىدەك بۆسۈپ كىرەتتى-دە، ئۇلارنى قاق بەلدىن ئىككىگە بۆلۈۋېتەتتى. نەيزە-قىلىچلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، قىقاس سېلىپ جەڭگە چۈشكەن باھادىرلار قۇتلۇق ئاچقان يولغا كىرىپ، ئوڭ-سولغا بۇرۇلاتتى، دۈشمەننى تىرىپىرەن قىلىپ، بىردەم-دىلا ئىشنى تۈگىتەتتى.

— ئاسلىقلار، ئوبدان ئېتىم، چاپسان چاپ، قاغاننىڭ ھۇزۇرىغا چاپسانراق يېتىۋالايلى...

ئاسلىقلار قۇتلۇقنىڭ زۇۋانىنى چۈشەندى بولغاي، قانات چىقار-غاندەك تېز چاپتى، ئىچكى شەھەردىن ئوردا شەھىرىگە ئۆتۈپ، بىردەم-دىلا قەسىر ئىشىكىگە يېتىپ كەلدى، ئالتۇن دەستەكنى قۇلاقچىسىغا

قىستۇرۇۋالغاج، ئۆتكەنلىكى قاپقىلاردا ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمىدى ۋە قەسىر ئىچىگە كىرىپ كەلدى.

— قاغان ئېتىكاپتا، — دېدى، قۇتلۇقنى تونۇيدىغان باش قورۇقچى ئىشىك تۈۋىدە ئۇنى خەۋەرلەندۈرۈپ.

قۇتلۇق، قاغان دادىسىنىڭ ھەر كۈنىدىكى ئەتىگەنلىك ئىبادەتتىن كېيىن، ئىككى ئاش پىشىم ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، ئىبادەت قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى، ئېتىكاپقا ئولتۇردىمۇ، ۋاقتى-قەرەلى توشمىغۇچە، ئورنىدىن تۇرالمايتتى، يەر تەۋرەپ ئاسمان ئۆرۈلسمۇ ئۇنى تەۋرىتەلمەيتتى. قۇتلۇق يېڭى كەلگەن چاغلىرىدا ئاتاق دادىسىنىڭ بۇ ئادىتىدىن ھەيران قالغان ۋە ئۇنىڭدىن بۇنداق ئولتۇرۇپ نېمە قىلىدىغانلىقىنى سوراپ كۆرگەن، دادىسى: «تەڭرىم بىلەن سۆزلىشىۋاتمەن» دەپ ئاددىيلا جاۋاب بەرگەنىدى. كېيىن ئېيتىشىچە، تەڭرى بىلەن بۇنداق ئۇسۇلدا سۆزلىشىشنى شامان باخشىسىمۇ، تابغاچ باخشىسىمۇ، ئەيتاۋۇر نامەلۇم بىر باخشى ئۆگىتىپ قويغانىكەن.

تۇنباغا قاغان بۈگۈن يەنە ئادىتى بويىچە باخشىلاردەك باداشقان قۇرۇپ، كۆزلىرىنى كىرىپكىلىرى سۇنۇپ كەتكۈدەك مەھكەم يۇمۇپ، قوللىرىنى ئاچا ياغاچتەك كېرىلگەن تىزغا قويۇپ، دۇنيا تۇنۇشلىرىدىن خالىي ھالدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشمەكتە ئىدى. سۆھبەت قىزىپ كەتكەن بولسا كېرەك، تۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتاتتى، تۇرۇپ چايقاتتى، تەڭرىنىڭ گېپىگە ئېتىراز بىلدۈرگەندەك، ئاللىقىنى بىلەن تىزغا يېنىك شاپىلاقلايتتى، تۇرۇپ مۇرىسىنى قىسىپ قوياتتى. كۆرگەن ئادەم ئۇنى «تەڭرى بىلەن گەپ تاللىشىپ قالغان ئوخشايدۇ» دېگەن تۇيغۇغا كەلمەي قالمايتتى.

قۇياش ئادەم بويى كۆتۈرۈلدى. تۇنباغامۇ ئېتىكاپتىن پارىخ بولدى. ئۇ كىرىپ كەلگەن قۇتلۇققا «مەزگىلىسىز كېلىپ قاپسەن، بىرەر زۆرۈر ئىشىڭ بارمۇ» دېگەن مەنادا قاراپ قويدى.

قۇتلۇق، قاغان دادىسىنى چۆچۈتۈپ قويماي دېدىمۇ ياكى باشقا سەۋەب بارمۇ، تۈنۈگۈن كېچىدە يۈز بەرگەن سىرلىق ۋەقە ئۈستىدە زىنھار ئېغىز ئاچمىدى. پەقەت كېڭەشكەن ئىشلارنى بالدۇرراق جاكارلاشنى، بەگبارسىنىڭ يېنىدىكى مېڭباشلىق مەنەسپكە ياغلاقلار لىڭنى ئەمەس، بەلكى توغرۇل مېڭباشىنى قويۇشنى تەلەپ قىلدى ۋە ئاغزىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكەلدى...

19. بەگبارسىنىڭ خىيالى

مىلادىيە 783-يىلى، يىلى بېشى، ئەتىگەن. تاراس تېكىننىڭ ياسىداق ھويلىسى خۇددى بازار كۈنىدىكىدەك قىزىپ كەتكەندى. خاكاس دەۋرۋازىسىدىكى ئايەملىك تىلاۋەتتىن بالادۇرلا قايتىپ كەلگەن تاراس تېكىن ھويلىدىكى سۇپا ئۈستىگە چىقىپ، كىملىرىنىڭ ئىشقا بۇيرۇيتتى، كىملىرىگىدۇر تەنبە بېرەتتى. پۇتى چۈشەلگەن سېمىز پاقىلار، قايچا تەگمىگەن يۇڭلۇق ئوغلاقلار قاسساپ قولىدا تېپىرلايتتى، مەرەشلىرى يۈرەكنى ئېزەتتى. تۆت-بەشچە چاققان چاكار يوغان-يوغان سوغىلارنى كۆتۈرۈۋېلىپ، سۇ توشۇيتتى، پالتىلىرىنى جەڭ پالتىسىدەك پىرقىرتىپ ئوتۇن ياراتتى. قونچاق تەك ياسىنىشىپ، يەڭلىرىنى جەينەكلىرىگىچە شىمايلاشقان قىز-چوكانلار قىز تۇرمۇشىنىڭ كۆز ئالدىدا قولى قولغا تەگمەي ئىشلەپ يۈرەتتى، قازانغا قېزا سالاتتى، ئوچاققا ئوت ياقاتتى، چوغداغا كۆمۈر تاشلايتتى. كۈن ئۆرلەپ، ھاۋا ئىللىدى. دادىسىدىن، چوڭ دادىسىنىڭ ئايەم پەتسىگە كېلىدىغىنىنى ئاڭلىغاندىن بېرى بىر ئايىغى ئىشىك تېشىدا

تۇرغان كىچىك ئايچور پۇتلىرىغا پۇتلاشقانچە يۈگۈرۈپ كىردى:
— دادا، ئانا... بوۋام كەلدى... بوۋام كەلدى...
تاراس تالاغا يۈگۈردى، قىز تۇرمۇش ئايچورنىڭ قولىدىن يېتىلە-
گىنىچە دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى.

قىز تۇرمۇش بەگبارىنىڭ يالغۇز قىزى ئىدى. ئۇ ئوڭ-سولنى
بىلگەن چاغلاردا بۇيىدە چىرايى كۆمۈردەك قارا، بوغۇر ساقىتەك سېمىز،
ئايچىقى يامان بىر ئايال ھۆكۈمرانلىق قىلىپ يۈرەتتى. دادىسى بەزىدە
ئۇ ئايالنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «ئۇ سېنىڭ ئاناڭ» دەپمۇ قوياتتى.
قىز تۇرمۇش ئۇنى ئۆز ئانىسى دەپ بىلەتتى ۋە ئۇنىڭغا «ئانا» دەپ
ختاب قىلاتتى، قانداقتۇر بىر يېرى — كۆزۈم، قېشىمۇ، چېچىمۇ،
ئىشقىلىپ ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمەيدىغان بىر يېرى ئانىسىنىڭكىگە زادى
ئوخشمايتتى. ئۇنىڭچە ئۇنىڭ ئانىسى مۇز چىراي ئەمەس بەلكى
ئىسسىق چىراي، جېدەلخور ئەمەس بەلكى قوزىدەك ياۋاش، تاش
يۈرەك ئەمەس، بەلكى يۇمشاق كۆڭۈل بىر ئايال بولۇشى كېرەك ئىدى.
قانچە سەپسالسىمۇ، سامانلىقتىن يېڭنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپ باقسىمۇ،
ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن بۇنداق ئالامەتلەرنىڭ سايسىنىمۇ تاپالمايتتى. ھەر
قېتىم سەۋەبىسىز دۈشكەللەشكە دۇچ كەلگەندە، رەھىمسىز ئاھانەتلەرنىڭ
ئازابىنى تارتقاندا ئۇ ئانىسىنى ئەمەس، يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى «ئانا»
دەپ يۈرگەندەك زەردىگۆش بولاتتى.

قىز تۇرمۇش بەزىدە دادىسىغا دەرد تۆكۈپمۇ باقاتتى. ئەمما ئۇ
نەق جاۋابتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، «ئۇ سېنىڭ ئاناڭ» دېگەن كونا
گەپنى تەكرارلىغىنى تەكرارلىغانىدى.

«ئۇ راستتىنلا ئانامىدۇ، ئانا دېگەن شۇنداق بولامدىغان-
دۇ؟» دەپ ئويلىغان قىز تۇرمۇش قۇلىقىغا ئورناپ كەتكەن ئاشۇ كونا
گەپلەرنى ئاڭلىغىنىدا دادىسىنىڭ كۆز قارىچۇقىدا قانداقتۇر ئەپسۇندەك

ئۆزگىرىشچان بىر مەۋھۇم چېكىتنى كۆرۈپ قالاتتى، ئۇ بۇ چېكىتكە سەپسالاتتى. بىر قارىسا رو چۈننىڭ قاننىغا، بىر قارىسا چوغداندىكى چوغ ئارىسىدىن ئۆرلەپ تۇرىدىغان يېشىل ئۇچقۇنغا ئوخشاپ كېتىدۇ. غان بۇ بىئىزنا چېكىت توساتتىن زۇۋانغا كېلىپ ئۇنىڭغا نېمىلەرنىدۇر ئېيتىپ بېرەتتى، نېمىلەرنىدۇر كۆز ئالدىغا ياياتتى. شەپقەتسىز رېئاللىق. تىن، ئاچچىق ھەقىقەتتىن دېرەك بەرگۈچى بۇ يېشىل چېكىت ئۇنى ئانا مېھرىدىن ئايرىپ تاشلايتتى، يېتىملىك دەشتىدە سەرسان قىلاتتى. قىز تۇرمىشنىڭ نالەشلىرى تەڭزىگە ئاڭلاندى، ئېھتىمال تەقدىر. نىڭ رايى شۇنداق بولدى، قىز تۇرمىش ئون ياشلارغا ئۇلاشقان يىلى بۇ ئايال قاياققىدۇر كېتىپ قالدى، بىر كەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى. دادىسىمۇ ئايالى ئەمەس، بەلكى بىرەر تاي ياكى بىرەر توقلىسى يوقىلىپ كەتكەندەكلا بەخىرامان يۈرۈۋەردى.

ئارىدىن خېلى ئايلار ئۆتۈپ كەتتى. قىش كېتىپ، يازمۇ كەلدى. ھاۋا ئوت كەتكەندەك ئىسسىپ تۇرغان بىر كۈنى، دادىسى ئارابوي، ئىسسىق چىراي، مۇلايمىغىنە بىر ئايالنى باشلاپ كىردى ۋە يىڭنە ئىشى قىلىپ ئولتۇرغان قىز تۇرمىشقا:

— قىزىم، ئوبدان قارا، مەن كىمنى باشلاپ كەلدىم، — دېدى قايىقىنى ئاچماي تۇرۇپ.

قىز تۇرمىش بېشىنى كۆتۈرۈپ، دادىسىغا «لاپ» قىلدى. لىپ قارىۋالدى، ئارقىدىنلا بوغچىسىنى تاشلاپ، ئۆزىگە قاراپ ئىتتىك قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتقان ئۇ ئايالغا سەپسالدى.

قىز تۇرمىش ئادىتى بويىچە ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ ئۇدۇل تىدى. كىلدى ۋە بەك ھەيران بولدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى شۇنچىلىك يېقىملىق ئىدىكى، ئۇنىڭدا كەڭ يايلاقنىڭ كەڭلىكى، كۆك ئاسماننىڭ كۆكلىكى، باھار كۈنلىرىنىڭ ئاپتېپى ئەپس ئېتەتتى. ئۇ يەنە تېگى يوق دېڭىزغە.

مۇ ئوخشايتتى. بۇ دېڭىزدا سۇ ئەمەس، بەلكى مۇھەببەت چايقلاتتى، چايقىلىپ قىرغاقلارغا ئۇرۇلاتتى، ئاسمان-پەلەك دولقۇن ياساپ، مەرۋا- يىتتەك مۇھەببەت بۇزغۇنلىرىنى چاچراتتى، توختىماي شاۋقۇن كۆتۈرەتتى.

بۇ بۇزغۇنلار ئۇدۇل بېرىپ قىزتۇرمىشنىڭ چاڭقاپ تۇرغان يۈرەك قاتلىرىغا خۇددى كۆكلەم يامغۇرىدەك تۆكۈلدى، كۈچلۈك شاۋقۇن ئۇخلاپ ياتقان سەزگۈسىنى ئويغاتتى، كۆڭۈل كۆزى ئىللىق قۇچقىنى ئالەمدەك كەڭ ئېچىپ ئۆزىگە تەلپۈنۈۋاتقان ئۇ ئايالى توندى.

— ئانا...

— قىزىم...

ئوتلۇق خىتابلار پەلەككە ياڭرىدى، ۋۇجۇدلار ئېرىپ، سەلدەك يامردى، ئانا مېھرى بالا مېھرى بىلەن قوشۇلدى. تەشنا يۈرەكلەر مۇھەببەت جامىدىن قېنىپ-قېنىپ شەرىبەت ئىچىشتى. بىراق، ئاينىڭ ئۈنەشى يورۇق، ئۈنەشى قاراڭغۇ بولىدىكەن، ياخشى كۈنىڭمۇ يامىنى كېلىپ قالىدىكەن.

ئانا-بالا جەم بولۇپ ئىككى يىل ئۆتەر-ئۆتمەي، قارا ئەجەل ئۇلارنى يەنە بىر قېتىم ئايرىۋەتتى، كاج پەلەك قىزتۇرمىشنى يەنە بىر رەت يېتىم قىلدى. ئۇ ئۆكسۈپ-ئۆكسۈپ يىغلىدى، ياقا يىرتىپ يۈز تىلغىدى، بىراق نېمە چارە، كەتكەنلەر كەلمەيدىكەن، قالغانلار كېتەل-مەيدىكەن. ئاخىر ئۇ قىسمەتكە تەن بېرىپ، بۇ ۋاپاسىز دۇنيادا ياشاپ قالماقتىن ئۆزىگە ھېچبىر چارە تاپالمىدى.

قىزتۇرمىش يىغلاپ-قاقشاپ چوڭ بولدى، يېشىمۇ ئۆستى، ئەقلى-مۇ ئۇلغايىدى. ئۇ ئۆزىنى سىرلىق دوقمۇشلاردا تەمتىرىتىپ كەلگەن بەزى تۈگۈنلەر ئۈستىدە كۆپرەك باش قاتۇرىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇنىڭ ئۆز ئانىسى بار نۇرۇقلۇق يەنە ئۆگەي ئانىنىڭ قولىدا قالغانلىقى سۆزسىزلا بىر سىر ئىدى، ئۆز ئانىسىنىڭ توساتتىن پەيدا بولۇپ قالغانلىقىمۇ بىر چىگىش تېپىشماق بولۇپ ھېسابلىناتتى، مەرھۇم ئانىنىڭ بۇ تېپىشماقنى ئۇ ئالەمگە بىللە ئېلىپ كېتىشىمۇ سىر ئىچىدە - كى سىر ئىدى. بۇ سىرلار كۈندۈزىمۇ، كېچىسىمۇ، ئوڭىدىمۇ، چۈش - دىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىدى، قوغلايمۇ قوغلۇپتەلمەيتتى.

دادىسى بەگبارىس نەلەرگىدۇر كېتىپ قالغان، ئۆزىگە ھاممىسى بىلەن چاكار ئاياللار قاراپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىز تۇرمۇش غوجىدار چال ئىليارۇقتىن چاندۇرمايلا گەپ ئالدى. ئۆمىردە ئۆيلەنمە - گەن، قىز تۇرمۇشنى ئۆز قىزى دەپ بىلىدىغان ئىليارۇق جېنىنى ئالدى - نغا ئېلىپ قويۇپ بۇ مەخپىيەت ئۈستىدە ئېغىز ئاچتى.

— كۆك تەڭرى ئادەمزاڭنى ئاپىرىدە قىلغاندا ھەركىمنى ئۆز ھەۋىسى بىلەن يارىتىدىكەن قىزىم، — دەپ گەپ باشلىدى، قىز تۇرمۇشنىڭ چىرايلىق گەپلىرىدىن خۇددى سۇغا چۈشكەن چالىمدەك ئېرىپ كەتكەن غوجىدار، — تەڭرىم بەگبارىس بېگىمنىڭ كۆڭلىگىمۇ ئات ئىشتىياقنى سالغانىكەن. ئۇ بالا چاغلىرىدىلا ھەرقانداق ئۇيغۇر بالىسىغا ئوخشاش، ئات دېگەنگە ئاجايىپ ئامراقلىق قىلاتتى، بولۇپمۇ نەسلى ئېسىل قۇرىقان ئېتىنى كۆردىمۇ، ئۇ ئاتنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە ئىدى. كېيىن ئۇ يىگىت بولدى، دادىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئون بەش يېشىدا ئاتقا مىنىپ جەڭلەرگە كىردى، يۇرت ئېلىپ يۈز تاپتى، ئاتا مىراس يايلىقىدا ئات بېقىپ ئانچە - مۇنچە ئات قىلدى. بىلىسەن قىزىم، بىز خەقكە ئات بولمىسا بولمايدۇ، ئاتسىز مال باقالمايسەن، ئاتسىز جەڭگە كىرەلمەيسەن، جەڭگە كىرمىسەڭ ئولجا ئالالمايسەن، ئىلكىڭدە ئات كۆپمۇ، سەن باي، ئات ئازمۇ، سەن نامرات، يۈزۈڭمۇ ئات بىلەن، گېپىڭمۇ ئات بىلەن.

بىلىشىمچە، بەگبارس بېگىمگە يايلاق قېلىپ، ئات قالمىغان، قالسىمۇ كۆپ قالمىغانىدى. شۇڭا ئۇ كۆپرەك ئات قىلىپ، باي بولۇشقا، باي بولۇپ ئابروى تېپىشقا نىيەت قىلىپ قالدى. چاتاقمۇ دەل مۇشۇ يەردىن باشلاندى.

شۇ يىللاردا، قۇرئان ئاقساقلىنىڭ چىرايى بەتبەشەرە، مەجەزى ئوسال، ئەركەكزەدەك بىر قىزى بولغانىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ ئاقساقال قىزىغا بەكلا ئامراق ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ «كۈيۈۋە - لۇم شۇنداق كۈيۈۋە بولسۇنكى، ئاتقا مىنسە ئاتلىققا تۇتۇق بەرمە - سۇن، جەڭگە كىرسە دۈشمىنىگە بوزەك بولمىسۇن، قىزىم بىردىنبىر ئايالى بولسۇن، كۈندىشى بولمىسۇن، شۇنداق يىگىتنى تاپسام تويۇلۇقى ئۈچۈن ئۈچ يۈز ئات ئېلىپ، ئۈچ مىڭ تۇياق قۇرئان ئېتى بەرگەي - مەن» دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپتۇ.

مال-دۇنيا يولغا كىرگەن ئادەمگە ئۈچ مىڭ تۇياق ئات دېگەن ئاز گەپ ئەمەستە، يەنە كېلىپ ئۇ كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان قۇرئان ئاتلىرى تېخى.

بۇ خەۋەر ئېغىزدىن ئېغىزغا، قۇلاقتىن قۇلاققا يېتىپ بەگبارس بېگىمگىمۇ مەلۇم بولۇپتۇ.

ئۇنىڭ تۇنجى ئايالى ياغلار گۈزەللىرىدىن بولسىمۇ، لېكىن ھال-كۈنى ئادەتتىكىدەك بىر جەمەتنىڭ قىزى ئىدى. گۈزەل ھۆسنى ۋە پەرىلەردەك لاتاپىتى بىلەن ئۇرۇق بەگزادىلىرىنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋەتكەن بۇ قىزنى بەگبارس بېگىم دادىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئۆز ئەمرىگە ئالغان ۋە بىر بالىلىق بولۇپمۇ قالغانىدى.

كىم بىلسۇن، بەگبارس بېگىم ئۈچ مىڭ تۇياق ئات ئۈچۈن ئايالىنى ئۆيىدىن قوغلاپ، ئامراق قىزىنى ئېلىپ قالدى ۋە ھېلىقى جەللىگۈرنى ئۆگەي ئانا قىلىپ ئۆيگە ئېلىپ كىردى.

بىراق، كۆك تەڭرىم ئاسماندا تۇرۇپ ھەممىنى كۆرىدىكەن، ھەممىنى ئاڭلايدىكەن، ھەق-ناھەقنى تەڭشەپ، ئاجىزلارنىڭ ئاھىغا يېتىدىكەن، نەپسى بالا ئادەملەرگىمۇ ئۆز قۇدرىتىنى كۆرسىتىپ، ئۆز ھۆكۈمىنى يۈرگۈزىدىكەن.

كېيىن نېمە بولدى دېمەمسىز، نېمە بولاتتى، بەگبارس بېگم ھېلىقى ئاقساقالنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ كەتتى، ئۈچ يۈز ئانتىن قۇرۇق قالغانى ئاز دەپ، تويىدىن كېيىن ئۈچ مىڭ ئەمەس، ئۈچ مىڭ ئانتىن مىڭدىن بىرىنىمۇ ئالالمىدى، ئالغان ئانتلىرىمۇ بازىرى كاسات قۇمۇق^① ئېتى بولۇپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن ئىزاغا چىدىمىغان بەگبارس بېگم قۇرىقان ئايالىنى ھەيدەپ چىقىرىپ، كونا ھەمراھىنى قايتۇرۇپ كەلدى. «يامانغا ئۆلۈم يوق، ياخشىغا كۆرۈم» دېگەندەك ئىش بولدى، ئۇ بەختسىز مەزلۈمە بۇ دۇنيادا كۆپ ياشىيالمىدى، قىزى قالدى، ئۇ كەتتى، بولغان ئىش مانا مۇشۇ...

«دۇنيا دېگەن شۇنداق بولىدىكەن، ھايات دېگەن شۇنداق ئىكەن. بىرى مېھرىۋاپا دەپ ياشايدىكەن، يەنە بىرى مال-دۇنيا، ئاتاق-ئابىرۇي ئۈچۈن ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىدىكەن. سەن ئەمدى قايسىغا ئىشەنەلەيسەن، دۇنياغىمۇ يا ئادەمگىمۇ؟»

قىز تۇرمىش تىرىشچانلىقىدا ئۆزگەردى، ئۆز-ئۆزىدىن ياتلىشىپ، ئۆز-زىگىمۇ ناتونۇش بىر ئادەمگە ئايلاندى. پەقەت ئاق كۆڭۈل غوجىدار-نىڭ بىمەھەل ئۆلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈنلا بارلىق سىرنى يۈرىكىگە كۆمۈپ تاشلىدى، باغرى تاش دادىسىنىڭ رايىغا بېقىپ، ئۆزى كۆيگەن ئادەمگە ئەمەس، دادىسى كۆيگەن تاراس تېكىنگە ياتلىق بولدى،

① قۇمۇق ئېتى — ئۆز زامانىسىدا، ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ شەرقىدە ياشايدىغان قۇمۇق قەبىلىسىدىن يۇڭلۇق، پاكار ئەمما چىداملىق بىر خىل ئات چىقاتتى.

ئەپلەپ-سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزدى...

ئەل ئادىتى بويىچە، تاراس تېكىن ئات تىزگىنىنى قولغا ئېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا بەگبارسى ھويلىغا كىرىپ كەلدى ۋە خۇشال-خۇرام سالام بەردى:

— ئايىمىڭلارغا مۇبارەك بولسۇن بالىلىرىم، تېنىڭلار ساقىمۇ، مال-چارۋىلىرىڭلار ئامانمۇ؟...

كەينىدىنلا، تۆت-بەشچە مۇلازىم ھەل بېرىلگەن تابغاچ ساندۇق-لىرىنى، پەتنۇس-پەتنۇس پارس زەربىلىرىنى ۋە بەكمۇ نەپىس ئۇدۇن شامدانلىرىنى كۆتۈرۈپ كىرىشتى. چەكمەن تون كىيىپ، بېلىنى سې-رىق پوتا بىلەن باغلىۋالغان، قاشتېشىدىن كۆز قويۇلغان سوغداق تەلپىكىنى بېشىغا قوندۇرۇۋالغان مەخسۇس مۇلازىم چىرايلىق بىر قۇلا تايىنى يېتىلگەن يېتى ھويلىدا ھازىر بولدى.

چىرايى بۆلەكچىلا ئېچىلىپ كەتكەن بەگبارسى چۆچۈپ، تېپىر-لاپ تۇرغان قۇلا تايىنى ئەركىلىتىپ سىلاپ تۇرۇپ:

— مانا بۇ ساپ نەسىللىك قۇرئان ئېتىدىن تۇغۇلغان تاي تايچاقتەك شوخ نەۋرەم ئايچۇرغا تارتۇق، — دېۋىدى، «قۇرئان ئېتى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا يۈرىكى «جىغىدە» قىلىپ، ئەزايى شۈركۈنۈپ كەتكەن قىز تۇرمۇش ئاستا تامغا يۆلەندى، ئۆزىنى تەسلىكتە تۇتۇۋې-لىپ، ئاللىقاچان ئوغلى ئايچۇرنىڭ قولغا ئۆتۈپ بولغان قۇلا تايىدىن ئويچان كۆزلىرىنى ئەپچاقتى.

— مانا بۇ تابغاچ كەمەرى، پارس دۇردۇنلىرى ۋە ئۇدۇننىڭ قاشتېشى جابدۇقلىرى باتۇر كۈيۈغلۇم بىلەن ئامراق قىزىمنىڭ ئايەم-لىكى بولسۇن، — دېدى، بەگبارسى ئېلىپ كەلگەن تارتۇقلىرىنىڭ بىرىمۇ بىر نەرىپىنى قىلىپ.

— ۋەزىر دادامغا رەھمەت، كۆپ رەھمەت، — تۈزۈت قىلدى

تاراس ئۆزلىرى توي قىلغاندىن بېرى تۇنجى قېتىم بوسۇغا ئاتلاۋاتقان بەگبارسقا ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ، — سانغۇن دادا، قېنى، ئىچكىرى ئۆيگە مەرھەمەت قىلغايلا...

بەگبارس تاراسقا قاراپ رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى، دۇردۇن پەرىجىسىنىڭ پېشىنى كۆتۈرۈپ، بوسۇغىدىن ئاتلىدى. تاراس تېكىننىڭ خۇشاللىقى، خۇشاللىقىنىمۇ ۋە ھەيرانلىقىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغاندەك قىلاتتى. ئويلىغىنىدەك، بۈگۈن قۇياش كۈنپېتىشتىن چىققانداك بىر غەلتە ئىش بولۇۋاتاتتى، ئۆمرىدە تۇنباغادىن ئۆزگە ھېچكىم بىلەن باردى-كەلدى قىلمايدىغان، جەڭگاھتىن قايتىسلا ئولجا ئاتلىرىنى ئۆز يايلىقىغا ھەيدەپ بېرىپ، ئات يېنىدىن كېتەلمەيدىغان، يات ئادەمگە بەكە چاغلىق تارتۇق بەرمەيدىغان قېيناتىسى بۈگۈن تولىمۇ تۇغقانچى ۋە ساخاۋەتچى بىر ئادەمگە ئايلىنىپ كەتكەنىدى. «ئادەم قېرىسا قېيناتامدەك تۇغقانچى بولۇپ كەتسە كېرەك، ئادەتتە تۆگە سويۇپمۇ چىلاپ كەلگىلى بولمايدىغان ئەزىز مېھماننىڭ بۈگۈن ئۆز ئايىغى بىلەن كەلگىنىنى قارىمامدىغان» دەپ ئويلىدى، تاراس تېكىن خۇشال ھالدا.

تاراس تېكىن شۇنداق ئويلىدى ۋە تىرىناقچىلىك غەيرىي ئوينىمۇ كۆڭلىگە يېقىن يولاتمىدى. بىراق، ئۇ دەل مۇشۇنداق رايشى مەجەزىدىكى ۋە قاغانلىقتىكى ئالاھىدە ئورنىنىڭ قېيناتىسىنى ئۆز بوسۇغىسىغا باشلاپ كەلگىنىنى خىيالغىمۇ كەلتۈرمىدى.

بەگبارسنىڭ مەرھۇم دادىسى ئاتاچۇق بۆرە بىر قارىسا يۇرت كېزەر ئەۋلىياغا، بىر قارىسا تەركىدۇنيا باخشىلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان غەيرىي بىر ئادەم ئىدى. بەگبارسنىڭ قۇرىق قانلىرىغا مەيلى چۈشۈپ قالغاندەك، ئۇمۇ ھەم بۆرىلەرگە ئىچكىپ يۈرەتتى. شۇ سەۋەبلىك، ئۇنىڭ ئىسمى ئەل ئارىسىدا «بۆرە» دېگەن لەقەم بىلەن بىللە

ئاتلاتتى.

قوشۇخان^① زامانىدىلا تىغ ئوينىتىپ جەڭگە كىرگەن ئاتاچۇق بۆرە گۆر بالا^② قاغان بولغان تۇنجى يىلى ئەلەم ئىشىدىن بىراقلا قول ئۈزدى، سەپەر تۇلۇمنى ئۆشنىسىگە سېلىپ، ئوقيا-نەيزىسىنى كۆتۈرۈۋ-ۋېلىپ، تاغ ئارىسىغا قاترايدىغان بولۇپ قالدى.

لەشكەر ئىچىدىكى سەردارلىق مەنسىپىدىن بىر يوللا ۋاز كې-چىپ، تەنھا شاماندىك تاغ ئارىلاشقا قىزىقىپ قالغىنىغا قاراپ ئۇنى «ئەقلىدىن ئېزىپتۇ» دېگۈچىلەرمۇ چىقىپ تۇردى. بەزىلەر ئۇنى تاغ ئارىسىدا ئالتۇن كولامدىكىن، يا تۈرك قاغانى تاشلاپ كەتكەن بىرەر خەزىنىنى تېپىۋالدىمىكىن دەپ ئىزغا چۈشۈپمۇ باقتى.

بىراق، ئاتاچۇق بۆرە ئەقلىدىنمۇ ئازمىغان، كىملىرىنىڭدۇر خەزد-نىسىنىمۇ تېپىۋالمىغانىدى. ئۇ كۈنلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى تاغدا ئۆتكۈ-زەتتى، ئوۋ ئوچرىسا ئوۋ قىلىپ قورساق باقاتتى، ئوچرىمىسا ئېلىۋالغان ئاش-ئوزۇقتىن بەھرىمەن بولاتتى-دە، بۆرىلەرنىڭ كەينىگە چۈشەتتى. ئۇلارنىڭ ئوينىشىنى، بىر-بىرىگە ھەمدەم بولۇپ، ئوۋغا ئېتىلىشىنى، چوڭ يىرتقۇچلارنىڭ خىرىسىدىن قۇتۇلۇشىنى، ئىشقىلىپ، بۆرىلەرنىڭ ھەر بىر قىلىقىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتەتتى، كۆرگىنىنى ئادەملەر-گە، ئادەملەرنىڭ رەڭگارەڭ تۇرمۇشىغا تەققاس قىلىپ، ئۆزىچە يەكۈن چىقىراتتى.

① قوشۇخان — ئۇيغۇر ئاقساقلى دوتىنىنىڭ ئوغلى، مىلادىيە 743- يىلى ئۆلگەن. ئۇ 774- يىلدىكى ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ قۇرۇلۇشىغا مۇس-تەھكەم ئاساس سالغان.

② گۆر بالا — يەنى قۇتلۇق كۈل بىلگە قاغان، ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ تۇنجى قاغانى. ئۇ مىلادىيە 744-، 745-يىللىرى ئارىسىدا تەختتە ئولتۇرغان، تاڭ سۇلالىسى ئۇنىڭغا «سۆيۈنگىل قاغان» دەپ نام — ئوتۇغات بەرگەن.

ئۇ بەزىدە كەيىي چاغ ھالدا ئۆيىگە قايتاتتى، ئىشىكتىن كىرە-
كىرمەي توققۇز-ئون ياشلاردىكى بەگبارسىنى تالاغا چاقىرىۋالاتتى-دە:
— كەل ئوغلۇم، ئويۇن ئوينايىمىز، — دەيتتى ئۇنىڭ قولىدىن
تارتىپ. ئۇ «ئوينايىمىز» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ كۆزلىرىنى چوڭ-چوڭ
ئاچقان بەگبارسىغا چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيتتى:

— مەن كۆردۈم، بەك ئوچۇق كۆردۈم، چوڭ بۆرلەر كىچىك
بۆرلەر بىلەن بىللە ئوينىدىكەن، ئوينىۋېتىپ، بالىلىرىغا ئادەمنىڭ
ئەقلى يەتمەيدىغان ھۈنەرلەرنى ئۆگىتىدىكەن. بىزمۇ ئوينايلى، مەن
دادا بۆرە بولاي، سەن بالا بۆرە بولغىن...

شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئوغلى بىلەن «ئويۇن»نى باشلىۋېتەتتى.
ئۇنىڭغا قىلىچ ئۇرۇشنى، قىلىچتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشنى، يېتىۋېلىپ ئوق
ئۇرۇشنى، قالغان تۇتۇپ زەربىدىن ساقلىنىشنى، بۆرە بالىلىرىدەك
موللاق ئېتىپ چەيدەسلىك بىلەن دومىلاشنى ئۆگىتەتتى. بۇ قىزىقارلىق
«ئويۇن» بەگبارسىنى ئۆزىگە بەكلا جەلپ قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن
ئۇ بىلىپ-بىلمەي نۇرغۇن ماھارەتلەرنى ئىگىلىۋالاتتى.

— ئىلاھى بۆرىنىڭ ئوۋ ئوۋلىشىنى ئۆگىنىۋال بالام، — دەيتتى
ئاتاچۇق بۆرە يەنە بىر قېتىم تاغدىن قايتىپ كەلگەندە، — بىر توپ
بۆرە بىر توپ بۇغىنى ئۇچرىتىپ قالسا قانداق قىلىدىكەن، بىلەمسەن،
بۆرلەر تۆت تەرەپتىن خىرىس قىلىپ بۇغلارنى بىر يەرگە توپلايدى-
كەن-دە، جۇغى چوڭ بىر ھۇجۇمچى بۆرە توپ ئىچىگە تىغدەك
بۆسۈپ كىرىپ، كۆڭلىگە يۈكۈپ ئۆلگۈرگەن بىر ئاجىز بۇغىنى
نىشانلاپ، پۇتىنى «كاپ» قىلىپ چىشلەپ قوبۇپلا كەينىگە ياندىكەن،
ھۇجۇمچى بۆرە ئالمىشىپ، يەنە شۇ ئىشنى تەكرارلايدىكەن. بۆرلەر-
نىڭ قورسىقى ئېچىپ ھالى قالمىغان تەقدىردىمۇ، بۇغا ئاجىزلاپ بىر
پەشۋاغا يارىمايدىغان ھالغا كەلگۈچە ئۆزىنى تۇتۇۋالىدىكەن-دە، نۇر-

غۇن قېنىنى ۋە قارشىلىق كۈچىنى يوقاتقان بۇغا يىقىلاي دېگەندىلا ئاندىن بىر پەشۋا بىلەن مەززە قىلىپ يەۋېتىدىكەن... بەگبارس بۆرە بولۇپ ئوينىدى، بۆرە بولۇپ چوڭ بولدى، بۇرۇتتى خەت تارتىپ لەشكەر بولغان تۇنجى يىلى بىللە ئوينىدىغان دادىسىمۇ ئۇنى تاشلاپ كېتىپ قالدى.

بەگبارس بۆرىدىن ئادەمگە ئايلاندى، ئادەملەر دۇنياسىغا يېڭى-ۋاشتىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئەتراپنى كۆزەتتى، ئادەملەرنى كۆزەتتى. نېمە ئۇچۇندۇر، نېنى پۈتۈن بولغان بىلەن، يەنە بىر يېرى ئاچتەك بىلىندى، روھىدىكى يېڭى بىر بوشلۇق مانا مەن دەپ ئۆزىنى ئاشكارىدى.

نەتىجىدە، مىڭبېشلىققا كۆز تىكىۋىدى، ئۇنىڭغىمۇ ئېرىشتى، ئامەت كېلىپ، ئاتلىرىمۇ كۆپەيدى. ئۇلۇغ ئاستاندىە يالۋاچ تۇرغۇزۇپ، ئات ئەۋەتىپ ئات ساتتى، مال ئەپكېلىپ، كۆكتارت^① نىڭ ئۇ تەرىپىگە-چە كارۋان ماڭدۇردى، ئۇزۇن ئۆتمەي تېخى تۈمەنباشمۇ بولۇپ قالدى.

بىراق، نەپسى يوغان ئادەمنىڭ نەپسى بەئەينى بىر تېگى يوق ھاڭغا ئوخشايدىكەن، بىرگە ئېرىشسە ئونى كۆزلەيدىكەن، ئونغا ئېرىشسە يۈزنى كۆزلەيدىكەن. شۇنداق قىلىپ، بۇ ھاڭمۇ تولمايدىكەن ۋە تەگسىز نەپسىمۇ قانائەت تاپمايدىكەن.

بەگبارس چىرايى قىش ئاسمىنىدەك تۇنۇلۇپ تۇرىدىغان مۇز تەلەت، چاشقانغا كېپەك ئالدۇرمايدىغان خەسسى ئادەم بولغىنى بىلەن، ئۇنى ئۈلپەتسىزلەر قاتارىغا چىقىرىۋەتكىلىمۇ بولمايتتى. راست گەپنى قىلغاندا، ئۇ تۇنباغا تېخى تۈمەنباشى بولماستلا ئۇنىڭ بىلەن خېلى

① كۆكتارت — ھازىرقى پامىر تاغلىرى.

قويۇق باردى-كەلدى قىلىپ يۈرەتتى. تۇنباغانىڭ كەڭ قورساقلىقى، كەڭ قوللۇقلىقىدىن ئۆزگە، ئۇنىڭ قۇلقارا يايلىقىدىكى چىرايلىق ئاتلار-رىمۇ ئۇلار ئارىسىدىكى بىر يىلىم ۋە مۇھىم بىر رىشتە ئىدى. ياز ئېيىنىڭ ئىسسىق كۈنلىرى ئۇ تۇنباغانىڭ كەينىگە كىرىپ، رەڭمۇرەڭ گۈللەر بىلەن قاپلانغان يايلاققا بېرىپ ئات تاماشىسى قىلىشقا ھېرىسمەندى. يايلاقنىڭ ھەممە يېرىدە ئويىناپ يۈرگەن قۇرىقان ئاتلار-رىغا، خانزادىلەردەك كېلىشكەن تايچاقلارغا قاراپ مەشۇقغا تىكىلگەن ئاشىقتەك تىكىلىپ، ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس-تاماس قالاتتى. بۇ ئاتلارنىڭ چوڭ ئاستانە بازىرىدىكى نەرخ-ناۋاسىنى، ئۆز ئاتلىرىنىڭ بازىرى كاساتلىشىپ ھېچقانچە پۇلغا يارمايۋاتقىنىنى يادىغا ئالغىنىدا «لاپ» قىلىپ ئوت ئالغان رەشىك ئوتى پۈتۈن بەدىنىگە تارىلىپ، تومۇر-تومۇرىنى كۆيدۈرەتتى، ئارقىدىنلا چىرايىدىن قان قېچىپ، رەڭ-گى ئۆزگىرەتتى.

«بويۇم تۆت ئېلىك پاكىر بولسا نېمە بولۇپتۇ، — دەپ ئويلايتتى بەگبارس ئىمكانقەدەر چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، — ئەجەب، تۇنباغا تۇنقان قىلىچى مەن تۇتمىدىمۇ، ئۇ كىرگەن جەڭلەرگە مەن كىرمىدىمۇ؟ ئۇنىڭدا بار نەرسە نېمىشقا مەندە يوق، بۇ ئاشۇ مەنەسەپنىڭ — ئەمىرلەشكەرلىكنىڭ شاراپىتى بولماي نېمە؟...»

بىراق، ئۇ مال-دۇنيا ئۈچۈن قارايۇز بولسۇنمۇ، ئادەم باشلاپ كېلىپ كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان قۇرىقان ئاتلىرىنى بىر كېچىدىلا بۇلاپ كەتسۇنمۇ؟ ئات بىلەن مال-مۈلۈكىنىمۇ بۇلاپ ئالغىلى بولار، ئۇنىڭ مەنەسپىنىچۇ؟ ئۇنىمۇ بۇلاپ كېتەلمەرمۇ؟

بەگبارس ھەسەت قىلىپ ھەر نېمىلەرنى ئويلايتتى، تېشىغا چىقىرالمىتتى، قولىدىن كېلىدىغىنى، ئامال قىلىپ چوڭراق بىر مەز-سەپ تۇتۇش، ئاندىن كېيىن تۇنباغادەك مەنەسەپ بىلەن زەردار بولۇش

ئىدى.

مەنسەپ تەمەسسىدە ساراڭ بولاي دەپ قالغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بەگبارىس تۇنباغاننىڭ ئۆيىگە كېلىپ ھەمداستىخان بولۇشتى-دە، گەپ ئارىلىقىدا ئۇنىڭ بەزىبىر ئويلىرىنى بىلىپ قالدى ۋە كۆز ئالدى يورۇپ كەتتى، پۈتۈن ھۈنرىنى ئىشقا سېلىپ، پۇتلىرىغا ھۆل خىش قويدى، ئېيى كەلسە ئارىغا ئوت ياقىتى. بىلەتتىكى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئاجايىپ داغدام ۋە ئاجايىپ تۈز ئىككى يول يېپىلىپ ياتاتتى، بۇ ئىككىلا يول ئۇنى مۇراد ۋادىسىغا باشلاپ بارالايتتى. ئىش ئوڭغا تارتسا، تۇنباغا قاغان بولاتتى ۋە ۋەزىرئەزەملىكىنى، ھېچبولمىسا ئوڭ شادلىقنى ئۆز قولىدا پىرقىرتاتتى. ئىش تەتۈر كەلسە ئاغىندارچىلىقنىڭ يۈزىنى قاپرىپ قويۇپ، تۇنباغانى بۆكۈ قاغانغا «قىممەت باھا» دا سېتىۋېتەتتى-تى-دە، ئوخشاشلا مۇددىئاسىغا يېتىۋېرەتتى.

بەگبارىس «بۆرە» بىلەن توپتوغرا بىر كېچە «مۇڭداشقان» دىن كېيىن، ئاخىر ئىككى يولنىڭ ئالدىنقىسىنى تاللىۋالدى-دە، ئاق جاڭگال-دا ئوۋ ئوۋلاپ يۈرۈپ تۇنباغاغا ھە دەپ يەل بەردى. قەتلىئام كۈنى بىرنى دېسە ئىككىنى قىلدى، قالپىقنى ئېلىپ كەل دېسە، بېشىنى ئېلىپ كېلىپ، ئوردۇبالىقنى قانغا بويدى، ئون كۈنگىچە قىلىچىنى قىنغا سالمىدى.

تۇنباغا قاغان بولدى. لېكىن ئۇ بەگبارىسنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ قالغانمۇ، ياكى بەگبارىس چوئى خاتا سوققانمۇ، ۋەزىرئەزەملىكى-نى ۋەلىئەھد تاراسقا تۇتقۇزدى، بەگبارىسنى ئاران ئىككى تۈمەن ئاتلىق لەشكەرگە چوڭ سەردار قىلىپ، ئۈمىد-ئارزۇلىرىنى بىر يوللا بەرگە ئۇردى.

بەگبارىس بىئارام بولدى، ئۆيىگە كىرىۋېلىپ، ئىشىك-تۈڭلۈكىنى مەھكەم تاقاپ، قان قۇرىمىغان قىلىچىنى نەلەرگىدۇر شلىتىدى، كىم-

لەرىندۇر بەزەپ سۆزلەر بىلەن ھارغۇچە قارغىدى. قانچىلىك قان يىغلىسۇن ۋە قانچىلىك ئاچچىق يۇتسۇن، ئۇ ئەمدى كېچىككەندى، دەريا سۈيى كەينىگە يانمايتتى، ئۆتكەن ئىشلار قايتىپ كەلمەيتتى. تۇنباغا قاغانلىق تەختىدە شۇنچىلىك مەھكەم ئولتۇرۇۋالغان ئىدىكى، ئوق ئاتسا، ئوق سۇناتتى، قىلىچ چاپسا قىلىچ كار قىلمايتتى. بەگبارسقا دەردىنى ئۆزى بىلىپ، سۇنىڭ ئېقىشىغا، تۈكنىڭ يېتىشىغا قاراپ ئىش تۇتماقتىن ئۆزگە چارە قالمىغانىدى.

ئۇ «بۆرە» بىلەن يەنە بىر كېچە «سۆزلەشتى»، تاڭ ئاتقاندا تىلاۋەتتە ھازىر بولدى-دە، تۇنباغاغا ساداقەت بىلدۈرۈپ، ئايىغىغا باش ئۇردى، ئەلچىلىك دەستىكىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ماتەم ئەلچىسى لياڭ ۋېنشىۋ بىلەن چوڭ ئاستانىگە يۈرۈپ كەتتى...

ئارىدىن ئۈچ-تۆت يىلچە ئۆتۈپ كەتتى، ئۇنىڭ ئارزۇسىغا لايىق، سۇلالە تۇنباغاغا قاغانلىق ئوتۇغاتى بەرمىدى، ئىشلىرى يامان ئەمەس يۈرۈشۈۋىدى، ئۆچكەشكەندەك، يولدا تىكەن ئۈنۈپ، ئارىدا قۇتلۇق پەيدا بولدى، بولۇپمۇ قاغاننىڭ ئۇنى خاكاسلار يېرىدىن پەۋقۇلئاددە پەرمان بىلەن قايتۇرۇپ كەلگەنلىكى ئۇنى تېخىمۇ سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى. ئايان ئىدىكى، قۇتلۇق سانغۇن تۇنباغا قاغانغا ئۆزىدىن بەكرەك يېقىن تۇراتتى، قاغان ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلايتتى. پاراسەتلىك قۇتلۇقنىڭ قايتىپ كېلىشى قاغان ئۈچۈن سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك، تاغقا تاغ يانداشقاندەك بىر ئىش بولاتتى، ئۆزىنىڭ نەچچە يىللىق ئەجرىمۇ قاراپ تۇرۇپ سۇغا چىلىشاتتى.

بەگبارس مەرھۇم دادىسىنىڭ تەلىمىنى يېڭىۋاشتىن يادىغا ئالدى: « — دۈشمىنىڭنى يىقتاي دېسەڭ يادىڭدا تۇت بالام، — دېگەندى، دادىسى بىر چاغلاردا تاغدىن قايتىپ كېلىپ، — ئىلاھىي بۆرە گۆش يېيىشنى ئويلايدۇيۇ، ئولجىسىغا كەلسە-كەلمەس تاشلانماي-دۇ، ئۇ ئاۋۋال ئاجىز ۋە ئورۇق ئولجىدىن بىرنى تاللاپ ئىزىغا

چۈشۈپ، كۈن-كۈنلەپ كۆزىتىدۇ، يېقىنلىشىدۇ، ئويۇن ئويناشقا باشلايدۇ، يېقىن كېلىپ پۇراپ قويدۇ، قارنى توقتەك كېتىپ قالدۇ، بىراق پەيتىنى پايلاپ شۇنداق ئېتىلىپ كېلىدۇكى، ئولجا نېمە ئىش بولغىنىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، ئۇنىڭ قارىغا كىرىپ بولىدۇ...»
 بەگبارس تىلىكىگە يەتكۈزمىگەن تۇنباغاغىمۇ، ئۆزىگە باش ئاۋ-
 رىقى تېپىپ بېرىدىغان قۇتلۇققىمۇ ئۇدۇلدىن زەربە بېرىشكە پىتىنالا-
 مايتتى. ئۇلارنى قان چىقارماي يەۋېتىش ئۈچۈن، يەنىلا سامانىڭ ئاستىدىن سۇ قۇيۇپ بېرىشكە، ئولجالارنىڭ ئەڭ ئاجىزغا ئاۋۋال قول سېلىپ، كالغا مىنىپ توشقان ئوۋلاشقا بەل باغلىدى ۋە كۈيىۋىغلى تاراس تېكىنىنى تاللىۋېلىپ، ئەتىگەنلىك تىلاۋەتتىلا ئۇلارنىڭكىگە پەتە-
 لەپ كېلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ئۇنىڭچە، تۈز كۆڭۈل ۋە ساددا چوڭ بولغان تاراس تېكىن ئەڭ ئاسان يېقىنلاشقىلى، خالىغان سەنەمگە ئۇسسۇل ئويناتقىلى بولىدىغان مۇھىم بىر ئولجا ئىدى...
 بەگبارس ياسىداق مېھمانخانغا كىرىپ، تۈزۈت قىلمايلا تۆرگە ئۆتۈپ ئولتۇردى. داستىخاندىكى نازۇنېمەتلەرگە ئېغىز تېگىپ كۈيۈۋ-
 لى بىلەن قىزىنى بىر ھازا ماختاپ چىققاندىن كېيىن، قىز تۇرمىشىنى، ئايچۇرنى ۋە كۆزى كۆرەلەيدىغان، قۇلقى ئاڭلىيالايدىغانلىكى كىشە-
 لەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆيىدىن چەتلەشتۈرۈپ، تاراس بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

20. تاراس تېكىن لەشكەر سورايىدۇ

— مىلادىيە 782-يىلى قارا قىشتا، تۇبۇتلار بۇرۇنقى چاغلاردا ئەسىر ئالغان ۋە تۇتۇپ كەتكەن سەككىز يۈزچە لەشكەر-پۇقرانى تاڭ

ئوردىسىغا قايتۇرۇپ بەردى ①.

— مىلادىيە 783-يىلى ئەتىيازدا، فېڭشياڭ ھىراۋۇلى جاڭ يى تۇبۇت ۋەزىرى شياڭجېرەن بىلەن چىڭشۈي دېگەن يەردە ئىتتىپاق تۈزدى ②.

... ..

ئاشكارا يالۋاچ ③ ۋە يوشۇرۇن ئايغاقچىلار ئېلىپ كەلگەن بۇنداق خەۋەرلەر قاغان ئوردىسىدا خۇددى تىنچ سۇغا تاش تاشلىغاندەك قاتمۇقات دولقۇنلارنى پەيدا قىلدى. تاڭ ئوردىسىنىڭ يېڭى قاغانغا ئوتۇغات بەرمەسلىكى، ئۇيغۇر سودىگەرلىرىنىڭ چوڭ ئاستانىدىن قوغ-لاپ چىقىرىلىشى، قاغان تاغىسى تۇدۇن يالۋاچ ۋە بىرمۇنچە سودىگەر-لەرنىڭ جىڭخۇدا قەتلىئام قىلىنىشى قاتارلىق كۆڭۈلسىزلىكلەر تۈپەيلى كېلىپ چىققان يىرىكلىكنى خۇددى چوغ ئۈستىگە قۇرۇق پاخال تاشلىغاندەك ئەدىتىۋەتتى. تاڭ دېزۇڭدىن خاپا بولۇپ يۈرگەنلەر بىر-دىنلا بېلىنى رۇسلاپ «بىز نېمە دېگەن» دېيىشىپ گېپىنى راستقا چىقاردى. مەزگىلىز كۆتۈرۈلگەن بىر قارا بوران دەريادىكى قېيىقتەك لەپەڭشىپ تۇرغان قاغان تەختىنى يەنە بىر قېتىم چالغىتىپ ئۆتتى. گەپ ئۇلغايىدى، ئىشمۇ كۆپەيدى. تۇنباغا قاغان توساتتىنلا تىك يار لېۋىگە كېلىپ قالغاندەك ساراسمىگە چۈشتى، خىيالى چىڭشەش-تى، قانچە ئىزدىسىمۇ بۇ چىڭش يېپىنىڭ ئۈچىنى تاپالمىدى-دە، كېڭەش ئۆتكۈزۈشكە يارلىق چۈشۈردى.

بۈگۈن قاغانلىق تەۋەسىدىكى تېكىن، ئەمىرلەر، توققۇز بۇيرۇق

① «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر»، 227-جىلد.
② «كونا تاڭنامە»، 12-جىلد — «دېزۇڭ تەزكىرىسى. ئالدىنقى قىسىم».
③ يالۋاچ — ئەلچى، ئارىچى.

ۋە ئېلتەبەرلەر تاڭ بىلەن تەڭ قاغان ئالدىدا ھازىر بولغانىدى. ئۇلار دىۋان ئالدىدىكى كەڭ سەپناغا كېلىپ قاغاننىڭ كەينىدە سەپ بولۇپ تىك تۇرۇشتى ۋە قۇياشقا يۈزلىنىپ تەزىم قىلىشتى. ئېرىچوڭ باخشىنىڭ داپ چېلىپ، تۈگمەن تېشىدەك پىرقىراشلىرىغا ھەمدەم بولۇپ ئارزۇ-تىلەكلىرىنى بايان قىلغاندىن كېيىن، يەنە قاغانغا ئەگىشىپ دىۋانغا قايتىپ كىرىشتى، ھەركىم تېگىشلىك جايدىن ئورۇن ئېلىشتى.

دىۋاندىكى غەيرىي كەيپىيات بەئەينى بوران ئالدىدىكى جىمجىت-لىققا ئوخشاپ كېتەتتى. تورۇستىكى چاسا تۈڭلۈكتىن كىرگەن قىزغۇچ شولا سۈرلۈك چىرايلىرىنى تۇچ رەڭگىگە كىرگۈزگەنىدى. شاپتۇل شەكىللىك قارا كۇلاھ، قايرىما ياقىلىق ئۇزۇن چاپان كىيىپ، بېلىنى كۆن تاسما بىلەن باغلىۋېلىشقان، ھاجەتمەن مۇساپىردەك بويۇن قەسىپ، مۆمىنلەرچە قول قوشتۇرۇپ تۇرغان كىشىلەر نېمىلەرنىڭدۇر يۈز بېرىشىنى كۈتۈۋاتقاندا قىلاتتى، يۈرىكىنىڭ كۈچلۈكرەك سوقۇشى ياكى تىنىقنىڭ ئېغىر تۇشى تۈپەيلى سۈكۈنات بۇزۇلسىلا، يەر يېرىلىپ، ئاسمان غۇلاپ چۈشىدىغاندەك، مەيدىسىنى ئاستا بېسىپ، تىنىقىنى قىسىپ-قىسىپ چىقىراتتى. قاغاننىڭ سۆزى خۇددى كىملىر-گىدۇر ئەجەل شارابى ئىچكۈزىدىغاندەك ياكى كىملىرىنىدۇر ئوت كۆيۈپ تۇرغان ۋە يىلۇن دوزاخقا تاشلىۋېتىدىغاندەك ئېغىر تىتىرىشەتتى. چۈنكى، ھەر كىم بىلگەندەك، بۇ كېڭەش ئويلىمىغاندا چاقىرىلغان مەزگىلىز كېڭەش ئىدى.

ۋاپادار ھازىردەك باش سېلىپ تۇرغان ھەر بىر كىشى قاغاننىڭ ھەرىكىتىنى، چىراي ئالامەتلىرىنى پەقەت كۆز قۇيرۇقى بىلەنلا كۆزدىن تىپ تۇراتتى. ۋاقىتنىڭ مانا شۇنداق سۈكۈنات ۋە كۆز قۇيرۇقىدا قاراش بىلەن ئۆتۈپ كېتىشىنى خالايتتىكى، قاغاننىڭ سۆزى بىلەن بىراۋغا، ياق، ئۆزىگە بىرەر ملامەت يېتىپ قېلىشىنى ئەسلا خالىمايتتى.

شۇ ئەسنادا تۇنباغا قاغان ئىككى تەرىپىگە بىلىنەر-بىلىنمەس ئېغىنىۋالدى، جۈپلەنگەن بارماقلىرى بىلەن شىرنى رىتىملىق چېكىپ قويدى، ئىككى مەرتەم يېنىك يۆتىلىپ ئاۋازنى تەڭشەۋالدى. ئۇ ئالدى بىلەن ئوڭ تەرەپتىكىلەرنى، كېيىن سول تەرەپتىكىلەرنى كۆزىتىپ بولۇپ، قاتتىقمۇ ئەمەس، يۇمشاقمۇ ئەمەس بىر تەلەپپۇز بىلەن:

— ۋەزىرلىرىم، سەردارلىرىم، ئۆزۇڭلارنى ئەركىن تۇتۇڭلار، قاغانىڭلار بۈگۈن ھېچكىمگە غەزەپ قىلماقچى ئەمەس، — دېدى جىددىيلىشىپ كىرىشىپ كەتكەن ئۆڭلىرىنى بوشتىۋالماقچى بولدىمۇ، تەختتىن سەل كۆتۈرۈلۈپ، غۇلاچلىرىنى كېرىدى.

تۇنباغا ئەسلىدىلا ھەشەمەتچىلىك بىلەن خۇشى يوق، قائىدە-يوسۇن بىلەن ئانچە ھېسابلىشىپ كەتمەيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئەمىر-لەشكەر چاغلارنىدىمۇ يۈرۈش-تۇرۇشتا سالاپەت قوغلاشمايتتى، قىش كۈنى قۇچۇ چەكىمىدە تاشلانغان ئەلتىرە جۇۋا، كەينى يېشى گەجگە-سىنى يېپىپ تۇرىدىغان سالۋا قۇلاقچا ۋە تارخانلارچە يەڭگىلىگەنە باسمىل ئۆتۈكى كىيىۋالاتتى. ياز كەلسە، تۆل ئېلىنىۋاتقان چاغلاردىمۇ يەنىلا ئەلتىرە جۇۋا، تاشلىق قۇلاقچا بىلەن يۈرۈۋېرەتتى. بىراۋنىڭ «سەردارىم، تومۇز ئىسسىقتا جۇۋا كىيىپ سېسىپ كەتمىسە جۇمۇ» دېگەن چاقچىقىغا ئۇ: «سىلەر تومتۈركلەر نېمىنى بىلەتتىڭلار، يۇرتىمىز قار-مۇزى تولا يۇرت، قىشى بىر غۇلاچ، يېزى بىر غېرىچ. جەڭ قىلىمىز، تۆل ئالىمىز، جەڭ قىلىمىز دەپ ساپلا تاغدا يۈرۈپمىز، قېلىن كىيىنگەن ئادەمگە سوغۇقمۇ، ئىسسىقمۇ ئۆتمەيدۇ، يىلىڭ كىيىنگەن ئادەمگىچۇ، ئىسسىقمۇ، سوغۇقمۇ ئۆتۈۋېرىدۇ...» دەپ جاۋاب بېرەتتى ۋە مەيدىسىگە «دوك-دوك...» قىلىپ مۇشتلاپ قوپاتتى، مەيدىسىگە ئۇرغىنى ئۇنىڭ چاقچاق قىلغىنى ئىدى.

قۇلقارا ۋە قۇلقارا يايلىقىدىكىلەر تۇنباغاننىڭ چاغاناي^① نى مۇڭلۇق يەدىلەرگە چالالايدىغىنىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى. ئۇ ھەر قېتىم يايلاققا كەلگەندە، قۇلقارا ۋە چاكار چوپانلار بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ غىزا يەيتتى. قۇلقارا ياشۇرايىدىغان مەزىزلىك قېرىن كاۋىپىنى تويغۇچە يەپ، تۆت-بەش ئاياق قىمىز ئىچىۋالغاندىن كېيىن ئاتلارنى تاماشا قىلاتتى، يېڭى تۇغۇلغان تايىلارنىڭ نەسلىنى تەكشۈرەتتى، ئارقىدىنلا كۆچۈم قارىغاي بىلەن قاپلانغان، چۇغلۇقلار ھۈپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن تاغ قىياسىدا ئولتۇرۇۋېلىپ، چاغاناي چالاتتى. چاغاناينىڭ بوغۇق ئاۋازى تاغلاردىن، جىرالاردىن يانغۇ بېرەتتى-دە، يايلاق ئاتلاپ بىراق-لارغا كېتەتتى. ئادەملەر كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى، شوخ تايچاقلار توختاپ تۇرۇپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلاتتى. ھەتتا، تۇنباغا بىلەن بىللە كېلىدىغان بەگبارسىمۇ چاغاناينىڭ ئاۋازىغا جىم ئولتۇرۇپ قۇلاق سالاتتى.

بىراق، ھېلىقى يىلى ئوردۇبالىق كوچىسىدا ئېرىق-ئېرىق قان ئاققۇزغاندىن كېيىن كىشىلەر تۇنباغاندىن تەپتارتىدىغان، ئېيىقتىن قورققانداك قورقىدىغان بولۇپ قېلىشتى. «بۆكۈ قاغاننى ئۆلتۈرسىغۇ مەيلىدى، شۇغىنىسى، شۇنچە كۆپ سوغداقنىڭ، مەنسەپدارلارنىڭ ھەممىسىنى يامان ئادەملەر دېگىلى بولارمۇ، ماقۇل، ئۇلارنىمۇ يامان دەيلى، ھېلىقى نارەسىدىلەرنىڭ نېمە گۇناھى بولغىيىتى؟» دېيىشتى بەزىلەر بۇلۇڭ-پۇچقاقلاردا ياقىسىنى چىشلەپ. بەزىلەر يەنە «ئادەم ئۆلتۈرگەن كىشى ئادەم ئۆلتۈرۈشكە خۇمار بولۇپ قالىدۇ دەيدۇ، بۇ راستمىدۇ؟» دەپ بىر-بىرىگە سوئال قويۇشتى. «ئەمدى يەنە كىمنى ئۆلتۈرەر؟» دەپ دەككە-دۈككەگە چۈشۈشتى.

① چاغاناي — ئۆز دەۋرىدىكى ئۇيغۇر چالغۇسى، قۇمۇش نەي.

مانا ئەمدى ئوبدان بولدى، قاغاننىڭ مۇنداقچىلا ئېيتىلغان سۆزى تۆۋەندە تۇرغانلارنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەھىمنى كۆتۈرۈۋەتتى. ئۇلارنىڭ ھارۋا ئارغامچىسىدەك چىڭ تارتىلىپ، ئۈزۈلەي دەپ قالغان ئەسەبلىرى بىردىنلا بوشاشتى، قاغاننىڭ غۇلاچ سوزۇپ كېرىلىشى بىلەن تەڭ ئۇلارنىڭمۇ مۇسكۈللىرى يۇمشاپ، بەدەنلىرى خېلى راھەت-لىنىپ قالدى.

قاغان ئادىتى بويىچە پەس يۆتىلىپ، دېۋاندىكىلەرنىڭ دىققىتىنى ئاغزىغا قاراتقاندىن كېيىن سۆز باشلىدى:

— ۋەزىرلىرىم، سەردارلىرىم، كەمىنە قاغانىڭلار تەڭرىنىڭ ئىرادىسى ۋە ئۇرۇق-ئەجدادىمىزنىڭ ئادىتى بىلەن ئاق كىگىزگە ئولتۇرۇپ قاغان بولغىلى خېلى يىللار بولۇپ قالدى. سىلەرگە دېسەم، قاغانىڭلارنىڭ كۆزدە تۇتقىنى ئەلنى ئامان، پۇقرانى باياشات قىلىپ، ئارامخۇدا تىرىكچىلىك قىلىش ئىدى. شۇ مەقسەتتە يىراق-يېقىنغا لەشكەر تارتىپ ئاسىيىلارنى ئەل قىلدىم، ئاۋامنى ئۇرۇپ-سوقۇلۇشتىن خالاس ئەتتىم. بىراق، سىلەرمۇ كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، كۈتكىنىم كەلمەيۋاتىدۇ، باشقا كۆڭۈلسىزلىكلەرنى دېمەيلا تۇراي، ئاتلىرىمىزنىڭ بازىرى ئۆلۈپ، خەزىنىمىز خوراپ كېتىۋاتىدۇ، كارۋان تۈگىلىرى بىلەن رەۋەندە ئاتلىرى ئېغىلىدا بىكار يېتىۋاتىدۇ، يېقىندىن بۇيان بەزى شۇم خەۋەرلەرمۇ ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى. كەمىنە قاغانىڭلار ئەسلىدە يۇقىرىدا كۆك تەڭرىگە، تەڭرى ئەلچىسى ئۆلگىنىگە تېۋىنىپ ئۆزى بىلىپ بىر يول تۇتار ئىدى. بىراق، تەڭرىنىڭ خاھىشى بىلەن تەڭرىدىن بولمىش قاغانىڭلارنى تېگىشلىك ئورۇنغا كۆتۈرگەنمۇ سىلەر، قانتىمۇ، قولۇمۇ سىلەر، شۇڭا سىلەرگە ئۇشبۇ كېڭەشنى لايىق تاپتىم. بىلگىنىڭلارنى سۆزلەڭلار، تەڭرىمىزنى ۋە تەڭرىدىن بولمىش قاغانىڭلارنى مەمنۇن قىلىڭلار...

تۇنباغاننىڭ دۇمباق ئۈندەك توم ۋە ناغرا ساداسىدەك تورلۇق ئاۋازى دىۋاندا ئەكس سادا پەيدا قىلدى. سادا ئوچتى، گۈلدۈرمامىدىن كېيىنكى تىنچ ئاسماندەك جىمجىت مۇھىت ھەممىنى ئۆز قوينغا ئېلىۋالدى. ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن باشلىرىنى يەنە ئېگىپ، قوللىرىنى يىڭىۋاشتىن يەڭلىرىگە تىقىشقان كىشىلەر ئاستىرتىن كۆز بېقىشۋال-دى-دە، زۇۋان سۈرمەي قېتىپ تۇرۇشتى.

جىمجىتلىقتىن قاغاننىڭ يۈرىكى سىقىلدى بولغاي، تەختتىن چۈشۈپ، يۇمشاق تەلەپپۇزدا يەنە ئەسكەرتتى:

— قاغانلار بۈگۈن قانداق گەپ بولسا ئاڭلاۋېرىدۇ، ھېچكىمگە گۇناھ ئارتمايدۇ، — دېدى، تەختكە قايتىپ جايلىشىۋېلىپ، شىرەنى چېكىشى داۋام ئەتتى.

قۇتلۇق بۇنداق كېڭەشنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭچە كېڭەش ئۆتكۈزۈلسلا ھەممە ئىش ھەل بولۇپ كېتەتتى، ئۆزىنىڭ سۆز ئېلىشىمۇ بەھاجەت ئىدى. پەقەت قاغاننىڭ ئۆزىلا بەگبارسىقمۇ، ئۇنىڭ بىرقانچە گۇپياڭچىسىغىمۇ پەرمان بىلەنلا تېتىيالايتتى.

بىراق، قۇتلۇق شۇنداق بىر كېڭەشنى كۈتۈپ يۈرگەندە، تاڭ ئوردىسىنىڭ تۇبۇتلار بىلەن ئەھدە تۈزگەنلىك خەۋىرى تېخى يېتىپ كەلمىگەن، قۇلاققا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلانغان بۇ شۇم خەۋەر بەزد-لەرنى خاپا قىلىپ، بەگبارسى تەرەپكە ئىتتىرىۋەتكەنىدى. تۇنباغاننىڭ بۇ خەۋەردىن كېيىن نېمە ئويلىرىدا بولغىنىنى بىر ئىلاھنىڭ ئۆزىلا بىلەتتى. مۇبادا ئۇ ئەقلىدىن ئېزىپ قالسا، بەگبارسىقا يان بېسىپ ئۇنداق-مۇنداق گەپ قىلىپ سالسا ئىش بۇزۇلاتتى. شۇڭا ئۇ ئېغىز ئېچىشى، ئاۋۋال قول سېلىپ قاغانغا بېشارەت بېرىشى زۆرۈر ئىدى. قۇتلۇق ئالدىغا قاراپ مەزمۇت بىر قەدەم تاشلىدى، سولغا

بۇرۇلۇپ قاغانغا يۈزلەندى، بىر تىزنى يەرگە قويۇپ، سۆز ئالدى:
— جانابى تەڭرىزادەم، ئىجازەت بولسا، كەم ئەقىل قۇللىرى
ئىككى كەلىمە سۆز قىلغۇم بار ئىدى.
قاغان سەل ئالدىغراق ئېڭىشتى، ئاللىقىنى يۇقىرىغا قارىتىپ،
لىكىلدى:

— ئىجازەت، ئورنىڭىزدىن تۇرۇپ سۆزلەڭ.
قۇتلۇق ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆز-ئۆزىگە مەدەت بەردى — دە،
ئۆپكىسىنى تولدۇرۇۋېلىپ سۆزنى باشلىدى:
— قاغانىم دانادۇر، ھەممە سىرلاردىن خەۋەرداردۇر، شۇنداق
بولسىمۇ مەلۇم بولغايكى، ھەر ئېقىننىڭ بېشى، ئارغامچىنىڭ ئۈچى
بولدۇ، ئوت-چۆپنىڭ يىلتىزى، نەتىجىنىڭ سەۋەبى بولىدۇ. دەريادا
توساق بولسا سۇ ئاقالمىدۇ، كۆڭۈلدە توسۇق بولسا ئىش يۈرۈشمەيدۇ.
قاغانىم ئېيتقان دىشۋارچىلىقلارنىڭ سەۋەبى بىردۇر، ھەل قىلماقنىڭ
چارىسىمۇ بىردۇر...

قۇتلۇق سۆزلەۋېتىپ، «بىردۇر» دېگەن يەرگە كەلگەندە، قاغاننى
چۈشەنمەي قالمىسۇن دېگەندەك، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى چىقىرىپ
قويدى.

— قۇتلۇق سانغۇن، قېنى سۆزلەڭ، سەۋەب قايسى، چارە نېمە؟
— سەۋەب شۇكى، مەيلى تابغاچ شاھىدىن كەتكەن بولسۇن،
ۋە مەيلى بىزدىن كەتكەن بولسۇن تابغاچلار بىز بىلەن، بىز تابغاچلار
بىلەن ئەپ ئۆتەلمىدۇق. چارە شۇكى، تەۋەلىكىنى چىڭىتىپ، ئاداۋەتنى
تاشلاپ، مۇلاقەتنى ياخشىلىماق، قاغانىمىز ئۈچۈن رەسمىي ئوتۇغات
ئالماق لازىم. قاغانىمىز ئوتۇغات ئالالمىسا يات قوۋملەر بىزنى كۆزگە

ئىلمايدۇ، ئارىغا دۈشمەن كىرىدۇ. شۇڭا...

قۇتلۇقنىڭ ئېنىق ۋە ھېسسىياتلىق ئېيتىلغان بۇ سۆزى دىۋان ئىچىدە كىچىككىنە زىلزىلە پەيدا قىلدى. ھېلىدىن-ھېلىغا قورۇنۇپ، خۇددى يېتىمچىدەك تۈگۈلۈپ تۇرغان كىشىلەر باشلىرىنى ئەركىگە قويۇپ بېرىپ، پۈتكۈل سېزىمنى قۇلاقلىرىغا جەم قىلىشتى. بەزىلەر «گەپ دېگەننى مۇنداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك بىر-بىرىگە قاراپ باش لىگىشتى. يەنە بىرەيلەن ئاڭلانغۇدەك قىلىپ، دىمىغىنى قېقىپ قويدى. بەزىلەر بارىكاللىمۇ قىچقارمىدى، دىمىغىنىمۇ قاقمىدى، «قاغان نېمە دەيدىكىن» دېگەندەك، تەخت تەرەپتىن كۆز ئۈزمىدى. شۇ ئەسنادا، ساقلىنى بارمىقىغا يۆگەپ كۆزلىرىنى قۇتلۇققا قاداڭ ئولتۇرغان قاغان يېنىدىن يەنە بىر ئاۋاز ئاڭلاندى:

— ئۇلۇغ تەڭرىزادە، ئۇلۇغ قاغان...

ھەممەيلەن كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ تەخت تەرەپكە قاراشتى. قۇتلۇقنىڭ سۆزىمۇ قاق بەلدىن ئۈزۈلۈپ قالدى. قاغانمۇ ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك چۆچۈپ يېنىغا قارىدى. كۆردىكى، بەگبارىس سۆزلەۋىپ-تىپ، قوللىرىنى پۇلاڭلاتقان ھالدا تەخت ئالدىغا چۈشۈپ كەلمەكتە ئىدى.

— ئۇلۇغ تەڭرىزادە، كەرەملىك قاغان، — ئۇ قاغاننىڭ ئالدىغا كېلىپ تىز پۈككەندىن كېيىن دېدى، — قۇللارغا ئىجازەت بەرسە، ئىجازەت...

بەگبارىس جىددىيلىشىپ قالغاچقىمۇ، قاپاق ھەرىدەك گۆڭۈلدايتى-تى، كالۋالاشقان تىلى ئاران-ئاران گەپكە كېلەتتى. قاغان گاجىدەك گېپى ئاز، تاشتەك ئېغىر بەگبارىسنىڭ بىردىنلا يەڭگىلتەك ئادەمگە ئايلىنىپ، قۇتلۇقنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپكىنىدىن

ۋە ئىجازەتسىزلا ئوتتۇرىغا چۈشۈۋالغىنىدىن ئازراق خاپا بولدى، بىراق كونا ئۆلپەتچىلىكنىڭ يۈزىنى قىلىپ، قۇتلۇقتىنمۇ ئوبدانراق بىرەر ئەقىل كۆرسەتسە ئەجەب ئەمەس دېگەن ئوي بىلەن ئۇنىڭغا «قېنى سۆزلە» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. بۇ چاغدا بەگبارىس سېھىرگەردەك ئۆزگىرىپ، تىرىكنى بېسىۋالغان، يۈرىكىنى توختىتىپ ئەسلىگە قايتقا- ندى. ئۇ ئالدىنلا ئويلاپ قويغاندەك ئىتتىك سۆزلەشكە باشلىدى: — تەڭرىدىن بولمىش ئۇلۇغ قاغانىم، ئەدەپسىزلىك قىلغىنىم ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇمەن. بايام قۇتلۇق سانغۇن شۆھرەتلىك قاغان ئالدىدا، شۇنچە كۆپ تۆھپىكار سەردارلار ئالدىدا تەپتارتماي، تابغاچ- لارنى ماختاپ ئۇچۇرۇپ، ئۇيغۇر ئېلىنى چۆكۈرۈپ، ئىززەت-نەپىس- مىزنى يەرگە ئۇرىدىغان بەزى گەپلەرنى قىلدى. كۆڭلۈمدىكىنى ئېيت- سام، شۇ كەمگىچە ۋىجدان، غۇرۇرلۇق ياشاپ كەلگەن كەمىنە قۇللىرى بۇنداق گەپلەرگە ھەرگىز چىداپ تۇرالمايمەن.

دېۋان ئىچى توختام سۈدەك جىمىپ قالدى. كېڭەش ئەھلى بىر قۇتلۇققا، بىر بەگبارىسقا كۆز تاشلىدى، نەزىرىنى قاغان ئالدىدا قول باغلاپ بېشىنى سىڭايان قىلىپ قاراپ تۇرغان بەگبارىس ئۈستىدە توختىتىشتى. بەگبارىس قاغاننىڭ ئۈندىمىگىنى كۆرۈپ كۆڭلىنى تىندۈردى-دە، يىغلىۋېتىدىغاندەك ئاۋازدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— يۈز يىللار مۇقەددەم تابغاچلار بىلەن بىللە قان كېچىپ كۆرىنىنى باش ئەگدۈرۈپ، پىيوگياڭ قۇۋۇقىدىن تۇنجى بولۇپ كىرىپ كەلگەنمۇ بىز^①. 50 مىڭ ئاتلىق بىلەن جەڭگە چۈشۈپ، تابغاچ

① مىلادىيە 660-يىلى كۆرىيىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان جەڭدە شياۋسى باش بولۇپ، ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ ئاتلىقلىرىنى ھەممىنىڭ ئالدىدا ماڭدۇردى، تۈن- جى بولۇپ پىيوگياڭ شەھىرىگە يېتىپ بارغانلار يەنىلا ئۇيغۇرلار بولدى («ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر»، 200-جىلد).

ئۈچۈن ئاشنا قۇلنى تىرىپىرەن قىلىپ، بېشبالىق بىلەن كۈسەننى تىنچىتىپ بەرگەنمۇ بىز^①. ئۆڭلۈك-سۈيگۈنلەرنى ئىككى ئاستاندىن ھەيدەپ چىقىرىپ، تابغاچ شاھىنى قايتا تەختكە چىقارغانمۇ بىز. يىللاپ-يىللاپ ئات تارتۇق قىلىپ، تابغاچ لەشكەرلىرىنى ئاتلىق قىلغان-مۇ يەنىلا بىز.

ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، قىيىن ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋالغان تابغاچلار ئەسلىنى ئۇنتۇپ، ئۈلپىتىنى يادىدىن چىقاردى، ۋاپاغا جاپا قىلىپ، قاغانىمىزنى كۆزگە ئىلمىدى. مانا ئەمدى كونا رەقىبىمىز ئۇبۇتلار بىلەن ھە-ھۇ دېيىشىپ بىزگە قىر كۆرسىتىۋاتىدۇ. قورسىقىمىزنى كەڭ تۇتۇپ ئۆتكەن ئىشقا سالماقتا دەيلى، بىراق، تابغاچلار-نىڭ يۈرىكىنى قايتەك قىلىپ قاغان تاغىسىنى ئۆلتۈرگىنىگە، پۇل-مېلى-نى قارىغا باسقۇنغا سەۋر قىلىپ تۇرۇۋېرىمىزمۇ؟ قاغان تاغىسىنى ئۆلتۈرگەنلىك قاغانغا ھاقارەت قىلغانلىق، قاغانغا قىلىنغان ھاقارەت ئۇيغۇر قوۋمىگە قىلىنغان ھاقارەت. ھەرقايسى سەردارلارغا، ماڭا قىلىنغان ھاقارەت. پېقىر قۇللىرى شۇنداق قارايدۇكى، تابغاچلار چاناپ ئۆلتۈرگەن قاغان تاغىمىز ئۈچۈن يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئەل ئارىسىدا ھازا ئاچايلى، قانغا قان، جانغا جان تۆلىتىۋالاي-لى، ۋاي بىچارە تاغام، ۋاي بەختسىز تاغام... دۈشمەن قولىدا ناھەق ئۆلدۈرگۈ تاغام، بىزنى دەپ كۆزۈڭ ئوچۇق كەتتىغۇ تاغام... بەگبارىس يىغا-زارە قىلغاچ، تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن

① تاڭ گاۋزۇڭ سۇدىنغاڭنى باش ئاغلاقچى قىلىپ، 20 مىڭ ئوردا قوشۇنغا ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىدىن 50 مىڭنى قوشۇپ ماڭدۇردى. ئۇيغۇر قوشۇنغا تۆمىد-نىڭ ئوغلى بابانخان قوماندانلىق قىلدى. ئۇلار ئاشنا قۇلنى يېڭىپ، بېشبالىق-نى قايتۇرۇۋالدى، جىمىساردىكى چىگىل قەبىلىسى بىلەن ماناستىكى چۈمۈل قەبىلىسىنى مەغلۇپ قىلدى («ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆر-نەكلەر»، 199-جىلد).

«شارت» قىلىپ شەمشىرنى سۇغاردى - دە، قاغانغا يۈزلىنىپ، ئۇنى پېشانىسىگە ئۇردى، سەل دوڧراق كەلگەن پېشانىسىدە تازا تورلاشقان قوغۇننىڭ كىدەك تال-ئال سىزىقلار پەيدا بولدى، سىزىقلاردىن تەپچىپ چىققان قان قاشلىرىدىن ئېقىپ ئۆتۈپ، كۆزىگە چۈشتى، كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ ئېقىۋاتقان ياشقا قوشۇلۇپ تۆۋەنگە ساقىدى، بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ سەلدەك ئېقىپ چۈشۈۋاتقان قانلىق ياش بۇرۇتغا كەلگەندە ئىككىگە ئايرىلىپ، جاۋغايلاردىن تامچىلاشقا باشلىدى.

— ئاھ تاغام، نېمە ئانچە تەتۈر پېشانىسەن تاغام، تابغاچلار سېنى ئۆلتۈردىغۇ تاغام، سېنىڭ ئورنۇڭدا مەن كەتسەمچۇ تاغام...
بەگبارسىنىڭ غېجەك ئۈندەك تىترەپ، تاغ يانغۇسىدەك دولقۇن-لىنىۋاتقان ئاۋازى خېلى كۆپ كىشىنىڭ يۈرىكىنى ئەزدى بولغاي، دىۋان ئىچىدە ئۆپكىدەشلەر، بۇرۇن تارتىشلار ئاڭلانغىلى تۇردى. قاغان تاغسى تۇدۇن يالۋاچنىڭ ئۈچ-تۆتچە كونا ھەقەمسايسى مىشىلداپ-مىشىلداپ كېلىپ، ئاخىر ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ يىغلاشقا باشلىدى. خۇددى تاۋۇت ئالدىدا تۇرغان مائەمداردەك، قاغان ئاستا بېشىنى چۈشۈردى، كۆزلىرى رەڭ سۈرگەندەك قىزاردى، شالاڭ كىرىپكىلىرى ئارىسىدىن دومىلاپ چىققان ئىككى تامچە ياش تىزلىرى ئۈستىگە چۈشۈپ، تاۋار تامبىلىغا سىڭىپ كەتتى...

قاغاننىڭ قايغۇلۇق كەيپىياتى ئەمدى قاغاننىڭ يېنىدا ئۆرە تۇر-غان تاراس تېكىنغا تەسىر قىلدى. دىۋاندىكىلەر بىلەن قوشۇلۇپ، ئېسەدەپ، پوتلىسىنى تارتىشقا باشلىغان تاراس تېكىن بەگبارسىنىڭ مەنالىق تىكىلىشى بىلەن «پاڭگىدە» يىغلاپ تاشلىدى، چوڭ-چوڭ چامداپ كېلىپ قاغان بىلەن روبىرو تۇردى ۋە بەلۋېغىدا پۇلاڭلاپ تۇرغان نەقىشلىك غىلاپتىن شەمشىرنى چىقىرىپ، پېشانىسىنى تىلىشقا

تەمشەلدى. بەگبارسى چاققان بىر ھەرىكەت بىلەن ئۇنىڭ شەمشەر تۇتقان قولىنى كاپىدە تۇتۇۋېلىپ:

— ۋاپادار ۋەلىئەھدىم، ھازىرچە ئۆزىڭزگە ھاي بەرگەيسىز، قاغانىمىزنىڭ يارلىقى بىلەن قاغان تاغسىغا ھازا ئاچقاندىن كېيىن ئاندىن قاينغۇڭىزنى بىلدۈرگەيسىز، — دېدى، تاراس تېكىننىڭ شەم-شىرىنى ئاۋايلاپ تارتىۋېلىپ، غىلىپىغا سېلىپ قويدى. تاراس تېكىن يىغىسىنى تەستە توختىتىۋېلىپ، دادىسىنىڭ ئىجا-زىتىنى كۈتمەيلا تەزىم بەجا كەلتۈردى ۋە:

— قاغان دادا، بەگبارسى سانغۇن ھەقىنى سۆزلەيدۇ. قەدىم بوۋىمىز سۈكۈن ئېرىكىن^①، بۇسات ئېلتەبىر^②دىن تارتىپ نەق قاغانىمىز ئالىپ قۇتلۇق بىلگە قاغانغىچە بولغان كۆپ يىل مابەينىدە تابغاچلار ھېچكىمنى قاغانىمىزنى بوزەك قىلغاندەك بوزەك قىلمىغان. غۇرۇرمىزنى يەرگە تەڭ قىلىدىغان بۇنداق خورلۇقنى كۆتۈرۈپ ياشىغاندىن كۆرە جەڭ قىلىپ ئۆلگەن تۈزۈك. تۇدۇن تاغاننىڭ ئۆلۈمى يۈرىكىمنى پارە-پارە قىلىۋەتتى. ئۇ زات بىزنى دەپ يۇرتتىن ئايرىلدى، ئەلنى دەپ سودىمىزغا باش بولدى. ئەمدىلىكتە تىرىك قالغانلار ئۇنىڭ قىساسىنى ئالمىساق كۆك تەڭرى ئالدىدا قارا يۈز بولىمىز. ئىلتىماسم شۇكى، قاغان ئاتام پېقىرنى كىچىك كۆرمەي قولۇمغا لەشكەر بەرسە، ۋەزىرلىك سالاھىيىتىم بىلەن لەشكەر تۇتۇپ، جەڭنىڭ ئەم-قامىنى

① سۈكۈن ئېرىكىن — ئىسمى سۈكۈن، ھۆرمەت نامى ئېرىكىن، ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ تورالار دەۋرىدىكى تۇنجى ئاقساقلى. مىلادىيە 605-يىللىرى ئاقساقاللىق قىلغان.

② بۇسات ئېلتەبىر — يەنى تېرىك ئېلتەبىر، ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ سۈكۈندىن كېيىنكى ئاقساقلى، مىلادىيە 627-يىلىنىڭ ئالدى-كەينىدە ئاقساقاللىق قىلغان.

بىلىۋالسام، گېزى كەلگەندە تاغام ئۈچۈن قىساس ئېلىپ، نومۇسنى ئاقلسام...

بەگبارىس تاراس تېكىننىڭ تەلپىنى دەماللىققا قوللاپ چىقىمىدى ۋە ئۇنى ئاڭلىمىغاندەك، يېڭىۋاشتىن ھازا باشلىدى. ئۇ ئەمدى تاراس تېكىننىڭ بويىغا گىرە سېلىپ، بېشىنى مۇرىسىگە قويۇپ، ئۇنىڭغا ھەشقىپچەكتەك چاپلىشىۋالغانىدى.

«قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاش، ئاق كۆڭۈل، كەم سۆز تاراس تېكىن شۇمۇ، تاغىسى، ياق دادىسىنىڭ تاغىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن بېرىقى ئۈچ يىل ئىچىدە بىرەر ئېغىزمۇ گېپىنى قىلمىغان، بىر تامچىمۇ ياش تۆكۈپ باقمىغان، توغرىسى، چالا تونۇش تاغىسىنى ئاللىبۇرۇن ئۇنتۇپ كەتكەن تاراس تېكىن ئەمدى كېلىپ ھازا ئاچسا ھە؟ ئۇنىڭ ھازا ئاچقىنى راستمۇ ياكى لەشكەر تۇتماقچى بولغىنىمۇ؟ ئەقەللىسى مۈڭگۈزى بار قوچقاردىنمۇ قورقىدىغان، بىر تال چۈمۈلگىمۇ ئازار بەرمەيدىغان تاراس تېكىن نېمە ئۈچۈن لەشكەر تۇتۇشقا قىزىقىپ قالدىكىن؟...»

باياتىن بېرى، بەئەينى ئويۇن كۆرگەندەك، ئېرچۈك باخشىنىڭ چۈشىنىكىسىز كەلىمىلىرىنى ئاڭلاۋاتقانداك گاڭگىراپ قالغان قۇتلۇق، تاراس تېكىننىڭ ئاخىرقى جۈملىسىدىن ئۇنىڭ كەينىدە قانداقتۇر بىر سايىنىڭ ئالۋىندەك قىمىرلاپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇنىڭ تاسادىپىي تاشلانغان تەلپىگە قاغان نېمە دەيدىكىن دېگەندەك، ئۇنىڭغا سەپسالدى.

قاغان تۇرۇپ-تۇرۇپ سىلكىنىۋاتقان بەگبارىسنى خۇددى قۇرۇق قاپنى يۆلگەندەك يۆلەپ تۇرغان ئوغلىغا قاراپ خۇددى بۇتتەك قېتىپ قالغان، ياش دېغى بىلەن قورۇلغان گۆشىسىز كۆزلىرى يۇلتۇزسىز ئاسماندەك قاراڭغۇ ئىدى، كىرىپكىمۇ قىمىر قىلمايتتى. قارىماققا ئۇ

بۇ دۇنيادىن، رەڭگارەڭ ئادەم، خىلمۇخىل ۋەقەلەرگە ئورۇن بەرگەن بۇ پانىي ئالەمدىن چىقىپ، يەر-ئاسمان ئارىسىدىكى يەتتە توساق^① تىن ئۆتۈپ، تۈرلۈك تۈمەن مۆجىزاتلارنىڭ ئىگىسى بولمىش كۆك تەڭرى بىلەن خاس سۆھبەت قىلىۋاتقاندا تۇراتتى.

ئارىدىن بىر پەس ئۆتتى. قاغان كۆكتىن چۈشكەندەك، توساتتىن ئۆزىگە كەلدى، قولىنى گەجگىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ بارمىقىدىن ئىككى نۆۋەت قاس چىقىرىۋىدى، بىر چۆرە قىز بىر چاغاناي ئېلىپ كېلىپ، قاغانغا قوش قوللاپ ئۇزاتتى.

قاغان چاغانايىنى ئالدى، تويۇپ نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئۇنى لېۋىگە قويدى، سەل چىڭقىلىپ پۈۋىلىۋىدى، چاغانايدىن شۇنداق بىر كۈي ئېتىلىپ چىقتىكى، پۈتكۈل دىۋان مۇڭغا تولدى.

چاغانايدىن مۇڭ تۆكۈلدى. بۇ مۇڭ دەسلەپ يەر قارىندىن ئوخچۇپ چىققان بۇلاق سۈيىدەك شىلدىرىدى، كېيىن تاش ئاتلاپ ئېقىۋاتقان تىز ئېقىندەك شارقىرىدى، بارا-بارا ئەزىم دەريادەك شاۋقۇن سېلىپ، قاش يالغان قارا قىياندەك گۈرۈلدىدى، قارا قىيان دەم ئۇلغىيىپ، دەم تارتىلدى، ئاخىر كەڭ دېڭىزغا قۇيۇلدى بولغاي، كۈي نۇۋاسى تۆۋەنلەپ، ئاستا-ئاستا يوقالدى.

— بۇ كۈي بولامدىكەن، — قاغان مۇڭلۇق كۈيىدىن يۈرەك-باغرى خۇددى يارغۇنچاققا چۈشكەن داندەك ئېزىلىپ كەتكەن مائەمدار كىشىلەرگە سوئال قويدى.

بەگبارىس كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:
— بۇ شۇنچىلىك بەلەن كۈي ئىكەنكى، مەرھۇم قاغان تاغسىدە.

① شامانلارنىڭ ئېتىقادىدا، باش تەڭرى ئۆلگەن كۆكتە تۇرۇپ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا چىقىدىغان يولدا يەتتە توساق بارمىش. بۇ يەتتە توساق شامانلار تەرىپىدىنلا ئېچىلارمىش.

نىڭ سېمىياسىنى كۆز ئالدىمىزدا ئايدان قىلدى.

— دۇرۇس گەپ بولدى. بۇ بەلەن كۈيىنى مەرھۇم تاغام تۇدۇن يالۋاچ ئۆزى ئايرىدە قىلىپ، كىچىك چېغىمىدىلا ماڭا ئۆگىتىپ قويغان، ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ نى-نى جەڭگاھلارنى كېزىپ چىققان بۇ چاغاناي-نىمۇ ئۇ چوڭ ئاستانىگە كېتەر چاغدا ماڭا يادىكار قىلىپ قالدۇرغانىدى، — دېدى قاغان ۋە بۇ تەسىرلىك سۆزلەر بىلەن يېڭىۋاشتىن ئېسەدىگە-لى تۇرغان كېڭەش ئەھلىدىن سورىدى:

— تاغام تۇدۇن يالۋاچ قانداق ئادەم ئىدى؟

— تېپىلغۇسىز بەلەن ئادەم ئىدى.

— شۇنداق، ئۇ بۇرۇن بەلەن ئادەم ئىدى، كېيىن بەلەن ئادەم بولماي قالدى، — دېدى قاغان كىمگىدۇر ئاچچىق قىلغاندەك قاتتىق تەلەپپۇزدا.

ئاڭلىغانلار بەئەينى بېشىغا بىر توقماق يېگەندەك چۆچۈپ كې-تىشتى، يېرىم-يارتا ئاڭلىغانلار قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك، ئاڭلىغانلارغا مۇراجىئەت قىلىشتى.

قاغان ئوڭ ئالقىنى بىلەن تەختنىڭ قول قويغۇچىسىغا قاتتىق بىرنى ئۇرۇۋەتتى، چىرايى بىردىنلا جىددىي تۈس ئالدى، ئورنىدىن قوزغىلىپ، ئاۋازىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈردى:

— شۇنداق، ئادەم ئەۋەتىپ ھەممىنى بىلدىم، تاغام كېيىنكى كۈنلەردە بەلەن ئادەم بولماي قالدى. كىم ئۇنى تابغاچلارغا جازانە تارقىتىپ، ئاجىزلارنى قاقتى-سوقتى قىلسۇن دەپتۇ، كىم ئۇنى ئادەم ئۇرۇپ، ئادەم خورلىسۇن دەپتۇ، كىم ئۇنى جىڭشۇۋدىكى ئاۋام پۇقرانى بۇلاڭ-تالاڭ قىلغاننى ئاز دەپ، بىگۇناھ تابغاچ قىزلىرىنى ساندۇققا سولاپ ئوغرىلاپ كەلسۇن دەپتۇ، يەنە كىم ئۇنىڭغا قاغانلىققا تەۋە ئات پۇلىنى چۆتتىكىگە سالىسۇن دەپتۇ؟...

باشتا ھەممىڭلارغا سۆز بەرگەنمەن، ھېلىھەم لەۋزىمدە تۇرۇپ،
يۈزمۇ يۈز سۆزلىگەنلەرگە غەزەپ قىلمايمەن. بىلىپ قېلىڭلار، قاغانىڭ-
لار تابغاچلارغا شۇنداق دەيدۇكى: «سىلەر تۇدۇن قاتارلىقلارنى ئۆل-
تۈردۈڭلار، بىز يەنە سىلەرنى ئۆلتۈرۈپ قاننى قان بىلەن بۇيساق
ئاداۋەت تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتمەمدۇ؟ بىز ئەمدى سىلەرنى ئۆلتۈرمەي-
مىز، قاننى سۇ بىلەن بۇيىمىز، بۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟»^①

21. نامەلۇم ئۈچىنچى قەبرە

— كۆرۈۋاتامسەن ياغلاقار ئىنىم، يايلاقلىرىمىز راستتىنلا كەڭ،
راستتىنلا كۆركەم ھە، قارىساڭ قارىغۇڭ كېلىدۇ، قارىساڭ-قارىساڭ
كۆزۈڭ تويمايدۇ.

— شۇنداق ئاكا، تەڭرىنىڭ نەزىرى چۈشكەن ئالامەت بىر
يۇرت ئىكەنغۇ بۇ، مۇشۇنداق كەڭرى يەردە ياشىغان ئادەمنىڭ كۆڭ-
لى-كۆكسىمۇ ئالەمنى سىغدۇرالىغۇدەك كەڭ بولىدىكەن. چۈشىنىۋاتام-
سىز قۇتلۇق ئاكا، كۆڭلى-كۆكسى كەڭ دېگەندە مەن تۇنباغا قاغاننى
كۆزدە تۇتۇۋاتىمەن. ئۇ زات راستتىنلا قاغانلارغا قاغان بولغۇدەك
ئادەمكەن جۇمۇ!

— ماۋۇ تابغاچنىز، ئۆز زۇۋانىڭدا ئەمەس، بىزچە زۇۋاندا
سۆزلەۋاتساڭ يەنە نېمىدەپ گېپىڭنى چۈشىنەلمەيدىكەنمەن؟ قاغاننىڭ
كەڭ قورساقلىقىنى مەن سۆزلەپ بەرمىگەن بولسام، سەن كىمدىنمۇ
ئاڭلار ئىدىڭ-ھە؟

قۇتلۇق ھېلىقى كۈنى قاغان ئالدىدىن كەيپى چاغ ھالدا قايتىپ

① «يېڭى تاڭنامە. ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»دىكى ئەينى سۆز.

كەلگەن ۋە تەقەززا بولۇپ بوسۇغدا ئولتۇرغان كەدەرگە كۆرۈنۈپ قويۇپلا ئۇدۇل ياغلاقارنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار - نىڭ ھەممىسىنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەرگەندى. ئۇلارنىڭ بۇ پارنىگمۇ دەل ئاشۇ كېڭەش ئۈستىدە كېتىپ باراتتى.

مىلادىيە 784-يىلى. توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى^①دىن ئۈچ ئاي ئۆتكەن، قىش كېتىپ باھار كەلگەن چاغ. قاغاننىڭ كېڭەشتىكى ئاخىرقى قارارىغا بىنائەن، چاپىشلار يېرىدە تۇرۇۋاتقان ئىككى تۈمەن خىل لەشكەرنى ئۆز قولىغا ئېلىش ئۈچۈن يولغا چىققان قۇتلۇق بىلەن ياغلاقار سەپىرىنىڭ ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە قىيىش كۈنپىتىشىغا قاراپ ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. قۇتلۇق سەردارلىق ئۈستۈپىنى سېلىپ تاشلاپ، يولۇچى يالۋاچىلاردەك كىيىنۋالغان. بىللە كېلىۋاتقان ياغلاقار لىگمۇ تاشلانمىغان تېرە كەمزۇل ۋە گىرۋەكلىك كىگىز قالىپ كىيىۋالغانا - ندى. قارىماققا ئۇ يالۋاچىلارغا سايىدەك ئەگىشىپ يۈرۈيدىغان قورۇقچى چاكارلاردىن ھېچقانچە پەرقلەنمەيتتى.

— ئارتۇقچە ھەشەم-دەرەم قىلىشنىڭ نېمە كېرىكى، — دېگەن ئىدى قۇتلۇق سەپەر ئالدىدا، — قورۇقچىمۇ ئالمايمىز، ياراغنىمۇ غانجۇغغا تېڭىۋېتىمىز، ئاپقانىنى يەپ، توغرا كەلگەن يەردە قونۇپ ئۆز يولىمىزغا كېتىۋېرىمىز...

ئەمدىلەتنى چېچىلىشقا باشلىغان قۇياش شولىسى ھېسابسىز يىڭ - نىلەردەك ئۇچۇپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ كۆزىنى چاقاتتى. بۇنداق يولغا كۆنۈپ كەتكەن قۇتلۇق بولسا، يېرىم قىسىلغان يۇمىلاق كۆزلىرىنى

① توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى — ئۆز زامانىسىدىكى ئۇيغۇر قاغانلىقىدا ئەڭ ئالىي كېڭەش. بۇنداق كېڭەشكە ئىچىبۇيرۇق ۋە چەتبۇيرۇق بولۇپ توققۇز بۇيرۇق (ۋەزىر) قاتنىشاتتى.

قۇياشتىن قاچۇرۇپ، قۇياش ئاستىدا غايەت زور چىراغپايدەك گىدىيپ تۇرغان ئېگىز تاغلارغا تىككەندى. ياغلار كىگىز قالىقىنىڭ گىرۋىكىنى چۈشۈرۈۋېلىپ چوڭ يورغدا كېتىۋاتقان ئات ئۈستىدە بەئەينى قىرغا قونغان تاز قارىدەك دىگىگىيىپ ئولتۇراتتى.

ياغلار رەسمىي يىگىت بولغان، سانۋالغۇدەك شالاڭ، تەسكەي دۆڭدە ئۆسكەن چۆپتەك رەزىن قارا موپلار ئۇنىڭ قۇلاق ئاستىنى، ئۈستۈن كالىپۇكىنى قاراقات سۈركەپ قويغاندەك قارايتۈەتكەندى. — ياغلارنى ئۆيلەش كېرەك، يېتىمنىڭ بېشىنى سىلغاننىڭ ساۋابى تولا، — دەيتتى قۇتلۇق كەدىرەگە بەزىدە ياغلارغا ئاڭلاتماي تۇرۇپ، — تابغاچ قىزلىرىغۇ بىزدە تولا گەپ، لېكىن ئۇلارنىڭ بىرىمۇ مەرتۈنلىك ئائىلىنىڭ قىزى ئەمەس. ياخشىسى، قىچقارسا ئېتى بار، تۇتسا سېپى بار تابغاچتىن بىرەرسىنى تېپىپ، ئۇنىڭ قىزىنى ئېلىپ بەرمىسەك نامىزغىمۇ مۇناسىپ كەلمەس. ئۇنداق قىزنى نەدىن تاپىمىز؟ ئەلۋەتتە، سېپىلنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى تابغاچلار دىيارىدىن تاپىمىز...

قۇتلۇق بىلەن كەدىرە ياغلارنىڭ توي ئىشىغا خېلى ئۇبدان كۆڭۈل بۆلدى، كېلىپ-كېتەر يولۇچىلاردىن ئۇنى-بۇنى سۈرۈشتۈردى. بىراق چاپىشلارنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى تابغاچلار يۇرتى ئوردۇبا-لىقتىن بەك يىراق بولغىنىدەك، ئۇلارنىڭ ئارزۇسىمۇ يىراق يېتى قېلىۋەردى.

ھېلىمۇ ياخشى، توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى قۇتلۇققا يەنە يېڭى ئۈمىدلەرنى ئېلىپ كەلدى، ھەممە ئىشلار ئويلىغىنىدەك يۈرۈشۈپ كەتكەندىن تاشقىرى، ياغلارنى ئوردۇبالىقتا قالدۇرىدىغان ئويىدىن يېنىپ، ئۇنى يېنىغا ئېلىپ جەنۇب سەپىرىگە بىللە ئاتلاندى. نامدا ئۇنى خۇسۇسىي قورۇقچى قىلىۋالغىنى بىلەن، ئەمەلدە قۇتلۇقنىڭ يەنە

بەزى يېڭى ئويلىرىمۇ بار ئىدى.

ئۇلار يايلاق ئاتلاپ، ئېقىن بېيلاپ ئۈچ كۈنچە يول يۈرگەندىن كېيىن، بىر تاغنى بەلگە قىلىپ جەنۇب تەرەپكە قايرىلدى ۋە تەڭرىتاغ يولىغا چۈشۈۋالدى. مىڭ يىللار مابەينىدە قارامۈرەن، قورۇلۇن، سېلىنغا ۋە ئۇرخۇن ۋادىسىدا نامى پۈر كەتكەن قاغانلىق ۋە مەھكىمىلەرنى قۇرۇپ چىققان ھونلار^①نىڭ، سىيانپىلار^②نىڭ، ئاۋارلار^③نىڭ، سىر-تاردوشلار^④نىڭ، كۆك تۈرك^⑤ لەرنىڭ، تاڭ لەشكەرلىرى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا ئېچىلغان بۇ داغدام يول ئەمىدلىكتە تاشلاندىق كونا بەلۋاغدەك سوزۇلۇپ ياتاتتى. يول يۈزى قۇرۇق يانتاق، قۇرۇق قومۇش ۋە ئاق تىكەنلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن. كەڭلىكى 50 قەدەم كەلگۈدەك يول ئىزىدا پەقەت يالغۇز ئاياغلىق چېغىرلا ساقلنىپ قالغانىدى. ئۆتەڭ-راباتلارمۇ گۆرستاندەك چۆلدەرەپ قالغان، تاملىرى ئۆرۈلۈپ، ئۆگزىلىرى غەلۋىر - دەك ئۆتمەشۈك بولۇپ كەتكەن، ئەسىرلەردىن بېرىقى قايناق ھايات - تىن ئەسەرمۇ قالغانىدى، ئاندا-ساندا ئۇچراپ قالىدىغان ھۆل تېزەك

① ھون تەڭرىقۇتلۇقى — مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 240-يىلى قۇرۇلۇپ، مىلادىيە 216-يىلى ھالاك بولغان، ئاۋۋال ھازىرقى كۆكخوت شەھىرىگە يېقىن تەڭرىبا-لىق شەھىرىدە بارگاھ قۇرغان، كېيىنچە بارگاھنى ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ شەرقىگە يۆتكىگەن.

② سىيانپىلار خانلىقى — مىلادىيە 150-يىلى قۇرۇلۇپ، مىلادىيە 235-يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن، بۈگۈنكى جاڭجياكۇ ئەتراپىدا بارگاھ قۇرغان.

③ ئاۋار خانلىقى — مىلادىيە 394-يىلىدىن مىلادىيە 552-يىلىغىچە سەلتەنەت سۈرگەن، ئۇرخۇن، توغلا دەريالىرى ئارىسىدا بارگاھ قۇرغان.

④ سىر - تاردوشلار قاغانلىقى — مىلادىيە 628-يىلى قۇرۇلۇپ، 646-يىلى ھالاك بولغان.

⑤ كۆك تۈرك قاغانلىقى — مىلادىيە 535-يىلىدىن مىلادىيە 744-يىلىغىچە داۋام قىلغان، ئۆتۈكەن تېغى ئەتراپىدا بارگاھ قۇرغان.

ۋە قۇمىلاقلار بۇ يولدىن ئۆتىدىغان كارۋانلارنىڭ تولىمۇ ئاز ئىكەنلىكىدىن ئۇچۇر بېرەتتى. زامان-زامانلاردىن بۇيان ھارۋا ئىزىدىن پەيدا بولغان بېرىقچە - كاتاڭلار شىمال شامىلى ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇم-شې-خىل بىلەن توشۇپ كەتكەندى. بەزىدە بۇغا-بۆكەن، سۇغۇر، توشقان دېگەندەك چۆل ھايۋانلىرى ھېيىقماستىن يولنى كېسىپ ئۆتۈشەتتى. بىر كۈنلۈك ئۇزاق سەپىرىنى تۈگەتكەن ھارغىن قۇياش كۈنۈپ-تىش تەرەپكە قىڭغايىدى، كۆپ ئۆتمەي تاغ بېشىنى تەكشۈپ قىلىپ ئېگىز چوققىلارغا باش قويدى. يول جاپاسى قۇياشنىلا ئەمەس، بەلكى قۇتۇلۇقنىمۇ، سۈيى يوق تۇلۇمدەك بوشاپ كەتكەن ياغلاقارنىمۇ ھارغۇ-زۇپ، ئارام ئېلىۋېلىشقا مەجبۇر قىلدى.

— ئەجەبمۇ ئۇسساپ تۇرىمەنا بۈگۈن، ئۇرخۇن سۈيىدەك سۈزۈك، تولا سۈيىدەك مۇزلۇق ئېقىندىن يەنە بىرسى ئۇچراپ قالسىچۇ بۇ چۆلدە.

ياغلاقلار لىك ئات ئۈستىدە ئېزىلىپ ئولتۇرۇپ ۋاپىسۇندى، دەر-ھال قۇتۇلۇقنىڭ ئېتىرازىغا دۇچ كەلدى.

— ئۇ دېگەن كۆك تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى ياغقان يەر تۇرسا، ئۇنداق ئەلۋەك ئېقىنلاردىن يەنە بىرى بولمايدۇ-دە بۇ جاھاندا، — دېدى قۇتۇلۇق ۋە يىراقلارغا زەن قوبۇۋېتىپ بىردىنلا ئېتىنى توختاتتى، ئالدى تەرەپنى ئىما قىلىپ تۇرۇپ:

— قارىغىنە، ئاۋۇ كۆچۈم دەرەخلىكىنى كۆرۈۋاتامسەن تابغاچ، ئاكاڭنىڭ كۆڭلى تۇيۇپ تۇرىدۇ، شەك يوقكى، ئۇ يەردە ئادەم بار، ئادەم بولمىسا بۇلاق بار، ھېچ بولمىسا ئىككىمىزگە بىر كېچە پاناھ بولغۇدەك ھاكان بار...

ئۇلار قامچىسىنى يۇلاڭلاتقانچە ئات ئوينىتىپ، كۆرۈنگەن يەرگە

بىردەمدىلا يېتىپ كېلىشتى. پايانى يوق باياۋاندا، بەئەينى يانسۇ كۆلى^①دىكى يېگانە ئارالدەك ياشىرىپ تۇرغان بۇ ئۆتەڭنى كۆرۈپ باغقا كىرگەندەك خۇشال بولۇشتى.

قارىماققا، غولغا غۇلاچ يەتمەيدىغان ئون تۈپچە كاداڭ دەرەخ كىمىڭدۇر يامان كۆزىدىن ھەزەر ئەيلەنگەندەك، ئۆتەڭ ئەتراپىنى سېپىل كەبى ئوراپ تۇراتتى. قۇتلۇق توغرا ئېيتقاندى. يەر تېگىدىن سېزىپ چىققان بۇلاق سۈيى دەرەخلەرنى يالاپ، ئۆي كەينىگە ئۆتۈپ كېتەتتى. ئۆي كەينىدە بولسا، قويۇق قومۇش ۋە كۆكۈچ يېكەنلەر چۆل ئاخشىمىنىڭ سەلكنى شاملىدا لەرزىن يەلپۈنەتتى.

ئۆتەڭ ھويلىسىدىكى ئېغىل ئالدىدا ئات باغلايدىغان موما ياغاچ، ئۈچ-تۆتچە كونا ئوقۇر تۇراتتى. قاچانلاردىندۇر ئېشىپ قالغان بىر دۆۋە بېدە كۈچلۈك ئاپتاپتا قاقشالدەك قۇرۇپ، چۆلدە قالغان قۇش سۆڭىكىدەك ئاقىرىپ كەتكەندى. پىچان توغرايدىغان كونا جادۇ، سامان تاسقايدىغان كونا ئۆتكەمە دېگەندەك ئۆتەڭ بۇيۇملىرى بىر بۇلۇڭدا ئۇخلاپ ياتاتتى. ھويلا تېخى بايانىلا سۈپۈرۈلگەن بولسا كېرەك، ئەينەكتەك تەكشى ۋە پاختىدەك يۇمشاق قۇمسال توپىدا يالاڭ ئاياغ دەسسەلگەن ئادەم ئىزى ئوچۇق تۇراتتى.

ئۇلار ھويلىغا كىرىپلا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ مەقسەتلىك شەپە بەرگەن بولسىمۇ، بىرەركىمۇ ئۆزىنى كۆرسەتمىدى. قۇتلۇق ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئوچاق كۇلۇڭىدا تولۇپ تۇرغان كۈلنى تۇتۇپ بېقىۋىدى. خېلىلا قىزىق تۇيۇلدى ۋە تۆت تەرەپكە قاراپ توۋلاشقا باشلىدى: — ئادەم بارمۇ؟

① يانسۇ كۆلى — ھازىرقى بايقال كۆلنىڭ ئۆز زامانىسىدىكى نامى. خاكاس ۋە قۇرىقان قەبىلىلىرى مۇشۇ كۆل ئەتراپىدا تىرىكچىلىك قىلاتتى.

— بىز يولۇچى، بىزگە قونالغۇ كېرەك، ئادەم بارمۇ بۇ يەردە؟
— دېدىغۇ، بۇ ئۆتەڭدە جەزمەن ئادەم بار، ئەمما ئۇنىڭ
ئېھتىيات قىلىپ يوشۇرۇنۇۋالغىنى ئېنىق، تولا توۋلاپ يۈرمەي، ئۆز
ئىشىمىز بىلەن مەشغۇل بولۇۋېرىيلى، — دېدى قۇتلۇق ياغلاقارنى
ئالدىرتىپ.

ئىككىيلەن ئاتلىرىنى مومغا ئېسىپ يۈك-ئاقلىرىنى چۈشۈردى.
خۇرجۇنلىرىنى ئېچىپ چاقماق تېشى بىلەن تالقان چىقاردى. قۇتلۇق
ئوت ياقىتى. ياغلاقار سۇ ئەپكىلىپ، سەپەر قازىنىنى ئوچاققا ئاستى.
يۇلغۇن كۆتكىنىڭ مەستخۇس ھىدى ھويلا ئىچىنى بىر ئالدى.
قازان قاينىدى، تالقان چېلىندى. ئۇلار سەپەر قازىنىدىكى تالقان
ئۈمىچىغا ئەمدىلا قوشۇق تەڭگۈزۈۋىدى، ئوچاق ئالدىدا جۇلدۇر كېپەن
بىر ئادەم پەيدا بولدى، پىسىڭىدە كۈلۈپ دوستانە سالام بەردى.
ئۆرە تۇرغان بۇ ئادەم ئۇيغۇر تىلىدا راۋان سۆزلەيتتى، بىراق
يەنىلا چاندۇرۇپ تۇراتتى. «قانداق» نى «كانداك» دەيتتى، «سىز»
نى «سەن» دەيتتى. چاچ-ساقاللىرىنىڭ شالاڭلىقىدىن، يالاڭ قاپاقلد-
رىدىن، ياندىن ئىزىملىنىدىغان كونا چاپىنى ۋە كىيۋالغان لاتا كەش-
دىن قارىغاندىمۇ بۇ كېمى يوق تاڭلىقلاردىن ئىدى. قۇتلۇق بۇ
ئۆتەڭدە بۇنداق بىر كىشىنى كۆرۈپ تومۇزدا مۇز ئۇچراتقاندا
ئەجەبلەندى، ئەدەپ يۈزىدىن ئۇنى ئوماچ ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى.
بوۋايىمۇ تۈزۈت قىلمايلا ئولتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا خۇددى
پاندىك قىسىلدى، ئېرىتىلگەن ئالتۇن سۈيىدەك لىغىرلاپ تۇرغان
ساپسىرىق تالقان ئۈمىچىغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن تىكلدى.

— قارىمامدىغان ما ئىشىنى، قوشۇق ئىككى، ئادەم ئۈچ، —
دەپ غودۇڭشىدى ياغلاقار قۇتلۇقنىڭ تەكلىپىگە نارازى بولغاندا
دومىسىپ تۇرۇپ، — ئەمدى قانداق ئىچكۈلۈك بۇ ئاشنى؟

ياغلارنىڭ بەھۆرمەتلىك پۇراپ تۇرغان گەپلىرىدىن قۇتلۇق سەل خاپا بولدى، - دە:

— بولدى ئۇكا، تولا تارلىق قىلمىساڭچۇ، بىر قوشۇقتا ئۆزۈڭ ئوڭچە ئىچىۋەر، مەن ماۋۇ ئاكام بىلەن بىر قوشۇقنى ئىشلىتەي، شۇنداق قىلساققۇ بولار؟ — دېدى قولدىكى قوشۇقنى ياغلارغا تۇتقۇزۇۋېتىپ.

تارلىق قىلغىنىدىن ئىزا ئارتتىمۇ ياكى ئوتنىڭ تەپتىدىنمۇ، ياغلا- قارنىڭ يۈز-كۆزى خۇددى چوغ چاپلاشقانداك ئوت ئېلىپ كەتتى. ئۇ بوۋايغا قاراپ ناماقۇل بولغانداك ھىجىيىپ قويۇپ، قوشۇقنى ئۇنىڭغا ئۆتۈندى.

— ئاكا، قۇتلۇق ئاكام توغرا ئېيتىدۇ، رىزقىمىز بىر قازاندا ئىكەن، بىر قوشۇق بىلەن نۆۋەتلىشىپ ئىچەيلى، — دېۋىدى، ئاچلىق- تىن جۈدەپ كەتكەن بۇ بوۋاي «خىجىل بولما، ھېچقىسى يوق» دېگەندەك مېيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ قوشۇقنى قوش قوللاپ تاپشۇرۇپ ئالدى.

ياغلارنىڭ تاماق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ھەييارلارچە ھىجىيىشلىرى بۇ بوۋاينى ئويغا سېلىپ قويدى. بۇس ئۆرلەپ تۇرغان قىزىق ئاشنى ئاغزىغا يېقىن ئاپاردىيۇ، ئۇنى دەرھاللا ئىچىۋەتمەي، تۇمشۇقنى ئۇچلاپ ئۇزۇندىن-ئۇزۇن پۈۋلەۋەردى، ئۇزۇندىن-ئۇزۇن خىيال سۈردى.

«ئەجەب ئىش، بۇنداق تاماق چىشلارنى، يەنە كېلىپ، ئىككىسى ئۇزۇن، ئىككىسى قىسقا سېرىق چىشلارنى مەن زادى قەيەردە كۆرگەن- دىمەن؟ ئوڭۇمدىمۇ ياكى چۈشۈمدىمۇ؟...»

«بۇ بوۋاينىڭ يېرىم يۇمۇق كۆزلىرى نېمىدېگەن تونۇشلۇق- ھە؟ بىرى ئېگىز، بىرى پەس كۆتمەك قاشلىرىچۇ تېخى» دېگەن

گادىرماچ ئويلار بىرلا ۋاقتتا ياغلاقارنىمۇ خىيال قاينىمغا دەم تارتىپ كەتتى.

بوۋاي بىلەن ياغلاقار نۆۋەتلىشىپ ئۇماچ ئىچشكەچ، ئۆز پارىڭغا چۈشۈپ كەتتى، بېرىپ-بېرىپ ئۆز تىلىنى تېپىۋېلىشتى. كۆپ ئۆتمەي، قوشۇقنى تاشلاشقا ئۈلگۈرمەيلا چىڭگىلىكتەك چىرمىشىپ، ئۆز تىلىدا نېمىلەرنىدۇر دەپ ھازا ئاچقاندەك ئۇن سېلىپ يىغلاپ كېتىشلىرى قۇتلۇقنى ھەيرانۇھەس قالدۇردى.

ئۇلار قانغۇچە يىغلاشتى، ھارغۇچە قۇچاقلاشتى. ياغلاقار بىر چاغلاردا ئېسىنى يىغىپ، كۆزلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى. ھېلەم ئۆپكىدەپ تۇرغان بوۋاينى بېشى بىلەن ئىما قىلىپ قۇتلۇقتىن: — ئاكا، بۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلەمسىز؟ — دەپ سورىدى ۋە باش چايلاپ تۇرۇپ ئۆز سوتالغا ئۆزى جاۋاب بەردى، — بىلمەيسىز، ھەرگىز بىلمەيسىز، ھەتتا خىيالىڭىزغىمۇ كەلتۈرەل-مەيسىز...

— ئۇنىڭ كىملىكىنى مەن ئۆزۈملا ئېيتىپ بەرسەمچۇ؟ — قۇتلۇق سىرلىق كۆز قىسىپ ئەتەي جىم بولۇۋالدى ۋە دېدى، — بۇ سېنىڭ داداڭ! — قۇتلۇق ئاكام نېمىدېگەن ئەقىللىق-ھە؟ — دېدى ياغلاقار، چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ.

— ئۆي-جايىمىز سەددىچىننىڭ ئىچىدىكى جەننەتتەك گۈزەل بىر سەھرادا ئىدى، — دەپ گەپ باشلىدى بوۋاي ئوچاققا قوراي تاشلاپ ئوتنى ئۇلغايتقاچ، — ئاتا مىراس شايى-يىپەكچىلىك ھۈنرىمىز بار ئىدى. يۇرتداشلار ئۈجمە تىكىپ پىلە باقاتتى، بىز پىلە ئېلىپ يىپەك چىقىراتتۇق، يىپەكلەرنى بويلاپ-تاراپ شايى-دۇردۇن توقۇيت-تۇق. دۇردۇنلارنى پۇل قىلىپ، كۈنىمىزنى كۈن ئېتەتتۇق. بىراق بۇ

بالام بەش ياشلارغا كىرگەن يىلى يۇرت بەگلىرى ئۆي-ئۆيلەرگە ئالۋان سالىدى، بىر توپ شايى توقساق بىر توپنى ئېلىپ كېتىپ يۈردى، ئىنساپ قىلسا توپ بېشىغا بىر كۈرىدىنلا ئاشلىق بەردى. بۇنىڭغىمۇ ماقۇل دېدۇق. بەگلەرنىڭ بەرگىنىنى يەپ، بەرمىگىنىگە قول ئۇزاتمىدۇق.

كېيىن نېمە بولدى دېمەمسىز، ئۇلار ھەددىدىن ئېشىپ، يىللىق ئالۋاننى ئايدا، ئايلىق ئالۋاننى ھەپتەدە ئالىدىغان بولۇپ قېلىشتى. پۈتتۈرەلمەسكە ئۇرۇپ-سوقتى، ئۆي بېشىغا بىردىن بەگ قويدى. مىش-مىش گەپلەرگە قارىغاندا، پادىشاھىمىز كىملىرىدىن ئات سېتىۋا-لىدىكەن، ئات پۇلغا شايى-دۇردۇن تۆلەپ تۇرىدىكەن. ئوغللىمىز توققۇز ياشقا كىرگەن يىلى يۇرتىمىزدا ئاپەت بولدى، تۆت كېچە-كۈن-دۈز بوران چىقىپ بىر كېچە-كۈندۈز توپا ياغدى. ئۇچمىلەر ساراغاي-دى، پىلە قۇرتلىرى ئۆلۈپ تۈگىدى. ئۈجمە بولمىسا پىلە قۇرتى نەدە بولسۇن، پىلە بولمىسا يىپەكنى نېمىدىن چىقىرىمىز، يىپەك بولمىسا شايى-دۇردۇننى نېمە بىلەن توقۇيمىز دەيسىز. باغرى تاش بەگ-بەچە-چىلەر بۇنى كۆرۈپ كۆرمەسكە سالىدى، بىلىپ تۇرۇپ بىلمەس بولۇ-ۋالدى، دۇردۇن ئالۋاننى قاتلاپ ئېلىشقا، بەش يىللىق ئالۋاننى ئالدىن تاپشۇرۇشقا پەرمان چۈشۈردى. ئاڭلىساق، بۇ تېخى پادىشاھنىڭ پەرمانى ئىكەن.

شۇ پەرمان بىلەن ھاياتلىق يوللىرىمىز كېسىلدى، ياشاشتىنمۇ ئۈمىد قالمىدى. شۇنداق قىلىپ، يۇرت چوڭلىرى خۇپىيانە باش قوشۇشتۇق ۋە سەددىچىننىڭ تېشىغا قېچىپ، بوز يەر ئېچىپ كۈن ئالماققا ۋەدە-لەشتۇق. بالىلارنى يېتىلەپ، چوڭلارنى يۆلەپ دېگۈدەك، بىر كېچىدىلا يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كەتتۇق.

كىم بىلسۇن، سېپىل تېشىدىمۇ بىزدەكلەرگە ئامانلىق بولمىدى،

مىڭلاپ لەشكەر كەينىمىزدىن قوغلاپ كېلىشتى. بىز قورقتۇق، قورققان-
دىمۇ شۇنداق قورقتۇقكى، تۆت تەرەپكە پىتىراپ كېتىشتۇق.
تۇنالىغىنىنى تۇتۇپ، بۇلايدىغاننى بۇلاپ، لەشكەرلەرمۇ كېتىپ
قالدى. بوران توختاپ، ھاۋا سۈزۈلدى. قارىغۇدەك بولسام مۇنۇ ئوغلۇم
يېنىمدا يوق، يىغلاپ باقتىم، توۋلاپ باقتىم، قۇملارنى قازدىم، دۆڭلەر-
نى ئاختۇردۇم، ساراڭدەك مېڭىۋېرىپ خېلى كۈنلەردىن كېيىن مۇشۇ
ئۆتەڭگە يېقىن بىر يەرگە كېلىپ قالدىم.

— دادا، شۇنچە يىلدىن بېرى مۇشۇ يەردە بىر تەرزىدە تۇرۇۋەر-
دىڭمۇ، — دەپ سورىدى، دادىسىنىڭ كەچۈرمىشىدىن كۆزىگە ياش
ئالغان ياغلاقتى.

— ئالدىراپ كەتمە ئوغلۇم، تۈن تېخى ئۇزۇن، سىلەرگە ھەممى-
نى سۆزلەپ بېرىمەن، — دېدى بوۋاي بىر يۇتۇم سۇ ئوتلاپ گېلىنى
نەمدىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى ئۇلدى، — بىر چاغلاردا كۆزۈمنى
ئاچسام بىر ناتونۇش كىشىنىڭ قۇچقىدا يېتىپتىمەن، قىياپىتىمۇ باشقى-
چىرەك، قارىسام، 60 لەردىن ھالقىپ قالغان، ئاق ساقلى مەيدىسىدە
يەلپۈنۈپ تۇرىدىغان بۇ كىشى ئاغزىغا سۇ تېمىتىپ ئولتۇرۇپتۇ.
ئۇنىڭ سۈيىدە نېمە خاسىيەت بار، بۇنى بىلىدىم، بىراق، بۇ ئۆتەڭگە
ئېلىپ كېلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا سەللىمازا ساقىيىپ قالدىم. ئاڭلىسام
ئۇ كىشى ئوۋ ئىزدەپ يۈرۈپ بىر دۆڭنىڭ كەينىدىن مېنى
تېپىۋالغانىكەن.

يۈرىكىمدىكى گەپنى قىلسام، ئۇ كىشىدەك مېھرىبان، ئۇ كىشى-
دەك كۆيۈمچان ئادەمنى ئەل ئۆمرۈمدە كۆرۈپ باقمىغانىكەنمەن. باشتا
تىل ئوقۇشالماي مەقسىتىمىزنى ئىما-ئىشارەت بىلەنلا ئۇقتۇرۇشتۇق،
كېيىنچە، ئۇنىڭ تىلىنى مەن، مېنىڭ تىلىمنى ئۇ ئانچە-مۇنچە ئۇقالاتتى.
دىغان بولدۇق. ئۇ قوۋم، بۇ قوۋم دەيدىكەنمىز، ئىنسان يۈرىكى

ئوخشاشلا گۆشتىن پۈتكەن بولىدىكەن. ئادەملەر ئارىسىدا ئادىمىيلىك بولسىلا، تىل دېگەننىڭمۇ كارى چاغلىق بىر نېمىكەن. ئۇ كەچۈرمىشلە - رىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «بارارغا يېرىڭ يوقكەن، قېرىنداشلىرىڭ - دىنىمۇ، يۇرتۇڭدىنمۇ ئايرىلىپسەن، خالساڭ مۇشۇ يەردە تۇر، ئۆت - كەن - كەچكەنلەرگە بىللە خىزمەت قىلىلى، تاپقانى تەڭ يەيلى، ھا - جەتمەنلەرگە خىزمەت قىلساق تەڭرىمىز ساڭمۇ، ماڭمۇ ئاسماندىن جاي بېرىدۇ» دېۋىدى، ئۇنىڭ گېيىنى خوپ كۆردۈم، بۇ يەردە تۇرۇپ قالدىم.

ئۇ چاغلارنى قانداق چاغلار دېمەمسىلەر، بۇ يولدىن ھەر كۈنىدە 10 تۆگىلىك، 100 تۆگىلىك چوڭ كارۋانلار، ھەر ئىقلىمدىن يېتىپ كەلگەن يالۋاچ، سەبىياھلار، كاسپ - ھۆپىگەرلەر ۋە راھىب - باخشىلار ئۆتۈپ تۇراتتى، قاغانلارمۇ قەرەلدە ئاشلىق بېرەتتى، ھال - كۈنىمىزمۇ پاراۋان ئىدى.

بىراق، بەش يىلدىن بۇيان جاھان ئۆزگەردى، يول چۆلدەرەپ، كۈنىگە ئون ئادەممۇ ئۆتمەس بولۇپ قالدى. قاغانلارمۇ بىزنى ئۇتتۇ - دى، ھالىمىز كۈندىن - كۈنگە خارابلاشتى. تەڭرىگە شۈكۈر، ھەمراھىم - نىڭ قاپقان قويۇپ ئۇنى - بۇنى تۇتىدىغان ھۈنەرى بار ئىكەن، تاپساق يېدۇق، تاپالمىساق، ئوت - چۆپ بىلەن كۈن ئۆتكۈزدۈق.

مەن ئۇنىڭغا «نەگە دېسەڭ شۇ يەرگە كېتەيلى، سېنىڭ تەڭرىڭ بىزنى بىر يولغا سالار» دېدىم، ئۇ «كىندىك قېنىم مۇشۇ يەرگە تۆكۈلگەن، داداممۇ، بوۋاممۇ، بوۋامنىڭ بوۋىسىمۇ مۇشۇ ئۆتەڭدە تۇرۇپ ئەل خىزمىتىدە بولغانىكەن، كەتمەيلى، كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ، ئىشەنگىنىكى، بۇ يول يەنە ئاۋاتلىشىدۇ، كارۋانلار بۇ ئۆتەڭگە، سەن بىلەن ماڭا موھتاج بولىدۇ» دەپ ماڭا يېلىندى.

بوۋاي دەرەخلەر ئارىسىدىكى بىر پارچە بوشلۇققا قارىۋېلىپ

گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەمراھىم 70 لەرگە بېرىپ قالغان ئادەم ئىدى. بىر كۈنى ئۇ ئەتىگەندە «قايقان قويىمەن» دەپ چىقىپ كېتىپ زادى قايتىپ كەلمىدى، يۈرىكىم بىر پېشكەللىكىنى سېزىپ تۇرغاچ، ئىز قوغلىشىپ چۆلگە باردىم. قارىسام ئۇ مەن ياتقان ھېلىقى دۆڭ يېنىدا يېقىلىپ قاپتۇ. چېكە تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىۋىدىم، تىنىقى بارلىقى مەلۇم بولدى، ئۆتەڭگە ئېلىپ كەلدىم. ئۇ ماڭا لەۋلىرىنى بەك تەسلىكتە مىدىرلىتىپ «يول دېگەن ئۆتەڭ بىلەن يول، ئۆتەڭ دېگەن ئادەم بىلەن ئۆتەڭ، ئوبدان ھەمراھىم، ساۋابلىق ئىزدەسەڭ بۇ يەردىن كەتمە، ئۆتەڭ خاراب بولمىسۇن، بۇلاق قۇرمىسۇن» دېۋىدى، كۆزۈمدىن تارام-تارام ياش قوبۇلدى.

ئۇ ھەمراھىم شۇ كېچىسىلا قازا قىلدى، ۋەسىيىتى بويىچە، ئۇنى ئاۋۋ دەرىخەلەرنىڭ كەينىدىكى دۆڭ باغرىغا دەپنە قىلدىم، دېگىنىنى يادىمدا ساقلاپ، تەڭرىتاغ يولىنىڭ راۋان بولۇشىنى، ئۆتەڭنىڭ يەنە بىر قېتىم ئاۋاتلىشىپ كېتىشىنى كۈتۈپ ياشاۋاتىمەن...

بىر كېچە ئەنە شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى. تۈن سۈزۈلۈپ، تاڭ ئاتتى. ئۆتەڭ ئەتراپىدىكى باراخسان دەرىخەلەرگە ئۇۋا سالغان چۆل قۇشلىرى يېڭى تاڭنى يېڭى غەزەللىرى بىلەن كۈتۈۋالدى. بۇ قۇشلار ئۆز سايىرىشىدا ئۆزى تونۇيدىغان، ياق ئۆزىلا ئەمەس بەلكى ئۆز دادىسى، بوۋىسى، ئۇلۇغ بوۋىسى تونۇيدىغان ئاشۇ ئاقساقال بوۋاينىڭ «كۈتۈڭلار، تەڭرىتاغ يولى ئاخىر بىر كۈن ئاۋات بولىدۇ» دېگەن سۆزىنى تەكرارلىغاندەك قىلاتتى.

قۇتلۇق كۈن بىلەن تەڭ تۇرۇپ، مۇزدەك سوغۇق بۇلاق سۈيىدە يۈز-كۆزىنى يۇيۇۋالدى ۋە ئىبادەتنى يالغۇز تاماملاپ، دەرىخەلەر كەينى-دىكى ھېلىقى دۆڭ باغرىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ ياغلاقلار بىلەن ئۇنىڭ

دادىسىنىڭ بۇ يەرگە ئۆزىدىن بۇرۇنراق كېلىۋالغىنىنى، ئەتىگەنلىك ئىبادەتنى قەبرە ئىگىسى بىلەن بىللە تۇرۇپ تامام ئەتكىنىنى كۆردى. ئۇ ياغلاقارغا قاراپ دېدى:

— ياغلاقار ئۇكام، داداڭنىڭ يېنىدا كۆپرەك تۇرۇپ قانغۇچە مۇڭدېشىۋالغىن، ئۇ سېنى چوڭ ئاستانىگە بارىدىغان بىرەر كارۋان ياكى بىرەر سەيياھقا قوشۇپ قويسۇن، ئىككى يولغا ئايرىلىدىغان ۋاقتىمىزمۇ بولۇپ قالغانىدى...

ياغلاقار قۇتلۇقنىڭ سۆزىگە كۆندىغاندەك ئەمەس ئىدى:

— لەشكەرگاھقا ئالدىرايدىغانلىقىڭىزنى ئوبدان بىلىمەن، سىزنى يالغۇز يولغا سېلىپ قويۇشقا كۆڭلۈم قانداق ئۇنايدۇ ئاكا، بۇنىڭغا دادامۇ ماقۇل بولمايدۇ تايىنلىق، سىزنى چاپش يېرىگە يەتكۈزۈپ قويغاندىن كېيىن ئاندىن يول ئايرىپ ئاستانە تەرەپكە ماڭاي،— دېدى ئۇ ئۆتۈنۈش تەلەپپۈزى بىلەن.

— شۇنداق بولسۇن،— دېدى بوۋاي قۇتلۇقنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ،— ئوغلۇم ماڭا ھەممىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ ماڭا ئەمەس، سىزگە كۆپرەك خىزمەت قىلىشى كېرەك، ھايات بولساقلا ھامانەم بىر كۈنى مۇڭدېشىۋالدىغان گەپ ئىكەنغۇ ئاخىر.

— مەندىن غەم قىلماڭلار، بۇنداق يوللاردا كۆپ يۈرگەنمەن، ياغلاقار مېنى ئايرىپ قويىمەن دەپ يولدىن قالمىسۇن، ئۇنىڭ ئىشى مېنىڭ ئىشىمدىنمۇ مۇھىمراق، تەڭرىم ئۇنىڭغا ئاق يول ئاتا قىلغاي...

كىچىككىنە تالاش-تارتىشتىن كېيىن، گەپ بىر يەردە توختىدى. ياغلاقار كارۋان ساقلاپ دادىسىنىڭ يېنىدا قالدى. قۇتلۇق يولغا چىقتى، يېرىم كۈندىن كېيىن، ئۇ بىر تەرىپى ئۇيۇققا تۇتاشقان، بىر تەرىپى تاغقا باش قويغان كونا يولدا يالغۇز كېتىپ باراتتى. قۇتلۇق نە «چۇ»

دېيىشىمۇ، نە قامچا سىلكىپ ھەيۋە قىلىشىمۇ يادىدىن چىقىرىپ، ياغلاقارنىڭ جەدە ئېتىنى ئۆز ھالىغا قويۇپ بەرگەندى. كەينى تەرىپىدىن ئۇرچۇق تەك چۆرگىلەپ بېسىپ كەلگەن سېرىق قۇيۇن بىر پىرقىراپلا باش ئۈستىدىن ئاتلاپ ئۆتكەندە، ئات دەماللىققا چۆچۈپ كېتەتتى. ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، قامچىسىنى پات-پات سىلكىپ قوياتتى. كۆپ ئۆتمەيلا جانىۋارمۇ ئۆز مېڭىشىغا قايتىپ كېلەتتى. بىراق، قۇتلۇقنىڭ كالا سىڭىرىدەك كۈچلۈك پەيلىرى، مۇشتەك-مۇشتەك ساغ-لام مۇسكۇللىرى نېمىشىقدۇر بوشاپ كەتكەندەك قىلاتتى، مۇرىلىرى چۈشۈپ، بېشىمۇ ئاتنىڭ ئاياغ رېتىمىغا ماس ھالدا ئېغاڭلايتتى. يەتتە يىل يېتىم يۈرگەن ياغلاقارنىڭ بىمەزگىل يوقاپ كەتكەن دادىسى بىلەن تاسادىپەن ئۇچرىشىپ قېلىشى ئۇنى زىيادە ھاياجانلاندىرۇۋەتكەندەك قىلاتتى. شۇ ھاياجاندا، تاشقى سەزگۈسىنىڭ دەرۋازىسىنى تامامەن ئېتىپ تاشلاپ، ئىچكى دۇنياسىنىڭ پىنھان دوقمۇشلىرىدا ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆھبەت قۇرماقتا ئىدى.

قۇتلۇقنىڭ ئەستىلىك قەلئەسىنىڭ جىمى دەرۋازىسى دادىسىغا قاراپ يوغان ئېچىلغانىدى. بۇ ئىشكىتىن يالغۇز دادىسىلا ئەمەس، كۈلۈپ تۇرغان ئانىسىمۇ، كۆزى يۇمۇق ئاكىسىمۇ كىرىپ كېلەتتى. ئۇ ئۇلارنىڭ ھوردالغان تاش ئەينەكتەك غۇۋالىشىپ قالغان تەۋەرىۋك سېپىماسىنى بىر-بىرلەپ كۆرگۈسى، ئۇلارنى ئۈچ پارچە تەسۋىرگە ئايلاندۇرۇپ، يۈرىكىگە ئۆچمەس قىلىپ ئويۇۋالغۇسى كېلەتتى. لېكىن ئۇ ئۇنداق قىلالمايتتى، ئۈچ مەرھۇم سېپىما، ياق، ئىككى مەرھۇم سېپىما (ئۇ دادىسىنى ھېلىمۇ ھايات دەپ ئىشىنەتتى) ئويۇلتاشتەك ئويۇپ كېتىشكەن ئىدىكى، ئۇلارنى ئاجرىتىپ بولمايتتى، بىرىنىڭ سېپىماسىدا يەنە بىرى مەۋجۇت ئىدى، بىرىنىڭ سېپىماسىدا قالغانلىرى جىلۋە قىلاتتى. باغرى سۇنۇق قۇتلۇقنىڭ قەلبىدە ئۇلار بىر تەن ۋە بىر جان

تەرىقىسىدە ياشاپ بۈرەتتى.

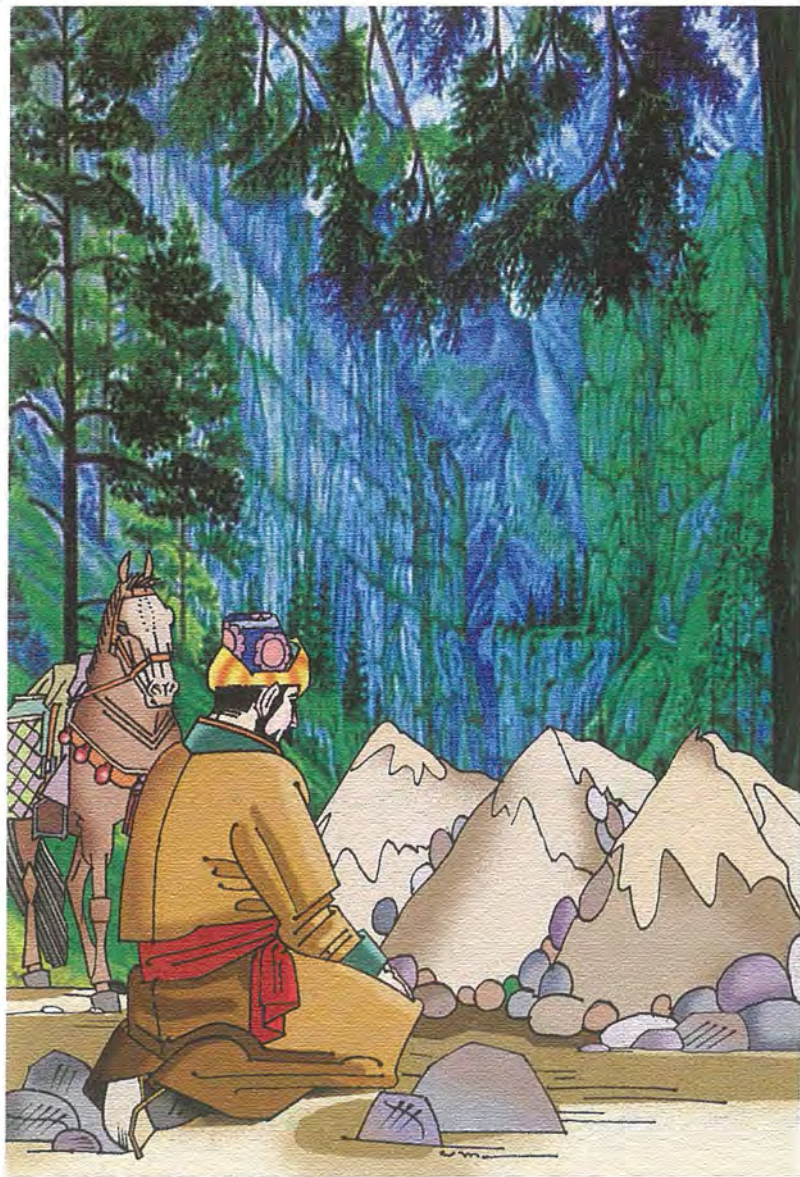
«ئاھ، ئاشۇ ئاسماندا، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەنمۇ بولسام، بىللە يۈرۈپ، بىللە كۈلسەم-ھە، مەن نېمىدەپ ئۇلاردىن تۆۋەندە، جاپاسى بار، ۋاپاسى يوق يەر يۈزىدە ياشاپ يۈرىمەن؟ ئۇلارچۇ، ئۇلار تەڭرى-نىڭ قېشىدا، نە غېمى يوق، نە تەشۋىشى يوق. ئۇ نېمىدېگەن تاكامۇل دۇنيا، نېمىدېگەن تاكامۇل ھايات...؟»

قۇتلۇق چويۇندەك ئېغىرلاپ، قۇم تىققاندەك چىڭقىلىپ كەتكەن بېشىنى تەستە كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قارايتتى، كۆزى يەتكەنلىكى يەرگە نەزەر ئاغدۇرۇپ، تونۇش چىرايلىرىنى ئىزدەيتتى. بىراق، ئاسماندىمۇ شۇنداق ئىدى، ئانىسىنىڭ كۆزىدە دادىسىنىڭ چىرايى غىل-پال قىلىپ كۆرۈنۈپ قالاتتى، ئاكىسىمۇ ئاشۇ كۆزلەرنىڭ چوڭقۇر يېرىدە كۆزىنى مەھكەم يۇمۇپ، سوزۇلۇپ ياتاتتى...

قۇتلۇق ئىختىيارسىز باش چايقايتتى، ئۆتۈپ كەتكەن 20 يىل ئۇنىڭغا ئۇزاق ئۆتمۈشتەك تۇيۇلاتتى. 20 يىلنىڭ ئۇ تەرىپىدە چاڭ باسقان غۇشا سۈرەتلەرلا جىلۋە قىلاتتى، تىرىك جاندىن — دادىسىدىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى.

«توۋا، مانا ئەمدى نېمىلەرنى كۆرۈۋاتىمەن، مەن ئەرشتىمۇ يا يەر يۈزىدىمۇ؟ ئۇخلاپ چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن ياكى ئويغاق تۇرۇپمۇ؟...»

قۇتلۇق تىزگىن تارتماستىلا توختىۋالغان ئات ئۈستىدە تۇرۇپ توۋلاپ تاشلىدى، ئۆز ئاۋازى ئۆزىگە ئاڭلاندى. ئۇ ئۆز ئاۋازىنى تونۇيتتى، ئاۋازىدىنلا ئەمەس، تونۇش تاغدىن يېنىپ كەلگەن يانغۇندىن-مۇ تونۇيتتى. ئۇ كىچىك چېغىدا، بارماقلىرىنى قۇلقىغا تىقىۋېلىپ، مانا مۇشۇنداق توۋلاپ ئويناييتتى. بىر ئاۋاز ئىككى بولاتتى. ئىككى ئاۋاز تۆت بولاتتى. بۇ ئويۇن ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ كۆڭۈللۈك ئەرمەك

ئىدى.

— دادا... ئانا... ئاكا... سىلەر نەدە؟

تونۇش تاغدىن يەنە ئوخشاشلا يانغۇ كەلدى:

— دادا... ئانا... ئاكا... سىلەر نەدە؟

قۇتلۇق يانغۇنى بېسىپ چۈشكۈدەك قاتتىق نەرە تارتىپ، يانغۇغا

جاۋاب بەردى:

— دادا... ئانا... ئاكا... مەن ماۋۇ يەردە، قۇتلۇق سىلەرنى

يوقلاپ كەلدى...

قۇتلۇق تونۇش تاغدىن يانغۇ كەلگۈچە تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى.

ئۇ كۆكۈيۈن بىلەن توختىماي ھەپلىشىۋاتقان يۇڭلۇق ئېتىنىڭ بويىغا

مەھكەم گىرە سالدى، ئۇنىڭ ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىگە، ئاق

قاشقىلىق پېشانىسىگە يېنىش-يېنىشلاپ سۆيۈپ قويدى.

چۈنكى، قۇتلۇق خىيال بىلەن بەند بولۇۋاتقاندا مۇشۇ ئات، دەل

مۇشۇ ئەقىللىق ئات ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغان، ئۇنى باغرى

تۆشۈك تونۇش تاغقا، خوشلاشقىنىغا 20 يىل بولغان دۆڭ باغرىغا

ئېلىپ كەلگەنىدى.

قۇتلۇق تۆت پۇتلۇق بولۇپ يۈگۈرگىنىچە پاكار دۆڭ ئۈستىگە

چىقىپ كەلدى. ئۇ دۆڭدە تۇرۇپ تونۇش تاغنىڭ ئۆڭكۈرلىرىگە، ئۆيى

جايلاشقان ئېقىن بويىغا، سۆيۈملۈك قارا داشقالارغا بىر مۇ نەزەر

سالدى. ھەممە نەرسە ئۆزگەرگەن، ئۆز رەڭگىنى يوقاتقان، ئېقىنلار

قۇرۇپ، دەرەخلەر چالداپ كەتكەنىدى. پەقەت يېقىنلا بىر يەردە،

ئانىسىنى ئۆز قولى بىلەن دەپنە قىلغان ئىككى تۈپ دەرەخ ئارىسىدا

خېلى ئېگىز ئۈچ دۆۋە تاش چوقچىيىپ تۇراتتى. ئۇ بىلەتتى، ئۈچ

دۆۋە تاش ئۈچ قەبرىگە نىشانە، يەنە كېلىپ بۇ قەبرىلەر كىملىر

تەرىپىدىندۇر تۇجۇپىلەپ ياساپ چىقىلغانىدى.

«ئىككى قەبرە نېمىدەپ ئۈچ بولۇپ قالدۇ؟ ئۈچىنچى قەبرە ئەجەبا ئۆزى ئۈچۈن، ئىز-دېرەكسىز غايىب بولغان قۇتلۇق ئۈچۈن ياسالغانمۇ؟»

قۇتلۇق بالا چاغلىرىدىكىگە ئوخشاش، قەبرە يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇردى، جەينەكلىرىنى تىزغا قويۇپ، چوڭ-چوڭ مۇشتۇملىرى بىلەن ئېڭىكىنى يۆلدى، كۆز ئالدىدىكى بۇ ئاجايىباتلاردىن پەقەت بىرلا يەكۈنگە ئېرىشەلدى.

«دادام ھايات... دادام بۇ دۇنيادا ھايات ياشاۋاتىدۇ...»
قۇتلۇق شۇنداق ئويلىدى، تۇيغۇسىغا تەڭ دېگۈدەك كىرىپ كەلگەن يەنە بىر سوئالغا، يەنى «دادام ھايات ئىكەنمۇ، ئۇ قەيەردە؟» دېگەن سوئالغا زادىلا جاۋاب تاپالمىدى.

22. خەتەرلىك قىلتاق

ھەر يىلى ئەتىياز ئۇزاپ، ياز مەۋسۈمى چىراي ئاچقان تۇنجى ئايلىرىنى ئاقجاڭگالنىڭ ئەڭ ئوبدان مەزگىلى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ ئايلىرىدا، داستىخنى تار قارا قىشتا جېنىدىن جاق تويۇپ، ئەتىياز تۈشى بىلەن تەڭلا ئىنىدىن چىققان، بەرىكىتى كەڭ ياز كۈنلىرىگە زارىقىش ئىلكىدە ئۇلاشقان ياۋا ھايۋانلار تۇشمۇتۇشتا ئويىناپ يۈرىدۇ، شوخلۇقى تۇتۇپ پۇراپ يۈرۈپ جورا ئىزدەشكە باشلايدۇ. مىڭ يىللىق توغراقلار ئارىسىدا بۆكەن كۆرۈنىدۇ، يۇلغۇنلۇق دۆڭ باغرىدا بۇغا-ما-رال ئوتلايدۇ، قېلىن قومۇشلۇق كۈل رەڭ توشقانلارغا ماكان بېرىدۇ. نەپسى يامان ياۋا توڭگۇزلار خورەك تارتقاندەك خورتۇلدىشىپ، شەم-

شەردەك ئۆتكۈر چىشلىرى بىلەن ئۇدۇل كەلگەننى تىلغايدۇ. قېرى چالدەك مۈكچەيگەن دۈمچەك دەرەخ ئۈستىدە مولۇنلار مۈگدەپ ياتىدۇ. چەكسىز كەتكەن سازلىقلاردا ياۋا ئۆردەك غاقلىدايدۇ. نەلەردىدۇر ياۋا توخۇ قاققلايدۇ. تۈرلۈك قۇشلار پەرۋاز قىلىدۇ، ياۋا كەپتەر موللاق ئاتىدۇ، ئاق بۇلۇتتەك ئاق قۇلار، قايچىسىمان سەپ تۈزۈشكەن تۇرنىلار كۆكنى بېزەيدۇ...

قۇياش قىيامىدىن يانغان، ئەمما، قىسمىتىگە تەن بەرمەي، مۇئەل- لەقتە ئوچاق كەبى ئوت پۈركۈپ تۇرغان چاغ. بۇ يەرگە ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن يېتىپ كەلگەن بەگبارس ۋە تاراس تېكىن خاس چېدىرد- دا غزالانغاچ، چىڭقى چۈشنىڭ كۆيدۈرگۈچ ئاپتېپىدىن پاناھلاندى ۋە قارچىغىلىرىنى بىلەكلىرىگە قوندۇرۇۋېلىپ، ئوقبالرىنى دۈمبىسىگە ئېسىپ، ئۈزەڭگىگە ئاياغ قويۇشتى. 300 چە لەشكەرنى كەينىگە سې- لىپ، چاتقاللىق دۆڭدىن ھالقىپ ئۆتكەندىن كېيىن، قېلىن ئورمانلىق- نىڭ بىر چېتىگە يېتىپ كېلىشتى. يېڭى ئۇزۇن كالتە كەمزۇل، تاغاردەك كەڭ چەكمەن ئىستان، قونچى تىزغا كېلىدىغان كۆن ئۆتۈك كىيىپ، بەئەينى چەبدەس ئوۋچىلاردەك ياسىنىۋالغان بەگبارس لەش- كەرلەرگە ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا بۇيرۇق قىلدى:

— ئىشقارا يۈزباشى كۈنچىقىشقا، ئېلبوغا يۈزباشى كۈنچىقىشقا، بەدروز يۈزباشى تۆۋەن تەرەپكە قاراپ 2000 قەدەم يۈگۈرۈڭلار-دە، تەبىلباز^① ئاۋازى بىلەن تەڭ كەينىڭلارغا بۇرۇلۇپ، قەدەممۇقەدەم قىس- تاپ كېلىڭلار، كىمكى توشقان چاغلىق بىر ئولجىنى قاچۇرۇپ قويسا

① تەبىلباز — بىر خىل دۈمباق، جەڭدە ۋە ئوۋدا ئىشلىتىلىدۇ. ئوۋدا كۆندۈرۈل- گەن قارچىغا ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تەبىلباز «تۈركىي تىللار دېۋانى»دا «تەبىلجاڭ» دېيىلگەن.

جازاسى نەق، كەچۈرۈمى نېسىدۇر، — دېدى لەشكەرلەرگە قورقات سېلىپ.

قورشاۋچى لەشكەرلەر سۇ يۈزىدىكى ھالقىسىمان دولقۇنلاردەك ئەتراپقا يۈزلىنىپ، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولۇشتى. ئۇزايىدىن مەمەدانلىق چىقىپ تۇرغان بەگبارس ئاغزىغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان تاراسقا دېدى:

— يانغۇ كۈيىۋىغۇلۇم، سەمىگىزگە سېلىپ قويماي، كاماندازلىقتا كامالەتكە يەتمەي تۇرۇپ قانداق بولغىلى بولمايدۇ. دۈشمىنىگە قاقشاتقۇچ سوققا بېرىش، گېزى كەلگەندە ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن كاماندازلىق ماھارىتىدىن ئوبدانراق ماھارەت يوقتۇر، كامانداز-لىق كامالىتى كۆپ ھاللاردا ئوۋدا يېتىلىدۇ. شۇڭا، بۇ جاڭگالنى بىر جەڭگە دەپ بىلىڭ، ھەربىر ئوۋنى دۈشمەن دەپ ھېسابلاڭ. قېنى ئەمىسە، باشلىۋەتتۇق!

— بىر... ئىككى... ئۈچ...

يېشى توختالغان تەبىلبازچى ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ 2000 غىچە ساناپ چىقتى — دە، زوڭ ئولتۇرۇپ چاترىقىغا قىستۇرۇۋالغان چويۇن تەبىلبازغا قىرما كالتەك بىلەن بىر نەچچىنى ئۇردى.

— قېنى، كەتتۇق، — دېدى، بەگبارس يانى قولغا ئېلىپ، چوڭ دۈشمەنگە دۇچ كەلگەن لەشكەر قىياپىتىدە تەق بولۇپ تۇرغان تاراس تېكىنىگە قاراپ. ئۇ، بۇرۇنلىرىنى كېرىپ، توختىماي چاچىۋاتقان ئېتىنى ئىختىيارغا قويۇۋەتتى، بىر تالاي قورۇقچىنىڭ قورشاۋىدا بۈك ئورماننىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى...

بىر ئاي بۇرۇنقى توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى تۈمەنباشى بەگبارس-نىڭ ئارزۇ-خىياللىرىنى خۇددى كۈچلۈك شامالغا دۇچ كەلگەن مامكاي گۈلدەك تۈزۈتۈۋەتتى. بەزى كۈشەندىلىرىنىڭ ئاڭلىتىپ، ئاڭلاتماي

تۇرۇپ قىلىپ يۈرگەن گېپى بويىچە ئېيتقاندا، قاغان بىر پەشۋا بىلەنلا ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، تاۋۇزنى قولتۇقىدىن چۈشۈردى، مەرھۇم دادىسى بىلەن قىلىشقان خىيالىي سۆھبەتلىرى ئارقىسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن ھىيلە-تەدبىرلەرنىڭ سۇغا چىلىشىشى، بولۇپمۇ 200 قۇرىقان ئېتىنىڭ باھاسى بىلەن تەڭ تۇرغۇدەك مال-مۈلۈكنىڭ تاراس تېكىنىگە بىكاردىن-بىكار تاشلاپ بېرىلگىنى، تاراسنىڭ لەشكەر تۇتۇش تەلپىد-نىڭ ئىجازەتسىز قالدۇرۇلغىنى ئۇنى ئون كۈن جوۋازغا قاتقان دەك ھالدىن كەتكۈزۈۋەتتى.

«قاغان نېمە ئۈچۈن ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ جىنۇۋدىكى قەتلىئامنىڭ سەۋەبىنى ئۆز تاغىسىنىڭ گەدىنىگە يۈكلەيدۇ؟ قاتلىدىن خۇن تەلەپ قىلمىغاننى ئاز دەپ، يەنە نېمە ئۈچۈن تابغاچلارنىڭ پايدىسىغا گەپ قىلىدۇ؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى قۇتلۇقنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بولماي نېمە؟ ئۇنىڭ قاغاننىڭ بېشىنى ئايلىندۇرۇش بەدىلىگە چابىشلار يېرىدىكى نەچچە ئون مىڭ لەشكەرنىڭ سەردارلىق ھوقۇقىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغىنى بۇنى دەلىللەپ تۇرمامدۇ؟...»

بەگبارس بىر ئۇۋا ھەرە كىرىۋالغاندەك غوگۇلداۋاتقان كاللىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ، ھەر خىل قىياسلارنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى. قىياسلاردىن تۇغۇلغان دەھشەتلىك ھۆكۈملەر ھوش-كاللىسىنى پايخان قىلىپ، ئۇنى بۇرندىن يېتىلگەنچە يېتىلەپ ئۆچ-ئاداۋەت كوچىسىغا باشلاپ كىردى.

بەگبارس بىردىنبىر بۇرادىرى تۇنباغانى خېلى ئوبدان چۈشەنەت-تى. بىراق، بۆشۈكىدىنلا قىلىچ كۆتۈرۈپ قوپقان پەيلى يامان، قولى ئوچۇق بۇ ئەلەمدارنىڭ نېمىدەپ بۆكۈ قاغاننى ئۆلتۈرۈشكە مەجبۇر بولغىنىنى، قاغاننى ئۆلتۈرەلگۈدەك يۈرەك ۋە شىجائەتنى زادى نەدىن ئالغىنىنى تا ھېلىغىچە ئاڭقىرالماي ئاۋارە ئىدى. مانا ئەمدى ئۇ ھەممىنى

بىلگەندەك بولدى. «باشقا كەلگەندە ھەممە ئادەم باتۇر بولىدىكەن، — دەپ ئويلىدى ئۇ، ئۆز يەكۈنىدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ — مانا بۈگۈن ئۆز ۋاقتىدىكى تۇنباغادەك، مۇراد-مەقسەت دالىسىدا يالاڭ ئاياغ يول ئىزدەپ يۈرۈپتىمەن. يول نەدە، يول بولمىسا قانداق قىلىش كېرەك؟ ئەلبەتتە تۇنباغاننىڭ يولىنى تۇتۇپ، ئوتنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە، ئىچىدە كۆيۈش كېرەك!»

شۇنداق قىلىپ، بەگبارس قول ئاستىدىكىلەرگە تايىنىپ قاغان-نىڭ ئىشىنى بىر ياقلىق قىلىپلا جەنۇبقا قاراپ لەشكەر تارتماقچى، چاپىش قەلئەسىگە بېرىپ قۇتلۇقنى جۈندەپ، نەچچە ئون مىڭ لەشكەر بىلەن تاڭ ئوردىسىغا تەھدىت سېلىپ، قاغان تاغىسىنىڭ ئۆچىنى ئېلىش باھانىسىدا قولىدىن كەتكەن مال-دۇنياسىنى تۆلتىۋال-ماقچى، قاغانلىقنىڭ تەختى بىلەن تۇنباغاننىڭ ھەننۇئا ئاتلىرىغا يالغۇز ئىگىدارچىلىق قىلماقچى بولۇپ، شەمشەر سېپىغا قول تەگكۈزدى.

— قولۇڭنى تارت ئوغلۇم!

شۇ كۈنلەردە، ئاسماندىنمۇ، يەر تېگىدىنمۇ ياكى ئۆز تېنىدىنمۇ، ئىشقىلىپ شۇنداق بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ، ئۇنى سەگىتىپ قويدى:

— غەزەپ قىلىچى قىنىدىن چىقسا، ئەقىل-ئىدراك باشتىن چىقىدۇ، ئەقىل تىغى غەزەپتىن ئىلگىرى كەلمەك لازىم، ئىلاھىي بۆرىدىن ئۆرنەك ئال، ھەر ئىش قىلساڭ، ئالدى بىلەن ئەقىلگە، ئاندىن كېيىن ئۆز كۈچۈڭگە مۇراجىئەت قىل، بەرھەقكى، تەۋەككۈل دەپ ئۇرۇلغان قىلىچ تاشقا چېپىلغان قىلىچتۇر...

بۆرىنىڭ ھۇۋلىشىغىمۇ، ئىلاھنىڭ بېشارىتىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدۇ-غان بۇ ئاۋاز، شەك يوقكى مەرھۇم دادىسى ئاتاچۇقنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇ ئون تۆت قەۋەت ئاسماننىڭ ئەڭ يۇقىرىسىدا تۇرۇپ، ھەممىنى ئاڭلاپ، ھەممىنى كۆرۈپ تۇراتتى. ۋاپادار بەگبارس بىر ئۆمۈر ئۆزى

ئۈچۈن جان كۆيدۈرگەن ئاتىسىنىڭ غايىبانه ئاۋازىغا ئېتىبارسىز قارد-
يالىمايتتى.

بۇ گەپ بىلەن، بەگبارىنىڭ بېشىغا تەپكەن تامامى قان بىردىنلا تەتۈرسىگە ئېقىپ، بارماقتەك-بارماقتەك كۆپۈپ چىققان چېكە تومۇر-لىرىنى بوشاتتى ۋە ئۆز جايىدا قارار تاپتى، بوز كۆزلىرىدە پىلىدىرلاپ تۇرغان غەزەپ ئۇچقۇنى گويا سۇ سېپىلگەن چوغدەك، ئاستا-ئاستا خىرەلىشىپ، ئاخىر قاپقارا كۈلگە ئايلاندى، شەمشەر سېپى بىلەن بىر بولۇپ كەتكەن توم-توم بارماقلىرى قوقاسقا پۇچىلانغان بىيە شېخىدەك سۇلىشىپ، بىر-بىرىدىن ئاجرىدى. ئەمدى ئۇ غايىبىتىن كەلگەن خىس-لەتلىك سادا ئۈستىدە سوغۇق قانلىق بىلەن ئويلىنىشقا باشلىدى. لىلا گەپ قىلغاندا، غايىب نەسھەتچىنىڭ، يەنى مەرھۇم دادىسى-نىڭ دېگەنلىرى تامامەن توغرا ئىدى. دېمىسىمۇ، ھازىرقى ئەھۋال تۇنباغا قاغان بۆكۈ قاغانغا قول سالغان چاغدىكى ئەھۋالغا زادى ئوخشىمايتتى. ئۇ چاغدا تۇنباغا ئەل راينى ئۆزىگە قاراتقان، خېلى نۇرغۇن قەلەمدار، ئەلەمدارلارنىڭ مەدەتلىگە ئېرىشكەن، ھەتتا ئۆزىمۇ تۇنباغانىڭ ئوڭ قولى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىشىنى ئىش يۈز بەرگۈچە سىر تۇتقانىدى.

ئۇ لەشكەرلىرىگە تايىنىشىنغۇ تايىنار، بىراق، لەشكەر ئىچىدىكى ئىككى تۈمەنباشى، ئون نەچچە مىڭباشى، يۈز نەچچە يۈز باشىنىڭ يەنە قانچىسى تەڭرىزادىگە قەست قىلىدىغان بۇنداق ئىشقا ئىختىيارەن قول تىقار؟ ئارىدا ئايغاقچى بولۇپ، مەخپىيەتلىك ئاشكارىلىنىپ قالسا ئاقىۋەت قانداق بولار؟

يۈرۈش-تۇرۇشلىرىدىن سىپايىگەرلىك چىقىپ تۇرىدىغان، قىيا-لارغا چىقىۋېلىپ چاغاناي چالىدىغان تۇنباغانىڭ دۈشمىنىگە دۇچ كەل-گەندە ئولجىسىنى چەيلەپلا قالماي، بەلكى يەتتە ئەزاسىنى تىتما-تىتما

قىلىپ، ئۇستىخانلىرىنى چايناپ پۈركۈۋەتمىگۈچە بولدى قىلمايدىغان رەھىمسىز بىر بىرتقۇچقا ئايلىنىدىغانلىقىنى ئۇ بۆكۈ قاغان ۋەقەسىدە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدى. قاغان بىلەن قۇتلۇق ئارسىغا تاشلاپ قويغان ھەييار ئايغاقچىنىڭ قۇدۇققا چۈشكەن تاشتەك دېرەكسىز يوقىد-لىپ كېتىشىمۇ، توققۇز بۇيرۇق كېڭىشىنىڭ ئالدى-كەينىدىكى كەس-كىس كۆرەشلەردە قۇتلۇقنىڭ بىر كۈچەپلا ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇۋې-لىشىمۇ قۇتلۇقنىڭ تاقابىل تۇرماق قىيىن بولغان كۈشەندە ئىكەنلىك-نى ئىسپاتلاپ تۇراتتى. ئىككىيلەننىڭ ئاللىقىغا چۈشۈپ قېلىش سۆز-سىزكى ھالاكەتتىن دېرەك بېرەتتى.

سەردار بەگبارس ئاتىسىنىڭ روھى بىلەن يەنە بىر كۈن «مۇڭ-دېشىپ» چىقتى. پېرىخونلارنى چىللاپ كېلىپ، خۇبىيانە رەم سالغۇز-دى. ئاخىرىدا دۈشمىنى بىلەن تىغمۇتىغ تۇتۇشۇشتىن ۋاز كېچىپ، بۆرىنىڭ ئۆز ئولجىسىنى قانسىرتىپ ئۆلتۈرۈش چارىسىنى قوبۇل كۆردى، تاراس تېكىندىن داۋاملىق پايدىلىنىپ، سالماقلىق بىلەن ئىش كۆرمەكچى بولدى.

«بىراق، ئولجىنى قانسىرتىش ۋاقتىنىڭمۇ چېكى بولۇشى كېرەك، چابىشلار مەنزىلىگە بېرىۋالغان قۇتلۇقنى تايغاچلار بىلەن ئاستىرتىن يارىشىۋالمايدۇ ياكى قاغان بىلەن تايغاچلارنى ياراشتۇرمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. قۇتلۇقنىڭ غەربىنى بالدۇرراق بىلىۋېلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئوردۇبالىقتا قالدۇرۇپ كەتكەن ئايغاقچىلىرىنى ئۆز ئايىغى بىلەن ئۇۋد-سىدىن چىقىرىش كېرەك» دېگەن ئوينى كۆڭلىگە يۈكتى ۋە ئىنتايىن ئەپچىل بىر چارىنى ئويلاپ تاپتى.

بىر كۈنى ئۇ تاراس تېكىنىنىڭ ئالدىدا ئوۋ قىلىشنى «ئۇنداق كۆڭۈللۈك، مۇنداق قىزىقارلىق» دەپ ئاغزىغا پاتقىنچە لاپ ئۇردى. ئاتقان پو ساددا تاراسقا ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتتى، ئۇنىڭ كۆڭلىگە

ئوۋ ئىشتىياقىنى سالدى. ئوغلنىڭ تۇيۇقسىز ئوۋ خالاپ قالغىنىدىن خۇشال بولغان تۇنباغا قاغان «ئوۋ ئەركەكنى تاۋلايدۇ، قورقۇنچاقنى قورقۇمسىز قىلىدۇ» دېدى ۋە ۋەلىئەھدىنىڭ ئوردىدىن چىقىشىغا رازىد. مەنلىك بىلەن ئىجازەت بەردى. بەگبارىس پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلەپ، تۈمەنباشىدىن ئۇنباشىغىچە بولغان بارلىق ئەلەمدارلارنى بىر يەرگە يىغىپ بۇ خەۋەردىن خەۋەرلەندۈردى، كۈن كۆتۈرۈلۈپ، شەھەر قىزغان مەھەلدە ھەيۋەتلىك ئوۋ قوشۇنىنى باشلاپ، تۆۋەن دەرۋازىدىن چىقىپ، ئاقجاڭگال مەنزىلىگە قاراپ داغدۇغا بىلەن يۈرۈپ كەتتى.. بۈگۈنكى ئوۋ بەگبارىسنىڭ ئېيتقىنىدەك، تولىمۇ كۆڭۈللۈك ۋە ھاسىلاتلىق بىر ئوۋ بولدى. ئۆتكۈر چىشلىرىنى ھىڭگايىتىپ، ئاچ يولۋاستەك خىرىس قىلىپ كەلگەن تورپاقتەك يوغان ئىككى ياۋا توڭگۇزنىڭ ئېتىپ تاشلانغانلىق شەرىپى، توڭگۇزلارنىڭ كىمىنىڭ ئو- قىدا ئۆلگەنلىكىدىن قەتئىينەزەر، تاراس تېكىنگە تەئەللۇق قىلىندى. تاراس تېكىننىڭ باتۇر قارچىغىسى يەنە ئاق مويلىرى مەشۇتتەك پارقىد. راپ تۇرىدىغان ئىككى ئاق تۈلكىنى گەجگىسىدىن قاماللاپ كېلىپ، ئۆز خوجىسىنىڭ ئالدىغا تاشلىدى. ئۇنىڭ ئوۋ قارچىغىسى بىلەن تۇنۇلغان ۋە ئۆز ئوقى بىلەن ئېتىپ چۈشۈرۈلگەن قىرغاۋۇل، ياۋا توشقان دېگەندەك ئۇششاق ئولجىسىنىڭ سانىنى ھېچكىممۇ ھېسابلاپ ئولتۇرمىدى.

— كۆزى بارلارنىڭ كۆزى كۆردى، قۇلقى بارلارنىڭ قۇلقى ئاڭلىدى، جانابى كۈيئوغلۇم شۇنچىلىك ماھىر كامانداز ئىكەنكى، بۇ زاماندا ئۇلۇغ قاغانىمىز تۇنباغادىن ئۆزگە ھېچبىر كامانداز ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدۇ. كۆك نەڭرى پېقىر تۈمەنباشىغا بىر پۇرسەت ئاتا قىلىپ، مەرگەنلىك ۋە باتۇرلۇقتا تەڭدىشى يوق ۋەلىئەھدىمىزنىڭ بىر ئوق بىلەن ئىككى توڭگۇزنى تىك موللاق چۈشۈرگىنىنى نەق

مەيداندا كۆرۈپ تاماشا قىلىشقا نېسىپ ئەيلەپتۇ ...
كەچ كىرىپ شەپەق قىزارغاندا ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئېلىپ قونال-
غۇغا قايتىپ كېلىۋاتقان بەگبارىس ۋەلىئەھد تاراس تېكىنىنى مارجاندەك
تىزىلغان چىرايلىق گەپلەر بىلەن ئەنە شۇنداق ماختاپ ئۇچۇردى.
پۈتكۈل توپ تاراس تېكىنىنى بۇ دورەمقى مەرگەنلىكى ئۈچۈن ئال-
قىش-تەۋەزۇلارغا كۆمۈپ تاشلىدى.

جەزم قىلىش كېرەككى، دۇنيادا باشقىلارنىڭ ماختىشىنى خالىماي-
دىغان ۋە ئۇنى قوبۇل قىلمايدىغان بىرمۇ ئىنسان يوق! مەيلى ئۇ
ساراڭ بولسۇن ياكى مەجنۇن بولسۇن، چىرايلىق گەپلەر بىلەن
ماختىماق تۈگۈل، مۇرىسىگە ھىجىيىپ تۇرۇپ بىرنى شاپىلاقلاپ قوي-
ساڭلا، ئامان قالغان بېجىرىم نېرۋىلىرى دەرھال جانلىنىپ، مېڭىسىگە
ھايانلىنىش ئۇچۇرىنى يەتكۈزىدۇ. بۇ ئۇچۇر شۇ زامانلا ئۇنىڭ
چىرايىدا ئۆزىنى چوڭ بىلىش ۋە قانائەتلىنىش ئالامەتلىرىنى پەيدا
قىلىدۇ. ئادەملەرلا ئەمەس، ھايۋانلارمۇ بۇنداق مىساللارنىڭ سىرتىدا
ئەمەس، سەن ئىتنىڭ بېشىنى سىلاپ «سەن قالىتسى ئىت» دېگەن
ماختاش مەنىسىنى ئۇقتۇرالىساڭلا، ئۇ قۇيرۇقىنى دەرھال شىپاڭلىتىدۇ
ۋە ساڭا رازىمەنلىك بىلەن قاۋاپ بېرىدۇ.

بەگبارىسنىڭ ماختاشلىرى ئالدىدا تاراس تېكىنىنىڭ چىرايىدىمۇ
ماختالغۇچىلارنىڭ چىرايىدا پەيدا بولىدىغانلىقى ئالامەتلەرنىڭ ھەممى-
سى ئۆزىنى كۆرسەتتى. ئۇ راستتىنلا ئۆزىنى تەڭدىشى يوق مەرگەن
دەپ ساندى، شۇ كەمگىچە كۆمۈلۈپ ياتقان قەدىر-قىممىتىنى مۇشۇ
ئوۋ بىلەنلا تونۇپ يەتكەندەك خۇشال بولدى. ماختاشنى ھەقدادىغا
يەتكۈزگەن بەگبارىسمۇ كۆزىگە باشقىچىلا ئىسسىق كۆرۈندى.

قولى چاققان مۇلازىملار ھۈنەر - كارامەتلىرىنى نامايىش قىلىپ،
ئوۋ غەنىيمەتلىرىدىن تەييارلانغان كەھرئادەك رەڭدار كاۋاپلارنى،

قوقاستا پىشۇرۇلغان قۇش تۇخۇملىرىنى، ئەنەتكە خۇرۇچلىرى بىلەن تەگشەلگەن مەزىلىك دۈملىمىلەرنى تاراس تېكىنىڭ داستىخىغا دۆ-ۋىلشۈەتتى. ئىشتىھانى قوزغايدىغان مەزەلەرنىڭ خۇش بۇرىقى چېدىر ئىچىنى پەۋەس تولدۇردى.

— بۇنداق مەزىلىك تائاملارنى ھېچقاچان تېتىپ كۆرگەن ئەمەسمەن، — دېدى تاراس تېكىن قاقلاپ پىشۇرۇلغان بۆدۈنە كاۋىپى-نى ئۇستىخنى بىلەن قوشۇپ چايناۋېتىپ، — ھۆرمەتلىك قېيناتام مەرھەمەت قىلىپ بۇ يەرگە باشلاپ كەلمىگەن بولسا ئوۋ لەززىتىنى بىلمەي يۈرەر كەنمەن...

— پېقىرنى خىجىل قىلماڭا كۈيئوغلۇم...
ئىشتىھالىق تاراس تېكىن كاۋاپلارغا ئاچ قاپلاندىك تېگىش قىلدى. بەگبارس ئۇنىڭ قاچىسىنى ئاقجاڭگالنىڭ تۆگە قىمىزى بىلەن پات-پات تولدۇرۇپ تۇردى. تاراس تېكىننىڭ قورسىقى كالا قېرىنىنى چاپلاپ قويغاندەك تومپىيىپ، كۆزلىرى كېپىك كۆزىدەك پارقىراشقا باشلىغاندا، بەگبارس پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۇنىڭغا ئىسسىق ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

— جانابى كۈيئوغلۇم، مىش-مىش گەپلەردىن قارىغاندا، لەشكەر تۇتۇش ئارزۇيىڭىزنىڭ قاغان ئاتىڭىز تەرىپىدىن رەت قىلىنىشى كىم-لەرنىڭدۇر قۇۋلۇق-شۇملۇقلىرى بىلەن چېتىشلىقتەك قىلىدۇ، بۇنىڭدىن خەۋىرىڭىز بارمىكىن؟

بەگبارس قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېۋىدى، تاراس تېكىن پەرۋاسزلا جاۋاب بەردى:

— گېپىڭىزگە كىرگەچكىلا لەشكەر تۇتمەن دېگىنىم راست، كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتسام لەشكەر-پەشكەر بىلەن ئۈنچىلىك خۇشۇمۇ يوق. لەشكەر تۇتمەن دەپ باشقىلار بىلەن ئۈزەڭگە قېقىشتۇرۇپ

نېمىمۇ تاپارمەن؟ شۇنداق ئىكەن، كىممۇ ماڭا قۇۋلۇق-شۇملۇق بىلەن
ئۆچمەنلىك قىلار-ھە؟

بەگبارىس تاراس تېكىننىڭ ئۇدۇللۇقلا بەرگەن جاۋابىدىن سەل
چۆچۈدى ۋە ئۈمىدسىزلەندى. سەۋەبى، ئۆز گېيىگە كىرگەنلىكى ئۇ-
چۈنلا لەشكەر تۇتماقچى بولغىنىنى ئۇ ئۆز ئاغزى بىلەن ئېتىراپ
قىلىۋاتاتتى. ئەگەر بۇ گەپ قاغانغا ياكى قۇتلۇققا ئاڭلىنىپ قالغۇدەك
بولسا، مەقسەتنىڭ مېزى چۈۋۈلۈپ، تۇمشۇقى تاشقا تەگمەي قالمايتتى.
يەنە بىرى، ئەقلى گال بۇ ۋەلىئەھد ئاز خېمىرتۇرۇچ بىلەن ئۆرلىمەيدى-
غاندەك قىلاتتى.

بەگبارىس بىردەمدىلا مۇشۇلارنى ئويلاپ بولدى-دە، بۇ پېتىر
خېمىرغا خېمىرتۇرۇچنى بولدى دېگۈچە ئارىلاشتۇرۇش قارارىغا كەلدى.
ئىلىك شوراش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان تاراس تېكىننىڭ تېخىمۇ يېقىنراق
سۈرۈلدى ۋە:

— جانابى ۋەلىئەھدىم، كۆڭلىڭىزگە كەلسىمۇ دەۋىرەي، مۇشۇد-
داق كۈنلەردىمۇ يەنە ئاق كۆڭۈللۈك قىلىۋاتسىز، باشقىلارنى پۈتلى-
مايمەن دېگىنىڭىز بىلەن، باشقىلار سىزنى ئوخشاشلا پۇتلاۋىرىدۇ،
ۋەلىئەھد بولغان ئىكەنسىز، دۈشمىنىڭىز بولماي قالمايدۇ، — دېدى.
قېتىقتەك قويۇق تۆگە قىمىزى كەيى كەم تاراس تېكىننىڭ
كەيىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنى دۇنيا سورۇقچىلىقلىرىدىن كۆڭۈل ئۈزىدىغان
يەرگە ئېلىپ كەلگەنىدى، ئۇ قاق ئوتتۇرىدىن ئىككى قىلىنغان پاقالچاق
سۆڭەكنى بالىلارچە شوراپ، خۇددى يالغۇزەكنىڭ ئاۋازىدەك ئاۋاز
چىقراتتى. مايلاپ قويغان قارا ساقىدەك پارقىراپ تۇرغان بىر جۈپ
كۆزى بەئەينى يېڭى ئۆسۈپ چىققان بىر ئەزانى بايقىغاندەك، بەگبا-
رىسنىڭ چىرايىغا قادالغان، گويىكى ئۇ ھېچقانداق بىر تۇشنى ئاڭلى-
مىغانىدى.

بەگبارىس تاراس تېكىننىڭ بالىلارنىڭكىگىمۇ، ئەقلى چولتا تېجى-

مەللەرنىڭكىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان، خۇپسەنلىك قىلمۇئاتقىنىنى ياكى راستتىنلا مەست بولغىنىنى ئايرىۋالغىلى بولمايدىغان بۇ قىلىقلىرىغا قاراپ يا كۈلۈشنى، يا يىغلاشنى بىلمەي تۇرغان شۇ ئەسنادا، مەھرەم - بېگىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئۇنى بۇ ئېغىر ئەھۋالدىن ئازاد قىلدى. مەھرەمبېگى چېدىر سىرتىدا تۇرۇپ ئۈنلۈك ئاۋازدا مەلۇمات بەردى: — ئەل كاتتىلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئىشقا يۈزباشى بىلەن بەدر روز يۈزباشى تۇتۇۋالغان ئىككى ئايغاقچىنى ۋەلىئەھد ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى!

— ئايغاقچى؟ — بەگبارس ئىختىيارسىز توۋلۇۋەتتى. ئۇنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان قاپاقلىرى تىرەك قويغاندەكلا كۆتۈرۈلدى، ۋۇجۇدىغا يېڭىۋاشتىن جان قېتىلدى، گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ، ۋەلىئەھدنىڭ بىر نېمە دېيىشىنى كۈتۈپ تۇرمايلا تاشقىرىغا قاراپ «ئىجازەت» دەپ ۋارقىردى.

بەگبارس نەچچە كۈنلەپ باش قاتۇرۇپ نامەلۇم دۈشمىنىنىڭ «ئۆنەر يولى»غا قويۇپ قويغان نىقابلىق قاپقانغا ئاخىر ئولجا چۈشكە - نىدى. بۇ ئولجا ئۇنىڭ ئۈچۈن نەچچە يۈز قۇرىقان ئېتىدىنمۇ قىممەت - رەك تۇراتتى.

بەگبارس باشتىن - ئاياغ قارا كىيىم كىيگەن، ئوتتۇرا بويى ۋە توغرىلىق كەلگەن بۇ ئىككى تۇتقۇنغا ئېشەككە باھا قويماقچى بولغان قاقۋاش بېدىكتەك بىر ھازا قاراپ چىققاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ نىقابىنى ئېلىۋېتىشكە بۇيرۇق قىلدى. قورۇقچىلار ئارتقۇشلاپلا نىقابىنى ئېلىپ تاشلاشتى.

— ھە، توغرىل مىڭباشغۇ سەن؟

بەگبارسنىڭ جەددال قويغاندەك چۆچۈپ، كەينىگە بىر قەدەم داخىغىنىنى كۆرگەن ئىككى يۈزباشى ئۆزلىرى تۇتۇپ كەلگەن تۇتقۇن - لارنىڭ ئادەتتىكى كىشىلەردىن ئەمەسلىكىگە ئىشەندى ۋە ئاغزى - ئاغزىد -

غا تەگمەي سۆزلىگىلى تۇردى:

— تۆمەنباشى ھەزرىتىلىرى ھەممىنى سېزىپ، ھەممىنى بىلگۈچى دانا زات ئىكەنلا، ئۆزلىرىنىڭ دېگىنى بويىچە، ئاقجاڭگالنى بىر چوڭ تاغار دەپ بىلىپ، كەچ كىرىشى بىلەنلا بۇ تاغارنىڭ ئاغزىنى ھاڭغىرقاي ئېچىپ قويغان ئىدۇق. نېمە بولدى دېمەمدىلا، قاش قارايدىغان مەھەلدە جاڭگالنىڭ ئىككى تەرىپىدە خۇددى ئەرۋاھتەك پەيدا بولغان بۇ ئىككى ئادەم ئۇدۇل تاغارنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ كەلدى-دە، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ۋەلىئەھدىنىڭ چېدىرى تامان سۈرۈلگىلى تۇردى. بىزمۇ ئىز بېسىپلا ئەگەشتۇق. ئاخىر، تاغارنىڭ ئاغزىنى «كاپ» قىلىپ ئېتىپ تاشلىدۇق، تۇتقۇنلارنى تاغارغا سولاپ ئىشنى تۈگەتتۇق. ھەممە ئىش تۆمەنباشىنىڭ ئويلغىنىدەك بولدى. يەنە ...

— بولدى، بەس، قىچشىمغان يەرنى قاشلايدىغان قانداق ئادەملەر سىلەر؟

بەگبارىس بىرلا گۈلىيىپ، يۈزباشىلارنىڭ گېپىنى قېقىۋەتتى، بېشىنى تاڭشۇرۇلغان ئاتنىڭ بېشىدەك تىك تۇتۇپ، چېدىرنىڭ ئاللىقاچان-قانداق بىر يېرىگە قاندىلىپ تۇرغان توغرىل مېڭىشىغا ئەجەبلەنگەن ھالدا قاراپ قويدى.

قول ئاستىدىكى نەچچە ئون مېڭىباشىنىڭ بىرى بولغان توغرىل مېڭىباشىنى ئۇ ئوبدان چۈشىنمەن دەپ ئېيتالمىسۇمۇ، لېكىن ئوبدان تونۇيتتى. ئادەتتە ئۇ ئىتائەتمەن قۇل سۈپىتىدە خىزمىتىگە قول باغلاپ تۇراتتى. خاكاس سەپىرىدە قۇتلۇق بىلەن بىر مەھەل بىللە بولغىنى بىلەن، مېڭىباشلىققا قاغان تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ھېچقاچان گۇمانلانمىغان، قۇتلۇقنىڭ، ھەتتا قاغان ۋە ۋەلىئەھدىنىڭ سۆز-ھەرىكىتىگە كۆز-قۇلاق بولمىغان مۇھىم ئىشلارنىمۇ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ تاپشۇرغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ ئۇنىڭ ئالدىدا «سورايدىغىنىڭ-نى سوراۋەر، قايسىبىرىنى ئاۋۋال دەۋىتىمەن» دەيدىغان ئەلپازدا غادى-

يىپ تۇراتتى.

«ياخشىسى، ئۇنى تاراس تېكىننىڭ ھۇزۇرىدا سوراق قىلماسلىق كېرەك، ھەر ئىش بولسا خۇپپىيانە بولغىنى تۈزۈك» دېگەن ئويغا كەلگەن بەگبارس قونداققا چىققان توخۇدەك مۈگدەشكە باشلىغان تاراس تېكىنگە پەس ئاۋاز بىلەن:

— ۋەلىئەھدىم، ئارامىڭىزنى بۇزۇپ، سىزنى مالال قىلماسلىق ئۈچۈن بۇ نائەھلى ئايغاقچىلارنى ئۆز چېدىرىمغا ئېلىپ كېتىپ سوراق قىلاي دەيمەن، سىزچە شۇنداق قىلسام بولارمۇ؟ — دەپ سورىۋىدى، تاراس تېكىن «نېمە قىلساڭ قىل» دېگەندەك قول سىلكىدى، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ، ئەقىل تىلىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئەسنىۋالغاندىن كېيىن تەكپەگە باش قويدى، ئارقىدىنلا يېنىك خورەك ئاۋازى ئاڭلاندى. — ۋەلىئەھدىمىنىڭ ئىشەنچ قىلغىنىغا ھەشقاللا، — دېدى بەگبارس، قاتمۇقات چۈشەكلەرگە قورام تاشتەك چۆكۈپ، ئۆلگەندەك ئۇخلاۋاتقان تاراس تېكىنگە قاراپ بېشىنى چايقاپ.

جاڭگال كېچىسى ئادەم ئەيمەنگۈدەك شاۋقۇنلۇق ئىدى. كۈنچە - قىش تەرەپتىكى بۈك قومۇشلۇقتىن بىر-بىرىنى چايناپ قىيما-قىيما قىلىۋېتىشكە ئۈمۈتۈلگەن ياۋا توڭگۇزلارنىڭ قاتتىق چىرقىرىشى كېلىپ تۇراتتى. ئۆتۈكەن باغرى بىلەن ئاقجاڭگال ئارىسىدىكى ئېدىرلىقتا ھوۋلاۋاتقان چىلبۇرىلەر ھەرقانداق جانلىققا قورقۇنۇپ سالاتتى. ئوغرى تۈلكىلەردىن ئۈرۈكۈپ كەتكەن ئورمان قۇشلىرى پالاز قاققانداك پالاق-لاپ، قايىقلارغىدۇر كۆچۈشەتتى. ئاقجاڭگالنى يايلاق بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان سازلىقلاردا ياۋا ئۆردەكلەر غاقلىدايتتى، پاقىلار كوركرائىت-تى. يېقىن يەردە ماكان تۇتقان سېغىزخانلار خۇددى ياڭاق تاسقىغاندەك شارقىلايتتى. تاغ تەرەپتىن شامال ئەسكەندە، ئاسمان-پەلەك بوي سوزۇشقان قويۇق ئورمانلىق گويا سەل كەلگەندەك گۈرۈلدەيتتى... بۇ سۈرلۈك كېچە ۋە بۇ سۈرلۈك جاڭگال، سىرلىق ۋەقە بىلەن

گۇناھلىق ئىشلارغا ھەم ھەقدار بولۇۋاتاتتى. بەگبارس بىلەن تاراس تېكىننىڭ بىنورمال ئالاقىسىگە قىزىقىنىپ، «ئاقجاڭگال سەپىرىدە چوقۇم بىر سىر بار» دەپ جەزم قىلغان ۋە تۇزاققا چۈشۈپ، تۇتقۇن بولغان توغرۇل مىڭباشى دەل مۇشۇ سۈرلۈك كېچە ۋە شاۋقۇنلۇق جاڭگالدا تۇزاق ئىگىسى بەگبارسنىڭ سوئال-سورىقىنى قوبۇل قىلماقتا ئىدى.

بىراق، قۇتلۇقنىڭ سىرداش دوستى، 30 ياشلاردىكى قاۋۇل يىگىت توغرۇل مىڭباشى بەگبارسنىڭ سوئال-سورىقىغا پەقەت سوغۇق كۈلۈمسىرەش بىلەنلا جاۋاب قايتۇردى. بەگبارسنىڭ پۇشكالدەك يۈمە-شاق گەپلىرى، تەلۈنلەرچە ۋارقىراشلىرى، قورققان ۋە تەھدىتلىرى قىلچىلىكىمۇ كار قىلمىدى. ئوتقاش يورۇقىدا، ئاقجاڭگالنىڭ بىر چېتىدە، دىكى چوڭقۇر خەندەككە يۈزلەندۈرۈلگەندىلا ئاندىن ئۇ ئېغىز ئېچىپ، دېدى:

— مېنى ئۆلتۈرگىنىڭ رەزىللىكىڭنىڭ گۇناھى ئەمەس، بەلكى سەۋەنلىكىمنىڭ جازاسى بولسۇن، ئەيب ۋىجدانىمدا ئەمەس، بەلكى بىخەستەلىكىمدە...

توغرۇل مىڭباشى شۇنداق دېدى ۋە خەندەك بويىغا ئىختىيارەن تىزلاندى، تىزلاندىيۇ، زادىلا باش ئەگمىدى. «بۇلارنىڭ يېيىغا چۈش-كەن يەنە بىر تۇتقۇن زادى كىم؟» دېگەن بىر سوراق ئۇنىڭ جانىسىز تېنى بىلەن بىللە خەندەك ئاستىدا مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى.

23. ياغلاقلارنىڭ كارامەتلىرى

شەرقىي ئاستانىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن جاي ئالغان كارۋان

ساراي تاڭ سۈزۈلمەستلا جانلىنىپ كەتتى. سەھەر قوپۇپ، بازار يېرىگە بالدۇرراق يېتىۋېلىشقا ئالدىرىغان يولۇچىلار تاڭ ئاتار توخۇ چىلىنغان ھامان ئورنىدىن تۇرۇپ، ھۇجرا ئىشىكلىرىنى تارقلىتىشقا، گېلىنى قىرىپ، ئۈنلۈك-ئۈنلۈك يۆتىلىشكە باشلىدى. ئوقۇر ئالدىدا مۈگدەپ تۇرغان ئاتلارنى ئويغىتىپ، شەپە بىلەن يۈك ئارتىشلار، قازان-قومۇچنىڭ يېقىمىسىز تاراڭلاشلىرى، پوكاندەك قىزارغان يولۇچى بىلەن باداڭ قورساق ساراي ئىگىسىنىڭ ئۇنىنى قويۇۋېتىپ تاكالىشىش-لىرى ساراي ئىچىگە بىر كەلدى.

ياغلاقلار لىڭ روجەكتىن كىرىپ ئۇدۇل يۈزىگە چۈشۈپ تۇرغان قىزىق بىر پارچە ئاپتاپتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، بېشىنى يوتقان بىلەن مەھكەم چۈمكۈۋالدى، ئۇيان-بۇيان ئۆرۈلدى، بارمىقىنى قۇلاق تۆ-شۈكلىرىگە مەھكەم پاتۇرۇپ، زېرىكىشلىك سۆرەنلەردىن خالاس بول-ماقچى، يەنە بىردەم ئۇخلىۋېلىپ، ئىككى ئايلىق ھاردۇقنى بىرئاز بولسىمۇ يەڭگىلەتمەكچى بولۇۋىدى، بۇمۇ قاملاشمىدى.

— تاراق-تۇرۇقتىن خويىمۇ زېرىكتى كىشى، قېنىپراق ئۇخلىۋال-غان بولسام كىمنىڭ دەردى؟ — ياغلاقلار مازلىرى مۇشتەك-مۇشتەك تۈگۈلۈپ قالغان مانا يوتقاننى تام تۈۈنگە ئىرغىتىپ تاشلىدى، كۆزلىرى-نى يارا بولغۇدەك قاتتىق ئۇۋۇلىۋېتىپ، ئەتراپىنى كۆزىتىپ چىقتى. ئانچە كەڭ بولمىغان، تاملىرى سىياھ سۈركىگەندەك قارىداپ كەتكەن بۇ ھۇجرىدىكى ئونچە ئورۇننىڭ تامامەن بوش تۇرغىنىنى كۆرۈپ، كۈننىڭ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغىنىنى تۇيۇپ قالدى-دە، چالا-بۇلا كىيىنىپلا تالاغا چىقتى.

ئۇزۇن چىخ سۈپۈرگىنى ھۇرۇنلۇق بىلەن سۆرەپ يۈرۈپ، چې-چىلىپ يانتقان بېدە ئۇۋاقلرى، چىگە پارچىلىرى، ئات-بېشەك تېزەكلە-رى دېگەندەك ئەخلەتلەرنى تازىلاۋاتقان ئىككى خىزمەتچىدىن ئۆزىگە،

تالادا ھېچبىر ئادەم كۆرۈنمەيتتى.

ياغلاقلار لىڭ ئارغامچا بويى ئۆرلىگىنىگە قارىماي، كۆيدۈرگۈچ ئاپتېنى بىلەن يەر-جاھاننى تۈتۈنگە ئايلاندۇرۇۋەتكۈدەك ئەلپازدا قىزىپ تۇرغان قۇياشقا قارىۋېلىپ، ئۆزىچىلا سۆزلەپ كەتتى:

— مانا قارىمامدىغان، كۈنمۇ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قاپتۇ. ھاۋانىڭ سۆرۈنلۈكىدە ئۇخلاپ ياتقىنىڭنىڭ دەردىنى چۈش بولغاندا تارتسەنغۇ ئەمدى...

قۇتلۇق چاپىشلار يېرى تامان يۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن، ياغلاقلار لىڭ دادىسىنىڭ كونا ئۆيىگە ئۈچ-تۆت كۈنچە تۇرۇپ قالدى، ھاردۇقى چىقىپ، دېيىشىدىغان گەپلىرىمۇ بىر يەرگە باردى، ئارىلىقتا كارۋان تۈگۈل، بۇ ئۆتەڭدىن بىرەر ئادەممۇ ئۆتەلمىدى، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك تېپىرلاپ تۇرغان ياغلاقلار لىڭ دادىسى بىلەن خوشلاشتى-دە، تەۋەككۈل دەپ بىر ئۆزىلا يولغا ئاتلاندى.

ئۇ تەڭرىتاغ يولىنى بويلاپ جەنۇبقا مېڭىپ، چۈمگەك بۇلاق-تىن ئۆتتى، ياپېشىل چۇغاي تاغلىرىدىن ئوڭۇشلۇق ھالقىپ، سەدد-چىنىڭ شىمالىدىكى ئۈچتەسلىم شەھىرىگە كېلىۋىدى، بەختىگە يارد-شا، بېشبالىقتىن چىقىپ ئاستانە بازارلىرىنى مولجالاپ كېلىۋاتقان خېلى چوڭ بىر كارۋانغا يولۇقۇپ قالدى. يۈزچە ئات، ئەللىكچە تۆگىگە قۇچۇ ماتارى، پارس دۇردۇنى، ئۇدۇن قاشتېشى ۋە مەستىكى رۇمى، نۆشۈدۈر دېگەندەك پۇللۇق ماللارنى يۈكلۈۋالغان بۇ كارۋان ياغلاقلارنى ئاسانلا ئۆز ئارىسىغا ئالدى. ئۇلار داۋاملىق جەنۇبقا مېڭىپ، جىنۇۋ، تەييۈەن، پۇگۈەن دەيدىغان يۇرت-ئايماقلاردىن ئۆتۈپ، ئالدىنقى كېچىسى ئۇ-چىنچى جىسەكتە ئاندىن شەرقىي ئاستانە قوۋۇقىغا يېتىپ كېلىپ، بۇ سارايغا جايلىشىۋالغانىدى. كارۋان ئۆز پىلانى بويىچە، شەرقىي ئاستانە-دە بىر مەزگىل تۇرۇپ، ئاندىن چوڭ ئاستانىگە باراتتى. ياغلاقلار لىڭ

قۇتلۇقنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە ياز ئايلىرىنىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن چوڭ ئاستانىگە بېرىشى، زىمىمسىدىكى مۇھىم ئىشنى بىر كۈن بولسىمۇ بالدۇرراق ئورۇندىشى زۆرۈر ئىدى. شۇڭا ئۇ بۇ شەھەردە ئارتۇقچە كۆپ تۇرالمىدى.

ياغلاقلار ئاسمانغا قاراپلا ئالدىراپ قالدى، چالا-بۇلا يۇيۇنۇپلا، سوغۇق سۇغا ئالغان چېلىپ ئاشتا قىلدى، قۇتلۇق بەرگەن ئاسلىقلارغا مىنىپ يولغا چىقتى.

ئوتتۇرا ئىقلىمنىڭ يازلىق كىلىماتى نەمخۇش بولاتتى. بۇ نەم-لىك سەھەر پەيتلىرىدە تۇمان شەكلىگە كىرىپ، كاھىشلىق ئۆگزىلەر-دە، پەلەمپەي ئېتىزلاردا، دەرەخلەرنىڭ ئۇچىدا ئاق تۈتۈندەك لەيلەپ يۈرگىنى بىلەن، قۇياش كۆز ئاچقان ھامان جادۇ قىلغاندەكلا غايىب بولاتتى. چىرىلداپ ھارمايدىغان تومۇزغىلارمۇ ئاپتاپ تەپتىدىن ئۆزىنى قاقچۇرۇپ، كۈندۈزلۈك ئۇيقۇغا غەرق بولاتتى. مىس ياپراقتىن ياسالغان-دەك تىك تۇرۇشقان يوپۇرماقلار بىردەمدىلا يۇمشاپ دەرەخ شاخلىرىغا چاپلىشىپ كېتەتتى. ئالدىنقى كۈنى گۈگۈم چۈشكەن ھامان ئۇچۇشقا باشلايدىغان غۇر-غۇر شامال كىمىدىندۇر پەرمان كەلگەندەك، چېپىدە توختاپ، كۈچلۈك ئاپتاپقا ئورۇن بېرەتتى. ئېكىنزارنى كېسىپ ئۆتسىدە-غان بوز توپىلىق يوللارمۇ، دەرەخى ئاز توپا دۆڭلەرمۇ، دۆڭ قاپتىلىدە-كى يېرىم يالىڭاچ قورام تاشلارمۇ ئوتتىن چىققان داشقالدەك قىزىشقا باشلايتتى.

چىڭقى چۈش پەسلى، ياغلاقلار ئىككى ئاستانىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئۇلۇغ يول بىلەن ئاستا كېتىپ باراتتى. ئىككى ئاي ئاچ-توق قالغىنىغا قارىماي، ئاسلىقلار خېلى مەزمۇت قەدەم تاشلايتتى. يىللاردىن بېرى يەپ كېلىۋاتقان سېمىز پاقلان گۆشى بىلەن سۈت قوشۇلغان ئارپا نېنى تەن-تېنىگە سىڭىپ، ئېگەكلىرىگە ساقال ئۈنگەن، بويى ئېگىز-

لەپ، رەڭگى سۈزۈلۈپ، كۈچتۈڭگۈردەك سالاپەتكە كىرگەن ياغلاقلار لىك ئات ئۈستىدە تىك ئولتۇراتتى. سۈپەتلىك ئالتاي قۇبۇچىدىن سوقۇلغان ئەگمەچ قىلچى، ئىككى غۇلاچ نەيزىنىمۇ ئوتتۇز قەدەم نېرىسىغا ئاتالايدىغان مۈڭگۈز ئوقياسى ئۇنىڭ قامىتىگە قامەت قوشقا-ندى.

ئۇ بوغۇناقلىق سەھرا يولىنى تۈگىتىپ، يۈز ئۆيلۈكچە ئادىمى بار ئىخچامغىنە بىر بازارغا كەلگەندە كالا قوشۇلغان كۆتەك ھارۋىلارغا روزىغانىنى ئارتىپ، يۈك ئۈستىدە قېرى-چۆرىلەرنى ئولتۇرغۇزغان، ئەپچىل سېۋەتلىرىگە بالىلىرىنى سېلىپ، دۈمبىسىگە تېگىۋالغان، ئۈست-ۋېشىنى توپىدا يۇمىلانغاندەك چاڭ-توزان باسقان ئەنسىز كىشىلەرنى ئۇچرىتىشقا باشلىدى. كېلىۋاتقانلارنىڭ چىرايى ئىتتىن قورققان قەلەز-دەرنىڭكىدەك بىئارام ئىدى، يۈرۈش-تۇرۇشىدىن تەشۋىش، ھولۇقۇش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى، قەدەملىرىمۇ قامچا يېگەن بايتالنىڭكىدەك ئىلدام ئىدى. بەزىلىرى قۇلاقلىرى سالىيغان، تۇياقلىرى تىترەۋاتقان ئېشەكلىرىنى، كالىلىرىنى ھەدەپ تىللايتتى، دۇمباق چالغاندەك دۇمبا-لايتتى. بەزىلىرى كەينىگە بۇرۇلۇپ، كەلگەن تەرىپىگە قورقۇنۇچ بىلەن قاراپ قوياتتى.

«بۇ نېمە ئادەملەردۇ، نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتقاندى؟» دېگەن تەئەججۇپ ياغلاقلارنى بىردىنلا ئۆزىگە قارىتىۋالدى. «ئىشقىلىپ توپىغا كېتىۋاتقانلار ئەمەس، توپىدىن كېلىۋاتقانلارمۇ ئەمەس، سەپىرىدە ياخ-شىلىقتىن يامانلىق كۆپرەك» دەپ يەكۈن چىقاردى قىياس قىلىشقا ئامراق ياغلاقلار لىك.

— نەدىن كېلىپ نەگە كېتىۋاتىسىلەر؟ — دەپ سورىدى، ئۇنتۇپ كېتەي دەپ قالغان ئانا تىلىنى تەستە قاملاشتۇرۇپ، بالىسىنى پەپىلەۋاتقان بىر ئايالدىن ئۇ.

— كەينىمىزدىكىلەردىن سوراڭ، — دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى
ئۇ ئايال، زەردە قىلغاندەك تەلەپپۇزدا.

ئايالنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ياداڭخۇ بىر ئادەممۇ ياغلارنىڭ
سۇئالىغا جاۋاب بېرىپ، خۇددى مەسلەھەتلىشىۋالغاندەكلا «كەينىمىز-
دىن كېلىۋاتقانلاردىن سوراڭ» دېگەن سۆزنى تەكرارلىدى.

گۈگۈم چۈشۈپ، ئاجىز-ئورۇقلار توشۇپ كەتكەن كىچىك ئۆ-
تەڭگە كەلگەندىلا ئۇ، يولۇچىلارغا قوشۇلۇپ نەلەرگىدۇر كەتمەكچى
بولۇپ تۇرغان ئۆتەڭ ئىگىسىگە ئىككى-ئۈچچە تەڭگە شۇڭغۇتقاندىن
كېيىن ئاندىن، ھەقىقىي جاۋابقا بېرىشەلدى. ئۆتەڭ ئىگىسى لاقا-لۇقىد-
لىرىنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ:

— جۈسى دېگەن مەنەسەپدار ئۇلۇغ ئاستانىدە توپىلاڭ كۆتۈردى،
ئۇ ھازىر ھۆكۈمەت لەشكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشۇۋاتىدۇ، بۇلار ئاستانە-
دىكى ئۇرۇش ۋەھمىسىدىن قورقۇپ، تىنچ يۇرتلارغا قاراپ قېچىپ
كېتىۋاتقانلار، — دېدى.

تاڭ پادىشاھى تاڭ دېزۇڭ ئاتىسىنىڭ شاھلىق تەختىگە ۋارىسلىق
قىلغاندىن كېيىن، ئاتىسىنىڭكىگە ئوخشىمايدىغانراق يول تۇتتى. قوشنا
قوۋملەرگە چەپ كۆزى بىلەن قارىغاندىن ئۆزىگە، ۋەزىرى ياڭ يەننىڭ
تەكلىپى بىلەن، مىلادىيە 780-يىلى يىل بېشىدىلا كونا باج قانۇنىنى
تۈپتىن ئۆزگەرتتى. ئىتائەتتىن باش تارتىشقان ئايماق-ئۇلۇسلارغا لەش-
كەر تارتىپ، ھوقۇقنى ئۆز چاڭگىلىغا يىغىۋېلىش ئارزۇسىدا بولدى.
ئالدىراپ يولغا قويۇلغان بۇ تەدبىرلەر بەزى ئەمەلدارلارنىڭ دىتىغا
ياقمىدى، چاتاق زى چىڭ^① تۇتۇقى لى جېڭچىنىڭ مىلادىيە 782-يىلى
ئۆز جايىدا توپىلاڭ كۆتۈرۈشى بىلەن باشلاندى. مىلادىيە 783-يىلى

① زى چىڭ — بۈگۈنكى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ يېدۇ دېگەن يېرى.

خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى ئۈچ ئايماق تاڭ ئوردىسىدىن بىراقلا يۈز ئۆرۈدى، شۇ يىلى ياز ئايلىرىدا سەرگەردە جۇسى^① چوڭ ئاستاندا تۇغ تىكلەپ، ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئاتىدى^②. ئوردىدىكى ئۇرۇش ئوتى ھەممە ئادەمنى يۈرەكزادە قىلىۋەتتى. ياغلاقار لىڭ كۆرۈپ تۇرغان بۇ كىشىلەر ئاستانە پۇقرالىرىنىڭ ئەڭ قورقۇنچاق، شۇنداقلا ئەڭ ئالدىنقى ئاجىز قاچاقلىرى ئىدى...

كىچىك بازارنىڭ كىندىكىدىن ئورۇن ئالغان يالغۇز ئۆتەڭ گۈ-گۈم بېسىپ كەلمەستلا بوشاپ قالدى. ئۆتەڭ ئىگىسىمۇ ياغلاقار بىلەن قىسقىلا سۆزلىشىپ بولۇپ، يۈك-تاقلىرىنى ئېشەككە ئارتتى-دە، قاچ-قۇنلار قاتارىغا قېتىلدى.

— ئاستانە قوۋۇقى تاقالدى، قاچالمىغانلار قامىلىپ قالدى. تو-پىلاڭچىلارنىڭ لەشكەرلىرى قوغلاپ كەلگۈچە چېنىڭلار-نى جايلاڭلار، — دېدى، پۈتۈكچىلەرگە ئوخشايدىغان ئۇزۇن تونلۇق بىر كىشى ئۆتەڭدە بەخىرامان قازان ئېسىپ، ئوماچ ئېتىۋاتقان ياغلاقار-غا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ.

ياغلاقار لىڭ قېچىش-قورقۇش دېگەنلەرنى ئويلايمۇ قويمىدى. ئۇيغۇر قوۋمىدىن كېلىۋاتقان ئەلچى تۇرسا ئۇ يەنە نېمىدىن قورقىدۇ-كەن، نېمىشقا قاچىدىكەن؟ يامىنى كەلسە، توپىلاڭچى بولامدۇ، ئوردا لەشكىرى بولامدۇ، ئىشقىلىپ، ئۆزىگە خىرىس قىلغانلىكى كىشىگە تەقىب ۋە تەڭقىسلىقتىن خالاس قىلالايدىغان زەر دەستەكنى كۆرسەت-

① جۇسى — تارىخىي شەخس. ئۇ مىلادىيە 742-يىلى تۇغۇلۇپ، 784-يىلى قول ئاستىدىكىلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، تاڭ ئوردىسىغا قارشى توپىلاڭ كۆتۈرمەستىن بۇرۇن بىرقانچە ۋىلايەتتە ھېراۋۇل بولغان («جۇڭگو تارىخ لۇغىتى»، 1049-بەت).

② «مەشھۇر تارىخىي كىشىلەر لۇغىتى»، 204، 205-بەتلەر.

غۇۋا شولسىنى كۆرگەندەك بولدى. ھويلا تەرەپتىن كېلىۋاتقان يۈچۈن ئاۋازلار قۇلىقىغا كىرىپ قالدى، چۈش ئاسمىنىدىن يەرگە چۈشۈپ، دىققىتىنى جەملىدى.

— ئالىلىرى، ئۇ ئاسىيلار كۆپ بولغاندا بىر ئاش پىشم پۇرسەتتە شەھەر سېپىلىدىن كاجۇۋا تاشلانغانلىقىنى بايقاپ قالدۇ-دە، ئىز قوغلاپ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدۇ. شۇڭا، تېز پۇرسەتتە پاناھلانغىلى بولىدىغان بىر نشان تاللاپ، ئۆز يولىمىزغا راۋان بولساقمىكىن دەي-مەن.

— ھولۇقماڭلار سانغۇنلىرىم، ياخشىسى، خەن شىن^①نىڭ چارد-سى بويىچە، مۇشۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا بۆكتۈرمە قۇربىلى، پەمىچە، خورنىكى ئۆسۈپ ئۆزىنى بىلمەي قالغان ئاسىيلار دامىمىزغا چۈشمەي قالمىدۇ!

— ئۇستاتلىق قىلغىنىم ئۈچۈن قۇللىرىنى كەچۈرسىلە ئالىلىرى، پېقىرنىڭ قارشىچە، قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتقان بۇنداق پەيتتە بۆكتۈرمە قۇرۇش ئېھتىمالم تەۋەككۈلچىلىك بولار. ئاسىيلار لەشكىرى ئەللىك-ئاتمىشتىن ئېشىپ كەتمىسغۇ بىر نۆرى، مۇبادا يۈز، ئىككى يۈز بولۇپ قالسا خەۋپ-خەتەردىن قۇتۇلماق تەس. ياخشىسى، سەردار سۈن زد-نىڭ دېگىنىنى قىلىپ، 36 ھىيلىنىڭ ئاخىرقىسىنى قوللانغان تۈزۈك.

— بۇ يەردىن كېتىش كېرەك دېمەكچىمۇ؟

— ئالىلىرى ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

— ئۇنداقتا قەيەرگە قاراپ يول سالغىنىمىز خوپ؟

① خەن شىن — غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ياشىغان ھەربىي ئالىم. ئۇ «جەڭ مىزانى» دېگەن كىتابىدا بۆكتۈرمە قۇرۇشنى تەكىتلىگەن ۋە ئۆزىمۇ شۇنداق قىلغان. بۇ ئارقىلىق نۇرغۇن جەڭلەردە غەلبىگە ئېرىشكەن.

— فېڭتيەن^① ئايمىقىغا ئالىيلىرى، ئۇ يەردە ئوردا لەشكەرلىرىمۇ ئاز ئەمەس، قوغدىنىشقىمۇ ئەپلىك. ئەڭ مۇھىمى، ئۇلۇغ ئاستانىگە يېقىنمۇ ئەمەس، يىراقمۇ ئەمەس. فېڭجۇ ئايمىقىدا بىر مەزگىل تۇرۇپ دۈشمەن ئەھۋالىنى يېقىندىن كۆزەتسەك، پەيتىنى پايلاپ بىر ھۇجۇم بىلەنلا ئاستانىنى قولغا ئالساق...

قويۇق شاخلىرى ئۆتەڭ ئۆگزىسىگە ساڭگىلاپ تۇرغان سېدە دەرىخى ئاچىسىدا ئۇخلاپ قالغان بىغەم خوراز سوزۇپ-سوزۇپ ئۈچ قېتىم چىلىۋەتتى. ئالقانچىلىكىمۇ بۇلۇت بولمىغان كۈنچىقىش تەرەپ بېلىق قورسىقىدەك سۈزۈلدى. گېرىمىسەن ئۇپۇقتىن ئېقىپ كەلگەن ئۆپكە سۈپىدەك گىل رەڭ شولا ئاستا-ئاستا ئاقىرىپ، ئۆتەڭ تاملىرىنى، ئۆتەڭ ھويلىسىدا تۇرۇۋېلىپ ئەمدىلا بىر پىكىرگە كەلگەن يىگىرمىچە ئادەمنى، ئادەملەرنىڭ كاسكىلىرىنى، نەيزىلىرىنىڭ ئۇچىنى، ئاتلىرىنىڭ ئېسىل جابدۇقلىرىنى خۇددى بىر قەۋەت ئالتۇن سۈيى يالىتىلغاندەك پارقىرىتىۋەتتى.

بۇ مەزگىلسىز تاڭ بۇ بىر توپ ئادەمنى ئالدىرىتىۋەتتى. ئۇلار فېڭتيەنگە قاراپ يولغا چىقىش تەرەددۈتىگە چۈشتى. چوڭ سەردار سىياقىدىكى گەۋدىلىكەرەك كەلگەن بىر كىشى ئۆزەڭگىگە پۈتۈنى ئىلد-ۋېتىپ ھۇجرا ئىشىكى كەينىدە مەقسەتسىزلا گەپ تىڭشاپ تۇرغان ياغلاقارنىڭ خادىدەك ئۇزىراپ كەتكەن سايىسىنى، كېيىن قاپقارا گەۋ-دەسنى كۆرۈپ قالدى — دە، سەگەكلىشىپ شەمشىرىنى ھۇجرا تەرەپكە چىنىدى:

— ئەي توخۇ يۈرەك ئىنسان، ئۆزۈڭ كىم ۋە ئۆتەڭدە نېمە قىلىپ يۈرۈپسەن؟ ئوغۇل بالا بولساڭ، ئوغرىمۇشۇكتەك مارىلاپ

① فېڭتيەن — بۈگۈنكى سەنشى ئۆلكىسىگە قاراشلىق چيەنشىيەن ناھىيىسى.

تۇرماي چاپسان مەيدانغا چىق! — دەپ ۋارقىردى ئۇ قىيان بېسىپ
كەلگەندەك قاتتىق ئاۋاز بىلەن.

سەردار قىياپەتلىك بۇ كىشىنىڭ كۈتۈلمىگەندە ۋارقىرىشى ئاتلدى.
رىغا مىنىۋېلىپ، قامچە شىلتاي دەپ تۇرغان ئادەملەرنى بىردىنلا
چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇلار ئۆتەڭ ھويلسىدا تۇرۇپ قىلىشقان مۇھىم پاراڭ-
لىرىنىڭ نامەلۇم بىر كىشى ئالدىدا ئەمدى سىر بولماي قالغانلىقىنى
تەڭلا ھېس قىلىپ ئۈلگۈرگەندى. كېچە بويى ئۆتەڭدە، ساقاللىرىنىڭ
ئاستىدا تۇرغانلىقى قىياس قىلىنغان بۇ كىشىنىڭ دۈشمەن ئايغاقچىسى
بولۇش ئېھتىماللىقىنىمۇ ھېچكىم چەتكە قاقالمىتتى.

ئۇلار ئېغىزدۇرۇقىنى چاپىپ، چاپچىپ تۇرغان ئاتلىرىنىڭ تىزگى-
نىنى تارتىپ، «بۇ نېمە ئىش؟» دېگەندەك، بىر-بىرىگە قاراشقان پىتى
جايىدىلا تۇرۇپ قېلىشتى. كىملىرىدۇر، سەردار تۇرۇقلۇق، بۇ تەرىقە
بىخۇدلۇق قىلغىنىدىن ئىزا تارتقاندەك، چاندۇرماي، يۆتلىپ قويدى.
كۆپ ئۆتمەي، ئۇلار باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىپ نېمىلەر توغرىسىدىدۇر
پىچىرلىشىشتى. ئارىدىن زەنجىرلىك ساۋۇتقا ئورۇنۇۋالغان، كۆز قارد-
چۇقلىرى كاسكا كۆزلۈكىدىن ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان بىرەيلەن:

— سىرىمىزنى بىلىۋالغانىكەن، ئۇنىڭ كىم بولۇشى بىز ئۈچۈن
بەربىر، ئۇنى تۇتۇڭلار-دە، تېگىشلىك جايغا ئۇزىتىپ قويۇڭلار،
سىرنىڭ بىخەتەر جايى لەھەتتىن باشقا يەردە ئەمەس... — دېۋىدى،
ئۈچ-تۆتەيلەن ئاتلىرىدىن ئۇچۇپ چۈشۈشتى-دە، شەمشەرلىرىنى تەق
قىلىشتى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، ھۇجرا ئىشىكىگە قاراپ دېۋەيلەپ
كەلگىلى تۇردى.

— ئا... ئاللىلىرى، ئاسىيلار بېسىپ كەلدى... ئاسىيلار
كەلدى...

ئۆتەڭ كەينىدىكى چۈجگۈنلۈكتىن ئاۋازسىزلا ئۇچۇپ كەلگەن

بىر تال ئوق ئۆنەك ئۆگزىسىدە ئاداققى بۇرچىنى ئادا قىلىۋاتقان قېرى كۆزەتچىنىڭ نەق گېلىغا قالدۇ. ئۇ ھەمراھلىرىغا ئاگاھ بەرگەن پېتى موللاق سېلىپ غۇلاپ چۈشتى. بۇ ۋەقە ئوچۇق ئاسماندا چاقماق چېقىلغاندەك تاسادىپىي يۈز بەردى.

— ئىش چاتاق، فېكتىيەنگە قاراپ قاچايلى!

— ئاۋۋ يۈچۈن كىشىنى قانداق قىلىمىز؟

—

ئەقلىلىق ياغلاقلار قۇلىقىغا كىرىپ قالغان پارچە-پۇرات سۆزلەر-دىن ۋە ئادەملەرنىڭ تەقى-تۇرقىدىن ئۆزىگە قول سېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا كېتىپ قالغان كىشىلەرنىڭ قامال قىلىنغان ئاستانىدىن قېچىپ چىققان ئوردا ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى پەملەپ بولغانىدى. قوغلاپ كېلىۋاتقانلار ئەلۋەتتە ئاسىيلارنىڭ نەق ئۆزى ئىدى.

«ماۋۋ پېشكەلچىلىكىنى قارىمامدىغان، — دېدى ياغلاقلار قىيا ئوچۇق تۇرغان ھۇجرا ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ ئەتراپقا زەن قويۇۋېتىپ، — بۇ يەردە تۇرۇۋەرسەم، ئاسىيلار كېلىپ، ئوردا ئادىمى دەپلا ناھەق جاجامنى بېرىشىدۇ، قاچقانلارغا ئەگەشسەم، ئاسىي-لارنىڭ ئايغاچچىسى دەپ كۆرگىلىكىمنى كۆرسىتىدۇ، يا تەڭرىم، ئوت بىلەن سۇنىڭ ئارىسىدا قالدى دېگەننىڭ ئۆزىغۇ بۇ...»

ياغلاقلار ياش بولغىنى بىلەن، قۇتلۇققا ئەگەشكەن يەتتە-سەككىز يىلدىن بېرى تاسادىپىي يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ئالدىدا تېز ۋە توغرا ھۆكۈم چىقىرىشنى خېلى ئوبدان ئۆگىنىۋالغانىدى. ئۇ بۇ يەردىمۇ شۇنداق قىلدى. بىر دەققە كۆزىنى يۇمۇپ، خىيال ئالىمىنى چاقماق سۈرئىتىدە كېزىپ چىقتى، دەرھال بىر پىكىرگە كېلىپ، ئاسىيلار بىلەن بىر قەپەس ئېلىشماقچى، ئوردىدىكىلەرگە ياردەم بەرگەچ، ئىچ پۇشۇقىدىكى چىقىرىۋالماقچى بولدى. ئالاھزەل يۈز نەچچە لەشكەر ساماۋىي

ئادەملەردەك پەيدا بولۇپ، ئۆتەك ھويلىسىغا توما بۇزغان كەلكۈندەك بېسىپ كەلگەندە، ياغلاقار ئاللىقاچان ئات ئۈستىگە جايلىشىپ بولغانىدى. ئۆتەك يېنىدىكى بېدىلىكتە تولۇق بىر كېچىنى ئۆتكۈزگەن ئاسلىقارا قانات چىقىرىپ ئۇچىدىغان ئەلپازدا تاقەتسىزلىنىپ تۇراتتى. ياغلاقار تىزگىنىنى شۇنداق بوشتىۋىدى، ئات ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈردى-دە، يەرگە زەرب بىلەن بىرنى تەپتى، قىزغۇچ توپا يۈزىدە جاۋۇر چوڭلۇقىدا ئىككى ئورەك قالدۇرۇپ، ئوردىدىكىلەر كەتكەن تەرەپكە قاراپ، سالغىدىن ئايرىلغان سالغا تېشىدەك شىددەت بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

ئۆتەك سەيناسىدا ئەقلىدىن ئازغان ساراڭلاردەك پىتىرىشىپ يۈر-گەن لەشكەرلەر چەبدەسلىكى ۋە قورقىماسلىقى بىلەن كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتكەن بۇ ناتونۇش چەۋەندازنىڭ كارامىتىگە قاراپ بىر پەسكە تېڭىرقاپ قېلىشتى. سەردارنىڭ ھەيۋە قىلىشى بىلەن يامان چۈشتىن ئويغانغاندەك چۆچۈشۈپ، قارىسى يوقىلاي دەپ قالغان ئاسلىقارانىڭ كەينىدىن تۆت-بەش تالدىن ئوق ئۈزۈشتى-دە، ئاتلىرىنى دېۋىتىپ قاچقانلارنى قوغلاشقا تۇتۇندى.

«ئەر قاننى ئات» دەپ بىكار ئېيتىمغان ئىكەن بوۋىلار. ئەر ئارىسىغا پەقەت جەڭ ئۈچۈنلا يارالغان، ئىگىسى قۇتلۇقنى مۆلدۈردەك يىغىۋاتقان ئوق ئارىسىدىن، تاشنى ئېرىتىۋېتىدىغان ئوت ئىچىدىن تىرناقچىلىك زەخمەتكە ئۇچراتماي، ساق-سالامەت ئېلىپ چىققان ئا-سلىقارا بۈگۈن ھەم يېڭى ئىگىسىنىڭ ئىلكىدە ئوق بورىنىنى يېرىپ، ئەپسانىلاردىكى دۈلدۈلدەك تېز چاپماقتا ئىدى، ئاسلىقارا بىلەن قاناتلار-غان ياغلاقار قۇلاق تۈۋىدىن ۋىزىلداپ ئۆتۈۋاتقان يا ئوقىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، پات-پات ئالدى-كەينىگە قاراپ، سەل ئالدىغا ئېڭىشكەن يېتى بەخۇدۇك كېتىپ باراتتى، تۇرۇپ-تۇرۇپ ئات يايلىغا چاپلاشقان-

دىن ئۆزگە، كونا جەڭچىلەرنىڭكىدەك تەمكىن چىرايىدا نە قورقۇش، نە ھودۇقۇش ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى.

«چاپ، تېخىمۇ تېز چاپ ئارغىمىقىم، خاكاسلار يېرىدە، چىكلار زېمىنىدا چاپقاندەك چاپ، ئىگەڭنى قارا يۈز ئاسىيلارنىڭ ئوقىدىن بىراقلاشتۇر، ئىزىڭغا چۈشكەنلەر تۇيىقىڭدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ئاستى-دا گۆرگە كۆمۈلگەندەك كۆمۈلۈپ قالسۇن، كۆزلىرىگە توپا كىرىپ قىيامەتلىك كور بولسۇن...»

ئاسلىقارا بوراندەك تېز ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى، قامچىسىدىن قاس چىقىرىپ، بار كۈچى بىلەن قېچىپ كېتىۋاتقان ئوردا ئەھلى بىلەن ئاسلىقارانىڭ ئارىلىقى بارغانچە قىسقارماقتا ئىدى. بىراق، ئاسىيلارنىڭ ئاتلىرىمۇ چاپقۇرلۇقتا ئاسلىقارادىن قېلىشمايدىغاندەك قىلاتتى. ياغلاقار لىڭ سەللا بوش كەلسە، بۇ ئاتلار ئاسلىقاراغا، يامىنى ئاللىقاچان دەرىمىدىن كەتكەن پاكار ئوردا ئاتلىرىغا يېتىشىۋالدىغاندەك تۇراتتى. ياغلاقار قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرىنى خېلى ئې-نىق ئاڭلاۋاتاتتى، كىمدۇر بىرى «ئات» دەپ ۋارقىرايتتى، يەنە بىرى «تىرىك تۇت» دەپ توۋلايتتى. يا ئوقى شالاڭلاپ قالغىنى بىلەن، ئات تۇيىقىنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازى يېقىنلا بىر يەردىن كېلىۋاتاتتى. ياغلاقار لىڭ قېچىپ كېتىۋېتىپ ئات يايلىغا يەنە بىر قېتىم يېپىشتى-دە، بېشىنى بۇراپ، كەينىگە قارىدى، ئىز بېسىپ يېقىن كېلىۋاتقان ئاسلىقارادەك ئېڭىز، بېلى قۇلۇنىڭكىدەك ئىنچىكە، بېشى بۆرىنىڭكىدەك كىچىك، ئاياغلىرى بادىرىدەك ئۇزۇن يارام ئاتلارغا بىر قاراپلا ئەجەبلەنگىنىدىن ئاتتىن يېقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. كېلىد-ۋاتقىنى پۈتكۈل يۇرت تەۋەسىدە پەقەت تۇنباغا قاغان ۋە ئاتخۇمار بەگبارستىلا بولىدىغان داڭقى بار قۇرىقان ئاتلىرى ئىدى. ئاسلىقارا بىلەن نەسلىداش بولغان بۇنداق ئېسىل ئاتلارنىڭ ئاسىيلارنىڭ ئىلكىد-

دە پەيدا بولۇشى ھەيران قالارلىق ھادىسە ئىدى.

بىراق، قاتتىق قامچا يەپ، پەقەت ئون چامدام يەردىلا قوغلاپ كېلىۋاتقان بۇ قۇرئان ئاتلىرى ياغلاقارغا بۇ تېپىشماق ئۈستىدە ئويلىدى. نىپ ئولتۇرۇشقا ئىمكان بەرمەيتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئوردا قاچاقلىرىنىڭ ھارغىن ئاتلىرىغا يېتىشىپ قالغانىدى. ئەگەر غايىتىن بىرەر مۆجىزە يۈز بەرمىسلا، ئاسىي لەشكەرلەر ئۆزىگىمۇ، ئوردا قاچاقلىرىغىمۇ يېتىشىۋالاتتى-دە، چوڭ قىرغىنلار يۈز بېرەتتى. ياغلاقارنىڭ غۇرۇرى، كۈتۈلمىگەن بۇ بەل تۇتۇشۇشتا ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، ئۇيغۇر ئەلچىسىنىڭ ۋە ئاسلىقلارنىڭ يۈزىنى تۆكۈشگە ھەرگىز يول قويمىتتى.

— قېنى، كېلىشە ئاسىيلار، ئۇيغۇر ئاتلىرىغا مىنىۋېلىپ، ئۆزۈڭ-نى قالتىس چاغلىشامسەن تېخى؟ بىلىپ قوي، بىزنىڭ ئاتلىرىمىز ياماننى ئەجەل ئاغزىغا، ياخشىنى زەپەر دەرۋازىسىغا باشلاپ بارىدىغان ساماۋى ئات، جېنىڭدىن توپغان بولساڭ، مانا ئەمدى ساڭا...

قۇتلۇقنىڭ مەجەزىنى تارتقان، ئادەتتە ئاسان ئاچچىقلانمايدىغان ياغلاقار ئەمدى راستتىنلا ئاچچىقلاندى، قاتلىرىدىن قان يۇراپ تۇرغان بۇ ئاچچىق سۆزلەر ئۇنىڭ تىترەپ تۇرغان ۋۇجۇدىدىن ئېتىلىپ چىقتى. ئۇ چېپىپ كېتىۋېتىپ، مۈڭگۈز ياسىنى تەقلىۋالدى-دە، پەي قانداغان ئىككى تال ئوقنى كىرىچكە تىرىدى، بەدىنىنى كەينىگە تارتىپ، ئاسىل-قارانىڭ بېقىنىغا ئۆزىنى تاشلىدى، تاۋۇزدەك تۈگۈلۈپ، ئات يايلىنى چىشلەپ كېلىۋاتقان ئاسىيلارغا ئوق ئۈزدى.

«ۋايجان» دېگەن پەرياد بىلەن تەڭ، ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئىككى سەردار ئات ئۈستىدىن خۇددى شامال تەڭگەن قەغەز ئادەمدەكلا ئۇچۇپ چۈشتى. ئىككى ئات ئارتۇقچە يۈكتىن خالاس بولغىنىدىن تېنى يايىراپ، خۇددى كۆرۈنمەس چولپۇر بىلەن باغلانغاندەك، ئاسلىقا-راغا ئەگەشتى.

ياغلاقلار لىك يەنە ئوق ئېتىپ، تۆت-بەشچە لەشكەرنى يە چىشلەتكەندىن كېيىن، بىر پۈتىنى ئۈزەڭگىگە قويۇپ بىرلا كۈچۈد-دى، ئىگەردىن ئارتىلىپ، ئاسلىقلارنىڭ يەنە بىر بېقىنىغا ئۆتۈۋالدى ۋە يەنە ئوق ئاتتى. ئەزرائىلدىن قورققانداك قورقۇپ، كىرىچنى تار-تار تارتمايلا ئوق ئېتىۋاتقان لەشكەرلەر ئارقا-ئارقىدىن دۈم چۈشكىلى تۇردى. ياغلاقلار لىك چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى دەپ، كىملىرىنىدۇر تىللىغان يېتى «لىك» قىلىپلا ئات ئۈستىدە تۈز ئولتۇرۇۋالدى-دە، ئاتنىڭ بېشىنى بۇردى، يان تەرەپتىن قىستاپ كەلگەن تۆت لەشكەرگە كۈچەپ تۆت نەيزە ئۇرۇۋىدى، ئۇلار شۇ زاماتلا تىن تارتماي جان بەردى. ئات ئايىغىدىن ئۇچۇپ چىققان بوغۇنۇق كۆزلەرنى خىرەلەش-تۈردى. ياغلاقلار لىك ئاسمان-پەلەك بوغۇنۇق ئارىسىدا بەئەينى بۇلۇت ئىچىدە جەڭ قىلىۋاتقان ئىلاھىي باھادىردەك يۆتكىلىپ يۈرۈپ، ساراڭ-دەك پىتىراپ، تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن ئاسىي لەشكەرلەرنى بىر-بىرلەپ يوق قىلغىلى تۇردى. كېسىلگەن باشلار، بېشى يوق تەنلەر يول ئۈستىنى ياپتى، قان بىلەن نەمدەلگەن يەر ئات ئايىغىدا خۇددى خېمىردەك يۇغۇرۇلدى...

سەردار بولسا كېرەك، بىرەيلەن ئاۋۋال كەينىگە بۇرۇلدى، ئېتى-نىڭ ساغرىسىغا رەھىمسىزلەرچە قامچا ئۇرۇۋېتىپ، ئۇنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى:

— قې... قېچىڭلار، ئا... ئاستانىگە قاراپ قېچىڭلار، سىلەر بىلمەيسىلەر، ئۇيغۇر چەۋەندازلىرىلا ئەنە شۇنداق كەينىچە ئوق ئاتا-لايدۇ، بۇنداق ياۋايىلارغا تەڭ كېلىپ بولمايدۇ...

تېخىچە پۇخادىن چىقىمىغان ياغلاقلار لىك ئۆلەر-تىرىلىشىگە باق-ماي قېچىپ كېتىۋاتقانلارنى خېلى بىر يەرگىچە قوغلاپ باردى، غەزەپ بىلەن ئاتقان بىرقانچە ئوق قاچقانلارنىڭ دۈمبىسىگە قالدۇدى. ئاسىي-

لارنىڭ قوغلاپ كېلەلمەيدىغىنىغا كۆز يەتكۈزگەندىن كېيىن، كەينىگە يېنىپ يارامراق ئولجىلارنى غانجۇغلاپ، بىرمۇنچە قۇرىقان ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئىگەرگە باغلىغان پىتى ئۆز يولىنى داۋام قىلدى.

ئۇزاققا سوزۇلمىغان بىلەن، بەكمۇ كەسكىن ئۆتكەن بۇ جەڭ ياغلاقارنى خېلىلا چارچىتىپ قويدى. بىراق، ياشلىق دېگەن بەربىر ياشلىقتە، ئۇ باش-كۆزلىرىدىكى قان ئىزلىرىنى سۈرتۈپ، غۇلىچىنى سوزۇپ، بىر-ئىككى قېتىم كېرىلىپلا خورىغان كۈچ-قۇۋۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدى-دە، ئاسلىقارنى يورغىلىتىپ، كۆپ ماڭمايلا يولغا تەل-مۈرۈپ قاراپ تۇرغان ئوردا قاچاقلرىغا يېتىشىپ كەلدى.

— خۇش كەپتىلا قامەتلىك پەلۋان، ئۇلۇغ تاڭنىڭ ئەمىر لەش-كىرى كەمىنە لى چېڭ^① كەرەملىك شاھمىزنىڭ مۇبارەك نەزىرىگە نائىل بولمىش قوش ئوقلۇق چەۋەندازغا چەكسىز ھۆرمەتلەر بىلدۈرد-دۇ، — دېدى، قاراشلىرىدىن زوقلىنىش، ۋە ھۆرمەت ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ئوتتۇزچە ئادەم ئارىسىدىن ئايرىلىپ چىققان سالاپەت-لىك بىر كىشى ئالغانلىرىنى جۈپلەپ لىگىشىتىپ تۇرۇپ. يېشى ئەللىك-لەردىن ھالقىغان، چاچلىرى ۋە كەكە ساقىلى ئارىلاپ ئاقىرىشقا باشلىغان، بۇرنىنىڭ يان تەرىپىدىكى قىيپاش تارتۇق مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ كىشى توپ ئىچىدىكى ئېگىز بوي، سالاپەتلىك بىرەيلەن بىلەن كۆز بېقىشىۋالغاندىن كېيىن گېيىنى داۋاملاشتۇردى: — ئۇلۇغىمىز ئۆزىگە ۋە ئۆز ھەقەمسايلىرىگە ئۈنۈملۈك سوز ياردەملەرنى كۆرسەتكەن تەڭداشسىز پالۋاننى شاھانە تارتۇقلار بىلەن

① لى چېڭ — تارىخىي شەخس، مىلادىيە 727-يىلى تۇغۇلۇپ، 793-يىلى ئۆلگەن. ئۇ تاڭ ئوردىسىدا ھەربىي ئەمەل تۇتقان، توپلاڭچى جۇسىنى قوغلاپ چىقىرىپ، چاڭئەننى قايتۇرۇۋېلىشتا چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن («جۇڭگو تارىخ لۇغىتى»، — 1371-بەت).

تارتۇقلاشتىن ئىلگىرى، تارتۇقلاغۇچى پالۋاننىڭ نام-ئەمىلىنى، يۇرت-قوۋمىنى بىلىشنى خالايدىكەن، مالال كەلمىسە، ئىلتىماسىمىزنى قوبۇل كۆرگەيلا.

ياغلاقار لىڭ ئاتتىن چۈشەي دېمەيتتى. يېرىم ئاي شەكلىدە سەپ تۈزۈپ، بىر-بىرىگە ئوخشىتىپ سىزىلغان سۈرەتلەردەك بىر خىللا ھەجىيىپ تۇرۇشقان ئوردا ئەھلىگە مەنستەمسىك نەزىرى بىلەن قاراپ، نېمىگىدۇر ئېچىنغاندەك باش چايقاتتى. ئۇ ئالدىنى بىلەن قۇلاق تۈۋىدە غىڭشىپ يۈرگەن پاشىلارنى قوغلاپ تۇرۇپ، ھېلىقى سانغۇندىن قايتۇرۇملاپ سورىدى:

— ئالدى بىلەن ئۆزۈڭلارنى مەلۇم قىلغايىسىلەر، سىلەر كىم ۋە نېمىدەپ ئۇ ئالتە توك-توك رەزگى لەشكەردىن بۇنچىۋالا قورقۇپ يۈرۈپىسىلەر؟ نېمىدەپ قاتق سەھەردە مېنى تۇتماقچى بولىسىلەر؟
— بىز ... بىز ئۇلۇغ تاڭ ئوردىسىنىڭ ۋەزىر- ۋۆزىرلىرى بولىمىز...

ياغلاقار قورقۇنچاقلىقىدىن ئىزا تارتىپ دۇدۇقلاۋاتقان ئەمىرلەش- كەرگە قاراپ مۇنداقلا كۈلۈپ قويدى ۋە:
— ھە؟ بولدى دېگۈچە سېلىق سېلىپ، جەمەتىمىزنى خانىۋەيد- ران قىلىۋەتكەن مەنەسەپدارلار سىلەر كەنەسەردە، ئەپسۇس، بۇرۇنراق بىلگەن بولسام... — دەپ قاقشاپ قويدى.

ياغلاقارنىڭ گەپلىرىنى چۈشىنەلمەي، رەللە بولغان ئادەملەر بىر-بىرىدىن جاۋاب ئىزدىگەندەك، ئۆزئارا تىكىلىشىۋالدى.

— بىلگۈڭلار بولسا بىلىۋېلىڭلار، — جاۋاب بەردى ياغلاقار لىڭ ئېتىدىن خۇددى قىيادىن سەكرىگەن يولۋاستەك سەكرەپ چۈشۈپ، ئەمىرلەشكەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — كەمىنە سانغۇننىڭ ئېتى ياغلاقار، ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ سەردارلىرىدىن بولمەن، ئەلچى بولۇپ ئالدىڭلارغا

كېلىپ، مانا بۇ يەردە ئويلىمىغان دىشۋارچىلىقلارغا يولۇقۇپ يۈرۈپتە-
مەن...

لاي بىلەن ياساپ، چوققىسىدىن بېسۋەتكەندەك پاكار، بويى
تۇتۇۋالغان نەيزىسىنىڭ يېرىمىغىمۇ يەتمەيدىغان بىرەيلەن دىمىغىنى
قېقىپ قويۇپ:

— قاراڭلار، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئۇيغۇر دەۋالغىنىنى، ئەلچىمەن
دېگىنىچۇ تېخى؟— دېۋىدى، بۇ گەپ ئەس-يادى قۇرىقان ئاتلىرىنىڭ
سىرىدا قالغان ياغلارنىڭ يارىسىغا تۈز سەپتى بولغاي، ئۇ:
— ھە، ئۇيغۇر بولسام نېمە بولۇپتۇ؟ ئۇيغۇردىن ئاكاڭدەك
جانباز ئەلچى چىقىمىدىكەن، — دېدى، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.
ياغلار بىلەن روبرو تۇرغان ئەمىرلەشكەر لى چىڭ پاكار
كىشىنىڭ گەپدانلىق قىلىمەن دەپ ياغلارنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغان-
لىقىنى تۇيۇپ قالدى. دە، قاتماللىقنى ئوڭشىماقچى بولۇپ شۇ ھامان
چۈشەنچە بەردى:

— خاتا چۈشىنىپ قالمىغايلا بانۇر ئەزىمەت، دىۋان بېگى
مۇبارەك چىرايلىرىنىڭ بىز خەقىنىڭكىگە ئوخشاپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ،
شۇنداق دېگەن چېغى...
— ئات ئاتقا ئوخشايدۇ، ئادەم ئادەمگە ئوخشايدۇ، بۇنىڭ ئەجەب-
لەنگۈدەك نېمىسى باركەن؟

ئۇنىڭ «ئەلچىمەن» دېگەن سۆزى ھېلىغىچە گەپكە ئارىلاشماي
ئۆچكە ساقلىنى ئويناپ تۇرغان ھېلىقى سالاپەتلىك كىشىنىڭ دىققىتى-
نى قوزغىغان بولسا كېرەك، ئۇ ئەمىرلەشكەرگە بىر نېمىلەرنى دەپ
پىچىرلىۋىدى، ئەمىرلەشكەر سوقا سۆرىگەن ئۆكۈزدەك پۇشۇلداپ تۇر-
غان ياغلاردىن ئەدەپ بىلەن سورىدى:
— ھۆرمەتلىك پالۋان، ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ باتۇرى ئىكەنلىكلىرىگە

ھەممەيلەن چىنپۈتتۈق، ئەلچى بولسلا بىرەر نام-نشانلىرى باردۇ؟
— بولمامدىغان، — ياغلاقلار لىك قامچىسىنى بەلۈپىغا قىستۇ-
رۇپ قويۇپ، قولىنى قوينغا سالدىنۇ، يەنە ئىتتىك تارتىۋېلىپ قولغا
قاراپ تۇرغانلارنى نا ئۈمىد قويدى. نېمىندۇر يادىغا ئېلىپ، دېدى:
— ئاستاننىڭ ۋەزىر-ۋۇزىرلىرى بولساڭلار ئېيتىڭلار، قايسىڭلار
ۋەزىرئەزەم گو زىبى^① بولسىلەر، ئىگەم بەرگەن دەستەكنى ۋەزىرئەزەم
گو زىبىغا تاپشۇرمىەن، دەيدىغىنىمىمۇ شۇ ھەزرەتنىڭ ئۆزىگە دەي-
مەن!

گو زىبىنىڭ گېپى چىققان ھامان، بەزىلەرنىڭ چىرايى قانسىرات-
قان ئۆپكىدەك ئۆڭۈپ كەتتى. بەزىلەر يەر تېگىدىن قارشىپ، ئىچ-
ئىچىدىن ئۈسۈپ چىققان كۈلكىسىنى ئالغانلىرى بىلەنلا توسۇۋېلىشتى.
بەزىلىرى قورۇقچىلارنىڭ ھىمايىسىدە غادىيىپ تۇرغان سۆلەتلىك ك-
شىگە چاندۇرمايلا قاراپ قويدى. ئەمىرلەشكەرنىڭ ئېغىز ئېچىشى
بىلەن، ئارىدىكى قاتماللىق بۇزۇپ تاشلاندى.

— قارىغاندا، بىلمەيدىغان ئوخشايدىلا، گو زىبى ھەزرەتلىرى
ئىككى يىل مۇقەددەم ئالەمدىن ئۆتكەندى، — دېدى ئۇ ھازا پۇراپ

① گوزىبى — تاڭ سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر ھەربىي ئەمەلدارى، دۆلەت ئەربابى،
مىلادىيە 697-يىلى تۇغۇلۇپ، 781-يىلى ئۆلگەن، ئوڭلۇك-سۆيگۈن توپىلاڭ
كۆتۈرگەندە، ئەمىرلەشكەر بولۇپ، توپىلاڭنى تىنچىتقان. ئۇ ئۇيغۇر، خەنزۇ
لەشكەرلىرىنى باشلاپ لەشكىرىي يۈرۈش قىلىپ چاڭئەن، لويانلارنى قايتۇرۇ-
ۋالغان، تاڭ دەيزۇڭ زامانىدا ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ۋەلىئەھدى يابغۇ تېكىن
بىلەن ئاكا-ئىنى بولۇشۇپ، ئوردا ئاسىيلىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرغان، ئۆي-
خۇرلار بىلەن ئىتتىپاق ئۆتۈشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئات-ئېيەك سودىسىدا
ئۇيغۇرلارغا يول قويغان، ئارىدا يۈز بەرگەن ئۇقۇشماسلىقلارنى تۈگىتىشە
مۇھىم رول ئوينىغان. تاڭ دەيزۇڭ ئۆلۈپ، تاڭ دەيزۇڭ تەختكە چىققاندا ئۇ
ئانا قانارىدا ھۆرمەتلەنگەن، لېكىن لەشكىرىي ھوقۇقتىن چەتلەشتۈرۈلگەن.

تۇزغان پەس ئاۋاز بىلەن.

— گو زىيى ۋەزىرئەزەم قازا قىلدى؟

ۋەزىرئەزەم گو زىيى تۆت يىل بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، بىراق، ئارىنىڭ يىراقلىقى، مۇھىمى، تاڭ دەيزۇڭنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئىككى قوۋم ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت يىرىكىلىشىپ، باردى-كەلدى ئازاي-غانلىقى سەۋەبلىك، بۇ خەۋەر ئۇيغۇر قاغانلىقىغا يېتىپ كېلەلمىگەن، كەلگەن بولسىمۇ، ياغلاقلار لىڭ بىخەۋەر قالغانىدى.

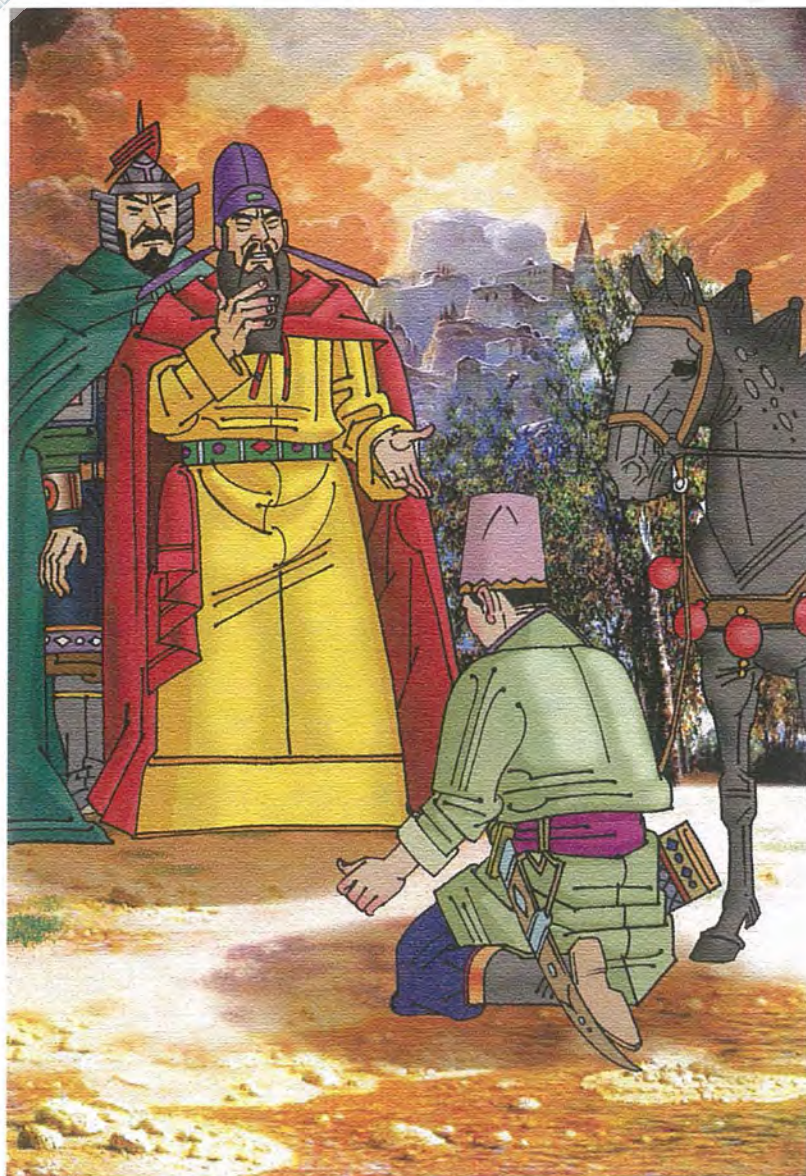
ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ باتۇرى ۋە ئەلچىسى تۇرۇقلۇق، تاڭ ئوردىسىدا يۈز بەرگەن بۇنداق چوڭ ۋەقەدىن تېخىچە خەۋەرسىز يۈرگىنىنى چاندۇرۇپ قويغان ياغلاقلار لىڭ ئۆز خىجالتىنى يوشۇرۇشقا تىرىشتى ۋە كۆڭلى يېرىم بولغاندەك ئۇلۇغ-كىچىك تىنىۋىلىپ دېدى:

— ئۇ ھەزرەتنى ھەممە ئادەم تەرىپلەيتتى، بولۇپتۇ، ئۆلگەن بولسا كۆك تەڭرىم ئۇنىڭغا ئۆز دەرگاھىدىن پاناھ بەرگەي...

— ئەلچى جانابلىرى، كۆپ قايغۇرۇپ كەتمىسلە، گو زىيى ھەزرەتلىرى كەتكەن بىلەن، كەمىنە سانغۇنلىرى شاھ ئەمرى بىلەن ئۇنىڭ ئىشىنى يۈرگۈزۈپ يۈرۈپتىمەن. خالىسلا دەستەكنى كەمىنەلى-رىگە تاپشۇرغايلا، ئىشەنچ قىلالىمىسلا كەرەملىك شاھىمىز دېزۇڭ ئالىي-لىرىغا كۆرسەتسىلىمۇ بولىدۇ.

ئەمىرلەشكەر لى چېڭنىڭ تەكلىپى ياغلاقلارغا ياقىمىدى بولغاى:
— ياق... ياق...، — دېدى ئۇ، ئارقىمۇئارقا بېشىنى چايقاپ، قوينىنى ئالدىنى بىلەن مەھكەم بېسىۋېلىپ، — تاڭ دېزۇڭ دېگەن ئادەمگە بېرىشكە بولمايدۇ، ئۇ ئاتىسى تاڭ دەيزۇڭدەك رەھىمدىل ئەمەس، قوۋمىمىزنى چۈشەنمەيدۇ، ھەرگىز چۈشەنمەيدۇ...

بۇ گەپ بىلەن تەڭ، ئوڭسىلى قاچقان لى چېڭ بىر غايىب قول مەيدىسىدىن ئىتتىرگەندەك، ئىككى قەدەم كەينىگە ياندى ۋە كۆزلىرى

ئالاق-جالاق بولۇپ كەتتى. ئادەملەر تۇرغان يېرىدىلا تىز چۆكۈشتى،
«گۇناھ بولدى.... گۇناھ بولدى» دېيىشىپ، پېشانىسىنى يەرگە ئۇر-
غىلى تۇردى.

— ھاھ... ھاھ... ھاھ....

توساتتىن ئاڭلانغان ياڭراق كۈلكە ھەممەيلەننى ھەيران قالدۇر-
دى، ئارقىدىنلا، تىترىشىپ تۇرغان كىشىلەر ئۈستىنى بېسىپ تۇرغان
ئېغىر يۈكتىن خالاس بولغاندەك، ئاستا-ئاستا باش كۆتۈردى. سېرىق
زەر تونىنىڭ كەڭ يەڭلىرىگە يوشۇرۇنغان قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ،
توپ ئىچىدىن قىيپاش قەدەم تاشلاپ چىقىپ كەلگەن سۆلەتلىك كىشى
ئۇدۇل ياغلاقارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، مۇرسىگە يېنىككەنە ئۇرۇپ قوي-
دى-دە، پەرمان كۈتۈپ باش ئېگىپ تۇرغان لى چىڭغا قاراپ:

— قېنى، تۈز سۆزلۈك، قاپ يۈرەك بۇ باتۇرنى ئېتىغا مىندۈرۈپ،
تۆت مەھرەمگە يېتىلتىڭلار-دە، ئۇدۇل فىڭچېڭ ئايىقىغا باشلاپ
بېرىڭلار، جاۋانىمەردلىك قىلىپ جېنىمىزنى قۇتقۇزغان، سولالىگە سا-
دىق بولغان بۇ يىگىتكە ئۆز قولۇم بىلەن تون-سەزىپاي ياپماقچىمەن!
— دېۋىدى، ياغلاقار لىڭ ئەمىرلەشكەر لى چىڭدىن پەس ئاۋاز بىلەن
سورىدى:

— ئەمىر قىلغۇچى كىم بولىدۇ؟

— كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشىچە بولغان جىمى زېمىننىڭ ئىگى-
سى، زامانىمىزنىڭ شاھىنشاھى تاڭ دېزۇڭ ئالىيلىرى بولمامدۇ؟! —
دەپ جاۋاب بەردى ئۇ سەل ئەيمىنىپەرەك.

ياغلاقار لىڭ ئەمىرلەشكەر لى چىڭنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ «ھە،
مۇنداق ئىكەندە» دېگەندەك، بېشىنى لىڭشىتى ۋە تاڭ دېزۇڭغا ئۆزى
قويۇپ، سالام-سەھەتنى بەجا كەلتۈردى. ئۇنى ئارىغا ئالغان بىر توپ
ئاتلىق كىشى ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ فىڭچېڭ شەھىرىگە قاراپ
يولغا راۋان بولدى.

24. ئاستاندىن ئەلچى كەلدى

ئۈچ كۈنلۈك قىياش شامالنىڭ كارامتىدىنمىكىن، قش ئايلىرى كەمدىن-كەم ئوچۇق بولىدىغان يايلاق ئاسمىنى بۈگۈن زۇمرەتتەك رەڭلىنىپ كەتكەن. تۇمانسىز ياز كۈنلىرىدىلا كۆرگىلى بولىدىغان ئاقباش چوققىلار، كۆلەڭگىدەك غۇۋا تۇرىدىغان كەسمە قىيالار بىر كېچىدىلا ئورۇن يۆتكەپ، قۇلقارا يايلىقىغا يېقىنلاپ قالغاندەك قىلاتتى. خېلى يىراقتا، يانتۇلۇقلار، تۈزلەڭلىكلەردە قېلىن قارغا كۆمۈلۈپ كەت-كەن ئارچا-تېرەكلەرمۇ قاتمۇقات جۇۋا كىيىۋالغان سېمىز چوپاندەك كۆرۈنەتتى. تومۇر-تومۇرلىرىغىچە توڭلاپ كەتكەن قارلىق زېمىن، زېمىن گەجگىسىدىكى قارلىق دۆڭ، قارلىق دالا، قارلىق چاتقاللار كۆك ئاسمان بىلەن روشەن چېگرا ئاجرىتىپ، ئىككى دۇنيا تەرىقىسىدە كۆزگە چېلىقاتتى.

قاغان ئەتىگەنلىك تىلاۋەتكە چىقماستلا پەرمانبەگكە:

— پۇختا ھازىرلىق قىلىڭلار، كۆڭلۈم قۇلقارا يايلىقىنى خالاپ قالدى، — دېۋىدى، بۇ پەرمان تۇنجى بولۇپ تاراس تېكىنگە سەل باشقىچىرەك تۇيۇلدى. ئۇ ئىچىدە: «قارا قىشتا قاغان دادامنىڭ دالا سەيلىسىنى خالاپ قالغىنىنى قارىمامدىغان، ئاتلار ۋە ئادەملەر قىشلىق يايلاققا كۆچۈپ كەتكەن تۇرسا، كۆڭۈل ئاچقۇدەك يەنە قانداق ئەرمەك بولسۇن ئۇ يەردە؟» دەپ غۇدۇراپ قويدىيۇ، بىر ئېغىزمۇ قارشى زۇۋان سۈرەلمىدى. نەچچە ئايدىن بېرى، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەپ يۈرگەن بەگبارس، قاغاننىڭ كەينىگە خۇددى سادىق ئىتتەك ئەگەشتى. ئېرچۈك باخشى قىلىدىغانغا ئىش چىققىنىدىن مەمە-

نۇن بولۇپ، باخشلىق سايىمانلىرى بىلەن لىق تولدۇرۇلغان ئالا خۇرجۇننى چامبۇل ئېشىكىگە پۇختىلاپ ئارتتى.

قاغان ئىخلاسى بىلەن ئىبادەت قىلدى، ئىبادەتتىن كېيىن سۆسەر قۇلاچىسىنى باستۇرۇپ كىيىپ، سۈلەيسۈن جۇۋىسىغا پۈركىنىپ، ئې-تىغا ئاۋايلاپقىنە قامچا ئۇردى. ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن تەڭ قۇلقلارغا يايلىقىغا يېتىپ كەلدى-دە، ئۇدۇل تونۇش قىيا ئۈستىگە چىقىپ، تۆت ئەتراپقا نەزەر سالدى.

تازا ئەۋجىگە چىققان قەھرىتان قىشتا يالىڭاچ يېتىمچىدەك توڭلىغان زېمىن تىرتىكىنى زورىغا بېسىۋېلىۋاتقاندا، ھەرىكەتسىز ۋە تىنچ ۋىشسىز ئىدى. بىراق، ئۇيۇل ئاشتەك قېتىپ كەتكەن يەر يەنىلا سەزگۈدىن قالمىغان، كۆرۈمىسىز چاغلارنىمۇ كۆرۈملۈك چاغلار، سو-غۇق شامىلىنىمۇ ئاتەش دەملەرگە تەڭ بىلىپ ئۆز قوينىغا يېتىپ كەلگەن قاغان ئىگىسىنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى تونۇۋالغان ۋە ئۇنى مۇبارەك كۆكسىدىكى مۇھەببەت تەختىدە ئەتۋارلاپ، كۆتۈرۈۋالغانىدى.

چۈنكى، زېمىن ئۇنى بىلەتتى.

زامانلارنىڭ ئاۋۋىلىدە، تۇرالار^① نىڭ چاپقۇر ئاتلىرى تاغ-تاشلار-نى دىر-دىر تىرتىتىپ، شىرۋىلاردىن سوغدىيانغىچە، بايقال كۆلدىن جەنۇبقىچە بولغان بىپايان يەرلەرنى كېزىپ يۈرگەنىدى. ئاقساقال بۇسات سىر-تاردۇشلار بىلەن بىرلىشىپ شەرقىي تۈركلەرنىڭ شىمالىي بۆلىكىگە ھۇجۇم قىلغاندا، تۇنباغاننىڭ ئەجدادلىرى مانا مۇشۇ يەردىن قوزغالغانىدى. تۈرك قاغانى ئىلىك قاغان يوقۇق شاد باشچىلىقىدا

① تۇرالار — قەدىمكى جۇڭگونىڭ غەربىي شىمالىدا ياشىغان چوڭ قوۋمنىڭ نامى. ئۇيغۇرلار قاغانلىق قۇرۇشتىن بۇرۇن، تۇرالار تەركىبىدىكى مۇھىم قەبىلە بولغان.

ئاتلاندۇرغان 10 تۈمەن لەشكەرنى بىر زەربە بىلەنلا تارمار قىلىپ زەپەر ناغرىسىنى ياڭراتقاندا، تۇنباغانىڭ بوۋىلىرى كۆك ئەلەملىرىنى لەپىلدىتىپ، مۇشۇ قىيادا ئوينىتىپ تۇراتتى.

تاغ ئۇنى تونۇيتتى.

ئۇيغۇرلار باسمىل^① ۋە قارلۇق^② قوۋمى بىلەن ئەھدە تۈزۈپ، ئۆز-مىش قاغان^③ نى غۇلاتقاندا ۋە كۆپ ئۆتمەي باسمىل-قارلۇقلارنىمۇ يوق قىلىپ، بۇساتنىڭ ئەۋلادى، ئۇيغۇر ياغلاقلارنىڭ سەرخىلى بولمىش كۆل بىلگە قاغاننى تەختكە چىقارغاندا، مۇشۇ ئەتراپتا كاتتا بىر مۇراسىم بولۇپ ئۆتكەنىدى. مۇراسىم تەنتەنسى بىلەن تۇنجى قاغاننىڭ: «بۇ زېمىن مۇقەددەس زېمىندۇر، بالىلىرىم، نەۋرىلىرىم ۋە چەۋرىلىرىم ئۇنى جان تىكىپ قوغدايدۇ، پۇقرالىرىمنى پاراۋان قىلىدۇ» دېگەن سۆزلىرى مۇشۇ تاغلارنىڭ قات-قاتلىرىغىچە سىڭىپ كەتكەن، بۇ تاغلار سەلتە-نەتلىك ئۆتمۈشكە قىيامەتلىك ھەقدار ئىدى. قاغاننىڭ بۇ ئاۋازى ھېلىھەم جاراڭلاپ تۇراتتى، تۇنباغا قاغان دەل قاغان ئېيتقان ئاشۇ ئەۋلادلارنىڭ بىرى ئىدى.

ئاق قارلارمۇ ھەممىگە گۇۋاھلىق بېرەتتى.

نەس باسقان يىللاردا ۋەزىر تۇنباغا ئەل ئوتىدا كۆيۈپ، ئەل سۈيىدە ئاتقاندا، ئەيش-ئىشرەتكە ئەسىر بولۇپ، ئەل غېمىنى ئۇنتۇغان

① باسمىل — دەسلەپتە تۇرالارنىڭ بىر قەبىلىسى ئىدى، كېيىن ئۇيغۇر ۋە قارلۇقلار بىلەن بىرلىشىپ، باسمىل قاغانلىقىنى قۇرغان، تېخىمۇ كېيىن ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن يېڭىلىپ، ئۇيغۇر قاغانلىقىغا بېقىنغان ۋە ئۇيغۇر قاغانلىقىدىكى مېھمان قەبىلىگە ئايلانغان.

② قارلۇق — ئەسلىدە كۆك تۈرك قاغانلىقىنىڭ بىر قەبىلىسى ئىدى، مىلادىيە 744-يىلىدىن كېيىن ئۇيغۇرلارغا بېقىنغان ۋە ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ بىر قەبىلىسىگە ئايلاندى، مېھمان قەبىلى دەپ ئاتالغان.

③ ئۆزىمىش قاغان — كۆك تۈرك قاغانلىقىنىڭ ئاخىرقى قاغانى.

بۆكۈ قاغانغا قىلىچ بىلەن چەك قويۇپ، ئەلنى ئامان، پۇقرانى باياشات قىلمەن دەپ قەسەم بەرگەندە مۇشۇ ئاق قارلار بۇلۇتنىڭ قارىنىدا تۇرۇپ ھەممىنى ئاڭلىغان، ھەممىگە شاھىت بولغان، تاغ يۈرەك بۇ ئىنسانغا تەھسىن ئوقۇپ ياخشى تىلەكلەرنى تىلەشكەندى...

ئاق يېپىنچا يېپىنىپ، تۇرقىدىن قار باسقان بىر تۈپ ئارچىغىلا ئوخشاپ قالغان ئاشۇ قاغان بۈگۈن بۇ تەۋەررۈك زېمىندا، ئارچىلارنىڭ ئارىسىدا خۇددى بىر تۈپ تىرىك ئارچىدەك ئۆرە تۇراتتى. قويۇق قىرو باغلاپ كەتكەن بۇرۇت-ساقاللىرى ئارىسىدىن تېز-تېز ئېتىلىپ چىقىدۇ. ۋاتقان بىر دەستە بۇس بىلەنلا ئۇنى جانسىز ئارچىلاردىن پەرقلىنىدۇ. رۇپ بولاتتى. ئۇ ئارچىدەك ياكى قورام تاشتەك قىمىر قىلماي تۇرغىنى بىلەن، مۇرەككەپ ئويلار بىلەن چۇلغانغان، بوران سوققان دېڭىزدەك ئۆرە-ئۆپە بولۇۋاتقان تۇيغۇسى چۈش كەبى ئاجايىپ ھېسلارغا ئورۇن بەرمەكتە ئىدى.

دەسسەپ تۇرغان بۇ زېمىن بەجايىكى، يۈكى ئېغىر كەلگەن توپاقتەك، تۇرۇپ-تۇرۇپ تەۋرەپ قوپاتتى، تاپىنىدىن تېشىپ ئۆتكەن بۇ تەۋرىنىش تومۇرىنى بويلاپ يۇقىرىغا ئۆرلەيتتى-دە، يۈرىكىگە يېتىپ بېرىپ، رەھىمسىزلەرچە مۇجۇپ ئۆتەتتى...

نېمىشقىدۇر ئۆز ئورنىنى تەرك ئەتكەن سوغۇق قۇياش ئاسمان-دىن چۈشۈپ، يېقىنلا بىر يەرگە كېلىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە بەئەينى يەكچەشمىدەك قاراپ تۇراتتى، ھەق-ناھەق ئالدىدا يۈزلەشمەكچى بولغاندەك ۋە ياكى قىيىن بىر ئىمتىھاندا جاۋاب كۈتكەندەك تىكىلگىنى تىكىلگەندى...

سوغۇق شامال يىلان دەك شۇبىرلايتتى، ھاۋا چىدىغۇسىز سوغۇق ئىدى. بىراق، نېمىشقىكىن، قاغاننىڭ قورۇق باسقان گۆشلۈك يۈزى داغمال ياققان دەك قىزىپ تۇراتتى، قىزارغان يۈزىدە گويىكى سان-سا-

ناقىسىز چۈمۈللىلەر ئۆز مەيلىچە قاتراپ يۈرەتتى، يەتتە ئەزاىى جىمبىلدە ياتقاندا تەرلەپ تۇراتتى. بۇ تەرلەر ئۈگە-ئۈگىلىرىنى بۇمىشتىپ، ۋۇجۇدىنى مومدەك ئېزەتتى...

بوشاپ قالغان يايلاق ئاسمىنىدا ئۇزۇن قۇيرۇقلىرىنى لەپەڭلىتىپ ئۇياق-بۇياق ئۇچۇپ يۈرگەن ۋاتىلداق سېغىزخانلار ئۇنى مازاق قىلدى. غاندەك ئۆز تىلىدا بىر نېمىلەرنى دەپ شاراقلايتتى. قاغان قۇشلارنىڭ تىلىنى بىلەتتى، ئاغزى يامان سېغىزخانلارنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئاياندى...

— ئاھ شەپقەتلىك تەڭرى، قۇل بەندەڭگە ھىممەت كۆرسىتىپ، خىجالەتتىن ئەمىن قىلغايىسەن، جىن-شايانۇننىڭ قەستىنى ۋەيران قىلدى. غۇدەك كۈچ-قۇدرەت بەخش ئەتكەيسەن. ئۇلارنىڭ سېھىرىنى بۇزۇپ، ئوردا ئوتۇغاتىنى ئېلىپ شۇنداق بىر ئىش قىلايىكى، پۇقرالىرىمنىڭ ئالدىدا يۈزۈم يورۇق، قوشنا قوۋۇملەر ئارىسىدا مەرتىۋەم ئۈستۈن بولسۇن، جىمى تەئەللۇقاتىمنى، ھەممە چارۋىبايلىرىمنىڭ جېنى ۋە قېنىنى سەن ئىگەمگە قۇربانلىق قىلاي...

قاغان ياش ئەگىۋاتقان كۆزلىرىنى ئاسمانغا تىكىپ، ئىلاھلارنىڭ ئىلاھىغا قول سوزۇپ، يۈرىكىنى يېرىپ چىققان بوغۇق ئاۋاز بىلەن مۇناجات ئوقۇشقا باشلىدى. ئاشۇ قىيادا پەيدا بولغان ئېرچۈك باخشى قۇلغارنىڭ قۇرۇق ساتمىسىدىن سۇغۇرۇۋالغان بادرا بىلەن موما تىكىلەپ، بىر چار خورازنى مومىغا ئاستى - دە، داپ چېلىپ، قوڭغۇراقلىدى. رىنى شالدىرىلىتىپ، قاغان ئەتراپىدا مەست تۈگىدەك پىرقىرىغىلى تۇردى.

قاغان تىلاۋەت قىلاتتى، ئۇنىڭ تىلاۋىتى شۇنچىلىك ساپ ۋە سەمىمىي ئىدىكى، يىغلامسىراپ ئوقۇغان مۇناجاتلىرى تاشنىمۇ ئېرىتەتتى، ئىلتىجالىق ئاھى توختىماي چۆرگىلەۋاتقان ئېرچۈك باخشىنىڭ

يىرتىق دۇمباققەك يېقىمىسىز ئاۋازىنىمۇ بېسىپ چۈشەتتى. ئۇ قېرىشقان-
دەك ئۆزىگە باقمىۋاتقان زاماندىن، مەقسەت گۈلىنى ئېچىلدۇرمايۋاتقان
تەقدىردىن شىكايەت قىلاتتى.

دۇرۇس، قاغان يىغلايتتى، يىغلىغاندىمۇ چىن دىلىدىن يىغلايتتى،
دېمىسىمۇ، ھازىر بىر تەڭرىدىن ئۆزگە، بىر زېمىن ئىلاھىدىن ئۆزگە
ئۇنىڭ يىغىسىغا قۇلاق سالغۇدەك، دەردلىرىگە دەرمان بولغۇدەك يەنە
كىمى بار ئىدى؟

تۈمەنباشى بەگبارسچۇ؟ قەدىناس ئۆلىپتى، قول ئاستىدىكى
چوڭ سەردارى تۇرۇقلۇق، قاغان ئۇنى سىردىشى دەپ بىلمەمدىكەن؟
ئاتسىز، ئەرمەكسىز يايلاق مەنزىرىسىدىن ئۆلگۈدەك بىزار بولۇپ،
قىياغا يېقىن يەردە تۇرۇۋېلىپ قاغانغا ئايغاقچىدەك كۆز سېلىۋاتقان
بەگبارسنىڭ ئايانچلىق قىياپىتى «لىپ» قىلىپ كۆز ئالدىدا پەيدا
بولۇۋىدى، قاغان نېمىشقىدۇر شۈركەندى، بۇ قىياپەتنى كۆرمىگەنگە
سېلىپ، ئالدىنى باشقا تەرەپكە بۇرۇۋالدى.

راست، تۇنباغا قاغان بەگبارس بىلەن مىڭباشى بولۇپ يۈرگەن
كۈنلىرىدىلا تونۇشقانىدى. بايانچۇر قاغانغا ئەگىشىپ كۆپ جەڭلەردە
باتۇرلۇق كۆرسەتكەن، كاماندازلىق ھۈنرى بىلەن تەدبىر-ھىيلەرنى
تەڭ ئىشلەتكەن ياش بەگبارس ئۇ چاغدا، تۈمەن لەشكەرنىڭ سەردا-
رى بولمىش تۇنباغا سانغۇنغا قېرىندىشىدەك يېقىنچىلىق قىلاتتى، ھالىغا
ھال، مۇڭغا مۇڭ بولاتتى.

بىراق، ئۇ چاغدا بەزىلەردىن: «بەگبارس پۇل-پۇچەككە دۈم
چۈشكەن ئادەم، ھېزى بول، بۇنداق ئادەم دوستىغا ۋاپا قىلمايدۇ»
دېگەنلەرمۇ بولدى. شۇنداقسىمۇ تۇنباغا ئۇنداقلارنى «ئىچى تار ئادەم-
لەر» قاتارىغا چىقاردى ۋە ئۆزىگە قانداق ئىشەنگەن بولسا بەگبارسقىمۇ
شۇنداق ئىشىنىۋەردى. بۆكۈ قاغان ۋەقەسىدە ئۇ ئۆزى بىلەن «بىر

يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش» چىقىرىۋىدى، ھېلىقىدەك گەپ قىلغانلار جىمپ قالدى، مىش-مىش گەپلەر قۇدىچلىققا ھالاقەت يەتكۈزەلمىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە، بەگبارىنىڭ ۋۇجۇدىدا راستتىنلا ئادەمنى سەسكەندۈرىدىغان بەزى ئىللەتلەرنىڭ بارلىقى سېزىلدى. تۇنباغا بۇ ئىشلارنى يەنە ياخشى تەرەپكە جورۇپ، ئالەمنى سىغدۇرالايدىغان كەڭ قورساقلىق بىلەن لايىقىدا مۇئامىلە قىلدى. «مەن قاغان بولدۇم، ئۇ ئاران تۈمەنباشى بولدى، ئەتمالىم نەپسى ئىزا تارتقاندۇ، ۋە بەلكى ئۇنىڭغا كۆپرەك يول قويۇشۇم، ئەتىۋارلىشىم كېرەكتۇ» دېگەن يەكۈن بىلەن ئۆزىگە تەسەللى بەردى.

بىراق، بەگبارىنىڭ قۇتلۇق بىلەن تۆر تاللىشىلىرى، تاراس بىلەن ئوۋغا چىقىشىلىرى ۋە سەۋەبسىزلا تۇدۇننىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىشىلىرى قاغاننىڭ ئەقلىگە سىغىمىدى، ئارتۇقچە سىپاگەر-لىك ساختىلىق تۇيغۇسىنى بېرىپ قويدى. ھەيران قالدىغان يېرى، قاغان قۇتلۇقنىڭ بەزى ئاگاھلاندىرۇشلىرىغا قۇلاق سالمىۋىدى، نەتىجە يەنىلا قۇتلۇقنىڭ دېگىنىدەك بولۇپ چىقتى.

قاغان بەگبارىنى ھىيلىگەر دۈشمەن قاتارىدا كۆز ئالدىغا كەلتۈ-رۈپمۇ باقتىمۇ، لېكىن قايىل بولغۇدەك پاكىت تاپالمىدى، ئاقىۋەت قانداق بولدى؟ قاغان ئۇنىڭ دوست ياكى دۈشمەن ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلالمىدى، لېكىن ئۇنى دوست دەپمۇ، دۈشمەن دەپمۇ قارىماي-دىغان بولدى.

ئۆز ئوغلى تاراس تېكىنچۇ؟ دادىسى ئەل غېمىنى يەپ ياش دەرياسىدا ئېقىۋاتقاندا، قۇلقلاردىن بوشاپ قالغان كونا ئۆيگە كىرىۋې-لىپ، ئوتسىنچا، بەگبارىنىڭ ئېزىتقۇ ھەقەمساپلىرى بىلەن مەيخور-لۇق قىلىۋاتقان بىغەم ۋەلىئەھد — تاراس تېكىنچۇ؟

ئۆز پۇشتىدىن تامغان يالغۇز ئوغۇل بولغىنى ئۈچۈنمۇ ياكى ئانا مېھرىگە قانمىغىغا ئىچ ئاغرىتىقىنى ئۈچۈنمۇ، تۇنباغا تاراس تېكىنى كىچىكىدىن باشلاپلا ئالدىنقىدىكى بىر پارچە گۆھەردەك ئەتىۋارلاپ باقتى. تاراسنىڭ ئانىسى ھايات چېغىدا «بارى-يوقى بىرلا ئوغلىمىز، بار، ئۇرۇق-ئەۋلادىمىزنىڭ چىرىغىمۇ شۇ» دېگەن گەپنى ئولتۇرسا، قوپسا ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

تاراس تۆت ياشقا توشقان يىلى ئانا-بالا ئىككىسى قاتۇنبالققا كېتىۋىدى، كۆپ ئۇزۇنماي، ئانىسى قازا قىلدى، تاراس ئاق باغلانغان مەپە بىلەن ئوردۇبالققا قايتۇرۇپ كېلىندى. تۇنباغا يېتىم تاراسنى ئامراق ئايالىنىڭ ئۆزىگە قالدۇرغان بىردىنبىر يالدامسى دەپ بىلىپ، تېخىمۇ ئەتىۋارلىدى، ۋەزىرئەزەم بولۇپ ھال-كۈنى ياخشىلانغان ھامان نەچچىلەپ ئىنىكئانا تەيىنلەپ، باياشات مۇھىتتا چوڭ قىلدى، يالغۇز-لۇق تارتمىسۇن دەپ، ئالدى بىلەن كەدەرەنى، كېيىن قۇتلۇقنى بالا قىلىۋېلىپ، ئۇنىڭغا ھەمراھ تېپىپ بەردى.

يىللار كارۋىنى ئىز بېسىپ ئۆتۈۋەردى، كىچىك تاراس كوكۇلد-سىدىن سوزغاندەك بوي تارتىپ، كۆڭۈلچەك، باغرى يۇمشاق يىگىت بولۇپ قاتارغا قېتىلدى. ئۆزىنىڭ مۇھىم بىر بۇرچىنى بەك كېچىكىپ ئەسكە ئالغان تۇنباغا ئۇستا مەشقاۋۇلدىن بىرنى ئەپكېلىپ جانبازلىقتىن ساۋاق بېرىۋىدى، نەيزە مەشقىنىڭ تۇنجى كۈنىلا تاراسنىڭ «يالغان جەڭ» دىن خۇشى كەتتى. ئىلمى كامىل باخشى-ئۇستازلار ئۈچ-تۆت ئايچە خەت ئۆگەتتى، ئون ھەرىپنى ئۆگەنمەيلا بۇنىڭدىنمۇ زېرىكتى. ئىلمى ھېساب، ئىلمى نۇجۇمدىن ساۋاق بەرگەندە، ئۇ بۇنى تەس كۆرۈپ، ساۋاقتىن قاچتى، ئاغىنىسىنىڭ نېمە قىلارنى بىلمەيۋاتقىنىنى كۆرگەن بەگبارس تۇنباغاغا: «تاراس بېگىمنى ئۆيلەپ قويماق زۆرۈر، بالا دېگەن ئۆيلەنگۈچە يەنىلا بالا، ئۆيلىنىپ بىر ئۆينى بېشىغا

كېيىن ئاندىن چوڭ بولىدۇ» دەپ مەسلىھەت بەردى ۋە قىزى قىز تۇرمىشىنى كېلىنلىككە شىپى كەلتۈردى. تۇنباغا ئۇنىڭ دېگەننى قىلىپ، ئوغلىنى تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق-چۈچۈكىنى كۆپ تېتىغان قىز تۇرمۇش بىلەن چېتىپ قويدى.

پەلەك چاقى ئوڭ چۆرگىلەپ تۇنباغا قاغان بولغاندىن كېيىن، ئەل قائىدىسى بويىچە تاراسنى ۋەلىئەھد دەپ جاكارلاپ، ئۇنىڭ ئىقبالغا يەنە بىر قېتىم داغدام يول ئېچىپ بەردى. «سۈت بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقىدۇ» دېگەن گەپ راست بولسا كېرەك، ۋەلىئەھد دېگەن ئاتاق ئۆزگەرگەن بىلەن، ئۇ يەنە ئۆز قېلىپىدا ياشاۋەردى، ئۆز يولىدا مېڭىۋەردى. ئەپسۇس ۋە پۇشايىماندا يۇغۇرۇلغان «ئۆزۈمدىن كەتتى» دېگەن بىر ئېغىز سۆز تۇنباغانىڭ ئەڭ كۆپ تەكرارلايدىغان سۆزى بولۇپ قالدى...

— قۇتلۇق، قۇتلۇق بالام، نەدىسەن؟

مۇناجاتتا ئوقۇلىدىغان دۇئا-تەكبىر ئىچىدە «قۇتلۇق» دېگەن سۆز مەۋجۇتمۇ؟ ياق! كۆڭلى سۇنغان قاغان ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ ھۆر-مەت تەختىدىن ئورۇن ئالغان مەرھۇم ئۇلۇغ تاغىسى قۇتلۇق بىلگە قاغاننى ياد ئېتىپ قالدىمۇ؟ ياق! قاغاننىڭ ئېتىقادىنى ئۆزىگە رام قىلغان بىرەر تەڭرىنىڭ نامى قۇتلۇقمىكىن يا؟ ياق!

تۇنباغا قاغان يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان قۇتلۇقنى تولا چۈشەيدىغان، تەمكىنلىك، پاراسەت، باتۇرلۇق ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان چىرايىنى پات-پات كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. يا جانىبارلىققا، يا مەنەپكە قىزىقمايدىغان تاراس تېكىندىن كۆڭلى قالغان چاغلىرىدا قۇتلۇقنى ئۆز پۇشتىدىن ياراتمىغىنى ئۈچۈن تەقدىر-دىن بەكلا خاپا بولاتتى. ئەگەر كاج تەقدىر شەپقەت قىلىپ، قۇتلۇقنى ئۆز ۋۇجۇدىدا، ياغلاقارنىڭ قارىدا ئايرىدە قىلغان بولسىدى، ئۇ

قۇتلۇقنى ۋەلىئەھد قىلىپ تاللاشقا مىڭ مەرتەم رازى بولار ئىدى. قاغان قۇتلۇقنىڭ چابىشلار يېرىگە كەتكىنىنىڭ سەۋەبىنى تا ھېلىغىچە چۈشەنمەي يۈرەتتى. ئۇ بەزىدە بېشىنى سىلكىۋېتىپ، «ئىككى تۈمەن لەشكەرنىڭ تىزگىنىنى بەگبارىس تۇتقاندىن كۆرە، ئۇنىڭ تۇتقىنىمۇ خوپ» دەپ ئۆز-ئۆزىگە تەسەللى بېرەتتى.

— جەھەننەمدىن قېچىپ چىققان دۆ-پەرلەر، قاغانىمدىن يىراق تۇرۇڭلار، جايىڭلارغا جۈنەپ كېتىڭلار، ھە... ھۇ... ھە... ھۇ... ھۇ... تولا دۇرۇت ئوقۇپ، جاۋغايلىرى يارا بولۇپ كەتكەن ئېرچۈك باخشى قاغاننى دەۋر قىلىپ چاقپەلەكتەك چۆرگىلەيتتى، قاغاننىڭ ھالىغا قاراپ، ئۇنى تەھتىسارادىن قېچىپ چىققان شاياتۇنلار ئاۋارە قىلىۋاتقان بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلاتتى ۋە ساپايىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، پەقەت ئۆزىلا كۆرۈۋاتقان، ئۆزگىلەرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەيدىغان ياۋۇز جىن-شاياتۇنلارنى ياتراق ھەيدىۋېتىشكە تىرىشاتتى، جىنلارغا غەزەپ قىلىۋېتىپ، خىرىلدايتتى، بار ماغدۇرىنى ئىشقا سېلىپ، يەرگە تىپەتتى. تۇنباغا ئاسمانغا يېقىن تۇرۇپ تەڭرى بىلەن غايىبانە «سۆھبەت» قۇرغاندىن كېيىن، ئىچى بوشاپ، ئىنى كېڭىيىپ قالغاندەك بولدى. كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرغىنى شۇكى، بۇ «سۆھبەت»دىن كېيىن ئۇ-نىڭغا قۇتلۇقنىڭ «جىنى» چاپلاشتى. نەگە قارىمىسۇن، قارىغان يېرىدە قۇتلۇقنىڭ قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ، بېشىنى سەل ئالدىغا سوزۇپ، تەمكىن ھالدا كۈلۈمسىرەپ تۇرغان تۇرقى كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى. ئەسلىدە ئۇ ئادەت بويىچە ئېرچۈك باخشىغا قوشۇلۇپ توققۇز مەرتەم پىرقىراپ چىققاندىن كېيىن موما ئۈستىدىكى قۇربانلىق خوراز-نى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈشى، ئۆلگەن خورازنى ئېرچۈك باخشىغا نەزىر قىلىپ، ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشى كېرەك ئىدى. تەڭرىدىن قانداقتۇر بىر بېشارەت ئېلىپ ئوبدانلا ھاياجانلانغان تۇنباغا قاغان كونا

ئادەتنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، چۆرگىلەۋاتقان باخشىدىن، سۇغا چۈشۈپ كەتكەن ئوغلاقتەك شۈمشەرەپ تۇرغان بەگبارستىن ئەگىپ ئۆتۈپ كەتتى-دە، تاراس تېكىننى چاقىرتتى. ئۇنىڭغا:

— بەرمانبەگكە يەتكۈزگىن، ئاز كۈن ئىچىدە قۇتلۇق سانغۇنى كۆرگۈم بار، — دېدى بەرمانغىمۇ، ئۆتۈنۈشكىمۇ ئوخشىمايدىغان غەيرىراق تەلەپپۈز بىلەن.

قاغاننىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا ئوردۇبالىق يولىدىكى تۆپىلىك كەينىدىن ئاتلارنىڭ سىلكىنىۋاتقان بېشى كۆرۈندى، بىر ئازدىن كېيىن دۆڭ ئۈستىدىكى ئۇيۇق سىزىقىدا بىر توپ ئاتلىقلار پەيدا بولدى. ئۇ ئاتلىقلار ئاتلىرىنىڭ شامالدا تېز چېپىۋاتقىنىغا قارىماي، ناھاللىق ئۆتۈكلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاتلارنىڭ بېقىنىنى تېشۋەتكۈدەك قاتتىق دېۋىتەتتى، قارى-يامغۇردەك قامچا ياغدۇراتتى. ئات ئايغىدىن تۈزۈپ چىققان قار ۋە قارا تۇپراق چۆچۈپ كەتكەن قاغا كەبى تىك ئۆرلەپ يەنە يەرگە چۈشەتتى. ئات ئوينىتىشلىرىدىن قارىغاندا، ئۇلار جەڭگاھ-تىن زەپەر خەۋىرى ئېلىپ كېلىۋاتقان يەلتاپان شاتۇرلارغا ئوخشايتتى. بەيگىگە چۈشكەندەك ئۇچۇۋاتقان بۇ ئاتلىقلار 500 قەدەمدە قارشىسىدىن چىقىپ، ئالدىنى تۇرىغان سەزگۈر قورۇقچىلارنى نېمىلەر-ئىدۇر دەپ ئەبۋەشكە كەلتۈردى-دە، قاغاننىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا يوشۇ-رۇن توسۇق تامغا ئۇسۇۋالغاندەك، چېپىدىلا توختاشتى. ئاتلىرىنى يېتىلەپ پىيادە كېلىۋاتقانلار ئارىسىدىكى بىرەيلەن قاغاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ئەدەپ بىلەن ئېگىلدى ۋە:

— قاغان ئايلىرىنىڭ مۇبارەك دىدارىنى كۆرگىنىمگە خۇشال-مەن، مەلۇم بولغاچكى، پىقىر مىڭباشى ياغلاقلارنىڭ قۇتلۇق سانغۇنىنىڭ بەرمانغا مۇۋاپىق، قۇتلۇق سانغۇنىنىڭ ۋە ئەللىك كىشىلىك تېغىچ ئەلچىلىرىنىڭ ئوردۇبالىق دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر

بېرىمەن، قوۋۇق قورۇقچىلىرىدىن قاغان ئالىيلىرىنىڭ مۇشۇ ئەتراپتا تىلاۋەت قىلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇدۇل بۇ تەرەپكە قاراپ ئات چاپتۇردۇم، — دېدى ۋە پىشانىسىدىن قۇيۇلۇۋاتقان سوغۇق تەرنى چاند-دۇرماي سۈرتۈۋالدى. ئۇ قاغاننى ئىشەنمەي قالمىسۇن دېدىمۇ، قۇتلۇق بەرگەن زەر دەستەكنى قوينىدىن چىقاردى.

— تابغاچ ئەلچىلىرى كېلىۋاتىدۇ دېدىڭمۇ؟ ئوردىدىن ئەلچى كېلىۋاتىدۇ دېمەكچىمۇ سەن، بۇ گېپىڭ يالغان ئەمەستۇر-ھە بالا؟
— ئالىيلىرىغا يالغان ئېيتقىلى بېشىم ئون ئەمەس!
ياغلاقلار لىڭ ئىشەنچ بىلەن جاۋاب قايتۇردى.
— ھە، مۇنداق دېگىن، تابغاچلاردىن ئەللىك كىشى كەپتۇ-دە.

قاغان خاتىرجەمگىنە بىر نەپەس ئېلىۋالدى، يۈز-كۆزلىرىدىن كۈلكە بالقىدى، تىلىكىنى بۇ قەدەر تېز ئىجابەت قىلىپ ھەيران قالغۇدەك كارامەت كۆرسەتكەن كۆك تەڭرىگە يەنە بىر قېتىم تېۋىنىۋالدى، توڭلاپ، قىزىلمۇچتەك قىزىرىپ كەتكەن ئالىقانلىرىنى بىر-بىرىگە سۈركىگەچ، ئاستا قەدەملەر بىلەن مېڭىپ ھېلىغىچە سالامدا تۇرغان ياغلاقلارنىڭ ئالدىغا كەلدى-دە، كۆزلىرىگە مېھىر بىلەن سەپسالدى.
قاغان:

— ھەي يىگىت، سەن قۇتلۇقنىڭ ھىمايىسىدىكى ھېلىقى تابغاچ بالىسىغۇ دەيەن، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سورىدى. ياغلاقلار بالىلارچە ھىجىيىپ قويۇپ جاۋاب بەردى:
— ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك نەزىرىگە ھەشقاللا، ئېتىم ياغلاقلار، لەقىمىم لىك، بۇرۇن تابغاچ بالىسى ئىدىم، ھازىر ئۇيغۇر بالىسى-مەن...

قاغاننىڭ يامغۇردىن كېيىنكى ھاۋادەك ئېچىلىپ كەتكەن قاتناغۇر

چرايىدا قانائەت كۆلكىسى كۆرۈندى. ئۇ ئەتراپىدىكىلەرگە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ:

— كەمىنە قاغان ئايغى تېز، تىلى چاققان بۇ يىگىتنى ياقىتۇرۇپ قالدىم، خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگىنىنىڭ سۆيۈنچىسىگە ئېگەر-جابدۇق- لۇق بىر ئېسىل ئات ئىنئام قىلماقچىمەن، — دېدى — دە، پۈتۈكچىگە پۈتۈك يازدۇرغاندىن كېيىن، قايتىش ئۈچۈن يارلىق چۈشۈردى... تۈرلۈك-تۈمەن ئاجايىباتلارنى ئۆزىدە جەم قىلغان، ھەر بىر كۈن ۋە ھەر بىر دەققىدە ھېسابسىز سىر-كارامەتلەر زاھىر بولۇپ تۇرىدىغان بۇ دۇنيادا، ئادەمنىڭ ئۆز كۆرمىشى ۋە كەلگۈسىنى بىلمەسلىكى ئەقىلى لال قىلىدىغان بىر قىزىق ئىش ئىكەن.

مانا شۇنداق قىزىق ئىشنىڭ بىرى، ياغلاقار لىڭ چوڭ ئاستانە بوسۇغىسىغا كېلەر-كەلمەيلا يۈز بەردى. ئۇ قۇتلۇقنىڭ مەخپىي تاپشۇ- رۇقىنى ئېلىپ كېتىۋېتىپ، نەس باسقان ھېلىقى ئۆتەڭدە تاڭ دېزۇڭ ۋە ئۇنىڭ ۋەزىر-ۋۇزىرلىرى بىلەن تاسادىپەن ئۇچرىشىپ قالدى.

«ئېلىشىمغۇچە تېپىشماس» دېگەن تەمسىلمۇ ھەر ھالدا توغرا ئوخشايدۇ. دېگەندەك، تۇنجى قېتىملىق ئۇچرىشىشتا ئۇلار چۈجە خورازدەك راسا ھۈرىيىشتى. يامان چاغدا ئەسقاتقاچىمۇ ياكى قاقۋاش تەقدىر شۇنداق ئورۇنلاشتۇرغانمۇ، شاھ دېزۇڭ ياغلاقارنى ياقىتۇرۇپ قالدى، فېڭتىيەن شەھىرىگە بارا-بارمايلا مەي ئىچىشىپ، كونا تونۇش-لاردەك ئۈلپەتلىشىپ كەتتى.

ئۈلپەتلىشىۋېتىپ، ياغلاقار لىڭ دەيدىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى دە-ۋالدى. پۇرسەت كېلىپ، پادىشاھ ئۇلۇغ ئاستانىگە تېڭىش قىلىۋىدى، ئاسلىقارنى يىلپىزدەك چاپتۇرۇپ، جىمى سەردارلارنىڭ ئالدىدا ماڭدى، «قوش كامانلىق چەۋەنداز» ۋە ئوردا نەيزىچىلىرىدىن قورقۇپ جېنى چىققان ئاسىيلار بىر ھۇجۇم بىلەنلا شەھەرنى تاشلاپ بەدەر تىكۋەتتى.

شەھەر شاھ قولغا ئۆتكەندىن كېيىن ياغلاقلار لىك زىياپەتلەرگە داخىل بولۇپ، خېلى ئوبدان تارتۇقۇمۇ ئالدى. ئەل ئارىلاپ، ئۇنى-بۇنى سوراپ يۈرۈپ قۇرىقان ئاتلىرىنىڭ سىرىنى ئاچاي دەپ قېلىۋىدى، پادىشاھتىن پەرمان كېلىپ قالدى، قانمۇقات قوۋۇقلاردىن ئۆتۈپ سېپىلىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى كاتتا ساراينغا كىرىپ كەلدى.

— ئەل چوڭلىرى ۋە ئاقىللارنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى ئوبدان ئويلىنىپ كۆردۈم، ئەقىلدارلىرىمنىڭ ئېيتقانلىرىنىمۇ ئاڭلاپ باقتىم، — دېدى پادىشاھ ھەشەمەتلىك كاتتا سارايدا سەل قورۇنۇپراق ئولتۇرۇۋاتقان ياغلاقلارغا مۇلايىملىق بىلەن، — جىنۇ دۇرغايى جاڭ گۇاڭچىڭ تۇدۇن يالۋاچىنىڭ تېگىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئوردىغا مەلۇم قىلمايلا قاتتىق قوللۇق قىلىپ قويۇپتۇ. تۇدۇن يالۋاچ يامان ئىش قىلغان بولسا، پۇل-مېلىغا تەگسىمۇ جېنىغا زامان بولمىسا بولاتتىغۇ، قاغانىڭلارنىڭ قاننى قان بىلەن يۇيماي سۇ بىلەن يۇيغۇلۇق دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ، مەرھۇم شاھ دادامنىڭ ۋەسىيىتى يادىدىن كېچىپ قالدى. سىلەر كەڭ قورساق قوۋم ئىكەنسىلەر، ئوردىمىزغا بەيئەت قىلغىنىڭلاردىن ئۆزگە، ئاتا-بوۋىلىرىمنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە كۆرسەتكەن خىزمىتىڭلارمۇ ئاز ئەمەس. ئويلىسام، ئاداۋەتنى تاشلاپ ئارىنى ياخشىلايدىغان چاغمۇ بولۇپ قاپتۇ. شۇ ۋەجىدىن سەردارلاردىن بىرىنى ئەلچىبېشى قىلىپ قاغانىڭلارنىڭ ئالدىغا بىرقانچە ئون ئادەم ئەۋەتىپ، مەرھۇم تۇدۇننىڭ ئۆلۈمى ئۈچۈن ئۆزرە ئېيتاي دەيمەن، يەنە ئات سودىسىدا تارتقان زىيىنىڭلار ھېسابىغا 100 مىڭ توپ شايى، 100 مىڭ سەر كۈمۈش تۆلەم بەرمەكچىمەن^①...

بوۋىسىدىن چۆچەك ئاڭلاۋاتقان بالدەك باش لىگىشتىپ ئولتۇر -

① لىن گەن، گاۋزىخۇ: «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» نىڭ 60-بېتىدىكى ئەينە مەلۇمات.

غان ياغلاقلار لىك پادشاھنىڭ ئېنىق ۋە ئاستا ئېيتقان سۆزلىرىدىن تېزلا تەسىرلىنىپ كەتتى. ئۇ «قۇتلۇق ئاكام نېمىدېگەن دانا، نېمىدې-گەن ئەقىللىق، ئۇنىڭ يۈرەك قېنى ئاخىر بىكارغا كەتمىدى» دەپ ۋارقىرىماقچى بولدى، يېقىندىلا ئۆگىنىۋالغان ئوردا قائىدىسىنى ئەسكە ئېلىپ، ئاۋازىنى يۇتۇۋەتتى، ئورنىدىن تۇرۇپ، تاڭ ۋەزىرلىرىنى دوراپ يەڭلىرىنى «پاس-پۇس» قىلىپ قېغۇۋەتكەندىن كېيىن:

— شاھ ئالىلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — دېۋىدى، پادشاھ ئۇنىڭ دورامچۇق بالدەك سەبىي ھەرىكەتلىرىگە قاراپ تېلىقپ-تېلىق-قىپ كۈلۈپ كەتتى ۋە:

— دادىڭىزغا ئېيتىڭ، «قۇش قېرسا ئۆز يۇرتىغا قايتار» دەپتە-كەن، يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ ئۆز ئوقىتى بىلەن مەشغۇل بولۇۋەرسۇن، ئەمدى ئۇنى ھېچكىم بوزەك قىلالمايدۇ، — دېدى.

ياغلاقلار لىك فېڭتېيەندىكى ۋاقتىدىلا ئۆيىدىكىلەرنىڭ بەختسىز-لىكلىرىنى پادشاھقا ئېيتىپ بەرگەنلىكىنى يادىغا ئېلىپ، يۈزى قىزىرىپ كەتتى ۋە يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلىۋەتتى. ئۇ پادشاھنىڭ ئەسنەۋاتقىند-نى كۆرۈپ، چىقىپ كېتىشكە ئىجازەت سورىۋىدى، پادشاھ ئۇنى يەنە توختىتىۋالدى.

— يەنە بار!

پادشاھ ياغلاقلارغا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ ئېدىتلىق قىلىپ يۆگەلگەن بىر ئورام سېرىق قەغەزنى قول باغلاپ تۇرغان قېرى پۈتۈكچىگە ئۇزاتتى. پۈتۈكچى پادشاھنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ، قەغەزنى ئاۋايلاپ ئېچىپ ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

— ئىنىمنىڭ مەكتۈپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، مەزمۇنى ئۈستىدە ئۇ-زاققىچە ئويلىنىدىم ۋە ئۆزۈمگە تەسەللى بەردىم. ئىنىم تۇنباغا، سىز تالانت ۋە بىلىم دائىرىڭىزنىڭ كەڭلىكى جەھەتتە باشقىلاردىن ئېشىپ

چۈشسىز، باشقىلارغا مېھىر-شەپقەت قىلىسىز، قوشنا قوۋملەر بىلەن ئۇنىق ئۆتىسىز، قائىدە-يوسۇنلارنى ياخشى چۈشىنىسىز، كۆكسى-قارند-گىز كەڭ، يېغىلىقلارنى تۈگىتىپ، پەزىلىتىڭىزنى نامايان قىلىدىڭىز ①

...

— مانا بۇ قاغانىڭلارنىڭ خېتىگە ئۆز قولۇم بىلەن يازغان جاۋابنامە، سىز ئەتىلا كەلگەن يېرىڭىزگە قاراپ يولغا چىقىسىز، ئەلچىد-لەرمۇ ئولشىپلا ئاستاندىن قوزغىلىدۇ، جاۋابنامىنى ئەلچىبېشى ئېلىپ بېرىپ قاغانىڭلارغا تاپشۇرىدۇ...

ياغلاقلار لىك بەزى گەپ-سۆزلەرنى چۈشىنىپ كەتمىسىمۇ، لېكىن ئۆز قاغانىنىڭ ماختالغانلىقىنى چۈشىنىپ، شاھ دېزۇڭغا ھۆرمەت بىلەن جاۋاب قايتۇردى، ئۇنىڭ ئۆز قاغانىنى نېمە سەۋەبتىن بۇنداق كۆپ ماختىغىنىنى چۈشىنەلمەيلا سارايدىن چىقىپ كەتتى.

ئاقىللار ئېيتقاندا، بۇ ئالەم سەۋەبىنىڭ ئالىمى، شامال چىقىمسا دەرەخ مىدىرلىمىغاندا ۋە شامالنىڭ چىقىمىمۇ سەۋەبىگە باغلىق بول-غاندا، قاغاننىڭ بەش يىل بۇرۇنقى خېتىگە ئەمدى جاۋاب بېرىلىشىدە ۋە ماختاشلارنىڭ ئالدى-كەينىدە نېمە سەۋەبلەرنىڭ بارلىقىمۇ ياغلاقلارغا قاراڭغۇ ئىدى.

قەيت قىلىنغاندا، مىلادىيە 755-يىلى فەنياڭ ② ھىراۋۇلى ئۆڭلۈك يۈزسىز لەرچە غەلىيان كۆتۈردى، نەچچە ئونمىڭ لەشكەر بىلەن جەنۇبقا يۈرۈش قىلىپ، لويانگىنى بېسىۋالدى، ئۆزىنى بۈيۈك يەن خانى دەپ

① لىن گەن، گاۋزىخۇلار يازغان، ئابلەت نۇردۇن تەرجىمە قىلغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» ناملىق كىتابنىڭ 60-بېتىدىكى «تاڭ سۇلالىسىغا دائىر مۇھىم خاتىرىلەر» 464-جىلد، «ئۇيغۇر قاغانى بىلەن يېزىشقان خەتلەر» دىن ئېلىنغان ئەسلىي سۆز.

② فەنياڭ — ھازىرقى بېيجىڭ شەھەر رايونى، مەركىزى يۆجۈ.

جاكارلىدى. بۇنىڭ بىلەن چوڭ ئاستانە تەۋرەپ كەتتى. لۇڭيۇ ھىراۋۇ-
 لى قوشۇخان^① لۇڭيۇ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، شەرقتىكى تۇڭ-
 گۇەن قوۋۇقىنى تۇتۇپ تۇردى. باشقا سەردارلارمۇ قوشۇنلىرىنى
 شەرقتە يۆتكەپ، جاي-جايلىرىدا بارگاھ قۇردى. لەشكەرلەر ئىچكىرىگە
 يۆتكەپ كېتىلگەچكە، غەربىي چېگرا بوش قالدى. تۇبۇت زەنپۇسى
 پۇرسەت كەلدى دەپ بىلىپ بوش شەھەرلەرگە بىر-بىرلەپ پۇت
 تىققىلى تۇردى، ئىككىنچى يىلى شياۋچىڭ قەلئەسىنى بېسىۋالدى.
 شۇنىڭدىن كېيىن تۇبۇت ئاقسۆڭەكلىرى بىر تەرەپتىن تاڭ ئوردىسىغا
 ئەلچى ئەۋەتىپ توپىلاڭنى باستۇرۇشقا ياردەم بېرىشنى ئىلتىماس قىلسا،
 بىر ياقىتىن لۇڭيۇدىكى ئايماق، ناھىيىلەرنى ئىشغال قىلىۋەردى. كۆپ
 ئۆتمەي، لۇڭيۇ تەۋەسى تامامەن تۇبۇتلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى.
 تۇبۇت زەنپۇسى يەنە ئىچكىرىلەپ، چوڭ ئاستانگە ھۇجۇم قىلىۋىدى،
 گوزىيى تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئوتتۇرا
 تۈزلەڭلىك بىلەن غەربىي يۇرت ئارىسىدىكى ئۇلۇغ كارۋان يولى
 پۈتۈنلەي تاقىلىپ قالدى. ئوردا بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ، يېتىم ھالغا
 چۈشۈپ قالغان بېشبالىق ۋە غەربتىكى تۆت قەلئە باقاۋۇللىرى قۇملۇق-
 نىڭ شىمالىنى ئۈنۈملۈك تىزگىنلەپ تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ياردىمى
 بىلەن، شىمالدىن ئۆتىدىغان «ئۇيغۇر يولى» ئارقىلىقلا ئۇلۇغ ئاستانگە
 قايتىپ كېلەلدى.

① قوشۇخان — تارىخىي شەخس. ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تۈركلەرنىڭ
 تۈركەش قەبىلىسىدىن، كۈسەن (بۈگۈنكى كۇچا) دە تۇغۇلغان، 40 يېشىدا
 ئەلەم بىلەن شۇغۇللانغان، ئىلگىرى-كېيىن، لوڭشى، خېشى ھېراۋۇلى بولغان.
 ئۆڭلۈك-سۈيگۈن توپىلاڭ كۆتۈرگەندە نايب ئەمىرلەشكەر بولۇپ، 120 مىڭ
 كىشىلىك تاڭ قوشۇنىنى باشلاپ، توڭگۇەندە ئۇرۇش قىلغان («جۇڭگو تارىخ
 لۇغىتى»، 2412-بەت).

خېشى بىلەن لۇگيۇنى ئىشغال قىلغان تۇبۇتلار يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ، ئېۋرغول^① ئايمىقىغا قول سوزدى، ئايماق بېگى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، ئۇ يەرنىمۇ ئىشغالىيەتنى ئاستىغا ئېلىۋالدى. مىلادىيە 783- يىلى ئەمىر لەشكەر جۇسى ئىسيان قوزغاپ، تۇيۇقسىز چوڭ ئاستاننى بېسىۋالدى. پادىشاھ دېزۇڭ چوتنى خانغا سوقۇپ، ئاسىيلارغا قارشى ئۇرۇشتا تۇبۇتلارنىڭ ياردىمىنى قولغا كەل- تۈرمەكچى بولدى-دە، جۇسنى يوقىتىپ، چوڭ ئاستاننى قايتۇرۇۋال- غاندىن كېيىن، بېشبالىق بىلەن غەربتىكى تۆت ئايماننى تۇبۇتلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىشكە ۋەدە بەردى. تۇبۇت لەشكەرلىرى شەرققە ئىلگىرىلەپ يىنجۇ ئايمىقى^② غا يېتىپ كەلگەندە، چوڭ ئاستاندىن قوغلىنىپ، يىنجۇ ئەتراپىدا سوقۇنۇپ يۈرگەن جۇسى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ھېلىگەر جۇسى تۇبۇت كاتتىلىرىغا بىرمۇنچە مال-دۇنيا ئىنئام قىلىۋىدى، ئۇلار دەرھال ئاسىيلار تەرەپكە ئېغىپ كەتتى ۋە تاڭ ئوردىسىغىمۇ ياخشىچاق بولۇۋالدى.

تۇبۇتلار ئاسىيلار بىلەن بىرلىشىپ ۋۇگۇڭ^③ نى ئالغاندىن كېيىن، پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ مىسلىسىز چوڭ بۇلاڭ-تالاڭ يۈرگۈزدى. بۇلاڭ-تالاڭدىن كېيىن يۈز بەرگەن ئاغرىق-سلاق تۇبۇتلارنى جەڭنى تاشلاپ قايتىشقا مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ، چوڭ ئاستانە ئېلىنغاندىن كېيىن، يەنە تەييارغا ھەييار بولۇپ تاڭ ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتتى ۋە ئوردىدىن زېمىن تەلەپ قىلدى. تاڭ دېزۇڭ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماقچى بولۇۋىدى، مەھرەم بېگى لى مى مۇنداق دەپ تەكلىپ بەردى:

1. ئېۋرغول — بۈگۈنكى قۇمۇل.

2. يىنجۇ ئايمىقى — ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ يىن شەن ناھىيىسى.

3. ۋۇگۇڭ — ھازىرقى ۋۇگۇڭ ناھىيىسى.

— بېشبالق بىلەن غەربىي تۆت قەلئەنىڭ ئادەملىرى باتۇر ئادەملەردۇر، ئۇلار غەربىي يۇرتتىكى 57 بەگلىك بىلەن ئون ئوق تۈركلەرنى تۇتۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلار يەنە تۇبۇتلارنىڭ كۈچىنى بۆلۈپ تاشلىغاچقا، تۇبۇتلار شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلىشتىن مەھرۇم بولدى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، بۇ جايلارنى نېمىدەپ دۈشمەنگە بېرىۋېتىمىز؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، بېشبالق ۋە غەربىي تۆت قەلئەلىكلەر سەمىمىي، سادىق، چېگرىنى قوغداۋاتقىلىمۇ 20 يىلچە بولۇپ قالدى. ئۇلارغا ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىيدۇ، ئەمدىلىكتە ئۇلار بىلەن كارىمىز بولمىسا، ئۇلار ياتلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدۇ-دە، بىزدىن قاتتىق ئاغرىنىدۇ. تۇبۇتلار بۇ تەرەپكە ھۇجۇم قىلىپ قالسا، ئۇلار بىلەن بىللە كېلىپ بىزدىن ئۆچ ئالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تۇبۇتلار ئۆتكەندە جەڭگە كىرمەي، بىر ياقتا تۇرۇپ تاماشا كۆردى، ئىككىلا تەرەپكە ياخشىچاق بولۇۋېلىپ، ۋۇگۇڭدا كەڭ كۆلەمدە بۇلاڭ-تالاڭ يۈرگۈزدى. ئۇلارغا يەنە نېمىدەپ زېمىن بېرىمىز؟...^①

تاڭ دېزۇڭ مەھرەم بېگى لى مىنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆرۈپ، نىيىتىنى ئۆزگەرتتى، تۇبۇتلارغا زېمىن بېرىش ۋەدىسىدىن يېنىۋالدى. «بىراق، ئاۋات بېشبالق بىلەن مېلى كۆپ تۆت قەلئەگە خېلى-دىن بېرى كۆز قىزارتىپ كېلىۋاتقان تۇبۇت كاتتىلىرى بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلارمۇ؟ كونا قىلىقنى تەكرارلاپ، جاي-جايلاردا قېلىپ چىپ يۈرگەن ئاسىي كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ سۇلالىگە قارشى مۇشت كۆتۈرمەسمۇ؟...»

تەشۋىش ۋە تېپىشماققا تولغان بۇنداق خىياللار تاڭ دېزۇڭنى

① «جۇڭگونىڭ غەربىي يۇرتى ئىدارە قىلىش تارىخى» — «شىنجاڭ تەزكىرىسى» 1996-يىلى 1-سان، 120-بەتتىكى ئەسلىي تېكىستتىن ئېلىندى.

كېچە-كۈندۈز قىيناپ تۇراتتى. يەنە كېلىپ، لى مى ئېيتقان سەمىيە، سادىق، باتۇر كىشىلەر يەنى تۇبۇتلارنىڭ كۈچىنى بۆلۈپ تۇرغان بېشبالىق كىشىلىرى ئاساسلىقى ئۇيغۇرلارنى كۆرسىتەتتى. ئۇيغۇرلارغا نەۋە بولغان ئۈچ قارلۇق ۋە ئاق يەكتەكلىك تۈركلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. تاڭ ئوردىسىنىڭ تۇبۇتلارنى چەكلەپ تۇرۇش پىلانىمۇ ئۆي-غۇرلارغا چېتىلماي قالمايتتى. ئوردىنىڭ بېشبالىق ۋە تۆت قەلئە بىلەن بولغان جىمى باردى-كەلدسىمۇ، ئاستانىگە كېلىپ-كېتىدىغان كارۋان-لارمۇ «ئۇيغۇر يولى» ئارقىلىق ئۆتمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇيغۇرلار بىلەن ئەپ ئۆتۈش، ئۇيغۇرلارنى دەپ تۇبۇتلارنىڭ-مۇ چىشىغا تەگمەسلىك دېگەن ئاخىرقى مىزان ئەقىللىق تاڭ دېزۈك بىلەن ئاقىل لى مىنىڭ ئويلاپ تاپقان ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىسى ئىدى. ياغلارنىڭ كۆز ئالدىدا زاھىر بولۇۋاتقان خىلمۇخىل ئىشلارنىڭ ھەم-مىسى مۇشۇ چارە بىلەن تومۇرداش ئىدى.

ياغلار لىڭ قۇتلۇقنىڭ رايى ئۈچۈنلا ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئەلچىلىك ئىشىنى بۇنچۇۋالا چىرايلىق قاملاشتۇرۇپ كېتەلەيدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى. ئۇ تاڭ دېزۈگىنىڭ سەمىيەت چىقىپ تۇرغان قارارنى ئاڭلاپ قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىگە ئىشەنگەن، ئۆزى ئۈچۈن پۇرسەت بەرگەن قۇتلۇققا غايىبانە ئاپىرىن ئوقۇدى، ئۆزىنى بىردىنلا ئەقلى توشۇق، سالماقلىق، ئىشنىڭ ئېشىنى بىلىدىغان قاقۇش مويىسىپىتكە ئايلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. تۇنجى سەمەرد-سىدىن، خۇشاللىقىدىن قۇتلۇق بىلەن ئورتاق بەھرىمەن بولۇش، مۇھىمى يولغا قاراپ تۇرغان قۇتلۇقنى بۇرۇنراق خاتىرجەم قىلىش ئارزۇسى بىلەن ئۇ ئەتىسلا چوڭ ئاستاندىن چىقىپ كەتتى. سوغۇقنى سوغۇق دېمەي، كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپ، قۇتلۇقنىڭ قېشىغا يېتىپ

كەلدى. چابشلار يېرىدە ئون بەش كۈنچە تۇرۇپ قالدىمىكىن، ئوردا ئەلچىلىرىمۇ يېتىپ كەلدى. قۇتلۇق ۋە ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن بىللە يولغا چىقىپ، قارابالغاسۇن شەھىرىگە بىر كۈنلۈك يول قالغاندا ئالدىن يۈرۈپ كەتتى-دە، قاغاننى تېپىپ، ئۇنىڭغا بۇ خۇش خە- ۋەرنى يەتكۈزدى...

قاغان ئوردا ئەلچىلىرىنى تەڭرىقاغان قوۋۇقىنىڭ سىرتىدا، كەڭ شاھسۇپىدىكى خاس چېدىرىدا كۈتۈۋالدى.

ئەلچىلەر شاھانە چېدىرىنى كۆرۈپلا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، باش- كۆزىنى قېقىپ، ئۆزلىرىنى ئوڭشاشتى. سوۋغا-سالام بېسىلغان ھارۋىلارنى، ئات-قېچىرلارنى كەينىگە ئۆتكۈزدى، ئىككىدىن سەپ بولۇپ، قۇتلۇققا ئەگەشتى، داپ-دۇمباق، ناغرا-سۇناي ياڭراپ تۇرغان تەنتەنىلىك مۇرا-سىم مەيدانغا يېتىپ كېلىپ، چېدىر ئالدىدىكى بوشلۇققا تىكىلگەن كۆك ئەلەمگە تەزىم قىلدى ۋە قول-بۇتى كەلگەنلەر بىلگىنىچە ئۇسسۇل ئوينىدى، تۆت چاسا تاش ئوچاقتا تۈرتەپ تۇرغان ئىسرىقتىن ئاتلاپ ئۆتكەندىن كېيىن^① قاغان چېدىرىغا كىرىپ كېتىشتى.

25. تۆھمەت

— ئۆيدە ئادەم بارمۇ، ئۆيدە ئادەم بارمۇ دەۋاتىمەن؟...
قاغان بولغاندىن بۇيان ئۇيغۇر بارگاھىغا تۇنجى قېتىم كېلىۋاتقان

① ياك شېڭمىن يازغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتابنىڭ «مەدەنىيەت ۋە ئۆرپ-ئادەت» قىسمىدا «كونا تاڭنامە. ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»گە ئاساس-لىنىپ، بۇ مەزمۇندا ئېنىق مەلۇمات بېرىلگەن.

ئوردا ئەلچىلىرىنى كۆرۈپ، تۇنباغا جەڭدىن قايتقان يېقىن كىشىلىرى بىلەن قايتا دىدارلاشقانداك روھلىنىپ كەتتى. ئەلچىلەرگە ئوبدان جاي بېرىپ، ئۇدا ئۈچ كۈنگىچە زىياپەت ئۆتكۈزدى. زىياپەتتە ۋە زىياپەت ئارىلىقلىرىدا ئوردا نەغمىچىلىرى نەغمە قىلىپ تۇردى. قىزىقچىلار ئويۇن كۆرسەتتى. دارۋازلار داردا ماڭدى، قىش بولغىنىغا قارىماي ئوغلاق تارتىشىش، ئات بەيگىسى دېگەندەك دالا ئويۇنلىرىمۇ ئوينىلىپ تۇردى. ئۆيىدىن ئايرىلغىنىغا ئۇزاق بولغان، سەپەر چاپاسى ۋە ئەلچى-لەرنى كۈتۈش بىلەن چوڭ بىر جەڭنى تۈگەتكەندەك ھېرىپ كەتكەن قۇتلۇق سانغۇن تۆتىنچى كۈنى كەچقۇرۇن، قاغان بىلەن ئەلچىبېشى خاس سۆھبەتكە تۇتۇش قىلغان ھامان ئىجازەت ئېلىپ، ئۆزى ياغۇز ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.

— ھوي كەدەرە، سىلەر ئۆيدە بارمۇ، ھوي ياغلاقار، ئورنىڭدىن تۇرساڭچۇ؟ ...

خوتۇن-بالىلىرىنى كۆرۈشكە شۇنچىلىك تەقەززا بولغان ئىدىكى، قۇتلۇق مەھكەم دەملەنگەن قارا دەرۋازىنى كۆچىنىڭ بارىچە مۇشتلاپتە-تى، مۇشتلاپ تۇرۇپ ۋارقىرايتتى، ئۇنىڭ، بۇنىڭ ئېتىنى چاقىراتتى. بىر پەستىن كېيىن، قايسىدۇر بىر ئىشىك غىچىرلاپ قالدى، ھويلىدىن ياغلاقارنىڭ ئۇيقۇلۇق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن بولىدىغان رەسمىي مۇلاقەتتە ھېچقانداق ئىشى بولمىغاچ، ئۇ سەپەردىن يانغان كۈنلا ئۆيىگە قايتىپ كەلگەنىدى.

— قۇتلۇق ئاكا، سەل تەخىر قىلىڭ، مانا مەن كەلدىم، مانا مەن كەلدىم...

ياغلاقار ئىشىكىنى ئاچتى، ئۇنىڭغىچە ياغلاقارنىڭ ئېگىز-پەس ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغانغان چاكارلارمۇ، بالىلارمۇ يۈگۈرۈشكەنچە ھويلىغا چىقىپ كېلىشتى.

قۇتلۇق ھويلىغا كىرىۋېتىپ، يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا شۇنداق قاراپ، بىر ساپاق ئۈزۈمدەك غۇژمەكلىشىپ تۇرغان ئۆكەر يۇلتۇزنىڭ سەل غەربكە ئېگىلىگەنلىكىنى كۆرۈپلا، ئۆزىچە خىجىل بولۇپ قالدى، چۈن-كى، ئۆكەرنىڭ ئېگىلىكىنى تۇننىڭ تەڭ بولغانلىقىدىن بېشارەت بېرىد-دىغان بىر ئالامەت ئىدى.

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ بىغەملىكى ئۈچۈنمۇ، چاكارلارنىڭ يالقاۋلىقى ئۈچۈنمۇ چېچىلمىدى. قارا قىشتا تالاغا بېرىم يالڭاچ دېگۈدەك يۈگۈ-رۈپ چىققان بالىلارنى جۇۋىسىنىڭ ئىككى پېشى بىلەن يۈگىگەن ھالدا كەدىرەنىڭ خاس خانىسىغا كىرىپ كەلدى.

— ئوبدان تۇردىڭىزمۇ؟ — ئۇ بوسۇغىدىن ئاتلاپلا سۇپىدا يوتقانغا پۈركىنىپ ياتقان كەدىرەدىن ئەھۋال سورىدى، ئارقىدىنلا ئۆزىچە غۇدۇردى:

— بالىلارنىڭ مۇشۇنداق سوغۇقتا جۇۋا كىيمەيلا تالاغا چىققىنى-نى قارىمامدىغان، ئالىمادىس تومۇ تېگىپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى؟

قۇتلۇق ئاغزىدا بۇنداق دېگىنى بىلەن، ئەمەلدە كەلگىنىنى تۇيۇپ تۇرۇپ تۇيىماسقا سالغان، ئورنىدىن تۇرۇشقا ئېرىنىپ، ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىمىغان «تاش يۈرەك» كەدىرەگە ئاچچىق كىنايە قىلىۋاتاتتى.

كەدىرە كۆزىنى ئاچتى، ئورنىدا قىمىر قىلماي يېتىپ، ئېرىدىن ئەپۈ سورىغاندەك قاراپ قويدى ۋە:

— خاپا بولماڭ، بالىلار تۆت كۈندىن بېرى سىزنى كۈتۈۋاتىدۇ، ئاغرىنغۇڭىز كەلسە مەندىن ئاغرىنىڭ، ئۇلارنىڭ چىقىپ كەتكىنىنى تۇيماي قاپتىمەن،— دېدى.

كەدىرەنىڭ قەغەزدەك نېپىز لەۋلىرى بەكمۇ ئاستا مىدىرلايتتى،

تۇرۇپ دېمى ئۈزۈلۈپ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كېتەتتى، يېپىنۋالغان يوتقىنىمۇ تېز-تېز كۆتۈرۈلەتتى. قاش-كۆزلىرى بىر يەرگە يىغىلىپ، قاپاقلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان قۇتلۇقنىڭ يۈزىكى بىردىنلا «قارت» قىلىپ قالدى. ئۇ ئايالغا نېمە بولغىنىنى تۇيۇپ تۇرسىمۇ، بۇ رېئاللىق-نى تەن ئالغۇسى كەلمىگەندەك، شۈمبەرەپ تۇرغان بالىلىرىغا قارىدى. بالىلىرىنىڭ كۆزلىرىدە ياش قاينايتتى، ئانىسى ناھەق ئەيىبلىگىنى ئۈچۈن دادىسىغا ئېتىراز بىلدۈرگەندەك دومىسىپىلا تۇراتتى.

قىز بالىنىڭ كۆڭلى نازۇك بولسا كېرەك، ئانىسىغا تېرىسىنى چاپلاپ قويغاندەك ئوخشايدىغان قىزى ئايچىچەك ئاغزىنى ئۈمچەيتىپ «ياڭگىدە» ئېتىلىپ كەتتى.

— ئانام... ئانام...

— ئادەمنى تەقەززا قىلماي تېز ئېيتىڭ، ئانىڭىزغا نېمە بولدى؟

— ئانام... ئانام ئاغرىپ قالدى، نەچچە كۈندىن بېرى يا نان

يېمەيدۇ، يا سۇ ئىچمەيدۇ، بىز قورقتۇق...

قىز شۇنداق دېدى-دە، ئېسەدەشكە باشلىدى.

قۇتلۇق جۇۋىسىنى يېشىپ پەگاغا تاشلىدى، تەكچىدىن جىنچە-

راغنى ئېلىپ، ئايالغا ئېگىشتى.

كەدەرە زوزىغا كۈلۈمسىردى، قوللىرىنى يوتقان ئاستىدىن چە-

قارماقچى بولۇۋىدى، ئۇرۇنۇشى بىكارغا كەتتى.

— قوزغالماڭ، ھەرگىز قوزغالماڭ...

قۇتلۇق جىنچىراغنى يېقىن ئەپكېلىپ، ئايالغا سەپسالدى. ئۇنىڭ

كۈلكە چاقىپ تۇرىدىغان بىر جۈپ كۆزى گۈمۈرۈلگەن گەمدەك

ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن، ئەينەكتەك جۇلالىق ئىككى مەڭزى توپىدەك

رەڭسىزلەنگەن، ياڭاق سۆڭەكلىرى تومپىيىپ، لەۋلىرى ھاك سۈرتكەن-

دەك ئاقىرىپ قالغانىدى. ئۇ پېشانىسىنى تۇتۇپ بېقىۋىدى، ئالقانلىرى

چوغقا تەگكەندەك بولدى، يۈرىكى قوقاسقا پۇچىلانغاندەك ئېچىشىپ،
ۋۇجۇدىنى يىغا باستى.

«ئاھ كەدەرە، سەرۋىدەك قامەتلىك، چۇغلۇقتەك بەرنا ئىدىك،
چىرايىڭدىن توققۇز قۇياش، توققۇز ئاينىڭ نۇرى ياغار ئىدى. كۈلسەڭ
كۈلكەڭدىن يۈرىكىم سۇ ئىچەر ئىدى، ئەمدى نېمە بولدۇڭ، كېسەل
سېنى نېمە قىلدى، يىلتىزى قىرقلغان دەرەختەك يىقىلىپسەن، ئۇششۇك
تەگكەن گۈل-گىياھدەك غازاڭ بولۇپسەن، ساڭا تەنە قىلغان تىلىمغا
مەرەز چىقسۇن، سېنى تاشلاپ كەتكەن پۈتۈمغا پالتا تەگسۇن...»
— كۆڭ... كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، كەتسىڭىز ئەل ئىشىغا
كەتتىڭىز، كەلسىڭىز بىزنى دەپ كەلدىڭىز...»

قۇتلۇق ئوت-كاۋاپ بولۇپ ياتقان ئايالنىڭ يۈزىگە يۈزىنى
ياقتى، يېرىم كېچىدىكى تۇششىز تىمتاسلىق، يۈزىگە ئۇرۇلغان ھارا-
رەت ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا چۈشتەك بىلىنىپ تۇرغان رەڭمۇرەڭ بىر
دۇنيانى نامايان قىلدى.

يادىدا قېلىشىچە، ئۇ كەدەرەنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندە كەدەرە
بەش ياشلاردىكى تېنى ئاجىز، پات-پات تومۇقاپ، قىزىپ تۇرىدىغان
ئۇۋاق بىر قىز ئىدى، بېشى سەل ئۇزۇن، پۇتلىرى تەمەچتەك ئىنچىكە،
بىلەكلىرى چوڭ بارماقچىلىك كىچىك كۆرۈنەتتى. يېتىم قىز بولغاچقى-
مۇ، تۇنباغا ئۇنىڭغا بەكلا جان كۆيدۈرەتتى، تەكچىدىن دورا، بوسۇغە-
دىن ئەمچىنى ئايرىمايتتى، قارا باخشىنى تەكلىپ قىلىپ، كۈن ئارىلاپ
يېرە ئويىنىتىپ، ئوتلاپ قېقىپ تۇراتتى.

دەسلەپتە كۆرگەن چاغدىلا، قۇتلۇق ئۇنى بېقىش تاپىمىغان قوتۇر
ئوغلاققا ئوخشاتقان. بىراق، يېڭى كېلىپ، يات ماكان، يات ئادەملەر-
دىن يېتىرقاپ تۇرغىنىدا ئۆزىنى تاتلىق كۈلكىسى، مۈشۈك مېياڭلىغان-
دەك مىسكىن ئاۋازى بىلەن قارشى ئالغىنى ئۈچۈنمىكىن، كۆپ ئۆت-

مەيلا كۆزىگە تەككىيەدەك سېمىز، ئاق توشقاندىك ئاق بولۇپ كۆرۈ-
نۈشكە باشلىغانىدى.

كەدىرە جىن يالۋەتكەندەك ئورۇق بولغىنى بىلەن، جېنى چوڭ
ۋە ئىچى كۈچلۈك قىز ئىدى. چوپچوڭ يىگىت بولۇپ قالغىنىغا
قارىماي، ئۇخلاپ ئۇيقۇغا قانمايدىغان، بۈگۈن چاقىرسا ئەتىسى ھە
دەيدىغان تاراس بىلەن روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ، شوخ كۈلكىلىرى
ۋە تاتلىق قىلىقلىرى بىلەن ئۆيىنى بازاردەك قىزىتۋېتەتتى، دادىسىنىڭ
توسقىنىغا قارىماي، تەمتىپ يۈرۈپ ئۇسسۇل ئوينىتتى، ئالىمادىس
يېقىلىپ قالسا، ئەڭ بالدۇر يۆلەيدىغىنى يەنىلا قۇتلۇق بولاتتى.
تەقدىر دېگەن شۇنداق بولىدىكەن، بارنى يوق قىلىدىكەن،
يوقنى بار قىلىدىكەن، ئۇنى بۇنىڭدىن ئايرىدىكەن، بۇنى ئۇنىڭغا
ئۇچراشتۇرىدىكەن، بىرىدىن مەھرۇم قىلسا، يەنە بىرىگە قوشلاپ بېرى-
دىكەن.

كەدىرە قۇتلۇقنى «ئاكا» دەيتتى. قۇتلۇق ئۇنى «سىڭلىم» دەپ
چاقىراتتى. تەقدىرنىڭ كۈچى بىلەن ئالەمنىڭ چەت-چەتلىرىدىن كې-
لىپ، مېھرىلىك بىر ئۆيدە جەم بولۇشقان بۇ يېتىملەر ھېچبىر ئىشتا
يېتىملىك تارتماي، تاۋى چىگىلمەي بىر تۇغقان ئاكا-سىڭىللاردەك
ئېچىل چوڭ بولدى.

دەرۋەقە، كەدىرە 13، 14 لەرگە كىرگەن يىلى بىر يازدىلا ئۆزگە-
رىپ، زىلۋا بويىلۇق، گېجەك چاچلىق، خۇما كۆزلۈك، قەلەم قاشلىق
بىر گۈزەل نازىنىغا ئايلاندى. قۇتلۇقنى ھەيران قالدۇرغىنى، ئۇنىڭ
قارامتۇل تېرىسى ئۇپا سۈرتكەندەك سۈزۈلۈپ، ئەڭلىك ئوتتەك قىزار-
دى، گېپى ئازلاپ، تارتىنچاق بولۇپ قالدى. يايلاق گۈلى كېپىنەكلەر-
نى ئۆزىگە تارتقاندا، كۆيۈۋاتقان چىراغ پەرۋانىنى چىللاپ كەلگەن-
دەك بىر ئىش يۈز بېرىشكە باشلىدى. قۇتلۇق كېپىنەككە ئايلاندى،

بەلكى ئىشقىۋاز پەرۋاننىڭ ئۆزى بولدى. ئالدى بىلەن ئىككى يېتىمنى، كېيىن ئىككى يۈرەكنى بىر-بىرىگە ئۇچراشتۇرغان كەڭ قورساق تەقدىر يەنە بىر قېتىم سېخىلىق قىلدى. تاراس تېكىن چوڭلارنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئۇرۇقدىشى بەگبارسقا كۈيئوغۇل بولۇپ بىر يىلدىن كېيىن، تەقدىر ئەلچىسى تۇنباغا يەتتە كېچە-كۈندۈز توي ئۆتكۈزۈپ، ئىككى بالىسىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويدى. گۈلى گۈلگە كەلگەن بۇ قوشۇ-لۇش ئىككى ياشقا بەختلىك بىر ئائىلە ۋە بۇدۇرۇققىنە بىر جۈپ پەرزەنت ئاتا قىلدى.

ياخشى ئەرنىڭ كۆڭلى ئۆيدە، ئىشى ھەر يەردە بولىدۇ، ياخشى سەردارنىڭ كۆڭلى ئەلدە، ئىشى جەڭگاھتا بولىدۇ، ئەلدىن تانغان، جەڭدىن يانغان سەركەردە ياخشى سەردارمۇ ئەمەس، ياخشى ئەركەكمۇ ئەمەس.

شۇ ۋەجىدىن، قۇتلۇق سانغۇن ئۆي بىلەن تالا، راھەت بىلەن جاپا ئارىسىدىن تالا بىلەن جاپانى تاللىۋالدى. ئەل غېمىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن، لەشكەرگاھقا بىر كەتكەنچە يىللاپ قايتىپ كېلەلمىدى. بىراق ئۇ ياز كۈنلىرى ئوچاقتەك قىزىپ، قىش كۈنلىرى كىچىككەنچە سۇۋۇپ تۇرىدىغان كىگىز ئۆيلەردە بولغان، قارلىق تاغ، لۆم-لۆم سازلىقلاردا لەشكەر باشلاپ يۈرگەندە راھەتلىك ئۆيىنى سېغىنغان ئىدىغۇ؟ تاپسا يەپ، تاپالمىسا ئەرۋاھتەك ئاچ قالغاندا ئايالنىڭ ئىسسىق چىرايىنى، بۇس ئۆرلەپ تۇرغان قىزىق چىيىنى، تەملىك غزالىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ تاڭلىيىنى قاققان ئىدىغۇ؟ يالغۇزلۇقتىن زېرىككەن چاغدا، ئەتە-ئاخشاملىرى غېرىپسىنغاندا بالىلىرىنىڭ شوخ ئېقىندەك كۈلكىسى-نى، قارلىغاچتەك ۋىچىرلاشلىرىنى ئەسلەپ قالغان ئىدىغۇ؟ ئەمدى ئۇلار قېنى، كۈلۈپ تۇرىدىغان مۇلايىم كۆزلەر، شوخ كۈلكە، ئويۇن-چاقچاقلار قېنى؟

قۇتلۇق ئۆت تېمىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان سوغۇق ئۆيدە بىرلا ھارارەتنى، يەنى ئايالنىڭ دەقىقلەپ پەسلەپ بېرىۋاتقان بەدەن ھازا-رىتىنى سېزىپ تۇراتتى، كۆزىنى قويۇپ، يۈرىكىدە يىغلايتتى، پۇشايمان ئوندا پۇچىلىناتتى، ئايالى ساقايىسا ئىدى، ئۆزىنى تەستەكلەشكىدە، ئۆمۈر بويى بوسۇغىدىن بىر قەدەم ئاتلىماسلىقىمۇ ۋەدە بەرگەن بولاتتى.

«مەن نېمە قىلىۋاتىمەن، كەدىرە كېتىپ قېلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ كېتىپ قېلىشىغا بىر ئەر تۇرۇپ شۇنداقلا قاراپ تۇرىمەنمۇ؟»
قۇتلۇق سانغۇن بارماقلىرىنى چىشلەپ، نېمە قىلارنى بىلمەي بويۇن قىسىپ تۇرغان بالىلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، بوسۇغا ئۈستىدىكى ياغلاقارغا جىددىي قىلىپ دېدى:

— ياغلاقار، بارغىن، چېچەنرەك چاكاردىن بىرنى ھەمراھ قىلىپ، ئەمچىنى تېپىپ كەل!

ياغلاقار ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلدى، بىر نەرسىنى ئېسىگە ئالغاندەك توختاپ يەنە قايرىلدى:

— ئېرچۈك باخشىنمۇ چىللىغاچ كېلەيمۇ، ئاڭلىسام ئۇ جىنلارنى قوغلىۋەتسە بىمار ئادەم ئاسانلا شىپا تاپىدىكەن، — دېۋىدى، قۇتلۇقتىن دەككىسىنى يېدى:

— بىلجىرلىما، بار دېگەن يەرگە بېرىپ، ئەمچىنى تېپىپ كەل!
ئېرچۈك باخشىننىڭ ئېتىنى ئاڭلىدىمۇ، قۇتلۇقنىڭ ئەجلى قولىشىپ، ئەۋھى ئۇچاتتى. ئۇنىڭچە، ئېرچۈك باخشىمۇ، يەنە باشقا باخشىلارمۇ تەڭرىنىمۇ، بەندىنىمۇ ئالدايدىغان، قۇيرۇق كۆرسىتىپ ئۆپكە ساتىدىغان يۈزى قېلىن نەيرەڭگۈزلاردىن ئىدى. پەقەت مەرھۇم موڭاڭلا نەزىرىدە چىن ئادەم، ھەقىقىي ئەمچى سۈپىتىدە، تا ھېلىغىچە خاتىرىسىدىن كۆتۈرۈلمەي كېلىۋاتاتتى.

قۇتلۇق ياغلارنى ماڭغۇزۇۋېتىپ، ئايالنىڭ تومۇرىغا ئەمدىلا قول تەڭگۈرۈۋىدى، ئات تۇيىقىنىڭ دۈيۈرلىگەن ئاۋازى ئۇنى تاشقىرىغا قۇلاق سېلىشقا مەجبۇر قىلدى.

شۇ ئارىدا، قۇرۇپ كەتكەن دەرۋازا ئۆلگۈچىنىڭ يېقىمىسىز غىچىرلىشى ئاڭلاندى. ئادەملەرنىڭ ئۈنلۈك سۆزلەشلىرى، چاكار-چۆ-رىلەرنىڭ قىيا-چىياللىرى ۋە تاراق-تۇرۇقلار قوشۇلۇپ، كېچە ئاسمىنى قوچۇۋەتتى.

قۇتلۇق ئايالنىڭ بىلىكىنى قويۇۋېتىپ، شاۋقۇن-سۈرەنلەرنىڭ تېگىنى بىلىپ بولغۇچە، بىر چاكار يۈگۈرگەن يېتى ئۆيگە كىرىپ كەلدى-دە، نەپىسى بوغۇلغاندەك ھاسىراپ تۇرۇپ دېدى:

— ۋە.. ۋەزىرئەزەم جانابلىرى... ۋە...

— تىلگىنى چاينىماي چاپسان گەپ قىلماسەن، تاشقىرىدا نېمە

بولدى زادى؟

— بىرمۇنچە... ئا... ئادەملەر... ياء... ياء..

— قۇتلۇق سانغۇن بىتاقەت بولۇپ، تېز-تېز چامداپ تالاغا

چىقىۋىدى، بىر توپ ناتونۇش ئادەمنىڭ ھويلىغا تولۇپ كەتكىنىنى كۆردى. ئۇ سىنچىلاپ قارايمۇ، يۇلتۇز يورۇقىدا بۇ ئادەملەرنىڭ غۇۋا پارقىراپ تۇرغان كاسكىلىرىدىن ۋە قالقانلىرىدىن ئۆزگە، ھېچنېمىنى پەرق ئېتەلمىدى. بىراق، يېرىم كېچىدە كەلگەن بۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلارنىڭ قانداق كىشىلەر ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلىشقا مۇشۇلارنىڭ ئۆزىلا يېتىپ ئاشاتتى.

ئۇنىڭغىچە، قايسىدۇر بىر ئەقىللىق چاكار چىراغ ئېلىپ چىقتى.

كۆڭلى نامەلۇم بىر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز بېرىدىغىنىنى تۇيۇپ تۇرغان قۇتلۇق سانغۇن شۇنداق قاراپلا ئون-ئونبەشچە قوراللانغان قورۇقچى-نىڭ ياغلارنىڭ قولىنى قايرىپ، گەدىنىدىن بېسىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ

قالدى. كىيىنىشىدىن ۋە قوراللىرىدىن قارىغاندا بۇ قورۇقچىلار قاغاننى قورۇقلايدىغان بەگبارىس تۈمەنباشنىڭ ئادەملىرىدەك قىلاتتى.

قۇتلۇق ھەيران بولۇپ «بۇ نېمە ئالامەتتۇ؟ يېڭىلىشىپ، ئادەمنى خاتا تۇتۇپ يۈرگەن بولمىسۇن يەنە»، — دەپ ئويلىدى، «يېڭىلىشىپ-مايدىغان كىم بار، ياغلاقارنىڭ ياكى مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمىزنى بىلسىلا ئادەمنى ھازىرلا قويۇۋېتەر» دېگەن خۇلاسىنى چىقاردى.

— ھەي لەشكەرلەر، چاپسان ئېيتىڭلار، باشڭلار كىم، ئون باشمۇ، ئەللىك باشمۇ ياكى يۈز باشمۇ؟ — قۇتلۇق يۇمشاق تەلەپپۇزدا سورىۋېردى، بولمىغا بوي تارتقان، تۇتاش زەنجىرلىك چاپان كىيگەن، چىرايىنى روشەن كۆرگىلى بولمايدىغان بىرەيلەن بېشىنى بازلاۋاتقان خورازنىڭكىدەك تىك تۇتۇپ جاۋاب بەردى:

— ئون باشمۇ، يۈز باشمۇ ئەمەس، پېقىر خاس قورۇقچىلار مىڭباشى قامىل قانچا قاغان تەڭرىكەنمىزنىڭ پەرمانى بىلەن گۇناھكار ياغلاقارنى تۇتقىلى كەلدۇق. باشقا گەپ بولمىسا، ئۇنى ئوردىغا ئېلىپ ماڭدۇق. مانا دەستەك!

قاغاننىڭ پەرمانىغا گۇۋاھ بولدىغان ئالىي دەستەك قۇتلۇقنى بىردىنلا ساراسمىگە سېلىپ قويدى.

گەپدان مىڭباشىنىڭ گېپى تۈگىگىچە، قورۇقچىلار قولمۇقول تۇتىشىپ، ياغلاقارنى تىزىك قولغا چۈشكەن ياۋا يىرتقۇچنى باغلىغان-دەك چەمبەرچاس قىلىپ باغلاپ بولغانىدى، گەپ تۈگىشىگلا ئۇنى تۈرتكۈشلەپ، دەرۋازا تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى. شۇنداقىمۇ قۇتلۇق بولدى قىلىمىدى:

— توختاڭلار، دېسەم-دېمىسەم ئادەمنى خاتا تۇتۇڭلار، بىلەم-سىلەر، تۇتقىنىڭلار ئاتلىقلارنىڭ مىڭباشى ياغلاقار لىك بولدى! ئۇ تېخى يېقىندىلا قاغانىمىزنىڭ كاتتا ئىنئامىغا ئېرىشكەن.

— ئۇنى تونۇمساڭلارمۇ مەيلى، لېكىن مېنى تونۇيسلەر، مەن قاغان ئوغلى، ۋەزىرئەزەم قۇتلۇق سانغۇن بولمەن... قۇلاقلىرىڭلار ياڭمۇ، مەن ئەمىرلەشكەر دەۋاتىمەن...

قورۇقچىلار قۇتلۇقنىڭ سۆزلىرىگە پەرۋا قىلمىدى، خۇددى چاپ-چىغان ئاتلاردەك دۇپۇرلىشىپ، نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي، ساراڭ-دەك گاڭگىراپ قالغان ياغلاقارنى ئىتتىرگىنىچە دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى.

قۇتلۇق بوغۇلۇپ قالغۇچە ۋارقىردى، ئاچچىقىدىن يەرگە تەپتى، ياغلاقار غايىب بولغان قاراڭغۇلۇققا قاراپ بىر ھازا تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن ئاندىن ھاۋادا ئېسىلىپ قالغان قولىنى چۈشۈردى.

قۇتلۇق خالسا ئىدى، قىلچىنىمۇ، نەيزىنىمۇ، ئىشقىلىپ دەھلىز-دىكى قورالنىڭ بىرەرسىنى ئېلىۋالسىلا، ھېلىغۇ ئۈنۈش ئىكەن، يۈز-بەش قورۇقچىنىمۇ بىمالال تېتىلايتتى، قۇرۇق مۇشت بىلەنمۇ بىر ئىشلارنى قىلىپ، ياغلاقارنى تارتىپ ئالالايتتى.

بىراق قۇتلۇق ياغلاقارغا، ئادالەتكە ئىشەنگىنى ئۈچۈنلا ئۇنداق قىلالمايتتى. ئېھتىيات ۋە ئېھتىماللىق ئۇنى بۇنداق قىلىشتىن توسۇپ تۇراتتى.

«ئاچچىق — بىر ئوغرى، سەۋر-تاقەت — ئەقىل خەزىنىسىنىڭ دەرۋازىسىدۇر. شۇنداقمۇ چاغلار بولىدۇكى، ئاچچىق ئاتلىق بۇ ئوغرى ئەقىل خەزىنىگە قول سالماقچى بولىدۇ. دە، دەرۋازىنى كۈچەپ قاقىدۇ. ئاچچىققا يول بېرىپ، دەرۋازىنى ئېچىپ بەردىڭمۇ، بۇ ئوغرى-نىڭ ئەقىل خەزىنىگىنى قۇبۇقۇرۇق قىلىۋەتمىگىنىنى كۆر. ئەقىلسىز تەن — ھەر تەرەپكە ئېتىلىپ تۇرغان كۆزى يوق يىلپىزدۇر. بۇ يىلپىز ھەق بىلەن ناھەق، ئاق بىلەن قارا، ياخشى بىلەن يامان دېگەنلەرنى

ئايىرىپ ئولتۇرمايدۇ، كۆرگەننى تالايدۇ، ئۇچرىغاننى چىشلەيدۇ. بىل-
گىنكى، يىلپىزنىڭ گۇناھى يىلپىزغا ئەمەس، بەلكى سەۋر دەرۋازىسىنى
ئېچىپ بېرىپ، ئەقلىنى ئوغرىلاشقۇچىغا ھېسابتۇر. سەن ئاقىل، سەن
سەردار، سەۋر دەرۋازىگىنى مەھكەم تۇت، بوۋاڭ ئېيتقاندىكى، سەۋرنىڭ
تېگىدە ئالتۇن ياتىدۇ...»

قۇتلۇقنىڭ تارتىشىپ كەتكەن پەيلىرى ئاستا-ئاستا بوشاشقا باش-
لىدى، كىرىشىپ كەتكەن چىشلىرىمۇ بىر-بىرىدىن ئاچرىدى.
«بۇلۇت تارقاپ، ھاۋا ئېچىلسلا قۇياش شولسىنى كۆرگىلى
بولدۇ، ھازىرچە ھاۋا تۇتۇق، ھەقىقەت غۇۋا، ئەتە ھاۋا ئېچىلدۇ،
قۇياشنىڭمۇ يۈزى كۆرۈنىدۇ، قېنى، ئەتە بولۇپ باقسۇن...»
قۇتلۇق ئۆز-ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ، پۇتنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ
ئۆيگە قايتىپ كىردى-دە، ئايالىنىڭ ئالدىدا خۇددى ئىبادەتتە ئولتۇر-
غاندەك يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

تاتارغان كەدبىرە يەنىلا ساماندىكى سارغىيىپ ياتاتتى، ئازا سەپسال-
مىسا، تىنىقىمۇ بىلىنمەيتتى، لەۋلىرى قېتىپ قالغاندەك جانسىز ئىدى،
كىرپە تىكىندەك توم ۋە ئۇزۇن كىرىپكىلىرى ئارىسىدا توختاپ قالغان
ئىككى تامچە ياشنىڭ سىماب ساقىدەك تەۋرىنىشىلا ئۇنىڭ تىرىكلىكىگە
گۇۋاھلىق بېرەتتى.

«ئاھ تەڭرىم، ماڭا شامانلارغا، ياق، ھېلىقى ساقاللىق كىشىلەرگە
بەرگەندەك ئۇلۇغ خىسلەتلەرنى ئاتا قىلساڭ، بىر ئەپسۇن بىلەن يامان
جىنلارنى قوغلاپ، ئايالىمنى ساقايتسام، ۋەدەمدە تۇرۇپ، ئۇنى ئالىق-
نىمدا كۆتۈرۈپ ئالتاي تاغلىرىغا ئېلىپ بارسام، تۇغۇلغان يۇرتىنى
كۆرۈپ، ھىدىنى پۇراپ مۇراد-مەقسەتلىرىگە يېتىۋالسا...»

ئايالىنىڭ چىرايىغا قاراپ، قۇتلۇقنىڭ كۆزىگە ياش قاپلاشتى،
تەقدىر ئالدىدا، كېسەل ئالدىدا ئۆزىنى تۇنجى قېتىم ئاجىز ۋە بىچارە

ھېس قىلدى. قانچە يىل بولدىكىن، تامغا ئېسىقلىق تۇرۇپ قۇرۇپ
 كەتكەن گۈلنەپشە گۈللىرىنى ئۈزۈپ ئېلىپ، ئۆز قولى بىلەن كاشكاپ
 دەملىدى، قوشۇق بىلەن ئايالنىڭ لەۋلىرىنى نەمدەشكە باشلىدى.
 قۇتلۇق بۇ كېچىنى كۆك تەڭرى تاڭ ئاتمايدىغان قىلىپ ياراتقاندا -
 مىكس، دەپ پەرەز قىلدى. تاڭ، تاڭنى كۈتكەن كىشىگە مانا مۇشۇنداق -
 داق نېزىقاپ قالسا كېرەك، دەپمۇ ئويلىدى. ئۇ نېمىدەپ پەرەز قىلسۇن
 ۋە نېمىلەرنى ئويلىسۇن، ئۇيقۇسىز ئۆتكەن بىر كېچىنىڭ قەرەلى
 توشقاندا ئاندىن ئۇ تاڭ شولىسىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى.
 قۇتلۇق ئايالنىڭ چىرايىدىن كېچىچە كۆز ئۆزىمىدى. ئۆتۈكەن
 گۈلنەپشىسى ئۇنىڭ تومۇرلىرىغا تاڭغا يېقىن يېتىپ بارغان بولسا
 كېرەك، ئۇ ئۇخلاپ قالغاندەك قىلاتتى. تىنىقمۇ روشەن ۋە ئاستا ئىدى.
 قۇتلۇقنى تېخىمۇ مەپتۇن قىلسۇن دېگەندەك، تۈگۈلۈكتىن ئېقىپ كىر -
 گەن غۇۋا شولا ئۇنىڭ يۈزىنى يۇيۇپ، چىرايىنى پەردەزەلەپ تۇراتتى.
 «تەڭرىم ئاھىمغا يەتكەن ئوخشايدۇ، قېنىپ ئۇخلاپ، ئوبدانراق
 ئارام ئېلىۋالسا ئەتە-ئۆگۈن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتسە ئەجەب ئەمەس»
 دېگەنلەرنى ئويلاپ يۈرىكى جايىغا چۈشكەن قۇتلۇق كەدبىرەنىڭ
 يوتقىنىنى تۈزەشتۈرۈپ، ھېلىمۇ قىزىپ تۇرغان پېشانىسىگە ئاۋايلاپ
 سۆيۈپ قويدى. ئىككى چۆرىنى دەھلىزگە چاقىرىۋېلىپ، بىر تاغار
 گەپلەرنى تاپىلىدى، ئاللىبۇرۇن تەق قىلىپ قويۇلغان ئاسلىقاراغا م -
 نىپ، ئىككى قورۇقچىنى يېنىغا ئېلىپ ئوردا تامان يۈرۈپ كەتتى.
 «غەلىتە ئىش، قورۇقچىلارنىڭ چۈمۈلىدەك مىغىلدىشىپ كەتكە -
 نىنى قارىمامدىغان؟» — ئويلىدى قۇتلۇق ئوردا قاپقىسىغا يېقىنلىشىپ
 كېلىۋېتىپ. مۇشۇنداق ئويلاپ، بۇ «غەلىتلىك» گە مۇۋاپىق جاۋاب
 تاپقاندا كە بولدى ۋە «بۇ بەلكى تابغاچ ئەلچىلىرىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن
 بولسا كېرەك...» دەپ يەكۈن چىقاردى.

قورۇقچىلار سانجاق-سانجاق تۇرۇپ كەتكەن بىلەن، ئۇ ھەيۋەت-لىك قاپقىدىن ئىلگىرىكىدەك نوچلىق بىلەن كىرىپ كەتتى. دەستەك-كىمۇ ھېچكىم قاراپ قويمىدى. قايقا ئالدىدا ئۇزۇن ساپلىق نەيزىسىنى قۇچاقلاپ، نوغۇچ يۇتۇۋالغاندەك غادىيىپ تۇرغان تونۇش قورۇقچىغا قاراپ ئاتايەن باش لىگىشتىمۇ قويدى.

ئەمما، قاغان قەسىرى قاپقىسىدا ئەھۋال باشقىچىرەك ئىدى. ساقال-بۇرۇتنى ئېدىنتلاپ ياساپ، سۆسەر جۇۋا ئالماشتۇرۇۋالغان بەگ-بارىسىنىڭ سوغۇق شامالغا قارىماي، قايقا ئالدىنى قەدەملەۋاتقاندا كەمبىگىپ يۈرۈشلىرىدىن قارىغاندا، ئۇ كىمىنىڭدۇر يولىغا قاراۋاتقاندا كە قىلاتتى.

قۇتلۇق كېلىۋىدى، ئۇ قۇتلۇقنىڭ بىر نېمىسى ياقمىغاندەك، بېشىنى چايقاپ قويدى ۋە قورالسىز قورۇقچىغا ئىما قىلدى. قورۇقچى يورغىلاپ كېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئالدى.

— كېلىدىغىنىڭىزنى بىلەتتىم ئەمىرلەشكەر، يولىڭىزغا قاراپ كۆزۈم تۆت بولىدىغۇ بۈگۈن، — دېدى بەگبارىس بىر قىسما ھىجىيىپ. بەگبارىس ئوردا ئادىتىنى بۇزۇپ، قۇتلۇقنىڭ ئالدىغا چۈشتى، قۇتلۇق قەسىرنىڭ دېۋانغا تۇتىشىدىغان يولىنى بىلمەيدىغاندەك، ئۇنى باشلاپ ماڭدى.

قاغان ئادەتتىكىدەك، ئالتۇن تەختتە چايدا ئولتۇرۇۋاتقان بايۋەچ-چىدەك باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى. ئۇ بۈگۈن دېۋانغا ئادەتتىكىدىن ئەتىگەنرەك چىقىۋالغانىدى. بىراق، چىرايى ئادەتتىكىگە زادى ئوخشى-مايتتى، قاپاقلىرى قوي يىغلاڭغۇسىدەك ساڭگىلاپ كەتكەن، كەكرە چاينىۋالغاندەك تۈرۈلگەن قوشۇمىسى ئاستىدىكى كۆزلىرىدىن كىشىنى ئەيمەندۈرگىدەك يېشىل نۇر چاقنايتتى، سارغۇچ ساقىلى بىلەنر-بىلىن-مەس تىترەيتتى، غىلاپلىق قىلىچىنى ئىككى قوللاپ سىقىمداپ، بىر ئۇچىنى يەرگە تىرىۋالغانىدى. مۇشۇ ھالەتنىڭ ھەممىسىلا قاغاننىڭ خاپا

ئىكەنلىكىگە نىشانە ئىدى.

قۇتلۇق ئوردا تەزىمىنى بەجا كەلتۈردى. قاغاندىن ئامانلىق سورىدى، رەسمىيەتلەرنى تۈگىتىپ، ئۆز جايىغا ئۆتمەك بولۇپ تەخت تەرەپكە قەدەم تاشلىۋىدى، بەگبارىس ئۇنىڭ ئالدىنى توراپ: — ھۆرمەتلىك ئەمىرلەشكەر، سارنىڭ ئورنىمۇ بەزىدە ئاسماندا، بەزىدە يەردە بولىدىكەن. قاغان بۈگۈنكى مۇناسىپ ئورنۇڭنى تېپىۋال دەپ بېشارەت بېرىۋاتىدۇ، خاپا بولماي بۇ ياققا ئۆتكەيلا، — دەپ يان تەرەپنى كۆرسەتتى. پەگاغا يېقىن بۇ ئورۇننىڭ بىرەر قەبىلىگە نازارەت-چىلىكىگە ئەۋەتىلگەن ئېلتەبىرنىڭ تۇرىدىغان جايى ئىكەنلىكىنى يادلا-ۋالغاندەك ئېنىق بىلىدىغان قۇتلۇق، بېشىدىن تۈتۈن چىقىپ كەتكىنىگە قارىماي، كۆرسىتىلگەن يەرگە ئۆتۈپ، ئۆرە تۇردى. ئۇنىڭچە، بۇ ئالامەتلەرنىڭ ھەممىسى بىر كېچىنىڭ، پەقەت بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا ئوردىدا نۇرغۇن ئىشلارنىڭ بولۇپ ئۆتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەت-تى. ياغلاقلارنىڭ تۇتقۇن قىلىنىشىمۇ بۇ ئىشلار بىلەن چېتىشلىقتەك قىلاتتى.

— ئۇ ئايغاقچىنى ئېلىپ چىقىڭلار!

قاغاننىڭ مىڭلاپ لەشكەرگە بۇيرۇق چۈشۈرگەندەك كۈچەپ ۋارقىرىشى قۇتلۇقنى يۈرەكزادە قىلىۋەتتى. كۆزلىرىدىن دەھشەت يېغىپ تۇرغان ئىككى قورۇقچى يان ئۆيدىن ياغلاقلارنى ئېلىپ چىقىپ، قاغان ئالدىدا تۆگە چۆكتۈرگەندەك تىزلىنىۋىدى.

قاغان ئۇنى ئۆزى سوراق قىلىشقا باشلىدى:

— قېنى ئېيت، سېنى بۇ يەرگە قايسى تايغاچ ئەۋەتكەن؟

—

— ئېيتە، سېنى ئايغاقچىلىققا ئەۋەتكەن تايغاچ زادى كىم؟

— قېنى، ئېيتە، زادى كىم؟ — دەپ سورىدى بەگبارىس،

قاغاننىڭ سوئالىنى تەكرارلاپ.

بۇ غەلتە سوئالنى ئاڭلاپ، ياغلاقارنىڭ ئىچىگە كۈلكە كىرىۋالدى. ئەمدى ئۇ قاغاننىڭ كۆزىچىلا قاققلاپ كۆلۈۋەتسۇنمۇ، تېلىقىپ قالغۇچە كۈلۈپ، قاغاننى تازا ئوبدان مازاق قىلىۋالسۇنمۇ؟

قاغاننىڭ تەڭرى كەبى ئۇلۇغ نوپۇزى ۋە قۇتلۇقنىڭ يۈزى ئۇنى بۇ ئويىدىن ۋاز كېچىشكە قىستىدى. مەجەزى چۇس ياغلاقار لىڭ قاغاندىن ھالقىپ ئۆتۈپ، بىر بۇرۇلۇپلا ئۆزى بىلەن قېرىشۋاتقان بەگبارسىنى نىشانغا ئالدى ۋە ئۇنىڭغا سوئال قويدى:

— قېنى، تۈمەنباشى جانابلىرى ئېيتىپ باقسۇن، قانداق ئەل ۋە قانداق كىشى توققۇز ياشلىق بىر بالىنى يات قوۋمىگە ئايغاچچىلىققا ئەۋەتەر؟

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ چېچەنلىكىدىن قەۋەتلا سۆيۈنۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كۈچلۈكلەردىن چەتلەپ ئۆتۈپ، ئاجىزغا ھۇجۇم قىلىش چاردسى شۇ ھامان ئۈنۈم بەردى.

— بۇ... بۇ...

بەگبارسىنىڭ زۇۋانى تۇۋاقلاندى، مەدەت تىلىگەندەك قاغانغا قارىۋىدى، قاغاننىڭ ئۆزىدىن بەتتەررەك ئوسال بولغىنىنى سېزىپ قالدى. كىچىككىنە جىمجىتلىقتىن كېيىن، قاغان گەپنىڭ تېمىسىنى يۆتكىدى:

— تولا گەپدانلىق قىلما، سېنى توققۇز ياشتا ئايغاچچىلىق قىلالمايدۇ دەپمۇ تۇرايلى، ئەمىسە، چوڭ بولغاندا ئوردۇبالىقتىن ئون بىر ئاي يوقاپ كېتىپ زادى نەگە باردىڭ؟ — سورىدى قاغان توقماقنىڭ يوغىنىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ.

قاغان بۇ سوئال بىلەن ياغلاقارغا تۇتقۇن قىلىنىشىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەرگەندەك بولدى. ئۆز گۇناھىنى بىلەلمەي، زەردىگۈش بولغان ياغلاقار مەغرۇرانە جاۋاب بەردى:

— قاغان ئالىيلىرىنىڭ يېقىردەك ئەرزىمەس بىر كىچىك مېڭبا.

شىنىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلغىنىغا تۈمەنىڭ مەرتەم ھەشقاللا، بىراق،
راست گېپىمنى ئېيتاي دەيمەنۇ، قاغان ئالدىدا ئۇششاق-چۈششەك
ئىشلارنى تىلغا ئېلىپ يۈرۈشتىن قورۇنمەن...

— نېمە بولسا، شۇنى دە، گەپ يورغىلىتىپ كۆز بويىمەن دېمە!
ياغلاقار گەدىنىنى سىلاپ، يەز ئاستىدىن ئەتراپىدىكىلەرگە بىرمۇ-
بىر قاراپ چىقىپ نېمىشقىدۇر ئوڭايسىزلانغاندەك قىياپەتتە دېدى:
— راستىنى ئېيتاي، ئاستانىغا ئۆيلەنگىلى باردىم.

— كىمدىن ئىجازەت ئالدىڭ؟

— ئەمىرلەشكەرگە تەۋە بولغاندىكىن، ئەمىرلەشكەر جانابلىرىدىن
ئىجازەت ئالدىم.

— ھە؟ ئەمىرلەشكەرنىڭمۇ كۆزىنى بويىسەن-دە ئەبلەخ؟! —
قاغان ئۈندىمەي تۇرغان قۇتلۇققا قاراپ ھومىيۋالدى، تەختتىن چۈ-
شۈپ، قولىنى ياغلاقارغا چىنىدى ۋە دېدى، — قېنى ئېيت، قاغان
ئالدىدا يالغان ئېيتقۇچىنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدۇ؟
— بېشى كېسىلىدۇ، ئالىلىرى.

— ئەمەس، چوڭ ئوردىغا ئۆكتە قويقان ئاسىي جۇسغا ئاستىر-
تىن 400 تۇياق ئات ئايرىپ بەرگىنىڭنى نېمىشقا دېمەيسەن؟ قارىغاندا
سېنى سەگىتىپ قويىمسا بولمايدىغان ئوخشايدۇ، ئەدەپلەر بۇ بىنۇ-
موس ئايغاچچىنى!

قاغاننىڭ گېپى مىسالى بىر شامال بولۇپ، قۇتلۇقنىڭ مېڭىسىنى
غۇۋالاشتۇرۇپ تۇرغان ئىس-تۈتەكلەرنى قوغلاپ سۈر-توقاي قىلىۋەت-
تى. ياغلاقارنىڭ ئاسىيلار ۋە ئاسىيلارنىڭ ئىلكىدىكى نۇرغۇن قۇرئان
ئاتلىرى ئۈستىدە سۆزلەپ بەرگىنىنى يادىغا ئېلىپ، كىملىرىدۇر سادىر
قىلغان بۇ گۇناھنىڭ ئەمدى ياغلاقارغا دۆڭگەلگىنىدىن خېلىلا چۆچۈپ
قالدى. ئۇنى چۆچۈتكىنى بۇلا ئەمەس، بەلكى بۇ تۆھمەتنى توقۇپ
چىققان مەلۇم بەتئىيەت ۋە قاغاننىڭ بۇ بەتئىيەتكە ئىشەنگىنى بولدى.

قۇتلۇقنىڭ قاغاننىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىپ، «بۇ تۆھمەت» دەپ
 ۋارقىرىغۇسى كەلدى، ياغلاقارنىڭ تۆھپىسىنى ئاشكارىلاپ، ئۇنى ياخ-
 شلىققا ياخشىلىق بىلەن جاۋاب بېرىشكە كۆندۈرمەكچى بولدى:
 — ئەمىرلەشكەر قۇتلۇق سانغۇن قاغان ئالىيلىرىدىن ئىجازەت
 سورايدۇ!

— ئوتنى كىم تۇتسا شۇنىڭ قولى كۆيىدۇ، گۇناھكار كىم بولسا
 ھېسابىنى شۇ بېرىدۇ...

قۇتلۇق قايتا-قايتا ئىجازەت سورىدى، نېمە سەۋەبتىندۇر، قاغان
 ئۇنىڭغا ئىجازەت بەرمىدى. قاغان ئىجازەتقۇ بېرەر، بەرمىسە، زورلۇق
 بىلەن تارتىپمۇ ئالار، براق، ئىجازەت ئالسا، ئۇ يەنە نېمىمۇ دېيەلەر؟
 گۇناھكارنىڭ كىملىكىنى بىلمىسە، يا تۆھمەتخورنىڭ ئېتىنى ئېيتىپ
 بېرەلمىسە، ئۇنىڭ گېپىگە يەنە كىملىرىمۇ ئىشىنەر؟ تۆھپىسىنى ئاشكارىد-
 لاش ئارقىلىق ياغلاقارنى قۇتقۇزماقچى بولسۇچۇ؟

ئۇنىڭچە، ئۇ ئۆز ئويىنى قاغاندىن سىر تۇتۇپ، ياغلاقارنى
 ئاستانىگە يولغا سالغان چېغىدىلا بۇ ئىش ئاشكارىلاپ بولمايدىغان بىر
 مەخپىيەتلىككە ئايلانغانىدى، تاغىسىنىڭ قىلغان-ئەتكەنلىرىدىن خەۋەر
 تاپقاچقىلا ئانچە-مۇنچە ھەق گەپلەرنى قىلغان بىلەن، تۇنباغا ئاتتىن
 چۈشسە، ئۈزەڭگىدىن چۈشمەيتتى، ئابروينى ئاياپ، ئاستانىگە ئاۋ-
 ۋال ئەلچى ئەۋەتىشكە ئەلۋەتتە قوشۇلمايتتى. براق، سۇلالە بىلەن
 يارىشىدىغان چوڭ ئىشنى ئارقىغا سۈرۈپ بولمايتتى، ئەگەر بىرەر ئادەم
 ئارىغا چۈشمىسە، ھېچكىم ھېچكىمگە ئەلچى ئەۋەتمەيتتى - دە، بۇنىڭ
 زىيىنىنى ئىككى تەرەپ ئوخشاشلا تارتاتتى. شۇ سەۋەبتىن، قۇتلۇقلار
 ياخشى ئىشىنىمۇ مەخپىي قىلىشقا، تۆھپىنىمۇ پىنھان تۇتۇشقا مەجبۇر
 بولغانىدى.

قاغاننىڭ پەرمانىسىز قىل تەۋرىمەيدىغان، قاغان تەڭرىدەك ئۇلۇغ
 سانلىدىغان بۇ ئەلدە، قاغاننىڭ پەرمانىسىز قىلىنغان ئىش بەربىر

يامان ئىش دەپ قارىلاتتى-دە، قاغاننىڭ غەزىپىگە دۇچ كەلمەي قالمايتتى. ياغلارنى قۇتقۇزىدىغان ئەڭ ئەپچىل چارە ياغلارنىڭ تۆھپىسىدە. نى ئاشكارىلاش ئەمەس، بەلكى سەۋر قىلىش، ئامال بار گۇناھنى ياغلارغا دۆڭگەپ قويغان چوڭ تۆھمەتخورنى، ھەقىقىي گۇناھكارنى تېپىپ چىقىپ چاۋىسىنى چىتقا يېيىش ئىدى.

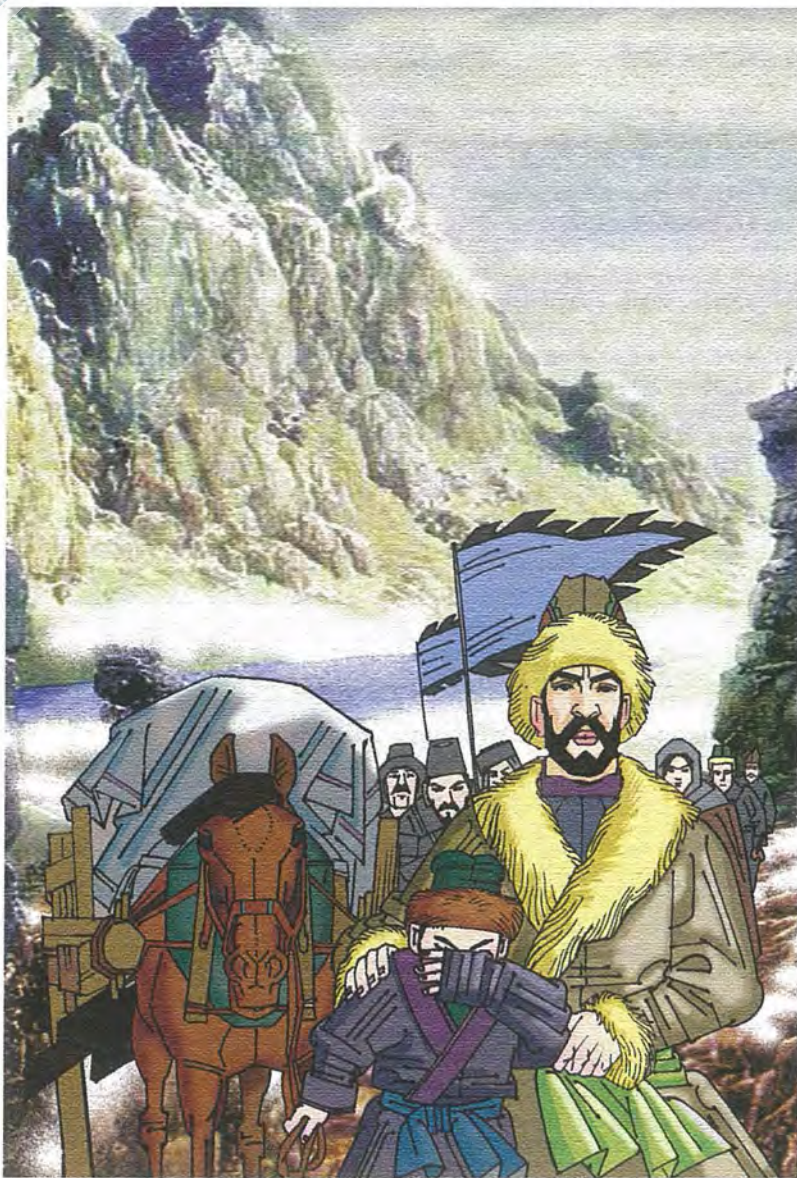
«ئۇنداقتا، ئاسىيلارغا مەدەت بەرگەن، قىلغۇلۇقنى ئۆزى قىلىپ، ياغلارغا تۆھمەت ئارتقان زادى كىم؟ ياغلارنى پايلاپ يۈرۈپ، قاغانغا چاققان زادى كىم؟...»

قاغاننىڭ غەزىپى — تەڭرىنىڭ غەزىپى، قاغاننىڭ پەرمىنى — تەڭرىنىڭ پەرمىنى. قاغان «ئۈنۈش قامچا ئۇرۇڭلار» دەپ ھۆكۈم قىلدى، قامچا كۆتۈرگەن ئىككى قورۇقچى ئالغانلىرىغا تۈكۈرگەن پىتى يۈگۈرۈپ كەلدى-دە، ياغلارغا قارا- قويۇق قامچا ئۇرغىلى تۇردى. — بىر... ئىككى... ئۈچ...

قامچا ئۇرۇلۇپ ئونغا بارمايلا، ياغلارنىڭ كالتە جۈۋىسى خۇددى ئاتقان يۇڭدەك تىتما-تىتما بولۇپ، ھەر تەرەپكە ئۇچۇشقىلى تۇردى. جۇۋا تېشىلىپ بۆز كۆڭلىكى، كۆڭلەك تېشىلىپ، دۈمبە تېرىسى كۆرۈنۈپ قالدى. ئارقىدىنلا قامچە ئىزىدىن قان سىرغىپ چىقتى. چار يىلاندىك سويلاۋاتقان قانلىق قامچا ياغلارنىڭ دۈمبىسىگە ئەمەس، بەلكى يۈرەك يېغىشىغا تېگىۋاتقاندىكى ئازابلانغان قۇتلۇق سانغۇن بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىغاچ، ئىختىيارسىز كۆزلىرىنى يۇمۇ-ۋالدى.

ياغلار چىددى، بىر ئېغىزمۇ پەرياد سالماقتا يوق، بىر قىسىملا كۈلۈمسىرەپ، قاغاندىن زادىلا كۆز ئۈزۈلمىدى. قاغان ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن زېرىكتىمۇ ياكى چاچراپ تۇرغان قىزىل قاننى كۆرگۈسى كەلمىدىمۇ، تەتۈر قارۋېلىپ ۋارقىردى:

— ئەبلەخلەر، ئۇ دېسە شۇنچە قاتتىق ئۇرامسەن، ئۇ ئۆلۈپ

قالسا، تابغاچلارغا كىمنى تاپشۇرىمەن؟...

نەچچە كۈندىن بېرى ئوچۇق تۇرغان شەھەر ھاۋاسى بۈگۈن تاڭ ئاتارغا يېقىن تۇيۇقسىز ئۆزگىرىپ قالدى. كۈنچىقىشتىن كۈن بىلەن بىللە بېسىپ كەلگەن قېلىن بۇلۇت ھەش-پەش دېگۈچە ئاسمان-نى قاپلاپ، ئۇيۇق يۈزىنى خىرەلەشتۈردى. كۈنپېتىشتا يۇرت قورۇق-چىسىدەك كېرىلىپ تۇرغان مۇقەددەس ئۆتۈكەنمۇ قېنىق پەردە ئارقى-سىغا ئۆزىنى ئالدى. شەھەر ۋە شەھەر سىرتىنى قاپلاپ كەتكەن قېلىن قار بىر قەۋەت كۈل چېچىلغاندەك ئاستا-ئاستا سۇسلىشىشقا باشلىدى. ئۆز قۇياشنى يوقانقىنى ئۈچۈن، ئاسمان ھازىردا ئىدى. ئۆز ئامرىدىن ئايرىلغىنى ئۈچۈن، قۇتلۇق ماتەمدار ئىدى. قۇتلۇق ۋە قۇتلۇقنىڭ بالىلىرى، چۆرە-چاكارلىرى ۋە يېقىن-يورۇقلىرىدىن بولۇپ 90 چە كىشى يوپۇق يېپىلغان ئاق ھارۋىنىڭ كەينىدىن خۇددى تۇرنىلاردەك ئۇزۇن سەپ تۈزگەندى. ئۆلگۈچىنىڭ ئەجداد ئېتىقادى ئۈچۈنلا چىلاپ كېلىنگەن ئونلاپ ياخشى مېيىت ھارۋىسىنى چۆرگە-لەپ ساما سالاتتى، دۇرۇت ئوقۇپ، داپ چالاتتى. قۇتلۇقنىڭ بالىلىرى ئانىسىدىن ئايرىلغان يېتىم بوتىلاقتەك بوزلايتتى، ئانىسىنى قىچقىراتتى، ئۇنى قارىسا كۆزى، چاقىرسا ئۇنى يەتمەيدىغان يىراق بىر يۇرتقا ئېلىپ كېتىۋاتقاندەك، تاۋۇتقا ئېسىلاتتى، پەرۋانىدەك ئۆزىنى ئۇراتتى.

ھازىردا قۇتلۇق قارا جەندە ۋە قارا كۇلاھ كىيىپ، بېلىنى قارا شوپىندا باغلاپ، بىر قولى بىلەن تاۋۇتنى تۇتۇپ ئېغىر قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتاتتى. چېكىسىنى، قاپلاپ كەتكەن يېرىقلاردىن تارام-تارام قان ئاقاتتى.

ئۇ ئامراق سىڭلىسى ئۈچۈنمۇ، ۋاپادار خوتۇنى ئۈچۈنمۇ ئىككى كىشىلىك ھەسرەت چېكىپ ئۇنى بوغۇلدى. «ئەگەر لەشكەرگاھقا كەتمىگەن بولسام، ئۇ ئاغرىماس ئىدى، ئەتىگىنى ئوردىغا بارمىغان بولسام ئۆلۈپ قالماس ئىدى» دەپ ئۆزىنى ئەيىبلىدى، شۇ ئاچچىقىدا

قاغانغا ھازا خەۋىرىمۇ يەتكۈزىدى، ماتەمگىمۇ چىلىمىدى.
ئەمدى ئۇ تاۋۇت يېنىدا گۇناھى مەڭگۈگە ساقىت بولمايدىغان
مەھكۇم گۇناھكار دەك باش ئېگىپ ماڭغىنى ماڭغانىدى. پۇشايما نلىق
توۋا، نادامەتلىك ئىستىغپار ئۇنى باش ئېگىشكە، ۋىجدان ئازابىنى
يەڭگىلەتتىشكە مەجبۇر قىلاتتى.

ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى. يىغا-زارە بىلەن شەھەر قوۋۇقىدىن چىقىپ
كەلگەن ھازىدار قوشۇن ئۆتۈكەن ئېتىكىنى كۆزلەپ، ئاستا قەدەملەر
بىلەن ئالغا سۈرۈلەپ كەتتى. ئۇلار قېلىن قار ئاستىدا كۆمۈلۈپ
ياتقان تەڭرىقاغان يولىنى كېسىپ ئۆتمەكچى بولۇۋىدى، شۇ يولدىن
بىر مەھبۇس ھارۋىسى كېلىپ قالدى ۋە بىر پەستىلا ھازىدارلار قېشىغا
يېتىپ كەلدى.

قۇتلۇق قەدىمىنى ئاستىلاتتى، نېمىشقىدۇر مېيىت ھارۋىسىنىمۇ
توخناتتى، كۆڭلى بىرەر نەرسىنى تۇيۇپ قالدىمۇ، ياكى بۇ ھارۋا
كۆزىگە باشقىچىرەك كۆرۈندىمۇ، قەپەس ئىچىگە زەن سالىدى.

ئۇ پۇتنىڭ ئۇچى بىلەن دىڭگىيىپ، مەھبوس قەپەسىگە قاراپلا
ياغلاقارنىڭ تونۇش قۇلاقچىسىنى كۆرۈپ قالدى-دە، توۋلاپ تاشلىدى:

— ئىنىم ياغلاقار...

ياغلاقارنىڭ قۇلاقچىلىق بېشى قەپەز ئۈستىدىن چىقىپ تۇراتتى،
قولى كىشەنلەنگەن، ئاياغلىرى قېلىن پىيما ئۈستىدىن مەھكەم چېتىلغا-
ندى، تۇرقىدىن ئىككى قات جۇۋا كىيىۋالغاندەك قىلاتتى. ئەمما،
ئۇنىڭ قايقارا يۇمىلاق كۆزلىرىدىن ئەركىن چاغلىرىدىكىدەك ئوت
چاقناپ تۇراتتى، تەبىئىي خاتىرجەملىك ئەكس ئېتەتتى.

— ياغلاقار ئىنىم...

قۇتلۇق قورۇقچىلارنىڭ ۋە ئوزۇق-تۈلۈك ئارتىلغان قېچىرلارنىڭ
كۆپلۈكىگە قاراپلا قاغاننىڭ ھېلىقى سۆزىنى ئېسىگە ئالدى. ئويلىدىكى،
قاغان ياغلاقارنى ئاسىيىلارنىڭ شېرىكى ۋە ئات ئوغرىسى قاتارىدا ئوردا

ئەلچىلىرىگە تاپشۇرۇپ بەرگەندى. «بالا كەلسە قوش كەپتۇ» دېگەن-
دەك، نەس باسقان بۇ ئىككى كۈن ئىچىدىلا قۇتلۇق ئەڭ يېقىن
ئىككى ئادىمىدىن ئايرىلىۋاتاتتى. ئۇ:

— ئاھ تەڭرى، كەلگۈلۈكنىڭ ھەممىسى ماڭلا كېلەمدۇ؟ —
دەپ پىغانلىق ئاھ ئۇردى، كەدىرەنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر بەرمەكچى
بولغاندەك، مېيىت ھارۋىسىغا قاراپ قويۇپ، يىغلامسىرىدى.
— ئاكا، خەنجىرىڭنى چىقىرىپ، چېكەمنى تىلشەت، — دېدى،
قۇتلۇقنىڭ ئىماسىدىن ۋە مېيىت ھارۋىسىدىن ھەممىنى چۈشەنگەن
ياغلاقار.

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلىش قارارىغا كەلدى.
ئەگەر ئۇنىڭ چېكىسى تىلىنسا، ئۇزۇن يول ۋە قاتتىق سوغۇقتا يارا
ئىزى شەلۋەرەپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ھاياتغا خەۋپ يەتمەيدۇ
دېگىلىمۇ بولمايتتى. قۇتلۇق دەرھال بىر باھانە تاپتى ۋە:
— كۆڭلۈڭ ئاچاڭغا تېگىل بولدى، سىلەردە ئۇنداق ئادەت
بولمىغاندىكىن چېكەڭنى تىلىپ مائەم تۇتۇشۇڭنىڭ ھاجىتى يوق، —
دېدى ئۆزىگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ.

ياغلاقار بۇ گەپنى ئاڭلاپ، قۇتلۇقتىن قاتتىق بىر تەستەك يېگەن-
دەك بىئارام بولدى. زەنجىرلەنگەن پۈتى بىلەن يەرگە تەپتى، قوللىرى-
نى بوشتىشقا ئۇرۇنۇپ كۆردى، لېكىن ھېچبىر ئامال قىلالىدى.
ئاخىرى، مەھبۇس قەپسىنىڭ يان ياغىچىغا شۇنداق بىر ئۇسۇۋىدى،
پېشانىسى يېرىلدى، يېرىقتىن ئېقىپ چىققان قىپقىزىل قان قاشلىرىنىڭ
ئارىسىدىن ئۆتۈپ، كۆزلىرىگە ساقىدى. ئۇ ھاك-ئاڭ قالغان قۇتلۇققا،
ئاندىن مېيىت ھارۋىسىغا قاراپ «ئەلۋىدا ئاچا» دېدى - دە، قورۇقچى-
لارغا:

— ئەمدى ھارۋاڭنى ھەيدە! — دەپ ۋارقىردى .

26. قاغاننىڭ ئۆيلەنگۈسى بار

قۇتلۇق كەدبەرنىڭ ئۆلۈمىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئۆزىتىپ، نەزىر - چىراغ ئىشلىرىنى جايىدا بېسىقتۇرۇۋېلىۋىدى، سۇنغان دىلى ئانچە-مۇنچە تەسكىن تېپىپ قالغاندەك بولدى. بىمەزگىل يۈز بەرگەن مۇئەللەق قازا تۈپەيلى، روھىي دۇنياسىدا پەيدا بولغان غايەت زور بوشلۇقنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تولدۇرۇشقا ۋە يۈرەك يارىسىنى سەللىمازا ساقايتىشقا ئىمكان بولمىسىمۇ، قىسمەتكە تەن بېرىپ، ھازا ئىسكەنجىسىدىن خېلى تېزلا قۇتۇلۇپ چىقتى.

«كەدبەرنى كۆك تەڭرىنىڭ ئۆزى ئاپىرىدە قىلدى، يورۇقلۇق ئالمىگىمۇ ئۆزى ئېلىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى كۆك ئىلاھنىڭ شەپقىتىگە نائىل بولۇپ، پەرىشتىلەرچە كۈن كەچۈرەر، ۋاپاسىز ئېرىنىڭ يولىغا تەلپۈرۈپ، پانىي ئالەمنىڭ جاپاسىنى تارتىپ يۈرمەس. بىراق، يېتىم ياغلاقارچۇ؟ ئۇمۇ تەڭرىنىڭ ھۆكۈمى بىلەن كەدبەردەك كېتىپ قالغان بولسا ئىدى، «قازاغا رىزا» دېمەكتىن ئۆزگە ئامال يوق ئىدى. ئۇ نېمە ئۈچۈن تىرىك تۇرۇپ دوزاخ ئازابىغا مەھكۇم قىلىنىدۇ؟ بۇ دۇنيا ياخشى ئادەملەرگە نېمانچە رەھىمسىزلىك قىلىدۇ؟» دېگەن ئويلا ئۇنىڭ ماتەمدىن ئەمدىلا خالاس بولغان ۋۇجۇدىنى تۆمۈر چىشلىق يامان قۇرتتەك توختاۋسىز غاجلىغىلى تۇردى، خاتىرجەملىكىنى، ئارا-مىنى ۋە مەنىشىنى بىر يوللا يوق قىلدى. ياغلاقارنىڭ مەھبۇس ھارۋىسىدىكى تەقبىلەنگەن يىرتقۇچتەك غەزەپلەنگەن ھالىتى، ئۇۋال

قىلىنغانلار دىلا بولىدىغان ھەممىنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ھەممىدىن بىزار بولىدىغان قورقۇنچلۇق قاراشلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى. «ئىنىڭغا ئۇۋال قىلىنغىنىنى بىلىپ تۇرۇپ، سۈكۈت ساقلىغىنىڭ نېمىسى؟ ئىككىنچى قېتىم ھاياتلىق ئاتا قىلىپ، تۇرمۇش سەھنىسىگە باشلاپ كىرگەن مېھرىبان ئاكام سەن ئەمەسەندىڭ؟ قېنى سەندىكى مېھرىبانلىق؟ قېنى سەندىكى ئادالەتپەرۋەرلىك؟ قېنى سەندىكى تاغنى تالقان قىلالايدىغان ھېسابسىز كۈچ؟...» دېگەن ئاۋاز، قۇلقىدىن كىرىپ، يۈرىكىنى تىترەتمەكتە ئىدى. مانا شۇ ئاۋاز ئۇنى مائەم گىردابىدىن تېزلا قايتۇرۇپ كەلدى، يەنە يېڭى جەڭگاھقا يۈزلەندۈردى. تەتۈر قىسمەت، ئالا نىيەت كىشىلەر بىلەن يەنە بىر نۆۋەت بەل تۇتۇشۇشقا دەۋەت قىلدى.

گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتقاندا، ئۇ ھازىر قاغان دادىسىنىڭ ۋۇجۇ-دېدىن بۇرۇنقى بىر سۆزلۈك، ھەقىقەتچىل ئەمىرلەشكەر دادىسىنىڭ ئىزىنى ئىزدەيتتى. لېكىن، قانداقلا ئىزدىمىسۇن ۋە قايماقتىن نەزەر تاشلىمىسۇن، ئۇ بۇ ئىزنى تاپالمايتتى. ئەمىرلەشكەر دادىسى بىلەن قاغان دادىسى بىر - بىرىدىن يىراقلاپ كېتىۋاتقان ئىككى ئاتلىققا ئوخشايتتى. شۇ سەۋەبتىن يولسا كېرەك، ئۇنىڭ قەلب جامىدا لىقمۇلىق توشۇپ تۇرغان پەرزەنتلىك مۇھەببىتى بەئەينى تۈۋى تۆشۈك سوغغا قاچىلانغان سۈزۈك سۈدەك، ئاز-ئازدىن ئېقىپ، بارغانچە ئازلاپ بارماقتا ئىدى. تۆھمەتخورنى ئاشكارىلاپ، دار ئالدىغا قاراپ قەدەممۇ قەدەم سىلجىپ كېتىۋاتقان ياغلاقارنى قۇتقۇزۇش ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم قېرىنداشلىق بۇرچى ئىدى. ئەمما، ئۇ قاغاندىن ياردەم تەلەپ قىلالمايتتى. ئۇنىڭچە كۆز نۇرى ساختىلىق تۇمانى بىلەن توسۇلۇپ كەتكەن قاغاننى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈش ھازىرچە نەتىجە بەرمەيدىغان بەھۇدە ئۇرۇنۇش بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئۆز - ئۆزىگە ئۈمىد باغلاش، ئۆزى بىلەن بىر

يولدىكىلەرگە تايىنىشلا قۇتلۇقنىڭ قولىدىن كېلىدىغان بىردىنبىر چارە ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ قورالسزلا جەڭ قىلىدىغان يەنە بىر يېڭى جەڭگە ئاتلاندى. ئۇ «تۆھمەتخورنى تېپىپ ھەق-ناھەقنى ئايدىڭلاش-تۈرمىغۇچە ھەرگىز بولدى قىلمايمەن» دەپ قەسەم ئىچتى. دە، پىلەك-نى بويلاپ خەمەك تېپىش ئۈچۈن، توغرىل مىڭباشى بىلەن، بەگبا-رىسنىڭ يېنىغا سوقۇپ قويغان يەنە بىر قورۇقچىنى يادىغا ئالدى. بىراق، ئەۋەتىلگەن مەخپىي چاپارمەنلەر كۆپ ئۆتمەيلا كۆڭۈلسىز بىر خەۋەرنى ئېلىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، توغرىل مىڭباشى بىر يىل بۇرۇن چىقىپ كەتكەنچە لەشكەرگاھتا قايتا كۆرۈنمەپتۇ. ئۇنىڭ بىرەر قەبىلىگە كېتىپ قالغىنى ياكى بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچرىغىنى توغرىسىدا ھېچكىم ھېچ نەرسە ئېيتىپ بېرەلمەيدىكەن. بىراق، خەۋەرلەردە ئېيتىلىشىچە، ھېلىقى نامەلۇم كىشى ھازىر توغرىل مىڭباشىنىڭ ئورنىدا مىڭباشى بولۇپ، بەگبارىسنىڭ لەشكەرگاھىدا ئۆز ئالدىغا دو سۈرۈپ يۈرۈۋاتقانكەن.

يەر-جاھان قاغا قانتىدەك قاراڭغۇ، لەھەتتەك جىمجىت بولغان بىر كېچىسى پەرمانبەردار چاپارمەنلەر ئوغرى مۈشۈكتەك مارىلاپ يۈرۈپ، ھېلىقى نامەلۇم مىڭباشىنى بىر تار كوچىدا يالغۇز ئۇچراتتى - دە، بېشىغا قاپ كىيدۈرۈپ، قۇتلۇقنىڭ ئالدىدا ھازىر قىلدى.

قۇتلۇق گەپ ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا سورىدى:

— قېنى ئېيت، مۇشۇ بىر يىلدىن بۇيان نېمە ئىشلارنى قىل-

دىڭ؟

— ئېيتاي ئەمىر لەشكەر جانابلىرى، تاپشۇرۇقلىرىغا لايىق، غەي-رىي ئىش-غەيرىي ئادەملەرگە كۆز-قۇلاق بولدۇم. ئەگەر دېگەنلىرىدىن تېپىپ كەتكەن بولسام مېنى تەڭرى ئۇرسۇن، تەن - جىسمىغا ۋابا

تېگىپ تىن تارتماي ئۆلەي ...

نامەلۇم كىشىنىڭ ئۇستاتلىق قىلمەن دەپ چاندۇرۇۋاتقىنىنى تۇيۇپ قالغان قۇتلۇق ئۇنىڭ قورسىقىدا جىن بارلىقىغا ئىشەندى، ئەمەل-مەنەسەپ دېسە ئانىسىنى سېتىۋېتىشتىن يانمايدىغان ئادەم ئىكەن-لىكىنى ھېسابقا ئېلىپ، ئالدىغا يەمچۈك تاشلىدى ۋە:

— سەن بىلەن مۆكۈشمەك ئويناشقا ھەپسەلەم يوق. ئېرچۈك باخشىغا پال ئاچقۇزدۇم، ھەممىنى بىلدىم، قىلغان-ئەتكەنلىرىڭنى يو-شۇرىمەن دەپ ئاۋارە بولما، خىزمىتىڭ كۆڭلۈمگە يېقىپ قالسا مەر-ھەستىمگە ئېرىشىپ تۈمەنباشى بولۇپ قالساڭمۇ ئەجەب ئە-مەس، — دېدى.

نامەلۇم كىشى بىردىنلا ئەيۋەشكە كەلدى. قۇتلۇقنىڭ ئايغىغا يېقىلىپ، ئىچ-باغرىنى قويماي تۆكۈپ تاشلىدى.

— جانابلىرى، ئالىيلىرى، مەن ئاسىي شەپقەتلىرىنى ئۇنتۇپتە-مەن، تۇز بەرگەن تۈزلۈققا تۈكۈرۈپتەمەن، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، مەن ھەممىنى دەي، ھەممىنى دەي ...

نامەلۇم كىشىنىڭ ئىقرار قىلىشىچە، ئۇ بەگبارىنىڭ تاراس تېكىنىنى باشلاپ ئوۋغا چىقىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپلا، بۇ ئوۋدا بىر گەپ بار دەپ گۇمان قىلغان، شەھەردىن غىپىدە چىقىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىزىغا چۈشكەن، شاھانە چىدىرغا يېقىنلىشىشقا ئۈلگۈرمەيلا بەگبارى-نىڭ يوشۇرۇن قورۇقچىلىرى تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ قالغان، ئۇنىڭ ئازدۇرۇشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، ياغلاقارنىڭ چوڭ ئاستانىگە يو-رۇپ كەتكىنىنىمۇ ئاشكارىلىۋەتكەن.

- قېنى ئېيتىپ باق، توغرىل مىڭباشىنى تونۇمنىڭ؟
- راست گەپنى قىلسام، ئۇنى بىر-ئىككى قېتىملا كۆرگەنمەن.
- ئۇنى ئاخىرقى قېتىم نەدە كۆرگەندىڭ؟

— كۆرگىنىم يوق... كۆرگىنىم يوق...

نامەلۇم كىشى گەپتىن ئېزىپ دۇدۇقلاشقا باشلىدى، چىرايى تاتىرىپ، ئېگەك گۆشلىرى لىكىلدىدى. بۇ ھال قۇتلۇقنى شوپىھىگە سالىدى. ئۇ قىلىچ سېپىنى شۇنداق سىلىۋىدى، نامەلۇم كىشى يەنە زۇۋانغا كەلدى. ئۇ:

— ئۇنى... ئۇنى ھېلىقى كېچىسى بەگبارس تۈمەنباشنىڭ چىدىرىدا ئاخىرقى قېتىم كۆرگىنىم يادىمدا، ئۇمۇ چىدىر ئەتراپىدا تۇتۇلۇپ قالغان چېغى... — دېدى، تىلىنى چاپناپ. قۇتلۇق يەنە سورىدى:

— كېيىنچۇ؟

— كېيىن ئۇ تۈمەنباشنىڭ ئالدىدا ھەرگىز سىر بەرمىدى، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرمىدى.

— ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟

تۈمەنباشنى قۇللىرىنى چىدىرغا سولاپ قويۇپ، توغرۇل مىڭباشنى ئەپچىقىپ كەتتى.

— نەگە ئەپچىقىپ كەتتى؟

— بىلىمدىم، راستتىنلا بىلىمدىم، ئۇلار بىردەمدىن كېيىن قايتىپ كىرىپ، مېنى ئوردۇبالققا قايتۇرۇۋەتتى.

— نېمىدەپ قايتۇرۇۋەتتى؟

— بۇ ئىشلارنى ھېچكىمگە تىنما، تىنىپ سالىساڭ مىڭباشىمۇ بولالمايسەن، جېنىڭنىمۇ ساقلاپ قالالمايسەن دېدى...

قۇتلۇقنىڭ پەرىزى مانا ئەمدى توغرا بولۇپ چىقتى، ئېنىق ئىسپاتقا ئېرىشەلمىگەن بولسىمۇ، توغرۇل مىڭباشىنى تۇزاققا دەسسەتىپ، ئۇنىڭغا سۇيىقەست ئىشلەتكۈچىنىڭ بەگبارس ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشەندى. پەرىزىچە، يەنە ئاشۇ بەگبارس نامەلۇم كىشىنىڭ ئىقرارىدىن

ياغلاقارنىڭ مۇھىم ئىش بىلەن كېتىۋاتقىنىنى بىلىپ قالغان، ئۇنىڭ كەينىگە ئادەم سېلىپ، ھەربىر قەدىمىنى يېقىندىن كۆزەتكەن. ئاسىي-لارغا ئات سېتىشتەك چوڭ گۇناھنى توپىلاڭ مەزگىلىدە ئاستانىگە بېرىپ كەلگەن ياغلاقارغا ئىتتىرىپلا بىر چالىمدا ئىككى پاختەكنى سوقماقچى بولغان.

«يۈنكۈل قاغانلىقتا قۇرىقان ئاتلىرىنى قاغان بىلەن بەگبارسلا بېقىۋاتسا، قاغان يەنە نېمە ئۈچۈن تۆھمەتكە ئىشىنىدۇ؟ ياغلاقارنى ئات ساتتى دېگەن ئىكەن يەنە نېمىدەپ بۇ گۇناھقا ئۆزىنىمۇ شېرىك قىلمايدۇ؟ ياغلاقاردا بۇنچە كۆپ قۇرىقان ئاتلىرى نېمىش قىلسۇن؟ ئۇنداقتا قاغان نېمىدەپ ھەقىقىي ئات ساتقۇچىنى ئىزدەپ تاپمايدۇ؟ بۇ قاغاننىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىش ئەمەسقۇ»

چوۋۇق يىپتەك گادىرماچ، ئەمما كۆپ كۈچمەيلا ئۇچىنى تاپقىلى بولىدىغان بۇ بىر نەچچە سوئالدىن «ئۇنداقتا، ھەقىقىي ئات ساتقۇچى زادى كىم؟» دېگەن بىر ئاددىي سوئال تۇغۇلاتتى. بۇ ئاددىي سوئال ھەممە تۈگۈننىڭ ئاچقۇچى سۈپىتىدە قۇتلۇقنى ئوبدانلا ئاۋارە قىلىپ تۇراتتى.

بىراق، قۇتلۇق ئىشىنىشتىكى، ئۇنىڭغا قاغان بۇنداق زىل چاغلاردا ئاسىيلارغا ئات بېرىپ، تاڭ ئوردىسىنىڭ چىشىغا تېگىدىغان ئەخمىقانە ئىشلارنى قىلمايتتى. قىلدى دېگەندىمۇ، قاغانلىق نوپۇزغا تايىنىپ ئوچۇق-ئاشكارا قىلىۋېرەتتى. بۇ سودىنى گۇناھ ھېسابلاپ، باشقىلارنى جازالاپمۇ يۈرمەيتتى. بەگبارس، ئىچىدە توڭگۇز قاترايدىغان ئاشۇ بەگبارسلا بۇنداق ئىپلاسلقلارنى قاملاشتۇرۇپ كېتەلەيتتى، ئۇنىڭ بۇ پەسكەش سودىنى پۇل-مال ئۇچۇنلا ئەمەس، بەلكى قورقۇنچلۇق بىر شۇم غەرەز ئۈچۈن قىلغانلىقى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى.

قۇتلۇق جىڭدا توختىغۇدەك ئىسپات تېپىش ئۈچۈن تاراس

تېكىننى چېكىپ بېقىشنىڭ يولىنى قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە تۇنباغا قاغاننىڭ «ھۇزۇرۇمغا كېلىپ كۆرۈنۈش قىلسۇن» دېگەن جىددىي پەرمانىنى تاپشۇرۇۋالدى، قىزىتىلغان تۆمۈر ئۈستىدە يالاڭ ئاياغ ماڭ-غاندەك مېڭىپ ئىچكى ئوردىغا يېتىپ كەلدى.

ھوقۇق-مەنەسەپ شۇنداق بىر نەرسىكى، ئۇ تۈمەن خىل ناز-كە-رەشمىسى بىلەن جەلپكار سەتەڭگە ئوخشايدىكەن، بۇ سەتەڭ ھەممە ئادەمگە قاراپ تەبەسسۇم قىلىدىكەن. ئۇ بولسا يۈز - ئابروي، مال-دۇنيا بولىدىكەن، شوڭمۇ، ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا تەلپۈنىدىكەن، ئىشقى-پىرا-قدا كۆيۈپ-پىشقان مەجنۇنلارغا ئۇ: «ماڭا ئېرىشمەن دېسەڭ، قە-لىچ-نەيزەڭگە تايان، ھىيلە-مىكىرنىڭ كوچىسىغا كىر، گېزى كەلسە دوست-بۇرادىرىڭنىڭ مۇرىسىگە دەسسە...» دەيدىكەن-دە، ئادەملەرنى ھەر كويلارغا سالىدىكەن.

دەرۋەقە، ئادەملەر ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلىدىكەن، قىلغاندىمۇ جان دەپ قىلىدىكەن، كېچە-كېچىلەپ باش قاتۇرۇپ، يىل-يىللاپ ئاۋارە بولىدىكەن. كۈنلەر كېلىپ، بۇ ئىشقىۋاز تەلەي تاۋكاسدا ئۇتۇپ چىققان بىر مەجنۇنغا قاراپ قۇچاق ئاچىدىكەن-دە، ھوقۇق-مەنەسەپ تاجىنى كىيدۈرۈپ، ئۇنى باشقىلاردىن ئەزىز، ئۆزگىلەردىن ئۈستۈن قىلىدىكەن.

بىراق، گۈلنىڭ تىكىنى، ھەسەلنىڭ ھەرىسى بارلىقى بۇ تاجىدار-لارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيدىكەن. ھوقۇق سەتگىنىڭ گۈلىنى ئۈزگەن-دە ئۇنىڭ تىكىنىنى كۆرمەيدىكەن. ھەسلىنى تېتىغاندا ھەرىسىنى يادىدىن چىقىرىدىكەن، ياكى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ كۆرمەسكە سالىدىكەن. قاچانكى بىر كۈنلەر كېلىپ، گۈل سۇلۇپ تىكەن، ھەسەل خوراپ ھەرە قالغاندا تاج ئىگىسىگە ھەمراھ بولىدىغىنى پەقەت ھەسرەت بىلەن نادامەتلا بولىدىكەن.

ھالبۇكى، ئىتىلىگەن سەتىگىنىڭ نەزىرىدىن ئۆتۈپ، سەلتەنەت-لىك تاج كىيگەن، تەڭرىنىڭكىدەك ئابروي تېپىپ، تەڭرىلەرچە ھۆكۈم سۈرگەن تۇنباغامۇ بۇ كۈنلەردە گۈللىرى قۇرۇپ، قارقۇيۇق تىكەن باسقان باياۋاندا ھارغىن مۇساپىردەك دەلدۈگۈنمەكتە ئىدى.

دەرھەققەت، ئۇ ئاشۇ باياۋانغا كىرىپ كەلگەندىن بۇيان تاپىنغا كۆپ قېتىملاپ تىكەن پاتتى، يەتتە ئەزاسىنىڭ ئۈچ-تۆتتىگە ھەسەل ھەرىسى نەشتە سالدى. 50 ياشتىن ئۆتە-ئۆتمەي، چاچ-ساقىلى تامام ئاقىرىپ، كۆزلىرىدىن نۇر قاچتى، قەددى ئېگىلىپ، پېشانىسىگە قورۇق چۈشتى، قاپاقلىرى ساڭگىلاپ، قىزغۇچ چىرايى بەئەينى سوقۇم گۆش-تەك قارىيىپ كەتتى.

قاغان ئىچ-ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان كالتە يۆتەلنى مىڭ تەسلىكتە بېسىپ تۇرۇپ مەلۇماتچىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى، شۇۋاق-لىقتەك ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى سۈرتۈۋەتكەندىن كېيىن پەگا-دىلا ئۆرە تۇرغان قۇتلۇققا قارىۋىدى، قۇتلۇق دىۋان قائىدىسىنى خالار-خالماسى بەجا كەلتۈردى:

— ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئۇلۇغ قاغانغا سالام، مۇبارەك تەنلىرى كۆك تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئەبەدىلەبەد ساق-ساغلام بول-غاي ...

قۇتلۇق تەخت ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىشكە تەرەددۇت قىلىۋىدى، چىڭقىلىۋېرىپ يۈزى كۆپكەن، ھەرە تارتقاندىك ھاسىراۋاتقان قاغان ئوڭ قولىنى ئالدىغا سوزۇپ، بوغۇملىرى قېتىپ كەتكەن بارماق-لىرىنى بىلىنەر-بىلىنمەس قىمىراتتى ۋە:

— نېمانچە تولا ئەدەپ-قائىدە بۇ، تولا ئېگىلىپ، تىزلىنىپ يۈرمەي چاپسانراق يېنىمغا كەل ئوغلۇم، — دېدى، سەل خىرقىراپ. «ئوغلۇم؟» — ئوغلۇل دېگەن نېمە ئۇ؟ دۇرۇس، ئوغلۇم دېگەن

بۇ مۇقەددەس سۆز ئاتلارنىڭ ئۆز پۇشتىغا قىلىدىغان مۇھەببەتلىك خىتابى، قېنىنىڭ جەۋھىرى، نەسلىنىڭ داۋامىغا بولغان ئېتىراپلىق چاقىرىشى ئەمەسمۇ؟ بۇ خىتابنىڭ تېگىگە قانچىلىك ئەركەكلىك، قانچىلىك مەردانلىق ۋە قانچىلىك مەسئۇلىيەت يوشۇرۇنغان-ھە؟

«ئوغلۇم» دېگەن سۆز قارىماققا بوغۇز يېرىپ چىققان بىر دەقەم-لىك ئاددىي نەپەس، بىر قارىماققا بىر ئۇچى يۈرەككە، بىر ئۇچى ۋىجدانغا تۇتىشىدىغان، ۋەزنى ئېگىز تاغدىن كەم تۇرمايدىغان، تەپتى ئېغىزنى كۆيدۈرىدىغان بىر ئوتلۇق نەپەس!

«ئەجەب ئىش، قاغان نېمە ئۈچۈن ئۆزىگە ئىزا تارتماي «ئوغلۇم» دەپ خىتاب قىلىدىكەن؟ «ئوغلۇم» دېگەن بۇ سۆزنىڭ ۋەزنىنى بىلمەم-دىكىنبا؟»

دۇرۇس، ئۇ ئۇنىڭ ئوغلى، ئۇنىڭ قېنىدىن، ۋۇجۇدىدىن تۆرە-لىككەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭ ئوغلى، باش ئۈستىدىكى كۆك تەڭرى، ئاياغ ئاستىدىكى قوڭۇر تۇپراق بۇ قىيامەتلىك ھەقىقەتكە گۇۋاھلىق بېرىپ تۇرغان يەردە، قان ۋە ۋۇجۇد بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى؟

ئاغزىدىن ئانا سۈتى پۇراپ تۇرغىنىغا قارىماي گەدىنى چوڭ، غۇرۇرى كۈچلۈك چوڭ بولغان قۇتلۇق ئۇنىڭ ئاتلارچە غەمخورلۇقى-نى، ياق، ئاتلارچە مۇھەببىتىنى چىن كۆڭلىدىن ئېتىراپ قىلغاچقا، قاغاننى ئۆز ۋاقتىدىنلا «ئانا» دەپ ئاتىدى ۋە «ئانا» دەپ چوڭ بولدى. قۇتلۇق ئۇنى «ئانا» دەپ ئاتىغانىكەن، ئۇ قۇتلۇقنى «ئوغلۇم» دېسە نېمە بولۇپتۇ؟ ئەگەر بۇ ئىلگىرىكى كۈنلەر بولسىدى، بۇ بىر كەلىمە سۆز قۇتلۇقنىڭ سەبىي قەلبىدە ئالەمشۇمۇل ئىپتىخار قوزغاپ، قەلب دېڭىزىنى كارامەت بىر تەرزىدە داۋالغۇنۇۋېتەر، شامالدىك ئۇچۇپ بېرىپ ئاتىسىنىڭ ئاتەشتەك ئىللىق قۇچىقىغا تاشلىنار ۋە يىرىك ساقلىنى

ئويىناپ، يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ قوزچاقتەك ئەركىلەر ئىدى. ئەمدىچۇ؟ قاغان ئۆزىگە يەنىلا «ئوغلۇم» دەپ خىتاب قىلىۋاتىدۇ. ئەمما بۇ خىتاب ئۇنىڭغا كىچىك چاغلاردىكىدەك جازىدار، پاساھەتلىك بولۇپ ئاڭلانمايدۇ، بۇ سۆزنىڭ ۋەزىنىدە ئەمدى ئۇنداق ھېكمەت يوق، بۇ سېھىر ۋە بۇ ھېكمەت «ئوغلۇم» دەپ خىتاب قىلىۋاتقان ئاشۇ قاغاننىڭ ھۆكۈمى بىلەن تۆھمەت ئىسكەنجىسىگە مەھكۇم قىلىنغان بىگۇناھ ياغلاقلار بىلەن بىللە غايىب بولغان، غايىب بولمىدى دېگەندىمۇ ئۇ بۈگۈن تۇمان ئارىسىدىكى ھىلال ئايدەك، ياكى مائىسىرىغان جىن چىراغىدەك غۇۋالاشقان ...

قاغان قۇتلۇقنىڭ زىيان تارتقان دۇكانداردەك دومىسىيىپ، تۇرغان يېرىدە ئۇيۇپ قالغىنىغا سەل ئەجەبلەندى، ئادىتى بويىچە بارماقلىرىدىن ئۇنىڭ ئۇچىنى ئىلمەك قىلىپ رەققاسلارنىڭكىدەك مىدىرلاتتى.

— بۈگۈن ساڭا نېمە بولدى ئەمىرلەشكەر؟ — دېدى قاغان خاپا بولغان ھالدا چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — ئوغلۇم دېسەم بىر ئېغىزىمۇ مۇرەپ قويمايسەن، ئەمدى مەن ئوغلۇمغا ئەمەس، بەلكى ئەمىرلەشكەرگە بۇيرۇق قىلىشقا مەجبۇرمەن. ئالدىمغا كەل!

تەنە بىلەن سۇغۇرۇلغان بۇ تىكەنلىك سۆز قۇتلۇقنى خۇددى كىچىككۈلغا چۆمۈلدۈرگەندەك سەگىتىپ قويدى، ئۆزىنىڭ بىر تەڭرىزادىدەك نىڭ ھۇزۇرىدا تۇرغىنىنى دەرھال يادىغا ئالدى - دە، ئۇنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ تەخت ئالدىغا كېلىپ قول قوشۇشۇرۇپ قاراپ تۇردى. قاغان قۇتلۇقنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلىمىغاندەك، كۆز ئالدىغا كەلگىنىنى تۇيىمىغاندەك، تومۇرلىرى كۆك تاناپتەك بۆرتۈپ چىققان كەڭ ئالدىقانىلىرىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويغىنىچە جىمجىت ئولتۇراتتى. ھېلىمەم خىرە يۇلتۇزدەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى تەخت ئالدىدىكى ئۇدۇن زىلچىسىنىڭ قايسىبىر گۈلگە قالدغانىدى. بۇ گۈلدىن ئەندىزە

ئېلىۋالماقچى بولغان ئۇستا خالۋاپتەك ياكى بۇ گۈلنى قانغۇچە تاماشا قىلىۋالماقچى بولغاندەك، كىرىك قېقىشقىمۇ رايى بارمايتتى. پەقەت ھېقىق كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكلەر پارقراپ تۇرغان بارماقلىرىلا تىزلىرى ئۈستىدە قانداقتۇر بىر ئويىناق پەدىگە داپ چەككەندەك، رېتىملىق مىدىرلايتتى.

يۈرەكلەرنى مۇجۇپ تۇرغان بۇ سۈكۈنات قانچە ئۇزاق داۋام قىلىدىكىن، بىر چاغلاردا ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. سۈكۈناتنى تۇنجى بولۇپ بۇزۇۋەتكەن تۇنباغا قاغان قۇتلۇققا چەكچە- يىپ تۇرۇپ سورىدى:

— قېنى، گەپ قىل، كەدىرەنىڭ ئۆلۈمىدىن نېمىدەپ قاغان داداڭنى خەۋەردار قىلمايسەن؟ ...

—

— قېنى مېنىڭ يۈرەك پارەم، قېنى مېنىڭ ۋاپادار قىزىم... ئۆز قىزىغا ماتەم تۇتالمىغان ئاتىغا بۇنداق قاغانلىقنىڭ نېمە كېرىكى؟ ...

قاغانغا تىكىلىپ قاراشقا ھېچكىمنىڭ جۈرئىتى بولمىغاچقا، دىۋان ئەھلى ئۇنىڭ تىترەك ئاۋازىنى ئاڭلىيالىدىيۇ، مۇڭلانغان كۆزلىرىنى، كۆزلىرىدىن تامچىپ ئاققان قانلىق ياشنى كۆرەلمىدى، توققۇز كۆزلۈك ئالتۇن تاج ۋە تاج بىلەن ئېغىرلاشقان بېشىنىڭ ھەسرەت بىلەن چايقالغانلىقىنى تۇيۇپ تۇردى.

قۇتلۇق دادىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ قالدى، ھەتتا ئۆزىنىڭ توغرا قىلمىغىنىنى گەدىنىگە ئالغۇسىمۇ كەلدى. كەدىرە سەكراتقا چۈشكەندە قاغاننىڭ ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن مۇلاقەتتە بولۇۋاتقىنىنى ئېيتىپ، ئۆزىنى ئاقلىماقچى بولدىيۇ، گەپلىرىنى يالماپ يۈتۈۋەتتى. چۈنكى ئۇ بۇ ئۆلۈم ۋە ئۆلۈمگە ئەگىشىپ كەلگەن جىمى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى قايتا

تىلغا ئېلىشنى خالاپ كەتمەيتتى، تىلغا ئالدىمۇ، ئەگىشىپلا ياغلاقارنىڭ تۇتقۇن قىلىنىش ۋەقەسىمۇ ئوتتۇرىغا تاشلانماي قالمايتتى، قۇتلۇقچە، چوڭ ئىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، قەستەن خۇپسەنلىك قىلىۋاتقان قاغان ئالدىدا بۇ ۋەقەنى تىلغا ئېلىش ئۆكۈزنىڭ قۇلىقىغا سانار چالغاندەكلا بىر ئىش ئىدى. «تۈگۈچىنى كىم چەككەن بولسا ئۇنى شۇ يەشسۇن، ۋاقتى كېلىپ ياغلاقارغا ئۇۋال قىلغىنى يادىغا يەتسە، ۋىجدانى قورۇنسا ئەجەب ئەمەس...» دەپ ئويلىدى قۇتلۇق ئۈندىمەي تۇرۇپ. قاغان قۇتلۇق بىلەن گەپ تاللىشىپ ئولتۇرمىدى، بەھۆرمەتلىك قىلىپ، سوئالنى جاۋابسىز قالدۇرغىنىمۇ ئېرەن قىلمىدى. ئاجىز يورۇپ تۇرغان دىۋاننىڭ ئۇيەر - بۇ يېرىگە كۆز يۈگۈرتۈپ يېنىدىلا قول باغلاپ تۇرغان مۇراسىم بېگىنى تەستە ئىلغا قىلىۋالدى-دە، ئۇنىڭغا قول شىلتىپ:

— ھەممىڭلار چىقىڭلار، قاغانىڭلارنى ئەمىرلەشكەر بىلەن يالغۇز قويۇڭلار، — دېدى، بەلغەم قاپلىشىۋاتقان بوغۇزىنى قىرىپ قويۇپ. مۇراسىم بېگىنىڭ ئىشارىتى بىلەن، قاغاننىڭ مۇرىسىگە مۇشتلا-ۋاتقان كېنىزەكلەرمۇ، چوغداننى چۇخچىلاۋاتقان مۇلازىملارمۇ، قورۇق-چى-مەھرەملەرمۇ، باخشى-پېرىخونلارمۇ داردا ماڭغاندەك ئېھتىيات بە-لەن مېڭىپ چىقىپ كېتىشتى، دىۋاندا قاغان ۋە ئۇنىڭ ئەمىرلەشكىرى يالغۇز قېلىشتى.

دىۋاندا يەنە شۇ سۈكۈنات، يۈرەكنى سىقىدىغان، نەپەسنى بوغۇدىغان، نېمىدۇر «پالڭ» قىلىپ ئېتىلىپ كېتىدىغاندەك، قار باسقان ئۆگزىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان قايسىبىر لىم «قارس» قىلىپ سۇنىدىغاندەك تەسىر بېرىدىغان قورقۇنچلۇق سۈكۈنات، ھازىرلا يۈز بېرىدىغان قانداقتۇر يامانلىقتىن ياكى تىنىق ئىچىدىلا زاھىر بولىدىغان ياخشىلىق-تىن بېشارەت بېرىدىغان مىڭ پاتمانلىق ئېغىر سۈكۈ-

نات...

قاغاننىڭ كونا كېسىلى يەنە قوزغالدى. دىۋان ئىچى سۈكۈناتتىن خالاس بولدى. قاغان بىر ھازاغچە قېقىلىپ تۇرۇپ تەختنىڭ يۈزىگە چۈككەن ئېسىلغان پېتى تەسلىكتە ئۆرە بولدى، قۇتلۇقنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ساقال-بۇرۇتنىڭ ئارسىدىن ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان لەۋلىرىدىن نى ئۇنىڭ قۇلقىغا يېقىن ئەپكەلدى ۋە:

— داداڭنىڭ تابغاچ مەلىكىسىگە ئۆيلەنگۈسى بار، — دېدى، دانە-دانە قىلىپ.

— ئاڭلىدىڭمۇ، قاغان داداڭنىڭ تابغاچ مەلىكىسىگە ئۆيلەنگۈسى بار، — دەپ تەكرارلىدى ئۇ قۇتلۇقنىڭ تەئەججۈپلىك كۆزلىرىگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ.

قۇتلۇقنىڭ قۇلاق قالدانلىرى بىرەر شەپپە سەزگەن ئاسلىقلارنىڭ قۇلاقلىرىدەك قىمىرلاپ كەتتى، كۆزىنى غايىتىن كارامەت كۆرگەندەك چىمچىقلىتىپ تۇرۇپ قۇلاق تۈۋىدە ئېگىز قىيادىن قايتىپ كەلگەن ئەكس سادادەك جاراڭلاۋاتقان بۇ سۆزنى ئۆز سۆزىگە ئايلاندۇرۇپ ھەجلىپ باقتى:

« — ھىم، قاغاننىڭ ئۆيلەنگۈسى بار، باشقا بىرسىگە ئەمەس، بەلكى تابغاچ مەلىكىسىگە ئۆيلەنگۈسى بار... ئۆيلەنگۈسى بار... ئۆيلەنگۈسى بار... »

قاغان ئۆز ئىستىكىنى خۇددى «غزالانغۇم بار»، «چاي ئىچكۈم بار» دېگەن سۆزنى ئېيتقاندا تەبىئىي، ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ ئېيتتى، قۇتلۇقنىڭ ئىنكاسىغا ئېتىبار قىلمىغاندەك، بۇرۇلۇپلا ئۆز ئورنىغا قايتتى، گۈنسىز كۆزلىرىنى ئۇدۇل تامدىكى نامەلۇم بىر نۇقتىغا قادا تۇرۇپ تىلاۋەتتە تەكبىر ئوقۇغاندەك ئۇرغۇلۇق قىلىپ دېدى:

— سەن بىلىسەن، تا شۇ كەمگىچە نىكاھىمدا قاتۇن تۇتسىدىم، بىر ئەلدە قاغان بولمىسا بولمايدۇ، قاتۇن بولمىسىمۇ بولمايدۇ، مۇھىمى، چوڭ ئوردىغا كويۇغۇل بولدىغان ئۇبدان پەيتلەر يېتىپ كەلگەندەك قىلىدۇ...

قۇتلۇق قاغاننىڭ تەلپىنى ناھايىتى ئېنىق ئاڭلىدىمۇ، دەماللىققا بىر نېمە دېيىشكە ئالدىرىمىدى. لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ مۇرەككەپ ھېسار-نىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ، تامغا مىنىپ قالغىنىنى بىلىپ ئۈلگۈردى. ئۇنىڭچە، ئۇ مىنىپ تۇرغان تامنىڭ بىر تەرىپىدە كۆپ يىللىق ئارزۇسىغا مۇناسىپ كېلىدىغان، ئەل-يۇرتنى ئاسايىشلىق ۋە باياشاتلىققا باشلاپ بارىدىغان بىر يېڭى يول يېپىلىپ ياتاتتى. بۇ يېڭى يولنىڭ قاغان ئۈچۈن قانچە قېتىملاپ تەۋسىيە قىلىنغىنى ئۇنىڭ يادىدا ئىدى. بۇ مەنىدىن، بۇنداق ئىزگۈ يولغا قەدەم قويغان قاغان ئاتىسى قوش قوللاپ قۇۋۋەتلەشكە ئەرزىيتتى.

بىراق، تامنىڭ ئۇ تەرىپىدە شۈبھە بىلەن تولۇپ تۇرغان، ئوڭ-سولنى ۋە تەگ-تېگىنى كۆرۈپ بولمايدىغان تۇمانلىق بىر دۇنيا خۇددى شەيتان سۈيۈكۈدەك جىمىرلايتتى. بۇ تۇمانلىق دۇنيادا قاغاننىڭ سۆرتى كۆرۈنەتتى، ئوردا ئەلچىلىرىنىڭ تەلەتمۇ خىرە-شىرە كۆرۈنۈپ قالاتتى. قاغان بىلەن ئەلچىلەر ئارىسىدا ئادەم سۈرەتلىك بىر تادان تۈلكە قۇيرۇقىدا بۇت سۆرەپ يۈرەتتى. بۇ تۈلكە باشقا بىرسى ئەمەس، بەلكى تىرىك مەخلۇقاتلارنىڭ ئەڭ يىرگىنچىلىكى — بەگبارس ئىدى.

قارىماققا بۇ بىر توپ كىشى يوشۇرۇنچە سودا قىلىۋاتاتتى. بەگبارس جىمى شۇملۇقلارنى ئىشقا سېلىپ، قاش ئېتىپ ئويۇن ئوينىيىتتى. قاغان ياغلاقلارنى دوغا تىكىپ ئۇنى قۇربانلىق قىلىشقا ۋەدە بېرەتتى. بۇ سادىقلىق، بۇ كەڭ قوللۇقلۇق ئوردا ئەلچىلىرىنى سۆيۈد-

دۈرەتتى. بۇ ئەلچىلەر يانپىشىغا بىر ئۇرۇپلا قانداقتۇر بىر مەلىكىنى ياساپ چىقاتتى ۋە قاغان ئۈچۈن ياتلىق قىلماق بولۇشاتتى. بۇ سوددىن دىن ئۇلار رازى ئىدى. قاغان مەيدىسىنى تۇتۇپ قاققلاپ كۈلەتتى، ئەلچىلەرمۇ كۈلۈپ-كۈلۈپ تېلىقاتتى، بەگبارس كۈچۈكلەنپ شەيتاندىن لارچە دوست تارتاتتى. بىراق، بۇ كۈلۈكلەر ئارىسىغا نەپرەتلىك نىدا ۋە ھەسرەتلىك يىغا ئاۋازى ئارىلاشقاندى. بۇ ئاۋاز ياغلاقارنىڭكىگىمۇ، نامەلۇم مەلىكىنىڭكىگىمۇ ئوخشايتتى ...

— ئۈنچىقىمىساڭمۇ، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىڭنى بىلىپ تۇرۇپتەن- مەن ئوغلۇم، — دېدى قاغان ئوت بىلەن سۇ ئارىسىدا تۇرۇپ خىيالىي ئاۋازلارنى ئاڭلاۋاتقان قۇتلۇقنىڭ پىكىرى يېپىنى ئۈزۈپ، — ئۈنچىقىمىساڭ ئىختىيارىڭ، لېكىن پەرمان شۇكى، ئەلچىلىك ئىشىدىن باش تارتىمەن دېمە، پەيتى كەلگەندە بىلىمگەننى بىلىۋالسىەن، چۈ- شەنمىگەننى چۈشىنىۋالسىەن!

«بارمايمەن دېگەن تۈگمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ» دېگىنى مۇشۇ ئەمەسمۇ، بۇ يىل نېمىدېگەن نەس يىل، ئايالنىڭ تېنى سوۋۇماي تۇرۇپ ياغلاقارنى قارا باسنى، سىرلىق تۈگۈنلەرگە ئەمدىلا قول ئۈزۈپتەن- ۋىدى، پەرمان بىلەن قولى ئۈزۈلدى. ئەمدى ئۇ يەنە بىر مەرتەم سەرسان بولامدۇ؟ چېگىش سىرلار سىر پېتى قالامدۇ؟ خۇددى ئادەم تېپىلمىغاندەك، قاغاننىڭ ئۈزۈنى ئەلچى قىلىپ تاللىۋالغىنىنى دېمەيدىغان؟ ...

شۇ تاپتا، چىقىر كۆزلەردىن چاچراپ چىققان ئۈمىد ئۇچقۇنى تال - تال ئوققا ئايلىنىپ شۇنداق تېز ئۇچاتتىكى، ئۇچۇپ بېرىپ قۇتلۇقنىڭ كۆز قارىچۇقىغا قانىلاتتى. بۇ ئوقلار شۇنچىلىك چىڭ سانجىلغان ئىدىكى، ئاسانلىقچە يۈلۈپ بولمايتتى. قۇتلۇق رازىلىق بەرمىسە، قاغانمۇ ئۇنى يۈلۈپ ئالدىغاندەك قىلمايتتى.

يوللۇق بولسۇن، يولسىز بولسۇن قاغان بەربىر قاغان ئىدى. ئۇنىڭ تەڭرى نامى بىلەن بىللە جاكارلىنىدىغان ھەربىر پەرمانى شۇنداق بىر پەرمان ئىدىكى، ئۇنى ھېچكىم بىرالمائىتى، ھېچكىم بۇزالمائىتى. ئەسرلەشكەر قۇتلۇقمۇ ئاشۇلارنىڭ بىرى ئىدى.

«بۇنداق ئوبدان ئىشتىن نېمىدەپ باش تارتقۇدەكمەن؟»

قۇتلۇق ئەلچىلىك سەپىرىنىڭ ئالدى-كەينىنى بىر قۇر دەڭسەپ كۆرگەندىن كېيىن كەسكىن بىر قارارغا كەلدى، قارارنى قاغانغا بىلدۈرۈپ، ئۇنى قەۋەتلا خۇشال قىلىۋەتتى. ئەلچى بولۇپ قاغان ئۈچۈن، ئەل-يۇرت ئۈچۈن ئانچە-مۇنچە ئوبدان ئىش قىلىپ بەرگەن-نىڭ تېشىدا، چوڭ ئاستانىدە ياغلاقارنى كۆرۈۋېلىشنى، پۇرسەت تاپسا ئامال قىلىپ ئۇنى بىر يوللا ئازاد قىلىۋېلىشنى ھەم كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى. ئىككى ئايلىق جىددىي ھازىرلىقتىن كېيىن، قار-مۇز ئېرىپ يول ئېچىلغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوتتۇز نەچچە مۇلازىم بىلەن ئەللىك تۆگىلىك كارۋاننى باشلاپ، تۆگىلەرگە بەھىساب سوۋغا-تارتۇقلارنى يۈكلەپ، قاغان دادىسىنىڭ سالامنامىسىنى قوينغا سېلىپ، ئۇدۇل چوڭ ئوردىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

27. ئاستانىدىكى كۈنلەر

چوڭ ئاستانىگە ئاتلىق بىر كۈنلۈك مۇساپىدىكى بۇ قەدىمكى بازار بۈگۈن بۆلەكچىلا قىزىپ كەتكەنىدى. بازارنىڭ تار ئەمما تاناپتەك تۈز كوچىلىرى ئايەم تۈسىگە كىرگەن. كوچا ئاغزىدىكى ھەشەمەتلىك زىننەت دەرۋازىسىغا، مۇخ باسقان قىزىل كاھىشلىق ئۆگزىلەرگە، مەھ-

كىمە - قەسرلەرنىڭ، قايناق ئاشپۇزۇللارنىڭ ئىشىك باشلىرىغا قادال -
خان رەڭگارەڭ شايى ئەلەملەر باش يازنىڭ سەلكنى شاملىدا ئاجايىپ
لەرزان لەپىلدەيتتى. ئالدى ئوچۇق كۆڭلەكلەرنى، كەڭ پۇچقاقلق
ئىستانلارنى كىيىپ، بەللىرىگە قىزىل پوتا باغلاپ، بېشىغا قاردەك ئاق
لۆڭگىلەرنى تېڭىۋالغان چاققان يىگىتلەر لاتا ئەجدىھاغا جان كىرگۈ -
زۈپ، باش ئۈستىدە ئويناتماقتا ئىدى. داپ گەردىشىدەك ھالقا بولۇۋې -
لىپ، خۇش كەيىپ چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان ئاۋام ئارىسىدا ئۇچ - تۆنچە
يالغان شىر باش چايقىشىپ تاقلاپ يۈرەتتى. داڧا-دۇمباقلارنىڭ گۈم -
بۈرلەشلىرى، تەبىلبازلارنىڭ داڭگىرلاشلىرى ۋە كاناي-سۇنايلارنىڭ
ئوغلاق مەرىگەندەك سوزۇق ئاۋازى كۈلكە-چاقچاقلار بىلەن بىللە،
يىراق-يىراقلارغا ئۇچۇپ كېتەتتى.

تاڭ دېزۇڭنىڭ پەرمىنى بىلەن توي تەنتەنىسىگە چۆمۈلگەن بۇ
بازار مىسالى ئوتى كۈچلۈك داش قازاندەك پورۇقلايتتى. ئۇيغۇر
ئەلچىسىنىڭ ھۆرمىتىنى دەپ ئالايتەن يېتىپ كەلگەن ئوردا ئەمىرلىرى
بازار تېشىدىكى چوڭ چېدىرلاردا تۇرۇپ ئاقەتسىزلەرچە يولغا قارايتتى.
كەچكى قۇياش كۈنپېتىشقا يانپاشلىدى، يەر-زېمىننىڭ قىزىمى -
سى ياندى. دۈمبۈرلىگەن كولدۇرما ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئۇيغۇر ئەلچىسى -
نىڭ ئۇزۇن كارۋىنى ئۇپۇق سىزىقىدا بوي كۆرسەتتى، كۆپ ئۆتمەيلا
ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

— ئىنىم ياغلاقلار، بۇ سەنمۇ؟ قېنى ئېيتقىن، بۇ ئوڭۇمۇمۇ يا
چۈشۈمۇ؟...

تامدەك ئېڭىز ئاسلىقلارنىڭ ئۈستىدە بەجايىكى تىكلەپ قويغان
قورام تاشتەك مەزمۇت ئولتۇرغان قۇتلۇق سانغۇن قائىدىنى بۇزۇپ،
چېدىر ئالدىغا كېلەر-كەلمەيلا توۋلاپ تاشلىدى. چۈنكى ئۇ ھۆرمىتىگە
قول باغلاپ، «مەرھابا» دەپ توۋلاپ تۇرغان بىر توپ ئوردا ئەمىرلىرى

ئارىسىدا بىر تونۇش چىرايىنى، يەنى ئامان-ئېسەنلىكى نامەلۇم بولغان، كېچە-كۈندۈز ياد ئېتىپ يۈرگەن ياغلار لىگنى كۆرۈپ قالغان، بۇ ئۇچرىشىش ئۇنى ھەم خۇشال قىلغان ھەم كۈپكۈندۈزدە چۈش كۆر-گەندەك ئاجايىپ ھەيرەتتە قالدۇرغانىدى.

ھاياجاندىن كۆزى ياشلانغان قۇتلۇق ياغلارنىڭ ياقىسىنى سىلا-كىيىتى، مۇرىسىدىن مەھكەم قاماللاپ، كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە، قىزىرىپ كەتكەن مەڭزىلىرىگە، مۆجىزىدەك ئامان قالغان بوي-بەستىگە توپىياي قارايتتى، تۇرۇپ - تۇرۇپ باغرىغا باساتتى، قار-يامغۇردەك سوئال ياغدۇراتتى، تۈنۈگۈنى بۈگۈنىگە، بېشى ئايغىغا ئوخشمايدى-غان، ھوش-كالىسىنى گاراڭ قىلغان بىر غەلىتە مۇئەممانىڭ تېگىنى بىلىشكە ئالدىرايتتى.

— ئالدىرىما ئاكا، ئاۋۋال مۇنۇ ئەمىرلەرنىڭ سالامىنى قوبۇل قىل ۋە سالامغا سالام قايتۇر. سەن بىلمەيسەن، بۇ ئەمىرلەر قائىدە-يوسۇننى بەك زىغىرلايدىغان خەق، ئاستانىگە بېرىپ، ئارامخۇدا ئول-تۇرغاندا ئاندىن ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن، — دېدى ياغلار ئۆزىنى باسالمايۋاتقان قۇتلۇقنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ.

زۆرۈر مۇراسىملار تۈگەپ، ئەدەپ-قائىدىلەر جاي-جايىدا ئادا قىلىندى. نەچچە ئون ھۆرمەت قاراۋۇلىنىڭ ھىمايىسىدە يولغا چىققان ئەمىر، ئەلچىلەر بىر كۈنلۈك كالتە سەپەردىن كېيىن چوڭ ئاستانىگە يېتىپ كېلىشتى. ئەدەپ-يوسۇن مەھكىمىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن كاتتا زىياپەتتىن كەيىپى چاغ ھالدا قايتىپ چىققان ئاكا-ئىنىلەر نامى بار بىر چوڭ سارايعا جايلىشىۋالدى.

زىياپەت ئەھلىنىڭ قۇۋۋەتلىگىنىدەك، ئۇيغۇر ئەلچىلىرىنىڭ ئايد-غى ياراشتى، بىر ئايدىن بېرى بىر تامچىمۇ سۇ كۆرمىگەن، مايىسلىرى سولۇپ تۇرغان ئاستانە ئېكىنزارلىقى ئەلچىلەرنىڭ ئايغى تەگكەن

ھامان تامچىلاشقا باشلىغان قارا يامغۇردىن قانغۇچە سۇ ئىچىۋالدى. توختاۋسىز چۈشۈۋاتقان يامغۇر تامچىسى شېغىل چاچقاندەك شاراقلاپ، كېچە جىمجىتلىقىغا تەھدىت سالماقتا ئىدى. كاهشلىق ساراي ئۆگزىسىدىن ئېقىپ چۈشكەن ئېرىق-ئېرىق سۇ خۇددى تاغ شارقىراتمىسىدەك شارقىراپ تۇراتتى. بىراق ئاسماندىن يامغۇر ياغسۇن، ياكى تاش ياغسۇن، ئۆگزىدىن ئېرىق ئاقسۇن ياكى دەريا ئاقسۇن، مۇڭداشقا ئاكا-ئۇكىلارنىڭ سۆھبىتىگە دەخلى قىلالمايتتى.

ئۇلار شاھانە مەپىدىن چۈشۈپ، سارايعا تاقلاپ دېگۈدەك كىرىپ كېلىشتى ۋە تون-قالپاقلىرىنى مۇلازىملارغا تۇتقۇزۇپ كەشتىلىك تەك-يەلەرگە يانپاشلىدى.

ياغلاقارنىڭ ئاغزىنى كۈچلىماقچى بولىدىمۇ، ياكى يامغۇردىن راستىنلا زېرىككەنمۇ، قۇتلۇق تەكپىگە يانپاشلاۋېتىپ گەپ تەشتى. ئۇ:

— يامغۇرى ئەجەبمۇ قاتتىق ياغدىكىنا بۇ ئاستانىنىڭ، — دېدى ۋە ياغلاقارغا «بىر نېمە دېمەمسەن» دېگەن مەنادا قاراپ قويدى. ئۇ ياغلاقاردىن گەپ ئاڭلاشنى خالايتتى، مېڭىسىنى كۈن بويى قوچۇپ چىققان سىرلىق سوراقلار، قىياس-تەخمىنلەر ئۇنى تاقەت كۈچىسىنىڭ چېتىغىچە قىستاپ بېرىپ، سەۋر قاقچىسىنى تاشتۇرماقتا ئىدى.

ئارىدا جىندەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئويلا - ئويلا، گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلىۋالدىمىكىن، ياغلاقار كۈتۈلمىگەن يەردىن ئېغىز ئاچتى:

— ئاكا، سوراپ باقاي، — دېدى ئۇ پىشقان ئادەملەردە بولىدىغان سالماق تەلەپپۈز بىلەن، — قاغانىمىزنىڭ يەتتە ئىقلىمدىكى جىمى قاغانلار ئىچىدىكى ئەڭ ئەقىللىق، ئەڭ زېرەك قاغان ئىكەنلىكىگە

ئىشەنەمسىز؟

قۇتلۇق تەككىيەدىن ئىتتىك ئۆرە بولۇپ، كۆرپە ئۈستىدە بەلچىدە -
لەپ ئولتۇردى، ياغلاقارنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى ئاڭقىرىلمىغاندەك، بىر
ھازاغىچە ھاڭۋېقىپ قالدى.

— ئاكا، دېگىنىمنى ئاڭلاۋاتامسىز؟

ياغلاقار سوئالنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىغاندىن كېيىنلا ئاندىن
ئېسىگە كەلگەن قۇتلۇق:

— بۇرۇن ئىشەنەتتىم، ئۇنى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، ئادەم -
لەرنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى دەپ بىلەتتىم، — دېدى ۋە گېپىنى داۋاملاش -
تۇرغۇسى كەلمىگەندەك جىم بولۇپ قالدى.

— ھازىرچۇ؟ بۈگۈنكى كۈندىچۇ؟

— ھازىر ئۇنىڭ قاغان ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن، قالغىنىنى كۆك
تەڭرىنىڭ ئۆزى بىلىدۇ ...

قۇتلۇقنىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ قالغان ياغلاقار تەككىيەنى تۇلۇق -
چى قوڭغۇز تېزەك سۆرىگەندەك سۆرەپ، ئاكىسىنىڭ يېنىغا ئەپكەلدى.
— مەن ئىشىنىمەن، ئۇنىڭ سىزدىنمۇ، مەندىنمۇ، ئەقىللىق
ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن، — دېۋىدى، بۇ گەپ نېمىشقىدۇر قۇتلۇققا
تەسىر كۆرسەتتى.

— ئاكا، چىرايىڭىز بىر قىسىم بولۇپ كېتىۋاتىدۇغۇ، بۇنداق
چاغدا ساقسىز بولۇپ قالسىڭىز بولمايدۇ جۇمۇ! — دېدى ياغلاقار
قۇتلۇققا چاقچاق ئارىلاش تەنە قىلىپ.

بۇ چەك باسمايۋاتقان سۆھبەت ياغلاقارنى بۆلەكچىلا سەگەكلەش -
تۈرۈپ قويدى. بۇ تاققا-تۇققا گەپلەردىن قاغان بىلەن قۇتلۇق ئارىسى -
دىكى ئاتا-بالىنى ئايرىپ تۇرغان شەكىلسىز بىر ھاڭىنى كۆرگەندەك
بولدى، يۈرەك رىتىمى ئىتتىكلەپ، نېمىدىندۇر خاۋاتىرلىنىپ قالدى.

ئۇنىڭچە، ئۇيغۇر ئېلى شۇنداق بىر ئىمارەت ئىدىكى، قاغان ئۇنىڭ چوڭ لىمى ئىدى، ئەمىرلەشكەر بۇ لىمنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان غول تۈۋرۈككە ئوخشايتتى. ئەگەر لىم بىلەن تۈۋرۈك ئارىسىدا چاتاق چىقسا، بۇ ئىمارەت بىر دەقىمۇ ئۆرە تۇرالمايتتى. ياغلاقار ئاكىسىنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىپ باقماقچى بولۇپ، سورىدى:

— ئەجەب بىر گەپلەرنى قىلىسىزغۇ ئاكا، گېپىڭىزنىڭ ئورامىدىن قارىغاندا، قاغاندىن كۆڭلىڭىز قالغان ئوخشىمامدۇ؟
قۇتلۇق يەنە ئۇنىچىقىمىدى، ياغلاقار ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىپلا ئال-
دى:

— ئىنىڭىزغا ئىشەنسىڭىز، سەۋەبىنى دەپ بېرەرسىزمۇ؟
قۇتلۇقنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئېقى چوڭايدى، ياغلاقارنىڭ يادىدا، جەڭدىن قاچقانلارنى ئەدەپلىگەندە ياكى ناھەق ئىشلارغا يولۇق-
قاندا ئاكىسىنىڭ چىرايىدا مانا مۇشۇنداق ئالامەتلەر پەيدا بولاتتى.
بۇ ئالامەتلەر ئەلۋەتتە ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس ئىدى.
— سەۋەبىنى مەندىن سورىغىچە، ئۆزۈڭدىن سورا، — قۇتلۇق ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ياغلاقارنىڭ ئەتراپىدا پېرىخوندەك چۆرگە-
لەپ، ئەزۋەپلىگىلى تۇردى، — سەندىن سوۋاي، بەگبارىس قانداق ئادەم؟

— كۆڭلى قارا، ئەسكى ئادەم.
— دۇرۇس، بەگبارىس راستتىنلا ئەسكى ئادەم، ئۇنداقتا، ئەسكى ئادەمنىڭ گېپىگە كىرگەن ئادەم زادى قانداق ئادەم؟

—

— سەن ئات ئوغرىسىمۇ؟ ئاسىيلار بىلەن ئات سودىسى قىلىدىڭ-
مۇ؟

— تەڭرى گۇۋاھ، مەن ئات ئوغرىسى ئەمەس، ئاسىيلار بىلەن

ئات تۈگۈل، ئۇغلاق سودىسىمۇ قىلغان ئەمەس!
— ھە، مۇنداق دە، بىگۇناھ ئادەمنى گۇناھكار دېگەن، ۋاپاغا
جاپا قىلغان ئادەم قانداق ئادەم؟

—

— دوستىنى يىغلىتىپ، دۈشمىنى كۈلدۈرگەن ئادەم زادى
قانداق ئادەم؟

—

ياغلاقارنىڭ تىلى تۇتۇلدى، تۆپە-ئۆپىلەپ يېغىپ كەتكەن ئۆت-
كۈر سوتاللار ئۆتكۈر تىغدەك ئۇچۇپ كېلىپ ئۇنىڭ زۇۋانىنى كاردىن
چىقاردى. بىراق، بىردەملىك دەشەنەم ۋە بىردەملىك سوراق ئۇنى
يېپىڭى بىر دۇنياغا ئېلىپ چىقتى، ئەقلىنى ئويغىتىپ، كۆز ئالدىنى
«پاللىدە» يورۇتۇۋەتتى.

«ھەي ياغلاقار، نادان ياغلاقار، ئاكاڭ سېنى دەپ ئۆز ئاتىسىدىن
رەنجىپ يۈرۈپتۇ. سەن بولساڭ بۇنى بىلمەپسەن ۋە بۇنى تەتۈر
قىناپسەن. ئەمدى بەس! ھەقىقەت يۈزىدىكى قارا پەردىنى چاپسان
يۈلۈپ تاشلىغىن، ئۇ ئۆز ئەسلىنى نامايان قىلسۇن، ئاكاڭنىڭ يۈزىدىكى-
دىكى كۆڭۈل يارىسى ھەقىقەت مەلھىمى بىلەن شىپا تاپسۇن، لىم
بىلەن تۈۋرۈك ئارىسىغا ئەسلا دەز كەتمسۇن...»

ياغلاقار ئۆز خاتاسىدىن خىجىل بولغان كىچىك بالدەك، يىغلا-
ۋەتكىلى تاس-تاماس قالدى، ئۇ ئاكىسىنىڭ شامال سوققان يوپۇرماق-
تەك تىترەۋاتقان قولىنى مەھكەم تۇتۇپ ئاڭلىغان-بىلگەنلىرىنى زىر-
زىۋەرگىچە سۆزلەپ بەردى.

ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، تۇنباغا قاغان ئاسىيلارغا ئات ساتقانلىق ئىش-
نى بىردىنبىر بەگبارستىنلا كۆرىدىكەن. بىراق ئۇ، ئەڭ چىچەن
ئادەملىرىنى ئىشقا سېلىپمۇ تۈزۈكرەك بىرەر پاكىت تاپالماپتۇ. بىراق،

ھىلىگەر بەگبارس ئىغزا توقۇپ، گۇناھلىق ئات سودىسىنى رەقىبى قۇتلۇققا دۆڭگەۋېرىپتۇ، ياغلاقارنىڭ خۇپىيانە يول تۇتۇپ چوڭ ئاستا-نىگە بېرىپ كەلگىنىنى دەستەك قىلىۋاپتۇ.

دەرۋەقە، تاڭ ئوردىسى ئاسىيلارغا قانات بولغان ئېسىل ئاتنىڭ پەقەت ئۇيغۇرلاردىنلا چىقىدىغىنىنى ئوبدان بىلىدىكەن، قايسىبىر ئۇي-غۇر زەردارنىڭ ئاسىيلارغا ئات بېرىپ ئوردا غەلىيانغا مەدەت بەرگىنى-گىمۇ ئىشىنىدىكەن. شۇڭا، كەلگەن ئەلچىلەر شاھ ئەمىرنى تۇتۇپ، ئات ساتقان گۇناھكارنى ئاستانىگە ئېلىپ كېتىمىز، دەپ چىڭ تۇرۇۋاپ-تۇ. بۇنداق كۈچلۈك تەلەپ قاغاننى تەڭلىكتە قالدۇرۇپتۇ. ئۇ تاڭ ئەلچىلىرى بىلەن مەخپىي كېڭەشكەندىن كېيىن بەگبارسقا تەن بەر-گەن بولۇۋېلىپ، ئۇنىڭ قولى بىلەن ياغلاقارنى تۇتۇپتۇ - دە، ئۇنىڭغا بەرھەم بەرمەسلىك شەرتى بىلەن تاڭ ئەلچىلىرىگە تاپشۇرۇپتۇ. قاغان-نىڭ قارىشىچە، مۇشۇنداق قىلسا ئوردىنىڭ تەلىپى قاندۇرۇلغان بول-دىكەن، قۇتلۇققىمۇ زىيان يەتمەيدىكەن ۋە بەگبارسنىمۇ بىخۇدلىشىد-كەن. ۋاقىت ئۆتۈپ، قېچىپ يۈرگەن غەلىيانچى ئاسىيلار قولغا چۈش-سىلا ھەق-ناھەق ئايدىڭ بولىدىكەن ياكى راست گۇناھكار سەكرەپ چىقىپ، ئۆزىنى ئاشكارىلايدىكەن ...

— ماڭا قارا، ئەلچىلەردىن ساڭا راستتىنلا زىيان-زەخمەت يەتمى-دىمۇ؟ — سورىدى، قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ گەپلىرىگە ئىشەنمىگەندەك قىلىپ. ئۇ ئىنسىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ بەئەينى ئەپسانە ئاڭلىغاند-دەك گاڭگىراپ قالغانىدى.

ياغلاقار مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى، مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ:
— ئاكا، ئىنىڭىز قاچان سىزگە يالغان ئېيتقان، مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىز، بىر ئال مويىمۇ كەملەپ كەتكىنى يوققۇ؟ — دەپ جاۋاب بەردى.

— ئەمەس ئەلەيھۇللاھ، ئۇلارنىڭ سېنى قارغىش تەگكۈر مەھبۇس ھارۋىسىغا
ئىت باغلىغاندەك باغلىۋالغىنى نېمىسى؟

— يەنە دېسەم يەنە شۇ، قاغانىمىزنىڭ باشقىلار كۆرسۈن دەپ
ئەتەي شۇنداق قىلغىنى بولمىدۇ، ئوردۇبالىقتىن ئۇزايلا ئەلچىلەر مېنى
باغلاقتىن بوشاتتى، جۇۋا ئۈستىگە جۇۋا كىيدۈرۈپ ئاتلىرىغا مىندۈرۈ-
ۋېلىشتى، ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىدىن مېنى خەۋەرلەندۈرۈپ، قاغانىمىزنى
«بەك تەدبىرلىك قاغانىكەن» دېيىشىپ ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ماختاش-
تى. جاپا چەككىنىم ئۈچۈن ناماقۇلمۇ بولۇشتى. ئاستانىگە كەلگەندىن
بېرى ئۇلارنىڭ ئەتىۋارلىق مېھمىنى بولۇپ قالغىنىمنى دېمەسز تېخى؟
ۋەزىرئەزەمنىڭ تاپشۇرۇقىغا لايىق، تالا-تۈزگە كۆپ چىقمايمەن، خال-
سام كىتاب كۆرىمەن، خالىسام ئوردا قورۇقچىلىرىغا ئانچە-مۇنچە گۇمپا
ئۆگىتىپ قويىمەن ...

قۇتلۇق ئازراق ئويلىنىۋالدى، بېشىنى سىلكىپ قويۇپ دېدى:
— ھە، مۇنداق ئىشلارمۇ بار دېگىن تېخى، ئالدىنقى كۈنى سېنى
ئوردا ئەمىرلىرى ئارىسىدا كۆرگەن چېغىمىدىلا كۆڭلۈم بىر نەرسىنى
تۇيغاندەك قىلىۋىدى، قاغان ئاتامنىڭ «پەيتى كەلگەندە بىلىمگەننى
بىلىپ قالسەن» دېگىنى بىكار ئەمەسكەندە ئەسلى ...

ئىككىيلەن ئۆزلىرىنى يۈگۈرۈپ-يۈگۈرۈپ مەنزىلىگە يەتكەن كى-
شىدەك ھېس قىلىشىپ يېڭىۋاشتىن تەكپىگە يانپاشلىدى. قۇتلۇق
نېمىنىدۇر يادىغا ئالغاندەك سورىدى:

— بۇ يەردە ئىشلار قانداقراق، ئات ساتقانلار توغرىلىق بىرەر
يىپ ئۇچى تېپىلدىمۇ؟

— ھە راست، بۇنداق دېسىڭىز بىر ئىش يادىمىدىن كېچىۋاتىدۇ،
ئاڭلىسام، توپىلاڭچى ئاسىيىلارنىڭ بىر كاتتىسى قېچىپ يۈرگەن يېرىدە
قولغا چۈشكەنمىش، ئۇ ئوردا گۈندىخانسىدا تۈمەنباشى بەگبارىستىن

ئات ئالغانلىقىنى، توپلاڭ روياپقا چىقسلا ئات ھەققىگە مەنسەپ بېرىشكە ۋەدە قىلغانلىقىنى تەن ئاپتۇ، دېگەن مىش-مىش گەپلەر بار. قارىغاندا، قاغانىمىز راستتىنلا ئالدىن كۆرەلمەيدىغان دانا زات ئىكەن...

— ماقۇل، قاغان دانا زاتمۇ بولسۇن، ئۇلۇغ زاتمۇ بولسۇن،
— دېدى قۇتلۇق ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ،
— بىراق مىش - مىش گەپ بىلەن ئىش تاڭتامىدۇ، مىش - مىش گەپنىڭ تېگىنى تېپىپ، قاغان ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىش كېرەك. بەگبارىس چار يىلاندىك سەزگۈر بىر نېمە، ئۇنىڭ ئاستانىدە كۆز-قوللىرى يوق دەپ ھۆددە قىلالايمىز، مۇبادا، ھىيلە-مىكرىسنىڭ ئاشكارىلىنىپ قال-غىنىنى بىلىپ قالغۇدەك بولسا ئۇ نىيىتىنى بۇزماي قالمايدۇ، يامان يېرى بىز بۇ يەردە، قاغاننىڭ يېنىدا ھەگە ھە بولغۇدەك ئادەممۇ يوق...

قۇتلۇق ئىككىنچى كۈنى چۈشكە يېقىن تاڭ دېزۇڭ ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈلگەن شاھانە مۇراسىمغا داخىل بولدى، قۇدا چۈشۈش قائىدىسى بويىچە تۇنباغاننىڭ تاڭ شاھىغا كۈيىغۇل بولۇپ، ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلىش، ئوردا ئوتۇغاتىنى قوبۇل قىلىپ، ئوردا ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئارزۇسىنى شاھ ئالدىدا بايان قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر ھەپتە ئارام ئېلىش، پەتىگە كەلگەن تاڭ كاتتىلىرى ۋە ئۇيغۇر، غۇز يالۋاچلىرىنىڭ پەتىسىنى قوبۇل قىلىش، مۇڭداشقاقلار بىلەن مۇڭدد-شىپ، خۇشى تۇتسا شاھمات ئويناش، ئانچە - مۇنچە قەدە تۇتۇپ مېھمانلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش بىلەن ئۆتۈپ كەتتى.

ئارقىدىنلا ۋەزىرئەزەم لى مىنىڭ ھەمراھلىقىدا، غەربىي خەندىن تارتىپ تاڭ خانىدانىغىچە ئۆتكەن ئۇزۇن يىللاردا تۆت خانىدانغا

ئاستانە بولغان چاڭئەن شەھىرىنىڭ قايناق رەستىلىرىنى، ئۇيغۇر يال-
ۋاچلىرى ئىستىقامەت قىلىدىغان خۇڭلۇسى دېگەن يەرنى، بۇتخانا-رە-
سەتلەرنى ۋە قابىل ئۇستىلارنىڭ يېتۈك ھۈنەرلىرىنى بىر نەچچە كۈن
تاماشا قىلدى، ئارقا تاغقا ئۆتۈپ، مىڭ يىللىق ئافاڭگۇڭ سارىيىنى
كۆرۈپ كەلدى. كەچ-ئاخىملىرى پەرىزاتتەك لەتپەتلىك شەش قىزل-
رىنىڭ ئۇسسۇل دۇردانىلىرىدىن كۆڭلى قانغۇچە ھۇرۇر ئالدى.
ياغلاقلار بىلەن يالغۇز قالغان بىر ئاخشىمى، قۇتلۇق چاكار-قۇل-
لارنى چىقىرىۋېتىپ، ئىشىك-تۈڭلۈكنى مەھكەم تاقىدى، پەردىلەرنىمۇ
قويماي چۈشۈرۈۋېتىپ، ئاستا شۆرىلىدى:

— ئاڭلا ئۇكا، كېلىپ-كېتەر مېھمانلاردىن ئاسماقچىلاپ سوراپ
باقتىم، ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ئاسىيلارنىڭ بىر كاتتىسى راستتىنلا قولغا
چۈشۈپتۇ، ئۇ تېخى بەش يىل بۇرۇن سەددىچىننىڭ سىرتىدىكى مەلۇم
جايدا بەگبارىس بىلەن خۇپپىيانە ئۇچرىشىپ، يوشۇرۇن ئەھدە تۈزگەن-
لىكىنى، ئەھدىگە لايىق ئۈچ-ئۆت يۈزچە قۇربقان ئېتىنى تۈن كېچىدە
نەق تاپشۇرۇپ ئالغىنىنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئىقرار قىلىپتۇ.
قۇتلۇق ئوڭ قولىنىڭ مۇشتى بىلەن سول قول ئالغىنىغا بىرقان-
چىنى ئۇرۇپ قويغاندىن كېيىن:

— بۇنى ۋەزىرئەزەم لى مى جانابلىرىمۇ ئىسپاتلاپ بەردى، — دەپ
قوشۇپ قويدى.

ياغلاقلار ئاكسىنىڭ جىددىيلىشىۋاتقىنىنى تۇيۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ
كۆز گەردىشى سەل-پەل ئاقارغان، يېرىم يۇمۇق لەۋلىرىگە يېنىك
تترەك ئۇلاشقانىدى. مانا بۇ بەگبارىسقا بولغان ئۆچمەنلىك ۋە قاغانغا
بولغان سەمىمىي ساداقەتتىن تۆرەلگەن بۇرچ تۇيغۇسىنىڭ ھەدپىگەندە
تېشىغا تېپىشى ئىدى.

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ئاكا؟

— قاغانغا خەۋەر بېرىۋەتمەي بولمايدۇ. خەۋەر يەتسلا ئۇ بەگبارسنى تۇتۇپ، گۇناھنى يۈزىگە سالدۇ، بېشىنى كېسىپ، تەڭرى قاغان دەۋازىسىغا ئېسىپ بارلىق مۇناپىقلارغا ئىبرەت قىلدۇ!

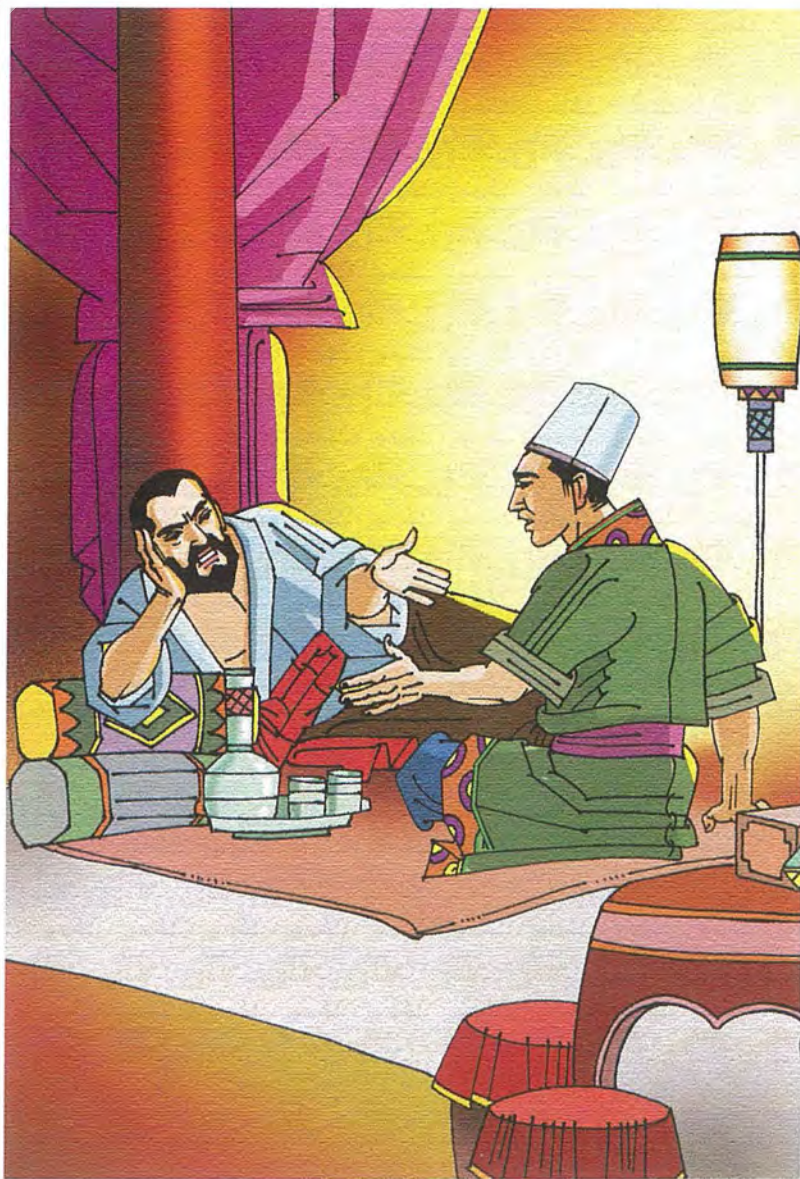
— قاغانغۇ شۇنداق قىلار، بىراق ئۇنىڭغا خەۋەر يەتكۈزۈشنىڭ ئۆزى بىر گەپتە ...

— ھەي قاننىم بولسا ئۇچۇپلا بارسام، ئۇ تۈزكۈرنى ئۆز قولۇم بىلەن ئۇچۇقتۇرسام دەيمەن، شۇغىنىسى، پادىشاھنىڭ جاۋابىنى ئالىد-
خۇچە بۇ يەردىن بىر قەدەممۇ نېرى كېتەلمەيمەن، يەنە قانچىلىك ساقلايمەن، بۇ تەڭرىنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق ئىش...
ياغلاقار كىچىك بالدەك بارمىقىنى چىشلەپ، قاشلىرىنى ھىمىر-
دى. ئۇ:

— بولدى، بۇ ئىشقا كۆپ باش قاتۇرماڭ ئاكا، ئىنىڭزىنى ئەۋەتسىڭىزلا ئىش پۈتمىدىمۇ، بۇ يەردە بىكار يۈرسەممۇ يۈرىدىكەن-
مەن، — دېدى، قۇتلۇققا يېلىنىپ.
تامغا قاراپ نېمىلەرنىدۇر خىيال قىلىۋاتقان قۇتلۇق ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلدى ۋە:

— بولمايدۇ، سەن تابغاچ ئوردىسىغا يالاپ كېلىنگەن گۇناھكار تۇرساڭ، يۇرت تەرەپكە بېرىپ قاراڭنى كۆرسەتتىڭمۇ، ئىش تامام ۋەسسalam. جىم ياتقان يىلاننى ئۈركىتەي دەمسەن، بەگبارس ئۆز ئايغاچچىلىرىنى بىكارغا باقىدۇ دەپ ئويلامسەن؟ — دېدى، ياغلاقارنى ساددىلىقتا ئەيىبلەپ.

— خاپا بولماڭ، ئىشنىڭ بۇ يېقىنى ئويلىماپتىمەن ئاكا ...
تام بىلەن تام ئارىسىدا مېڭىپ يۈرگەن قۇتلۇق توساتتىن ئىشنىڭ

تۈۋىنگە ئولتۇرۇپ، تامغا يۆلەندى، بالا چاغلرىدىكىدەك، جەينەكلرىنى تىزىغا تىرەپ، ئېڭىكىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئالدىيۇ، بىر ھازاغىچە ئورنىدىن تۇرمىدى.

ياغلاقار توساتتىنلا خۇشال بولۇپ كەتتى-دە، ئاكىسىنى تارتقۇچ-لاپ تۇرۇپ:

— تاپتىم ... تاپتىم، قاغاننىڭ ئالدىغا دادامنى ئە-
ۋەتسەكلا بولىدىغۇ، ياشانغان ئادەمدىن ھېچكىممۇ
گۇمان قىلىپ يۈرمەيدۇ ...

قۇتلۇق ئېڭىكىنى يۆلەپ تۇرغان قوللىرىنى بوشاتتى، يۈچۈن
بىر تېۋىش ئاڭلىغاندەك دىققىتىنى بۇردى.

قۇتلۇق تاناپتەك ئورۇق، شوتىدەك ئېڭىز، «پۈۋ» دېسە ئۈچۈپ
كېتىدىغان ئەلپازدا لىڭشىپ تۇرغان ئۇ بوۋايىنى يادىغا ئالدى. ئۇزايىد-
دىن 60 — 70 لەرگە كىرىپ قالغان ئۇ بوۋايىنى ئۇ تەڭرىقالغان
يولىدىكى ھېلىقى ئۆتەڭدە ئۇچراتقاندى.

— ھەيران قالماڭ ئاكا، — دېدى ياغلاقار قۇتلۇققا چۈشەندۈ-
رۈپ، — ئاستانىگە كېلىۋاتقىنىمدا ئۇنى ئوردا ئەلچىلىرىگە يالۋۇرۇپ
يۈرۈپ بىللە ئېلىپ كەلگەنىدىم.

— ھە مۇنداق دېگەن ئادەمنى ئېلىشتۇرۇمەي، داداڭ ساق-سالا-
مەت تۇرۇۋاتامدۇ؟

— تەڭرى ئۆز پاناھىدا ساقلاۋاتىدۇ، ئاستانىگە كەلگەندىن بېرى
بۆلەكچىلا ياشىرىپ كەتتى تېخى، ئۇ ھازىر شەھەر تېشىدىكى بىر
ئۇستىخاندا كاسنىغا دۇردۇن توقۇۋاتىدۇ، شۇغىنىسى، «بۇ يەرنىڭ
ئابھۋاسىغا كۆنەلمىدىم، كونا ئۆتەڭگە قايتقۇم كېلىۋاتىدۇ» دەپ قاق-
شايدۇ دەڭە.

— ھىم ... داداڭنى ئەۋەتسەك بولىدىغاندەك قىلىدۇ، بىراق سورىمىسام بولمايدۇ، داداڭ ئاشۇ يېشى بىلەن يول جاپاسغا بەرداشلىق بېرەلمەرمۇ؟

— نېمىشقا بەرداشلىق بېرەلمەيدىكەن؟ ئاتى سىز بېرىسىز، يولى ئۇ ئاتلىق ماڭدۇ ئەمەسمۇ؟ قارىسىڭىز، ئۇ مەندىن بەردەم، مەندىن قوۋۋەتلىك...

— يەنە بىر گەپ، خەۋەر ئېلىپ بارغان ئادەم خەۋەرنى يادىدا تۇتۇۋېلىشى، قاغانغا ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتىپ بېرىشى كېرەك، پۈتۈك ئەۋەتتىكە، ئارىغا تىلماچ سېلىشقا بولمايدۇ، بۇنىڭغا نېمە دەيسەن ئۇكام؟

— چاتاق يوق، كېرەك بولسا، ئۇ كۆڭزى ھەزرەتنىڭ جىمى دەستۇرلىرىنى بىمالال يادلاپ بېرەلەيدۇ. سىزمۇ ئاڭلىدىڭىز، ئۇيغۇر زۇۋانغا ئۇ مەندىن بەكرەك پىششىق ...
— ئەمەسە كېلىشتۇق.

— چاتاق يوق!

ياغلاقارنىڭ دادىسىنى يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى يەنە ئارامغا چۈشتى. ماڭدىغانلار ماڭدى، قالىدىغانلار قالدى، تاڭ ئېتىپ، كەچ كىرۋەردى، باردى-كەلدىلەر ئۆز يولىدا داۋام ئەتتى. بىر مۇنچە ۋاقىت شاۋقۇنسىز ئاققان تىرەن سۈدەك، تىپتىنچ ئۆتۈپ كەتتى. ئەل ئىچى ۋە ئەل تېشىدىكى بەزى ئالامەتلەردىن، ئوردىدىن كېلىپ تۇرغان ئوبدان بېشارەتلەردىن ئەلچى قۇتلۇق، قاغان ئېيتقان بەلەن پۇرسەتنىڭ كۈنسىرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاياغ تۇشىنى سەگەكلىك بىلەن سېزىپ تۇردى. دېمىسىمۇ شۇ ئاي - شۇ كۈنلەردە ئەل ئىچىدە زاھىر بولغان بەزى ئارازلىقلار قاغان ئۈچۈن تاڭ دېزۇڭ

بىلەن تۇغقان بولۇشنىڭ ئاجايىپ ياخشى پۇرسىتىنى ئېلىپ كەلمەكتە ئىدى.

مىلادىيە 786 - يىلى تۇبۇت زەنيۇسى ئەھدىنى بۇزۇپ تاڭغا تەۋە زېمىنلاردىن يەنجۇ ئايىمىقى^① بىلەن شاجۇ ئايىمىقى^② نى بېسىۋالدى. نەچچە ئونمىڭ قوشۇن توپلاپ، لىڭجۇ ۋە فېڭجۇ ئايماقلىرىغا ئۇرۇش ئوتىنى تۇتاشتۇردى. بىر يىللىق قاتتىق قامالدىن كېيىن، بۇ ئايماقلار قولىدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى. شىددەتلىك كەلكۈن كەبى يامراپ كەلگەن تۇبۇت لەشكەرلىرى تەرەپ-تەرەپكە قىلىچ چىنەپ، تاڭ ئوردىسىغا تەھلىكە پەيدا قىلدى.

لىڭجۇ بىلەن فېڭجۇ ئايىمىقى شۇنداق بىر مۇھىم دەرۋازا ئىدىكى، چوڭ ئاستانە ۋە ئۇيغۇر كارۋانلىرى مۇشۇ يەردىن ئۆتمەي قالمايتتى. شۇ ۋەجىدىن تۇبۇت زەنيۇسى ئىككى ئايماقنى ئىگىلەپ، ئىككى قوۋمنىڭ باردى - كەلدىسىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، ئۇيغۇرلارنى غەربىي جەنۇبتىن قىستاشقا بار كۈچى بىلەن تەييارلانماقتا ئىدى. بۇ ھالەت تاڭ ئوردىسىغىمۇ، ئۇيغۇر قوۋمىگىمۇ پايدىسىز ئىدى.

تاڭ دېزۇڭنىڭ بېشى قاتتى، بىراق، مۇھىم پەيتتە ۋەزىرئەزەم لى مىدىن سادا كەلدى. ئۇنىڭ «شىمالدا ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ، جەنۇبتا يۈننەن بىلەن ئالاقە باغلاپ، غەربتە ئەرەب ۋە ئەنەتكەكلەر^③ بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ تۇبۇتلارنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىش كېرەك»^① دېگەن ئاقىلانە تەكلىپى تاڭ دېزۇڭغا چاڭقاق يەرگە سۇ ياققاندا -

① يەنجۇ ئايىمىقى — بۈگۈنكى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ دىبېن دېگەن يېرى.
② شاجۇ ئايىمىقى — بۈگۈنكى ئىچكى موڭغۇلنىڭ ئوشن خوشۇنى.
③ ئەنەتكەك — قەدىمكى ھىندىستان.
① «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر»، 233 - جىلد.

دەك يېقىپ كەتتى، ۋەزىر-ۋۇزىرلارنىڭمۇ رايىغا خوپ كەلدى. ئەقىللىق تاڭ دېزۇڭ ئۇيغۇرلار بىلەن قۇدا بولۇپ ئىناق - ئېچىللىقنىڭ تۇنجى قەدىمىنى مەردانە ھالدا باسماق بولدى. «ئۇيغۇرلار تاڭ ئوردىسىغا داۋاملىق بەيئەت قىلىش، ئۇيغۇر ئەلچىلىرى ھەر قېتىم ئاستانىگە كەلگەندە ئادەم سانى 200 دىن ئېشىپ كەتمەسلىك، سېتىش ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن ئات سانى 500 دىن كۆپ بولماسلىق ۋە ئۇيغۇر ئەلچىلىرى قايتقاندا پۇقرالارنى، سوغداقلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كەتمەس - لىك شەرتى بىلەن»^① ئۆزىنىڭ سەككىزىنچى قىزى شىيەنەن مەلىكىنى قاغان تۇنباغاغا ياتلىق قىلىشقا ماقۇل بولدى. مۇنەججىملەر تاللىغان خەيرلىك كۈنلەرنىڭ بىرىدە كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، مۇراسىم ئەھلى ۋە ئۇيغۇر ئەلچىلىرىنىڭ ئالدىدا بۇ قارارنى جاكارلىدى. قاغان تۇنباغاغا «ئۇزاق ئۆمۈرلۈك قۇتلۇق قاغان» دېگەن سەلتەنەتلىك ئوتۇغاتى ئىنئام قىلىپ، ئات سودىسىدىكى كونا زىياننى بەش تۈمەن توپ شايى بىلەن تولدۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن ئۇقتۇردى.

ئەلچى قۇتلۇق تاڭ دېزۇڭغا ئەل نامىدىن تەزىم قىلدى، قاغان ئاتىسىنىڭ ئالدىن تەييارلانغان مىننەتدارلىق مەكتۇپىنى قاغان قىيناتا - سىغا ئۆز قولى بىلەن تاپشۇرۇپ بەردى. قاغان مەكتۇپىدىكى «بۇرۇن ئىنگىز ئىدىم، ئەمدى كۈيئوغۇل بولدۇم. كۈيئوغۇل يېرىم ئوغۇل دېمەكتۇر. زەنپۇنى تارمار قىلىشقا ئورنىڭىزدا مەن جەڭگە چىقاي»^② دېگەن مەردانە قۇرلار تاڭ دېزۇڭنى چىن دىلىدىن سۆيۈندۈرۈۋەتتى.

① لىن گەن، گاۋزىخۇلار يازغان، ئابلەت نۇردۇن قاتارلىقلار تەرجىمە قىلغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» نىڭ 61 - بېتىگە قاراڭ. يەنە «كونا تاڭنامە. ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» بىلەن «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» دېگەن كىتابلارنىڭ 233 - جىلدىغىمۇ قاراڭ.

② «كونا تاڭنامە. ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دىكى ئەسلىي سۆز.

28. ئۆتۈكەندىكى ئىلاھ

ئۆتۈكەن تېغى ئاجايىپ بىر تاغ، ئۇ تاغلا ئەمەس، ئەل نەزىرىدە تەڭداشسىز ئىلاھ، ئىلاھ نەزىرىدە بىر تىرىك ئىنسان. ئۆتۈكەن — بۇ تەڭداشسىز ئىلاھ ۋە ھىممەتلىك ئاتا، چاپقۇر ئاتلىق چەبدەس ھونلارنى، قوۋمى تولا دىل-تۇرالارنى، جورجان، باسمىل، سىيانپىلار-نى، ئاق بوز ئاتلىق كۆك تۈركلەرنى، سىر-تاردۇشلار ۋە خاكاسلارنى، لاجىن سۈپەت ئۇيغۇر^① قوۋمىنى ئۆز ھېكىمىتىدىن ئايرىدە قىلىپ، ئۆز باغرىدا ئاۋۇندۇردى، ئەلۋەك سۈپىدە ئېغىز لاندۇرۇپ، ۋۇجۇدىغا كۈچ-مادار بەردى، كۆڭۈل-كۆكسىنى ئۆز قۇچقىدەك كەڭ يارىتىپ، ئىرادى-سىنى ئۆز تېشىدەك مۇستەھكەم قىلدى...

مانا بۈگۈن ئۇ چەت-چېگىرىسىغا كۆز يەتمەيدىغان كەڭ زېمىن-نىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا يەنىلا تەڭداشسىز ئىلاھ ۋە ھىممەتلىك ئاتا كەبى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقان ھەر بىر بالا يىغلاپ-يىغلاپ يەرگە چۈشىدۇ، بۇ تاغنى كۆرۈپ يىغىدىن توختاپ، تاتلىققىنە كۈلۈپ قويدۇ. قېرى شامان تاغدىن كېلىدۇ، ئۆتۈكەن قومۇشىنى تىغ قىلىپ، بوۋاقنىڭ كىندىكىنى كېسىدۇ. ئۆتۈكەن يامغۇ-رىدەك تامچىلىغان قىپقىزىل قان تاغ باغرىغا سىڭىپ كېتىدۇ. بوۋاق چوڭ بولىدۇ، چوڭ بولۇپ جەڭگە كىرىدۇ، ئات سەكرىد-

① مىلادىيەنىڭ ئالدى-كەينىدىن تاڭ سۇلالىسىغا قەدەر قۇملۇقنىڭ شىمالىدا، ئۆتۈكەن تېغى جايلاشقان ھانگاي تاغ تىزمىسىنىڭ ئەتراپىدا بۇ مىللەت-قوۋم-لەر ھەرخىل نامدىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنى بەرپا قىلغان.

تىپ، قىقاس سالىدۇ. يا يېڭىدۇ يا يېڭىلىدۇ. ئەجەل ئوقى ئۇچۇپ كېلىپ يۈرىكىگە قالدالغان چاغدا ئۇ بىر ئۆرۈلۈپ ئۆتۈكەنگە يۈزلىنىدۇ. دە، ئېگەر ئۈستىگە «گۈپ» قىلىپ يىقىلىدۇ. ئۇ ئاتقا يىقىلىدۇ، لېكىن يەرگە يىقىلمايدۇ. ئۆتۈكەن باغرىدا چوڭ بولغان ئەقىللىق ئات ئۆتۈكەننى ئىزدەيدۇ، تاغ ھىدىنى پۇراپ تىكەنلىك چۆلدىن يول تاپىدۇ ۋە ئىگىسىنى كۆتۈرۈپ، ئۆتۈكەن باغرىغا يېتىپ كېلىدۇ، ئات كىشىنى دۇ، ئۆز تىلىدا چۇقان سالىدۇ. يۇرت ئويغىنىدۇ. يۇرت ئەھلى ئۆز ئوغلىنى تونۇۋالىدۇ، ياش تۆكۈشۈپ، پەرياد سالمايدۇ. ئۇنى ئۆتۈكەن باغرىغا دەپنە قىلىپ، ئاداققى رەت «خوش» دەيدۇ-دە، باتۇرنى تاغقا تاپشۇرىدۇ.

تاغ سىلىكىنىدۇ، باتۇرنى ئۆز قوينىغا ئالىدۇ. ئۆتۈكەننىڭ خىسلىتى بىلەن، ئاشۇ كۈنى ئاشۇ سائەتتە تاغ باغرىدا يەنە بىر بوۋاق تۇغۇلىدۇ. ئاشۇ شامان قومۇچ كۆتۈرۈپ ئۆتۈكەندىن يەنە كېلىدۇ ...

پەلەك چاقى بەزەن ئوڭ، بەزەن تەتۈر چۆرگىلەيدۇ. تەتۈر چۆرگىلىگەندە كىمىدىنۇر ئامەت قاچىدۇ، كىمىڭدۇر بېشىغا كۈن چۈشىدۇ. دەردەمەنلەر ئۆتۈكەنگە كېلىپ، ئىلاھ ئۆلگىگە يېقىن يەردە تۇرۇپ ئىلاھقا دادلىنىدۇ، ئۆتۈكەنگە تېۋىنىدۇ. ئۆلگىنىمۇ، ئۆتۈكەنمۇ باغرى يۇمشاق، غەمخور كېلىدۇ، داتلانغانغا شەپقەت قىلىدۇ، تېۋىنغانغا ھەمدەم بولىدۇ ...

ئۆتۈكەن باغرىدا تۇغۇلۇپ، ئۆتۈكەننى كۆرۈپ چوڭ بولغان قاغان تۇنباغا بۇ ھېكمەتنى بىلگەچكىمۇ، بۈگۈن ئۇ ئەزگۈ تىلەكلەرنى ھەمراھ قىلىپ ئۆتۈكەن باغرىغا يېتىپ كەلدى، نەچچە يۈز «كارامەت ئىگىسى» نىڭ قورشاۋىدا دۇئا-تىلاۋەتنى باشلىۋەتتى.

دەسلەپتە ئۇ سەككىز ئادەم كۆتۈرىدىغان كۆك تەختراۋانغا، كېيىن تۆت ئادەم يۈدۈۋالدىغان تۇتقۇچلۇق كۇرسقا ئولتۇرۇپ، ئۆتۈ-كەننىڭ ئادەم چقالايدىغان ئەڭ ئېگىز يېرىگە چىقوالدى-دە، باخشد-لارنىڭ دوست تارتىشى بىلەن مۇناجىتىنى باشلىۋەتتى.

— ئەي، 17 قەۋەت^① ئاسماننىڭ ئىگىسى، يەتتە تۈسۈقنىڭ مۇ-ئەككىلى، ئىلاھ ياشىن، ئىلاھ يەل، ئىلاھ قۇت، ئىلاھ ئۇماي^②، ئىلاھ ئۆلگېننىڭ ئوغۇل-قىزلىرى، سىلەردىن بەندىلىك بىلەن تىلەيمەنكى، ئەلچى-يالۋاچلىرىنى ئامان قىلىڭلار، تىلەكلىرىمگە قانات بېرىڭلار، ئۈمۈت - گۈرزىلىرىڭلارنى ئىشقا سېلىپ، تۈزكۈر قۇمۇقلارنىڭ، چاتاق-چى قىتانلار^③ نىڭ بېشىغا ئۇرۇڭلار، پېقىر بەندەڭلەرگە خىرىس قىلغان باۋ - دۈشمەننى يەر بىلەن يەكسەن قىلىڭلار، تەكتى دوزاختىن چىقىپ يەر يۈزىدىكى قاغانلىق ھەيۋەمگە خىرىس قىلغان جىن-شايا-تۇنلارنى كەلگەن يېرىگە قوغلىۋېتىڭلار...
— قوغلىۋېتىڭلار... قوغلىۋېتىڭلار...

قاغان نىكلەنگەن قۇياشقا قولنى سوزۇپ، كۆزلىرىگە ياش ئې-لىپ، ئاۋازى پۈتكۈچە داد- پەرياد قىلدى. بۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە ئۈمىد ئۈزۈپ كەتكەن قۇتلۇققا ئېسەنلىك تىلىگىنى، تاڭ مەلىكىسىگە تەلپۈ-نۈپ، مۇراد-مەقسىتىگە ئىنتىلگىنى ئىدى. ئۇ قارغاپ چىققان قۇمۇق ۋە قىتانلار قاغانلىققا تىغ كۆتۈرۈپ، ئۆز ئالدىغا يايغۇ تىكلۋالغان قارام قوۋملەر بولۇپ، قۇمۇق بېگىگە ياتلىق قىلىنغان ئۇيغۇر مەلىكىسىمۇ

① شامان ئېتىقادىدا، ئاسمان 17 قەۋەت بولارمىش.

② شامان تەڭرىلىرىنىڭ ناملىرى.

③ قۇمۇق ۋە قىتانلار — ئۆز زامانىسىدا، قاغانلىقنىڭ شەرقىدىكى قورۇلۇن ۋە شامۇرۇن دەريالىرىنىڭ بويىدا ياشايدىغان قەبىلىلەر.

يېقىندا شۇ ئۇسىيان تۈپەيلى قېچىپ كەلگەنىدى.

قاغاننىڭ ئاۋازى تېخى ئۈچمەيلا، تاغ باغرىدا شام تىكلىگەندەك تۇرۇپ كەتكەن باخشى-پېرىخونلار داڭگىرلىتىپ داپ چېلىشقا باشلىدى. داقا-دۇمباقلارنى چۆرىدەشكەن توپ-توپ باخشىلار ياغاچ قونچاق ۋە قىلىچ-نەيزە كۆتۈرۈۋېلىشقانىدى، لاجىن قاناتلىق قالپاقلارنىڭ چېكىسىگە قانۇلغان يۇمىلاق ئەينەكلەر كۈن نۇرىدا «پار-پۇر» قىلىپ، تاغ تەسكىيىگە كۆچمەن يۇلتۇزلاردەك شولا تاشلايتتى. باخشى - پېرىخونلار ئارىسىدا قۇراق بۆزدىن بەل كۆڭلەك كىيۋالغان موتا^① لارمۇ سەكرەپ يۈرەتتى. دۇئاگۇيلار سەكرەپ-سەكرەپ سەپ راسلىدى ۋە ئادەملەردىن ھالقا ھاسىل قىلدى. ئەۋرەت لاتىسىدىن ئۆزگە ھېچقانداق ئېگىن كىيىمگەن، مۇسكۇللىرى كالا يېلىنىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان بىر توپ ئادەملەر نەچچە ئون ئۆچكە - قوينى سۆرەپ - تارتىپ ھالقا ئىچىگە ئېلىپ كىردى - دە، ھالقىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا بەنەينى خامانغا تىكلەنگەن مومىدەك تىك تۇرغان ئېرچۈك باخشىنىڭ ئالدىغا تاشلاپ قويدى. نېمىشىقدۇر مانىلارنى دوراپ جىن يۈزلۈك نىقاب تارتىۋالغان ئېرچۈك باخشى بىردەم ئاسمانغا، بىردەم يەرگە قاراپ چۈشىنىكسىز تەگىر ئېيتتى ۋە تاقلاپ بېرىپ، قاغاننىڭ پېشىدىن تارتقۇشلاپ ھالقا ئىچىگە ئېلىپ كىردى.

قويلار مەرەشتى، ئۆچكىلەر تېپىچەكلەپ جان تالاشتى، خەنجەر - لەر قىزاردى. يەر بېغىرلاپ ئېقىپ يۈرگەن قانغا قاراپ، قاغان نېمىشىق - دۇر ھالقا تېشىغا مېڭىۋىدى، رو چۈنىدەك كۆزىگە كىرىۋالغان ئېرچۈك باخشىدىن زادىلا قۇتۇلالىدى. ئۇ قاپ يۈرەك ئېرچۈك باخشىغا ئوب - دانراق دەككە بەرمەكچى بولىدىيۇ، تەڭرىگە ھۆرمەتسىزلىك بولمىسۇن

① موتا — شامان باخشىلىرى ئارىسىدىكى ئايال باخشىلار «موتا» دەپ ئاتىلاتتى.

دېدىمۇ، ياكى ئۆزى باشلاپ بەرگەن بۇ تىلاۋەتتىن باش تارتقۇسى كەلمىدىمۇ، چارچاپ تۇرغىنىغا قارىماي، قان ئىچىدە ياتقان قۇربانلىقنى دەۋر قىلىپ زورمۇ زور چۆرگىلەشكە باشلىدى.

قۇتلۇق كەتكەندىن بېرى، قاغان نېمىسىندۇر يوقىتىپ قويغان. دەك، ياكى يەتتە ئەزاسنىڭ بىرەرسىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك بىئارام بولۇپ يۈردى. قۇتلۇق ئېلىپ كېلىدىغان ئىلتىپات - ئوتۇغاتلارغا باغلانغان ئاخىرقى ئۈمىدى سۇغا تاشلانغان ئالىمدەك، گاھ چۆكۈپ، گاھ لەيلەپ، خىلمۇخىل تەخمىنلەر ئارىسىدا ئېقۇۋەردى.

ئۆتكەن يىلى ئاستانىدىن ئەلچى كېلىپ، ئۇقۇشماسلىقلار تۈگەپ، ئىش ئوڭىغا تارتقاندا قىلغان بىلەن بۇ تەسىرلىك كۆرۈنۈشلەر خۇددى ئەتىيازنىڭ ئاپتېپىدەك، پارقراپ قويۇپلا يوقاپ كەتتى. ھاۋا بۇزۇلۇپ، تۇمان دەۋرەشكە باشلىدى. قۇتلۇقتىن خەۋەر كەلمىگەننى ئاز دەپ، بەگبارس ئۆتە بىشەم ۋە ئۆز بېشىمچى بولۇپ كەتتى، خورىكى يوغىناپ ۋەلىئەھدى تاراسىنىمۇ «پوش» دەيدىغان يەرگە يەتتى. قاغان لەشكەر تارتىپ چاتاقچى قوۋملارنىڭ ئەدىپىنى بېرىشكە بۇيرۇۋىدى، ئۇ «يول ئۇزاق، يېتەرلىك ئۇزۇق يوق، كۈزلۈك يىغىمىدىن كېيىن بىر گەپ بولار» دەپ بويۇن تولغىدى. يالغۇزلۇق ھېس قىلىپ تۇرسىمۇ قاغان يەنىلا تاراس تېكىنىنى ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولدى. خەۋەرلەردىن كۆرە، ئازغۇنلارنىڭ ئىشىنى ئارقىغا سۆرەپ بولمايتتى. ئۇلار ھەددىدىن ئېشىپ، رەنجىپ بۈرگەن تۇبۇتلار بىلەن ياكى باشقا قوۋملار بىلەن ئېشىشۋالسا، تەسەۋۋۇردىن تاشقىرى يامان ئاقۋەتلەرنىڭ پەيدا بولىدىغانلىقى قاغاننىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. قۇتلۇق يېنىدا بولسىدى، قاغان بەگبارستەك كۆكەملەرگە يول قويۇپمۇ يۈر-مەيتتى. بىراق، ئالەم تىنچ ئەمەس، قۇتلۇقمۇ، تاراسمۇ يوق، ئەمدى ئۇ چىشىنى چىشىغا بېسىپ، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىنى، ئوغۇللىرىنىڭ قايتىپ

كېلىشىنى تىلەيتتى، «خەپ توختاپتۇر» دېمەكتىن ئۆزگە ئامالمۇ يوق ئىدى.

داپلار داراڭلايتتى، شامان شالدىرىملىرى شالدىرلايتتى، دۇرۇت ئاۋازى گۈرۈلدەيتتى، باخشىلار چۆرگىلەيتتى، قاغانمۇ پىرقىرايتتى... قاغان شۇنداق ساداقەتمەن شامان ئىدىكى، ئۇ ئەتىگەنلىك تىلاۋەتتى تەرك ئەتمەيتتى، كۈن چىقىمۇ، كۈننىڭ سايىسىدەك، كۈن ئالدىدا پەيدا بولاتتى. ئايەم كۈنلىرىدىلا ئەمەس، بەلكى چۈشى بۇرۇلغان ۋە كۆڭلى يېرىم بولغان چاغلاردىمۇ ئانا - بوۋىسىنىڭ روھىنىغا سىغىنىپ، چوڭ-كىچىك دۇئا-تەلەپلەرنى ئۆتكۈزۈپ قوياتتى. ئۆتۈكەندىكى كاتتا تىلاۋەتكە چىشى چىققاندىن بېرى قاتنىشىپ كېلىۋاتقاچقىمىكىن، بۇنداق تىلاۋەتلەرنىڭ قائىدىسىنى ئۇجۇر-بۇجۇ-رىغىچە ئوبدان بىلەتتى. بىراق بۈگۈنكى بەزى غەلىتىلىكلەر ئۇنىڭ كۆزىگە سىغمايۋاتاتتى.

«ئەجەبا، ئېرچۈك باخشىنىڭ سوغداق باخشىلىرىدەك چىلتەكلىك نىقاب تارتىۋالغىنى نېمىسى؟ ئوردۇبالىقتا شۇنچىلىك كۆپ باخشى-پى-رىخونلار بارمىكىنە؟ نېمىدەپ ئۇلار سوۋارىسىغا نىقابلىنىۋالدى؟ نېمىدەپ نەيزە - قىلىچ كۆتۈرۈۋالدى؟ بايام ئويىناپ يۈرگەن شالدىرىملىرى، ياغاچ قونچاقلىرى قېنى...»

داپ-دۇمباق رىتىمى ئېرچۈك باخشىنىڭ «ھە - ھۇ» لىرىگە ئەگىشىپ، بارغانچە ئىتتىكىلىدى. يورۇق دۇنيانى كۆرگۈسى كەلمىگەندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ساراڭدەك ئالچاڭلاپ، باشلىرىنى ئۆلۈك توخۇننىڭ باشلىرىدەك گىلىدىڭلىتىپ يۈرگەن باخشىلار يوغان ھالقا بولۇپ، سۈيى كۈچلۈك تۈگمەن تېشىدەك پىرقىرايتتى، پىرقىراۋىرىپ كىچىكلەيتتى، كىچىكلەنگەنسىرى شۇنچە تېز پىرقىرايتتى. ھالقا گىرۋىدە - كىدە پىرقىراۋىتىپ، قوللىرىنى مەھكەم گىرەلەشتۈرۈۋالغان باخشى-مو-

تالار شۇنچىلىك زىچ ئىدىكى، ئارىسىدىن ئوقۇمۇ ئۆتمەيتتى، سۇ چاچسا سۇمۇ سىگمەيتتى.

قاغان بېرىپ - بېرىپ، شىددەتلىك گىرداب كىندىكىدىكى بىر تال ياپراققا ئوخشاپ قالدى. گىرداب چۆرگىلەيتتى، قاغانمۇ گىرداب بىلەن بىللە چۆرگىلەيتتى، پۈت - قولى بىگىز تىققاندىك سىرقىرايتتى، مېڭىسى بوران چىققاندىك غوڭۇلدايتتى، يۈرىكى نېمىشىقدۇر قېپىدىن چىقىپ، بوغۇزغا تىقىلاتتى، كۆڭلى ئۆيۈپ گۇمانلىق ھالقىدىن چەتلى - مەكچى بولاتتى، گىرداب ئۇنى قويۇپ بەرمەيتتى. ئېرچۈك باخشى - نىڭ ئاسمان قەرىدىكى تەڭرىگە، باش - كۆزى يوق ساما سېلىۋاتقان باخشى - مونتالارغا قىلغان خىتابى قۇلىقىغا كىرىپ تۇراتتى.

— ئى ئۆلگىن تەڭرىم، ئى كۆك تەڭرىم، شامال تەڭرىم، زېمىن تەڭرىم، ئوماي تەڭرىم... كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، سىلەرگە سىغىنمەن، سىلەرنىلا ئۇلۇغلايمەن... سىلەرگە باش ئۇرىمەن. مەنكى، سىلەر بىلەن بەندىلەرنىڭ ئارىسىدا ئەلچىلىك قىلغۇچى، ئاۋازىڭلارنى ئالەمگە يايغۇچى ئاجىز ئەلچىمەن... ماڭا شەپقىتىڭلارنى ئىلتىپات قىلىڭلار، بەندىلەرگە ۋەھىي بېرىڭلار، مەن ئۇنى جىمى مۇرتلىرىڭلارغا يەتكۈ - زەي، ۋەھىي بېرىڭلار، ۋەھىي بېرىڭلار...

ئېرچۈك باخشى توۋلاۋېرىپ، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلدى، كېكىردىكى توسۇلغاندىك، خىرىلداشقا، بوغۇلۇشقا باشلىدى، قاغاننىڭ كۆزىچىلا تىخ تەگكەن ياۋا توڭگۇزدەك «گۈپ» قىلىپلا يىقىلدى. يەردە يېتىپ، تېپىچەكلەپ، بىر پەسكە ھوشىدىن كەتتى. تۇيۇقسىز جان كىرگەندەك مىدىرلاپ، ئورنىدىن تۇردى، ھالقا ئىچىنى بىر مەرتەم ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن قاغانغا قولىنى چىنەپ تۇرۇپ:

— ئاڭلاۋاتىمەن، شۇنداق ئېنىق ئاڭلاۋاتىمەن، تەڭرىلەر ۋەھىي قىلدۇكى، تەھتىسارادىن قېچىپ چىققان مۇدەھىش جىنلارنىڭ ئەڭ

چوڭى ئارىمىزغا سۇقۇنۇۋاپتۇ. قاغان سۈرىتىگە كىرىۋالغان بۇ يامان جىننى يوق قىلمىساق، يەر يېرىلىپ، كۈن كۆيىدۇ، ئادەملەر ئۆلۈپ، مال قىرىلىدۇ. قېنى ئۇنى ئۆلتۈرەيلى، قېنىنى ئېقىتىپ تەڭرىلەر يولىدا نەزىر قىلايلى،— دېدى ئۇ تۈكرۈكنى چاچرىتىپ.

«بېرچۈك باخشى»، «شارت» قىلىپ نىقابىنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىنلا ئاندىن قاغان نېمە ئىش يۈز بەرگىنىنى بىلىپ ئۆلگۈردى. ساما سېلىپ قىستاپ كېلىۋاتقان بىرقانچە تونۇش «باشخى» لارغا قاراپ ئاچچىق بىلەن ۋارقىردى:

— ئۇ بېرچۈك باخشى ئەمەس، ئۇ بەگبارس، مەن جىن ئەمەس، قاغان، توختاپ تۇرۇڭلار، كۆزۈڭلەرنى چوڭ ئېچىپ قاراڭلار، سىلەر قاغانىڭلارنى نېمىدەپ تونۇمايسىلەر،— دېدى، قوللىرىنى سو-زۇپ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىۋېتىپ.

— جىننىڭ گېيىگە ئىشەنمەڭلار، جىننىڭ گېيىگە ئىشەنگەنلەر جىن بولۇپ كېتىدۇ، ئۇ قاغان سىياقىغا كىرىۋالغان ئالدامچى جىن ...

بەگبارسنىڭ تەلەتى تولىمۇ يىرگىنىشلىك ۋە ئايانچىلىق تۈس ئالغانىدى. ئۇ خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، قان تولغان كۆزلىرىنى جىننىڭ بارىچە قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان قاغاننىڭ كۆكسىگە تىكتى ...

يەر تەۋرىدى، ئۆتۈكەن تەۋرىدى. قاغاننىڭ ھايات - ماماتى قاش بىلەن كىرىپكىنىڭ ئارىسىدا قالغان جىددىي پەيتتە ئاجايىپ بىر مۆجىزە يۈز بەردى. باخشىلار ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان تاراس تېكىن، نەدىن كۈچ كىردىكىن، زەردە بىلەن نىقابىنى يۇلۇپ تاشلىدى-دە:

— ئىپلاس قولۇڭنى تارت! — دېگىنىچە، بەگبارسنىڭ كۆتۈ-رۈلگەن بىلىكىگە نەيزە بىلەن كېلىشتۈرۈپ بىرنى سالىدى.

بەگبارسىنىڭ قولىدىكى خەنجەر يىراقلارغا ئۇچۇپ كەتتى. توپ ئىچى بۆرە تەگكەن قوتاندەك پاتىپاراق بولۇشقا باشلىدى. تاراس تېكىن چۈش كۆرۈۋاتقاندەك قېتىپ قالغان دادىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ، ئەتراپىغا تېز-تېز كۆز يۈگۈرتتى-دە، ئۈنلۈك توۋلىدى:

— تۇتۇڭلار، ئۇ تۈزكۈر ئەبلەخنى...

تاراس تېكىنىنىڭ «باخشى» لىرى قىلىچلىرىنى پۇلاڭلىتىپ، ئۆرتۈپە بولۇۋاتقان يالغان باخشىلارنىڭ چاپىدىغىنىنى چاپتى، تۇتتى-غىنىنى تۇتتى، بىراق، ھەر بىر ئادەمنى نەزەردىن ئۆتكۈزۈپ، ئىنچىكىدە-لىپ ئىزدىگەن بولسىمۇ، بەگبارسىنى تاپالمىدى.

— ئەنە، ئۇ ئاۋۇ ياققا قېچىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى، تاراسنىڭ يىگىتلىرىدىن بىرى، كۈنپېتىش تەرەپكە ئىما قىلىپ.

تاراس ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپ قۇراق جەندىسىنى تاشلاپ، بېلىنىڭ ئۈستىنى يالڭاچلىۋالغان بەگبارسىنىڭ ئەللىك قە-دەم نېرىدا ئۆلەر-تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆردى-دە، قاغاننى ئىشەنچلىك قورۇقچىلارغا تاپشۇرۇپ، ئۇنى قوغلاپ كەتتى. قاتلاڭچىلىقتا جەندە-كولاهنى تاشلاشقىمۇ ئۈلگۈرمىگەن بىرقانچە يىگىت ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

يېشى بىر يەرلەرگە بېرىپ قالغىنىغا قارىماي، بەگبارس قاپلاندىك تېز چاپاتتى. تاراسلارمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى. پەقەت، تاراسلار كۆپ بولغىنى، يەنە كېلىپ ئۇچ يولغا بۆلۈنگىنى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ يولى قەدەمدە بىر كېسىلىپ تۇراتتى، قاياققا قاچسا، ئالدىدىن ئادەم چىققىنى چىققاندى.

بەگبارس بىر يالغۇز شەمشاد تۈۋىگە كېلىپ توختاپ قالدى، ئاسمانغا قارىۋىدى، ئاسمان تولىمۇ يىراق كۆرۈنىدى، ئاچچىقىدا يەرگە تەپتى، يەرمۇ قاتتىق بىلىندى، تەۋەككۈل قىلىپ، يۈگۈرۈپ-يامشىپ

يۈرۈپ ئۇدۇل كەلگەن بىر قىياغا چىقىۋىدى، قىيا تۈۋىدە قارىيىپ تۇرغان چوڭقۇر جىرا ئەجەل سىرتىقىدەك سوزۇلۇپ، ئۇنىڭ يولىنى توسى. بەگبارس جىلغىغا كەينىنى قىلىپ، ئالدى تەرەپكە قارىۋىدى، تاراسنى كۆردى-دە، ئۇنىڭغا سوغۇققىنە كۈلۈپ قويدى.

تاراس قىلىچىنى قىنىغا سېلىۋەتتى، يىگىتلىرىنىمۇ شۇنداق قىلىشقا بۇيرۇدى ۋە:

— ياردىن سەكرە تۈزكۈر ئىت، قىلىچىنى ئىپلاس قېنىڭ بىلەن بۇلغىغىم يوق، — دېدى-دە، بەگبارسنى يار لېۋىگە قىستىغىلى تۇردى.

قارىغاندا، تاراسنىڭ ھەيۋىسىمۇ، دەققىلەپ يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئۆلۈم ۋەھىمىسىمۇ بەگبارسقا ئۇنچىلىك تەسىر قىلمىغاندەك تۇراتتى. ئۇ يار لېۋىدە ئاياغلىرىنى كېرىپ، قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ بەخىرامان تۇرغىنى تۇرغانىدى.

— مېنىڭمۇ قىلىچىڭ ئاستىدا جان بەرگۈم يوق، قىز بەرگىنىم-نىڭ يۈزىنى قىل دەپ يالۋۇرۇپمۇ يۈرمەيمەن، ياغلاقار پۇشتىنىڭ دۈشمىنىگە يېلىنمايدىغىنى ساڭا ئايان، چوڭ ئىش يوق، سەن يەڭ-دىڭ، مەن يېڭىلىدىم. يەڭگەنلەر ياشايدۇ، يېڭىلگەنلەر ئۆلىدۇ، شۇ، — دېدى بەگبارس سالماق ئاۋازدا.

ئۇ تاراسقا قاراپ ئاخىرقى قېتىم دىمىغىنى قېقىپ قويۇپ، ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك، كەينىچە مېڭىپ بىر قەدەم تاشلىدى، تاراستىن كۆزىنى يۆتكىمەي، تىك تۇرغان پېتى يار لېۋىدىن چۈشۈپ كەتتى. تاراس يارغا ئېڭىشتى، يۈز غۇلاچ پەستە خۇددى تۈن ئاسمىندەك قارىيىپ تۇرغان چوڭقۇر ھاڭىنى كۆرۈپ بېشى قاينىغاندەك بولدى. ۋە «توفى» دەپ تۈكۈرۈپ قويۇپ قاغاننىڭ قېشىغا كېتىپ قالدى. تەقدىر — تاسادىپىيلارغا باي ۋە بېشارەتلەردە بېخىل بىر نەرسە.

ئۇ ئەتەگىنى ساڭا ئېيتىپ بەرمەيدۇ، ئۆگۈنۈڭنى تېخىمۇ سىز ساقلايدۇ. ئۇنىڭدىن نېمە قىسمەتلەرگە دۇچ كېلىدىغىنىنى سوراپ ئاۋارە بولما، ۋاقتى كەلگەندە ئۇ ئۆز كارامىتىنى ئاشكارىلايدۇ. دە، ئىنسانغا خالىغىدە - چە نېسۋە ئاتا قىلىدۇ. سەن ئۇنىڭ راينى ئۆزگەرتەلمەيسەن، پەقەت ئۇنىڭ راينى ئۆزۈڭگە قارىتالايسەن. تەقدىرنىڭ جازاسىدىن قورقما، ئۇنىڭدىن مۇكاپاتمۇ تەمە قىلما. ياخشىسى، نىيەت - ئىقبالىڭنى دۇرۇس قىلىپ، ياخشى ئەمەللىرىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە تىك قارا، ئۇ ئۆزىگە تىك قارىيالغانلارغا رايش كېلىدۇ. نىيەت - ئىقبالى دۇرۇس ئەمەسلەر، ئىش - ئەمەلى يامان بولغانلار ئۇنىڭ كۆزىگە تىك قارىيالمايدۇ. دە، تەقدىرنى ئۆزىدىن يىرگەندۈرىدۇ.

تەقدىر ھەر كۈن، ھەر دەققىدە ۋە ھەركىمنىڭ ئۈستىدە مۆجىزە كۆرسىتەلەيدۇ. ئۇ ئۆزىگە ياققانلارنى يار لېۋىدىن تارتىپ كېلىدۇ، كۆڭلىگە يىراقلارنى يار لېۋىگە قىستاپ ئاپىرىدۇ. دە، رەھىمسىزلىرىچە تاشلىۋېتىدۇ ...

دېگەندەك، ئىلاھىي تەقدىر ئاجايىپ بىر كارامەت كۆرسىتىپ، قاغاننى گۆر ئاغزىدىن قايتۇرۇپ كەلدى. ئويلىمىغاندا، مەغرۇر بەگىبا - رىسنىڭ بېلىنى ئېگىپ، ئۆلۈم ئازگىلىغا ئىتتىردى. لېكىن بۇ يەردە ھېچكىممۇ تەقدىر ئاتلىق بىرەر زاتنى كۆرمىدى. يەڭگەنلەرنىڭمۇ، يېڭىلگەنلەرنىڭمۇ كۆرگىنى يەنىلا شۇ تاراس بولدى. بەزىلەر دېدى: «تاراس تېكىن تەقدىرنىڭ ئۆزىمىدۇ!»، «تەقدىرنىڭ ئەلچىسىمىدۇ؟» يا تەقدىرنىڭ قولىمىدۇ؟ ...»

ئۆتۈكەندە يۈز بەرگەن بۇ سىرلىق ۋەقە قاغان ئوردىغا قايتماس - تىنلا پۈتكۈل شەھەرگە پۈر كەتتى، «كۆك تەڭرى تاراس تېكىنگە شۇنداق بىر بېشارەت بېرىپتۇكى، ئۇ دادىسىنى چۈشەپ قاپتۇ، چۈشەدە دادىسىنىڭ ئۈستىدە بىر قارا بۇلۇت ئەگىپ يۈرگۈدەك. ئۇ تەڭرى

نامىنى زىكرى قىلىپ بىرلا يۇملاپتىكەن، قانئى بار ئەركەك
 يولۋاسقا ئايلىنىپتۇ. دە، پىرىم يولدىن پىنىپ، شۇ ئۇچقان پىتى
 ئۆتۈكەنگە يىتىپ كەپتۇ. بېشارەتتە كۆرگەنلىرىنى كۆرۈپ، «يا، تەڭ-
 رىم!» دەپلا جەڭگە كىرىپتۇ. ئۇ نەيزىسىنى پىرقىرتىپ بىر ئۇرغاند-
 كەن، تاغ تىترەپ، يەر پىرىلىپ، بەگبارسىنى دەم تارتىپ كېتىپتۇ،
 قاغانمۇ بىر ئۆلۈمدىن ئامان قاپتۇ» دېگەن گەپ-سۆزلەر بەئەينى
 ئۇچقۇر شامالدىك، ئۆي-ئۆيلەرنى ئارىلاپ چىقتى، تاراسنىڭ نامى
 نە-نەلەرگە تارالدى. باتۇرلارنى چوڭ بىلىدىغان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ
 ئۇيقۇسى قاچتى. كالا سېغىۋاتقان سەھرا قىزى سېغىن سوغىسىنى
 تاشلاپ قويۇپ، قارلىغاچتەك تىز ئۇچتى-دە، شەھەرگە كېلىپ ئۆز
 باتۇرىنى بىر كۆرۈۋېلىش تەقەززاسىدا كوچىمۇكوچا ئايلىنىپ يۈردى.
 بىراق، بەگبارسىنىڭ ئۆلۈمى ياۋاش قىزى تۇرمىشقا ئېغىر كەلدى،
 قىسمەتنىڭ دادىسىنى ئۆزگىلەرنىڭ قولى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۆز
 ئېرىنىڭ قولى بىلەن ئۆلتۈرگىنى ئۇنىڭغا قاتتىق ئەلەم قىلدى.
 قىزى تۇرمىش ئادەتتە دادىسىنى ئانچە كۆپ يوقلاپ كەتمەيتتى،
 بىرەر ھاجەت ياكى بىرەر ئىش بىلەن كەلمەسە، ئۇمۇ كەلمەيتتى. ئۇنى
 كۆردىمۇ، مەرھۇم ئانىسى كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى ۋە ئۇ ئوتتۇرىغا
 قىسىلىپ، ئاتا-بالا ئارىسىدا كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان بىر توسۇق تام
 ھاسىل قىلاتتى، قەلبىنىڭ نامەلۇم پىرىدە خۇددى تەنھا قۇشتەك ئەگىپ
 يۈرگەن ئازغىنە مېھرىمۇ بىردىنلا يوقاپ، ئورنىدا قاغىرىغان بىر
 بوشلۇق قالاتتى. بۇ بوشلۇق بىردەمدىلا كۆڭۈلسىز ئەسلىمىلەرگە
 ئورۇن بېرەتتى، غەشلىك بىلەن تولۇپ كېتەتتى.

— ھېزى بولۇڭ، دادام مال-دۇنياغا ھېرىسمەن، نەپىرەڭلىرى
 تولىراق ئادەم جۇمۇ، — دەيتتى ئۇ بەزىدە ئېرىگە، دادىسى بىلەن
 بىللە بولغان چاغلىرىدا تاراسنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

ئەمدى ئۇ نېمىشقىدۇر ئۇلارنى ئۇنتۇپ كەتتى. ھېلىقى بوشلۇقتا پەيدا بولغان ئاجايىپ بىر سېزىم يۈرىكىنى خېلى چوڭقۇر تىلغاپ ئۆتتى. بۇ ھال ئانا-بالا ئارىسىدىكى مۇھەببەت خۇرۇچىنىڭ خوراپ تۈگىمىگە نىلىكىنى، ئۇنىڭ ئاستا-ئاستا قىمىرلاپ، ئۆزىنى كۆرسىتىۋاتقىنىنى ھېس قىلدۇرۇپ قويدى.

ئۇ ئەمدى قانداق قىلسۇن؟ دادا-پەرياد سېلىپ، ياقىسىنى يىرت-سۇنمۇ؟ تاراسنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ خۇن دەۋاسى قىلسۇنمۇ؟ ۋە ياكى بوغچىسىنى كۆتۈرۈپ يامانلاپ كەتسۇنمۇ؟

قىز تۇرمۇش دادىسىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ بويلاپ باقتى، ئېرىنىڭ مەۋقەسىدە تۇرۇپ خىيال سۈردى، ئەل تەرىپىدە تۇرۇپ يەكۈن چىقار-دى، ئاخىر ئۇ دادىسىنىڭ نامەردلىك قىلىپ، قاغانغا يوشۇرۇن قەست قىلغىنىنى زادىلا كەچۈرەلمىدى. دە، ئايچۇرنى قۇچاقلاپ، تازا بىر يىغلىۋالغاندىن كېيىن، چۆچۈرىدەك ئىشىشىپ چىققان كۆزلىرىنى قىزار-تىپ يۈرۈپ، ئۆي ئىشى بىلەن بەند بولۇۋەردى، تەشۋىشتىن خالاس بولغان تاراس تېكىن:

— ئاجايىپ ئوبدان خوتۇنسەن جۇمۇ، — دەپ قويۇۋىدى، ئۇ زورۇقۇپراق كۈلۈپ قويدى ...

ئاپەت كېتىپ، ئەل تىنچىدى، ئۆتۈكەندە زاھىر بولغان بۇ يامان چۈش ھە دېگەندىلا ئۇنتۇلۇپ، ئىبرەتلىك ئۆتمۈشكە ئايلاندى. ئۆمرد-دە تالايى قېتىم قان كەچكەن، نەچچە ئۆلۈپ نەچچە تىرىلگەن تۇنباغا بۇ ۋەقەدىن قورقۇپ، چۆچۈپ يۈرمىدى. ئۇ تاغدىن قايتىپلا نەدىنىدۇر تېپىپ كەلگەن ئېرچۈك باخشىنى ھەمراھ قىلىپ ئۈچ كېچە-كۈندۈز ئىستىغىپار ئېيتتى. دە، ئۆز تەختىدىن ئورۇن ئالدى. تاراس يەنە سەپەر قىلدى، قۇمۇق بىلەن قىتانلارنى تىنچىتىپ، قان تۆكمەيلا قايتىپ كەلدى.

تەبىئەتنىڭ تىنىقى سوۋۇپ، تاغ تېرىكى زەپىراندەك سارغايىدى.
قاچىچىدەك سەپ تۈزۈشكەن كۆچمەن تۇرنىلار يايلاق ئاسمىنى كې-
سىپ ئۆتۈپ، جەنۇب تامان ئۇچۇپ كەتتى. قىرو باسقان سولغۇن
ئوتلاقلارنى سۆيۈپ ئاققان ئۇرخۇن سۈيى ناخشىسىنى توختىتىپ،
ئوغلاق كۆتۈرگۈدەك مۇز تۇتتى. يۇرتقا كۆز تىكىپ، ھۆرمەتلىك يۇرت
قېرىسىدەك چوقچىيىپ تۇرغان ئۆتۈكەن تېغى تەبىئەت ئىنئام قىلغان
ئاق تۇمىقىنى قىرلاپ، قىر قويچىلىرىدەك ئاق جۇۋا كىيىۋالدى. ۋاقىت
خۇددى ئاتقان ئوقتەك ئۆتۈۋەردى. ئەنە شۇنداق يۈگۈرۈك پەسىللەر-
دىن ئىككىسى كېتىپ، كۆكلەم بەرنالىرى يەنە يۈز كۆرسەتتى.

ئەتىياز بىلەن يازنىڭ ئارىسى. ھاۋا كۈلگۈنچەك كېلىنچەكنىڭ
چىرايىدەك ئېچىلىپ كەتكەن. كۆك ئاسمان كۆك ياقۇتتىن كۆك،
يېشىل زېمىن يېشىل زۇمرەتتىن يېشىل.

تۇنباغا قاغان خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگەن پەرمانبەگگە بىر
ھەميان كۈمۈش تەڭگە تاشلاپ بەردى-دە، تاراسنى ئېلىپ، بىر توقاي
بېكە-مەزلۇملارنى كەينىگە سېلىپ، تەختىراۋاندا ئولتۇرغانچە شەھەر
تېشىدىكى شاھسۇپىغا يېتىپ كەلدى.

شاھسۇپا يەر يۈزىدىن ئادەم بويى كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان سايى-
ۋەنلىك پەشتاق ئىدى. پەشتاق ئۈستىدىن قارىغاندا، كەينىدىن ھەي-
ۋەتلىك تەڭرىقاغان قوۋۇقىنى، ئالدىدىن قوۋۇققا قاراپ كېلىۋاتقان
كارۋان قارىسىنى خېلى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى.

قاغان ئاتا-ئەجدادىدىن ئۆرنەك ئېلىپ، جەڭگاھتىن قايتىپ كەل-
گەن غالب سانغۇنلارنى، نامى بار ئەلچى-يالۋاچلارنى دەل مۇشۇ
يەرگە كېلىپ كۈتۈۋالاتتى. كۆك تەڭرىگە قۇربانلىق قىلىپ، جىن-ئەر-
ۋاھتىن خالاس قىلاتتى، تەشنىلارغا سۇ، ئېچىرقىغانلارغا ئاش بېرىپ،
شەھەرگە بىللە ئېلىپ كېتەتتى.

بىراق، بۈگۈن كېلىدىغىنى سانغۇنمۇ ئەمەس، لەشكەرمۇ ئەمەس، بەلكى قاغان تۇنباغا بىر يىلدىن بېرى، ياق، كۆپ يىللاردىن بېرى كۈتۈۋاتقان، چاڭقاق يەر يامغۇرنى سېغىنغاندەك، سۈپى تورغاي تاڭنى سېغىنغاندەك سېغىنىپ كەلگەن ئەلچى قۇتلۇق ۋە مەلىكە شىيەنئەن ئىدى.

چوڭ كارۋاننىڭ كېلەر ۋاقتى دۇرۇس مۆلچەرلەنگەچكىمۇ، قاغان كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ساقلاپ كەتمىدى. قۇياش تېخى تىكلەنمەيلا، ئۇيۇق يۈزىدە پەيدا بولغان چۈمۈلدەك قارا چىكىتلەر بىر دەمدىلا چوڭىيىپ، تىرىك-پۈتۈن مەپىلەرگە، ئات-تۆڭلەرگە ئايلاندى ۋە كولا-دۈرمىسىنى كۈلدۈرلىتىپ شاھسۇپا ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

قاغان تاراسنىڭ ياردىمىدە سۇپىدىن چۈشۈپ، بىرقانچە قەدەم ئالغا سىلجىدى، مەپىدىن سەكرەپ، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان قۇتلۇققا قاراپ، قۇچىقىنى كەڭ ئاچتى، تىترەك ئاۋازى بىلەن ھال-ئەھۋال سورىدى:

— ئوبدان ئوغلۇم، كۆرۈمدىن ئۇچۇۋىدىڭ، دىدارىڭ يەنە نېسىپ بولدى. دۇئادا ياد ئېتىۋىدىم، كۆك تەڭرى تىلىگىنىمنى بەردى. داداڭنى دەپ مۇشەققەت چەكتىڭ، قېنى ئېيت، تېنىڭ ساق، كۆڭلۈڭ جايدىمۇ، سەپەردە جاپا تارتىپ قالمىغانسەن؟...

قۇتلۇق قاغاننى مەھكەم قۇچاقلاپ، يۈزىنى يۈزىگە ياقىتى، نۇرى قاچقان كۆزلىرىگە، بىر يىلدىلا ئاقىرىپ كەتكەن بۇرۇت-ساقلىدىغا ۋە يىادەك ئېگىلىپ قالغان بوي-بەستىگە چاندۇرماي سەپىلىپ چىقتى، كۆڭلى بۇزۇلۇپ، يۈرىكى ئېچىشتى. «ۋاقىت نېمىدىگەن رەھىمسىز، ئۇ قاغاننى نېمانچە تېز قېرىتتەتەن-ھە؟» دەپ ئويلىدى ئۇ، تاراس بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ.

قاغان مەلىكىنى مەپىدىن چۈشۈشكە تەكلىپ قىلمىدى، ئۇسسۇز-

لۇق ۋە تەييار غىزانى مەخسۇس قىزلار ئارقىلىق مەپىگە كىرگۈزۈپ بېرىپلا بولدى قىلدى. ئۇيغۇرلارنىڭ رەسمى بويىچە، تاڭ ئوردىسىدىن مەلىكە چۈشۈرگەندە ئەر-خوتۇن بولىدىغانلار پەقەت ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن توپىدىن كېيىن، مەلىكە قاتۇن بولغاندىلا ئاندىن بىر-بىرى بىلەن كۆرۈشەلەيتتى. قانچىلىك تەقەززا بولمىسۇن ۋە ئالدى-رىمىسۇن، قاغان ئەدەپ-يوسۇنغا ئەمەل قىلىشى، رىزقى قېتىلىدىغان ئاشۇ كۈننى تاقەت قىلىپ كۈتۈپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى.

شېئەن مەلىكە قىز كۆچۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتىلگەن 1000 دىن ئارتۇق قىز-جۇۋان ۋە ئۇلۇغ ئاستانىدىن بىللە كەلگەن ئون مەپىلىك يەڭگە-ھەمشىرىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا يېتىپ كەلگەنىدى.

چۈشتىن كېيىن، كارۋان قوزغالدى. داقا-دۇمباقچىلار ئالدىدا ماڭدى، لەۋھە-ئەلەمچىلەر ئۇلارنىڭ كەينىگە كىردى. داقا-دۇمباقچىلار ئارقىسىدىن مەلىكىنىڭ مەپىسى ئەگەشتى. مەلىكىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن قاغان تەختىراۋان بىلەن مەپىگە يانداشتى.

29. قاغان ئۆيلەندى

قاغان شېئەن مەلىكىنى ئوبدان كۈتۈۋېلىپ، كۆڭلىدىكىدەك جايلاشتۇرۇپ قويدى-دە، ئەتىسلا قۇتلۇق بىلەن تاراس تېكىنىنى ئالدىغا چاقىرىۋېلىپ:

— ئېرچۈك باخشىغا ئۈچ كۈنلۈكلا مۆھلەت بېرىمەن. ئۇ ئېدىتلاپ رەم سېلىپ خەيرلىك كۈندىن بىرنى تاللىسۇن، توي ھازىر-لىقمۇ چاپسانلىتىلسۇن، مېنىڭ بۇ توپىنى كەينىگە سوزغۇم يوق، —

دېدى ۋە مەلىكە بىلەن بىللە كەلگەن قىز-جۇۋانلارنىڭ قىش كىرىمەس-
تىن بۇرۇن ئاستانىگە قايتىمسا بولمايدىغانلىقىنى سەۋەب قىلىپ كۆر-
سەتتى.

تاراس دىۋاندىن قايتىپ چىقىۋېتىپ ئالدى-كەينىگە قورقۇپقەنە
قارنۇالغاندىن كېيىن يېنىدا ئۇنچىقماي كېتىۋاتقان قۇتلۇققا:
— «قېرىغاندا قېرى تارتۇق، قىلقى ئۇندىن ئارتۇق» دېگەندەك
گەپ بولدىغۇ بۇ، قاغان ئاتامنىڭ توي قىلغىلى ئالدىراپ كەتكىنىنى
قارىمادىغان، — دېدى ۋە ھەزىلكەش بالىلاردەك تىلىنى چىقىرىپ
قويدى.

قۇتلۇق مۇشتۇمى بىلەن تاراسنى نوقۇپ قويۇپ قىزىقچىلىققا
قىزىقچىلىق بىلەن جاۋاب بەردى:

— سەن تېخى مەلىكىنى ئوبدانراق كۆرۈپ باقمىدىڭ، ئۇ تولۇن
ئايىدەك چىرايلىق، پەرىزاتتەك لاتاپەتلىك بىر قىز. قاغان دادامنى
ئۇنىڭغا كۆرمەي تۇرۇپلا ئاشىق بولۇپ قالمىدى دېيەلمەسەن؟ قارىمام-
سەن ئۇنىڭ بىتاقەت بولۇپ كەتكىنىگە.
تاراس قۇتلۇقنىڭ گېپىنى تەستىقلىغاندەك بېشىنى لىگىشتىپ
قويدى.

تاراس تېكىنىگە راستتەك بىلىنگەن بۇ گەپلەر ئەمەلدە قۇتلۇقنىڭ
چاقچىقى ئىدى. بىراق، قۇتلۇق بىلەتتىكى، قاغاننىڭ ئالدىرىشى يەنە
بەزى سەۋەبلەرگە باغلىنىپ تۇراتتى.

ئالايلىق، تۇنباغا قاغان بۇرۇن ئۆتكەن قاغانلاردەك ۋارىسلىق
قىلىش يولى بىلەن ئەمەس، بەلكى شەمشەرنىڭ كۈچى بىلەن قاغانلىق
تەختىگە ئولتۇردى. بۇنى كۆك تەڭرىنىڭ ئىرادىسى ۋە ئەل-يۇرتنىڭ
رايى دېگەندىمۇ، ئۇ بەربىر قان تۆكتى، تۆككەندىمۇ دەريا - دەريا
قان ئاققۇزدى. بەزىلەر ئىككى قوللاپ چاۋاك چالدى، بەزىلەر كۆرۈ-

نۇشتە چاۋاك چالدىيۇ، چىن كۆڭلىدىن قايىل بولمىدى. يات قوۋملەر قاغاننى كۆزگە ئىلمىغاننى ئاز دەپ، ئەل ئىچىمۇ تىنچ بولمىدى. ئالتۇنتاغ قارلۇقلىرى بىلەن بېشبالىق ئۇيغۇرلىرى بۆكۈ قاغان ئۆلتۈرۈۈپ، 2000چە غۇز-سوغداقنىڭ قەتلىئام قىلىنغىنىغا نارازى بولۇپ، ئۈچ يىلغىچە غوۋغا قىلىشتى. «ئۇيغۇر دېگەن كىچىك ئەل، خاۋانلىرىنىڭ ئەرزىمەيدۇ»^① دەپ داۋراڭ سالغان تۇبۇت زەنپۇسىنىڭ باس-مىللارنى، تۈركەشلەر^②نى، بېشبالىق ئەتراپىدىكى ساددا چۆل تۈركلەر-رى^③نى ئالداۋانغانلىقى ھەر كۈنى دېگۈدەك قۇلاققا كىرىپ تۇردى. نىڭگو مەلىكىدىن تۇغۇلغان ئىككى نارەسىدىن ئۆلتۈرۈلۈشمۇ تاڭ ئوردىسىغا ئېغىر كەلدى...

ياق، قاغان بۇلارغا سۈكۈت ساقلاپ تۇرالمىدۇ، بۇنداق ئوقۇش-ماسلىقلارنىڭ ھەممىسىگە بىر يوللا خاتىمە بېرىدۇ. ئەمدى ئۇ ئاجايىپ بىر توي ئۆتكۈزىدۇ، تاڭ دېزىۋىنىڭ سەككىزىنچى قىزى شىيەنئەن مەلىكىنى داغدۇغا بىلەن ئەمىرگە ئالىدۇ-دە، بۇ ئالەمدىكى ئەڭ قۇدرەت-لىك ۋە ئەڭ باياشات پادىشاھقا كۈيئوغۇل بولىدۇ، ئۆزى ئېيتقاندىكى، كۈيئوغۇل دېگەن بىرىم ئوغۇل دېگەن گەپ، ئۇنىڭغا «ئۇزاق ئۆمۈر-لۈك، قۇتلۇق قاغان» دېگەن نام-ئەمىلى قوشۇلۇپ، ئۇنى رەسمىي ئوغۇلغا ئايلاندۇرىدۇ.

① «كونا تاغنامە» — «ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»دىن.
 ② تۈركەشلەر — تۈركلەرنىڭ بىر تارمىقى. ئۇلار دەسلەپتە، بۈگۈنكى تارباغاتاي ئەتراپلىرىدا تىرىكچىلىك قىلغان، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قارلۇقلارنىڭ غەربكە كۆچۈشى سەۋەبلىك، ئاستا-ئاستا ئاجىزلاپ، قارلۇقلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن.
 ③ چۆل تۈركلىرى — بەزى مەنبەلەردە «ساتارلار» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. قەدىمكى جۇڭگودىكى شىمال مىللەتلىرىنىڭ بىرى. ئۇلار ئەسلىدە، شەرقىي تۈركلەر-نىڭ چېگىل قەبىلىسىنىڭ بىر تارمىقى ئىدى، تاڭ دەۋرىدە بۈگۈنكى جىمىسار ئەتراپلىرىدا ياشايتتى.

قاغان يەتتە ئىقلىم، 18 مىڭ ئالەمگە جاكارچى ئەۋەتىپ بۇ خەۋەرنى جاكارلايدۇ، ئۇنى ھەممە ئادەم، ھەممە قوۋم بىلىپ كېتىدۇ. يوغان گەپ قىلغان تۇبۇت رەنپۇسىمۇ، تۇبۇتلارغا يانتايلىق بولغان قارلۇق يابغۇسىمۇ ئەيمەنگەن ھالدا ئۇنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ «ئۇ تاڭ دېزۇڭنىڭ كويۇغى» دەپ بىر-بىرىنى ئاگاھلاندۇرىدىغان بولىدۇ. ئۇنىڭ ئوتۇغاتغا ۋە لەشكەرلىرىگە ھېچكىم ئاللىپ قارىيالمايدۇ، يول راۋان بولۇپ، ئۇيغۇر ئاتلىرى ئاستانىگە، تاڭ دۇردۇنلىرى ئۇيغۇر قوۋمىگە خۇددى ئۈزۈلمەس ئېقىندەك ئېقىپ تۇرىدۇ، تۇبۇتلارنى توۋا قىلدۇرۇپ، «ئۇيغۇر يولى»نى ئىللىكىگە ئېلىپ، جاي-جايلارغا كارۋان ماڭدۇرىدۇ، ئەل خەزىنىسىمۇ، ئاۋام ھەممىنىمۇ تىللا-تەڭگىلەرگە تو-شۇپ كېتىدۇ...

ئۇلار ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ، ئىچكى شەھەر قاپقىسىدىكى چوڭ ئاچالغا كەلگەندە تاراس خوشلاشماقچى بولۇۋىدى، قۇتلۇق ئۇنى توختىتىۋالدى.

— ئىنىم، كۈن تېخى ئەتىگەن، قىز تۇرمىشقا خەۋەر بېرىۋەت، سېنى ساقلاپ قالمىسۇن، ئىككىيلەن بىزنىڭ ئۆيىگە بارايلى-دە، ئا-د-چە-مۇنچە مۇڭدشايلى، — دېدى تاراسقا.

تاراس تېكىن ئەدەپ بىلەن تۈزۈت قىلدى:
— ئوبدان گەپ قىلدىڭ ئاكا، مۇڭداشمىغىلىمۇ ئۇزاق بولۇپتۇ. مۇنداق بولسۇن، ياخشىسى، سەن بىزنىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلغىن، چاي دەملەپ بەرگىلى قىز تۇرمىش بار ئەمەسمۇ؟

بۇ گەپ بىلەن، قۇتلۇق مەرھۇم ئايالنى ئەسلەپ قالدى، ئايال-نىڭ ھەمىشە كۈلۈپ تۇرىدىغان ئوماق چىرايى كۆز ئالدىغا كېلىۋىدى، ئۇنى يىغا باستى. ئاكىسىنىڭ ئويغا پاتقىنىغا قاراپ، پۇشايىماندا ئاغزىغا ئۇرغۇدەك بولۇپ كەتكەن تاراس تېكىن ئالمان-تالمان گېپىنى ئوڭشى-

ۋالدى:

— مۇنداقچىلا دەپ قويدۇم ئاكا، ئۆيۈڭگە بارساق باردۇق ئەمەسە، ئاستاندىن بەلكى قۇرۇق قول كەلمىگەنسەن ھەقچان؟
ئۇلار شۇنداق كېلىشتى، ئېرچۈك باخشنىڭ مەزىلىگە بېرىپ، دەيدىغانى دەپ بولۇپلا، قۇتلۇقنىڭكىگە يېتىپ كېلىشتى.

تاراس قۇتلۇقنىڭ ئىككى بالىسىنى بىر ھازا ئەركىلەتكەندىن كېيىن سالقىن ئايۋانغا راسلانغان داستىخان ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى. چاكارلار قولغا سۇ بەردى، قولى گۈل ياغلاقار ئاستانىدە ئۆگەنگىنى بويىچە، داستىخاننى نەچچە تۈرلۈك ئاستانچە ئائام-قورۇملار بىلەن تولدۇرۇۋەتتى. قورۇملارنىڭ مەزىلىك پۇرىقى ئىشتىھالىق تاراسنىڭ دىمىغىنى غىدىقلاپ، ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلتۈردى. ئۇ تارتىنىپ ئولتۇرمايلا، ئائاملارغا قول ئۇزاتتى.

— قانداقراق، بىر كۈن قاتراپ يۈرگىنىڭنىڭ بىرەر پايدىسى بولدىمۇ؟ ئاكاڭ خۇشال بولغۇدەك بىرەر خەۋەر بارمۇ؟
قۇتلۇق بېشى چۈشۈپ، تىلىدىن قالغاندەكلا جىمغۇر بولۇپ كەتكەن ياغلاقاردىن سورىۋىدى، ئۇ چىرايىنى ئاچماي تۇرۇپ، بېشىنى مەيۈسانە چايقاپ قويدى.

تاراس تېكىن ئوخشاپ كەتكەن قورۇملارنى ئاغزىغا سامان تىققاندىكى تىقىپ، چاينار-چاينىمايلا يۇتماقتا ئىدى، قۇللىقىغا گەپمۇ كىرمەيتتى. ئۇ ئائامدىن بېشىنى كۆتۈرگەندە بولسا، ياغلاقارنىڭ ھۈند-رىنى ماختاپ، تامىقىنى تامشىپ قوياتتى، قورۇمنىڭ قىزىق شورپىسى تومۇز تەپتى بىلەن قوشۇلۇپ، ئۇنى يامغۇردا قالغان ئۆچكىدەك ھۆل قىلىۋەتكەندى.

قۇتلۇق تاراسنىڭ ئىشتىھاسىغا مەسلىكى كەلگەندەك كۈلۈپ قويدى، بىر چەتتە خىيال بىلەن ئولتۇرغان ياغلاقارغا زاڭقى بىلەنلا

ئىشارەت قىلىپ، ئىچكىرى ئۆينى كۆرسەتتى. ياغلاقلار ئۇ ئۆيگە كىرىپ، ئاغزى شەلپەر بىلەن پىچەتلەنگەن بىر كۆمزەكنى ئېلىپ چىقىپ داستىخانغا قويۇپ قويۇۋىدى، بۇ كۆمزەك شۇ ھامان تاراسنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى ۋە كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتتى.

— پاي، دېمىدىمۇ تابغاچلاردىن قۇرۇق قول كەلمىگەنسىن دەپ، بۇنداق نەرسەمۇ بار دېگەنە تېخى...

قۇتلۇق كۆمزەكنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، بۇلاق سۈيىدەك سۈزۈك، ئەنەردەك خۇش پۇراقلىق گۈرۈچ شارابىنى پىيالىلەرگە بۆلدۈرۈپ تۆكتى. ئۇ پىيالىنى تاراسنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويۇپ دېدى:

— ئىنىم، بەگبارىنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، ئارىمىزدىن بىر ئاپەتنى يوق قىلىپسەن، قاغان ئاتىمىزغىمۇ ئۆز ۋاقتىدا ئەسقىتىپسەن، ئانچە-مۇنچە شاراب ئوتلاپ مۇشۇ ئىشىڭنى قۇتلۇقلىمىساقمۇ بولماس ئەمدى. — دۇرۇس گەپ قىلدىڭ ئاكا، — دېدى تاراس مۈرىلىرىنى كەينىگە تارتىپ، مەيدىسىنى كېرىپ تۇرۇپ، — دېگىنىڭدەك، ئاپەت يوق بولدى، قاغان ئاتاممۇ ئامان قالدى. بۇنى بىز قۇتلۇقلىمىساق كىم قۇتلۇقلايدۇ؟

تاراس پىيالىنى بىر كۆتۈرۈشتىلا پاك-پاكىز قۇرۇقدىۋەتتى ۋە ئۇنى قۇتلۇققا تەگلىدى. قۇتلۇق شاراب قويدى، تاراسنىڭ كۆزلىرى پارقراپ، گېپى ئاۋۇغىچە قۇيۇش ۋە ئىچىش مانا شۇ تەرىقىدە داۋاملاشتى. تاراس بىر چاغلاردا قۇرۇق پىيالىنى داستىخانغا «گۈپ» قىلىپ ئوردى ۋە جاۋغىيىنى ئېرتىپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەل ئىچىگە تاراپ كەتكەن ھېكايەمنى سەنمۇ ئاڭلىغانسەن ئاكا، ئەمدى ساڭا ئۆز ئاغزىم بىلەن ئېيتىپ بېرى، قۇمۇق-قىتانلارنى يەر چىشلىتىپ ۋايىچىنىنى چىقىرىۋېتەي دەپ باياۋاندا كېتىۋاتسام قۇل-قىمغا تۇيۇقسىز «كەينىگە قايت، قاغان خەۋپتە» دېگەن بىر ئاۋاز

ئاڭلاندى، سانغۇنلىرىمدىن بۇ ئاۋازنى ئاڭلىدىڭلارمۇ دەپ سورىسام، ئۇلار: «بىزدىن قەسەمكى، ئۇنداق ئاۋازنى ھېچ ئاڭلىغىنىمىز يوق» دېيىشىپ، تەڭرىنىڭ نامى بىلەن قەسەم ئىچىشتى، بىلىدىمكى، بۇ ئاۋازنى پەقەت مەنلا ئاڭلىيالىغان ئىكەنمەن.

شۇنىڭ بىلەن «يا تەڭرىم، ۋەلىئەھدىڭگە ئۆزۈڭ ئىگە بولغاي. سەن» دېدىم. دە، بىر توپ لەشكىرىمنى باشلاپ كەينىمگە ياندىم، ئاسماندا ئۇچتۇمۇ، يەردە ماڭدىمۇ، ئەسلا يادىمدا يوق، بىر چاغلاردا قارىسام، ئۆتۈكەندە تۇرۇپتىمەن. يەنە شۇنداق نەزەر سېلىۋىدىم، ئېر-چۈك باخشىنىڭ سۈرىتىگە كىرىۋالغان بەگبارسىنى ۋە ئۇنىڭ بىر توپ بەتبەشەرە ئادەملىرىنى تونۇۋالدىم. ئۇلار نىقاب تارتىۋېلىپ، قاغان ئاتامنى بوزەك قىلغىلى تۇرۇپتۇ، نىيەت-ئىقبالىمۇ دۇرۇس ئەمەستەك تۇرىدۇ...

گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، تاراس كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ تۇرۇپ «شاراب» دەپ توۋلۇۋىدى، قۇتلۇق ئازراق شاراب قويۇپ بەردى. ئۇ شارابنى پۇرقىۋەتكەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى: — شۇ چاغدا كاللام شۇنداق بىر ئىشلەپ قالدى دېگەن ئاكا، ئاشكارا تېگىش قىلسام، تۈزكۈر بەگبارسى قاغان ئاتامغا قەست قىلىدۇ. غاندەك تۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن، تاغ كەينىدىكى بىر توپ باخشىنى چەمبەرچاس قىلىپ باغلىۋېتىپ، نىقابلىرىنى تارتىۋالدىم. دە، ئۇنى لەشكەرلىرىمگە تارقىتىپ بەردىم، ئۆزۈممۇ تاقىدىم، باخشىلاردەك «ھە-ھۇ» دېيىشىپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتۇق. «ھەي باتۇر ۋەلىئەھد، ئەمدى قول سال» دېدى ھېلىقى غايىب ئاۋاز. مەن قول سالدىم، بىر سېلىپلا بەگبارسىنىڭ خەنجىرىنى بىر ياقىلارغا ئۇچۇرۇۋەتتىم ۋە قاغان ئاتامنى قۇتۇلدۇردۇم...

— كېيىن قانداق بولدى، — دەپ سوئال قويدى، جەڭنامە

ئاڭلاۋاتقانداك ھاياجانلىنىۋاتقان قۇتلۇق تاراسنى ئالدىرىتىپ.

— نېمە بولاتتى، ئاتامنى ھىمايەمگە ئېلىپ تۇرۇپ قارىغۇدەك بولسام ئۇ ئەبلەخ ئەللىك قەدەم نېرسىدا قېچىپ كېتىۋاتمامدۇ؟ ئاچ-چىقىمدا مېڭەمدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى، بەئەينى ئەركەك ئارقاردەك، تاشتىن تاشقا سەكرەپ يۈرۈپ ئۇنى يار لېۋىگە قىستاپ باردىم، مەردلىكىم غالىب كېلىپ «سەكرە، قېنىڭدا قىلىچىمنى بۇلغىغىم يوق» دەپ نەزە تارتتىم. ئۇ قورقۇپ دىر-دىر تىترىدى، يار لېۋىدىن تاشتەك چۈشۈپ كەتتى، پەسكە قارسام، ئۇ شۇنداق چوڭقۇر جىرا ئىكەنكى، ھەيھات، جىرادىكى قىرلىق تاشلار ئۇ تۈزكۈرنىڭ پاسىق تېنىنى پارە-پارە قىلىۋەتتى بولغاي ئەتىمالم...

— ئەتىمالم؟... ئەتىمالم دەۋاتسەنغۇ ئىنىم، — قۇتلۇق قولىدىكى پىيالىنى يەرگە قويۇپ قويدى ۋە تاراسقا يېقىنراق سۈرۈلۈپ سورىدى، — ئۇنىڭ پارە-پارە بولۇپ كەتكىنىنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭمۇ يا شۇنداق ئويلىدىڭمۇ؟

بويىنى ئەيلەنگەن تاسمىدەك يۇمشاپ كەتكەن تاراس تېكىن بېشىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— كۆرسەم نېمە بولۇپتۇ؟ كۆرمىسەم نېمە بولۇپتۇ؟ پارە-پارە بولۇپ كەتتى دېگەندىكىن جەزمەن شۇنداق بولۇپ كەتتى. قا... قاغا... قۇزغۇنلار يەپ بولدى،... يەپ بولدى...

— ھە، مۇنداق دېگىن؟...

قۇتلۇق نېمىشىقدۇر لاسسىدە بولدى، ياغلاقارنىڭ يېنىغا بېرىپ، تامغا يۆلەندى، «پارە-پارە بولۇپتىمىش... پارە-پارە بولۇپتىمىش...» دېدى، ئۇ ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلاپ.

بۇ چاغدا تاراس تېكىن شاراب ئىچىشتىن توختاپ، خۇددى ئۇلى كولاڭغان كونا تامدەك قىيسايماقتا ئىدى، ئۇنىڭ تۈگمەن تېشىدەك

ئېغىرلاپ كەتكەن بېشىنى يۆلەپ تۇرغان قاتتىق مۇشتۇمى ياڭاق
گۆشلىرىگە چۆكۈپ تۇراتتى، قىزىللىقى يېنىپ، ئادراسمان چېچىكىدەك
تاتىرىپ كەتكەن يۈزىدە، يېرىم يۇمۇق كۆزلىرىدە چۈشنىكىسىز بىر
ئىپادە ئەكس ئېتەتتى، لەۋلىرى توختىماي مىدىرلايتتى.

— ئاكا... ئاكا، مەن يالغان ئېيتتىم...

— بولدى قىل، گەپ بولسا ئەتە قىلىشايلى، بولامدۇ؟
تاراسنىڭ ھالغا قاراپ، قۇتلۇقنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئۇ
«شاراب ئىچىپ كۆلىمگەن ئادەمگە شۇنچە كۆپ شاراب ئىچكۈزدىڭمۇ،
ئەمدى ئۇنىڭ دەردىنى تارت» دېگەن ئوينى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى،
ئۇنى يۆلەپ ئاز-تولا ئەيۋەشكە كەلتۈردى، ئات قېنىدەك قېنىق چاپىدىن
زورلاپ تۇرۇپ ئىككى پىيالە ئىچكۈزۈۋەتتى.

— ئاكا... مەن يالغان ئېيتتىم، ئوينىشىپ يالغان ئېيتتىم...

— غەلەت گەپ قىلما، ۋەلىئەھد دېگەنمۇ يالغان ئېيتامدۇ؟
قۇتلۇق دەسلەپتە ئۇنى مەستچىلىكتە جۈپلۈۋاتىدۇ دەپ تەخمىن
قىلدى. بىراق، تاراسنىڭ ئارقىمۇ ئارقا ئېيتىلغان بىر ئېغىز سۆزى ئۇنى
بۇ تەخمىننى تەرك ئېتىشكە مەجبۇر قىلدى.

— سېنى يالغان ئېيتىدۇ دېسە كىممۇ ئىشىنىدۇ؟

— مەن يالغان ئېيتىمىدىم، پو ئاتتىم...

— قېنى ئېيتە، قانداق پو ئاتتىڭ؟

— راستىنى ئېيتسام، غايىتىن ھېچقانداق ئاۋاز كەلمىگەندى،
بەگ... بەگبارىنىڭ قاغان ئاتامغا قەست قىلىدىغىنىنى ماڭا بىر تابغاچ-
لىق دېگەن...

— قانداق تابغاچلىقكەن ئۇ؟

— بىر قېرى تابغاچلىق... بويى ئىگىز، ئۆزى ئورۇق بىر

تابغاچلىق...

قۇتلۇق ئۈزۈپ-ئۈزۈپ سۆزلەۋاتقان تاراسنى خۇددى ئۈجمە ئىرغىقىدەك سىلكىدى. ياغلاقمۇ تام تۈۋىدىن چاچراپ قوپتى، تۆت يۇتلاپ كېلىپ، تاراسنىڭ ئاغزىغا تىكىلدى. قۇتلۇق يەنە سورىدى:

— ئۇ تابغاچ ساڭا نېمە دېدى؟

— «ئېتىم ئۆلدى، مادارم كەتتى... ئوردۇبالققا يېتىپ بارالماي- دىغان ئوخشايمەن، قاغاننىڭ ئادىمى بولساڭ چاپسان بېرىپ قاغاننى قوغدا، قاغاننىڭ دۈشمىنى بولساڭ ھېچ كېچىكتۈرمەي مېنى ئۆلتۈرۈۋەت» دېدى. ئۇ بىزنىڭ تىلىمىزنى خۇددى سۈدەك سۆزلەيدىكەن...

ياغلاقارنىڭ دادىسىنى يولغا سېلىۋەتكەندىن بېرى، ئۇلار بۇ بوۋايدىن ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىغانىدى. قاغانغا قەست قىلماقچى بولغان ئىپلاس بەگبارسنىڭ ئۆز ۋاقتىدا جاجىسىنى يېگەنلىكىنى ئۇلار ئاستانىدىكى چېغدىلا ئاڭلىغان، بوۋاينىڭ ئوردۇبالققا ساتى-سالامەت يېتىپ كەلگىنىدىن قىلچە گۇمانلانمىغانىدى.

بىراق، ئۇلار بۇ بوۋاينىڭ ئاستانىدە كېلىشكەندەك، قۇتلۇقلار- نىڭ ئۆيىگە كەلمىگىنىنى ئۇقتى. ياغلاقار لىڭ تۇشمۇتۇشتا قاتراپ يۈرۈپ ئۇنى ئىزدەپ باقتى. ئاخىر، تاپالمىغانى ئاز دەپ بىرەر ئىشەنچ- لىكرەك خەۋەرمۇ ئۇقالىدى ۋە سالىپايغان پېتى ئۆيگە قايتىپ كەلدى. ئالامەتلەردىن قارىغاندا، تاراس ئېيتقان ئۇ بوۋاي شەكسىزكى ياغلاقار- نىڭ دادىسى ئىدى.

— ئۇنى نەدە كۆردۈڭ، ھازىر نەدە؟ — سورىدى قۇتلۇق ھاياجانلىنىۋاتقان ياغلاقارنىڭ يوتىسىنى بېسىپ تۇرۇپ. ياغلاقارنىڭ ۋەلىئەھدىگە يۈرتۈرانە تۇرۇپ سوئال قويۇشى ئوردا ئودۇمىغا توغرا كەلمەيتتى.

— ئۇيقۇڭنى ئاچ ئىنىم، ئۇ ھازىر نەدە دەۋانمەن؟...

ئارقىمۇ ئارقا ئىچكۈرۈلگەن قېنىق چاي تەسىر قىلدىمۇ، ياكى قۇتلۇقنىڭ تەقەززاسى تەسىر قىلدىمۇ، تاراس ئاستا-ئاستا كۆزىنى ئاچتى ۋە:

— ئۇ... ئۇ تابغاچلىق ئۆلۈپ كەتتى... — دېدى.
— ئۆلۈپ كەتتى؟ مۇنداقچىلا دەۋاتامسەن؟ ياكى راست گەپ قىلىۋاتامسەن؟

— راست... راست گەپ قىلىۋاتمەن...
— ئەمەسە، ئېيت، قانداق بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى؟
— باياۋاندا ئۇچراتقاندا ئۇ بوۋاي ئۆلۈپ قالاي دەپ قاپتىكەن، ماڭا ھېلىقى گەپنى دېدى، دەپ بولۇپلا نەپەستىن قالدى...
ئۇنى... ئۇنى دەپنە قىلىپ قويدۇق...

تاراس تېكىن ئەزەلدىن يالغان ئېيتمايتتى، چاقچاققىمۇ ھەپسىلە-سى يوق ئىدى، ئۇنىڭ بۇ تەرىپىنى ئۇنىڭ بىلەن كۆپ يىل بىللە ياشىغان قۇتلۇق بەكمۇ ئوبدان بىلەتتى. ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىدىن، بوۋاي-نىڭ نەلەردىدۇر كارۋاندىنمۇ، ئېتىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغانلىقىنى، قېرىد-لىق ياكى تەشنىلىق تۈپەيلى يىقىلىپ قالغاندا تاراسقا ئۇچراپ، دەيدى-غانى دەپ بولۇپلا كۆز يۇمغانلىقىنى تەھقىقلەشتۈرگىلى بولاتتى.
قۇتلۇق ئاغزىدىن گېپى چۈشۈپ قېلىۋاتقان تاراسنى ئاستا ياتقۇ-زۇپ قويدى، بېشىنى تەستە كۆتۈرۈپ، قايغۇلۇق نەزەر بىلەن ياغلاقارغا قارىدى، ئۇنىڭ ئوقچۇپ چىقىۋاتقان كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ:
— قايغۇرما ئۇكا، داداڭ قاغانىمىزنى قۇتقۇزدى، بىزنىمۇ قۇتقۇزدى، توي ئۆتۈپ، قاتلاڭچىلىقلار بىر ئاز بېسىقسۇن، ئۇنى ئۆزۈم تېپىپ كېلىپ، تەڭرى دەرگاھىغا دادامنى ئۇزاتقاندا ئۆزىنىپ قويد-مەن، — دېدى ئەنئەنە بىلەن.

تەقۋادار قارا باخشىنىڭ ياراملىق شاگىرتى بولغىنى ئۈچۈن،

ئېرچۈك باخشى تەڭرىگە يېقىن، شامان ھېكمىتىدە كامال تاپقان، قاغانغا ئۇخلاسى كۈچلۈك بىر ئادەم ئىدى.

ئۆتۈكەندە تىلاۋەت بولغان كۈنى تاڭ سەھەردە ئۇ ھېكمەت ئەينىكىدە بىر كارامەت كۆردى، قارىغۇدەك بولسا، تىرناقلىرىدىن قان تېمىپ تۇرغان بىر قارا قۇش قاغاننىڭ بېشىدا ئەگىپ يۈرگەندەك. ئۇ بۇ ھېكمەتنىڭ مەنىسىنى پەملەپ «ئىش چاتاق» دېدى. دە، ئۇدۇل قاغاننىڭ قېشىغا چاپتى. بىراق، «رەقىبلەر تار يولدا ئۇچرىشىپتۇ» دېگەندەك، ئۇ ئوردا قوۋۇقىغا بارا-بارمايلا ئايغاقچىلارنىڭ قولغا چۈ-شۈپ قالدى. دە، بەگبارسنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىلدى.

— قورسىقىڭدا سوققان چوتكىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى بەگبارس ئۇنى بىر پىنھان ئۆيدە تامغا چىڭ نىقتاپ تۇرۇپ، — سەن مېنى چاقماقچىسەن، ئۆلمەي دېسەڭ ئاغزىڭنى يۇم، چاندۇرماستىن ئۆتۈكەنگە بار. دە، دېگىنىمنى قىل!

ئېرچۈك باخشىمۇ بوش كەلمىدى. ئۇ:

— دۇرۇس شامان يامان ئادەمنىڭ گېپىگە كىرمەيدۇ، — دېدى ئۇ ئۆزى ئەڭ ئۈچ كۆرىدىغان بەگبارستىن قىلچە ھېيىقىماي، — بىلەمسەن، قاغان دېگەن تەڭرى ئەۋلادى، تەڭرى ئەۋلادىغا قەست قىلغاننىڭ جېنى كۆيىدۇ.

— بۇ چىنكەش باخشىنى پىنھان يەرگە ئاپىرىپ، تىلىنى كېسىڭ-لار، كۆزىنى ئويۇڭلار! — ئېرچۈك باخشىنىڭ تىغىدەك ئۆتكۈر گەپلەر-رىدىن رەسۋاسى چىقىپ كەتكەن بەگبارس ئايغاقچىلىرىغا شۇنداق دەپ ۋارقىردى ۋە چىچاڭشىغان پىتى ئۆتۈكەنگە كېتىپ قالدى. بىراق، ئېرچۈك باخشىنى ئوبدان بىلىدىغان ئايغاقچىلارنى تۈ-يۇقسىز سۈر باستى، ساغرىسىغا چىۋۇق يېگەن ئېشەكتەك تىترەپ قول سېلىشقا ھەرگىز پىتتالمايدى، ئاخىرىدا گېپىنى بىر قىلىپ، ئۇنى

چالا-بۇلا باغلاپلا ئات بۇغلىغا تاشلاپ كېتىشتى.
ئۆتۈكەن ۋەقەسىدىن كېيىن، قاغان ئۇنى تاپتۇرۇپ كېلىپ،
تىلاۋەتتە بىللە بولدى...

قاغان ئېيتقاندا، ئېرچۈك باخشى بەجاندىل پال ئاچتى، بىر
كۈن قۇرئى سېلىپ، ئوبدان كۈندىن بىرنى تاللىدى-دە، ئۇنى ئۆزى
بېرىپ قاغانغا ئۇقتۇردى.

ھەر قېتىمدىكىدەك، ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى ھۆكۈمىمۇ ئاجايىپ توغرا
چىقتى. ئۇ تاللىغان كۈن شۇنداق بىر كۈن بولدىكى، تۆت كۈندىن
بېرى تامچىلاۋاتقان سىم-سىم يامغۇر كۈن قىزىلى بىلەن تەڭلا ئاسمان
يۈزىگە پەردە تارتىلغاندەك، چېپىدە توختاپ قالدى. تاغ كەينىدىن،
شەھەر ئاسمىنىڭ ئۇ چېتىدىن تۇرۇپ-تۇرۇپ مۆڭگەك توپاقتەك
ئۆسۈپ چىقىدىغان بەترەك بۇلۇتلارمۇ كىمىدىندۇر ھېيىققاندەك، ئۆز
يولىنى ئۆزگەرتتى. ھەشەمەتلىك توي تاماشىسىغا قىزىققان قۇياش
ئادەتتىكىدىن بۇرۇن كۆتۈرۈلۈپ، شەھەر رۇخسارىغا ئالتۇن ھەل بەر-
دى. ئۆتۈكەندىن ئۆتۈپ كەلگەن سەھەر سەلكىنى يول-يوللارنى
سۈپۈرۈپ، چاڭ-توزاندىن خالاس قىلدى.

ئېرچۈك باخشى تاللىغان قۇتلۇق كۈندە، يەنى مىلادىيە 788-
يىل ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، ئوردۇبالىقىنىڭ ھەممە يېرى توي تەنتەند-
سىگە چۆمۈلدى، توپىغا ئاناپ يوللار ياسالدى، يول قاسنىقىدىكى
ئۆي-ئىمارەتلەر ھاك بىلەن ئافارتىلدى. چوڭ-كىچىك قوۋۇقلارغا،
كوچا ئېغىزلىرىدىكى ئارچا دەرۋازىلىرىغا تاڭ شايىسىدىن شەلپەر ئېسىل-
دى. قوۋۇق بېشىدىن، تىلاۋەت پەشتاقلرىدىن ئورۇن ئېلىشقان ماھىر
ئۇستىلار توي نەغمىسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى. ئەمەل-مەنسەپ تۇتقانلار
توي شەرىپىگە كەڭ يەڭلىك، پەشلىرى يەردە سۆرۈلۈپ تۇرىدىغان
تاڭ تونلىرى بىلەن ياسىنىۋېلىشتى. تار بەللىك، تار يەڭلىك ئۇزۇن

كۆڭلەك كىيىپ، تال-تال قارا چاچلىرىنى تال چوڭتەك لەپىلدەتىپ يۈرگەن قىز-چوكانلار توي ھۆسنىگە ھۆسن قوشتى.

تاشقى شەھەرنىڭ ئالتە قوۋىقى ئۈچ كۈندىن بېرى ئوچۇق تۇردى. كىرگەن-چىققانلارغا كۆز-قۇلاق بولىدىغان قوۋۇق قورۇقچىلىق-رىمۇ مۇلايىم غۇلاملارغا ئورۇن بەردى. قوشنا قوۋمىلەرنىڭ يابغۇ-تار-خانلىرى، قارام ئۇرۇغلارنىڭ ئېلتەبەر - مۆتىۋەرلىرى، يۇرت كاتتىلىرى توي يارىشىقىنى قىلىپ، ساندۇق-ساندۇق جاۋاھىراتلارنى، مۈشكى-ئەنبەر، گەزلىمىلەرنى ئات-ھارۋىلىرىغا يۈكلىتىپ، خالىغان قوۋۇقلاردىن كىرىپ كېلىۋەردى، تەككىيەخانلار توشۇپ، دەڭ-سارايلىرىمۇ بىكار قال-مىدى، ئوردۇبالىق ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى.

توي تەنتەنسى ئۆز يولىدا داۋام قىلدى. ئەتىگەنلىك تىلاۋەتمۇ ئۆز قەرەلىدە تامام بولدى. قۇياش ئۆرلەپ، سېپىل بىلەن ئەمدىلا تەڭلىشىۋىدى، دۇمباقلار تېخىمۇ تېز ۋە قاتتىق گۈمبۈرلىگىلى تۇردى. ئۇزۇن كارنايىلارمۇ بوغۇق ئاۋاز بىلەن ئۇن سېلىشقا باشلىدى. كوچىلارغا تولۇپ كەتكەن ئادەملەر ئىككى ياققا بۆلۈنۈپ، ئوردا شەھىرىگە يول ئالغان ھەشەمەتلىك مەپىلەرگە، گۈللۈك تەختراۋانلارغا يول بېرىشتى.

ئېرچۈك باخشىنىڭ خاھىشى بىلەن، توي ئورنى دىۋان ئالدىدە-كى كەڭ سەينىغا ھازىرلانغانىدى. سەينىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئالتۇن قوبىيلىق، قوش قەۋەتلىك بىر ئىمارەت قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. سەينادا كۆتۈپ تۇرغان توي ئەھلى قانچىلىك تەقەززا بولىدىكىن، بىر چاغلاردا ناغرا چېلىندى. قىزغۇچ سېرىق تون، توققۇز بۇرجەكلىك تەلپەك كىيىپ، زۇمرەت كۆزلۈك ئالتۇن كەمەر باغلىۋالغان تۇنباغا قاغان توققۇز بۇيرۇقنىڭ ھەمراھلىقىدا دىۋان ئىشىكىدىن مەزمۇت قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى-دە، پېشايۋانغا چىقىپ، كۈنچىقىشقا

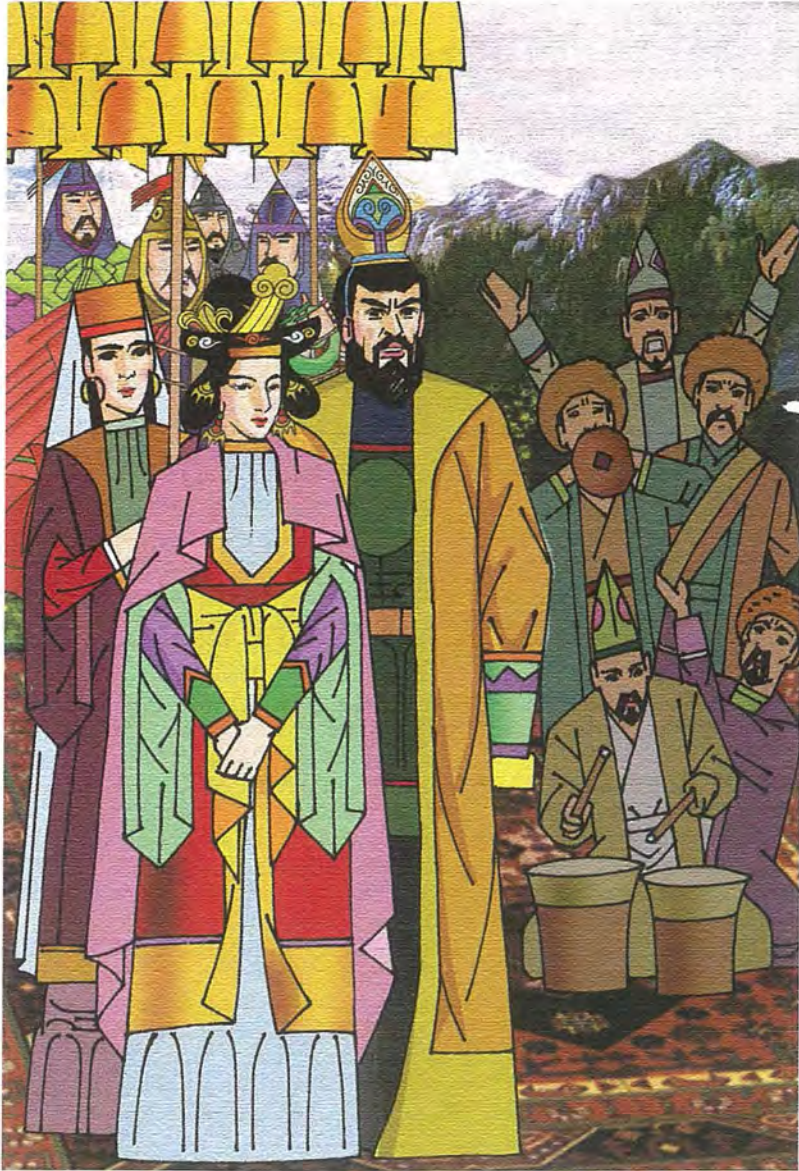
يۈزلەنگەن پىتى ئالتۇن كۇرستا ئولتۇردى.

كاتتا ئىمارەتنىڭ ئالدىدا غايەت زور قار دۆۋىسىدەك، ئاپئاق بىر كىگىز ئۆي تۇراتتى. شىيەنئەن مەلىكىگە ئاتاپ تىكىلگەن بۇ كىگىز ئۆي مەلىكىنىڭ ۋاقىتلىق تۇرالغۇسى ئىدى. مەلىكە بۇ ئۆيدە مەرتىۋەدە - لىك ئۇيغۇر مومايلاردىن ئۇيغۇر يوسۇنلىرى توغرىسىدا تەلىم ئالاتتى، كىيىپ كەلگەن ئۈستۈبىشى سالدۇرۇلۇپ، ئۇيغۇر قىزلىرىدەك كىيىندۈ - رۈلەتتى.

ناغرا ئاۋازى ئەۋجىگە چىقتى، ئاق ئۆيىنىڭ ئىشىكى قايرىلىپ، شىيەنئەن مەلىكە چىراي كۆرسەتتى. ئۇ چاچلىرىنى ئالدىغا تۈگۈپ، ياقۇت كۆزلۈك سىرغا تاقاپ، قوش پېشى بار كۆڭلەك كىيىپ قىزىل گۈلدەك ئېچىلغان، كۆز - قېشىغا ئەڭلىك ئېتىپ، بارمىقىغا خېنە قويۇلغان، قەددى بىلەن ئەگنى قوشۇلۇپ، ئۇيغۇر قىزلىرىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاپ كەتكەنىدى.

مەلىكە سەھەر شامىلىدەك يېنىك قەدەم تاشلاپ، مەجنۇنئالەدەك تولغىنىپ، ئەدەپ ئانىسىنىڭ قولىنى تۇتقان پىتى كاتتا ئىمارەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ، كۈنچىقىشقا قاراپ توققۇز مەرتەم باش ئۇردى، ئارقى - دىنلا كەينىگە بۇرۇلۇپ، قاغانغا «لاپ» قىلىپ قارىۋالدى - دە، نازلىق تەبەسسۇم بىلەن توققۇز قېتىم تەزىم قىلدى.

قاغان پېشايۋاندا ئولتۇراتتى. ئۇ لىگىشۋانقان يۇمران كۆچەتتەك ئەپچىل ئىگىلىپ، چىن كۆڭلىدىن تەزىم قىلىۋاتقان مەلىكىگە كۆز ئۈزمەي قارايتتى، نەزىرى مەلىكىنىڭ ئەۋرىشىمدەك قامىتىگە، سۈرەتتەك چىرايلىق قاش - كۆزىگە چۈشكەندە بولسا، ئىختىيارسىز قىمىرلاپ قو - ياتتى، تەڭرىگە تېۋىنىپ، مۇراسىمنى تېزىرەك تۈگىتىشىنى، قۇياش ئىلا - ھىنى ئالدىرىتىپ، تاغ كەينىگە پاتراق قوغلىۋېتىشىنى تىلەيتتى. بىراق، قاغان قانداق ئويلىسۇن، ئۇ كۈتكەن پەيتلەر بارغانسېرى يېقىنلاپ

كېلىۋاتاتتى.

شېئەن مەلىكە يەنە شۇنداق نازۇك قەدەملەر بىلەن مېڭىپ بېرىپ ئالدىن تەقلەنگەن گۈللۈك تەختراۋانغا ئولتۇردى. ئىمارەت ئالدىدا تەييار تۇرغان توققۇز بۇيرۇق تەختراۋاننى نۆۋەتلىشىپ كۆتۈرۈپ، مەلىكىنى ئوردا ئىچىگە ئېلىپ كىردى، ئوردىنى توققۇز قېتىم ئايلاندۇرغاندىن كېيىن يەنە ئىمارەت سەيناسغا ئېلىپ چىقتى.

ئەدەپ ئانىسى شېئەن مەلىكىنى تەختراۋاندىن يۆلەپ چۈشۈرۈپ، توققۇز باسقۇچلۇق پەلەمپەي بىلەن پېشايۋانغا باشلاپ چىقتى، قاغانغا يانمۇيان ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. مەلىكە قاغانغا قاراپ تاتلىق بىر كۈلۈپ قويغاندىن كېيىن، قاغانغا ئوخشاش كۈنچىقىشقا قارىدى. بۇ نىكاھنىڭ ھالال بولغانلىقىدىن ۋە مەلىكىنىڭ قاتۇنلۇق مەقامىغا كۆتۈرۈلگىنىدىن دېرەك بېرىدىغان ئالامەت ئىدى.

— ئۇزاق ئۆمۈرلۈك، قۇتۇق قاغانغا مۇبارەك بولسۇن، — دەپ توۋلاشتى توققۇز بۇيرۇق، يابغۇ-ئېلتەبىر ۋە جىمى يۇرت كاتتىلىرى ھاياجانلىنىپ تۇرۇپ.

— ئۇزاق ئۆمۈرلۈك بىلگە قانۇن^①غا شەرەپلەر بولسۇن، — دېيىشتى ۋەزىر-ۋۇزىرالارغا قوشۇلۇپ پۈتكۈل توي ئەھلى.

ئالغىش ۋە تەبرىك سادالىرى ئىچكى ئوردىدىن تېشىپ چىقىپ، پۈتكۈل ئوردۇبالىقنى تولدۇردى، نەغمە-ناۋا باشلاندى. ئاستانلىق تابغاچ مېھمانلار پوجاڭزا ئېتىپ، ئۆز تەبرىكىنى ئىزھار قىلشتى. سوۋغا-سالاملار مۇراسىم بېگىگە تاپشۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىمارەت ۋە سەينادىن ئورۇن ئالغانلارغا، قوشنا ئەل ۋە قارام قوۋمىدىن كەلگەن

① «ئۇزاق ئۆمۈرلۈك بىلگە قانۇن» — ئۇيغۇر قاغانلىقىدىن شېئەن مەلىكىگە بېرىلگەن قاتۇنلۇق ئاتاق.

ئەزىز مېھمانلارغا ئۆز جايىدا ئاش تارتىلدى. كۆلدەك يوغان داشلاردا پىشۇرۇلغان مەزىلىك تورپاق گۆشلىرى، قىزىپ پىشقان پاققان كاۋاپلىرى، تىللادەك سارغايىتىلغان بوغۇرساقلار ۋە سوغا-سوغا قېتىق-قىمىزلار توي داستانىنى بەكلا مول قىلىۋەتتى...

قورساق تويىدى، شوخلۇق باشلاندى. تۈزدەك كەڭ ئېتەك يىپ-يىپ، قۇيۇندەك تېز پىرقىراۋاتقان كۈسەن قىزلىرى توي ئەھلىنىڭ كۆزلىرىنى ئالچەكمەن قىلىۋەتتى. دوقمۇش-دوقمۇشلاردا قىزىپ كەت-كەن شىر ئويۇنى، بېشبالىق دارۋازلىرىنىڭ داردا مېڭىشلىرى ۋە مايىمۇندەك تېز موللاق ئېتىشلىرى ھەممەيلەننى ھەيرەتتە قالدۇردى. كارامەت-لىك قۇچۇ سېھىرگەرلىرى يېلىنچاپ تۇرغان قىزىق چوغ ئۈستىدە خۇددى مۇزدا ماڭغاندەك بىمالال مېڭىپ، ئاغزىدىن ئەجدىھادەك ئوت پۈركۈشتى. توققۇز كۈندۈز، توققۇز كېچە داۋام قىلغان يۇكانتا توي ئوردا ئەلچىلىرى تويۇق ئۈچۈن ھازىرلانغان 1000 تۇپاق يارام ئاتنى ئالدىغا سېلىپ ئوردۇبالىقتىن ئۇزغاندىلا ئاندىن ئاياغلاشتى.

30. بېشبالىق خەۋپتە

قاچاندۇر بىر چاغلاردا نامەلۇم ئاقىل، ئىنسان كەچمىشىدىن يەكۈن چىقىرىپ: «ئۆمۈردە ۋاپا يوق» دەپ خورسىغانىكەن.

ئۇ ئاقىل ھەق گەپ قىلىدۇ. ئۆمۈر دېگەندە راستتىنلا ۋاپا يوق، ئۇ «بەر» دېگەنگە بېرىلمەيدۇ، زېرىككەنگە بېلىمدەك بېپىشىدۇ، «كەت» دېگەنگە كەتمەيدۇ، «كەل» دېگەنگە كەلمەيدۇ. مىسالى بىر

ساغرو ئادەمدەك، نامراتنىڭمۇ، بېخىلىنىڭمۇ، ئاجزىنىڭمۇ، كۈچلۈكىنىڭمۇ، پۇقرانىڭمۇ، پادىشاھنىڭمۇ گەپ-سۆزىگە قۇلاق سالماي، ئۆز يولى بىلەن كېتىۋېرىدۇ. قاچانكى براۋنىڭ دولىسى ئاپتاپ كۆرۈپ، نەقدىرى ھالاۋەتكە يېقىنلاشقاندا ياكى ئامەت بوسۇغىسىغا ئاياغ قويۇپ، ھاياتنىڭ قەدىرى ئۆتۈلگەندە توساتتىن خۇبى تۇتۇپ يۈزسىزلىك قىلىدۇ - دە، ئۆمۈر ئىگىسىنى ۋاپاسىزلارچە تاشلاپ كېتىدۇ.

مىلادىيە 789 - يىل كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇ ئاقلىنىڭ ئېيتقانلىرى قارا بالغاسۇندا ئايان بولدى، ھەشەمەتلىك توي ئۆتۈپ ئىككى ئايدىن كېيىن ۋە «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ تاڭ يېزىقىدا يېزىلىشىنى «لاچىندەك پەرۋاز قىلۇر» دېگەن خەتلەر بىلەن ئىپادە قىلىش ئىلتىما-سى^① ئوردا تەرىپىدىن ماقۇل كۆرۈلگەندىن كېيىن قاغان تۇنباغا تۇيۇق-سىز ئۇ ئالەمگە كېتىپ قالدى. ھېلىقى دانىشمەن ئاقلەدەك، «ئۆمۈردە ۋاپا يوق» دەپ داد-پەريات سېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى.

ئوردا قارا تۇتتى، ئوردۇبالىق ھازا تۇتتى. قاغاننىڭ ئۆلۈمى تاراسقىمۇ، قۇتلۇققىمۇ ئېغىر زەربە بولدى. ئۇلار يۈزلىرىنى تىلىپ، كۆز يېشى ئېقىپ تۈگىگىچە «ئاھ دادا» دەپ يىغلاشتى، قاغان ئاتىسىنى تىرىلدۈرەلمىدى.

ئۇيغۇر دىيارى ماتەمگە چۆمدى، بىراق، ئەل-يۇرتنىڭ دەريا - دەريا كۆز يېشىمۇ قاغاننىڭ ھاياتىنى قايتۇرۇپ كېلەلمىدى.

① «تاڭ سۇلالىسىگە دائىر مۇھىم خاتىرىلەر»، 98-جىلد «ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دە مۇنداق خاتىرىلەنگەن: «جىنيۈەن 5-يىلى (توغرىسى 4-يىلى 10-ئاي) تۇنباغا تاڭ سۇلالىسىگە مەكتۇپ سۈنۈپ، خۇيخې (回纥) نى (لاچىندەك پەرۋاز قىلۇر، دېگەن مەنىدىكى خۇيخۇ (回鹘) دېگەن خەتكە ئۆزگەرتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى» («قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» 62-بەت).

ئېرچۈك باخشى تەڭرىگە يالۋۇردى. شۇنداقتىمۇ، ھەممىگە قادر كۆك تەڭرىمۇ، ئىلاھ ئۆلگېنىمۇ ئۆلگەن قاغانغا قايتا ئۆمۈر ئاتا قىلالىدە... دى.

دۇرۇس، ئۆمرى ۋاپا قىلسىدى، قاغان يەنە ياشىغان بولاتتى. شىيەنئەن بىلەن بىللە ئۆتۈپ، جىنى قوۋمىگە كۈيۈغۇللۇق ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويايلايتتى، ئاستانىگە جابدۇنغان 100 تۆڭلىك كارۋانىنىڭ ئونىمىڭ تۇپاق ئات ئېلىپ يولغا چىققىنىنى كۆرەلەيتتى، ئات بەدىلىگە قولغا كەلگەن تاۋار-دۇردۇندىن ئىگىن كىيىپ، قول-ئىلكى پۇل كۆر-گەن پۇقرانىڭ كۈلكىسىنى ئاڭلىيالايتتى. بۇ ئۇنىڭ ئارزۇسى ئىدى. بىراق، ئۆمۈر ئۇنىڭغا يۈزسىزلىك قىلدى. كۆك تەڭرى قاغانغا ئۇزاق ئۆمۈر بەرمىگەن بىلەن ۋاپادار ئوغۇللارنى بەرگەنكىن. بۇ ئوغۇللار ئەھلى يۇرتنىڭ ئالدىدا نۇرۇپ ھازا ئېچىپ، قاغان ئاتىسىنى تاغ باغرىغا دەپنە قىلدى، قەبرە تىكلەپ، پۈتۈك ئويدۇردى، مۇسبەت ئۈچ ئايغىچە داۋام ئەتتى. قاغان ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان شاھ دېزۈڭمۇ قۇدىلارچە قارا تۈتۈپ، ئۈچ كۈنگىچە دىۋانغا چىقىمىدى، ئۈچىنچى جەرىكىدىن يۇقىرى قەلەمدار، ئەلەمدارلارنى ئىبادەتخانىغا جەم قىلىپ، قاغان ئۈچۈن ماتەم بىلدۈرۈشكە بۇيرۇدى، ئۇ بەگ گوفېڭنى ماتەم ئەلچىسى قىلىپ تەيىنلەپ، ئوردۇبالققا ئەۋەتىپ، ئۆز قايغۇسىنى ئىزھار قىلدى.^①

قاغان ئۆلدى. يۈز يىللاپ داۋام قىلغان ئادەت بويىچە، ۋەلىئەھد تاراس تېكىن قاغانلىق تەختىگە ئولتۇردى، ياغلاقارنى يولغا سېلىپ، تاڭ ئوردىسىدىن ئوتۇغات تەلەپ قىلدى. ئوردا يارلىقىغا مۇناسىپ،

① يېڭى، كونا «تاڭنامە. ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دىكى ئەينى مەلۇمات. «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» 62-بەت.

تاراس قاغان «ساداقەتمەن، پاك قاغان» دېگەن ئۇلۇغ ئۇنۋانغا مۇيەسسەر بولدى، بوۋىلارنىڭ يوسۇنغا ئەمەل قىلىپ، شىيەنئەن مەلىكىنى ئۆز نىكاھىغا ئالدى ۋە ياخشى باشلانغان تۇتقانچىلىقنى ئۈزۈپ قويىمىدى. ئوردا ئوتۇغاتىنى قوبۇل قىلغان ئاشۇ كۈنى تاراس قاغان ۋەزىر قۇتلۇقنى «ئېل ئۆگەسى»^① مەقامغا مۇشەررەپ قىلدى. ياغلاقمۇ تۈمەنباشلىق مەرتىۋىسى بىلەن تارتۇقلاندى.

شۇنداق قىلىپ، قاغانلىقنىڭ ئەمدىلا كاتاڭدىن چىققان بۇ چوڭ ھارۋىسى ئاستا - ئاستا ئىتتىكىلەپ، يېڭى مەنزىلگە يۈز-لەندى...

بىراق، تەقدىرنىڭ چاقچىقى يەنە باشلاندى، ئوبدان كۈنلەر قىسقا بولدى. بېشبالىق چۈيە جىنجۇڭ^② ئاجايىپ بىر نەس خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى: قاغان ئۆلۈمىنى پۇرسەت دەپ بىلگەن تۇبۇت زەنپۇسى توساتتىنلا ھۇجۇم قىلىپ، بېشبالىق^③ شەھىرىنى قاتمۇقات قامالغا ئېلىۋالدى!

دەرۋەقە، بايانچور زامانىدا كۈچىگە كەلگەن تۇبۇت خاندانلىقى

① ئېل ئۆگەسى — قەدىمكى ئۇيغۇر قاغانلىقىدا قوللىنىلغان چوڭ ۋەزىرنىڭ ھۆرمەت نامى. ئېل — ئەل، دۆلەت مەنىسىدە. ئۆگە — ئەقىل - پاراسەت مەنىسىدە. تاراس قاغان زامانىدا ئېل ئۆگەسى قاغاننىڭ يۈكسەك ئەتىۋارىغا ئېرىشكەن، سىياسىي ۋە ھەربىي ئورنى ئىنتايىن يوقىرى بولغان («شىنجاڭ مىللەتلىرى لۇغىتى» 141 - بەت).

② چۈيە جىنجۇڭ — تارىخىي شەخس، غەربىي تۈركلەر قارمىقىدىكى چېگىل قەبىلىسىنىڭ بىر تارمىقى بولغان چۆل تۈركلىرىنىڭ ئاقساقىلى، يەنى بېشبالىق تۇتۇق بېگى چۈيە فۇگونىڭ نەۋرىسى. چۈيە — چېگىل — چۆل تۈركلىرى ئاقساقاللىرىنىڭ جەمەت فامىلىسى.

③ بېشبالىق — بەش شەھەر دېگەن مەنىدە. بۈگۈنكى جىمىسار ناھىيىسى تەۋەسىدىكى بېشبالىق قەدىمكى شەھىرى.

جاي-جايلاردا ئات ئوينىتىپ، گەنسۇ، سىچۈەنلەرنىڭ خېلى كۆپ زېمىنىغا ئىگە بولۇۋالغان ۋە مەشرىق تەرەپكە قاراپ داۋاملىق كې - ئىگە بېگەن، تاج كىيەر - كىيەمەيلا ھېسابسىز ئىچكى مالىمانچىلىقلارغا دۇچ كەلگەن تاڭ دېزۇڭ تۇبۇتلاردىن خەۋىسەرەپ، مىلادىيە 783 - يىلى ئەھدە تۈزۈپ، ئۇلارنىڭ ئىگىلىۋالغان يېرىدە يېتىۋېرىشىگە كەڭ قور - ساقلىق بىلەن يول قويۇۋەتكەندى.

ئەھدىدە ئېيتىلغاندەك، تۇبۇتلار ياتقان يېرىدە يېتىۋەردى، ياتقان - سېرى كۈچلىنىپ، بايلىقى ئاشتى، ئاتلىرى سەمرىپ، ئايىغلىرى قۇۋ - ۋەتكە تولدى، گاھدا تاڭ ئوردىسىغا مۇشت ئاتسا، گاھدا ئۇيغۇرلارغا چېقىلدى. ئەھدە ئۇنتۇلۇپ، ئارا بۇزۇلدى. بولۇپمۇ «ئۇيغۇر يولى» ئارقىلىق ئۇيغۇر يۇرتىغا، ئۇيغۇر يۇرتى ئارقىلىق چوڭ ئاستانگە، غەربتىن قاراقۇچۇ ھەتتا سۈيبابلارغىچە بارغىلى بولىدىغان ئاۋات بېشبا - لىق ئۇلار ئۈچۈن يېڭى بىر نىشان بولدى. شەكسىزكى، بېشبالىقنى قولغا كىرگۈزسە، ئۇلار شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى سودا تىزگىنى - نى قولغا ئېلىپ ھېسابسىز مال - دۇنياغا ئىگە بولالايتتى. دۆلدۈل كەبى تېمەن ئاتلىرى، تولۇپ تۇرغان مال - بايلىقلىرى بىلەن نە - نەلەرگە داڭقى كەتكەن بۇ قالىتس شەھەر ھەر كىم ئۈچۈن مۇھىم ھېسابلىنات - تى. ئوردا لەشكەرلىرى ۋە ئۇيغۇر ئاتلىقلىرى بۇ شەھەرنى دەپ تارىختا تالاي قېتىم جەڭ قىلغانىدى.

مىلادىيە 652 - يىلى، تۈرك سەركەردىسى ئاشناقۇلى بېشبالىق بىلەن قاغانبۇت^① شەھىرىنى بېسىۋالدى. ئوردا سەركەردىسى سۇدىڭقاڭ

① قاغانبۇت — بەزى مەنبەلەردە «قاغانساي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئالىملار بېشبالىق - نىڭ شەرقىدىكى بۇ شەھەرنى ھازىرقى بارىكۆل ناھىيىسى ئەتراپىدا دەپ قىياس قىلىدۇ.

بىلەن ئۇيغۇر ئاقساقلى بايانخان^① 20 مىڭ ئوردا لەشكىرى ۋە 50 مىڭچە ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىنى باشلاپ كېلىپ، ئاشناقۇلنى مەغلۇپ قىلىپ، بېشبالقنى قايتۇرۇۋالغانىدى.

مىلادىيە 743 - يىلى ئۇيغۇرلار باسمىل ۋە قارلۇقلار بىلەن بىرلىشىپ، ئاخىرقى قاغان ئوزامشنى ئۆلتۈرۈپ، شەرقىي تۈرك قاغانلىقىغا خاتىمە بەرگەن، غول قەبىلە — باسمىللار بېشبالقنى ئوردا قىلىۋالغانىدى. مىلادىيە 744 - يىلى ئۇيغۇرلار قارلۇقلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، باسمىللارنى يەڭگەندە بۇ شەھەرنى باسمىللاردىن تارتىپ ۋالغانىدى، شۇ يىلى قارلۇقلارنى ئالتۇنتاغ تەرەپلەرگە قوغلىۋېتىپ قاغانلىق قۇرغاندىمۇ بېشبالق ئۇيغۇرلارغا بېقىنغانىدى ...

تاڭ ئوردىسى بۇ شەھەردە مىلادىيە 702 - يىلىلا بېشبالق تۇتۇق مەھكىمىسى^② نى تەسىس قىلىپ، تۇتۇق تۇرغۇزدى ۋە ئەتراپتىكى قارام بەگلىكلەرگە ھوقۇق يۈرگۈزدى. تۇبۇتلار تاڭ ئوردىسى بىلەن بېشبالق ئارىسىدىكى خېشى يولىنى ئۈزۈۋەتكەندىن بېرى بۇ مەھكىمە بىپايان چۆلدىكى يالغۇز توغراقتەك يېتىم قالغان بولسىمۇ،

① بايانخان — تۇرالار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئاقساقلى تومىدىن ئوغلى. تاڭ سۇلالىسى ئۇنى دەشت - ماكان تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ ھىراۋۇلۇقىغا تەيىنلىگەن، تاڭ ئوردىسىنىڭ سەركەردىسى سۈپىتىدە كۆپ ئۇرۇشلارغا قاتناشقان.
② بېشبالق تۇتۇق مەھكىمىسى — تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي دىياردىكى ھەربىي، مەمۇرىي ئورگىنى. ۋۇزېتېيەن سەلتەنتىنىڭ چاڭئەن 2 - يىلى (مىلادىيە 702 - يىلى) قۇرۇلغان ۋە تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى رايونلارنى باشقۇرغان. مىلادىيە 640 - يىلى قۇرۇلغان كۈسەن تۇتۇق مەھكىمىسى بولسا پامىرنىڭ غەربى ۋە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىنى باشقۇرغان.

بېشبالق تۇتۇق مەھكىمىسى مىلادىيە 790 - يىلى تۇبۇتلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان. كۈسەن تۇتۇق مەھكىمىسىمۇ مىلادىيە 791 - يىلى تۇبۇتلار تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنغان.

بىراق ئوردا تۇتۇقى، ئوردا لەشكەرلىرى، ئۇيغۇرلار ۋە باشقا قوۋملەر بۇ يەردە ھالال پۇقراچلىق قىلىپ، تىنچ ۋە ئىناق ياشاپ كەلمەكتە ئىدى ...

تۇنباغاننىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان تۇبۇت زەنيۇسى بۇ قېتىم ھىيلە بىلەن تەھدىتنى تەڭ ئىشقا سېلىپ بەزى قوۋملەرنى ئەپچىللىك بىلەن ئۆزىگە قارىتىۋالدى.

مىلادىيە 756 - يىلى، ئۇيغۇرلاردىن ئەدەپ يىگەن ئۆچ قارلۇقلار غەربكە — بېشبالىق ۋە يەتتەسۇ ئەتراپلىرىغا كۆچۈپ كەلگەنىدى. ئۇلار بەزىدە دۈشمەنلەرنىڭ دامغا چۈشۈپ، ئۇيغۇرلارنىڭ رەقىبلىرى قاتارىدا ئوتتۇرىغا چىقىپمۇ قالاتتى. بېشبالىق بەزى ئۇيغۇرلار كېلىپ - كېتەر كارۋانلارنى شىلىپ يىگەندەك، ئۇلارغىمۇ يولسىزلىق قىلاتتى. قاغانبۇت شەھىرىنىڭ شەرقىدە، بېشبالىققا يېقىن يەردە ئىستىقامەت قىلىدىغان 6000 ئۆيلۈك چۆل تۈركلىرىمۇ ئۇيغۇرلاردىن خاپا ئىدى. ئادەتتە ئۇيغۇرلارغا ئەل بولغاندەك قىلغىنى بىلەن، يۈرىكىدە گېنە ساقلانغان، پەيتى كەلسە ئۆچ ئېلىشتىنمۇ يالتايمايتتى.

تۇبۇتلار كېلىۋىدى، بۇ قوۋملەر ئازراق يەمچۈك بىلەنلا قارماققا ئېلىنىدى. قارلۇقلار تۇبۇتلارنىڭ تەرىپىنى ئالدى، چۆل تۈركلىرى يول باشلاپ بەردى. تۇبۇتلار قارلۇق يىگىتلىرى بىلەن ئۆز كۈچىنى ئۇلغايدى. تىپ، چۆل تۈركلىرىنىڭ يېرىدىن ئۆتۈپ، بىر كېچىدىلا بېشبالىققا يېتىپ كەلدى. دە، 200 مىڭچە لەشكەرنى جاي-جايغا چېچىپ، بۇ شەھەرنى كۈچلۈك تەقىب ئاستىغا ئالدى، ئۇيغۇرلارلا ئەمەس، بېشبالىق تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ ھىراۋولى ياكى شىڭگومۇ 2000 چە لەشكەر بىلەن بۇ شەھەرگە قامىلىپ قالدى. پەقەت چۆل تۈركلىرىنىڭ ئاقساقىلى — ئىنساپلىق چۈيە جىنجۇڭلا قامالدىن قېچىپ، ئوردۇبالىققا كېلىپ خەۋەر يەتكۈزدى ...

بېل ئۈگەسىنىڭ تەكلىپى بىلەن، تاراس قاغان خەۋەر كەلگەن شۇ كۈنىلا توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى چاقىردى، كېڭەشتە چۈيە جىن-جۇڭغا ئاۋۋال سۆز بەردى. چۈيە جىن جۇڭ گېيىنى تۇبۇتلار ئۈستىدىن داتلاشتىن باشلىدى:

— بېشبالىقتىكى ئۇيغۇر، تابغاچ، باسىللار ۋە ئاق يەكتەكلىك تۈركلەر ئىچىل-ئىناق بىللە ئۆتەتتۇق، ساراي-ئاشپۇزۇل ئېچىپ، كار-ۋانلارنىڭ خىزمىتىدە بولاتتۇق، ئات تاقىلاپ، ئىگەر-جابدۇق ياساپتە-تۇق، تىجارەت قىلىپ، ئارامخۇدا كۈن ئالاتتۇق.

كىم بىلسۇن، تۇنجى قار ياغقان كۈنى كېچىسى شەھىرىمىزدە قىيامەت قايم بولدى، چۆچۈپ ئويغىنىپ، قورۇقچى-لەشكەرلەرنىڭ ئۆرتىۋىپە بولۇپ كەتكىنىنى، قوۋۇقلارنىڭ مەھكەم تاقالغانلىقىنى كۆر-دۇق. ئاڭلىساق، لەك-لەك تۇبۇت لەشكەرلىرى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، بېشبالىقنى تۆت تەرەپتىن قورشىۋاپتۇدەك. يامان يېرى، مېنىڭ كۆزى كور قوۋمىمۇ، جىن ئۇرغان قارلۇق، باسىللارمۇ يول باشلاپ، ئاش-ئوزۇق بەرگەننى ئازدەپ، ئۇلارغا يانتايىق بولۇپ، بىزنى قورشاپ يۈرگىدەك. بۇنى ئۇقۇپ، يۈزۈم قىزىشتى، سېپىل قوختىسىغا يامىشىپ چىقىپ ئۇلارنىڭ ئازغانلىقىنى يۈزىگە سالدىم، چامامنىڭ يېتىشىچە ئاگاھلاندۇردۇم. ھەي، قارىسام بۇ ئاسىيلارنىڭ تۇۋا قىلىدۇ-غان ئەلپازى يىوق، ئاغزىغا كەلگەننى چۆيىلۈپ نېمە دەيدۇ تېخى...

— ئۇلار نېمە دەيدى؟ زادى نېمە دەيدى؟
ئاتىسىنى دوراپ، ئالقانلىرىنى ئىككى تەرەپكە قويۇپ، كۆرسەت-كۈچ بارماقلىرى بىلەن تەختنى چېكىپ، كىچىك بالدەك ئەسنىپ ئولتۇرغان تاراس قاغان بىردىنلا دىققەتكە ئۆتتى-دە، ساغرىسىنى تۆت ئىلىك كۆتۈرۈپ، چۈيە ئاقساقالدىن كوچىلاپ سورىدى.

ئوت يېقىلمىغىلى خېلى كۈن بولغان دىۋان ئىچى مۇزخانىدەك
سوغۇق ئىدى. دىۋاننىڭ سوغۇقلىقىغا قارىماي، چىلىق-چىلىق تەرلەپ
كەتكەن چۈپە ئاقساقال، قاغاننىڭ كەسكىن سوتاللىرىدىن ۋەسۋەسىگە
چۈشۈپ بىردىنلا تۈگىلىپ قالدى. قۇتلۇق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ: «سىز
قوۋمىڭىزدىكىلەرگە ئوخشىمايسىز، سىزنىڭ ساداقەتمەن ئاقساقال ئىكەن-
لىكىڭىزنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، قورقماڭ، نېمە گەپ بولسا دەۋىرىڭ»
دەپ مەدەت بەرگەندىن كېيىنلا ئۇ:

— دەي دېسەم تىلىم كۆيىدۇ، دېمەي دېسەم ... — دەپ
دۇدۇقلىدى، قۇتلۇقنىڭ خاتىرجەملىك يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قا-
راپ، راست گەپ قىلىسۇ ھېچ ئىش بولمايدىغانلىقىغا كۆز يەتكۈزدى.
ئۇ موۋۇت تاشلىق جۇۋىسىنىڭ يېڭى بىلەن پېشانىسىدە پۇرچاقكە-
پۇرچاقكە ئېسىلىپ تۇرغان قارا تەرنى سۈرتۈۋېتىپ دېدى:

— ئۇ ئاسىيلار: «ئۇيغۇرلارنىڭ ئالۋىنىدىن تويۇپ كەتتۇق،
ئۇلارنىڭ دەستىدىن قولىمىزدا يا بىر تال مال، يا بىر تال دان قالدى،
كونىلار «بېشىڭنى كىم سىلسا ماشايىقىڭ شۇ» دەپتىكەن، ئەمدى
تۇبۇتلارغا ئەگەشمەي ئامالسىز يوق» دېيىشتى. يېقىرنى نېمە دەپ
تىللىسا تىللاۋەرسۇن، بىراق ...

ئاقساقال ئەندىشە قىلغان ئىش ئاخىر يۈز بەردى. قاغان لىڭگىر-
تاققاتقا كۆتۈرۈلگەندەك، لىككىدە ئاياغقا تۇردى. دە، كالتە نىمچىسىنىڭ
ئۈستىدىن قاپلىۋالغان ئۇزۇن تونىنىڭ يەشلىرىنى خۇددى پالاز سۆرد-
گەندەك سۆرەپ تۆۋەنگە چۈشتى. ئۇ لاغىلداپ تىترەۋاتقان چۈپە
ئاقساقالنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە بىردەم
تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن كەينىگە يېنىپ، ۋەزىرلەرگە قول شىلتىدى:
— ئۇيغۇرلارنى ئۇنداچقى، مۇنداچقى دەيدىغانغا جېنى ئۈنمى-
كەن ئۇ ئاسىيلارنىڭ،— دېدى ئاچچىقىدىن پۇچىلىنىپ، — بېرىڭلار،

ھازىر بېرىڭلار، ئۇ قوۋمنىڭ بىر ئادىمىنىمۇ قالدۇرماي قىلىچتىن
ئۆتكۈزۈڭلار!

قاغان چالۋاقان پىتى بېرىپ ئورنىغا ئولتۇردى، ئولتۇرۇپ كۆپ
ئۆتمەيلا كەيپى يەنە جايغا چۈشتى بولغاي، ھېچنېمە بولمىغاندەك
ئەسنەپ قويۇپ، بارماقلىرى بىلەن تەختنى چەككىلى تۇردى.

كىچىك تونۇشقىنىغا قارىماي، قۇتلۇق تاراس بىلەن بىر يوتقاندا
يېتىپ دېگۈدەك چوڭ بولغانىدى، ئىشتىھاسى ئوبدان تۇرۇقلۇق، قۇۋ-
ۋەتسىزىرەك بولغاچقىمۇ، كىچىك تاراس تۈز يەردە كېتىۋېتىمۇ پۈتلى-
شاتتى، يېقىلىپ كەتتىمۇ، باشقىلار يۆلىمىگۈچە ئورنىدىن تۇرمايتتى،
ھەتتا، يېقىلغان يېرىدە يېتىپلا ئۇخلاپ قالاتتى، غىزادىن ئۆزگە ھېچ
نەرسە خوش ياقمايتتى. بىر توپ بالا بىللە ئوينىسىمۇ، ئۇ قورقۇپ
تترەپ بىر بۇلۇڭغا تىقىلىۋالاتتى - دە، ئويۇن تۈگىگۈچە شۇ بۇلۇڭ-
دىن زادى چىقمايتتى.

تېخى تۈنۈگۈنكىدەك يادىدا، تاراس ئون ياشلاردا بولسا كېرەك،
تۇنباغا تارخان بىر كۈنى ئىككى ئوغلىغا بىر مەشقاۋۇل تەيىن
قىلدى-دە، ئات مىنىشى ئۆگىتىشكە بۇيرۇدى. مەشقاۋۇل ئات ئۆگەت-
تى، قۇتلۇق ئاتقا بىر مىنگەنچە ئىككى دۆڭدىن ئېشىپ، خېلى بىر
يەرلەرگىچە بېرىپ كەلدى، ھەرخىل ماھارەتلەرنى ئوبدان ئورۇنداپ،
مەشقاۋۇلنى رازى قىلدى. ئەمما تاراس ئاتقا مىنىش تۈگۈل، ئاتقا
يېقىنىمۇ بارالمىدى. مەشقاۋۇل نەدىندۇر يوغان بىر سەكىنى تۇتۇپ
كېلىپ، ئۇنى مىندۈرۈۋىدى، تاراس سەكە ئۈستىدىمۇ راۋۇرۇس ئولتۇ-
رالمىدى.

تاراستىن ئۈمىد ئۈزگەن مەشقاۋۇل، كەچلىكى بۇ ئىشنى ئۇنىڭ
ئانىسىغا مەلۇم قىلىۋىدى، ئانىسى تاراسنى لامزەللىكتە ئەيىبلەپ
ئىبرەت قىلماقچى بولدى، لەپىلدەپ قار يېغىۋاتقان تالادا يېرىم كۈن

ئۆرە تۇرۇشقا بۇيرۇدى. كىم بىلسۇن، تاراس ئۇ يەردە بىر ئاش پىشىمۇ ئۆرە تۇرالمىدى، مەشقاۋۇل يۆلەپ تۇرغۇزدى، تاراس قۇرۇق تاغاردەك سىيرىلمۇەردى، مەشقاۋۇل يۆلەپ ھاردى، تاراس بولسا يانتان يېرىدىلا پۇشۇلداپ ئۇيقۇغا كەتتى ...

تاراس چوڭ بولدى، چوڭ بولۇپ ئانقا مىنىشىمۇ ئوڭىنىۋالدى، ئەقلىنىڭ چوڭىشىغا ئەگىشىپ، نۇرغۇن ئېۋەنلىرى ئوڭىلىپ كەتتى، بىراق، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشۈۋاتسا، ئاستىدا يېتىپ مانتا يەيدىغان، پۇرسەت تاپسلا ئۆزىنى كۆرسىتىدىغان، ئاسان قىزىپ، ئاسان سوۋۇي-دىغان بەزى نۇقسانلىرى ئانچە ئۆزگەرمىدى.

بۇنىڭدىن ئۆزگە، تاراس قاغان ئاق كۆڭۈل ۋە ساددا ئىدى، ئاچچىقلىغاندا، كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. قۇتلۇقچە، ئارتۇقچە ئاق كۆڭۈللۈك ئەخمەقلىقتىن دېرەك بېرەتتى. ساددىلىق سەللا ئېشىپ كەتتىمۇ، كۆپ چاغلاردا دۈشمىنىگە سەل قاراشقا، رەقىبىگە رەھىم قىلىشقا ئېلىپ باراتتى-دە، يوشۇرۇن ئاپەتكە يول قوياتتى. غەزەپخور-لۇق، ئاچچىقلىنىش قاراملىققا ۋە شەپقەتسىزلىككە ھامىي بولۇپ، كۆ-پىنچە دوست-دۈشمەننى ئايرىماسلىقنى، دوستلارغا دۈشمەنلەرچە مۇئا-مىلىدە بولۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. بۇ ئىككى مەجەز ھۆكۈمدارلىق بىلەن ئوت بىلەن سۈدەك سىغشالمايتتى.

بىراق، قانداق بولسا بولسۇن، تاراس ھازىر بۇرۇنقى تاراس ئەمەس، يەر-سۆيى، ئەل-قوۋمى بار بىر يۇرتنىڭ قاغانى ئىدى. تاراسنىڭ تاج كىيگەن ۋاقتى مانا مۇشۇنداق بىر چاغلارغا توغرا كېلىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ قاغانلىق قىلىشى، قىلغاندىمۇ ئەل ئاغزىدا نامى قالغۇدەك راۋۇرۇس قىلىشى كېرەك ئىدى. ھېلىمۇ ياخشى، ساخا-ۋەتلىك كۆك تەڭرى بىرلا كارامەت كۆرسىتىپ ئۇنى قۇتلۇق بىلەن تۇتقان قىلىدىمۇ؟ دادىسى ئۇنىڭ يېنىدا ئەقىل دېسە بىر دانىشمەننى،

جەڭ دېسە بىر باھادىرنى قالدۇرۇپ كەتمىدىمۇ؟

ئەگەر تاراس ھازىرقى تاراس ئەمەس، بەلكى بۇرۇنقى بالا تاراس بولسىدى، قۇتلۇق بايامقى يولسىزلىقى ئۈچۈن ئۇنى تازا ئوبدان بىر ئىزا تارتقۇزار ۋە چۈيە ئاقساقالغا ھۆرۈر ئېيتقۇزار ئىدى. پۈتۈن قوۋمى تۇبۇتلارغا ئۆتۈپ كەتكەن يەردە، قاغانغا ساداقەت ساقلاپ، رەنج - مۇشەققەت تارتىپ مەلۇمات ئېلىپ كەلگەن تۇرۇقلۇق، يەنە تۇپىلەپ دەشنام يېسە قانداق بولغىنى؟ قارام قوۋملەرنى قاقشاتقان نائىسناپ ئۇيغۇر بەگلىرىگە ئەمەس، شۇ بەگلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلغۇچىغا غەزەپ قىلىش ئادىل ھۆكۈمدارنىڭ ئىشىمۇ؟

بىراق، قۇتلۇق ئۇنى يۈز تۇرانە ئەيىبلىيەلمەيتتى، بەلكى ئۇنى ئۆز ئىختىيارغا قويۇپ بېرىش ئارقىلىقلا قىڭغىرنى تۈزلەپ، يولدىن چىققان ئىشىنى يەنە يولغا سالالايتتى. پەقەت مۇشۇلا قۇتلۇقنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ۋە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن تېپىلىدىغان ئالاھىدە ماھا-رەت ئىدى.

قۇتلۇق ئازراق كالا يۈگۈرتۈپلا ئىشنىڭ ئېپىنى تېپىۋالدى-دە، قاغانغا تىك كەتكەن سەزگۈر سۆزلەردىن ئەگىپ ئۆتۈپ ئەسلىي گەپكە قايتىپ كەلدى.

— چۈيە ئاقساقال، قاغاننى ئارامغا قويۇپ بېرىپ، قالغان گەپنى بىز سۆزلىشەيلى، — دېدى قۇتلۇق، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇۋالغان قاغانغا قاراپ قويۇپ، — قېنى دەڭ، سېپىل ئىچىدىكى لەشكەرلىرىمىز-نىڭ ئەھۋالى قانداق، پۇقرا رايبچۇ؟
ئاقساقال جاۋاب بېرىپ دېدى:

— ئوبدان سورىدىلا جانابلىرى، شەھەر قورۇقچىلىرى تۇبۇتلار بىلەن جان تىكىپ ئېلىشقىنى بىلەن، ئۇلار ئونمىڭغىمۇ يەتمەيدۇ، ھىراۋۇل ياك شىڭگۇنىڭ 2000 دەك تابغاچ نەۋكىرىنى قوشقاندىمۇ

يەنە شۇنچىلىكلا ئادەم. خەۋەرلەرگە قارىغاندا، تۇبۇتلارنىڭ سىپىل تۈۋىدىكى لەشكىرىلار 200 مىڭدىن ئاشىدىكەن. پۇقرا دېگەن قوينا ئوخشايدۇ، نەگە ھەيدىسە شۇ يەرگە كېتىۋېرىدۇ، ئالىمادىس يەيدىغىنى تۈگەپ، قۇدۇقلىرى قۇرۇپ كەتسە، دۈشمەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەيدۇ دېگىلى بولمايدۇ. پۇقرا ئاينىسا لەشكىرلەرنىڭ ھالى خاراب!

— ھازىرقى ئەھۋال نەدىن نەگىچە؟

— شەھەر قورشاۋدا قالغاندىن بېرى، كەلگەن كارۋان كىرەلمىدە. دى، كىرگەنلىرى چىقالمىدى، توختاپ قالغان ئادەم كۆپ، ئوزۇق-تۈ-لۈك قىس، ئوغرى، بۇلاڭچىلارمۇ كۈندىن-كۈنگە ئاۋۇپ كېتىۋاتىدۇ. ھىراۋۇل بېگى ياكى شىڭگۇ بىلەن ئىككىمىز بېشبالىققا دەرھال ياردەم بېرىلمىسە، ئوزۇق-تۈلۈكتىن قىسىلغان، بەگ-تارخانلاردىن كۆڭلى قالغان ئاۋام-پۇقرا ئويلىمىغاندا توپىلاڭ قىلىپ، شەھەر قوۋۇقىنى تۈ-بۇتلارغا ئېچىپ بېرەمدىكىن دېگەن ئەندىشىدىمىز. ئەھۋال مانا مۇشۇ، شۇڭا جېنىمنى ئالقىنىمغا ئېلىپ، بىر ئامال قىلىپ شەھەردىن قېچىپ چىقىم-دە، ئوردۇبالىققا يېتىپ كەلدىم.

قۇتلۇق بېشىنى لىڭشىتىپ، بەخىرامان تەخت چىكىپ ئولتۇرغان قاغانغا مۇنداقچىلا قاراپ قويۇپ ئويغا پاتتى، بارماقلىرىنى بېسىپ نېمىلەرنىدۇر ساناۋاتقاندا ئىچبۇيرۇق ئىناقۇلى سەكرەپ دېگۈدەك ئوت-تۇرغا چۈشتى-دە، قاغانغا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ بولۇپ:

— قاغان ئالىيلىرى، ئېل ئۈگەسى جانابلىرى، بېشبالىق خەۋىپتە قالغانىكەن، لەشكىر تارتماقتىن ئۆزىگە تاللىشىمىز يوق، دەرھال ئاتلى-نىپ، چاتاقچى دۈشمەننىڭ جاجىسىنى بېرەيلى، رىيازەت چىكىۋاتقان لەشكىر-پۇقرالار بىزگە موھتاج، — دېۋىدى، گېيىنىڭ قۇيرۇقى ئۇزۇل-مەيلا يەنە بىر ۋەزىر ئىناقۇلنىڭ يېنىغا كېلىپ تىز پۈكتى-دە:

— بېشبالق تارم ئەتراپىدىكى تۆت قەلئە^① نىڭ چوڭ قوۋۇقى، بۇ قوۋۇق قولىدىن كەتسە تۆت قەلئەنىڭ قولىدىن كېتىشىمۇ تۇرغان گەپ، سۇلالىگە تەۋە بولغان زېمىننى قاراپ تۇرۇپ باشقىلارغا تارتقۇ-زۇپ قويساق ئاتا-بوۋىلارغا قانداق يۈز كېلەلەيمىز، قاغاننىڭ بىر ئېغىز گېپى بولسىلا مانا بىز تەييار، — دېدى، بىر كىم گېپىنى تارتىۋالدىغان-دەكلا ئالدىراپ.

قۇتلۇق تاراس قاغاننىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالماي دېدىمۇ ياكى ۋەزىر-لەرنىڭ قورسىقىدىكىنى بىلىپ باقماقچى بولدىمۇ، كاللىسىدا ئاللىبۇرۇن پىشىپ بولغان ئويىنى ئالدىراپ ئاشكارىلىمىدى. چوڭلارنىڭ تېخى كېسىپ بىر نېمە دېمىگىنىدىن ئۈستىلىق بىلەن پايدىلانغان ۋەزىر قاتتۇر ئىنانقۇلى بىلەن ھېلىقى ۋەزىرنىڭ ئارىسىغا قىسىلىپ كىردى-دە، تۇمىقىنى تۈزلەپ، جۇۋىسىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈپ قويغان-دىن كېيىن ئالدىرىماي سۆزگە كىرىشتى:

— قاغانلارنىڭ قاغانغا، جانابى ئېل ئۈگەسىگە مەلۇم بولغاي، ھەممىنىڭ بېشىنى قاتۇرغان بۇ چوڭ ئىشقا ئالدىراپ بىر نېمە دېمەسلىك-كىمدىكى سەۋەب شۇكى، لەشكەر تارتىش تارتىمەن دەپلا تارتقىلى بولىدىغان ئاددىي ئىش ئەمەس. بۇ ئىشقا ھۆكۈم قىلىشتا، پايدا-زىياننى، ياخشى-ياماننى دەڭسەپ كۆرۈپ ئاندىن بىر قارارغا كەلمەك-لىك كېرەك. ئالايلىق، ئوردۇبالق بىلەن بېشبالق ئارىسىدا بىر نەچچە ئېگىز تاغ، بىر نەچچە سۇلۇق ئېقىن ۋە سۈسۈز قۇملۇق بار. قىش كۈنلىرى كۈز كۈنلىرىدىكىگە ئوخشىمايدۇ، ئات تاقىسى چۈشۈپ قال-

① تۆت قەلئە — «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» دە بۇ تۆت قەلئە: كۈسەن (بۈگۈنكى كۇچا)، ئۇدۇن (بۈگۈنكى خوتەن)، سۈلى (بۈگۈنكى قەشقەر)، كىنگىت (بۈگۈنكى قارا شەھەر) دەپ كۆرسىتىلگەن.

سلا، تاشلىقلاردىن ئۆتمەك بەسى مۈشكۈل، ئاش - ئوزۇق، ئوت - بوغۇز تولمۇ كەمچىل، ئۆزىمىزنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپ يېرىم يولدىن قايتىپ كەلگۈچە، ھاۋا ئېلىپ ئوت ئۇچى چىققاندا ئاندىن لەشكەر تارتساقمۇ كېچىكمەيمىز. ئۇنىڭغىچە بېشبالىقنى كۆك تەڭرى ئۆز پاناھىدا ساقلاپ تۇرار، — دېدى، كۈندۈز كۈنى يۇلتۇز كۆرگەندەك، ئەتراپىغا مەغرۇرانە قاراپ قويۇپ.

قاغاننىڭ تەخت يۆلەنچۈكىگە تاشلانغان تېنى بىردىنلا رۇسلادى، بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېرىقچىلار چوڭقۇرلىشىپ، كۆز گىرۋەكلىرىدە ئۇششاق سىزىقلار پەيدا بولدى، كۆز ئالمىسى پارقراپ كەتتى. ئۇ تۇرۇپ:

— ھەبىيەللى، مانا ماۋۇ قانتۇر سانغۇندەك كالا ئىشلەتسە كىشى، دېمىسىمۇ، بېشبالىق يىراق، ھاۋا-جاھان سوغۇق، بۇنداق چاغدا لەش-كەر تارتىپ نېمىمۇ تاپارمىز، ئەتىياز كەلگۈچە ساقلاپ باقساق بىر گەپ بولار دەيمەن، — دېۋىدى، بۇ گەپ بىلەن ئاغزى-قۇلىقىغا يەتكەن قانتۇر سانغۇن قاغاننى ماختاپ، دىۋاننى بېشىغا كىيدى.

قۇتلۇق تاراسنىڭ بېپەرۋا، راھەتپەرەس ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۆيدان بىلىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇنداق زىل چاغدا بۇ تەرىقە بولمىغۇر گەپلەرنى قىلىپ تاشلايدىغىنىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

«بولار ئىش بولدى، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ قاغاننىڭ ئىناۋد-تىنى دەپ ھەق يولدىن يالئايغۇلۇقمۇ؟ راست گەپنى يوشۇرغۇلۇقمۇ؟ ئۇنىڭ ئويلاشمايلا قىلغان گېپى بىلەن بېشبالىقنى تۇبۇتلارغا تاشلاپ بەرگۈلۈكمۇ؟ بۇ نى ئۇيات، نى نومۇس-ھە؟...»

قۇتلۇق بۇ ئىشقا بۇرۇنراق بىر نېمە دەۋىتىپ، قاغانغا بېشارەت بېرىۋەتمىگىنىگە شۇ ھامان پۇشايمان يەپ قالدىمۇ، ئالدىراپ بوششىپ كەتمىدى، تاراسنىڭ ئاسانلا گەپ يەيدىغان مىجەزىنى كۆزدە تۇتۇپ،

نەسەتكە تۇتۇش قىلدى. ئۇ دىۋان قائىدىسىنى ھەغدادغا يەتكۈزۈپ، قاغانغا تەزىم قىلدى ۋە:

— قاغاننىڭ ھەر بىر سۆزى بىز ئۈچۈن پەرماندۇر، ئېيتقانلىرى ھەم دۇرۇستۇر. بىراق مەرھۇم قاغان ئاتىمىز شىيەن ئەن مەلىكىگە ئۆيلەندى. گەندە پادىشاھنىڭ ئورنىدا جەڭگە چىقىشقا، زەنپۇننىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، ئوغۇللۇق بۇرچىنى ئادا قىلىشقا قەسەم ئىچكەن. بۈگۈن ئۆزىڭىز ھەم تاڭ دېزۋۇڭنىڭ يېرىم ئوغلىدۇرسىز، ئوردا ھىراۋۇلى ياڭ شىڭگومۇ پۇقرالىرىمىز بىلەن بىللە قورشاۋدا يېتىپتۇ، دېمەك، زەنپۇ قېيناتىڭىزنىڭمۇ دۈشمىنى، سىزنىڭمۇ دۈشمىڭىز، ئىلتىماسم، مەرھۇم ئاتىمىزنىڭ ۋەدىسىنى ئۇنتۇماڭ، ئوغۇللۇق بۇرچىڭىزنى ئادا قىلىڭ. بىر ئېغىز پەرمان بەرسىڭىزلا، پېقىر ئېل ئۈگەسى لەشكەر تارتىپ بېشبالىقى ئاپەتتىن خالاس قىلغايىمەن، ھەرنە جاپانى راھەت دەپ بىلگەيمەن، — دېدى ۋە تىز پۈكۈشكە تەمشەلدى. ئۇنىڭ گېپىنى زېھىن قويۇپ ئاڭلاۋاتقان قاغان تەختتىن سەكرەپ قوپتى - دە، چۈچىسىنى قوغداۋاتقان مېكىياندەك قانات كېرىپ كېلىپ قۇتلۇقنى يۆلۈۋالدى. ئۇ كۆزىگە لىققەدە ياش ئېلىپ تۇرۇپ:

— ئېل ئۈگەسى ئەلنىڭ دانىشمىندۇر، شۇنداقلا قاغاننىڭ قېرىندىشىدۇر. شۇ ۋەجىدىن ئېل ئۈگەسىنىڭ قاغان ئالدىدا تىزلىنىشى ئەبەدىلئەبەد جايز ئەمەستۇر، ئاكىسىنىڭ ئىنىسى ئالدىدا تىزلىنىشى تېخىمۇ لايىق ئەمەستۇر، — دېدى، سەل خىرقىراق ئاۋاز بىلەن. قاغان شۇنداق دەپلا كەينىگە قايرىلدى، تۆت - بەشچە ۋەزىر خۇددى تام يېقىلغاندەك يىقىلىپ، ئۇنىڭ ئايىغىغا باش ئۇردى، ئارقىدىنلا ئىنانقۇلى سانغۇننىڭ ياڭراق ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئەرزىمەس ۋەزىرلىرى ئېل ئۈگەسىنىڭ ئورنىدا ئۆزلىرىگە باش ئۇراي، ئېل ئۈگەسىنىڭ ئۆتۈنۈشىگە ئېتىبار قىلغايلا، ئەھدە -

قەسەمگە ئەمەل قىلىپ، لەشكەر تارتىشقا پەرمان چۈشۈرگەيلا ...
قاغان قۇلقىنى يوپۇرۇپ، يۈرۈشىنى داۋام قىلىۋەردى، تەختكە
قايتىپ تىك ئولتۇردى ۋە «ئالىي پەرمان» دەپ ۋارقىردى، ئېل
ئۈگەسىمۇ، ۋەزىر-بۇيرۇقلارمۇ زېھنىنى جەملەپ، تۇرغان يېرىدىلا باش
ئېگىشتى. دىۋان ئىچى جىمجىتلىققا غەرق بولدى.

— ئالىي پەرمان، — تەكرارلىدى قاغان ۋە گېپىنى ئۇلىدى،
— ئاكام ئېل ئۈگەسىنىڭ گەپ-سۆزلىرى بەرھەق راست. ئانا ئەھدىگە
ۋارىسلىق قىلىپ، كۈيۈغۇللۇق بۇرچۇمنى ئادا قىلماق ئۈچۈن تۇبۇت
زەنپۇسى ئۈستىگە لەشكەر تارتماقچىمەن، قېنى باتۇرلىرىم، ئۇلارنى
يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇڭلار، ئۇيغۇر ئاتلىق-
لىرىنىڭ داڭقىنى يەنە بىر قېتىم يەر-جاھانغا تارتىڭلار ...

يۇلتۇزسىز كېچە ئاسمىنىدا قار ئۇچقۇندايىتى. ۋىزىلداۋاتقان
شمال شامىلى مەھكەم تاقالغان ئىشىك - تۈڭلۈكلەردىن، ئۆگزىلەردىن
چار يىلاندىك سويلاپ ئۆتەتتى. ياتاق ئۆي يىلىنچاپ تۇرغان ئىككى
چوڭ چوغدانىڭ ھارارىتى بىلەن ئەتىياز كۈنلىرىدىكىدەك ئىللىپ
تۇرغىنىغا قارىماي، قۇتلۇق زادىلا ئۇخلىيالمىۋاتاتتى. ئۇ كۆزلىرىنى
شۇنداق يۇمدىمۇ، ئاق قار، كۆك مۇز بىلەن قاپلانغان ئەينەكتەك
تېپىلغاق تاغ يوللىرى، ئات - تۆگىلەرنىڭ ئاياغلىرىنى ئاچ كۆزلەرچە
شوراپ كېتىۋاتقان كۆز يەتمەس قۇملۇقلار، ئاچلىق ۋە تەشەنالىق
چىقىپ تۇرغان سان-ساناقسىز كۆزلەر ۋە دەريا-دەريا قان-يېرىڭلار
كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى، گىرەلەشكەن قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ جاراڭ
- جۇرۇڭلىرى، جەڭ ئاتلىرىنىڭ جەڭگاھلاردا كىشەنەشلىرى ۋە گۈلدۈر-
مامىدەك گۈلدۈرلىگەن ئۇر - چاپ ئاۋازى قۇلاق تۈۋىدە ياڭراپ، ئۇيقۇ
ئىلاھىنى قوغلاپ تۇراتتى.

راست، ھېلىقى كېڭەش كۈنى، ئۆز ئارزۇسى ۋە قاغان پەرمانى

بىلەن بېشبالققا لەشكەر تارتىش ئىشنى زىممىسىگە ئالغاندىن بۇيان، قۇتلۇق بىر كېچىمۇ قېنىپ ئۇخلىيالمىدى، خىللانغان 30 مىڭ لەش-كەرنى لەشكەرگاھقا تەق قىلىپ، بىر تۈمەندىن ئۈچكە ئايرىدى، ئۈچ سانغۇننى تۈمەنباشى قىلىپ، قالدى ئىشتى مەشقاۋۇللارغا تاپشۇردى. جەڭگە ماھىر، پەم-پاراسەتتە توشقان ئىنانقۇلنى مۇشاۋىر قىلىپ ئۆز يېنىدا ئېلىپ قالدى.

چاپارمەنلەر تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ كېتىشتى. قەبىلە - قوۋم - لەرگە يارلىق يوللاندى، يارلىققا بىنائەن، قوشۇ^① ۋە تۇگرا^②لارغا ئات ئالۋىنى سېلىندى. بۆكۈ^③لەر بىلەن دولان-غۇتلار^④ ئارپا-بۇغداي چىقاردى. بايرىقۇ^⑤ ئاقساقاللىرى سېمىز قويدىن 10 مىڭنى ئېلىپ كەلدى. ئوردۇبالققا يېقىنراق جايلاشقان ئۇششاق قوۋملەرمۇ ھالىغا يارىشا بىر ئىش قىلىپ، ئوت-بوغۇز، يەم-خەشەك ۋە كولا-ئارغامچە-لارنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ئاتلار تاقىلىنىپ، ھارۋا ئوقلىرى ياغاندى، قىلىچ-نەيزىلەر سوقۇلۇپ، ئوقيا كىرىپلىرى ئالماشتۇرۇلدى، ئۆي - ئۆيلەردە ئوق ياسىلىپ، لەشكەرگاھقا توشۇلۇپ تۇردى. سەپەر ھازىرلىقى پۇختا ئىشلەندى، بىراق، ئېل ئۈگەسى بۇ كېچىمۇ يەنە ئۇخلىيالمىدى، ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ ئۆزىنى ئۇيقۇغا زورلاپ باقتى، ئاخىرىدا، ئۇيقۇ ئىلاھىغا قېىداپ قالغاندەك ئورنىدىن تۇرۇپ، چوغدان ئالدىغا زوڭزايىدى. ئۇ ئىشىك تېشىدىكى قورۇقچىغا قاراپ «ياغلاقار» دەپ توۋلىۋىدى، ھايال ئۆتمەيلا ياغلاقار-نىڭ ھۇجرىسىنىڭ ئىشىكى تاراقلىدى.

— بۈگۈن ماڭا نېمە بولدىكىن، ئۇيقۇم قېچىپلا كەتتى، —

①②③④⑤ ئۆز زامانىسىدا، ئۇيغۇر قاغانلىقىغا قارايدىغان چوڭ-كىچىك قەبىلە، ئۇرۇقلار.

دېدى، جۇۋىسىنى يېپىنچاقلىۋالغان ياغلاقلار ئىشكىتىن كىرىپ كېلىۋېد-
تىپ.

ئۇ قۇتلۇقنىڭ قارشىسىغا كېلىپ ئولتۇردى، قولىنى ئوتقا قاقلاۋېد-
تىپ، ئۇنىڭ چوغ يورۇقىدا مىس قالغاندەك قىزىرىپ كەتكەن چىرايىغا
زەن سالىدى.

«ئاھ، ئاكىمنىڭ كۈنلىرى نېمىدېگەن مۇشەققەتلىك-ھە؟ —
ئويلىدى ئۇ چاندۇرماي خورسىنىۋېلىپ، — 40 لارغا كىرە - كىرمەي
چېكە چاچلىرى ئاقىرىپ، ساقلىغا ئاق سانجىغىنىنى قارىمايدىغان،
پېشانىسىدىكى قورۇقلارچۇ تېخى؟ مۇبادا ئەل غېمى گەجگىسىنى بېسىپ
تۇرمىسىدى، بۇ ئۇنىڭ مۇشۇنداق پۇچىلىپ كېتىدىغان چاغلىرىد-
مىدى؟...»

قۇتلۇق ئۇيۇقسىزلىقىنىڭ ئازابىدىن بىر ھازا داتلاپ بەرگەندىن
كېيىن:

— كەل، ئاكاڭغا يېقىنراق ئولتۇر، ئۇيۇق بىلەن چېلىشىپ
ۋاقىتىنى بىكار ئۆتكۈزگىچە ئاز-تولا مۇڭداشمايلىمۇ دەپ قالىدىم.
— مەنمۇ شۇنداق ئويلاپ تۇراتتىم، ئەتە يولغا چىقىپ كەتسە-
ڭىز، قاچان كۆرۈشەلەيدىغىنىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ.
— شۇنداق، ئەتە ئەتىگەنلىك تىلاۋەتتە قاغان بىز بىلەن بىللە
بولدىكەن، يەنە شەھەر پۇقرالىرى بىلەن بىللە شاھسۇپىغىچە ئۇزىتىپ
چىقىدىكەن، مۇڭدىشىدىغانغا نەدە ۋاقىت دەيسەن، قاچان كۆرۈشىدە-
غىنىمىز تېخى نامەلۇم تۇرسا.

ئىككىيلەن مەسلەھەتلىشىۋالغاندەكلا چۈخچىلىغۇچى تەڭلا قوا-
لىرىغا ئالدى ۋە چوغ ئارىسىدىن نېمىنىدۇر ئىزدىگەندەك، بىر ئوبدان
يالقۇنجاۋاتقان ئوتنى ھەدەپ كۈچىلىغىلى تۇردى. ئارىدىن ياغلاقلار
گەپ تەشتى:

— ئىناققۇلى سانغۇندىن ئاڭلىسام، ھازىرلىقلار خېلى پۇختا بولۇپتۇدەك، يول ئۈستىدە قىينالماسسىز-ھە؟

— پۇختا بولۇشىغۇ پۇختا بولدى، — دەپ جاۋاب بەردى قۇتلۇق چوغداندىن كۆزنى ئۈزمەي تۇرۇپ، — يەنە تېخى بەش يۈز چېدىر كەم. بۇنىغۇ يول ئۈستىدىكى قەبىلىلەردىن تولۇقلىۋالارمىز. بىراق، مېنى يەنە بەزى ئەندىشلەر قىيناپ تۇرىدۇ. سەنمۇ بىلىسەن، تاڭ دېزۇڭ بىزگە قىز بەردى، ئات سودىسىدا تارتقان زىيىنىڭلار ئۈچۈن دەپ بىرمۇنچە تۆلەم قايتۇردى، تېخى ھەر ئىككى قاغانغا ئونۇغانمۇ ئىنئام قىلدى. بىز دە «ئالماقنىڭ بەرمىكى بار» دېگەن گەپ بار، ئالغان ئىكەنمىز ئەلۋەتتە قايتۇرۇشىمىز، ئالغاندىنمۇ كۆپرەك قايتۇرۇپ، ئىناق-لىقنى ھەقدادغا يەتكۈزۈشىمىز كېرەك. ئاستانگە يۈز يىلدىن بويان ئاراملىق بەرمەيۋاتقان زەنپۇننىڭ دەككىسىنى بېرىشنىڭ ئۆزىلا ھەقىقىي قەرز قايتۇرغانلىق. شۇڭا بۇ جەڭدە يېڭىشىكلا بولىدۇكى، يېڭىلىشقا بولىمايدۇ. زەنپۇننى يېڭىشنىڭ ئۆزى ئوردىغىمۇ، بىزگىمۇ پايدىلىق.

— ئاكا، ئارتۇقچە ئويلاپ كەتتىڭىزمۇ نېمە، سىز قايسى بىر جەڭدە يېڭىلىپ باققان؟

— يېڭىشىمۇ يەڭگەن، ئەمما بۇ قېتىمقىسى ئوخشىمايدۇ، تۇبۇتلار جەڭدە پىشقان، قولى قاتتىق بىر قوۋم، ئۇلارنىڭ بىر چاغلاردا شۇنچە كۈچلۈك تاڭ ئېلىنىڭ ئاستانىسىگە قەدەر بېسىپ كىرەلگىنىنى تېخى ئۇقمايسەن. ئات ئۈستىدە جەڭ قىلىشقا ماھىر بولغانلىقىمىز ئۈچۈنلا بىزنىڭ رەقىبىمىز بولمىغان، بۇ دورەم دۇچ كېلىدىغىنىمىز بىزگە ئوخشاش ئاتلىق ئەل، يەنە كېلىپ، خاكاس، چېكلارغا قارشى لەشكەر تارتقاندىن بېرى، بىرەر چوڭراق جەڭ قىلىپ باقمىدۇق،

لەشكەرلىرىمىزنىڭ سۆڭىكى يۇمشاپ، ئېتى بوشاپ كەتتى. ئەڭ يامىنى،
بېشبالىق شەھرىدىكى ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى قارام قوۋملەرگە زۇلۇم
قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھىمايىسىدىن مەھرۇم بولدۇق، ئوزۇق-تۈلۈكنى،
چىقىم بولغان جەڭ ئاتلىرىنى كىم ئارقىلىق تولۇقلايمىز؟ قۇچۇ بىلەن
كۈسەن دىيارىدىكى چوڭ ئوردا لەشكەرلىرىنىڭمۇ ھالى چاغلىق...
— دېگەنلىرىڭىزغۇ ئورۇنلۇق، شۇنداقىمۇ ھەر نېمە قىلىپ
بولسىمۇ بېشبالىقنى قايتۇرۇۋالماي بولمايدۇ-دە، قاپلاننىڭكىدەك يۈرىكى-
ڭىز، دانىشمەنلەرنىڭكىدەك پەم - پاراستىڭىز بار، بۇ جەڭدە يېڭىپ
چىقىشىڭىزغا ئىشەنچىم كامىل.
— دېگىنىڭ كەلسۇن!

قۇتلۇق چوغداندىكى ئۆچۈۋاتقان چوغلارنى خۇددى جەڭ مەيە-
دانىدا لەشكەر ئورۇنلاشتۇرغاندەك ئۇياق-بۇياق قىلغاچ، گېپىنى داۋام-
لاشتۇردى:

— بىر تەرەپتىن، ئوردۇبالىقنىڭ ئىشلىرىدىنمۇ تازا خاتىرجەم
بولالمايۋاتىمەن ئۇكا، نېمىشقا دېسەڭ، قاغاننىڭ بولۇشى شۇ، قولۇڭدا
قالغان لەشكەرلەرنى تېرىپ-تۈشسەڭمۇ يەتتە مىڭدىن ئاشمايدۇ، تۈ-
مەنباشى بولغاندىكىن ھېزى بول، ئۆتمۈشتىن مەلۇمكى، ئاستانە لەش-
كەرلىرى يىراق يۇرتلارغا يۈرۈپ كەتكەندە ئۆز ئىچىدىن بۇزۇلغان،
يات قوۋملەر قاغانلىققا تېڭىش قىلغان مىساللارمۇ ئاز ئەمەس. بەگبا-
رىنى ئۆلدى دەيدۇ، لېكىن ماڭا ئۇ تىرىكتەك، قايەرلەردىدۇر
پۇرسەت كۈتۈپ مارىلاپ ياتقان-دەكلا بىلىنىدۇ...

قوۋۇق بېشىدا تۈن ھەسسىدىن خەۋەر بېرىپ، دۇمباق چېلىندى،
قۇتلۇق ياغلارنى ئۈزىتىۋېتىپ:

— كەچۈرگىن، سەپەر ھازىرلىقى بىلەن بولۇپ كېتىپ، ئاناڭ-
نىڭ جەستىنى ئېلىپ كېلەلمىدىم، ئۇقۇشسام، ئۇ يول بويىغا كۆمۈل-
گەنكەن، يېنىدا توختاپ دۇئا قىلىپ ئۆتەرمەن، — دېدى خىجىل
بولغاندەك بېشىنى سېلىپ تۇرۇپ.

31. ئۇنتۇلماس كۈنلەر

— ئىنانقولى سانغۇن، سەزدىڭىزمۇ، قۇياش بۇ يەردە بىزدىكى-
دىن كېيىن كۆتۈرۈلۈپ، كېيىن پاتىدىكەن جۇمۇ؟
— بېشبالىققا كەلگەندىن بېرى قۇياش دېگەننى بىر قېتىممۇ
كۆرگىنىم يوق، سىز دېگەندەكىمكىن دەيمەن، ئەمما كېسىپ بىر نېمە
دېيەلمەيمەن ...

يوتقاندىك قېلىن جۇۋا، گەدەنلىكى بار قۇلاقچا كىيىپ، قوللىرى-
نى جەينەكلىرىگىچە قوۋۇشتۇرۇۋالغان ئىككى سەردار تاقىر دۆڭ ئۇس-
تىگە تىكىلگەن چېدىر ئالدىدا تۇرۇپ، ئۇيەر-بۇيەردىن پاراڭلاشماقتا
ئىدى، قىزو باسقان كىرىپكىلىرىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ يىراقلارغا نەزەر
تاشلايتتى، كۆزلىرىنى ئاپتاپ چاققاندىك، ئالقانلىرىنى چېكىسىگە قو-
يۇۋېلىشقانىدى، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ تۇرۇپ، بويۇنلىرىنى قاقىر-
نىڭكىدەك ئۇزۇن سوزۇشاتتى، ئەلپازىدىن نېمىنىدۇر كۈتۈۋاتقاندىك
قىلاتتى.

ئىنانقولى توغرا ئېيتىدۇ. ئۇلار بېشبالىق ئەتراپىغا كېلىپ، شەھەر
سېپىلىنى تۆت تەرەپتىن قورشىۋالغان تۇبۇت لەشكەرلىرىنىڭ ئارقىسىغا
ئۆتۈۋالدى ۋە كۆز يېتىم يەردە ھىلال ئاي شەكىللىك مۇھاسىرە

چەمبىرىكىنى ھاسىل قىلدى. گاھى ئۇلار ئۇبۇتلارغا تېگىپ، گاھى ئۇبۇتلار ئۇلارغا تېگىپ دېگۈدەك ئىككى ئايچە ئۆتۈپ كەتتى. بىراق شۇ ئىككى ئايدىن بۇيان ئۇلار قۇياش تۈگۈل ئالقان چوڭلۇقىدىكى ئوچۇق ئاسماننىمۇ كۆرەلمىدى، مەيلى ئۇيۇققا قارىسۇن ۋە مەيلى باش ئۈستىگە قارىسۇن، كۆرىدىغىنى پەيلى يامان تۇتۇق ئاسمان، كۆمتۈ-رۈلگەن قازاندەك قاراڭغۇ ئالەم، تەڭرىنىڭ قۇتلۇق كۈنى ئېزىتقۇدەك ھۇشقىتىپ تۇرىدىغان سوغۇق شامال، قار-مۇزلارنى تۈرتۈپ كېلىدىغان شىددەتلىك بوران ...

— قاراڭغۇ ئېل ئۈگەسى، كۈنپېتىش تەرەپتىكىلەر گۈلخانلارغا ئوت ياقىتى بولغاي ئەتىلىم، — دېدى ئىناققۇلى بارمىقىنى يېڭىدىن چىقىرىشقا ئېرىشىپ، كۆزى بىلەنلا ئىشارەت قىلىپ. كۈنپېتىشقا يۈزلىنىپ تۇرغان قۇتلۇق شارىتىدە كەينىگە بۇرۇ-لۇپ، ئىناققۇلى كۆرسەتكەن تەرەپتە يېپىقا تىزىلغان ئوتلۇق مارجاندەك يېلىنچاپ تۇرغان قاتار-قاتار چېكىتلەرگە قاراپ قويۇپ، ئىناققۇلىغا دېدى:

— ئۇ ياقىتىكىلەر مۇ راسا ۋاقتىدا ئوت يېقىشتى، ئەنە، ئىككى تەرەپتىكى گۈلخانلار بىر-بىرىگە ئۇلىنىۋاتىدۇ.

لەشكەرلەر ئوردۇبالىقتىن قوزغالغاندىن كېيىن، قۇتلۇقنىڭ بۇي-رۇقى بىلەن، قونالغۇلارنى قىسقارتىپ، كېچە-كۈندۈز يول بۇردى. نەچچە مىڭلاپ ھارۋا-جانا، نەچچە ئونمىڭ قوي، كالا ۋە بىللە كەلگەن بالا-چاقىلارنى كەينىگە ئەگەشتۈرۈپ كېلىۋاتقان بۇ قوشۇن توختاپلا قالسا، كەم دېگەندە يېرىم كۈندە ئاندىن قوزغىلىپ بولالايتتى، قونال-غۇغا جايلىشىشقىمۇ يەنە شۇنچىلىك ۋاقت كېتەتتى، بولۇپمۇ، تۈكۈر-گەن تۈكۈرۈك يەرگە مۇز بولۇپ چۈشىدىغان بۇنداق سوغۇقتا مىدىر-لاپ تۇرۇشقىلا بولاتتىكى، توختاپ بولمايتتى. توختاپ قالغانلار، توغ-

رىسى ئۇخلاپ قالغان يېلىڭ لەشكەرلەر شەكسىزكى، ئۇدۇل تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا كېتىپ قالاتتى.

لەشكەر سېپىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چېدىرلىق ھارۋا بىلەن كېتىۋاتقان ئېل ئۈگەسى چېدىرى يوق لەشكەرلەر ئۈچۈن كۆپرەك باش قانۇردى. پات-پات كېلىپ يوقلاپ تۇرىدىغان تۈمەنباشلارغا ئىمكان بار توختاپ قالماسلىق، توختىغاندا ئۇخلاپ قالماسلىق ۋە ئۇخلىغاندا جۇۋا سالماس-لىق توغرىلىق تۆپە-تۆپىلەپ چېكىلەپ تۇردى.

بىراق، ئېرىگنە دەرياسىنىڭ شىمالىدىن چىقىپ، ئادەم بويى قار بېسىپ كەتكەن ئات يايلى تېغىدىن ئۆتكەندە بەختسىزلىك يۈز بەردى. تۆت كۈنلۈك تاغ يولىدىكى ئايدالا قونالغۇسىدا توساتتىن جۈت كۆتۈرۈلۈپ، مىڭلارچە يېلىڭ لەشكەر ۋە ئۈنمىڭلاپ قوي-كالىنىڭ بېشىغا چىقتى. چابىشلار يېرىدىن كېلىدىغان 10 مىڭ لەشكەرمۇ يول توسۇلغان سەۋەبلىك، چوغاي تاغلىرىدىن ھالقىپ ئۆتەلمىدى. لەشكەر تولۇقلاپ كۈچ ئۇلغايىتىشقا ئامالسىز قالغان ئېل ئۈگەسى مۇشاۋىر ئىنانقولىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بارگاھ-بارگاھلاردا گۈلخان يېقىپ، ئاز لەشكەرنى كۆپ كۆرسىتىش ۋە بەھۇدە ئۆلۈملەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش قارارىغا كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ كۆرۈۋاتقىنى بارگاھلارغىلا ئەمەس بەل-كى پۈتكۈل تاشقى مۇھاسىرە چەمبىرىكىگە تۇتاشقۇرۇلغان سان-ساناق-سىز ئۇلۇغ گۈلخانلار ئىدى.

— «ئۇرۇشنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ» دېگىنى مانا مۇشۇ، بۇ ھەقتە سۇن زى^① ھەزرەتلىرىمۇ كۆپ توختالغان، 30 نەچچە مىڭ

① سۇن زى — ئەمىنىيە دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر ھەربىي ئالىم، چى بەگلىكىدە نۇغۇلغان، «سۇن زىنىڭ ئۇرۇش سەنئىتى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. ئۇ مەزكۇر ئەسىرىدە «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزىنىمۇ بىلگەنلەر ھەر جەڭدە غالىب كېلۇر» دېگەن مەشھۇر بەگۈننى ئوتتۇرىغا قويغان.

لەشكەر بىلەن تۇبۇتلارنىڭ 200 مىڭ لەشكەرگە تاقابىل تۇرماق ئۈچۈن رەڭ بىلەن ھەپلەشمەي بولمايدۇ، — دېدى، ئىنانقۇلى بۇ ھىلىدىن قانائەتلەنگەن ھالدا.

بۇ يىل 50 لەردىن ئېشىپ قالغان ئىنانقۇلى توپاقتەك يوغان، تۈلكىدەك پاراسەتلىك ئادەم ئىدى، كۆكسىنى يېپىپ تۇرغان چار ساقىلى، قارلىغاچ قاننىدەك ئەگمەچ بۇرۇتى ۋە ئويناپ تۇرىدىغان بوز كۆزلىرى ئۇنىڭ بۇ سۈپەتلىرىنى تەستىقلاپ تۇراتتى. ئەگەر قىزىل پۆپۈكلۈك دۇبۇلغا، تىغ ئۆتمەس زەنجىر چاپان كىيۋالدىغان بولسا، ئۇ تەڭداشسىز پالۋاندىك سۆلەتلىك بولۇپ كېتەتتى.

مىلادىيە 762-يىلى ئۇيغۇر لەشكەرلىرى ئاسىي شى چاۋيىغا قارشى بۇرۇش قىلغاندا، لەشكەر سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا ماڭغان بۇ سانغۇن تازا كۈچكە تولغان، زېھنى ئۇرغۇپ تۇرغان باتۇر يىگىتلەردىن ئىدى. شەرقىي ئاستانە تاغلىرىدا مىڭباشى بولۇپ جەڭگە كىرگەن بىر كۈنى ئۇ ئۇيۇقسىز ئاسىيلارنىڭ نەق ئالدىدىن چىقىپ قالدى. ئۇ 30 دەك ئاتلىق بىلەن، 300 چە ئاسىيلار لەشكەرگە ئەلۋەتتە تەڭ كېلەلمەيتتى. ئۇلار ئاتلىق بولسا دۈشمەنمۇ ئاتلىق ئىدى، يامان يېرى، كەينىدىكى چوڭقۇر دەريا چېكىنىش يولىنى توسۇپ تۇراتتى. ئۇ:

— ئاغىنىلەر، ئاتتىن چۈشۈڭلار، ئاتلىرىڭلارنى ئوتقا قويۇپ بېرىڭلار، — دېدى. قورقۇنچاق لەشكەردىن بىرى:

— ئىنانقۇلى مىڭباشى، دۈشمەن كۆپ، بىز ئاز، قاچماي ئامال يوق... — دېۋىدى، ئۇ لەشكەر شۇ ھامانلا مىڭباشىنىڭ دەككىسىگە دۇچ كەلدى:

— بىزنىڭ ئاتلىقلىرىمىز ئەلىمىساقىتىن بېرى جەڭگاھتىن قېچىپ باققان ئەمەس، ئاتتىن چۈش دېگەندىكىن چۈشمەمسەن؟...

لەشكەرلەر ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلدى، ئېگەرسىز ۋە يۈگەنسز ئاتلىرىنى ئوتلاشقا قويۇپ بەردى. ئىناققۇلى مىڭباشى:

— قېنى يىگىتلەر، ئوينايدىغان چاغ كەلدى، دېيى بارلار داپ چېلىڭلار، دېيى يوقلار ئۇسسۇل ئويناڭلار، مەن نەي چالاي، — دېدى ۋە سەپەر خالتىسىدىن نەي ئېلىپ، ئالامەت بىر شوخ پەدىگە چالغىلى تۇردى.

داپ-دۇمباقنىڭ خۇشخۇي ئاۋازى تاغ ئارىسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى. بوز تورغايىنىڭ سايىرىشىدەك ياڭراۋاتقان نەي ساداسى دۇمباققا تەڭكەش بولدى، قالغان لەشكەرلەر ئوقيا-قىلىچلىرىنى بىر تەرەپكە تاشلاپ قويۇپ، قۇيۇندەك پىرقىراپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى... قارشى تاغدا ھەممىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇرغان دۈشمەن لەشكەرلەر-رى ئاغزىنى ھاڭغىرقاي ئېچىپ قېلىشتى، ئارىدا تالاش-تارتىش كېلىپ چىقتى.

— قالىسى خەقلەر كەن بۇ، كۆكرىكىگە شەمشەر تاقالغاندىمۇ قۇچقاچتەك سەكرىشىپ يۈرگىنىنى كۆرمەمدىغان؟

— بىلمەيدىغان ئوخشايدىلا سانغۇن جانابلىرى، ئۇ خەق بۇددا-غا ئەمەس، باخشى-پىرىخونلارغا تېۋىنىدۇ، ئۆلەر چېغىدا تەڭرىسىدىن شاپائەت تىلەپ پىرە ئويناۋاتقان گەپ!

— ئاغزىڭنى يۇم، مېنى كالۋا چاغلانسەن تېخى، ئەگەر دەريا قىنىنىڭ ئىچىدە 5000 لەشكەرى مۆكۈپ ياتمىغان بولسا مۇشۇنداق بەخىرامان داپ چېلىپ، ئۇسسۇل ئويناپ يۈرەرمىدى ئۇلار.

— ماقۇل، مۆكۈپ ياتقان ئاتلىقلىرىنى 5000 ئەمەس، 500 مۇ دەيلى، ئاشۇ 500 لەشكەر بىلەن ئورۇشساقمۇ مونارغا مۇشت ئاتقانداك ئىش قىلغان بولىمىز، سانغۇن ھەق گەپ قىلىۋاتىدۇ... دۈشمەن سانغۇنى بىردەم ئويلىنىپ تۇردى-دە، كاتاڭدىن ئۆرۈك-

گەن ئاتتەك ئۆركۈپ، تىرىشىپ تۇرغان لەشكەرلىرىگە تاغدىن چۈ-
شۈپ كېتىش بۇيرۇقىنى بەردى.

دۈشمەنلەر كەينىگە قاراپ-قاراپ تاغدىن چۈشۈپ كەتتى. ئۇ-
نىڭغىچە بۆكۈ قاغاننىڭ غول لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىپ، ئىناققۇللىلارغا
قوشۇلدى، زور قوشۇن ئەرشىئەلانى تىترەتكۈدەك چۇقان سېلىپ
دۈشمەن قوشۇنىنى قوغلاپ يەتتى-دە، تاغ باغرىدا قىلچىتىن ئۆتكۈز-
دى. شۇ كۈنى تۈن ھەسسەدە شەرقىي ئاستانە قولغا ئۆتتى.

ئىناققۇلى داڭ چىقاردى، «نەي بىلەن شەھەر ئالغان باتۇر»
دېگەن نامى ئاستانگە پۇر كەتتى. بىر كۈنى تاڭ سەردارى گۈزىيى
ئۇيغۇر بارگاھىغا يېتىپ كېلىپ ئىناققۇلنىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلدى ۋە
ئۇنى تاپقاندىن كېيىن بۆكۈ قاغانغا:

— جەڭ دېگەندە قارا كۈچ بىلەنلا ئىش تاڭتايىدۇ، مانا
مۇشۇنداق ئەقىل ئىشلەتمەك كېرەك. نەي بىلەن شەھەر ئالغان بۇ
باتۇر بىزدىكى كۆڭ مىڭ^① ھەزرەتتەك زېرەك ۋە پاراسەتلىك ئىكەن،
خالىسىڭىز ئۇنى ماڭا قالدۇرۇڭ، سانغۇن قىلىپ، لەشكەر تۇتقۇزاي،
جەڭبازلىقتىن تەلىم بېرىپ كامالەت تاپقۇزاي، ئۆگەنگەن ئىلىم يەردە
قالمايدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆزۈڭلارگە ئەسقىتىپ قالار، — دېۋىدى،
بۇ گەپ قاغانغا خوپ كەلدى، ئوردۇبالىققا قايتقاندىن كېيىنكى ئىككىن-
چى يىلى ئۇنى ئاستانگە ئەۋەتىپ بەردى.

ئىناققۇلى گۈزىيىنىڭ قول ئاستىدا تۇرۇپ، 3000 لەشكەرگە باش
سەردار بولدى ۋە خېلى-خېلى جەڭلەرگە قاتناشتى. تۇبۇت زەنپۇسى
چوڭ ئاستانگە بېسىپ كىرگەندە، گۈزىيى بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ

① كۆڭ مىڭ — جۇڭلياڭ، مىلادى 181-يىلدىن 234-يىلىغىچە ياشاپ ئۆتكەن،
ئۈچ دۆلەت دەۋرىدىكى شۇ بەگلىكنىڭ سىياسىيىنى، ھەربىي ئالىمى.

ئۈچ كېچە-كۈندۈز جەڭ قىلدى، تۇبۇنلارنى قوغلاپ چىقىرىپ، چوڭ تۆھپە كۆرسەتتى. شۇ جەڭدە ئۇ ئۈچ بارمىقىدىن ئايرىلىپ قالغىنىغا قارىماي، تاڭلىقلارنىڭ تىلىنى ئۆگىنىپ، ئۇ تىلدا يېزىلغانلىكى ھەربىي دەستۇرلارنى سۈدەك يادلاپ چىقتى.

ئىنانقۇلى بۆكۈ قاغان تاڭ شاھى سۈزۈڭ بىلەن ئۈزەڭگە سو- قۇشتۇرۇۋاتقان يامان چاغلاردا ئوردۇبالققا قايتىپ كەلدى. «بىتەلەينىڭ ئاغزى ئاشقا تەگكۈچە، بېشى تاشقا تېگىپتۇ» دېگەندەك، ئەتۋارلىنىش ئۇياقتا تۇرسۇن، «ئايغاقچى» دېگەن بەتنامغا قېلىپ، يۈرەك-باغرى خۇن بولدى. پەقەت، بۆكۈ قاغان بېشىنى يەپ كونا سەردارى تۇنباغا قاغان دەۋران سۈرگەندىلا ئاندىن ئامتى ئوڭدىن كېلىپ، ۋەزىرلىك كۆرسىغا ئولتۇردى. ئانا سەلتەنتىگە مەراسخور بولغان تاراس قاغان ئۇنىڭغا ھەم ئىگە بولۇپ، ئۆز يېنىدىن پەخىرلىك ئورۇن بەردى... قۇتلۇق بىلەن ئىنانقۇلى تاقىر دۆڭ تۆپىسىدە تۇرۇپ، زۇلمەت ئىچىگە غەرق بولۇۋاتقان ئاقۇچ ئۇيۇققا ئىچ ئاغرىتقاندەك بىر ھازا تىكىلىپ تۇرۇشتى. ئۇيۇق سىزىقىدا يېنىپ تۇرغان تۇتاش گۈلخانلار ۋە خىرە-شىرە كۆرۈنۈۋاتقان بېشبالىق سېپىلىغا يېنىشلاپ كۆز تاشلىۋال-غاندىن كېيىن، چېدىرىغا كىرىپ كېتىشتى.

چېدىر ئىچى كىچىكلىدەك سوغۇق ئىدى. بىر ئىلىك قېلىنلىقتىكى چېدىر كىگىزىمۇ تۆت نەرەپتىن ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامالغا ئەقەل-لىمىسى بىر قەۋەت قەغەزچىلىك دال بولالمايتتى. تۇچ چوغداندا تولۇپ يانتقان يۇلغۇن چۈچۈلىسى ئوت ئۈستىگە سۇ چاچقان دەك ئاجىز پىشىل-داپ، بىر خىللا تۈرتەپ تۇراتتى. چۈچۈلىدىن ئۇچۇپ چىققان قويۇق كۆك ئىس تىك ئۆرلەپ ھىم يېپىلغان چېدىر تۈگۈلۈكىگە ئۇرۇلاتتى-دە، تورۇس بويلاپ يېپىلىپ، ئۇدۇل پەسكە قاراپ شۇڭغۇيتتى. سەندەل ھىدىغىمۇ ئۇخشاپ كېتىدىغان، ئەمما بۇرۇننى غىدىقلاپ دىماغنى ئې-

چىشتۇرىدىغان قاغىسىق پۇراق چېدىر ئىچىگە بىر كەلگەندى.
ئىككى سەردار كىرگەنچە كىرىپ چوغدان ئالدىغا ئولتۇرۇشتى-
دە، ئالقانلىرىنى يېيىپ ئوتقا قاقلاشتى.

— قىزىق ئىش، قولىمىزنى ئوتى يوق چۈچۈلگە قاقلاپ ئول-
تۇرغىنىمىزنى قارىمامدىغان، جىنچىراغچىلىك ھازىرتى بولسىچۇ كاش-
كى، — دېدى قۇتلۇق ۋە ئۆز-ئۆزىنى مەسخىرە قىلغاندەك ئاغزىنىڭ
پۇچۇقىدىلا كۈلۈپ قويدى. ئىناقۇلى:

— بارگاھ ئەتراپىدىكى ھەممە قاقشالنى قالاپ تۈگەتتۇق، ھۆل
كۆتەككە قالماي نېمە ئامال ئەمدى، — دەپلا، بارگاھ مۇلازىمىنى
چاقىرىپ، قۇللىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. مۇلازىم بىردەمدىلا
ئاللىقانچىلىك كېلىدىغان چاۋا ياغنى كۆتۈرۈپ كىردى. ئىناقۇلى ئۇنى
ئېلىپ چۈچۈلنىڭ تېگىگە تاشلىۋىدى، چاۋا ياغقا ئوت تۇتاشتى، ئۆي
بىردەمدىلا ئىللىپ كەتتى.

— ئامال دېگەن مانا ماۋۇ، ئوتىمۇ ئۇلغايىدى، قوي كاۋىپىنىڭ
مەزىزلىك ھىدى قاغىسىق پۇراقنىمۇ بېسىپ كەتتى ...
— پەم دېگەن بار يەردە بار كەن جۇمۇ، قالىتىس بولدى، قالىتىس
بولدى ...

بارگاھ مۇلازىمى چىراغ ياقىتى. سىمابىتەك ئېرىپ تۇرغان قوي
يېغىغا مىلەنگەن پاختا پىلىك بىردەمدىلا ئوت ئېلىپ، چېدىر ئىچىنى
گىرىمىسەن يورۇتۇشقا باشلىدى. جىمچىتلىقتىن ئىچى پۇشتىمۇ ياكى
ئاغزى قىچىشتىمۇ، ئىناقۇلى يەنە گەپ تەشتى. بېشىنى سېلىپ، ئوت
ئىچىدىن كارامەت كۆرۈۋاتقان يىتۈك داخاندەك قىمىر قىلماي ئولتۇر-
غان قۇتلۇقنى جەينىكى بىلەن نوقۇپ قويۇپ:

— يانتقان بىلەنمۇ كۆزگە ئۇيقۇ كىرمەيدۇ، بۇنداق كۈندە ھەم
ئۇخلاپ بولمايدۇ، بىكار ئولتۇرغىچە جانابىڭىزغا بىر چۆچەك ئېيتىپ

بېرەي دەيمەنا؟ — دەيدى.

— قانداق چۆچەك؟ — سورىدى، قۇتلۇق ئېرەنسزلىك بىلەن.
— ئىشقىلىپ، ئوبدان چۆچەك، ئۇنى پىقىر بىر تابغاچ موللىسىد-
دىن ئاڭلىۋالغان.

— ئەمەس، ئىختىيارىڭىز.

ئىنانقۇلى ئالىقنى بىلەن ئاغزىنى توسۇپ، زورىغا بىر يۆتلىۋال-
دى-دە، چۆچىكىنى سوئال بىلەن باشلىدى:

— ئۆتكەن زامانلاردا كۆڭ ھەزرەت^① دەيدىغان بىر تابغاچ ئەۋلاد-
پىاسى بولغانىكەن، ئاڭلىغانىدىڭىز ئېلى ئۈگەسى؟

قۇتلۇق بېشىنى لىككىدە كۆتۈردى، «تابغاچ ئەۋلىياسىنىڭ جەڭ
ئىشى بىلەن قانداق ئالاقىسى بار» دېگەندەك قاراپ قالدى، شۇنداق-
مۇ، ئىنانقۇلنى رەنجىپ قالمىسۇن دېگەندەك، «مەن ئۇ يەرلەردە كۆپ
تۇرمىغان» دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى.

— بىلىمەن، نەگە بېرىپ نەدە تۇرغىنىڭىزنى ئوبدان بىلىمەن،
يەنە باشقا كۆڭۈل سىرلىرىڭىزدىنمۇ خەۋەردارمەن.

— قانداق سىرلىرىمنى بىلىسىز؟ تېخى كۆڭۈل سىرلىرىمۇ
بارمىكەن مېنىڭ؟

قۇتلۇق خېلىلا سەگەكلەشتى، سوئالنىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ،
ئىنانقۇلغا قالدۇردى.

— چاقچاق قىلدىم، شۇنداق دېمىسەم دىققىتىڭىزنى ئاغزىمغا

① كۆڭ ھەزرەت — كۆڭ زى. مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 551-يىلدىن مىلادىيىدىن
ئىلگىرىكى 479-يىلغىچە ياشىغان، ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ چۈيفۇ
دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئېلىمىزنىڭ ئەمىنىيە دەۋرىدىكى مەشھۇر موتەپەك-
كۇرى، سىياسىيىنى ۋە پېداگوگىكى، كۆڭزىچىلىق تەرىقىتىنىڭ ئاساسچىسى
«تۆكبانوس» (1119-بەت).

قارتالمغۇدەكمەن، كەچۈرۈڭ، ئەمدى چۆچىكىمنى باشلايمەن.
— ئىختىيارىڭىز.

باشقىلاردىن مەخپىي تۇتقۇدەك، ياكى ئاشكارىلىنىپ قالسا باشقىدە-
لارنىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالغۇدەك كۆڭۈل سىرى بولمىسىمۇ،
قۇتلۇق ھەر ھالدا بىر قېتىم جىددىيلىشىپ، بىر قېتىم پەسكارغا
چۈشتى. ئۇ ئىناقۇلنىڭ ئۇنداق-مۇنداق ئادەم ئەمەسلىكىنى بىلگەچ-
كىمۇ، ئۇنىڭ چۆچىكىنى ئېتىبارسىز قالدۇرغۇسى كەلمىدى. ئىناقۇلى
سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئەلەسسە، بۇنىڭدىن نەچچە يۈز يىل مۇقەددەم ئۆتكەن ئۇ
تابغاچ ئەۋلىياسى ئىلىمدە توشقان زات بولۇپ، يۇرتمۇيۇرت ئارىلاپ
يۈرۈپ ۋەز ئېيتىدىكەن، بالا ئوقۇتىدىكەن. ئۇنىڭ كارغا كېلىدىغان
72 شاگرتىنىڭ ئىچىدە زى لۇ دەيدىغان زېھنى ئوچۇق، ئىلىمگە
ھېرىسمەن بىر تالىپمۇ بار ئىكەن. ئۇ بىر كۈنى كۇڭ ھەزرەتتىن:
«ئۇستازىم، ھاكىمىيەت دېگەن نېمە، ئۇ نېمىلەردىن تەركىب
تاپىدۇ؟» دەپ سوراپتۇ.

سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئىناقۇلى مەقسەتسىزلا ئوت
كوچىلاپ ئولتۇرغان قۇتلۇققا سوئال نەزىرىدە قاراپ قويدى ۋە ئۇنىڭ-
دىن جاۋاب ئېلىشقا كۆز يەتكۈزەلمىدىمۇ، چۆچىكىنى داۋام قىلدى:
— كۇڭ ھەزرەت: «ھاكىمىيەت لەشكىرىي قوشۇن، ئوزۇق-تۈ-
لۈك ۋە ئەل رايىدىن ئىبارەت ئۈچ نەرسىدىن تەركىب تاپىدۇ» دەپتۇ.
— كۇڭ ھەزرەت دېگىنىڭىز خېلى ۋەزنى بار گەپ قىلىدىغان
موللا ئىكەنغۇ سانغۇن، — قۇتلۇق چۈخچىلىمغۇچى تاشلىۋېتىپ،
دىققىتىنى يىغدى ۋە ئىناقۇلغا يېقىنراق سۈرۈلۈپ ئولتۇردى.

— زى لۇ: «ئەگەر زۆرۈرىيەت تۈپەيلى، بۇ ئۈچىنىڭ بىرسىدىن
ۋاز كېچىشكە توغرا كەلسە ئاۋۋال قايسىسىدىن ۋاز كەچكۈلۈك؟» دەپ

سورايتىكەن، كۇڭ ھەزرەت: «لەشكېرى قوشۇندىن» دەپتۇ. زى لۇ يەنە ئىچكىرىلەپ: «يەنە زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن ئوزۇق-تۈلۈك بىلەن ئەل راينىڭ بىرىدىن ۋاز كېچىشكە توغرا كەلسە، ئاۋۋال قايسىسىدىن ۋاز كېچىش كېرەك؟» دەپ سوئال قويغانىكەن، كۇڭ ھەزرەت ئارىسال-دا بولمايلا: «ئوزۇق-تۈلۈكتىن» دەپ كېسىپ جاۋاب بېرىپتۇ. قۇتلۇق بىردىنلا چىرايىنى پۈرۈشتۈردى ۋە ئىنانقۇلنىڭ چۆچەككىدىن تېرىق چىقاردى:

— بايامقى گېپىنى ئاڭلاپ، ئۇنى خېلى دانىشمەن ئادەمكەن دېۋىدىم، ئەمدى قاملاشماي قالدىغۇ بۇ كۇڭ ھەزرەت دېگىنىڭىز، ئەمىرلەشكەر ماقۇل دېسە لەشكېرى قوشۇندىن ۋاز كەچسۇمۇ مەيلى، بىراق، ئوزۇق-تۈلۈكتىن ۋاز كەچسە شامال يەپ جان باقامدۇ كىشى؟ — دېدى، قۇتلۇق چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ.

— ئالدىرىماڭ ئېل ئۈگەسى، گەپنىڭ مېغىزى مانا ماۋۇ يەردە، ھېلىقى زى لۇ دېگەن چېچەن تالىپ خۇددى سىزگە ئوخشاش گاڭگە-راپ قېلىپ: «ئۇستازىم، لەشكېرى قوشۇندىن ۋاز كەچسە كىمۇ مەيلى، ئەمما، ئوزۇق-تۈلۈكتىن ھەرگىز ۋاز كەچكىلى بولمايدۇ. ئوزۇق-تۈلۈك بولمىسا ئادەم ئۆلمەمدۇ؟» دېگەننىكەن، «ئەل رايى ساڭا يار بولسا، لەشكېرىڭ بولمىسا لەشكەر بولىدۇ، ئوزۇقۇڭ بولمىسا ئوزۇق بولىدۇ، دېمەك، ھاكىمىيەت يەنە قولۇڭدا بولىدۇ، مۇبادا ئەل رايىدىن مەھرۇم قالساڭ لاۋۇلەشكېرىڭ، ئوزۇق-تۈلۈكۈڭ بولغان بىلەن ھەممىسى بى-كار» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كۇڭ ھەزرەت...

قوي يېغى بىلەن يۇلغۇن كۆتەكلىرىگە ئوت تۇتاشتى. چىرىسلا-ۋاتقان ئوتۇن ئارىسىدىن بەئەينى تارام-تارام ئويناق ئېقىنلاردەك ئېتىد-لىپ چىققان ئوت يالقۇنى بىر-بىرىگە قوشۇلۇپ، خېلى غول بىر ئوت تۈۋرۈكىنى ھاسىل قىلدى-دە، چوغدان ئۈستىدە شامال سوققان شەل-

پەردەك جازىبىلىك تولغىنىشقا باشلىدى.

قۇتلۇقنىڭ ئالقانلىرىغا ئۇرۇلغان ئوت تەپتى تومۇرىغا ئۆتۈپ، قانلىرىنى ئوت تەپتىدەك قىزىتتى، ئەزىم دەريادەك مەۋج ئۇرۇۋاتقان ئويناق قانلىرىغا قوشۇلۇپ، پۈتۈن جىسمىغا تارالدى. نېمىشقىكىن، باياتىن بېرى يالتىراق قوڭغۇزدەكلا يورۇپ تۇرغان جىنچىراغ بىردىنلا ھەيۋەتلىك قۇياشقا ئايلاندى. دە، قۇتلۇقنىڭ ئەتراپىنى كۈندۈزدەك نۇرلاندۇرۇۋەتتى...

— بېشبالىق بوسۇغىسىدا تۇبۇتلاردىن ئىككى قېتىم يېڭىلىپ قالغىنىمىزنىڭ سەۋەبىنى ئەمدى چۈشەنگەنسز، — سورىدى ئىنانقۇلى قۇتلۇقنىڭ خىيالغا بۆسۈپ كىرىپ.

قۇتلۇق «چۈشەندىم» دېگەن مەنادا باش لىڭشىتتى. ئۇ تاۋلاد-غان تۆمۈردەك قىزىپ تۇرغان ئالقىنى بىلەن پىشانىسىنى تىرىدى ۋە كۆزلىرىنى ئوتتىن ئۈزمەي تۇرۇپ:

— ھەي، ئاشۇ نەپسى بالا بەگ-تارخانلىرىمىزنىڭ ئەسكىلىك-دىن ئاۋام رايىدىن ئايرىلىپ قالدۇق. سېپىل ئىچىدىنمۇ، تېشىدىنمۇ بىزگە ھەمدەم بولغۇدەك ئادەم چىقىمىدى، ئاش-ئوزۇق، كىگىز-گىلەم بېرىدىغانلارمۇ يوق، قارلۇقلار بىلەن چۆل تۈركلىرى ئات-ئۇلاغلىرىنى تاغ ئارىسىغا ھەيدىۋەتسە ھەيدىۋەتتىكى، بىزگە بېرىشىمدى.

قۇتلۇق جۇۋىسىنى سېلىپ تاشلاپ، قۇلاقچىسىنى ئورۇن-كۆرىپ-سىنىڭ ئۈستىگە ئاتتى، بېشبالىق تەرەپكە قاراپ ھومايدى ۋە:

— خەپ، بېشبالىق قولۇمغا ئۆتسۈنچۇ قېنى، زۇلۇمخور بەگ-تارخانلارنىڭ يەتمىش يۇشتىغىچە قۇرۇتۇۋەتمىسەم، — دەپ مۇشتىنى تەڭلەپ ھەيۋە قىلدى.

— دۇرۇس، زۇلۇمخورلارنى جازالاش كېرەك، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاۋۋال بېشبالىقنى قولغا ئېلىش كېرەك، بىراق ئەل رايىنى رام قىلماي

تۇرۇپ بېشبالقنى قانداق قولغا ئالالايسىز؟ ھازىرچە، ئەل رايىنى ئۆزىمىزگە قاراتماق ئۈچۈن تېخى ئاجىز كېلىمىز. دېمەكچىمەنكى، سۇنىڭ بېشى لاي!

— سۇنىڭ بېشى لاي؟

— ھېلىقى كۈنى قاغان زۇلۇمخورلارنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ، زۇلۇم قىلىنغانلارغا غەزەپ قىلغاندا سۇنىڭ بېشىنىڭ لاي ئىكەنلىكىنى بىلىپ نازا ئازابلانغان ئىدىڭىزغۇ؟ بۇنى پېقىرنىڭ سەزمەسلىكى مۇمكىنمۇ؟ قۇتلۇق رەللە بولغان بۇقىدەك، تۇرغان يېرىدە نەچچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى، قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ، چوغدان ئالدىدا باداشقان قۇرۇپ كېرىلىپ ئولتۇرغان ئىنانقۇلغا ئېڭىشتى ۋە:

— ماقۇل، سۇنىڭ بېشى لاي بولغانمۇ بولسۇن، بىراق، سۇنىڭ بېشى كىم؟ ئۇ قاغان، بىز بولساق ۋەزىر، ۋەزىر دېگەن قاغاننىڭ قولى، قاغان قارا نەرسىنى ئاق دېسە، بىزنىڭ قارا دېيىشكە ھەققىمىز يوق! — دېدى، زەردە بىلەن.

— ھاھ ... ھاھ ... ھاھ ...

ئىنانقۇلى ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى، ئىككى مەڭزىدە ياڭاق تەك-ياڭاق تەك تومپىيىپ تۇرغان يۈز گۆشلىرى ھېلىلا ئۈزۈلۈپ چۈشىدىغاندەك لىغىرلاپ، مويۇلۇق قاشلىرى ھىمىرىلدى، ئاغزى چىشلىرىنى سانئۇلغۇدەك يوغان ئېچىلدى. ئۇ بىر ھازا تېلىقپ كۈلگەندىن كېيىن:

— بۇنداق دېسەم قورقۇپ كەتمەڭ جانابلىرى، ئىشىنىڭكى، ئەل تىزگىنى ھامان بىر كۈنى قولڭىزغا ئۆتىدۇ، سۇنىڭ بېشى پەقەت شۇ چاغدىلا سۈزۈلىدۇ، — دېدى ۋە ئارقىدىنلا قوقاسقا دەسسۈۋالغاندەك بىر قىسىم بولۇپ كەتكەن قۇتلۇققا قاراپ، — بىراق، ھازىر ئەمەس، بەلكى كېلەر كۈنلەردە، — دەپ ئەسكەرتىپ قويدى.

قۇتلۇق ئىتىك كېلىپ، ئىناقۇلنىڭ ئاغزىنى ئالقىنى بىلەن
توسۇۋالدى ۋە يېلىنغان قىياپەتتە:

— بۇ ئالەم، ئۇ ئالەم خۇش بولۇپ كېتەي مۇشاۋىر، باش
كېتىدىغان بۇنداق گەپنى ئىككىنچى ئاغزىڭىزغا ئالماڭ، ئىنىڭىزنى
كۈنىڭ سېرىقىنى كۆرگىلى قويۇڭ، — دېدى يالۋۇرۇپ ۋە ئىناقۇل-
دىن ۋەدە ئالماقچى بولغاندەك ئاغزىغا قاراپ تۇرۇۋەردى.

— ماقۇل، دېگىنىڭىزدەك بولسۇن، ئەمما يەنە بىر دەۋالاي،
شۇنداق بىر كۈن بەربىر يېتىپ كېلىدۇ.

— بۇ مۇمكىن ئەمەس!

— نېمىشقا مۇمكىن بولمايدىكەن؟

— مەن ... مەن

— ھە، چۈشەندىم، «مەن ئادىز ئۇرۇقىدىن، ئادىزلاردىن قالغان
چىقمايدۇ، قاغانلىق ياغلاقلارغا باقمىدە» دېمەكچىمۇ سىز؟

قۇتلۇقنىڭ كۆتەكتەك يوغان گەۋدىسى مۇشت تەگكەندەكلا
سەنتۈرۈلۈپ كەتتى، بىر قىسىم كۈلۈپ تۇرغان ئىناقۇلغا سەپسىلىپ
چىقتى. ئۇ بېشىنى سىلكىۋېتىپ ھېلىلا ئاڭلاپ ئۆتكەن ئاجايىپ
سۆزلەرنى كۆڭۈل ئەينىكىدىن يەنە بىر ئۆتكۈزدى، تۇيغۇسىغا ئىشەنچ
تۇرغۇزدى، ئۆزىدىن، گۆردە ياتقان قوۋم-قېرىنداشلىرىدىن ئۆزگە ھەر-
قانداق ئادىمىزات ئۇقمايدىغان، سەل كەم ئوتتۇز يىلدىن بېرى يۈرىك-
نىڭ ئەڭ چوڭقۇر بېرىدە پىنھان ساقلاپ كېلىۋاتقان بىر مەخپىيەتنىڭ
ئويلىمىغاندا ئاشكارا بولۇشى ئۇنى ھودۇقتۇرۇپ قويغانىدى.

— سىز سېھىرگەرمۇ يا باخشمۇ؟ — دەپ سورىدى قۇتلۇق

سەل دۇدۇقلاپ. ئىناقۇلى بەخۇدۇك جاۋاب بەردى:

— چۆچۈپ كەتمەڭ، كەمىنە مۇشاۋىرىڭىز سېھىرگەر ئەمەس،
باخشى بىلەن تېخىمۇ خۇشۇم يوق. پەقەت ئېل ئۈگەسىنىڭ ياخشى

پەزىلەتلىرىگە ۋە كامالەتكە يەتكەن ئىش-ئەمىلىگە ئۇزۇندىن بېرى قايىل بولۇپ كېلىۋاتقان بىر قېرى سانغۇنمەن.

— ئادىزلىقىمىدىن تانمايمەن، بىراق، بۇنى قانداق بىلىۋالغىنىم-
ئىزغا زادى ئەقلىم يەتمەيدۇ.

— قىزىقىسىڭىز سۆزلەپ بېرەي، سۆزلەشتىن بۇرۇن ئېل ئۈگە-
سىدىن بىر سوئال سورىماقچىمەن، تەڭرىقاغان يولنىڭ بېشبالىق يولغا
قايرىلىدىغان ئاچلىدا لەشكەرلەرنى يېرىم كۈنلۈك چۈشكۈنگە قويۇ-
ۋەتكىنىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟

— گېپىڭىز بەرھەق، تېخى تۈنۈگۈنكىدەك يادىمدا.
— ئاشۇ كۈنى ئەتىگەندە جانابىڭىز يالغۇز چىقىپ نەگە باردى-

ئىزكىن؟

بۇ سىرلىق سوئال بىلەن قۇتلۇق يەنە بىر قېتىم قويۇق تۇمان
ئارىسىغا كىرىپ قالدى، تۇمان ئىچىدە يول ئىزدەپ يۈرۈپ ھەپسىلىسى
پىر بولغاندىن كېيىن غۇزۇرىدە ئاچچىقى كەلدى، بىر ناتىرىپ، بىر
سارغىيىپ تۇرۇپ دېدى:

— بەللى ... بەللى ... بىر نامدار ۋەزىر تۇرۇپمۇ، يۈرىكىڭىزنى
قايتەك قىلىپ باشقىلارنىڭ كەينىدىن مارىلاپ يۈرۈپسىز-دە، ئۇياتلىق
ئىش ئەمەسمۇ بۇ مۇشاۋىر؟

— بۇ قانداقمۇ ئۇياتلىق ئىش بولسۇن؟ قاغاننىڭ تاپشۇرغىنى
شۇ، سىزگە زىيان-زەخمەت يەتمەسۇن دەپلا كەينىڭىزگە كىرگەندىم،
تەڭرىنىڭ كارامىتىگە ھەشقاللا، ئىزىڭىزغا چۈشۈپ ئوبدان قىلغان
ئىكەنمەن. نېمىشقا دېسىڭىز، سىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىڭىزنى مەن ئاشۇ
يەردە بىلىۋالدىم ئەمەسمۇ؟

ئىناققۇلى غايىب خەزىنىگە ئۇچراپ قالغاندەك خۇشال ئىدى،
ئادىتى بويىچە، ئالقانلىرىنى ھەدەپ بىر-بىرىگە سۈركەيتتى. بۇ ھال

قۇتلۇقنى تېخىمۇ بىئارام قىلاتتى.

— ماقۇل، بارغان يېرىمىنىمۇ كۆرگەن بولۇڭ، لېكىن ئۇ قەيەر؟
ئاغزىدىن «مەن ئادىز» دېگەن گەپ چىقتىمۇ-يوق؟ — قۇتلۇق بىر
ئىشنىڭ تېگىگە يەتمىگۈچە بولدى قىلمايدىغان ئادىتنى تەكرارلاپ،
كوچىلاپ سوراۋەردى.

— سىز كىندىك قېنىڭىز تۆكۈلگەن ئۆيىڭىزگە باردىڭىز، ئاتا-ئا-
نىڭىزنىڭ، ئاڭىڭىزنىڭ قەبرىسىدە تۇرۇپ تىلاۋەت قىلدىڭىز، ياش
تۆكتىڭىز، ئۆيىڭىزنى نەچچە قېتىم ئايلاندىڭىز...
— مۇشۇلارمۇ، بۇنىڭ بىلەن مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى قانداق
چۈشەندۈرەلەيسىز؟

— دادىسى ئادىز بولسا، بالىسىمۇ ئادىز بولىدۇ-دە!
— دادامنى قانداق بىلىسىز سانغۇن، بىر- بىرىدىن ئۆتە غەلىتە-
غۇ بۇ گەپلىرىڭىز.

— نېمىدەپ بىلىمىگۈدەكمەن؟ چىرايىمغا ئوبدان قاراڭ ئېل
ئوگەسى، تۆمۈرچى دادىڭىزنى لەشكەرىي ئالۋاندىن باش تارتتى دەپ
تۇتۇپ كەتكەن ھېلىقى ئۇزۇن تۇرا لەشكەرگە ئوخشىمامدىكەنمەن؟
قولۇمنىڭ دۈمبىسىگە قاراڭ، بۇ تارتۇقتا چىشىڭىزنىڭ ئېزى يوقمىكەن؟
قۇتلۇق جىنچىراغنى ئېلىپ كېلىپ، ئىنانقۇلنىڭ چىرايىغا، چو-
لاق قولنىڭ دۈمبىسىدىكى ياڭاقچىلىك تارتۇققا ئىنچىكىلىك بىلەن
سەپسىلىپ چىقتى ۋە تېڭىرقاش ئىچىدە باش چايقىدى. ئىنانقۇلى
قۇتلۇققا تېخىمۇ يېقىن كەلدى ۋە:

— دادىڭىزنى تۇتۇپ كەتكەن تۆت لەشكەرنىڭ بىرى مانا مەن
بولمەن، ئاز كەم 30 يىلدىن بۇيان شۇ قېتىمقى ئىش ئۈچۈن كۈرمىڭ
قېتىم پۇشايمان يەپ، ئۆكۈنچ ۋە ئازاب ئىچىدە ياشاپ كەلگەنمۇ مانا
مەن، ئوۋا-ئىستىغىپار ئېيتىسام دەپ پۇرسەت كۈتۈپ كەلگەنمۇ

مانا مەن، — دېۋىدى، ئوڭلىرى كاردىن چىقىپ، يەتتە ئەزاىيى ئوق تەگكەندەك بوشاپ كەتكەن قۇتلۇقنىڭ بېشى قېيىپ، تۈۋى يوق چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا ھالسىزلىنىپ، لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى.

ئىنانقۇلى ئۆكسۈپ-ئۆكسۈپ كۆز يېشى قىلىۋالغاندىن كېيىن، لەشكەرگاھقا ئېلىپ كېتىلىۋاتقان ئۇ تۇتقۇننىڭ يېرىم يولدا قېچىپ كەتكىنىنى، ئۈچ كۈن ئىزدەپ يۈرۈپمۇ ھېچ يەردىن تاپالمىغىنىنى ئۇزۇندىن ئۇزۇن ھېكايە قىلىپ، قۇتلۇقنى ئىشەندۈرۈپ بولغۇچە، كۈنچىقىش تەرەپ قۇچۇ مائاسىدەك ئاقىرىپ قالغانىدى.

3.2. جەڭ شۇنداق بولىدۇ

ئىككى كېچە-كۈندۈز ھۇۋلاپ چىققان مۇزدەك شامال ئۈچىنچى كۈنگە كەلگەندە بىردىنلا ياۋاشلاپ، سەلكىن شامالغا ئايلاندى. دېبى ئىللىق بۇ شامال دۆڭ-ئېدىرلارنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى كۆلتۈك قارلارنى بىر كۈن ئىچىدە پاك-پاكىز يالاپ تۈگەتتى. يالغۇز ئوغۇلنىڭ كوكۇلىسىدەك كۆجۈم ئۆسكەن قېرى يۇلغۇنلارنىڭ، ئاقتىكەن ۋە سۆكسۆكلەرنىڭ تۈۋى كۆرۈندى. تۇتاش كەتكەن كۈل رەڭ بۇلۇتلار يازغا يۇڭدەك پاختىيىپ، جايىدىنلا ئېرىپ كېتىشتى. ئاي-ئايلاپ غايىب بولۇپ، تىنالىغ ۋە ئۇچارلىقلارنى سېغىندۇرغان ئىسسىق قۇياش كۆك ئاسماندا قايتا يۈز كۆرسىتىپ، خۇش تەبەسسۇم بىلەن يەرگە تىكلىدى. قار ئورنىدا پەيدا بولغان ئەگۈز سۈيى تۇپراق تېگىگە سىڭىپ كىرىپ، يەر يۈزىنى ئۆپكەدەك ئېسىلدۈردى. تورغاي قاناتلىرى ئاپتاپ كۆردى.

قۇرت-قوڭغۇزلار ئۈچەكتىن چىقىپ، يېڭى كۈيگە كۆي قاتتى. قورۇق قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ، ئەتىياز توشىنى تۇنجى بولۇپ ئاڭلىۋالغان سەزگۈر قومۇشلار تۇنجى بولۇپ ئۈچ قويۇشنى باشلىۋەتتى...

تېلىسىم تاغلار ئاخىر يول بەردى. تاغ باغرىدا پۇرسەت كۈتۈپ، تولۇق بىر قىشنى ئۆتكۈزگەن چابىش ئاتلىقلىرى ھانگاي تېغىدىن ھالقىپ ئۆتتى ۋە قىيىش كۈنپېتىشقا قاراپ يول يۈرۈپ، بېشبالىققا يېتىپ كەلدى-دە، قۇتلۇقنى قەۋەتلا خۇش قىلىۋەتتى. ھاۋا ئىسسىغان، ئاش-ئوزۇق تولۇقلانغان، تەبىئەت ۋە ئادىمىزات يېڭىۋاشتىن جانلانغان ئاشۇ كۈنلەردە قۇتلۇقنىڭ بارگاھى يەنە قىزىپ كەتتى.

يۈزىنى قىرىپ، ساقال-بۇرۇتلىرىنى قايچىلاپ خۇددى ياش يى-گىتلەردەك روھلىنىپ قالغان ئېل ئۈگەسى چېدىر ئوتتۇرىسىدا تىك تۇرۇپ، مۇشاۋىر ۋە تۈمەنباشلاردىن سورىدى:

— ئى باتۇر سەردارلار، قېنى ئېيتىڭلار، ئۇ جاھىل تۇبۇتلارغا كۈندۈزى تېگىش قىلامدۇق يا كېچىسىمۇ، تېگىش قىلساق قانداق تېگىمىز؟ ئوق ھۇجۇمى بىلەنمۇ يا ئوت ھۇجۇمى بىلەنمۇ؟
كۆتەكتەك پاكار، تاۋۇزدەك دومىلاق كەلگەن بىر تۈمەنباشى ئالدى بىلەن سۆز ئالدى:

— يېقىرنىڭ قارشىچە، ئوق بىلەنمۇ ئەمەس، ئوت بىلەنمۇ ئەمەس، بەلكى سۇ بىلەن ھۇجۇم قىلغان تۈزۈك. شەھەرنى ئەگىپ ئۆتىدىغان بېشبالىق دەرياسىنىڭ سۈيى ئۇلغىيىپ قالدى. شەھەر پەس-تە، دەريا ئېگىزدە، دۈشمەنلەرنى بىخۇد قىلىپ، دەريانىڭ تۆۋەن قېشىدىن مۇشۇنچىلىك بىر ئېچىق ئېچۈۋەتسەكلا تۇبۇتلارنىڭ تۈگىگە-نى شۇ، — دېدى قىزىشىپ. ئۇ «مۇشۇنچىلىك» دېگەن چاغدا قوللىرىنى چەمبەر قىلىپ كۆرسەتتى.

ئۇنىڭ سۆزى كېڭەش ئەھلى ئارىسىدا غۇلغۇلا پەيدا قىلدى.

يېشى چوڭراق بىر تۈمەنباشى دەس تۇرۇپ ئېتىراز بىلدۈردى ۋە دېدى: — «ئويناپ سۆزلىسەڭمۇ ئويلاپ سۆزلە» دېگەن ھېكمەتنى ئاڭلىمىغانىدىڭىز تۈمەنباشى؟ ئەجەب بىر گەپ بولىدىغۇ بۇ، ماقۇل، دەريادىن ئېچىق ئېچىۋەتتۇقمۇ دەيلى، بىراق ئويلاپ بېقىڭ، سۇ ئاز بولسا، تۇبۇتلارغا تالاپەت يەتكۈزەلمەيدۇ. كۆپ بولسا تۇبۇت لەشكەر-گاھىدىن ئۆتۈپ، شەھەرگىمۇ زىيان يەتكۈزىدۇ. شەھەرلىكلەر كىم؟ ئەلۋەتتە بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز، ئۇلارنى ئۆز قولىمىز بىلەن سۇغا غەرق قىلامدۇق-ھە؟ دەستۇرلاردىكى بايانلارغا قارىغاندا، سۇ ھۇجۇمى سېپىل تېشىدىكى دۈشمەننى ئەمەس، سېپىل ئىچىگە بېكىنىۋالغان دۈشمەننى ھالاك قىلىشتا قوللىنىلىدۇ...

— ئاڭلىسام، تۇبۇتلارنىڭ ئوقىياسى ئوۋ ئوۋلاشقا مۇۋاپىق كېلىدەكەن، بىزنىڭكىدىن كىچىك بولغاچ، ئاتقان ئوقىمۇ يىراققا بارمايدەكەن. مەنچە ئۇلارغا ئوق بىلەن ھۇجۇم قىلساقمىكىن دەيمەن؟ — قانداق ھۇجۇم قىلساق قىلىۋېرەيلى، لېكىن كۈندۈزدە ئاشكارا ھۇجۇم قىلايلى، — دېدى يۈز-كۆزلىرى قويۇق تارتۇق بىلەن توشۇپ كەتكەن تەمبىر بۇقا مەيدىسىنى كېرىپ تۇرۇپ، — مەن دۈشمىنىمگە يوشۇرۇن ئوق ئېتىشىنى خالىمايمەن، ئارقىدىن ئوق ئېتىش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس...

ئۇ بۇنى دەپ، بۇ ئۇنى دەپ، تالاش-تارتىش خېلى ئۇزۇنغىچە داۋاملاشتى، بەش-ئالتە سانغۇن ئىچىدە ئەقەللىيسى ئىككىسىنىڭ گېپىدە مۇ بىر يەردىن چىقمىدى. ئوردۇبالىقتىن كەلگەنلەر بىلەن چابىشلار يېرىدىن كەلگەنلەرنىڭ ئىككى تام بولۇپ قېلىش خەۋپى تۇغۇلدى. ئېل ئۈگەسى ئۇچقىلى قانات راسلاپ تۇرغان قېرى قۇشتەك تەييار تۇرغان ئىناققۇلغا «گەپ سىزنىڭ» دېگەندەك بېشارەت بېرىۋىدى، ئۇ سەل توختىۋېلىپ، سەردارلارنى ئاغزىغا قاراتقاندىن كېيىن، دېدى:

— ئاۋۇ سەردار توغرا ئېيتىدۇ، سۇ ھۇجۇمى ئەسقاتمايدۇ. ئوق ھۇجۇمىمۇ دۈشمەن ئاز، ئۆز كۆپ بولغاندىلا ئاندىن كارغا كېلىدۇ. ھازىر قانداق؟ دۈشمەن 200 مىڭ، بىز بولساق ئاران 50 مىڭ. ھەرقانچە كۈچلۈك بولغىنى بىلەن، بىر تال ئوقنىڭ تۆت تال ئوققا تەڭ كەلمىكى بەسى مۈشكۈل. ئاشكارا ھۇجۇم دېگەن گەپكە كەلسەك، ئۇمۇ دۈشمەن ئاز ۋە ئۆز كۆپ بولغان، يېڭىپ چىقىشقا تامامەن كۆز يېتىدىغان جەڭلەردە قوللىنىدىغان چارە، دۈشمەن ئالدىدا ئوغۇلبالچىدەلىق قىلمەن دەپ زىيان تارتقانىڭ پايدىسى يوق. لەشكىرىي دەستۇر-لاردا ئېيتىپتۇكى...

ئىنسانقۇلى قۇتلۇق بىلەن باش قاتۇرۇپ ئويلاپ قويغان جەڭ چارىسىنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ ئازراقلا شەرھلىۋىدى، قايىل بولغان سەر-دارلارنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى. كېڭەشتىن كېيىن ئۇلار ئىشەنچ بىلەن ئۆز لەشكەرگاھىغا يۈرۈپ كەتتى ۋە جەڭ ھازىرلىقىنى باشلىۋەتتى.

بارگاھ قورۇقچىسى چۆل تۈركلىرىنىڭ ئاقساقىلى چۈيە جىنجۇڭ-نىڭ بارگاھ تېشىدا ساقلاۋاتقىنىنى مەلۇم قىلىۋىدى، قۇتلۇق «مەرھە-مەت» دەپ ئىجازەت بەردى.

چۈيە جىنجۇڭ 50 لەرگە تاقاپ قالغان، ئېگىز بويلىق، ئورۇق ۋە قارىمۇتۇق كەلگەن ئادەم ئىدى، چىراي-تۇرقىنىڭ قانداش تۇغقان-لىرى بىلەن ئوخشىمايدىغىنى ئۈچۈنمىكىن، ياكى كوسا بولغىنى ئۇ-چۈنمىكىن قوۋمىدىكى قۇرداشلىرى ئۇنىڭغا «چۈيە تۇبۇت» دەپلا خىتاب قىلىشاتتى. بۇنداق خىتاب كىچىك يېىل، چاقچاقچى ئاقساقالغا ھار كەلمەيلا قالماي، بەلكى تىلەپ تاپقانداك ماقۇل كېلەتتى. «چۈيە تۇبۇت دەمىسلەر ياكى چۈيە قارلۇق دەمىسلەر، پەرۋايم پەلەك، پەقەت ئالدىدا ماختاپ، كەينىدىن تىللىمىساڭلارلا مەن شۇنىڭغا خوش»

دەيتتى، ئۇ. قوۋمىدىكىلەر ئۇنىڭ غەللە-پاراق، دەۋا-دەستۇر ئىشلىرىدا ھېچكىمگە يان باسمايدىغان، ھەقىنى ھەق، ناھەقىنى ناھەق دەيدىغان كەسكىن مەجەزگە تولىمۇ ئامراق ئىدى، ئەقىدىسى شۇنچىلىك چىڭ ئىدىكى، ئۇ ئوتقا كىر دېسە ئوتقا، سۇغا كىر دېسە سۇغا كىرىۋېرەتتى، ئۇنىڭ گېپىنى تەڭرى ۋەھىيىسىدەك چوڭ بىلەتتى.

بىراق، بۇ قېتىم ئۇنداق بولمىدى، قوۋم-قېرىنداشلىرى «چۈپە تۇبۇت» نىڭ ۋەز-نەسەپتىلىرىگە قۇلاق سالماي، لاقا-لۇقلىرىنى ھارۋد-سىغا بېسىپ، قوي-ئۆچكىلىرىنى ئالدىغا سېلىپ، تۇبۇتلارغا ئەگىشىپ كېتىپ قالدى. ئۇ يالۋۇردى، ھەبۋە قىلدى، بىراق ئۇلار: «سەن ئەمدى ئاقساقلىمىز ئەمەس، نەپىسى بالا ئۇيغۇرلاردىن پاناھ تىلەپ قېلىۋەر-گىن» دېگەندىن كېيىنلا ئاندىن ئۇ بۇ ئاينىشنىڭ تېگىگە يەتتى ۋە ياك شىڭگونى ئىزدەپ-سوراپ بېشبالققا كېلىۋىدى، شۇ يەردىلا قامالغا چۈشۈپ قالدى، قامالدىن قېچىپ قاغان ئالدىغا باردى، لېكىن ئۇ ئوخشاشلا دەشنام يەۋالدىيۇ، ساداقەتتىن يەنىلا قول ئۈزۈمىدى، قۇتلۇق-لارنى باشلاپ كېلىپ، شەھەر سىرتىدا بارگاھ قۇردى. سېپىل ئىچىدە-كى ياك شىڭگو ۋە بەگ-تۇنۇقلار بىلەن ئالاقە باغلاش ئىشىغا تۇتۇنغە-لى ئۈچ كۈن بولغان چۈپە ئاقساقال بۈگۈن يەنە يېڭى خەۋەر ئېلىپ كەلدى.

ئۇلار بىر-بىرىدىن ئەھۋال سوراشتى. تىزغىچە پانتاق باسقان، ئۈستۈبشى توپىغا كۆمۈلگەن چۈپە ئاقساقال سالامدىن كېيىن گەپ باشلىدى:

— تۈنۈگۈن كېچە تۈن ھەسسىدە سېپىل ئىچىگە ئوقيا بىلەن پۈتۈك ئېتىۋىدۇق، مانا بۈگۈن ياك شىڭگومۇ ئوقيا بىلەن بىزگە پۈتۈك ئاتتى، — دېدى. ئۇ ئارقىدىنلا ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن قاتلانغان بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ، قۇتلۇققا ئۈزۈتىۋىدى، قۇتلۇق ئۇنى ئىنانقۇ-

لىغا بەردى ۋە:

— تابغاچلارنىڭ تۆت چاسا خېتىنى پەقەت سىزلا ئوقۇيالايسىز،
— دېدى-دە، بېشىنى ئۇنىڭ مۇرىسىدىن ئارتىلدۇردى. ئىناتقۇلى
خەتكە شۇنداق كۆز يۈگۈرتۈپلا:

— 2000 تابغاچ قورۇقچىدىنمۇ، شەھەر پۇقرالىرىدىنمۇ ئۈمىد
كۈتمەسەك بولغۇدەك. يېزىلىشىچە، ئېھتىيات ئامبىرىدىكى ئاشلىقلارمۇ
تۈگەپتۇ، قورۇقچىلار ئىتائەتتىن چىقىپ، «قوۋۇقنى ئېچىپ بېرىمىز»
دەپ ياك شىڭگونى قىستاۋىتىپتۇ. ئۇلار كۆپ بولغاندا ئۈنەش كۈنگە
بەرداشلىق بېرەلگۈدەك، — دېدى، ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ.

— ئۇنداق بولسا، بۇ ئۇرۇشنى تېز لەتمەسەك بولمايدىكەن-دە؟
— شۇنداق، تۇبۇتلار شەھەرگە شۇنداق باش تىقىپ ئالسىلا
ئۇلارنى ھەيدىۋەتمەك تەس، تۆكۈلىدىغان قاننىڭمۇ ھېسابى
بولمايدۇ...

بېشبالىق ئەتراپىدا ئېغىر ئەل ياتقۇ.

يەر يۈزىدە — بېشبالىق بوسۇغىسىدا يۈز بېرىدىغان كارامەتنى
تاماشا قىلىۋالماقچى بولغان يۇلتۇزلارنىڭ كۆزى زۇلمەت پەردىسى
بىلەن توسۇپ تاشلانغان. تېخى تۈنۈگۈنلا بېپايان ئاسمان دېڭىزىدا
بىخۇدۇك ئۈزۈپ يۈرگەن ئاي كېمىسى بۈگۈن نەلەردىدۇر ئۆگتۈرۈل-
گەندەك قىلاتتى. كېچە جىمجىتلىقى شەھەردىمۇ ياكى يەر تېگىدىمۇ،
ئىشقىلىپ بىراق بىر يەردە قاۋاۋاتقان كاسكا ئىتلارنىڭ ئەنسىز ئاۋازى
بىلەن بۇزۇلۇپ تۇراتتى. باھار قۇياشنىڭ ئارامبەخش ئاپتېپىغا دۈمبى-
سىنى قاقلاپ، كۈندۈزىلا ئۇيقۇسىغا قېنىۋالغان جېدەلخور چېكەتكىلەر
ئۈزۈپ-ئۈزۈپ چىرىلداپ قويايتتى.

سېپىل ئۈستىدىكى قورۇقچىلارمۇ، سېپىل تۈۋىدىكى تۇبۇت لەش-
كەرلىرىمۇ ئۇيقۇ بۆشۈكىگە بۆلۈنۈپ، كېچە جىمجىتلىقىدا ئەللەيلىنىپ

چۈش ئالمىدە تاماشا قىلماقتا ئىدى.

— دۈم... دۈم... دۈم...

دۆڭ كەينىدە دۇمباق گۈمبۈرلىدى، دۇمباق ئۈنگە بۇرغا ئاۋازى قوشۇلدى. يەر سىلكىنىپ، ئاسمان تىترىدى. «دۈم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئوت يېقىلغان بېھساب ئوتقاشلار ئۇزۇن ئەجدىھاغا ئايلىنىپ، سېپىلنىڭ بۇ بېشىدىن، ئۇ بېشىغىچە سوزۇلدى، غەلۋە-غودۇر ئالەمنى مالەم قىلىۋەتتى.

— ئوت ئېتىلسۇن!

بۇيرۇق بىلەن تەڭ، ئونلارچە ئوتقاش خۇددى ئۇۋىسىدىن ئېتىلىپ چىققان ئوتلۇق تورغايدەك، كېچە ئاسمىنىغا تىك ئۆرلەپ، يەر-زېمىنى كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتتى. تىخ ئۆتمەس زەنجىرلىك چا-پان ۋە كۆك جالالىق تۆمۈر بۆك كىيگەن مىڭلىغان لەشكەر دۆڭ كەينىدىن، ئازگاللاردىن، يۇلغۇنلار ئارىسىدىن سەكرەپ چىقىپ غالا-تەكلىك مەنچاناقلار^①نى سۆرەپ كېلىپ سېپىل تەرەپكە قارىتىشتى. مەنچاناقنىڭ بىر بېشىغا تاۋۇزدەك-تاۋۇزدەك قارا توپچىلارنى قويدى ۋە ئوتقاش بىلەن ئوت يېقىشتى. بىر توپ لەشكەر مەنچاناقنىڭ بىر بېشىنى شۇنداق بېسىۋىدى، ئوت ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، ئاقار يۇلتۇزدەك ئۇچۇشقا باشلىدى، ئۇدۇل تۇبۇتلارنىڭ لەشكەرگاھىغا بېرىپ چۈشتى. بۇ، قۇتلۇق ۋە ئىنانقۇللىلارنىڭ بېشبالىق ئەتراپىغا كېلىپ جاي-لاشقان ئۈچ ئايدىن بېرىقى ئەڭ چوڭ ھۇجۇمى، شۇنداقلا تۇنجى قېتىملىق ئوت ھۇجۇمى ئىدى.

كۆپ يىللاردىن بۇيان، قۇتلۇق ئەمىر لەشكەر قورۇقچىسى، مىڭبا-

① مەنچاناق — تاش ۋە كۆيدۈرگۈچلەرنى يىراققا ئاتىدىغان ئىپتىدائىي ھەربىي قورال.

شى، تۈمەنباشى، ۋە ئاخىرىدا ئەمىرلەشكەر نامى بىلەن تالاي جەڭلەرگە قاتناشتى، كۆگمەن تېغىدىن تۆت مەرتەم ئاتلاپ، يېنساي دەرياسىدىن تۆت قېتىم كېچىپ خاكاس ۋە توباسلارغا زەربە بەردى. ئەقەللىسى، ئۇ كىرمىگەن چاپىش قۇملۇقى، سايان جىلغىلىرى قالمىدى. خۇددى تۈنباغا ئېيتقاندا، ئۇ نەگە بارسا شۇ يەر تىنچىدى، نەگە ئات سالسا شۇ يەر قارام بولدى، «غالب سەردار» دېگەن نام ئۇنىڭغا بەجايىكى ئۆز ئىسمىدەك يارىشىپ قالدى.

بىراق، تەڭرى ياراتقان بىر كۈننىڭ يېرىمى يورۇققا، يېرىمى زۈلمەتكە تەۋە ئىكەن. نۇسرەتمۇ باققانغا بېقىۋەرمەيدىكەن، قاچقاندىن قېچىۋەرمەيدىكەن. ھېچكىمگە ھېچ نەرسە ئۆمۈرلۈك باقىمەندە بولمايدىكەن.

شۇ سەۋەبلىك، قۇتلۇق بېشبالققا كەلگەندىن بېرى تۇبۇت بارگاھىغا ئىككى نۆۋەت ئات سېلىۋىدى، كۆك تەڭرى تۇبۇتلارغا يان باستىمۇ، يا تەقدىرنىڭ كۆزى كور بولغانمۇ، ئىككىلا قېتىمدا سوققا يەپ قالدى، مىڭچە لەشكەر، مىڭچە ئاتتىن قۇرۇق قالغانى ئاز دەپ، كۈچىنى ئاشكارىلاپ، ئاجىز يېرىنى چاندۇرۇپ قويدى.

ھېلىھەم ياخشى، ھاۋا ئىسسىپ، بېدىلىكلەر كۆكرىپ، ئات ئاغزى كۆككە تەڭدى. لەشكەرلەر قېلىن جۇۋىلىرىنى سېلىپ تاشلاپ، قۇش پېيىدەك يەڭگىلەپ قالدى. چاپىشلاردىن يېتىپ كەلگەن سەردار-لەش-كەرلەر قۇتلۇققا يېڭى ئىشەنچ ئاتا قىلدى-دە، ئۇ يەنە يېڭى جەڭگە يەڭ شىمايلىدى.

قۇتلۇق سېپىل ئىچىنى تىكتىڭلاشنى، ئامال قىلىپ، ياڭ شىڭگو بىلەن ئالاقە باغلاشنى چۈيە ئاقساقالغا تاپشۇردى، تۇبۇت بارگاھىنى چارلاپ كېلىشكە چاققان لەشكەردىن ئوننى ئەۋەتتى. كېچىلىرى ئۆزى بىللە بېرىپ، سېپىل توۋى ۋە بارگاھلارنى ئوبدان كۆزەتتى. مەلۇم

بولدىكى، سېپىل تۈۋىدە ماكان تۇتقان تۇبۇت لەشكەرلىرى شاخ-شۈم-
بىدا قاشا ياساپ، ئوت-خەسلەر بىلەن ئۈستىنى ياپقان تۇتاش كەپ-
لەردە تۇرىدىكەن، كەپلەرنىڭ بىر تەرىپى شەھەر سېپىلىغا تاقلىدىد-
كەن، ئۈچ تەرىپى ئوچۇقچىلىققا يۈزلەنگەنكەن.

قۇتلۇق بۇ كەپلەرنى چالا-بۇلا كۆرگەندىن كېيىن، كۆڭلىدە
ئاجايىپ بىر ئوي بىخ سۈرۈشكە باشلىدى، قايتىپ كېلىپ بۇ ئوينى
ئىناقۇلغا ئاشكارىلىدى ۋە ئۇنى چىكىپ باقمىقچى بولۇپ:

— بۇنداق پاخال كەپلەرگە ئوت ھۇجۇمدىن ئۆزگىسى بىكار،
تۈگمىدەك بىر ئوچقۇن چۈشمۇ، دۆۋە-دۆۋە شاخ-شۈمبا تۇتۇقتەك
كۆيۈشكە باشلايدۇ، بۇ ئوت قورقۇنچاق لەشكەرلەرنى، چۆچۈگەك
ئات-قېچىرلارنى بىردەمدىلا پاتىپاراق قىلىۋېتىدۇ. دەل شۇ چاغدا ئات-
لىقلىرىمىز دۆڭ كەينىدىن «ئۇر-چاپ» توۋلاپ چىقىپ كېلىشىدۇ، —
دېۋىدى، قىلنى قىرىق يارىدىغان ئىناقۇلى ئارسالدى بولغاندەك،
ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— لەشكېرى دەستۇرلاردا ۋەزىرئەزەم جۇگېلىياڭنىڭ كۈچلۈك
شامالدىن پايدىلىنىپ، ساۋ ساۋنىڭ لەشكەرگاھىغا ئوت ھۇجۇمى قىلغىد-
نىلا تىلغا ئېلىنغان، شامالسىز مەۋسۈملەردە ئوت ھۇجۇمى قىلغانلىق
خۇسۇسىدا ھېچقانداق مىسال يوق، — دېدى.

قۇتلۇق ئىناقۇلنىڭ گېپىنى شۇزىمات ئۈزۈپ تاشلىدى:

— دەستۇرلاردا تىلغا ئېلىنمىغانلارنىڭ غەلەت ئىش بولۇشى
ئاتاين. كەپگە ئوت ھۇجۇمى قىلغىنىمىزنى كېيىنكى دەستۇرلارغا
تىركەپ قويىسىز دە مۇشاۋىر...

— تىركەپ قويسام قوياي، بىراق، كەپلەرگە ئوتنى قانداق
ياقىمىز؟ ئوتقاش تاشلايلى دېسەك، ئارىلىق يىراق، ئوت كۆتۈرۈپ
يىقىن بارساق، تۇبۇنلارمۇ ئەمە ئەمەس، — دېدى، ئىناقۇلى قۇتلۇققا

سوئال نەزىرىدە تىكىلىپ، — چاندۇرساقلا چاتاقنىڭ چوڭى چىقىدۇ
بۇ ئىشتىن...

— بۇ تەرىپىنىمۇ ئويلاپ قويدۇم، چۈپە ئاقساقالنىڭ ئېيتىشىچە،
پېشبالقىنىڭ يۇقىرىسىدا، ئالتۇنئاغنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە يەر تەگكىدىن
قايناپ چىقىدىغان قوڭۇر رەڭلىك بىر خىل ياغ بار ئىكەن. بۇنداق
ياغقا ئوت يېقىلسا چاپسان ئوت ئالدىكىنۇ، ئۆچۈپ قالمايدىكەن. بۇ
يەردىن ياغۇلاققا بارغۇچىلىك تۆت-بەش كۈنلۈك مۇساپە تامامەن
بىزنىڭ ئىلكىمىزدە، ئۆتەڭلەردە ئات-ئۇلاغلىرىمىزمۇ كەم ئەمەس. ئۆز-
بەش ئاتلىق لەشكەرنى بۈگۈنلا يولغا سالغىمىز، ئۇلار سوغا-قاپاقلار
بىلەن ياغ ئېلىپ كەلگۈچە پاخال-مەنگەنلەردىن تۈرمەل ياسايمىز،
تۈرمەللەرنى ياغقا چىلاپ ئوت ياقىمىز.

— ئوت ياققان تۈرمەللەرنى تۇبۇتلارنىڭ ئالدىغا يۇمىلىتىپ
ئاپىرىمىزمۇ؟

— يەنە غەلەت گەپ قىلدىڭىز مۇشاۋىر، دۆڭ كەينىدىكى نەچچە
ئون مەنچاناقنى يادىڭىزدىن چىقاردىڭىزمۇ؟
ئىنانقۇلى پىسىڭىدە كۈلۈپ قويۇپ، پېشانىسىگە ياققىدە بىرنى
ئۇردى ۋە:

— ئېسىم قۇرسۇن ئېل ئۈگەسى، مەنچاناقلاردا سېپىلغا تاش
ئاقىلى بولغان يەردە، تۈرمەلىنىمۇ ئاقىلى بولىدۇ-دە، سىز راستتىنلا
ئاقىل ئادەمكەنسىز جۈمۈ، — دېۋىدى، قۇتلۇق ئۇنىڭ ھېلىقى گەپلەر-
نى يەنە تەكرارلىشىدىن قورققانداك، گەپنى ئۈستىلىق بىلەن باشقا
تەرەپكە بۇرۇۋەتتى...

ئاقار يۇلتۇزدەك ئۇچۇۋاتقان ئوتلۇق تۈرمەللەر كەپلەرگە ئوت
تۇتاشتۇردى، كەپىدىن-كەپىگە ئۆتۈپ، كەلكۈندەك يامراۋاتقان ئوت
يالقۇنى سېپىلنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىنى تامامەن ئۆز ئىلكىگە

ئېلىۋالدى.

سېپىل تۈۋىدە دوزاخ پەيدا بولدى. چارسىلداپ كۆيۈۋاتقان كەپەلىملىرى قاراسلاپ ئۈزۈلۈپ، چۆچۈپ كىشىنەۋاتقان ئاتلارنىڭ، تېپىرلا-ۋاتقان ئادەملەرنىڭ بېشىغا چۈشۈپ قاقشاقلىقى تۇردى. ئۇلۇغ ئوت يالقۇنى مەھكەم تاقالغان تۆمۈر قوۋۇقنى، ئېگىز-پەس قوختىلارنى ۋە دۆڭ چوققىلىرىنى قان چاچقانداك قىزارتتۇرتتى. ئوت ئارىسىدا مىسالى سەمەندەر^① دەك تاقلاپ يۈرگەن تۇبۇت لەشكەرلىرى جان ئاچچىقىدا داتلاشقا باشلىدى.

دۆڭ تۆپىسىدە تۇرغان قۇتلۇق «پەيت كەلدى» دەپ پىچىرلىدى ۋە ئالقىنىغا تۈكۈرۈپ، قىلچىنى سۇغۇرۇپ، ئۇنى بېشبالىق تەرەپكە سىلتىدى.

— ئەي، يىلپىز سۈپەتلىك چەۋەندازلار، ئوت ئىچىدە جان تالىشىپ يۈرگەن ئاۋۇ دۈشمەننىڭ ئۈستىگە باتۇرلارچە ئات سې-لىڭلار، ئەل - يۇرتنىڭ شان - شۆھرىتى ئۈچۈن جېنىڭلارنى پىدا قىلىڭلار! — دېدى، چاچچىپ تۇرغان ئاسلىقلارنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋې-تىپ «ئۈچ تولپارم» دەپ خىتاب قىلدى.

ئاسمانغا ئوتقاش ئېتىلدى. قاناتلانغان ساماۋى دۈلدۈلدەك، تۈ-مەنىڭ ئات دۆڭ كەينىدىن ئۇچۇپ چىقتى. جەڭ چۈشەپ، جەڭ سېغىنغان قورقماس لەشكەرلەر نەيزىلىرىنى تېقىمىغا قىسىپ، قىلىچ-شەمشىرنى پۇلاڭلىتىپ، توپتوغرا سېپىل تۈۋىگە يېتىپ كەلدى ۋە ئوت ئىچىگە شۇڭغۇدى.

قۇتلۇق ئۇن سالغان يېتى دۆڭ كەينىدىن ئۇچۇپ چىقىپ، لەشكەرلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئات چاپتۇرۇپ ماڭدى. ئىنانقۇلى ساقلاۋات-

① سەمەندەر — رىۋايەتلەردىكى ئوت چاشقىنى. ئۇ ئوت ئىچىدە ياشارمىش.

قان دۆڭ بىلەن سېپىل ئارىسىدىكى كىچىكرەك بىر تۆپىلىككە كەلگەندە، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، دۆڭ تۆپىسىگە چىقىپ، ئوت يورۇقىدا ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاتلىقلارنىڭ يۈرۈشىگە نەزەر سېلىشقا باشلىدى.

ئۇيغۇرلاردا ئۇدۇم بولغان جەڭ قائىدىسىدە، پەۋقۇلئاددە ئەھۋال كۆرۈلمىسىلا، ئەمىرلەشكەر جەڭگە كىرمەيتتى، جەڭگاھنى ئېنىق كۆر-گىلى بولىدىغان بىر يەردە تۇرۇپ، جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتەتتى، دۇمباق بىلەن بۇيرۇق بېرەتتى، ماڭ ئوقياچى لەشكەر بىلەن بىر تۈمەنباشى ئۇنىڭ يېنىدا تەق بولۇپ تۇراتتى، ئاجىز يەرگە لەشكەر يۆتكەيتتى، زۆرۈر تېپىلسا، بۇ زاپاس لەشكەرلەرنىمۇ جەڭگە سالاتتى.

كۆپ ئۆتمەي، ئوت يالقۇنى بارا-بارا پەسلەۋاتقان سېپىل تەرەپ-تە، غەلىتە بىر ھال پەيدا بولدى. قىلىچ ئوينىتىپ، لاچىندەك تېز ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاتلىقلار ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى ئۆستەڭ قىرىدىن ئاتلاپلا خۇددى يەر يۇتقاندەك، قۇتلۇقنىڭ نەزىرىدىن بىر-بىرلەپ غايىب بولۇۋەردى. قاش كەينىدىن يانار تاغدەك پۇرقۇپ چىققان قويۇق تۇپا شىددەت بىلەن يۇقىرى ئۆرلەپ، كۆيۈپ چوغقا ئايلانغان كەپ-لەرنىمۇ، كەپ كەينىدە ھۇرۇن ئۆكۈزدەك سوزۇلۇپ ياتقان قوۋۇق — سېپىلنىمۇ بىردىنلا ئۆز كەينىگە يوشۇردى. يەر-جاھان يەنە زۇلمەت ئىچىگە غەرق بولدى.

«بۇ نېمە ئىش؟ ئەجەبا، يەر يېرىلىپ، ئاسمان يىقىلدىمۇ؟ ياكى جەڭ ئىلاھى ئۇلۇغ سولدى ئاتلىق لەشكەرلەرنى ئۆز دەرگاھىغا چىللاپ كەتتىمۇ؟»

قۇتلۇق ئاچچىق ئىستىن ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى قايتا-قايتا بۇۋۇلۇپ، قوللىرىنى ئېگەرنىڭ قۇشپېشىغا مەھكەم تىرەپ لىككىدە ئۆرە بولدى، سېپىل تەرەپكە قايتا-قايتا كۆز تاشلىدى. ئەمما

ئۇ تىلسماتتەك قارىيىپ تۇرغان بىر پارچە بوشلۇقتىن ئۆزگە، ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىدى، يامان ئويلار كۆڭلىدىن كېچىپ، بۈرىكىمۇ «قارت» قىلىپ قالدى.

— دۇمباق چېلىپ سوراپ بېقىڭلار، ئاۋۋ يەردە نېمە كېلىشمەس-لىك بولدىكىن؟

قۇتلۇق دۇمباقچىلارغا بۇيرۇق قىلدىيۇ، دۇمباقچىلارغا ئىشەنمىد-گەندەك، ئاتتىن چۈشۈپلا دۇمباق كالتىكىنى تارتىۋالدى. «دۈم... دۈم... دۈم...» قىلغان كۈچلۈك سادا يەر-جاھاننى تىترەتتى. جەڭ مىزانىدا ئۇلاپ ئۇرۇلغان بۇنداق ئۇچ ئاۋاز «جەڭگاھتىن لەشكەر ئەۋەتىپ، جەڭ ئەھۋالىنى جىددىي مەلۇم قىلىڭلار» دېگەن مەنىنى ئاڭلىتاتتى.

قۇتلۇق دۇمباق چالدى، دۇمباق ئۇنى تېخى ئەۋجىگە يەتمەيلا بېشىنى ساڭگىلىتىپ، ئۆلەر-تىرىلىشىگە باقماي ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋات-قان بىر لەشكەرنىڭ گەۋدىسى ئوتقاش شولىسىنىڭ دائىرىسىگە كىرىپ كەلدى. لەشكەر كېلىۋېتىپ:

— لەشكەرلىرىمىز... لەشكەرلىرىمىز... يوشۇرۇن خەندەككە دۇچ كەلدى... — دەپ توۋلىدى، دۆڭ باغرىغا كېلەر-كەلمەيلا «يالاققىدە» قىلىپ يىقىلدى.

«يوشۇرۇن خەندەك؟...»

قۇتلۇق ئاتاق دادىسى تۇنباغاننىڭ بىر چاغلاردا ئېرتىش بويىدىكى قارلۇق قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلغاندا يوشۇرۇن خەندەككە دۇچ كەلگىنىد-نى ۋە ئويلىمىغاندا نەچچە مىڭ لەشكىرىدىن ئايرىلىپ قالغىنىنى يادىغا ئالدى، ئىختىيارسىز چۆچۈپ، دۆڭ ئۈستىدىن پەسكە سېرىلدى. ئات ئالدىدا جىمجىت ياتقان ئۇ لەشكەرنى شۇنداق يۆلەپلا، تۆپە-تۆپىلەپ سوئال باغدۇردى:

— ھەي باتۇر لەشكەر، كۆزۈڭنى ئاچ، ئۇ يەردە خەندەك باركەن دېدىڭمۇ-ھە؟

—

— تەڭرىنىڭ ھەققىدە، بىردەم بولسىمۇ كۆزۈڭنى ئاچ-دە، خەندەكلەر ھەققىدە سۆزلەپ بەر...

—

قۇتلۇقنىڭ ئىلتىجاسى ئۈنۈم بەردى. دۈمبىسىگە ئوق قادالغان بۇ لەشكەر ئۇزۇن كىرىپكىلىرىنى بىر ھازا تىترەتتى-دە، قاپقىنى كۈ-چەپ كۆتۈرۈپ كۆزلىرىنى ئاچتى. بىراق، تەقدىر يەنە كاج كەلدى. ئۇ جىمى قوۋۋىتىنى لەۋلىرىگە يىغىپ، ئاغزىنى ئەمدىلا ئېچىۋىدى، بولدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان قىزىل قان ئۇنى ھەرىكەتتىن توختاتتى. — كۆك تەڭرىم كۆك قەرىدىن جاي بەرسۇن...

قۇتلۇق ئىچىدە دۇئا قىلدى. ئۇ لەشكەرنى جايغىلا ياتقۇزۇپ قويۇپ، قولىنى تىزغا تىرىدى ۋە مىڭ پاتمان يۈك كۆتۈرگەن قېرى ھاممالدەك، ئاران ئۆرە بولۇپ، «ئات كەلتۈرۈلسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ئاسلىقارا كەلتۈرۈلدى. ئۇ ئاتقا مىنىپ، كەينىگە بۇرۇلدى-دە، پەرىمانبەردار تۈمەنباشغا:

— خەندەككىچە چېپىپ بېرىپ ئاتتىن چۈشۈڭلار، ئاتلىرىڭلارنى دالدا قىلىپ، نامەرد تۇبۇتلارغا ئاياۋسىز ئوق ئۈزۈڭلار، — دەپلا سېپىل تەرەپنى كۆزلەپ، قۇرغۇيدەك تېز ئۇچۇپ كەتتى.

«بېشبالىقنى پىششىق بىلىدىغان چۈيە ئاقساقالىۇ، ئۈستى-ئۈستى- لەپ ئەۋەتىلگەن تىڭتىڭچى لەشكەرلەرمۇ تېخى تۈنۈگۈنگىچە بېشبالىق سېپىلىنىڭ يۈز چامدام بېرىسىدە شەھەرنى ئەگىپ ئۆتىدىغان بىرلا قۇرۇق ئۆستەڭ بار دەپ مەلۇمات بېرىشىمگە نىمىدى؟ ئەجەبا ئۇلار

ساختا مەلۇمات بەرگەنمىدۇ؟ ياق... ياق... ئۆزى ھەم يۇلغۇن دۆڭ-
نىڭ كەينىدە تۇرۇپ ئۆستەڭ قېشىنى كۆزەتكەن ئەمەسمىدى؟ بۇ
ئۆستەڭ نېمە بولۇپ بىردىنلا خەندەك بولۇپ چىقتى؟ يايلاق كۆچۈپ
يۈرىدىغان تۇبۇتلارنىڭ خەندەك چېڭى قىلغىنىنى كىم ئاڭلىغان؟ بۇ
ئاشۇ ئاسىي قارلۇقلارنىڭ ئەقلى بولماي، يەنە كىمىنىڭ ئەقلى بولماق-
چىدى؟ تۇبۇتلار بىز كەلگۈچە ئۆستەڭ ئورنىدىن خەندەك قېزىپ،
چاندۇرماي نىقابلاپ قويغان بولسا-ھە؟...»

قۇتلۇق ھەش-پەش دېگۈچىلا ئۆزى كۆرگەن ئاشۇ «ئۆستەڭ»
بويىغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ قىياسمۇ توغرا بولۇپ چىقتى. بىر ياقىتىن
ئوق ئۈزۈپ، بىر ياقىتىن خەندەك ئىچىدە ئامان قالغانلارنى قۇتقۇزۇش
بىلەن ھەپلىشىۋاتقان تەمبىر بۇقىدىن ئۇ، قارا بوراندىك بېسىپ كېلىد-
ۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ توساتتىن نىقابلانغان چوڭقۇر خەندەككە دۇچ
كېلىپ، بىرمۇنچىسىنىڭ موللاق ئاتقىنىنى، مۆكۈپ ياتقان تۇبۇتلارنىڭ
يولى توسۇلغان لەشكەرلەرگە يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇۋاتقىنىنى بىلىۋال-
دى.

قۇتلۇق سېپىل تۈۋىنى تېزلىك بىلەن كۆزىتىپ چىقتى. «لاپ»
قىلىپلا ئوت ئالغان ئوت-خەسلەر ئاللىقاچان كۆيۈپ بولغان، ئوت
ئۆچۈپ ھەممە يەرنى قاراڭغۇلۇق قاپلىغانىدى. ئوق يامغۇرى ھېلىمەم
يېغىپ تۇراتتى، تالاپەتمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بىراق، ئوق ئاتقان
تۇبۇتلارنى كۆرۈپ بولمايتتى. سۆزسىزكى، نەلەردىدۇر مۆكۈپ ياتقان
دۈشمەنلەر ئوتقاش كۆتۈرۈپ يۈرگەن ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىنى ئېنىق كۆ-
رۈپ تۇراتتى ۋە خاتاسىز ئوق ئۈزۈمەكتە ئىدى. بىرتۈمەن ئۇستا
مەرگەن تەق تۇرغان بىلەن، تۇبۇتلارغا ئوق ئېتىش نىشانسىز مۇشت
ئاتقاندىك ئەخمەقلىق بولاتتى. بۇ يەردە تۇرۇۋېرىش بەھۇدە قان تۆكۈ-
لۈشتىن دېرەك بېرەتتى.

لەشكەر تەقدىرنىڭ قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتقىنىنى سەزگەن قۇت-

لۇق شۇ ھامان بۇيرۇق قىلدى:
— ئوتقاشلارنى ئۆچۈرۈڭلار قاپاق باشلار، ئوق ئېتىشىنى توختىتىپ،
خەندەكتىكىلەرنى قۇتقۇزۇڭلار!

ئوتقاشلار ئۆچۈرۈلدى. زۇلمەت قۇشى يەنە ئۇۋىسىدىن چىقتى. ھاسسى يوق ئەمدەك، ئۇدۇل كەلگەنلا يەرگە ئۇسۇپ يۈرگەن ئاتلىق لەشكەرلەر باشلىرىنى تاشپاقىدەك ئىچىگە تىقىشىپ، قالغانلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قويۇق ئوقتىن پاناھلانغاچ، تەرەپ-تەرەپكە پىتىرىغىلى تۇردى. قالغانلارنىڭ جاراڭ-جۈرىڭى، ئۆز ئىزىدا پىرقىراۋاتقان جەڭ ئاتلىرىنىڭ كىشىنىڭ كىشىلىرى، ئۈزەڭگىلەرنىڭ، نەيزىلەرنىڭ بىر-بىرىگە سوقۇلۇشلىرى، يارىلانغان لەشكەرنىڭ ئېچىنىشلىق ئىگراشلىرى قىيا-مەتنى ئاشكارا قىلدى. قۇتلۇقتىن بەرھەم يېگەن سانغۇن-سەركەر-دىلەرنىڭ كۈچەپ تەرتىپكە چاقىرىشلىرىمۇ، تەھدىت بىلەن توۋلاشلىرىمۇ ھېچنېمىگە دال بولالمىدى.

تاڭغا يېقىن ھاۋا بۇزۇلدى. تۇبۇت باخشىسى سېھىر قىلىدىمۇ، تەستە كەلگەن باھار پەسلى بىر تىنقىتا قىشقا ئۆرۈلدى. توساتتىنلا جۇدۇن ئۆرلەپ، توپا ئارىلاش قار يېغىشقا باشلىدى. تۇتۇق ئاسماندىن پىلدىرلاپ چۈشۈپ يەر يۈزىگە تېگەر-تەگمەي ئېرىپ كەتكەن قار ئېرىق-ئېرىق ئەگىز سۇ بولۇپ ئات ئىزىدا ئۇيۇپ قالغان قانلارغا قوشۇلدى ۋە ئات ئايىغىدا دەسسەپ-چەيلەندى، بېرىپ-بېرىپ، گىل رەڭلىك قىزىل تۇپراققا سىڭىپ كەتتى.

قۇتقۇزۇلغانلار قۇتقۇزۇلدى، قالغانلار قالدى. ئاسارەتلىك كېچە تۈگەپ، كۈنچىقىش تەرەپ ئۇيۇپ قالغان قىزىل قاندەك قىزىرىپ، ئاھانەتلىك يېڭى تاڭدىن بېشارەت بولغان چاغدا، ئاداققى توڭكۇر سەردار تەمبىر بۇقا مىسالى كەسلەنچۈكتەك ئۆمىلەپ، تاقىر دۆڭ ئارىسىدىكى سوغۇق لەشكەرگاھقا قايتىپ كەلدى.

33. يول ئوردۇبالققا

— ئەي غەمگۇزار ئانا، مېھىر-شەپقەت دېڭىزىدەك داۋالغۇپ،
 ھارارەتتە مىڭ قۇياشقا تەڭ تۇرىدىغان ئاشۇ نۇرلۇق كۆزلىرىڭنى ئاچ،
 ئانا مېھرىگە زارىققان، يېتىم قوزىدەك غېرىپ بولغان ئوغلۇڭغا قاراپ
 بىر قېتىملا كۈلۈپ قوي، ئوغلۇڭنىڭ مىڭ يىللاپ سۇ كۆرمىگەن
 باغيان قۇملۇقىدەك چاڭقاق يۈزىكى بىردەم بولسىمۇ سۇ ئىچىۋالسۇن.
 ئەي، ئۇمايدەك مېھرىبان ئانا، قېنى، ئوغلۇڭغا بىر دىدار كۆر-
 سەت. سەندىن ئايرىلىپ، يېتىملىك دەستىدە سەرگەردان بولۇپ،
 كۆڭلى ئېگىلگەن چاغلاردا ئىسسىق چىرايىڭنى سېغىنغان ئوغلۇڭ
 تەۋەررۈك دىدارىڭنى كۆرۈپ، كۆڭۈل يارىسىغا مەلھەم چىپىۋالسۇن.
 ئانا، ئۇرنۇڭدىن تۇر، ئۇرنۇڭدىن تۇرۇپ، ئالەمدەك كەڭ قۇچ-
 قىڭنى ئاچ. تىنچ باغرىڭدىن ئايرىلىپ، دۇنيا جاڭجاللىرىغا شېرىك
 بولغان، قان-ياش بىلەن ھەپلىشىپ، يۈرەك باغرى قېتىپ كەتكەن
 بىچارە بالاڭ ئىسسىق قۇچىڭدا ئەركىلىۋالسۇن ۋە سەبىيلىكىنى تېپ-
 ۋالسۇن.

مەن بىلىمەن، سەن بىر گەز بوز تۇپراقنىڭ تېگىدە، ئوغلۇڭ
 ئۆز قولى بىلەن قازغان گۆرنىڭ ئىچىدە ئارامخۇدا ئۇخلاپ ياتسەن،
 ئەمدى سېنى ھېچكىم تاڭ ئاتماستىلا ئويغاتمايدۇ، ئوغلۇڭ يىغلاپ
 قەغىش قىلمايدۇ، ئېچىرىقغان قوي-ئۆچكىلەر مەزگىلسىز مەرەشمەيدۇ.
 ئۇ يەردە ئۆزگىرىشچان دۇنيانىڭ يامغۇر-يېشىنى يوق، تاغ تەرەپتىن
 كېلىدىغان لەشكەرلەرنىڭ ئالۋان-ياسقىمۇ يوق.
 ئوغلۇڭ ئوبدان بىلىدۇ، سەن ئەمدى تۇرالمىسەن، كۆز ئېچىپ،

دېدارىڭنىمۇ كۆرسىتىلمەيسەن. ئىشەنگىن، سېنى ئەمدى «تۇر» دەپ زورلىمايمەن، كۆزۈڭنى ئاچ دەپمۇ تەڭلىكتە قويمايمەن، پەقەت ياتقان يېرىڭدە خاتىرجەم يېتىپ ئوغلۇڭنىڭ گەپ-سۆزلىرىگە ئوبدان قۇلاق سال، دەپلا ئۆتۈنمەن.

ئوغلۇڭغا ئېيتىپ بەرگىنىچۇ، قار ياغقاندا، يامغۇر چۈشكەندە، چاقماق چېقىپ، خۇشال قىلغاندا ۋە ياكى ئايەم كېلىپ تىلاۋەت پەيتى يەتكەندە سەن بۇ يەردە دادامنى كۆردۈڭمۇ؟ دۇرۇت ئوقۇپ، ئىسرىق ياققىنىنى، قەبىرەڭنى سۈپۈرۈپ، سۇ سەپكىنىنى، ئاكامنىڭ ۋە يەنە بىر نامەلۇم ئادەمنىڭ قەبرىسى ئالدىدا تاشقىن كەبى ياش تۆككىنىنى تۇيۇپ ياتتىڭمۇ؟

قىياسىمچە، سەن بەلكى خاتىرەڭگە ئورنىشىپ قالغىنى بويىچە «داداڭ، تاشيۈرەك ياغلاقلارنىڭ تۇتقۇنىغا ئايلىنغان، ئېھتىمال ئۇ تايلاق يەپ ناھەق ئۆلگەندۇ، ئېھتىمال، قايسىبىر جەڭگاھتا جېنىدىن ئايرىلىپ، نامەلۇم بىر قەبرىدە ئۇخلاپ ياتقاندۇ» دەپ جاۋاب بېرەرسەن ۋە بەلكى «ئۆلگەننىڭ تىرىلگىنى بارمۇ؟» دەپ سۆز ياندۇرۇپ، ئوغ-لۇڭنى نادانلىقتا ئەيىبلەرسەن.

ئاڭلاپ تۇر ئانا، ئوغلۇڭ چوڭ بولدى، سەندىن ئايرىلىپ، يىغلاپ-قاقشاپ نۇرغۇن قىش ۋە نۇرغۇن يازنى ئۆتكۈزۈپ، بالىلىقتىن چورنلا قول ئۈزدى. ئەمدى ئۇ توختالغان ئادەم، بۇ ئادەم سەن سەزمىگەننى سېزىۋالدى، سەن بىلمىگەننى بىلىۋالدى. شۇڭا ئۇ ئۆز دادىسىنىڭ ھېچقاچان ئۆلمىگىنىگە، بۇ دۇنيادا، بۇ زېمىننىڭ قايسىبىر بۇلۇڭىدا ھېلىھەم ھايات يۈرگىنىگە شەكسىز ئىشىنىدۇ.

سەندىن ئۆتۈنەي، بۇنداق ھاياجانلانما، ئوغلۇڭغا گۇمان نەزىرى بىلەن قارىما، يالغان ئېيتقان بولسام ئۆلگىنىمدە ھاياۋان بولاي. بىلى-مەن، سەن دېگەندەك، ئۆلگەنلەرنىڭ روھىناتى تىرىك قالسىمۇ، تېنى

مەڭگۈ تىرىلمەيدۇ. بىراق دادام ئۆلمىگەن. ئۇنىڭ روھىمۇ تىرىك، تېنىمۇ تىرىك. گەپلىرىمگە يەنە ئىشەنمەسەن؟ ئوغلۇڭنى خىيالپەرەس دەپ ئەيىبلەمسەن؟ ئانا، سەن ئۇنداق قىلما، جىمجىت يېتىپ گەپلە-رىمنى ئوبدان ئاڭلا ۋە ئاندىن كېيىن بىر نېمە دە.

ئاكام كەتتى، دادام كەتتى، ئۇلارنىڭ كەتكىنى ساڭا بەكمۇ ئېغىر كەلدى. ئاخىر يىغلاپ يۈرۈپ سەنمۇ كېتىپ قالدىڭ. مەن بولسام بۇ دۇنيادا يالغۇز ئۇچقان تۇرنىدەك يېتىم قالدىم، مەڭدەپ-مەڭدەپ، ھاياتىمدىن ئۈمىد ئۈزۈپ، بۇ جەننەت كېچەي، ئاخىرەتكە بېرىپ ساڭا ھەمراھ بولاي دېدىم. بىراق، ئۇزۇڭ بەرگەن خىسلەتلىك ئوشۇق ماڭا يول كۆرسەتتى، يېتىم-يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلايدىغان ئىلاھىم ئۇماي يېتىم ئوغلۇڭنى بىر ياخشى ئادەمگە، بىر ياغلاقارغا يولۇقتۇردى. ئۇنداق دېسەم يەنە خاپا بولۇپ قالما، ئىشەنگىنكى، ئىنسانىي مۇھەببەت ئۇ-رۇق-قوۋمىدىن ئەلا بولىدىكەن، ئادەمگە رەھمەتلىك ئۇرۇق-قوۋم چىگرىسىدىن ئاتلاپ كېتەلەيدىكەن.

شۇنداق قىلىپ، پانىي دوزاختا تېڭىرقاپ يۈرگەن ئىدىم، بىردىنلا جەننەتكە چىقتىم. يېتىم بولغان ئىدىم، ئاتىلىق بولدۇم، يالغۇز قالغان ئىدىم، قېرىنداشلىق بولدۇم. ئاچ-زار يۈرگەن ئىدىم، راھەتكە ئۇلاش-تىم. ياغنىڭ ئىچىدىكى بۆرەكتەك يۈرۈپ شۇنى بىلىدىمكى، مۇھەببەت بۆلەك-بۆلەك بولىدىكەن، يات ئادەمنىڭ ئەڭ ئوبدانىمۇ ئۆز ئاتا-ئاناڭغا يەتمەيدىكەن. قاغاننىڭ قەسىرىمۇ ئۆز ئۆيۈڭدەك ئىللىق بولمايدىدەكەن. پاراغەتتە ياشىساڭمۇ، ئاتا-ئاناڭ، غېرىبانە كەپەڭ بىر دەممۇ كۆز ئالدىڭدىن كەتمەيدىكەن.

خۇشال چاغلىرىمىدىمۇ سېنى سېغىندىم، خاپا بولغاندىمۇ سېنى سېغىندىم. سېغىنغىنىمدا پۇرسەت بولسىلا قەبرەڭگە كېلىپ، توپىسىنى تۇتىپلا بىلىپ، كۆزۈمگە سۈرتتۈم، قەبرەڭدىن ئۈنۈپ چىققان يېشىل

ئوتلارنى ئىسسىق كۆز يېشىم بىلەن سۇغاردىم.

گەپنىڭ مۇھىمى مانا بۇ يەردە، ھەر قېتىم قەبرەڭ تاۋاپىغا كەلگەندە نېمىلەرنى كۆردۈم، بىلەمسەن؟ دادام تۆككەن كۆز يېشىنىڭ چېكىم-چېكىم داغلىرىنى كۆرۈپ قالدىم، ھەر بىر زەررە تۇپراقتىن تو-نۇش ھىدىنى پۇراپ قالدىم، يوغان-يوغان ئىزلىرىنى تونۇپ قالدىم. شۇ چاغدا، قەبرەڭ بېشىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ساڭا قاراپ «دادام ئۆلمەپتۇ، ئۇ تېخى ھايات» دەپ شەپە بەردىم. بىراق، ئاۋازىمنى ئاڭلىيالمىدىڭمۇ، ئەقىدەڭدىن يالنايغۇڭ كەلمىدىمۇ ۋە ياكى تاسادىپىي زاھىر بولغان بۇ ھەقىقەتنى دەماللىققا قوبۇل قىلغۇڭ كەلمىدىمۇ، «داداڭ راستتىنلا ھايات» دەپ تەستىق بەرمىدىڭ. مەن ئىككىلەندىم. ئانام تەستىق قىلمىغان ئىكەن، بۇنداق بولۇشى بەلكى مۇمكىن ئەمەس دەپ ئويلاپ قالدىم.

جېنىم ئانا، ھايات چېغىڭدا بىر ئىشنى «ئۇنداق» دېسەڭ، مەن «مۇنداق» دېگەن ئەمەسمەن. سېنى ئۇماي دەپ بىلىپ، ئەقلىڭ دۇردانلىرى بىلەن كۆڭۈل كۆلبەمنى زىننەتلەپ كەلگەنمەن. ھېلىھەم سېنى ئىنسان زاتىنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى، ئايال زاتىنىڭ تاجدار قاغانى دەپ ھېسابلايمەن. ئەمما، سەندىن بىر سوئال سورايىمەن، تەنتەكلە-كىمدىن خاپا بولماسلىقىڭنى ئۆتۈنمەن. سېنىڭ قەبرەڭ بىلەن ئاكام-نىڭ قەبرىسى ئارىسىدا يەنە بىر قەبرىنىڭ پەيدا بولۇپ قالغىنىغا ئەمدى نېمىمۇ دېيەلەيسەن؟ بۇ كىمنىڭ قەبرىسى ۋە بۇ غەلتە قەبرىنى كىم ياسىدى دېگەنلەرنى ئويلاپ باقتىڭمۇ؟ كۆرمىدىم ۋە ئويلاپ باقمىدىم دەمسەن؟ ئۇنداقتا يەنە بىر نۆۋەت سەۋر قىلغىن، بۇ تېجىمەل، ساراڭ تەقدىر بىزگە شۇنداق غەيرىي ۋە شۇنداق خاتا بىر يەكۈننى ئىنئام قىلغانكى، مەن دادامنى ئۆلدى دەپ ھېسابلىغاندەك، داداممۇ مېنى ئۆلدى دەپ ھېسابلىغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاتىلىق قەرزى

ئۈچۈن بۇ كىچىككىنە قەبرىنى ياساپ، ئۇنى ماڭا نىشانە قىلغان ۋە دۇئا-تەكىرلىرى بىلەن مېنى ياد ئەتكەن!

كۆپ بىلجىرلاپ ئارامىڭنى بۇزغىنىمنى كەچۈرگىن ئانا. يەنە دېسەم، ئوغلۇڭنىڭ قول ئاستىدا ئىنانقۇلى دەيدىغان بىر ياغلاق بار، بۇ ئاقىل مۇشاۋىرىنى كىم دەپ ئويلايسەن؟ ئۇ دەل سەن كۆرگەن، مەن كۆرگەن، كۆرۈپلا قالماي، بىزنى بوزەك قىلغىنى ئۈچۈن، غۇرۇر-لۇق ئوغلۇڭ ئوڭ قولىنىڭ دۈمبىسىنى بىر چىشلەپلا ئۈزۈۋالغان ھېلىقى ئۇزۇن تۇرا لەشكەرنىڭ ئۆزى شۇ. ئۇ چاغدا دادامنى تۇتۇپ كەتكەن، ئۆيىمىزگە كۆتۈرگۈسىز دىشۋارچىلىقلارنى ئېلىپ كەلگەن بۇ لەشكەر-نى، ياق، بۇ سەردارنى پارچە-پارچە قىلىپ، گۆشىنى بېشبالىقنىڭ لالىما ئىتلىرىغا تاشلاپ بەرگۈم كەلدى. بىراق پەرمان بىلەن ئىش قىلغىنى، دادامنىڭ يېرىم يولدا قېچىپ كەتكىنىدىن خەۋەر بېرىپ، قىياسىمنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاپ بەرگىنى ئۈچۈنلا ئاچچىقىمغا ھاي بەردىم، ئۇنى كەچۈردۈم. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا، قانات چىقىرىپ قوش بولسام، جىمى ئالەمنى ئايلىنىپ، دادامنى ئىزدەپ تاپسام ۋە ئايىغىغا باش ئۇرسام دېدىم. شۇنداقتىمۇ، قولۇمدا قاغاننىڭ پەرمىنى، زىممەمدە ئەل-يۇرت-نىڭ ئېغىر يۈكى بار، قېنى، جەڭ تۈگىسۇن، بېشبالىق قولغا ئۆتسۇن، دېگەن ئوي بىلەن سەۋر-تاقەت ساقلىدىم، ئۆز-ئۆزۈمگە چەك قويدۇم. ئانا، ئوغلۇڭغا ئۇنداق مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن قارىما، بېشبالىقتىن كەلگەن شاماللار ساڭا ھەممىنى ئېيتىپ قويۇپتۇ ئەمەسمۇ؟ مېنى تولا خىجىل قىلما، ئۈمىدىڭنى يەردە قويۇپ، ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم نۇسرەتسىز جەڭ قىلغاچقا، ئۇنىڭسىزمۇ يۈزۈمنى قويدىغانغا يەر تاپالمايۋاتىمەن. ھېلىقى مۇشاۋىر «جاھاندا ھەممە جەڭدە غالىب كېلىد-ۋېرىدىغان سەردار يوق، گەپ، ئەل راينى قولىدىن بېرىپ، دۈشمەنگە يول ھازىرلاپ بەرگىنىمىزدە. سىزلا بولىدىكەنسىز، بېشبالىق ھامان بىر

كۈنى ئەل قوينغا قايتىپ كېلىدۇ» دەپ كۆڭلۈمنى ياسىغان بولسىمۇ، لېكىن ئوغلۇڭ ساڭا يۈز كېلەلمەيدۇ، تاراس قاغانغا يۈز كېلەلمەيدۇ. — توۋا، ئانا، يەنە تاراس قاغانغا يۈز كېلەلمەيمەن دەپ يۈرىمىز.

نا، ئەمدى توغرىسى، قاغاننىڭ زوھغا يۈز كېلەلمەيمەن دېگىنىم تۈزۈك. چۈنكى، يېڭى بىر جەڭگە ھازىرلىق كۆرۈپ تۇرغان چېغىمدا ئوردۇبالىقتىن يەنە بىر يامان خەۋەر كېلىپ قالدى. تاراس قاغان، ئېنىقنى دېسەم، ئوغلۇڭغا مۇرەببە بولۇپ، ئاتلارچە خوۋلۇق كۆرسەت-كەن ھېلىقى ئوبدان كىشىنىڭ يالغۇز ئوغلى تاراس قاغان نامەلۇم سەۋەب بىلەن ئۆلۈپ قاپتۇدەك. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئوردۇبالىقتا يەنە نېمىلەرنىڭ يۈز بەرگىنىنى بىلىپ بولمايدۇ. شۇڭا ئوغلۇڭ مۇشاۋىر ئىنانقۇلنى بېشبالىق لەشكەر گامھىدا توختىتىپ قويۇپ، ئىككى تۈمەن لەشكەرنى باشلاپ ئوردۇبالىققا ئاتلاندىم. ئوغلۇڭ ئوغۇز سۈتۈڭدەك پاك نىيەتنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، كىچىك ئايچورنى قاغان تىكلەيدىمەن. ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ بەردەم تۇرۇپ يۆلۈۋالىمەن. دادامنى تېپىپ، ئۇنى سېنىڭ ئالدىڭغا باشلاپ كېلىمەن.

— خەير خوش ئانا، ئوغلۇڭ كېچە-كۈندۈز يول بېسىپ، ئوردۇبالىققا بالدۇرراق يېتىپ بارمىسا بولمايدۇ. ماڭا ئاق يول تىلە، نۇسرەت تىلە، سېنىڭ تىلەكلىرىڭ ئوغلۇڭ ئۈچۈن شەمشەردىن ئىت-تىك، نەيزىدىن خاسىيەتلىك...

قۇتلۇق بىر چاغلاردا ئۆزلىرىنىڭ جەدە ئېتى ئوتلايدىغان قويۇق چىملىقتا ئەمدىلەتنى كۆكلەۋاتقان يۇمران چۆپلەرنى مەزە قىلىپ يەۋاتقان ئاسلىقلارغا مىنىۋالدى. قامچىنىڭ ئۇچىنى كۆرە-كۆرمەيلا يورغىغا چۈشكەن قېرى ئات ئۇنى بىر دەمدىلا لەشكەرلەر چۈشكۈن قىلغان كەڭ بوشلۇققا ئېلىپ كەلدى. بېشبالىقتىن تەڭرىقاغان يولىنىڭ ئاچىلىغىچە يۈگۈرۈپ دېگۈدەك مېڭىپ كەلگەن ئاتلىق لەشكەرلەر بۇ

چاغدا تويۇپقىنە ئىسسىق غىزا يەپ، قانغۇچە ئۇخلاپ ئوبدانلا تېتىكلە-
شىپ قالغانىدى. ئوڭلىرى جايغا چۈشۈپ، قورساقلىرى تومپايغان
ئاتلار يەرگە تېپىپ بىقارار بولشاتتى.

لەشكەرگاھقا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قۇتلۇقنىڭ ئۇخلاشمۇ،
قىزىقراق بىر پىيالە چاي ئىچىشكىمۇ رايى بارمىدى. تۈمەنباشلارغا
بۇيرۇق قىلىپ سەردار-لەشكەرلەرنى جىددىيلەتتى ۋە ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى
بىلەن يەنە يولغا چۈشتى.

قۇتلۇق دۈمبىسى قورۇلۇپ، تىزلىرىنىڭ ئوتتا كۆيگەندەك ئويۇ-
شۇۋاتقانلىقىغا قارىماي، ئات ئۈستىدە يەنىلا ياش يىگىتلەردەك تېتىك
ئولتۇراتتى. دۈبۇلغىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن خۇددى تاش قىسلىچاقلىرىدا
ئۈنگەن ئوتتەك بۆرتۈپ چىققان قۇلاق ساقىلى يايلاق شاملىدا يېنىك
يەلپۈنەتتى، ئۇ ئوڭ قولى بىلەن تاسما تىزگىنىنى مەھكەم سىقىمىدۇال-
غان، چەپ قولىنى ئات ئېگىرىنىڭ قۇش بېشىغا تېرىۋالغانىدى. ئېگەر-
نىڭ چەپ تەرىپىگە غانجۇغلانغان تۆمۈر قالقان ئېگەر زىننەتلىرىگە
ئۇرۇلۇپ، ئات يورغىسىغا تەڭكەش قىلىپ چاغ چالغاندەك، رىتىملىق
شەپلەرنى تارىتاتتى.

ئاسلىقارا يورغىلايتتى. قۇتلۇقنىڭ پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرى
يىراقلارغا، ئاجايىپ ئىشلار يۈز بېرىۋاتقان ئوردۇبالىق تەرەپكە تىكىلگە-
نىدى. بېشبالىقتىن ئايرىلغان چېغىدىلا ئۆچمەيدىغان سىرلىق شول-
دەك، كۆز ئالدىغا كېلىۋالغان ھەر خىل تەخمىنلەر تۇتۇق بەرمەس
قۇش مىسالى ئۇزاپ باراتتى. قۇتلۇق ئۇنى قوغلايتتى، ئۇنى تۇتۇپ،
ئىچ-قارنىنى يېرىپ، تەخمىنلەرنىڭ تېگىنى بىلمەكنى ئىستەيتتى.

كۆز قارىچۇقىغا تىكەنلەردەك سانجىلىۋاتقان كۈچلۈك شولا،
ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرغان كەڭ دالا قۇتلۇقنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرات-
تى، ئارامىدىن مەھرۇم قىلاتتى. شۇنداق چاغلاردا ئۇ يول تونۇيدىغان

ئاسلىقلارنى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىشقا، كۈچ-
لۈك نۇر بىلەن شىكەستلەنگەن سەزگۈسىنى ئازراق ئارام ئالدۇرۇۋې-
لىشقا مەجبۇر بولاتتى. ئۇ كۆزلىرىنى يۇمدىمۇ، كۆز ئالمىسى بىلەن
ھارغىن قاپاقلارنىڭ ئارىسىدا ياغلاقلارنىڭ جىددىي چىرايى ئايان
بولاتتى-دە، لەۋلىرى گەپكە كېلەتتى.

— چاپسان كەل ئاكا، — دەيتتى ئۇ، كۆزلىرى ئوچۇق قالغان،
قورسقى دومىيىپ، چىرايى قەغەزدەك تاتارغان تاراس قاغاننىڭ سوزۇ-
لۇپ ياتقان مېيىتىنى كۆرستىپ.

— ئاكا، تەڭرىدىن قانات تېلە، بولمىسا ئۈلگۈرەلمەيسەن، مېنىڭ
تېخى ئىش كۆرمىگەنلىكىمنى بىلسەنغۇ ئاخىر، — دەيتتى ئۇ ئاغزىنى
ئۈمچەيتىپ، بويىنى قىسىپ تۇرغان بالىلىرىغا ئانا بۇركۈتتەك قانات
يېيىپ تۇرۇپ.

ئوغلى قۇلانقارا ئۇنى چاقىراتتى، قىزى ئايچەچەك ئۇنىڭغا يالۋۇ-
راتتى، ئۇلارنىڭ چاقىرىش ۋە يالۋۇرۇشلىرىدا بىر ئېغىزلا سۆز، يەنى
«چاپسان كەل دادا» دېگەن بىر ئېغىزلا ئىلتىجا سالماقلىق ئورۇن
تۇتاتتى.

قۇتلۇق «قارس» قىلغان قامچا ئاۋازىدىن ياكى باش ئۈستىدە
ئۆزى بىلەن تەڭ ئۇچۇۋاتقان شۇم قاغلارنىڭ نۇيۇقسىز قاقىلداشلىرىد-
دىن تۇرۇپلا چۆچۈپ، كۆزلىرىنى ئاچاتتى، كۈن-كۈنلەپ كىرىپك
قاقمىغاچقىمۇ، ئاتلىق كېتىۋېتىپ ئۇخلاپ قالغىنىنى تۇيۇپ قالاتتى.
«چۈش دېگەن بەربىر چۈش، خىيال دېگەن بەربىر
خىيال» دەپ ئويلايتتى ئۇ ئۆز كۆڭلىنى تەسكىن تاپقۇزۇپ، «ئېھتىمال
شۇم خەۋەرنىڭ ئۆزىمۇ چۈشتۇر، ۋە بەلكى خەۋەرچىنىڭ بىخەستەلىكى-
دىن ئۇ خەۋەرگە يالغان ئارىلاشقاندۇر. ئېھتىمال ئوردۇبالىقتا ھېچ ئىش
يۈز بەرمىگەندۇر، ھەممە ئادەم سەللىمازا ساق، ھايات ئۆتكەن كۈنلەر-

دىكىدەك داۋام قىلىۋاتقاندىۇر...»

ئوردۇبالققا بىر كۈنلۈك يول قالغاندا، لەشكەر بېشىنىڭ ئەڭ ئالدىدا جەڭ ئىلاھى سولدى مىنگەن ئاق بوز ئاتنى يېتىلەپ كېلىۋات- قانلار توساتتىن بىر جەسەتنى بايقاپ قېلىشتى. كۆكسىگە خەنجەر تەگكەن بۇ يىگىتنىڭ نامەلۇم قاتىللار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگىنىنى ۋە ئۇنىڭ ياغلاقارنىڭ ئاتىقارنى ئىكەنلىكىنى بىر قاراپلا بىلىۋالغان قۇتلۇق سانغۇن «ئەھۋال چاتاق» دەپ پىچىرلىدى، لەشكەرلەرنى ئات چاپتۇ- رۇپ ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇدى. ئەتىسى كۈن تىكلەنگەن چاغلاردا ئۇلار ئوردۇبالق بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلدى.

ئوت چىققان مەۋسۇملاردا شەھەر سىرتىدىكى يايلاقلارغا تولۇپ كېتىدىغان ئاق ئۆيلەرنىڭ ئەمدى بىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى، بىرەر چوپان ياكى بىرەر قويمۇ كۆرگە چىلىقمايتتى. جەڭگاھتىن قايتقانلار كۈتۈل- دىغان شاھسۇپىدىمۇ قاغان تۈگۈل، بىرەر سانغۇنمۇ، بىرەر مۇلازىمۇ يوق ئىدى. دېھقانچىلىق قايناپ كېتىدىغان بۇنداق پەسىلدە بىرىمۇ دېھقان ئېتىزغا چىقمىغان، ئەتىيازلىق ئوسا قىلىنمىغان ئېكىنزاردا بوران ئۇچاتتى...

قۇتلۇق تەڭرىقاغان يولىنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ، بىر غېرىچ قېلىد- لىقتا توپا بېسىپ، تاشلاندىق كەپىدەك غېرىبىسىنىپ قالغان شاھسۇپىد- نىڭ يېنىدىن ئۆتتى. ئۇ سەردارلارغا خاس سەزگۈرلۈك بىلەن ئون نەچچە تىڭتىڭچى لەشكەرنى ئالدىن ماڭدۇرۇپ، ئاستا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلەشنى داۋام ئەتتى. تىڭتىڭچىلار ئاتلىرىغا تىنماي قامچا ئۇرۇپ، ئاسمانپەلەك توپا ئۆرلىتىپ قايتىپ كەلگۈچە، قۇتلۇقمۇ تۈن ئاسمىند- نىڭ بىر پارچىسىدەك قارىيىپ تۇرغان تەڭرىقاغان قوۋۇقى ۋە شەھەر سېپىلى خېلى ئېنىق كۆرۈنىدىغان بىر مەنزىلگە يېتىپ كېلىپ، لەش- كەرلەرنى توختاشقا بۇيرۇدى. ئېھتىياتنى ھەمراھ قىلغان قۇتلۇق ساد-

غۇن ئاۋۋال تىگىنچىلارنىڭ نېمە دەيدىغىنىنى ئاڭلاپ باقماقچى بولغا -
ندى.

ئېغىرنى ئات كۆتۈرگىنىگە قارىماي، ئاغزىنى ئاپتاپتا قالغان
بېلىقنىڭ ئاغزىدەك يوغان ئېچىپ، ھاسراپ-ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلگەن
تىگىنچىلار يەنە بىر شۇم خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى. تىگىنچىلار
ئارىسىدىكى بىر مىڭباشى قۇم-شېغىلدەك قولاشمايۋاتقان گەپلىرىنى
ئاران ئۇقتۇرۇپ:

— شە... شە... شە... شەھەرنى توپىلاڭچىلار... ئىگىلىۋاپتۇ، سېپىل
قو... قوۋۇقنى تاقىۋاپتۇ... — دېۋىدى، يەنە بىر تىگىنچى مىڭباشى -
نىڭ گېپىنى تولۇقلاپ دېدى:
— توپىلاڭچىلارنىڭ كا... كاتتىسى قوۋۇق تۆپىسىگە چىقىۋاپتۇ،
تېخى...

«ئۈچ كۈندىن بېرى قايىقىم بىكار تارتىمىغان ئىكەندە، ھېلىقى
ئۆلگۈر قاغىلارچۇ تېخى...»

قۇتلۇق مۇشۇنداق بولىدىغانلىقىنى ئالدىن بىلىدىغاندەك، شۇم
خەۋەردىن چۆچۈپمۇ كەتمىدى، چىرايىنىمۇ ئۆزگەرتىدى. ئۇ قوۋۇق
تەرەپكە قاراپ دېمىغىنى قېقىپ، مۇنداقچىلا كۈلۈپ قويدى - دە،
سالماق ئاۋاز بىلەن:

— لەشكەرلەر ئاستىراق سۈرئەت بىلەن ئىلگىرىلىسۇن، —
دېدى، سەردارلارنىڭ ئويلىمىغان يېرىدىن چىقىپ.

تىگىنچىلار ئېيتقاندەك، ئوردۇبالىق قولىدىن كەتكەن، قوۋۇق
تاقالغان تەقدىردىمۇ بۇ يەردىن لەشكەر قايتۇرۇشقا بولمايتتى. قايتۇردى
دېگەندىمۇ، لەشكەر يەنە نەگە باراتتى، ئۇزۇق-تۈلۈك ئۆكسىگەن،
لەشكەرلەر چارچاپ، ئاتلار بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان
بۇنداق چاغدا لەشكەرلەر يەنە نەگىمۇ بارالايتتى؟ چارۋا ئورۇقلاپ،

ئاشلىق ئۈزۈلگەن سېرىقتال مەۋسۈمىدا قايسىبىر قەبىلە بۇنچە كۆپ لەشكەرنى بېقىپ كېتەلەيتتى؟
بۇ پەقەت لەشكەرنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلگەن سەردارنىڭلا ئەندىشىسى ئىدى. قۇتلۇق بولسا ۋىجدان بۇرچى ئۈچۈنلا بۇ مەنزىلەدىن بىر قەدەممۇ كەينىگە چېكىنمەيتتى. ئۇيغۇرنى ئۇيغۇر قىلغان، ئۇيغۇرنىڭ يۈرىكىدەك توختاۋسىز سوقۇپ تۇرغان بۇ شەھەرنى، جازىدىن ئەزىز بالىلىرى ۋە جانجىگەر يۇرتداشلىرىنى نامەلۇم ئاسىيلارغا تاشلاپ بېرەلمەيتتى. ئۇنى ئۈندەپ تۇرغىنى — ئۇرۇش، پەقەت ئۇرۇشلا ئىدى. بۇنداق چاغدا ئۇرۇش قىلىش — يېڭىشتىن، چېكىنىش — يېڭىلىشتىن دېرەك بېرەتتى.

بىراق، ئاسىيلارنىڭ كاتتىسى كىم بولسا بولسۇن، ئۇنىڭ كۈچى قانچىلىك ئاجىز بولسۇن، قۇتلۇق دۈشمىنىگە ھەرگىز سەل قارىيالمىتتى. ئۆزلىرى ئايدا لادا، ئوچۇقچىلىقتا، دۈشمەن بولسا مۇستەھكەم سېپىل بىلەن قورشالغان شەھەر ئىچىدە تۇراتتى، ئۇزۇق-تولۇكتىن ۋاقىنچە قىسلىمايتتى. ئاشۇ ئېگىز ۋە قېلىن سېپىل شەھەر تېشىدىكىلەر بىلەن ئىچىدىكىلەرنىڭ مەقسەت مۇددىئالىرىنى، ئۇچۇر-خەۋەرلىرىنى بىر-بىرىدىن ئايرىپ تاشلايتتى. شەھەر ئەھۋالى، ئاسىيلارنىڭ كۈچى ۋە تۇزاق-ھىيلىلىرى بارىدا قۇتلۇق تېخى ھېچنېمە بىلمەيتتى. ياغلاقلار ۋە نەچچە مىڭ تورغاق لەشكەرلەرنىڭ دۈچ كەلگەن قىسمىنى پەرەزدەدىكى ئىش ئىدى...

قۇتلۇق لەشكەر سېپىنى بۇزمايلا قوۋۇق ئالدىدىكى ئوق يېتىم يەرگە كېلىپ توختاپ تۇرۇپ، شەھەر سېپىلىگە سەپسالدى. سېپىل قوختىلىرى ئۈستىدە ئۇخلاپ قالغان لەگلەك قۇشتەك سالىپىپ تۇرغان غەيرىي ئەلەملەرنى كۆرۈپ، ئىچ-ئىچىدىن يىغا قايناشقا باشلىدى، يۈرەك باغرى قوچىغاندەك ئېچىشتى. قوۋۇق ئۈستىدە بەگبارىنىڭ

يىرگىنچلىك چىرايى پەيدا بولغاندا بولسا ئۇ تەننەججۈپتە توۋلۇۋەتكىلى قىل قالدى.

«ئۇ بەگبارسىمۇ ياكى بەگبارسىنىڭ دوزاختىن قېچىپ كەلگەن ئەرۋاھىمۇ؟ بەگبارسى ياردىن ئۇچۇپ ئۆلگەن ئىدىغۇ؟ ئەرۋاھى بولسا، ئۇ نېمىدەپ بەگبارستەك سەت ھىجىيدۇ؟ نېمىدەپ بەگبارستەك كۆرەڭ كۆرۈنىدۇ؟...»

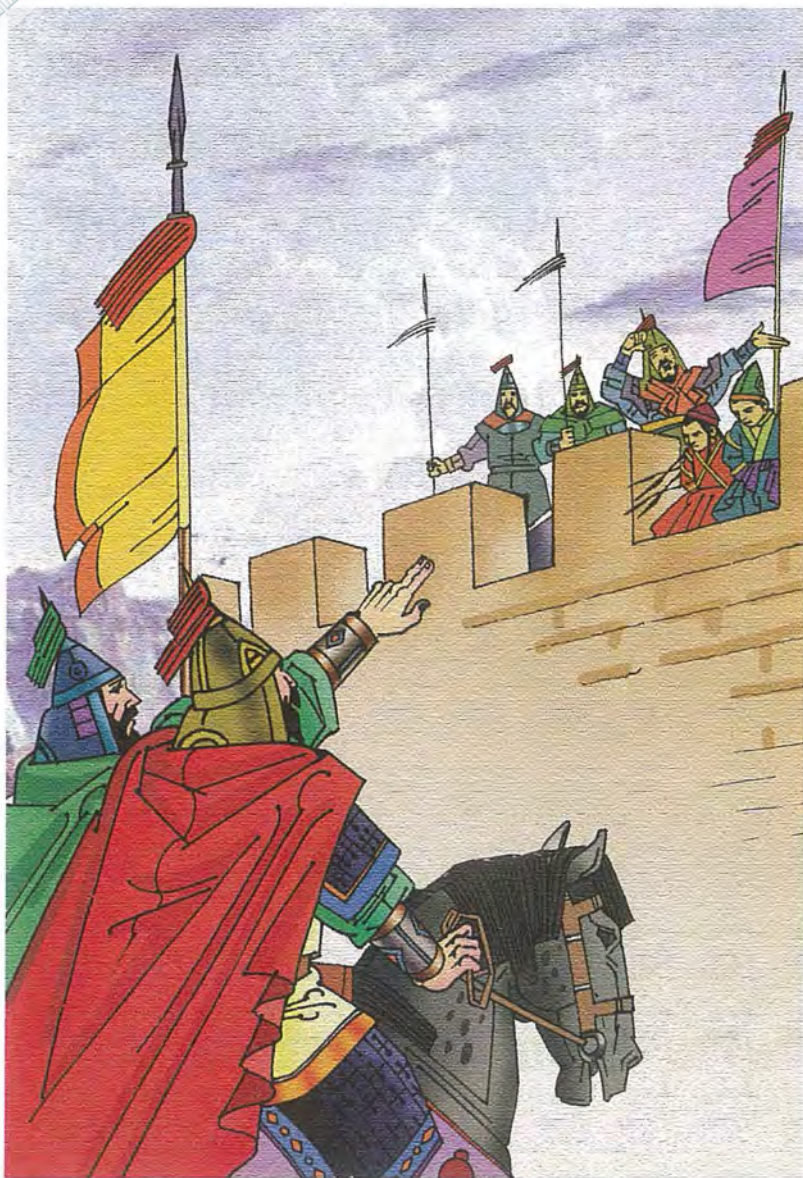
قۇتلۇقنىڭ كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك چوڭ ئېچىد-لىپ، چىشلىرى شېغىل چاينىغاندەك غۇچۇرلاشقا باشلىغاندا بەگبارسى دوغىلاق گەۋدىسىنى تىرتىپ تۇرۇپ، قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى ۋە: — قاغانىڭ ئالدىدا تىزلانمايدىغان قانداق ئەدەپسىز لەشكەر-سەن؟ تىزلان، چاپسان تىزلان دەۋاتىمەن سېنى... — دېدى، مۇ-شۈكىنىڭ قۇيرۇقىدەك يۇڭلۇق بارمىقىنى قۇتلۇققا قارىتىپ.

«ئۇ ئەسلىدە ئۆلمىگەن ئىكەن-دە؟...»

بۈرىكىنى يىرتىپ چىققان بىر ئاچچىق سېزىم قۇتلۇقنىڭ بېشىغا ئۆرلەپ، چېكە تومۇرلىرىنى چۈككەن-چۈككەن كۆپتۈرۈۋەتتى، تەز-لىرى تۇمۇ تەگكەندەك جۇغۇلدىدى. ئۇ ئۆلگەن مۇردا تىزلىگەندەك ھاڭ-تاڭ بولۇۋاتقان سەردارلارغا قاراپ قوۋۇق تۆپىسىنى ئىما قىلىپ: — قاراڭلار، ئۇ سەۋدايغا ئوبدانراق سەپىلىڭلار، ئۇ قاغانمىش، ئۇ قاغانمىش تېخى، — دەپ پىخىلداپ كۈلدى ۋە قىلىچىنىڭ سېپىنى ئېزىۋەتكۈدەك چىڭ سىقىمىدىدى:

— كەمسەن ئېل ئۈگەسى ھېچقاچان ئۇيغۇر قاغانىنى كۆرگىنىم يوق، كۆرۈۋاتقىنىم ئاناچۇق بۆرىنىڭ ئازغۇن پۇشتى، ئۇ ئالەمدىن قېچىپ كەلگەن بىر گۇناھكار ئەرۋاھ، ئۆلۈمگە مەھكۇم ئاسىي! — دەپ توۋلىدى ئۇ چىڭقىلىپ تۇرۇپ.

— كۆزۈڭنى ئوبدان ئاچ، مەن قاغان، ئالتۇن تاج كىيگەن،

ئالتۇن كۇرسىدا ئولتۇرغان سەلتەنەتلىك قاغان!
— ئاسماندا قۇياش بىر، يەردە قاغان بىر، ئۇ بولسىمۇ تاراس
قاغان!

— تاراس قاغان؟ تاراس قاغان دېگىنىڭ كىم ئۇ؟ ئۇنىڭ قاغان
بەگبارسىنىڭ قولىدا ئاللىقاچان بىر مۇردىغا ئايلانغىنىنى، ياغلاقار قوۋ-
مىنىڭ ئاتامانى بەگبارسىنىڭ قاغانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنىنى تېخى
بىلمەيۋاتامسەن؟ ھا... ھا... ھا... ھەي بىچارە، ھەي بىچارە...
ئۇلار بىرى پەستە، بىرى ئېگىزدە تۇرۇپ، خېلى بىر چاغىچە
تىل چېڭى قىلىشتى، گاھى ياقا تۇتۇشتى، گاھى پومۇداقلاشتى. بەگبار-
رىس «بەيئەت قىلىپ، گۇناھىڭنى تىلە» دېدى. قۇتلۇقنىڭ نەشتەردەك
سانجىلىۋاتقان ئاچچىق جاۋابى بەگبارسىنىڭ يېغىرىغا تەگدى. ئۇ ئې-
شەكتىن چۈشكەندەك چۈشۈپ كەتتى، قىلمىشلىرى ئاشكارىلىنىپ،
زۇۋانى تۇتۇلدى، كەينىگە قاراپ شۇنداق بىر چالۋاقۇندى، لەشكەرلەر
15 - 14 ياشلار چامسىدىكى ئىككى بالىنى سۆرىگەنچە ئېلىپ كېلىپ
قوۋۇق ئۈستىگە ئېلىپ چىقتى - دە، بەگبارسىنىڭ ئىككى يېنىغا بىردىن
تۇرغۇزۇپ قويدى. چاچلىرى قوتاز قۇيرۇقىدەك چۇۋۇلغان، ئۈستۈپشى
يىرتىلغان بۇ بالىلار پەسكە قاراپ قوللىرىنى ئۇزۇن سوزدى - دە،
زىل ئەمما زەئىپ ئاۋاز بىلەن «دادا...» دەپ تۈۋلدى، قۇتلۇقنىڭ
يۈرىكى قىزىق ياغدا داغلانغاندەك پۇچىلىنىپ كۆزلىرىگە بىردىنلا
قاراڭغۇلۇق تىقىلدى، يوغان گەۋدىسى ئىختىيارسىز ئالدىغا تاشلاندى.
— ئوغلۇم قولانقارا، قىزىم ئايچەچەك، ھەرگىز قورقماڭلار،
داداڭلار سىلەرنى قۇتۇلدۇرىدۇ...

بۇ يىل يىل ھېسابىدا، قولانقارا 16 گە، ئايچەچەك 14 ياشقا
كىرگەندى. قولانقارا بوي-بەستە دادىسىنى تارتقان، خۇي-پەيلى
ئانىسىنىڭكىدەك مۇلايىم ۋە رايىشلىققا مايىل ئىدى. ئۇ سەككىز يېشىدە -

دىلا ئات مىنىشى ئۆگىنىۋالغان بولۇپ، ئۈچ يىلدىن بېرى، قاتتىق قول مەشقاۋۇلنىڭ تەربىيىسىدە، جەڭ ئىلمىدىن تەلىم ئېلىۋاتاتتى. ياغلاقار بىرەر ئىش بىلەن ياقا يۇرتقا كېتىپ قالمىسلا، ئۇنىڭدىن تابغاچچە جانبازلىقنى ۋە قوش ئوق ئېتىشىنى ئۆگىنەتتى.

بېشبالققا ئاتلىنىشتىن بۇرۇن، قۇتلۇق ئوغلىنى سىناپ بېقىپلا ئۇنىڭ ئات ماھارىتى ۋە ھەر خىل جەڭ قوراللىرىنى ئىشلىتىشتە خېلى-خېلى لەشكەرلەردىن قېلىشمايدىغانلىقىغا كۆز يەتكۈزدى، ئۇنى بېشبالققا ئېلىپ بېرىپ، راست جەڭگە قاتناشتۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈك-تى. بىراق، تۇبۇتلار بىلەن بولىدىغان بۇ قېتىمقى جەڭ ئۇنداق-مۇنداق داق جەڭلەرگە ئوخشىمايتتى، تۇبۇتلار بىلەن ئېلىشىپ باقمىغان بولغاچ، بۇ جەڭدە ئەھۋالغا قاراپ يول تۇتماي بولمايتتى. ئىشەنچ بولغان بىلەن، نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىدىغىنىنى ئالدىن مۆلچەرلەش قىيىن ئىدى. ئەگەر بىرەر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا، قۇتلۇق كەدەرەنىڭ روھى ئالدىدا يەرگە قاراپ قالاتتى.

شۇڭا، ئۇ ئوغلىنىڭ «سەن مەندەك چېغىڭدا 1000 لەشكەرگە سەردار بولۇپ چېكلار يېرىگە جەڭگە بېرىپسەن، ئەمدىلىكتە مېنى كىچىك چاغلاۋاتامسەن» دەپ دەۋا قىلغىنىغا قارىماي، ئۇنى ۋە ئۇنىڭ سىڭلىسىنى مەشقاۋۇل بىلەن ياغلاقارنىڭ ھىمايىسىگە تاپشۇرۇپلا بېشبالققا كېتىپ قالغانىدى. ئۇخلىسا چۈشىدىن، ئوڭدا كۆز ئالدىدىن كەتمەيۋاتقان، كۆرگىلى كۆزى تۆت بولغان ئاشۇ يۈرەك پارىلىرى مانا بۈگۈن رەقىبىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، ئۆزى ئۈچۈن رىيازەت چەكمەكتە، گۆر لېۋىگە قىستاپ بېرىلماقتا ئىدى. نىھايەت چوڭ بىر خەۋپ-خەتەر ئۇلارنىڭ بېشىدا بەئەينى ئۆلۈم ئەلچىسىدەك ئەگىپ يۈرەتتى. كىچىك-كىنە چاتاق چىقىسلا قانخور بەگبارىس قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرەتتى. يامىنى، بۇلارنىڭ ھەممىسى قۇتلۇقنىڭ كۆز ئالدىدىلا يۈز بېرىشى

مۇمكىن ئىدى.

بەگبارس يەنە بىر قېتىم سەۋدايدەك قاققلاپ كۈلۈۋەتتى. ئۇ بالىلارنىڭ بېشىنى قولىقىلىرىغا تاۋۇز قىستۇرغاندەك قىستۇرۇۋېلىپ، پەسكە قاراپ دېدى:

— ئىقرارمەن، سەن بىلەن خۇپىيانە تۇتۇشتۇم، تابغاچ ئاسىلدا -
رىغا ئات بېرىپ، تاڭ شاھىنى غۇلاتماقچى بولدۇم. بۇ نېمە ئۈچۈن؟
دادام ئېيتقاندەك، مەنمۇ قاغان بولالايتتىم، زەردار بولالايتتىم، ئاخىر
نېمە بولدۇم، قاغانمۇ، زەردارمۇ بولالمىدىم، قاغان قولىدا مەھبۇس
بولغىلى تاس قالدىم. تانمايمەن، ئۆزۈم ئۈچۈن تاراسنىڭ دادىسىنى
ئۆلتۈرمەكچى بولدۇم. تاراس مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى، بىراق مەن
ئۆلمىدىم، بىر تۈپ ئەگرى قارىغاي جېنىمنى ساقلاپ قالدى. تاغ-جىرا -
لاردا، چۆل-جەزىرلەردە سوقۇنۇپ يۈرۈپ قىساس پۇرسىتىنى كۈتتۇم.
بۆكۈ قوۋمىگە بېرىپ، بۇ پۇرسەتنى ئاخىر تېپىۋالدىم. ئېرنى دادىسى -
دىن چوڭ بىلگەن ۋاپاسىز قىزىمنى ئۆلتۈرۈپ، بىر يوللا قىساس
ئالدىم. لەشكەر، سەردارلارنىمۇ بىر ھىيلە بىلەنلا بەند قىلدىم. سەن
بىلسەن، تابغاچلاردا «بەگگەنلەر شاھ بولۇر، يېڭىلگەنلەر قۇل»
دەيدىغان بىر تەمسىل بار. مەن يەڭدىم، شۇڭا قاغان بولدۇم، سىلەر
يېڭىلىدىڭلار، شۇڭا قۇل بولدۇڭلار، ساڭا كەلسەم، بېشبالقتىن قايتىپ
كەلمەي، تۇبۇتلارنىڭ قولىدا جان بەرگىنىڭ ئوبدانراق بولار ئىدى.
خەيرىيەت، ھېلىھەم قايتىپ كەپسەن، بىر قۇلنىڭ قاغان ئالدىدا نېمە
قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوبدان بىلسەن، ئامراق بالىلىرىڭمۇ مېنىڭ
ئالقىنىمدا تۇرۇپتۇ، قاراپ تۇرۇپ خەنەرگە ئۆزۈڭنى ئۇرمىغىنىڭ
تۈزۈك...

قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى ئاينىپ، قۇسقۇسى كەلدى، پەيلىرى تارتى -
شىپ، مۇسكۇللىرى يېڭىۋاشتىن ھەرىكەتكە كەلدى. ئۇ لەۋلىرىنى

يالاپ، بىنەمدەك قۇرۇپ كەتكەن قېلىن كالىپۇكلىرىنى ئازراق نەمدىۋال-
دى-دە:

— كاپشما جاللات، — دېدى ئۇ بارمىقىنى بەگبارسىنىڭ
كۆزىگە تىقشۇۋەتمەكچى بولغاندەك چىنەپ تۇرۇپ، — ئېشەك تاج
كىيىۋالسىمۇ بەربىر ئېشەك، ئېشەك قانچە ئۈنلۈك ھاگرسىمۇ بەربىر
ئېشەك. ئىپلاس قولۇڭ تەگىرى يارلىقلىغان ئۇلۇغ قاغاننىڭ قېنى بىلەن
بويالغان تۇرۇپ، ئۈزۈڭنى يەنە قاغان دەۋاتسىنغۇ تېخى، بۇ ئالەم
ئىگىسى بار ئالەم، قېنى، كۆك تەگىردىن سوراپ باق، قوڭۇر يەردىن
سوراپ باق، ئاۋۋ ئۆتۈكەندىن، قوۋم-خالاپىقتىن سوراپ باق، قايسىد-
رى سېنى قاغان دەپ تەن ئالدىكىن؟ سۇلالە كاتتىلىرى نەزىرىگە
ئېلىپ ئوتۇغات بېرەمدىكىن؟ باللىرىم گۇناھسىز، نېمە دېيىشەك مەن
بىلەن دېيىش، ئۇلارنى ياخشىلىقچە قويۇپ بەر، بويۇڭغا ئارغامچا
سېلىپ، گۇناھىڭغا توۋا قىل!

بەگبارس قۇتلۇقنىڭ دۇمباق ئاۋازىدەك يانغۇ بېرىپ تۇرغان بۇ
سۆزلىرىگە تەمكىن تۇرۇپ قۇلاق سالدى، يۈرىكىگە ئوۋا بىلەن سۇغىد-
رىلغان يا ئوقىدەك تەسىر قىلىۋاتقان بۇ سۆزلەرنى يەنە ئاڭلىغۇسى
باردەك، بىردەم جىم تۇردى. ئۇ قوۋۇقنىڭ كۈنچىقىش ۋە كۈنپېتىش
تەرىپىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈۋالغاندىن كېيىن، تېپىرلاۋاتقان بالىلارنى
قولتۇقلىرىغا تېخىمۇ مەھكەمرەك قىسىپ تۇرۇپ:

— قاغان دېگەن قاغاندەك ئىش قىلىدۇ، كۆرمىش-ئەتمىشىنى
تەگىرنىڭ ئىرادىسىگە باغلايدۇ. مۇنداق بولسۇن، تۇرغان يېرىڭدە جىم
تۇرۇپ، ماڭا قارىتىپ بىر تال ئوق ئۈز، ئوقۇڭ ماڭا تەگسە تەقدىر-پى-
شانەمدىن كۆرۈمەن ۋە تەگىرنىڭ دەرگاھىغا قاغانلىق نامىم بىلەن
كېتىمەن. مۇبادا، ئوق بالاڭغا تەگسە، ئۆز بالاڭنى ئۆز قولۇڭ بىلەن
ئۆلتۈرگەن بولۇپ، ئەل-يۇرتنىڭ نەپىتىگە قالسىەن. مەن بولسام

قاغانلىق نامى بىلەن سېنى قاتىللىق گۇناھىڭ ئۈچۈن ئۆلۈمگە بۇيرۇد-
مەن! — دېدى.

تۇيدۇرماي تۇزاق قۇرۇشتا دادىسىدىن يەتكۈچە تەلىم ئالغان
بەگبارس بۇنداق ھالقىلىق دەقىقلەردە تەۋەككۈلگە ئۆزىنى ئۇرىدىغان
نادانلاردىن ئەمەس ئىدى. نۇرغۇن يىللىق ئېلىشىشلارنىڭ يەكۈنى
سۈپىتىدە، قۇتلۇقنىڭ قابىللىقىنى ۋە ئۇنىڭ كەينىدە خىللانغان نەچچە
تۈمەن لەشكەرنىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۆز ئادىمى كۆپ
بولغاندا 4000 دىن ئاشمايتتى. ئۇلار ئارىسىدىكى 3000 ئادەم، ئىچكى
شەھەرگە كىرىۋېلىپ، ھېلىغىچە تىرىكشىۋاتقان تۇرغاق لەشكەرلەرگە
تاقابىل تۇرمىسا بولمايتتى. شەھەر ئىچىمۇ تىنچ ئەمەس ئىدى. بەگبا-
رىسقا باش ئەگمىگەن بەزى پۇقرالار ئاسىيلارنى تاپقان يەردە نابۇت
قىلىشاتتى. ئوردۇبالىق ئون كۈن ئەمەس، بەش كۈنلا قامال قىلىنسا،
بەگبارسنىڭ جىمى دەسمايسى غالتەككە چىقاتتى-دە، بەربىر مەغلۇپ
بولۇۋېرەتتى. يۈرىكى توختاۋسىز پوكۇلداۋاتقان، باخشىلارغا پىر ئوينى-
تىپ ئۆزىگە ئوق تەگمەيدىغانلىقىغا كاپالەت ئالغان بەگبارس ئاخىر
بۇ ھىيلىنى ئويلاپ تاپقانىدى.

قۇتلۇق كۆپ ئويلىنىپ ئولتۇرمىدى. ئۇ ئەتراپىدىكىلەرگە:

— ھېچكىم تۇرغان يېرىدىن بىر قەدەمۇ نېرى بولمىسۇن،
پەرمانىمنى ئۆز جايىدا تۇرۇپ بىر-بىرىگە يەتكۈزۈسۇن، — دېدى ئۇ،
ئات ئۈستىدىكى قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ تۇرۇپ.

قوۋۇق ئۈستىدە تۇرۇپ، لەشكەرلەرنى دىققەت بىلەن كۆزىتىۋات-
قان بەگبارسنىڭ لەشكەرلەرنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپلا گېپىدىن يېنىۋېلىد-
شىدىن ئەنسىرىگەن ئېل ئۈگەسى سەردارلارنى شۇنداق ئاگاھلاندۇر-
دى-دە:

— قۇچۇلۇق مانىي ئۇستازلارغا ئېيتىڭلار، ئۇلار يادا^① تاشلىردىن — نىڭ كارامىتىنى كۆرسەتسۇن، — دېدى ۋە يەنە سەردارلارغا چېكىدە — ئۇ ئائەھلى ئوق يەپ يىقىلغان ھامان 1000 لەشكەر قوۋۇققا ھۇجۇم قىلسۇن، قالغانلىرى سېپىل بويلاپ يېيىلىپ، قارماقلىق ئارغامچا تاشلاپ سېپىلغا ياماشسۇن!

قۇتلۇقنىڭ جىددىي بۇيرۇقى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ بىردەم — دىلا ھەنىۋا مېڭباشىغا يېتىپ باردى. قۇچۇدىن كېلىپ، يېرىم يولدا سەپكە قوشۇلغان ئىككى مانىخەي يادا تاشلىرىنى خۇرجۇندىن چىقىرىپ، دۇرۇت ئوقۇپ يامغۇر تىلەشكە باشلىدى. يا ئوقنىڭ بەگبارسقا دەل تېگىشىدىن دەرگۇمان بولۇپ تۇرغان بىر سەردار قۇتلۇققا ئاستا پىچىرلاپ:

— جانابلىرى، ئاتقان ئوق بەگبارسقا تەگسە تەگدى، ئالما — دىس بالىلارغا تېگىپ كەتسە... — دېدى ۋە گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئاغىزىدىن چىقىرىشقا پىتىنالمىدى.

— ئوقنىڭ كۆزى يوق. ئەمما كۆك تەڭرىنىڭ كۆزى بار، — دېدى قۇتلۇق جاۋابەن ۋە خاتىرجەمگەنە كۈلۈپ قويدى.

سەردارمۇ ئادەم، جەڭ ئالدىدا ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق غەم — ئەندىشىسى بولىدۇ. پەقەت سەردار بولغانلىقى ئۇچۇنلا، ئۇ ئەندىشىسىنى لەشكەرلەردىن يوشۇرىدۇ، قورقماس قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ، لەش —

① يادا تېشى — قەدىمدە تۈركىي تىللىق قوۋۇملاردا ئەپسۇن ئوقۇپ، يامغۇر ياغدۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ھېكمەتلىك تاش. مەھمۇت قەشقەرى «دىۋان» دا بۇ توغرىلىق مەلۇمات بەرگەن. ئەرەب ساياھەتچىسى ئىبنى فەزلان — مۇ ئۆز خاتىرىسىدە تۈرك قىياقلىرىدا «يامغۇرنى ئۆزىگە تارتىدىغان بىر خىل تاش بار ئىكەن، بۇ تاش بىلەن خالىغان ۋاقىتتا يامغۇر ياغدۇرىدىكەن» دەپ يازغان.

كىرىنى جەڭگە ئۈندەيدۇ. ئەمەلدە، جەڭ تۈگەپ، نۇسرەت تاپقاندىلا ئاندىن غەم-غۇسسەدىن خالاس بولۇپ، چوڭقۇر بىر تىن ئېلىۋالىدۇ...

قۇتلۇق بىر سەردار، ئوخشاشلا، ئۇمۇ بىر ئادەم ئىدى. ئادەمگە خاس ھېس-تۇيغۇلاردىن مەھرۇم بولمىغاچقىلا ئۇمۇ ھەم غەم-غۇسسەدىن خالىي بولالمايتتى. ھېلىقى سەردارنىڭ ئەندىشىسى ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق ئىدى. بىراق ئۇ بىر سەردار بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئەندىشىسىنى يوشۇرۇپ، خاتىرجەمگىنە كۈلۈپ قويايتتى، پەقەت ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئادەملەر ئۈچۈن بۇنداق زىل ئىشلارغا تەۋەككۈل قىلماقتا ئىدى.

ئەمسە، ئۇ، ئوردۇبالىقنى قامال قىلىپ، ئەل-ئاۋامنى قىيىنسۇن-مۇ؟ توغرىدىن-توغرا ھۇجۇم ياساپ، ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قېنىنى تۆكسۈنمۇ؟ بەگبارىنىڭ شەھەر يۇقىرىلىرىنى، تۇتقۇن-مەھبۇسلارنى قىرغىن قىلىشىغا باھانە تېپىپ بەرسۈنمۇ؟...

قۇتلۇق تەڭرىدىن ئىجازەت ئالماقچى بولغاندەك، ئاسمانغا قاراپ بىر پەس تىكىلىپ تۇردى - دە، «يا تەڭرىم!» دەپ مۇڭگۈز يانى قولغا ئالدى، يا ئوقنى كىرىچكە تىرىدى ۋە ئوقنى قوۋۇق تۆپىسىگە قارىتىپ، كىرىچنى كۈچەپ تارتتى.

«ئەي ئىلاھىم، كۆزۈمگە نۇر، قولۇمغا كۈچ ئاتا قىلغىن. ئەل-يۇرت غەزىپىدىن پۈتۈلگەن ئوقنى شۇنداق ئاتايكى، ئۇ بەتئىيەت بەگبارىنىڭ دەل كۆكسىگە قادالسۇن. ئۆزۈڭ ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇ-چىسەن، كىم گۇناھكار، كىم گۇناھسىز بىلىپ تۇرغۇچىسەن. ئوقنى مەن ئاتتىم، نىشاننى ساڭا تاپشۇردۇم، ساڭا تاغدەك ئىشەنچىم بار، بالىلىرىمنى پاناھىڭدا ساقلاپ، دۈشمەن يۈزىنى تۈن زۇلمىتىدەك قارا قىلغايىسەن...»

يادىچى مانىخەيلەرنىڭ كارامىتىمۇ ياكى تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن شۇنداق بولىدىمۇ، قوۋۇق ئاسمىندا قارا كىگىزدەك ئىككى پارچە قارا بۇلۇت پەيدا بولۇپ، توساتتىن ھاۋا گۈلدۈرلىدى. «قارس» قىلغان ھەيۋەتلىك سادا يەر-زېمىنى دىر-دىر تىترەتتى. ئەزرائىلنىڭ نەرسىنى ئاڭلىغاندەك قورقۇپ كەتكەن بەگبارس ئاسمانغا قارىۋىدى، قولانقارا «شارت» قىلىپ ئۇنىڭ قولتۇقىدىن بېشىنى تارتىۋالدى - دە، ئايچە-چەككە قاراپ: «قاچ سىڭلىم» دەپ ۋارقىردى.

قولانقارانىڭ جانبازلىقى ئەسقىتىپ قالدى، بەگبارسنىڭ بېقىنغا تازا دەللەپ بىرمۇشت ئېتىۋىدى، بەگبارس قورسىقىنى تۇتقان پېتى ئىككى يۈكلىنىپ يالغۇز كۆتەكتەك چىقىپ قالدى. دەل پەيتىدە ئۇ-چۈپ كەلگەن بىر تال ئوق، دەل كۆكسىگە سانجىلىپ، ئۇنى تىك موللاق چۈشۈردى.

— ئۇلۇغ تەڭرىگە شۈكۈرلەر بولسۇن، — دېدى قۇتلۇق ئاسمانغا قاراپ تەشەككۈر ئېيتىپ.

— ئېل ئۆگەسىگە شان-شەرەپلەر بولسۇن، — دېيىشتى سەردار-لەشكەرلەر سېپىلگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ.

34. ناتونۇش مەھبۇس

بۇ يىل ئەتىياز تولىمۇ غەلىتە كەلدى. ھاۋانىڭ پەيلى بۇزۇلۇپ، ھەدىسىلا يامغۇر ياغدى. تاغ كەينىدىن شامال سوقتىمۇ، قارا يامغۇر قارغا ئۆرۈلدى. يېنىشلاپ ئۇششۇك تەگكەن گۈل-گىياھلار بوي تارتالا-مىغان پاپا ئادەمدەك، يەر تىڭشاپلا يېتىۋالدى، غۇنچىلىرى بەرگىدە

سولۇپ، ئېچىلمايلا تۆكۈلۈپ كەتتى. ھاۋا ھادىسىلىرىدىن بىخەۋەر، يىللىق سەپىرىنى ئۆز بۇرچىدا داۋام قىلىۋاتقان سەيياھ قۇياش تۇيۇق-سىز بىر چاقناپ، ياز مەۋسۈمىدىن بەلگە بەرگەندىن كېيىن ئاندىن بۇ ھۇرۇن پەسىل ياز كۈنلىرىگە ئورۇن بەردى. ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ قىرغاق تەسكىيىدىكى ئاداققى مۇز بىر چۈشتىلا ئېرىپ تۈگىدى. باھاردىمۇ دۈگدەرەشكەن تاغ دەرەخلىرى پەسىلگە يات جۇۋىسىنى سېلىپ تاشلاپ، يېشىل رەڭلىك كۆڭلەك كىيىشتى.

ياز كەلدى. ئەتىيازنىڭ ئاخىرقى تىنقىلىرىدا شەھەرگە كىرىپ كېلىشكەن قۇتلۇقلار قاتىلاڭچىلىق ئىچىدە، ھەممىنى توڭلاتقان، ھەم-مىنى زېرىكتۈرگەن بىر پەسىلنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنىمۇ تۇپماي قېلىشتى. ئۇلار دۈشمەن قامالىنى بۇزۇپ، ياغلاقارنى قۇتۇلدۇردى. 14 ياشلىق ئايچۇرنى قاغان تىكلەپ، تاراسنىڭ مېيىتىنى داغدۇغا بىلەن دەپنە قىلدى. شەھەر تىنچىتىلىپ، چوڭ ئىشلار بېسىققاندىن كېيىن ئاندىن ئۆيگە قايتىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولغان ئېل ئۆگەسى ياغلاقار بىلەن بىللە غزالىنى ئېلىپ، ئىچ-قارنىدا بىخىسپ ياتقان ئاچچىق گەپلەرنى بىراقلا تۆكۈپ تاشلىدى.

— ھەي ياغلاقار، ھەي ياغلاقار، قىلغان گېپىم بۇ قۇلىقىڭدىن كىرىپ، ئۇ قۇلىقىڭدىن چىقىپ كەتتىغۇ سېنىڭ، شۇنچە كۈچلۈك جانباز تۇرۇپ يا قاغاننى قوغداپ قالالمىساڭ، يا شەھەرنى تۇتۇپ تۇرالمىساڭ، «ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتماپتۇ» دېگەن مۇشۇكەندە ئەسلى، — دېدى، بېشىنى چايقاپ، مەنىستەمەسلىك نەزىرىدە چىمەلتە-كىنى چىقىرىپ.

قۇتلۇقنىڭ تاراڭ-تۇرۇڭ تەڭكىنىگە، ئوچۇق چىراي بەرمىگىنىگە قاراپ، بىر ئايدىن بېرى تىل تۇتۇقى بار ئادەمدەك باش چۆكۈرۈپ يۈرگەن ياغلاقار بولدى دېگۈچە ئوڭايىزلاندى. ئۇ ئاكىسىنىڭ ھامانەم

بىر كۈنى مۇشۇنداق دەيدىغىنىنى پەملەپ تۇراتتى. پەقەت «ئېگىلگەن باشنى قىلىچ كەسمەپتۇ» دېگەندەك، گۇناھىمنى تەن ئېلىپ، چىن كۆڭلۈمدىن توۋا قىلساملا ئۇنىڭ ئەپۇسىغا ئېرىشمەنغۇ دەپ ئويلاپ يۈرەتتى.

لېكىن، ياغلاقار «گۇناھى»نى تەن ئېلىش بىلەن بىللە، يەنىلا بارنى بار، يوقنى يوق دېيىش قارارىغا كەلدى ۋە قوشۇقنى قويۇپ، قۇتلۇققا دېدى:

— ئاكا، مەن گۇناھكارمەن، مەن ئەيىبلىكمەن، ئۇر-سىڭىزمۇ، تىلىسىڭىزمۇ ئۇ ئالەم، بۇ ئالەم خاپا بولمايمەن. بىراق... بىراق...

— ساڭا سېنىڭ ئاكاڭ ئەمەس، بەلكى ئېل ئۈگەسى گەپ قىلىۋاتىدۇ، — قۇتلۇق سىڭايان قاراپ تۇرۇپ ئۇنىڭ گېپىگە رەھىم-سىزلىرىچە لوقما سېلىپ، دېدى، — تىلىڭنى چايناپ نېمە دېمەكچى-سەن؟ ئۆزۈڭنى ئاقلىماقچىمۇ، يا گۇناھىڭدىن تانماقچىمۇ؟
— ئېل ئۈگەسى ئالدىدا گۇناھىمغا ئىقرارمەن، گۇناھىم ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇممەن!

بۇ گەپ بىلەن، قۇتلۇق ئاچچىق ياندۇرىدىغان شىپالىق دورا يېگەندەك، تېزدىنلا بوشىشىپ قالدى ۋە:

— ماڭا ماۋۇ گېپىڭ يارايدۇ، ئوغۇل بالا دېگەن بېشىغا تاغ يىقىلسىمۇ ئەيىبىدىن تانمايدۇ، — دەۋىتىپ، مەيدىسىگە ئۇرۇپ قويدى. ياغلاقار «گۆپ» قىلىپ بېسىپ كەلگەن قارا بوراننىڭ ھۇشقى-تىپلا ئۆتۈپ كەتكىنىگە ئىشەندى-دە، ئۆز گېپىگە قايتىپ كەلدى:
— بايام دېگەندەك، مەندە گۇناھ بار، لېكىن، تاراس قاغاندىمۇ سەۋەنلىك يوق ئەمەس، — دېدى. قۇتلۇق «قاغاننى ئەيىبلەشكە نېمە ھەددىڭ» دېگەن مەندە ھومىيىپ قويۇۋىدى، ياغلاقار ئۇنى كۆرمى-

گەنگە سېلىپ، دەيدىغىنىنى دەۋەردى:

— سەۋەنلىك قاغاندا ئەمەس، بەلكى قانتۇر سانغۇندا، مەندىن سر يوشۇرۇپ، بۆكۈ قوۋمىگە بېرىپ ھېلىقى ھازۇل خوتۇنى باشلاپ كەلمىگەن بولسا، قاغان ئۇنىڭغا كۆز سالماس ۋە ئوغا ئىچىپ ئۆلۈپ كەتمەس ئىدى. ئېل ئۈگەسىنىڭ تاپشۇرۇقىنى يادىمدىن چىقىرىپ، قانتۇرغا ئوبدانراق كۆز-قۇلاق بولمىغىنىم ئۈچۈن بۇ گۇناھقا مەنمۇ شېرىكمەن.

— بۇ گېپىڭنىڭ خېلى جېنى بار، قانتۇر ھامان بىر كۈنى بىرەر ئەسكىلىك قىلىدىغاندەكلا تۇراتتى. ئەمدى ئۇ ئۆلدى، شۇغىنىسى، قانتۇر بىلەن بەگبارس بۆكۈ قوۋمىدە ماكان تۇتۇپ، نەچچە مىڭلاپ ئادەم توپلاپتۇ، قاغان قازا قىلغان ھامان، ئۇ ئوردۇبالىققا بېسىپ كىرىپتۇ. مۇشۇنداق چوڭ ئىشنىمۇ تۇيماي يۈرگىنىڭ نېمىسى؟ شۇند-چىلىك ئاسىغىمۇ تەڭ كېلەلمىگىنىڭنى قانداق چۈشەندۈرسەن ئەمە-دى؟

— بەگبارسنى ئۆلدى دەپلا ھەممىمىز بىخۇد يۈرۈپتۇق. ماڭا ئوردۇبالىقتىن ئايرىلىشقا، قەبىلە-قوۋمىلەرگە بېرىپ تىڭىڭلاشقا ئىجا-زەتمۇ يوق ئىدى. يامان يېرى، بۇ بىر تالاي بەختسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسى تۈن يېرىمىدا يۈز بەردى. قاغاننىڭ توقال ئالغىنىنى بىلىپ بولغۇچە قاغان قازا قىلدى، قاغاننىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقۇچە بەگبا-رس باستۇرۇپ كىردى. بەگبارسنىڭ كىرگىنىنى بىلگەن چاغدا بىز ئاللىقاچان لەشكەرگاھقا قامىلىپ قالغاندۇق، دۈشمەن بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتۇق، ئەمما، ئۇلار تالادا، بىز قامالدا بولغاچ، لەشكەرگاھ-تىن بۆسۈپ چىقالمىدۇق...

قۇتلۇق بەگبارسنى موللاق ئاتقۇزۇپ، قوۋۇق بۇزۇپ شەھەرگە كىرگەن كۈنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئېچىنىشلىق مەنزىرىلەرنى

ئەسلەپ قالدى. تاراسنىڭ ئۈسمىدەك كۆكرىپ كەتكەن چىرايىنى، بۇ ئالەمنى كۆرۈپ قانمىغاندەك ئوچۇق تۇرغان كۆزلىرىنى، قورقۇپ كەتكەن ئايچۇرنىڭ ئايانچلىق تەلەتنى، كوچا-كوبىلاردا يېتىپ كەت-كەن جەسەتلەرنى، قەتلىئام قىلىنغان تابغاچ ئۆيىمگەرلىرىنى بىر-بىر-لەپ كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋىدى، ئۇنىڭ يەنە جەھلى قاتتى. بۇ ئۇشلارنى يۈزىگە سېلىپ، ياغلاقارغا يەنە ئوبدانراق ساۋاق بەرمەكچى بولىدىمۇ، ئۇنىڭ شىۋاقلقتەك نەملىشىۋاتقان كىچىك كۆزلىرىگە، تىترەۋاتقان لەۋلىرىگە قاراپلا، پەيلىدىن ياندى. «ئېھتىمال، تەڭرىنىڭ ئىرادىسى شۇنداقتۇر، — دەپ ئويلىدى ئۇ، ياغلاقارغا ئىچ ئاغرىتىپ، — تەڭرى شۇنداق بۇيرۇغان ئىكەن، ئۇنى ئۆزگەرتىمەككە ھېچكىمنىڭ ئامالى يوق. ياغلاقارنىڭمۇ، ھەتتا مېنىڭمۇ شۇنداق...» قۇتلۇقنىڭ ئىشتىھاسى ئېچىلدىمۇ، بىر بۇردا ناننى ئاغزىغا سېلىپ، ئالدىرىماي چايناشقا باشلىدى، شەھەرگە كىرگەندىن بېرى ياغلاقارغا تۇنجى قېتىم چىراي ئېچىپ، ئاخىرقى ھورلىرىنى پۈركەپ بولغىنىغا خېلى بولغان بىر پارچە گۆشنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويدى ۋە ئاغزىنى ئۇشلاپ:

— ئالە، قىز بالدەك يىغلامسراپ ئولتۇرماي، قورسىقىڭنى ئوبدانراق توپغۇزۇۋال، — دېدى.

ياغلاقار قۇتلۇقنىڭ سەردارلارغىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگىمۇ، جېنىدىن چارە ئوغۇل-قىزلىرىغىمۇ قاتتىق قوللۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغىنىنى ئوبدان بىلەتتى. يۈز بەرگەن بارلىق پاجىئەلەر ئۈچۈن ئۇنىڭدىن قاتتىق ئەدەپ يەپ، تۈمەنباشلىق مەنسىپىدىن قۇرۇق قالد-دىغىنىغا، ھەتتا لەشكىرىي قائىدە بويىچە، جازانىڭ چوڭىغا ئۇچرايدى-غىنىغا كۆز يەتكۈزۈپ، يامان كۈنلەرگىمۇ تەييارلىنىپ قويغانىدى. ئۇنىڭ دەيدىغانى دەپ، قورسىقىنى بوشتىۋېلىشىمۇ شۇ سەۋەبتىن

ئىدى.

قۇتلۇق ئۇنى ئەدەپلەشنىغۇ ئەدەپلىدىيۇ، چوڭ جازادىن ئېغىز ئاچمىدى. لېكىن ئۇ رەھمەت دېمەك تۈگۈل، تويۇقسىزلا تەنۇرلۇك قىلدى.

— ئاكا، رۇخسەت قىلسىڭىز، ئۆز يۇرتۇمغا قايتىپ بېرىپ، تۇغقانلىرىمنى تېپىۋالاي دەيمەن، — دېدى، ئۇدۇللا سۆزلەپ. قۇتلۇق نان چايناشتىن توختىدى، گەپ ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئەمەس، بەلكى كۆزىدىن چىققانداك، ياغلاقارغا قاراپ قېتىپ قالدى. ياغلاقار تەلپىنى يەنە تەكرارلىدى. قۇتلۇق ئۇنى باياتىنقى گەپلىرىدىن رەنجىپ قالدى دەپ قىياس قىلدى بولغاي، مىھىدا كۈلۈپ بېشىنى چايقىدى.

— نېمىلا دېگەنبىلەن كىچىك بالدە سەن، «گەپ يۈزدە ياخ-شى، ئۇسسۇل تۈزدە» دەپتىكەنغۇ، دەيدىغاننى يۈزمۇيۈز دېدىم، ئىچ-قارنىمۇ خېلى بوشاپ قالدى، قورسىقىڭدا گىنە ساقلاپ، كېتىمەن دەپ دوق قىلغىنىڭ نېمىسى ئەمدى؟ — دېدى، ياغلاقارنى ئىزا تارتقۇزماقچى بولۇپ.

— مەن دېدىمغۇ، خاتا قىلغىنىمغا ئىقرارمەن، گۇناھىم ئۈچۈن، ھەرقانداق جازا بەرسىڭىزمۇ ماڭا ئازلىق قىلىدۇ. بىراق، كېتىمەن دېگىنىم ھەرگىزمۇ بۇ سەۋەبتىن ئەمەس.

— ئەمىسە، نېمىدەپ كەتمەكچى بولۇپ قالسىەن؟ بىز قىلىدۇ-غان ئىشلار كۆپقۇ تېخى.

— ياخشىسى، مېنى كەتكىلى قويۇڭ، سەۋەبىنى سىز سورىماڭ، مەن دېمىگەن بولاي.

— تازىمۇ بىر داڭقان پۇتى گەپ بولدىغۇ بۇ، سەۋەبىنى دەپ بەر، قايىل بولامدىمەن-يوق، بۇنىسى بىر گەپ.

— ئىشقىلىپ بۇ يەردە تۇرغۇم يوق.
— بۇمۇ سەۋەب بولدىمۇ؟ ئۆيلەپ قويمىدى دەپ شۇنداق
قىلىۋاتامسەن، يا؟

— ئۆيلەنسىم نېمە بوپتۇ، ئۆيلەنمىسىم نېمە بوپتۇ؟ قىز بالا
دېگەن خىيالىمغىمۇ كىرىپ چىقمايدۇ بۇ كۈنلەردە.
راست گېپىنى يوشۇرۇپ، يەنە مۆكىمۆكىلەك ئويناۋەرسە قۇتلۇق-
نى خىلمۇخىل گۇمانلارغا تاشلاپ قويدىغىنىنى تۇيۇپ قالغان ياغلاقار
بىردىنلا غەيرەت قىلىپ، ئېغىز ئاچتى:

— خەق قاغان بولسۇن دېسە بولغىلى ئۇنىمىدىڭىز، ئاياقتىكى
ئاشتەك تەييار تۇرغان پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ، تاراستەك بىر گۆدەك-
نى قاغانلىققا كۆتۈردىڭىز، قاغان بالا بولسا، ئەل-يۇرتنىڭ كۆرەر كۈنى
نېمە بولماقچىدى ئەمدى؟ ئىشنىڭ مۇشۇنچىلىكىدە يۇرتۇمغا كېتىۋالاي
دەيمىنا...

گەپنىڭ بېشى چىققان ھامان بىتاب ئادەمدەك تولغانغىلى تۇرغان
قۇتلۇق چايىناۋاتقان نېنىنى بىراقلا پۈركۈۋەتتى ۋە:
— ئاغزىڭنى يۇم! — دەپ ۋارقىرىدى، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىنان-
قۇلى ۋە باشقا ئاللىكىملەرنىڭدۇر ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ ئۆزىچە غودۇڭ-
شىپ كەتتى.

«ئادەملەر نېمىدېگەن نادان، نېمىدېگەن كەم ئەقىل ھە؟ ئۇلار
قاغان نەسلىنىڭ تەڭرىدىن تۈرىلىدىغىنىنى بىلمەمدىكىنە؟ تەڭرى ئوغ-
لىنىڭ پۇشتىپاناهىلا قاغان تەختىگە مۇناسىپ ئىكەنلىكىگە كۆز يۇما-
دىكىنە؟ ئېقىپ يۈرگەن ئۆسەك سۆزلەرنىڭ ياغلاقارنىمۇ قايىمۇقتۇ-
رۇپ يۈرگىنىنى قارىمايدىغان؟ ھەي ئادەملەر... ھەي ئادەم-
لەر...»

راست، بۇنداق گەپلەر ياغلاقارنىڭلا ئەمەس، قۇتلۇقىڭمۇ قۇل-

قىغا كىرىپ بولغانىدى. بەزى ۋەزىر، سەردارلار ھە-ھۇ دېيىشىپ، ئۇنى قاغانلىققا كۆتۈرمەكچى بولۇۋىدى، ئۇ چىرايلىقچە رەت قىلدى، بەزىلەرگە ياغلاقارغا ھۆركىرىگەندەك ھۆركىردى، بەزىلەرنى تازا ئۇ-چۇقداپ قويدى. ئۇ كىمگە ھۆركىرسۇن ۋە كىمنى ئۇچۇقسۇن، ۋىجدان بۇيرۇقىغا قۇلاق سېلىپ، ئايچۇر تېكىننى تەختكە چىقاردى، نام-ئوتۇغات تەلەپ قىلىپ سۇلالىگە يالۋاچ ئەۋەتتى. قېنى ئۇلار جاۋاب بەرسۇن، قاغان ئۆز ۋەزىرىگە تەزىم قىلغان نەدە بار؟ قاغان ۋەزىر ئالدىدا ياش تۆككەن نەدە بار؟

بۇنداق كاتتا ئىش مىلادىيە 791-يىلى ئۇيغۇر قوۋمىدە بولۇپ تۆتكەن ئەڭ كاتتا بىر مۇراسىمدا يۈز بەردى. ئايچۇر قاغان تاج كىيىۋېتىپ، ئېل ئۈگەسى قۇتلۇقنىڭ ئالدىدا تىز يۈكۈپ، تارام-تارام ياش تۆككەنچە: «ئوغۇللىرى ئايچۇر كۆپ نادان ۋە كەم ئەقىل بولساممۇ، ياردەملىرى بىلەن تەختكە ۋارىس بولدۇم. سېلىنى ئۆز ئاتامدەك كۆرۈپ، ئوغۇللىرى قاتارىدا ئىش بېجىرگەيمەن»^① دەپ رەھ-مەت ئېيتتى. بۇ ئەجەب قۇتلۇقنى ئۆزى تاج كىيىگەندىنمۇ بەكرەك خۇشال قىلىنمىدەن؟ بۇنداق ھۆرمەت، بۇنداق ئابروي قۇتلۇقنى ئاسمانلارغا كۆتۈرمەيدىكەن؟

ئاكسىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان ياغلاقلار لىڭ بۇدورەم تۇيۇقسىزلا مىخقا ئۇسۇۋالدى. «ئۆزىڭلەر قان چىچىپ، جان بېرىدۇيۇ، ئاكام قول سوزسلا قولغا كېلىدىغان قاغانلىقنى نېمىدەپ ئۆزىڭلەرگە تاشلاپ بېرىدۇ» دېگەن بىر سوئال ئاكسىنى مۇرەككەپ بىر تېپىشماققا ئايلاند-دۇرۇپ قويدى. بۇ سوئال ۋە بۇ تېپىشماق ئۇنى تازا قىيناپ تۇرغاندا،

① لىۋ يىتاڭنىڭ «ئۇيغۇر تەتقىقاتى» دېگەن كىتابىنىڭ 126-بېتىدىكى «كونا تاڭنامە. ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دىن ئېلىنغان ئەسلىي سۆز.

تەقدىردىن ۋەھىي كەلدى. ئىشك قېقىلىپ، بىر مىڭباشى كىرىپ كەلدى - دە، بىر قېرى گۇناھكارنىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنىدىن خەۋەر بەردى. قۇتلۇقنى تەقەززا قىلغان بۇ خەۋەر قۇتلۇقنىڭ دىققىتىنى ياغلاقاردىن يۆتكىدى ۋە قاتمال سۈكۈناتنىڭ خاتىمىسى بولۇپ قالدى. قۇتلۇق:

— بەزى سىرلارنىڭ ئاچقۇچى ئاشۇ قېرىنىڭ قولىدا، مەھكەم ساقلانغان، ئۇنى ئۆزۈم سوراق قىلماقچىمەن، — دېدى، مىڭباشىغا تاپىلاپ.

تاراسنىڭ ئۆلۈمىدىن، قۇتلۇق بېشبالىقتىكى چېغدىلا خەۋەر تاپتى. ئۇ قايتىپ كەلدى، بەگبارس «قاغاننى ۋە قىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ ئىقرار قىلدى. شەھەرگە كىرىۋىدى، ئۇ يەنە شۇنداق گەپلەرنىلا ئاڭلىدى. بەگبارسىمۇ بۇ جىنايەتنىڭ جازاسىنى تارتتى. قىز ئەكەلگەن قانتۇرمۇ سېپىل تۈۋىدىلا بېشىنى يېدى. لەشكەرلەر قاغان ئوردىسىنى ئاخشۇرۇۋىدى، ئويلىمىغاندا بىر قىزنىڭ جەستىنى تېپىۋېتىپ-لىشتى. كۆرگەنلەر ئۇنى قانتۇر سانغۇن ئېلىپ كېلىپ قاغانغا تارتۇق قىلغان قىز دەپ گۇۋاھلىق بېرىشتى. شۇ قىزنىڭ قاغانغا ئوغا بەرگىنىدە ۋە قاغاننىڭ ئوغا ئىچىپ ئۆلگىنىدە ھېچقانداق شۈبھە قالمىدى.

بىراق، بەزىبىر ئالامەتتىن قارىغاندا، قاغاننىڭ ئۆلۈمى ئۇنداق ئاددىي ئۆلۈم ئەمەس، بەلكى قاتمۇقات مەخپىيەتلەرگە كۆمۈلگەن، باشىيازەك، سويسا-سويسا پوستى تۈگىمەيدىغان ئاجايىپ بىر سىرلىق ئۆلۈم ئىدى. ئۆلۈم بىلەن باغلىنىشلىق جىنايى ھالقا ئىچىدە، بەگبارس، نامەلۇم قىز ۋە ۋەزىر قانتۇردىن ئۆزگە، 70 لەردىن ئېشىپ قالغان يەنە بىر ئادەم باردەك قىلاتتى. كۆرگەنلەرنىڭ گېپىچە، قاتىل قىزنى «قىزىم» دەپ ئاتايدىغان بۇ سىرلىق كىشى ئوردۇبالىققا قىزى بىلەن بىللە كېلىپ، بىر كۈن تۇرۇپلا خۇددى ئۇستا سېھىرگەردەك غايىب

بولغانىدى. «بۇ سىرلىق ئادەم زادى كىم؟ راستتىنلا قاتىل قىزنىڭ دادىسىمۇ ياكى بۇ يەردە بىر ئويۇن بارمۇ؟ نېمىدەپ قىزى بىلەن بىللە كېلىپ، يالغۇز قايتىدۇ؟ نېمىدەپ ئۆزى كېلىپ ئۆزى كېتىدۇ؟» دېگەن سوئال قۇتلۇقنى قىزىقتۇراتتى. ئۇ بۇ قېرىنى بىر توپ ئاچقۇچنى يېنىغا بېسىپ يۈرگەن ئوردا قازناقچىسىغا ئوخشاتتى. ئۇ تېپىلسلا، قۇلۇپلانغان سىرلىق ئۆيلەر شەكسىز ئېچىلىپ، ھەممە نەرسە مانا مەن دەپ ئايان بولىدۇ دەپ ھېسابلايتتى. «ئۆلگەن بولسا ئۆلۈكىنى، تىرىك بولسا تىرىكىنى تېپىپ كېلىڭلار» دېگەن پەرمان بىلەن چىقىپ كەتكەن 500 لەشكەر گۇمانلىق بۈكۈ قەبىلىسىدە بىر ئاي تۇرۇپ، مانا ئەمدى قايتىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ تۇتۇپ كەلگىنى دەل ئاشۇ گۇمانلىق ئادەم ئىدى.

ئوردۇبالىقتا كېچە. باش توخۇ چىللاپ بېسىققان چاغ. ئىچكى شەھەرنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان ئوردا ھەپسىسىنىڭ بىر ئۆيدە سوئال-سوراق جىددىي داۋام قىلماقتا ئىدى. كېچە بولغىنىغا قارىماي، ئۆي ھاۋاسى ئوت ياققانداك دىمىق ئىدى. قۇتلۇق ئۆي تۈرىدە يۇمشاق ئەيلەنگەن تېرە كۆرىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى، قارشىسىنىڭ تۆت چامدام نېرىسىدا قېرى مەھبۇس ئۆرە تۇراتتى. ئۇنىڭ بويىغا تاقاق سېلىنغان، چورۇقلۇق ئاياغلىرى زەنجىر بىلەن چېتىپ تاشلانغان، كىيىۋالغان تېرە پەشمىتىمۇ ئۆتكەمە-دەك ئۆتمەستۈشۈك بولۇپ كەتكەنىدى. قۇرۇم باسقان ئويما تەكچىدە ئۇچقۇنداپ يېنىپ تۇرغان ساپال چىراغ بىر كۈچەپ، بىر ئاجىزلاپ، دوغخاق سۆگەتتەك مۈكچىيىپ قالغان مەھبۇسنى سۈرلۈك تۈسكە كىرگۈزۈۋەتكەنىدى، ئۇنىڭ ئالا قالماي ئاق كىرگەن پاخما چاچلىرى قۇلاقلىرىنى بېسىپ، مۇرىسىگىچە تاشلىنىپ تۇراتتى، ھارغىنلىق قاينا-ۋاتقان قىسمىق كۆزلىرى قۇدۇق تېگىدىكى سۇغا ئوخشاش سۇسقىنە

پىلدىرلايتتى.

قۇتلۇق كۆنگىنى بويىچە، يوغان گەۋدىسىنى ئازراق ئالدىغا تاشلاپ، مۇشتۇمى بىلەن ئېگىكىنى يۆلىدى، پەستىن يۇقىرىغا قاراپ، مەھبۇسنى تازا ئوبدان كۆزىتىپ چىقتى. مەھبۇسنىڭ ئۆزىنى زىيادە ئەركىن تۇتۇشلىرى، ئەيمەنمەستىن ئۇدۇل قاراشلىرى كۆزىگە ئانچە سىغىپ كەتمىسىمۇ، لېكىن ئۇ مەردلىك قىلىپ، مەھبۇسنى تاقاق ۋە زەنجىرلەردىن ئازاد قىلىشقا بۇيرۇق بەردى.

تاقاق ئېلىۋېتىلدى، زەنجىر يېشىپ تاشلاندى. قۇتلۇق بارماقلىرى بىلەن شەرەت قىلىپ، ئۇنى ئالدىغىراق ئېلىپ كەلدى ۋە چىراغ تەرەپكە يۈزلەندۈردى.

قەددى ئېگىلىپ، بۇرۇت-ساقلى قاغا چاڭگىسىدەك چۈۋۈلۈپ تۇرغىنى بىلەن، تۇتقۇننىڭ سەل كۆتۈرۈلگەن ئىككى مەڭزى قان دېغىدەك قىزىل، تار كەلگەن پېشانىسى چوڭقۇر قورۇقلاردىن خالىي ئىدى، كۆزلىرىدە توڭلاپ قالغان كۈلكە ئىزنالىرىدىن، بېشىنى يانتۇ تۇتۇپ، قىيپاش قاراشلىرىدىن مۇرادىغا يەتكەنلەردىلا بولىدىغان بەزى ئالامەتلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى، گەز باغلاپ كەتكەن قېلىن كالىپۇكلىرى كىمىندۇر ئەيىبلەشكە تەييارلانغاندەك، يېرىم ئېچىلغانىدى.

ئۇنىڭ ئوزايدىكى بۇ ئالامەتلەر قۇتلۇقنى تولىمۇ جەلپ قىلدى، جىن چاپلاشقاندەك ئۇنىڭغا كىرىپ قاقماي قاراۋەردى، قاراۋېرىپ كۆزى قۇرىدى، قاراۋېرىپ كۆزى تورلاشتى، بېرىپ-بېرىپ ئۆزىنى ئېگىز تاغ يېنىدا تۇرغان پاكىر بىر دۆڭدەك، ۋەزنى يەڭگىلەپ، دەرمانى خوراۋاتقاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى.

«ئاگاھ بول قۇتلۇق، قېرى مەھبۇس جادۇ قىلىۋاتىدۇ، جادۇگەر -

گە باش ئېگىپ بولمايدۇ!...»

قۇتلۇق يەنە ئەسلىگە كەلدى، دىققىتىنى قايتا قوزغاتتى، قەددىنى

رۇسلاپ، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ شۇنداق قارىۋىدى، قېرى مەھبۇس بەئەينى تۈگە يېنىدىكى چۈمۈلىدەك، ۋىجىك ۋە ئاجىز بولۇپ كۆرۈنىدى.

ئۇ ئاجىز چۈمۈلىگىمۇ، ھەتتا پاشا-كۈمۈتغىمۇ تەڭ قىلمايدىغان قېرى مەھبۇسقا ئۆزىنى راسا بىر تونۇتۇپ قويماقچى بولغاندەك، مەيدىسىنى كۆپتۈرۈپ، ئاۋازىنى ئۇلغايىتىپ، سوئال تاشلاشقا تۇتۇش قىلدى.

— قېنى ئېيت، ئىسىم-زاتىڭ كىم؟ قوۋمىڭ قايسى، ئۇرۇقنىڭ نېمە؟

قۇتلۇقنىڭ قول شىلتىپ تۇرۇپ ئەتەي ھەيۋە قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ قالغاندەك، مەھبۇس سەل توختۇپلاپ جاۋاب بېرىپ، دېدى:
— قوۋمىم ئۇيغۇر، ئادىز نەسلىدىنمەن!

مەھبۇسنىڭ جاۋابى بازغان ئۇرغاندەك قاتتىق ۋە سالماقلىق ئىدى، ئاۋازى سەندەلگە بولغا تەڭگەندەك جاراڭلايتتى. بۇ ھال ئۇنىڭ ياش قورامغىمۇ، تۇرقى، سالاپتىگىمۇ ئەسلا ماس كەلمەيتتى. ئۆز ئۇرۇقىنى يۈرەكلىك ھالدا ئېتىراپ قىلىشى مەھبۇسنىڭ ئۇنداق-مۇنداق دادا ئادەم ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى.

— ھە؟ ئادىز ئۇرۇقىدىن دېدىڭمۇ؟ — قۇتلۇق ئۇنى سىناپ باقماقچى بولغاندەك قايتۇرۇملاپ سورىۋىدى، ئۇ مەھبۇس قىزىق ياغقا سۇ چاچقانداك قايناپ كەتتى:

— كۆك تەڭرى گۇۋاھ، قوڭۇر يەر گۇۋاھ، پېقىر ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ نەسلى پاك ئادىز ئۇرۇقىدىنمەن. قانداق، مەيدەمگە مۇشتلاپ تۇرۇپ «مەن ئادىز» دېگىنىمدىن ھەيران بولۇۋاتامسەن؟ بىلىپ قوي، مەن نەسلىمنى يوشۇرمايمەن، يالغاندىن ياغلاقار بولۇۋېلىپ، ياغلاقار-لاردىن شەپقەت تىلىمەيمەن!

«ۋا دەرخسا، بۇ مەھبۇسمۇ ياكى مەھبۇس سۈرەتلىك جادۇگەرمۇ؟ — دەپ ئويلىدى قۇتلۇق، ھەربىر ئېغىز سۆزنىڭ ئۆزىگە دەل تېگىۋاتقىنىنى تۇيۇپ، — ياغلاقلار بولۇۋېلىپ، ياغلاقلارلاردىن شەپقەت تىلىمەيمەن دېگىنىنى نېمىسى ئۇنىڭ، ئۇ ئەجەبى تەك-تىمىنى بىلىپ تۇرسا-ھە؟..»

قۇتلۇق ئۇنداق ئويلىغىنى بىلەن، بۇ تۈز سۆزلۈك مەھبۇسقا بىلىپ-بىلمەي قىزىقىپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى، ئۇنى ئۆرە تۇرۇۋېرىشتىن خالاس قىلدى، كۆڭلىدىكى ئاشكارىلاشقا ئالدىرىمىدى.

— ھەي ئادىز چال، — دېدى، قۇتلۇق تەلەپپۇزىنى سەل-پەل يۇمشىتىپ، «قېرى» دېگەننى «چال»غا ئۆزگەرتىپ، — قارىغاندا ياغلاقلارغا ئۆچلۈك قىلىدىكەنەن-دە، شۇنداقمۇ-ئەمەسمۇ؟ — ئەلۋەتتە شۇنداق، مەن ئۆلۈم ئالدىدىكى ئادەممەن، قورقۇم-سىز ئادەممەن، شۇڭا يالغان ئېيتمايمەن، ئىقرارمەنكى، ياغلاقلار دېگەن-لەرنى بۇ ئالەمدىمۇ ئۆچ كۆرىمەن، ئۇ ئالەمدىمۇ ئۆچ كۆرىمەن، تىرىك بولسا بۇ دۇنيادا، ئۆلۈك بولسا ئۇ دۇنيادا تىنچ قويمايمەن. — ياغلاقلار ئۇرۇقنىڭ قاغان ئۇرۇقى ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغان ئوخشايىسەن چال، بولمىسا، يۈرىكىڭنى قاپتەك قىلىپ، ياغلاقلارغا بۇنچە يامان تىل تەگكۈزمەس ئىدىڭ!

— نېمىدەپ بىلمەيدىكەنمەن؟ بىلىپ تۇرۇپ تىل سالىدىم، بىلىپ تۇرۇپ ياغلاقلارنىڭ ئەڭ كاتتىسى تاراس قاغاننى ئۆلتۈردۈم!
«يا تەڭرىم، نېمىدەپ جۈيۈلۈۋاتىدۇ بۇ قېرى، ئەقلى-ھوشى جايىدىمۇ؟ يا ئاغزىغا كەلگەننى دەۋىرىدىنغان تېجىمەل مەخلۇقىمۇ؟»

مەھبۇسنىڭ قورقۇنچلۇق سۆزلىرى قۇتلۇقنى بۆلەكچىلا بىر

قىسما قىلىۋەتتى. چۈنكى ئۇ مۇشۇ يېشىغىچە ياشاپ، ھەرقانداق بىر گۇناھكارنىڭ ئۆز گۇناھىنى بۇنداق ئاسان تەن ئالغىنىنى ئاڭلايمۇ، كۆرۈپمۇ باقمىغانىدى.

— ياق ... ياق ... قاغانى سەن ئەمەس، بەلكى بەگبارس ئۆلتۈردى، تازا قىلسا، ئۇلار سەندىن پايدىلاندى، شۇنداقمۇ بوۋاي؟
— ئۇنداق ئەمەس، قاغانى مەن ئۆلتۈردۈم، ئۇ مەندىن ئەمەس، مەن ئۇنىڭدىن پايدىلاندىم.

— باش كېتىدىغان بۇنداق ئىشتا چاقچاق قىلما بوۋاي، ۋەزىر قانتۇرمۇ قاغانى ئۆلتۈرگەن قاتلىغۇ؟

— توغرا ئەمەس، مەن ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىدىنلا پايدىلاندىم، ياغلاقاردىن پايدىلىنىپ، ياغلاقارنىڭ جاجىسىنى بەردىم!

— ئۇلار نامەلۇم قىزدىن پايدىلىنىپ، قاغانغا ئوغا بەردىغۇ؟
— نامەلۇم قىز دېگىنىڭ نېمىسى؟ ئۇنىڭ ئېتى قىرچەچەك. قىز مېنىڭ، ئوغۇمۇ مېنىڭ ...

— بۇ گېپىڭگە قانداق ئىشەنەي، قانداقسىگە ئۇنداق قىلارسەن؟
— ياغلاقار بىزاساڭمۇ، يامان ئەمەس ئادەمدەك قىلسەن، چىرا- يىڭمۇ كۆزگە سىڭىشلىق ئىكەن. مۇنداق بولسۇن، ئاۋۋال ماڭا بىر نوگاي سۇ كەلتۈر، ئاندىن كېيىن كوڭۇل سىرلىرىمنى ساڭا دەپ بېرەي، ئۆزۈم ئۆلسەممۇ سۆزۈم سەندە قالسۇن ...

سۇ كەلتۈرۈلدى. مەھبۇس تازا چاڭقىغان بولسا كېرەك، ھېجىر- نى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ، لىپمۈلپ سۇنى بىر ئوتلاپلا يالغاندەك قۇرۇقدىۋەتتى. ئۇ تومۇر-تومۇرلىرىغا تاراۋاتقان سوغۇق سۇدىن راھەت- لەنگەندەك، كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمدى-دە، شەبنەم قونغان كوكتەك نەملەنگەن چار بۇرۇتنى بارماقلىرى بىلەنلا سۈرتۈۋەتتى، قۇتلۇققا يېقىنراق كېلىپ يۇمشاق تەلەپپۈزدا سورىدى:

— گەپنى بېقىندىن باشلايمۇ، بىراق تىنىمۇ، ئۇرۇنراق قىلايمۇ، قىسقىمۇ؟

— شۇنىمۇ سوراپ يۈرەمدىغان، ئەزمىسىنى ئېزىدىغانلار بىلەن ھېچكىمنىڭ خۇشى يوق. كۆرۈپ تۇرۇپسەن، تۈنمۇ تەڭ بولۇپ قالدى، — دېدى، قۇتلۇق، ئاسماننى كۆرسىتىپ قوياقچى بولغاندەك، قاپقارا كۈيە باسقان تورۇسنى ئىما قىلىپ.

— دېدىمغۇ، بىز ئەسلى ئۇيغۇر ئادىز ئىدۇق، ئادىز بولساقمۇ، قوۋمىمىزدە يۈزىمىز، قولىمىزدا ھۈنرىمىز، ئىلكىمىزدە مال-چارۋىمىز بار ئادىزلاردىن ئىدۇق، تەڭرى بەرگەنگە قانائەت قىلىپ، ئەمىر-ياساقلارغا بويسۇنۇپ، لايىقىدا پۇقراچىلىق قىلاتتۇق.

سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئۇنىڭ ئاۋازى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى، گۈنسىز كۆزلىرى تۈن قاراڭغۇسىدىكى يورۇق يۇلتۇزدەك چاراقلاشقا باشلىدى، «ھەي، قانداق ياخشى كۈنلەر ئىدى ئۇ» دەۋىپ-تىپ، ھەسەل يەۋالغان كىشىدەك ئاغزىنى تامشىپ قويدى.

— بىراق، ياخشى كۈنلەرگە چېچەك چىقتى. قۇش ئۇۋىسىدەك ئىسسىق ئۆيىمىز شورى قورغۇر ياغلارلارنىڭ قولىدا ئۇششۇك ئۇر-غان يالپۇز گۈلدەك، بىر پەستىلا توزۇپ كەتتى. تۆت جان ئىدۇق، ئىككىيلەن ئۆلدى، ياق، ئىككىيلەن ئەمەس، ئۈچەيلەن ئۆلدى. مەن بولسام مۆجىزىدەك تىرىك قالدىم. قانداقمۇ تىرىك قالاي، تىرىك تۇرۇپ دوزاخقا چۈشتۈم، ئوۋچىدىن قورققان يالغۇز كېيىكتەك، چۆل-چۆللەردە مۆكۈپ يۈردۈم، مۆكۈپ يۈرۈپ ئون يىلنى ئۆتكۈزدۈم. ئاشۇ تەقدىر ۋە ئاشۇ ئون يىل ماڭا قىساس خەنجىرىنى ئىنئام قىلدى، كۈندۈزلىرى بۇلغۇن تۈۋىدە تۇرۇپ، كېچىلىرى ئۆڭكۈر-غارلاردا قو-نۇپ، قىساس بىلىپى بىلەن خەنجەر بىلىدىم، خەنجەر بىلەۋىتىپ پۇرسەت كۈتتۈم، پۇرسەت ئىزدەپ بۆكۈلەرگە بېرىپ قالدىم، بۆكۈلەر-

دىن پاناھ تىلىدىم، ھۈنەر قىلىپ پۇل تاپتىم. خوتۇن ئېلىپ بالا كۆردۈم، بالامغا «قىرچەچەك» دەپ ئات قويغانمۇ بولدۇم. كۈنلەر ئۆتۈۋەردى، قىساس ئوتى كۆيۈۋەردى، كۆيۈۋېرىپ، ئاخىر گۈلخانغا ئايلاندى. كۈتكەن پۇرسەت كەلگەنمۇ بولدى. بىراق «ئوغرى تۇساڭ چوڭنى تۇت» دەپتىكەن، ئۇششاق-چۈششەك ياغلاقلارنى ئۆلتۈرگۈم كەلمىدى، چوڭنى بولسا مەن تاپالمىدىم، تاقەت قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم...

— ئۇنداقتا، مەندەك ئۇششاق-چۈششەك ياغلاقلارنى ئۆلتۈرمەي-دىكەنسىز-دە بوۋا، — دەپدى قۇتلۇق ئارىدىكى قاتمال كەيپىياتنى يۈمىشتىش ئۈچۈن، گەپنى چاقچاققا بۇراپ.

— قىساس ئۈچۈن ئازغىنە كەم 30 يىل ياشىدىم، ئەمدى كېلىپ، چۈپرەندە ياغلاقلاردىن مىڭنى ئۆلتۈرگەن بىلەن ئۇزۇن يىللىق قەسىمىگە قانداق يۈز كېلەلەيمەن؟ قانداقمۇ پۇخادىن چىقالايمەن؟ بىلىمەن، گۇناھ سەنلەردە ئەمەس، بەلكى سەندەكلەرنى يامان يولغا باشلاپ ماڭغان ئاشۇ قاغاندا، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ، كۆڭلىدىكىنى ئاشكارىلاپ.

مەھبۇس يەنە سۇ سورىدى، ئارقىمۇئارقا كەلتۈرۈلگەن ئىككى ھېجر سۇنى ساقلىغا ساقىتىپ تۇرۇپ ئوتلىۋەتتى، چاسراق كەلگەن ماڭلىيىدىن، قويۇق ساقال ئارىسىدا قىزىل ياڭاققەك كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىككى مەڭزىدىن تەپچىپ چىققان تەر تامچىلىرىنى سىيرىۋېتىپ، گېپى-گە قايىتىپ كەلدى.

— شۇنداق قىلىپ، قىساس پەيتىنى سەل كەم 30 يىلچە ساقلىدىم، ئەجر قىلغىنىغا تۇشلۇق، كۆك تەڭرى بۇنداق ئوبدان پۇرسەتنى ماڭا نېسىپ قىلدى. بىر كۈنى قاغاننىڭ قانتۇر دېگەن بىر سەردارى ئىشىكىمىزدە تۇبۇقسىز پەيدا بولۇپ قالدى — دە، «قىزىڭنى

بەر، ئوردىغا كىرىپ ھالاۋەت كۆرسۇن» دېگىنىچە ماڭا چاپلاشتى. ئۇ سەردار ئەسلىدە يايلاقمۇ يايلاق ئارىلاپ، قاغان ئۈچۈن قىز تاللاپ يۈرۈپ، قىرچەچەكنى كۆرۈپ قالغانىكەن.

بىلەمسەن، قىزىم قىرچەچەك ئەمدىلا 16 گە كىرگەندى، مەرھۇم ئانىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى. ئۇ شۇنداق خۇش پىچىم ۋە شۇنداق لاتاپەتلىك چوڭ بولغاندىكى، ئۆيىمىزدىن ئەلچى ئۈزۈلمەيتتى. بىراق، مەن ئۇنىڭغا قىيالىمايتتىم، ئۇمۇ ماڭا قىيالىمايتتى. مەن مىسكىننىڭ كۈنى ئۇنىڭسىز كۈن بولمايتتى.

سەردار كەلدى، پۇرسەتمۇ بىللە كەلدى، پۇرسەت بىلەن تەڭ، كاللامغا شۇنداق بىر خىيالىمۇ كىردىكى «قىرچەچەكنى توقاللىققا بېرىپ رەي، ئۇ ئارقىلىق قاغانغا قول سېلىپ، مۇرادىمغا يېتەي» دەپ ئويلاپ باقنىمىۇ، بىردىنلا قورقۇپ قالدىم. مەن بىلىمەن، قىرچەچەك بۇ ئويۇمغا «ياق» دېمەيتتى. بىراق، قاغان ئۆلسە مۇرادىم ھاسىل بولاتتىمۇ، بۇ ئۆلۈم قىرچەچەكنىڭ بېشىغىمۇ كەلمەي قالمايتتى. ئەمما، كۈنلەر ئۆتۈۋاتاتتى، ئۆمۈر ئۆتۈۋاتاتتى. بىر پۈتۈملە ئەمەس، ئىككى پۈتۈمۈمۇ گۆرگە ساڭگىلىماقتا ئىدى. بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتىسام، ئۇ دۇنياغا ئارمان بىلەن كەتكەن بولاتتىم. ھەممىدىن بەك قورقۇنچىلۇقى مانا مۇشۇ ئىدى. بىراق ...

تەڭقىسلىقتا كۆپ ئويلاندىم، بىر ئەپلىك چارە ئىزدىدىم. بۇنداق چارە تېپىلمىدى، قانتۇر بەرگەن مۆھلەتمۇ يېقىنلاپ قالدى. مەن ئىزتىراپقا چۈشتۈم، نە كۆزۈمگە ئۇيقۇ كىرمىدى، نە گېلىمدىن غىزا ئۆتمىدى، يىغلاپ-يىغلاپ يېشىم تۈگىدى. «— دادا، — دېدى، بىر كۈنى قىرچەچەك بەخىرامان تۇرۇپ، — نېمىدەپ ئاھ ئۇرۇۋاتقىنىڭ قىزىڭغا ئايان، ئۇ سەردارنىڭ مەقسىتىمۇ قىزىڭغا ئايان. ساڭا دېسەم، سەردار ماڭا مەرگىمۇش بەرگۈدەك، قىزىڭ ئۇنى قاغانغا بەرگۈدەك.

«ياق، دېسەممۇ بېشىم كەتكۈدەك، «ماقۇل، دېسەممۇ بېشىم كەتكۈدەك. بولۇپتۇ دادا، بۇمۇ قاملاشقنى، مېنى يولغا سالغىن، بۇ تېنىمنى ئۆزۈڭ بەرگەن، جېنىمنىمۇ ئۆزۈڭ بەرگەن. ئەمدى ئۇ ساڭا، ئانا باشقا بولسىمۇ، ئىككى ئاكىغا، مەن كۆرمىگەن بولساممۇ، ئىككى ئاكامنىڭ ئانىسىغا تەسەددۇق. تەڭرى بۇيرۇسا ساق كېلەر مەن، بۇيرۇمسا تەڭرىدە گە ئامانەت» دېدى. دە، قانتۇر بەرگەن مەرگىمۇشنى تۆشىگە يوشۇردى، چانمىسۇن دەپ، قىزىم بىلەن بىللە كېلىپ ئەتىسىلا قايتىپ كەلدىم، بىراق ئۇ كەلمىدى. ئاڭلىسام قاغان ئۆلۈپتۇدەك، مەنمۇ مۇرادىمغا يېتىپتىمەن. ئامراق ئايالىم، ئوماق ئوغۇللىرىم ۋە ئاخىرقى بىر قىزىمدىنمۇ ئايرىلىپتىمەن. شۇڭا «ئەمدى بۇ جان ماڭا ئارتۇقچە» دېدىم ۋە ئۇدۇل ئوردىغا قاراپ يول ئالدىم. سىلەر مېنى تۇتۇق دەيسىلەر، لېكىن، ئۆز ئايىغىم بىلەن كېلىپ، ئۆلۈمگە تىك باققىنىمنى بىلمەيسىلەر...

قۇتلۇق قېرى مەھبۇسنىڭ يىغلامسىراپ تۇرۇپ ئېيتىۋاتقان تە- سىرلىك سۆزلىرىنى نىھايەت چوڭ تاقەت بىلەن ئاڭلاپ تۈگەتتى. مەھبۇسنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ، خىيال پەردىسىنىڭ چېكى قايرىلىپ، ئۇنىڭدا ئاجايىپ-غارايىپ كۆرۈنۈشلەر جىلۋە قىلغىلى تۇردى. «ئۇ ئادىز ئىكەن، بىزمۇ ئادىز، ئۇنىڭ ئايالى ئۆلگەنكەن، مېنىڭمۇ ئانام ئۆلگەن، ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىكەن، بىزمۇ ئىككى ئوغۇل. ئۇلار قازا قىلغانكەن، ئاكامدىن ئۆزگە، مەنمۇ قازا قىلغان بولاي، ئۈچ قەبرىنىڭ بىرى مېنىڭ بولسۇن، يارەبىم، پانىي ئالەمدە مۇشۇنداقمۇ ئوخشاشلىقلار بارمىدۇ؟ نېمىدىگەن غە- لىتە دۇنيا بۇ؟!...»

قۇتلۇق «ھەي ئەخمەق، نەدىكى خىياللارنى قىلىپ يۈرۈپسەن- ھە» دېگەندەك، ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى، خىجىل بولغاندەك باش

چايقىدى. بىراق، بۇ ئۆيىنىڭ ئوڭ بۇرجىكىدە، سول بۇرجىكىدە، پەگا ۋە تورۇسلىرىدا ئىناققۇلىنىڭ ئويچان چىرايى پەيدا بولدى-دە، ئۇ «داداڭ قېچىپ كەتكەن، داداڭ قېچىپ كەتكەن...» دېگەن بىر سۆزنى توختىماستىن تەكرارلاۋەردى، ئارقىدىنلا ئىناققۇلى يوقاپ، ئۇ كۆرۈن-گەنلىكى يەردە، تام-تورۇستا، يەر ئۈستىدە پاكار-پاكار ئۈچ قەبرە جان كىرگەندەك قىمىرلاشقا باشلىدى. قەبرىلەرنىڭ يېنىدا كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقان، يوم-يوم يىغلاپ مۇسبەت بىلدۈرۈۋاتقان چار ساقاللىق بىر بوۋاي كۆرۈندى. قۇتلۇق گاھ ئۇ بوۋايغا، گاھ مەھبۇس بوۋايغا كۆز يۈگۈرتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە ئوخشاشلا تۆمۈرچى ئوچقىنىڭ كۈچلۈك يالتۇنى، تاۋلانغان قىپقىزىل تۆمۈر ۋە ئۇيۇم-ئۇيۇم قىزىل چوغلار چېلىقتى. نېمىشقىدۇر بۇ چوغلار يۇلتۇزدەك ئۇچقۇن چاچرىد-تىپ، قۇياشتەك ھارارەت چاچتى. بۇ ھارارەت ئۇچۇپ كېلىپ قۇتلۇق-نىڭ يۈزىگە ئۇرۇلدى، يۈزىدىن يۈرىكىگە، يۈرىكىدىن تىرىقلىرىنىڭ ئۇچىغىچە تارالدى...

— ھەيران قالارلىق ئىش... ھەيران قالارلىق ئىش...

مۈگدەۋاتقان قېرى مەھبۇس خالار-خالىماس بېشىنى كۆتۈردى، نېپىز ئاق ماتادىن ئۈستۈش كىيگەن، سېرىق يۇڭ پوتا بىلەن بېلىنى باغلىۋالغان سوراقچىنىڭ ئۆزىچە بىر نېمىلەرنى دەپ ھاياجانلىنىۋات-قىنىغا دىققەت قىلدۇ، سەۋەبىگە قىزىقىدى، ئارتۇقچە ئويلىنىشقىمۇ ھەپسىلىسى بارمىدى. شۇ ئارىدا ئۇ سوراقچى ئېغىز ئاچتى:

— سوراشنى ئۈتۈپتىمەن، نام-شەرىپىڭىز نېمە؟ ئايالىڭىز ۋە ئوغۇللىرىڭىزنىڭچۇ؟ — سورىدى قۇتلۇق مەھبۇسقا يېقىنراق كېلىپ:

— بۇنى بىلىپ نېمە قىلسەن؟ بولۇپتۇ، دەپ بەرسەم بېرەي، ئاغزىمنىڭ تېرىسى چۈشۈپ كەتسەندىكىن...

قۇتلۇق غۇزۇرىدە بولۇپ، ئاغزىنى ئۈمچەيتىپ «دادا» دەپ تۈۋل-غىنىچە مەھبۇسنىڭ قۇچىقىغا تاشلاندى، بوينىغا گىرە سېلىپ مۇرىس-

گە بېشىنى قويدى. تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەدىن داڭقىتىپ تۇرۇپ قالغان قېرى مەھبۇس ھۆك-ھۆك يىغلاۋاتقان قۇتلۇقنى مۇرد-سىدىن چەتلەشتۈردى-دە، كۆزىنى بىر ھازا چىچىقلانغاندىن، كېيىن: — دا... دادا دەمەسەن مېنى؟ سەن ئۇزۇڭ كىم؟ — دەپ سورىدى.

قۇتلۇق تارام-تارام ياش تۆكۈۋېتىپ ماتا كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى شۇنداق قايرىۋېتىپ، زەپىرەڭدەك سېرىق، ناۋاتتەك پارقراق بۆرە ئو-شۇقى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. مەھبۇس بوۋاي بۇ ئوشۇققا بىرھازا قاراپ چىققاندىن كېيىن، قۇتلۇقنى مەھكەم باغرىغا باستى ۋە: — قۇتلۇق بالام، سېنى ئۆلۈپ كەتتى دەپ ئويلاپتىمەن بالام، بىر نانغا زار بولدۇڭ، قېقىلىپ، سوقۇلدۇڭ بالام، داداڭنى ئەپۇ قىلارسەنمۇ بالام، — دەپ قوشاق قوشۇپ يىغلاپ كەتتى ...

قۇتلۇق تاشقىرىغا قاراپ «داستىخان» دەپ توۋلىۋېتىپ، قۇتلۇققا كېچىلىك غىزا ئېلىپ كەلگەن ياغلاقلار بىر قولىدا داستىخان، بىر قولىدا چاي كۆتۈرگەنچە پەيدا بولدى، ئىككى رەقەبىنىڭ روبرو ئولتۇرۇشلىرىدا غا قاراپ، توساتتىنلا ھودۇقۇپ كەتتى. قۇتلۇق:

— نېمىگە ھاڭزۇقىپ تۇرسەن، داستىخاننى تېزراق قوي، — دېۋىدى، ياغلاقلار ئۇنىڭ دېگىنىنى ھايالسىز بەجا كەلتۈردى ۋە: — ئېلى ئۆگەسى جانابلىرى، ئۆيگە قايتامدىمەن ياتالادا ساقلام-دىمەن؟ — دېدى، ھودۇقۇشنى يوشۇرۇشقا گەپ تاپالماي.

ياغلاقلار چىقىپ كەتتى. قۇتلۇق داستىخاننى يېيىپ، دادىسىغا چاي قۇيىدى، لېكىن دادىسى تەكلىپ-تەكەللۇپلارغا قۇلاق سالماي، سوۋۇتۇلغان موزاي گۆشىگىمۇ، ئات قېنىدەك قېنىق چايغىمۇ كۆز قىرىنى سېلىپ قويمىدى. ياغلاقلار چىقىپ كەتكەندىن بېرى، ئۇ قوللى-رىنى تىزىغا قويۇپ، تەڭرى ئالدىدا يۈكۈنگەندەك جىمجىت ئولتۇرغى-نى ئولتۇرغانىدى. قىزىق بېرى، ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزى خۇددى

چوعدان چوغنى تىقىپ قويغاندەك غەلىتە پارقرايتتى، ئىچ-ئىچىگە پاتماي قالغان بىر پىنھان كۈلكە مېيىقىدىن، كۆز جىيەكلىرىدىن ۋە كۈلۈۋېتىشكە تەييار تۇرغان قېلىن لەۋلىرىدىن مارىلىماقتا ئىدى، پۇر-سەت كەلسلا، بۇ كۈلكە يانار تاغ مىسالى پارتلايدىغاندەك قىلاتتى. ئۇ ئاستا-ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، قۇتلۇققا ئاتىلارچە مېھىر بىلەن قارىۋالدى-دە، ئاۋازىنى قەستەنگە بېسىپ ئاستا سورىدى:

— ئوغلۇم، سەن ئېل ئۈگەسىمۇ؟ ھېلىقى داڭدار ئېل ئۈگەسى-مۇ؟

— شۇنداق دادا، ئوغلۇڭىز ئېل ئۈگەسى، ئايچۇر قاغاننىڭ ئەڭ چوڭ ۋەزىرى، — دەپ جاۋاب بەردى قۇتلۇق ئويلىنىپ تۇرمايلا. — ھە، مۇنداق دە ...

خىيالدىن نېمە كەچتىكىن، بوۋاينىڭ چىرايى يەنە ئۆزگەردى. مىسالى ياز كېتىپ، يەنە قىش كەلدى. مىڭ تەسلىكتە ئېغىز ئېچىپ قۇتلۇقتىن سوراپ قالدى:

— راست گەپ قىلغىن، مەن سەنى دەپ نامىمىزنى بۇلغاپ يۈرمىگەن سەن؟

—

ئۇلار قىسقىغىنە پاراڭلاشتى. يامان ئويىدىن خالاس بولغان قىساسكار بوۋاي بەئەينى چوڭ گۇناھتىن ساقلاپ قالغاندەك، كۆك تەڭرىگە نەچچە مەرتەم شۈكۈرلەر ئېيتتى.

ھاۋا تىنجىق، ئۆي ئىچى جىم، تالادىنمۇ ھېچقانداق شەپە كەلمەيتتى، پۈتكۈل مۇھىت ھازىرلا يۈز بېرىدىغان بىر تاسادىپقا قۇلاق سېلىۋاتقاندا، تامامەن سۈكۈتكە چۆككەندى. پەقەت قۇتلۇقنىڭ يۈرىكىلا كۆكرەك قەپىزىگە قاتتىق ئۇرۇلاتتى، ئۇنىڭ تىنىقىمۇ ئىچىگە چۈشۈپ، ئۆپكەسىنى ئەسەكتە ئىدى.

كۆپ ئۆتمەي، قۇتلۇقنىڭ دادىسى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يېلى-

نىش نەزىرى بىلەن قاراپ تۇرۇپ، چوڭقۇر تەزىم قىلدى-دە:
— ئوغلۇم، داداڭ ئۆلۈشى كېرەك، ئۆلگەندىمۇ مۇشۇ يەردە
ئۆلۈشى كېرەك، ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئۆلۈشى كېرەك، — دېدى، چىرايد-
نى ئۆزگەرتىمەي تۇرۇپ.

قۇتلۇق كۆزىگىمۇ، قۇلقىغىمۇ ئىشەنمەي قالدى، قورققىنىدىن
نېمە قىلارنى بىلەلمەي، بىر ھازا گاڭگىرىدى ۋە ئىنسانىي تۇپغۇنىڭ
دەۋىتى بىلەن دادىسىنى يۆلەپ، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ:

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز قەدىردان دادا، ئاتا-بالا ئەمدىلا جەم
بولدۇققۇ، بىز تېخى ياشايمىز، بىللە بېرىپ، ئانامنى ۋە ئاكامنى خۇشال
قىلىمىز، شۇنداقمۇ دادا؟ — دېگەنلەرنى ئاران-ئاران ئاغزىدىن چىقىد-
رالدى. ئۇنىڭ دادىسى:

— بالام، سەن بىر ئېل ئۆگەسى... — دېگەن ھامان قۇتلۇق
ئۇنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ:

— بولما دېسىڭىز، بولماۋېرىمەن دادا، ئېل ئۆگەسى بولغىنىدىن
سىز بىلەن بىللە ياشىغىنىم، خىزمىتىڭىزنى قىلىپ، رەھىمىتىڭىزنى ئالغىد-
نىم ياخشى، — دېدى، يىغلىۋېتىشكە تەييار بولۇپ.

— ئوغلۇم، — دېدى، دادىسى قۇتلۇقنىڭ بېشىنى سىد-

لاپ تۇرۇپ، — نەسلىمىزدىن سەندەك بىر ئېل ئۆگەسى چىققىنىغا
بېشىم ئاسمانغا تاقاشقان دەك خۇشال بولۇۋاتسام، نېمە دېگىنىڭ بۇ
ئەمدى. داداڭ ياشايدىغىنىنى ياشاپ بولدى. سېنىڭ ياشايدىغان كۈن-
لىرىنىڭ تېخى ئالدىڭدا، كۆك تەڭرى يول بەرسە، خەقنىڭ گېپى گەپ
بولسا، قاغان بولۇپ يۇرت سورايسەن. ئۆتۈنۈشۈمگە قۇلاق سال،
قاغاننىڭ قاتلى بولغان ئادىز مەھبۇسنىڭ بالىسى قاغان ئەمەس، ئېل
ئۆگەسىمۇ بولالمايدۇ، جېنىمۇ ساقلاپ قالالمايدۇ. ياغلاقلار بۇنىڭغا
يول قويۇشمايدۇ، پەقەت داداڭ ئۆلسلا پۈتكۈل مەخپىيەتلىك داداڭ
بىلەن بىللە كېتىدۇ...

يۈرەك-باغرى پارە-پارە بولغان قۇتلۇق سانغۇن دادىسىنىڭ ئا-
ياغلىرىغا ھەشقىپچەكتەك يامىشىپ، ئۆكسۈپ-ئۆكسۈپ يىغلاشقا باش-
لىدى. ئوتبۇلاقتەك ئوقچۇۋاتقان قىزىق كۆز يېشى ئوتلۇق نەپىسى
بىلەن قوشۇلۇپ، دادىسىنىڭ تىترەپ تۇرغان بەستىگە ئىللىق بىر
سېزىمنى بەخش ئەتتى. بىراق، مەھبۇس ئاتا ئوغلنىڭ تىنىمىسىز
سىلكىنىۋاتقان بېشىنى سىلاپ، يەپىلەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ پوتسىغا ئې-
سىلغان قىسقا غىلاپتىن كۈمۈش ساپلىق سەپەر خەنجىرىنى تۇيدۇرماي
سۇغىرىۋالدى-دە، كۆكسىگە توغرىلاپ قاتتىق بېسىۋېدى، «شارتتىدە»
ئېتىلىپ چىققان قان ئۇدۇل بېرىپ تامغا چېچىلدى. ئۇ مۇردىدەك
قېتىپ قالغان قۇتلۇققا قاراپ بخارايمان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:—
ئەلۋىدا ئوغلۇم، ئۆز ھاياتىمنى ئۆزۈم ئاخىرلاشتۇردۇم، لەنەتگەردى
قاغان قاتلىنىڭ ئەمدى سەن بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق، —
دېدى — دە، قۇتلۇقنىڭ قۇچقىغا پۈككەندە يېقىلىپ چۈشتى.

35. ئۇ ئەمدى قاغان تاغىسى

بەئەينى چىداملىق ئۆي مۈلۈكىدەك، قاغاندىن قاغانغا مىراس
قالغان ئوردا مۆنۋەرلىرى ئايچۇر قاغاننى تۇنجى كۆرگەن چېغىدىلا
چاندۇرماي ياقا چىشلەشپ، ئۆزلىرى بىلىشىدىغان بىر نەزەر
بىلەن بىر-بىرىگە قاراشقانىدى، ئاشكارا سۆز-چۆچەك قىلىشقا پىتىنال-
مىسىمۇ، ئۇلارنىڭ قارىشىدىن «نېمىدېگەن ئۇلۇق، نېمىدېگەن ئاۋارە
بالا بۇ، تۇرغان تۇرۇقى قۇرۇپ قالغان مەدەككىلا ئوخشايدىكەن»
دېگەن مەنا چىقماي قالمايتتى. ئۈچ قاغان، ھەتتا تۆت قاغان ھۇزۇرىدا
خىزمەت قىلغان كاداڭ ۋەزىرلەر گەپ تاپاي دېسە يېڭى قاغان كونا

قاغانغا يەتمەيدۇ دەپ قەسەم ئىچىپ بېرەلەيتتى، تېخىمۇ كاداڭلىرى بولسا، «بۇ كەمدىكى ئادەملەر مانا شۇنداق ئىنجىمارۇق، ئۆتكەن كۈنلەردە قۇياشمۇ بۈگۈنكىدىن چوڭراق ئىدى، بۇنىڭدىن ئۇ گەۋد-لىك ئىدى، پالانىنى دېمەمدىغان، بوي-بەستى ئاسماندىن ئېگىز، گەۋدىسىمۇ ئۆتۈكەندەك ئىككى كېلەتتى» دەپ ۋەز ئېيتاتتى. ئايچۇر-نىڭ بار-يوقى ئاشۇ تۇرسا، كىم يەنە «شۇنداق ئەمەس» دەپ دو چىقالايتتى؟

ئايچۇر بۈگۈن تەختتە ئولتۇراتتى، بوۋىسىنىڭ بوۋىسىغا سوغداق ئۈستىلىرى ياساپ بەرگەن، بوۋىسىنىڭ زامانىدا بوۋىسىغا لايىق كەل-گەن بۇ كونا تەخت، ھەرقانچە كېرىلسىمۇ، ئايچۇرغا چوڭ كەلگىنى كەلگەنىدى. تەرمەچتەك ۋىجىك گەۋدىسى تەختكە شۇنداق چۆكۈپ كەتكەن ئىدىكى، تەخت ئۈستىدىكى جۇغى گويا تەڭنىگە تاشلاپ قويۇلغان بىر تال يېڭىنىڭلا ئوخشايتتى.

ئايچۇرنىڭ ئەمدىلەتن خەت تارتىشقا باشلىغان بۇرۇنقى ئۆچكە تىۋىتىدەك يۇمشاق، چاچلىرى كەچ كۈزدە ئۈنۈپ چىققان كوكات مايسىلىرىدەك يۇمراندى، دوقىسىنىڭ چوڭلۇقىدىن، يۈز-كۆزىگە ئاپ-تاپ چۈشمەيتتى، ئولتۇرسا ئاسماننى كۆرەلمەيتتى، تايىنى يوق قاش-كېرىپكىلىرى ئاستىدىكى بىر چۈپ كۆزى قاڭشارلىق بۇرنىنىڭ ئۇياق، بۇ يېقىغا ياتۇرۇپ قويغان ئىككى تال قوي مايىقىدەكلا قارىيىپ تۇراتتى، ئالتۇن تاج گىرۋىكىدىن بىر غېرىچ ئېشىپ تۇرد-دىغان ئالقاندەك-ئالقاندەك ئىككى قۇلقىلا ئۇنىڭ قاغانلىققا يارد-شىدىغان بىردىنبىر پەخىرلىك ئەزاسى ھېسابلىناتتى.

بۇنىڭدىن خېلى يىللار بۇرۇن، مەرھۇم كەدىرە يېقىن دوستى قىز تۇرمىشنىڭ يەتتە ئايدىلا يەڭگىپ قالغىنىدىن خەۋەر تاپتى. قۇتلۇق بىلەن كەدىرە چىرايلىق بىر قۇرىقان تېپى، تاۋار-دۇردۇن ۋە قەنت-گې-

زەكلەر بىلەن چاي ھازىرلاپ، ئايچەچەكنى كۆتۈرۈپ، قولانقارنى يېتىلەپ تاراسلارنىڭكىگە باردى. ئۇلار بوسۇغىدىن ئۆتەر-ئۆتمەيلا «ئانا، ئانا بولۇپسەن، مۇبارەك بولسۇن» دەپ يارىشقىنى قىلىشتى-دە، «بۆرىمۇ، تۈلكىمۇ؟» دەپ تەڭلا سوئال قويۇشتى. تاراس «بۆرە» دەپ جاۋاب بەرگەچ، قاتمۇقات تەتىللا كۆرۈپلەرگە يۈگەلگەن ئايچۇرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، كەدەرگە تۇتقۇزۇۋېتىپ:

— تەڭرىگە تەھسىن، ئۇرۇق-نەسەبىمىز ئۇزۇلۇپ قالمايدىغان بولدى، — دەپ قەۋەتلا خۇش بولۇپ كەتتى.

قۇتلۇقنىڭ يادىدا قېلىشىچە، بار جۇغى تەلپەككە پاتىدىغان، ئاسلاندىك ئىگراپ يانتقان بۇ بوۋاقنىڭ ئۆزىگە ماس كەلمەيدىغان چوڭ-چوڭ قۇلاقلىرى ئۇنىڭدا ئالاھىدە تەسىراتلارنى پەيدا قىلغان، «قۇلقى چوڭ قاغان بولۇر» دەپ، تاراسنى قەۋەتلا خوش قىلىۋەتكەن، مېھمان ئۈستىگە كېلىپ قالغان تۇنباغامۇ مەسلەھەتلىشىۋالغاندەكلا ئاشۇ تەمسىلنى شېپى كەلتۈرگەندى.

چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن سائەت چىققان چېغى، ئوردا ئەمچىلىرى «ئوندىن بىرى ئەي بولمىسا، ئەي بولماس» دېگەن ئاشۇ بوۋاق ئاخىر ئەي بولدى. تەڭرى يۆلىسىمۇ يۆلىدى، قۇتلۇق يۆلىسىمۇ يۆلىدى، ئىشقىلىپ 15 - 14 يېشىدىلا ئاتا تەختىگە مىراسخور بولدى.

مەيلى ئاۋاق بولسۇن، مەيلى ئۇرۇق بولسۇن، قۇتلۇقنىڭ نەزىدە ئۇ ئەقىل جامى توشۇپ تۇرغان، ئەل-يۇرت بەختى ئۈچۈنلا دۇنياغا تۆرەلگەن، تەڭرى قىياپەتلىك بىر قامەتلىك ئادەم ئىدى. ئانا قارىنىدا ئايرىدە قىلىنىشتىن بۇرۇن، كۆك تەڭرى ئۇنىڭغا شۇنداق بىر خاسىيەتنى بەخش ئەتكەنكى، ئۇ بۇ جۇغى بىلەن يامان كۆزلەردىن خالىي بولالايتتى، دۈشمىنىنى بخۇد قىلالايتتى، قاغانلىققا ئامەت ئېلىپ كېلەلەيتتى، ۋەجىككەنە قىياپىتى ئۆز-ئۆزىگە تىل تۇمار ئىدى.

بىراق، بۈگۈن ئەتسەن قاغاننى دىۋانغا چىقىشقا دەۋەت قىلىۋې-
تىپ، قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى ئازراققىنە غەش بولۇپ قالدى، ياغلا قارنىڭ
«قاغان بالا بولسا، ئەلنىڭ كۈنى نېمە بولماقچىدى» دېگەن كىنايسى
يادىدىن كېچىپ، يۈزى ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى.

ئەسلىدە ئوردۇبالققا كېلىپ، تەككىيەخانىدا تۇرۇۋاتقىنىغا ھەپتە
بولغان چوڭ ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن پۈتۈشكەنگە مۇۋاپىق، قاغان
بۈگۈن چۈشتىن بۇرۇن ئوردىغا يېتىپ كېلەتتى، ئەلچىلەر كاتتا بىر
مۇراسىمدا تاڭ دېزۋىگىنىڭ ئوتۇغات يارلىقىنى جاكارلايتتى. ئوردا ئۇدۇ-
مىدا بۇ ئىش ئۈچۈن خېلى چوڭ بىر ھەشەم تەييارلىناتتى.

«ھاۋا ئىسسىپ كەتتى» دېگەن سەۋەب بىلەن، ئايچۇر قاغان
بەش كۈندىن بۇيان دىۋانغا كەلمىدى. قۇتلۇق بۇنىمۇ چاندۇرمىدى،
مۇراسىم بېگىنى ئەۋەتىپ، ئوردا-دىۋاننى سىيرىپ سۈپۈرگۈزدى،
لەۋھە-شەلپەرلەرنى ئاستۇرۇپ، مۇراسىمنى تەقلەپ قويۇپ، كۈن چىق-
ماستىلا قاغان قەسىرىگە يېتىپ باردى - دە، «قاغان ئۇخلاۋاتىدۇ»
دېگەن گەپ بىلەن قوبۇلخانىدا ساقلاشقا مەجبۇر بولدى.

كۈن چىقتى، كۈنىمۇ چېچىلدى. كۈن قىزىپ، قىيام بۇرجىغا
يېقىن كەلگەندىلا ئاندىن ئۇخلاپ قوپقان ئايچۇر قاغان:

— نېمە ئىش؟ — دەپ سورىدى، قۇتلۇقتىن، ئۇيقۇلۇق كۆزلى-
رىنى تەسلىكتە ئېچىپ.

— مۇنداق گەپ ئىدى... ..

— ئوھۇي، نېمە ئىشكىن دەپتىمەن تېخى، ئوتۇغات دېگەن
قانچىلىك نېستى ئۇ ئالمىسا بولمايدىغان، ئالاي-ئالماي، مەن يەنىلا
قاغان، — دېدى ئۇ، ياتاق ئۆيىگە قايرىلىۋېتىپ.

— قاغان ئالىيلىرى...

قاغان توختىدى. ئاتا سۈپەت بىر ۋەزىرنى بېپەرۋالارچە تاشلاپ

كېتىۋاتقان ئايچۇر قاغان ئۇرغۇ بىلەن ئېيتىلغان ئىلتىجادىن كېيىن خۇشياقمىغاندەك توختاپ تۇردى.

— قاغان ئالىيلىرى، بىلىمىسىلە بىلگەيلا، تابغاچ ئوردىسىدىن ئوتۇغات ئېلىش قەدىم-قەدىمىلەردىن بېرى ئۇدۇم بولغان بىر كاتتا ئىش. ئۇلۇغ بوۋىلىرى ئېلتەبىر^①دىن مۇبارەك پەدەرلىرى تاراس قاغان-غىچە بولغان جىمى قاغانلار سۇلالىدىن ئوتۇغات ئالغان، پۇرسەتنى قەدىرلەپ ئوتۇغاتتىن باش تارتىمىغايلا، ئۇنى مۇھىم دەپ بىلىپ، جان دەپ قوبۇل قىلغايلا، — دېدى، قۇتلۇق كۆڭۈل رەنجىنى قايرىپ قويۇپ. ئۇ يەنە «بۆكۈ قاغاندىن ئىرەت ئېلىپ، كەمتەر بولغايلا» دەپ ئايچۇرنى سەگىتىپ قويماقچى بولۇۋىدى، گەپنىڭ ئۈزىراپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئۆزىنى بېسىۋالدى.

دەرۋەقە، تاراس قاغان تاسادىپىيلا ئۆلۈپ كەتتى، ۋارىس تىكلەش تۇرۇپ تۇرسۇن، بىر كەلىمە سۆز قالدۇرۇشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى. قاغان-لىققا قاغان كېرەك بولدى، قاغانلىققا يولباش زۆرۈر بولدى. بىراق، ئايچۇر كىچىك، دىتسىزراق بالا بولغاچقا، ئۇنى ۋارىسلىققا راۋا كۆرگۈ-چىلەر ئانچە كۆپ بولمىدى. بەزىلەر قۇتلۇق ئۈچۈن «ھە-ھۇ» دېسە، بەزىلەر ئاستىرتىن ئىچ پەش تارتىشىپ قاغان تەختىگە قاراپ باش تارتىدى.

ئادەم تۇغۇلۇپلا ئاغزىنى ئاچىدۇ، قوللىرى ئىچىگە ئىگىلىگەن بولىدۇ. مانا بۇ ئادەم تەبىئىتى، ئادەمنىڭ شەخسىيەتچىلىكى. ئادەمنىڭ ئۇلۇغلىقى شۇ يەردىكى، گېزى كەلسە، ئۇ ئۆزىگىلەر ئۈچۈن جان بېرەلەيدۇ، ئۆزىگىلەر ئۈچۈن نەپسىدىن كېچەلەيدۇ. بەزىلەر سورىيدۇ:

① ئېلتەبىر — ئۇيغۇر قاغانلىقى قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن تاڭ سۇلالىسىدىن ئوتۇغات ئالغان ئۇيغۇر ئاقساقلى.

«جان بەرگەن ئۇلۇغۇمۇ، نەپسىدىن كەچكەن؟». ئاقىل دەيدۇكى،
ئىككىلىسىلا ئۇلۇغ، ساۋابى ئوخشاش، شۇغىنىسى، جاندىن كەچمەك
ئاسان، نەپسىدىن كەچمەك تەس...

بۇنداق زىل چاغدا، ئۇلۇغ ئادەم ئېل ئۈگەسى ئۇلۇغ ئىشنىڭ
ئەڭ ئۇلۇغىنى تاللىۋالدى، ئۆز نەپسىنى دەپنى قىلىپ، ئۆزىگەلەرگە
ھەمدەم بولدى. ئاۋۋال ئايچۇرنى قاغان تىكلەپ، ئاندىن كېيىن تاراس
قاغانغا ھازا ئاچتى، قىز تۇرمىشىمۇ يەرلىكىدە قويدى. ئەل ئاغزى
بېسىقپ ھەممە ئىش يۈرۈشۈپ كەتتى. قۇتلۇقمۇ ئاتا ۋەسىيىتىگە
ھۆرمەت قىلىپ، قايغۇسىنى كۆڭلىدە بىلىپ، قاغان پۇت دەسسەپ
تۇرغۇچە، ئوردۇبالىقتىن بىر قەدەممۇ يىراق بولسىدى.

بىراق، ئايچۇرنىڭ بالىلارچە ھۇرۇنلۇقى، گۆدەكلەرچە دېۋەڭلى-
كى، بۈگۈن قۇتلۇقنى ئويلىمىغاندا نا ئۈمىد قىلىپ قويدى، بەئەينى
تۈتى قۇشتەك، كىمىڭدۇر گېيىنى تەكرارلاپ، ئوردا ئوتۇغاتىنى قاراپ
تۇرۇپ كەمسۇندۇردى، ئۇنىڭ ئارزۇ-ئارمىنى بىردىنلا تۇيۇق يولغا
باشلىۋەتتى. قاق ناشىدا، قاغاننىڭ ئىشىكى ئالدىدا قاغان قوبۇلنى
كۈتۈپ ئىشك باقاردەك ئېڭەك يۆلەپ ئولتۇرغىنىدا، بىر پىيالە چاي
تۈگۈل، سۈيى قاچقان زاغرىدەك قاتتىق-قۇرۇق گەپلەرگە داخىل بول-
غىنىدا «قاغان بالا بولسا، كۆرەر كۈنۈڭ نېمە بولۇر؟» دېدى قۇتلۇق
ئۆز-ئۆزىگە، كۆڭلى بۆلەكچىلا يېرىم بولۇپ.

ئەمما، قۇتلۇق تاقەت ساقلىدى، ھەممە ئىشقا چىداشلىق بەردى،
خالاپ قىلغان ئىشىدىن ئەزەلدىن ئۆكۈنۈپ باقمىغان قۇتلۇق بۇ
دورەممۇ ھەممىگە چىددى. شۇ كۈنى ئايچۇر بىلەن دىۋانغا بىللە
كەلدى - دە، ئەنتەنىلىك مۇراسىمدا ئۇنى سۇلالىنىڭ «ساداقەتمەن
بىلگە قاغان» دېگەن ئوتۇغاتىغا نائىل قىلدى.

تەڭرىگە شۈكۈر، كەڭ يەڭلىك، ئۇزۇن پەشلىك يەكتەك كىيگەن

ئەلچىلەرنى كۆرۈپ، قاغان «ئۇلارنىڭ كىيىمى نېمانچە غەلىتە» دەپ يوتسىغا ئۇرۇپ كۈلۈپ كەتكەندىن ۋە تەختتىن چۈشۈپ، ئەلچىلەر- نىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، يەڭلىرىنى غېرىچلاپ باققاندىن ئۆزگە، چوڭراق بىرەر ئىش چىقىرىپ قويىدى. ئەلچىباشى زەر باسقان شاھانە تون ۋە ھېقىق كۆزلۈك كەمەر تارتۇق قىلغاندا بولسا، «كىچىك بالا» -دەك خۇشال بولۇپ، گۈلئەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. قۇتلۇقتىن سورد- ۋالغىنى بويىچە «تابغاچ خو، تابغاچ خو» دېگىنىچە، ئەلچى- لەرگەمۇ ئېسىل-ئېسىل سوغداق ماللىرىدىن بىر تالاي سوۋغا قىل- ۋەتتى...

بۈگۈن يەنە شۇنداق بولدى. ئېل ئۈگەسى كۈز پەسىللىك توققۇز بۇيرۇق كېڭىشىنى چاقىرىپ قويۇپ، ئايچۇر قاغاننى ئۆزى بېرىپ باشلاپ كەلدى.

كۈز پەسلى بۇ ئەل ئۈچۈن ئالتۇن پەسىل ھېسابلىناتتى. بۇ پەسىلدە ئاتلار ئەت ئېلىپ، كۈچكە تولاتتى. قوزا-ئۇغلاق قاتارغا قېتىلىپ، گۆش-قايماقلار تۆكمە بولاتتى. ئارپا-بۇغداي قازناققا كى- رىپ، ئەل ئاغزى ئاشقا تېگەتتى. كەتكەن كارۋانلار قايتىپ كېلەتتى، تاۋار-دۇردۇن، چەكمەن-ماتالار بازارغا كىرەتتى. كەلگەن كارۋان قايد- تىشقا باشلايتتى، تېرە-ئۈچەي پۇل بولاتتى. چاتاقچى قوۋمىلەرگە لەشكەر تارتىش ئىشىمۇ مۇشۇ پەسىل، مۇشۇ ئايلاردا روياپقا چىقاتتى. توققۇز ۋەزىر ۋە يابغۇ-ئاقساقاللار تەخت ئالدىدا ئىككى رەت بولۇپ ئۆرە تۇرۇشاتتى. ئايچۇر قاغان يۇمشاق تەختتە خۇددى لايغا تاشلانغان تۇلۇق تېشىدەك، بېلىگىچە چۆكۈپ ئولتۇراتتى. ئېل ئۈگە- سى ئولتۇرغان كۈمۈش كۇرس ئالتۇن تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىگە جايلاشقاندى. بۇ پەخىرى ئورۇن ئېل ئۈگەسىنىڭ قاغاندىن تۆۋەن، ۋەزىردىن ئۈستۈن بولغان سالاھىيىتىدىن بەلگە بېرەتتى.

قۇتلۇق چاندۇرماي نوقۇپ قويۇۋىدى، ئۇيقۇلۇق قاغان بىردىنلا روھلىنىپ، ئالمان-تالمان سۆزگە كىرىشتى.

— ھەرقايسىڭلار قاغاننىڭ پۇت-قوللىرى، نەيزىسىمۇ، ئاتقان ئوقىمۇ سىلەر، — دېدى ۋە يادلىۋالغىنىنى سۆزلەپ بولۇپ، ئۆز گېپىگە چۈشۈپ كەتتى، — قېنى مەلۇمات يوللاڭلار، ئەل نە ھالەتتە، كىمنىڭ ئىتى ئۆلۈپ قالدى، كىمنىڭ قويلرىغا بۆرە تەگدى؟

دىۋان پەگاسغا يېقىن تۇرغان قوشۇ ئاقساقلى بويىنى تولىغۇپ-لىپ، «پىخ... پىخ» قىلىپ كۈلۈپ تاشلىدى. توڭرا ئاقساقلىمىكىن ياكى قۇمۇق ئاقساقلىمىكىن، ئالدىنقىنى ئاغزىغا قويۇپ، بوغۇزىدىن قېچىپ چىققان كۈلكىسىنى زورىغا بېسىۋەتتى. ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان قۇتلۇق:

— نېمىدەپ كۈلۈشىسىلەر ئەخمەقلەر، قاغاننىڭ ئۇششاق ئىش-لارغىچە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقىنىنى سەزمەي تۇرۇۋاتامسىلەر؟ قېنى ئېيتىڭ-لار، پۇقراننىڭ ئىتى ئۆلۈپ قالسا نېمە بولىدۇ؟ پۇقراننىڭ قوتىنىغا بۆرە تېگىدۇ، پۇقراننىڭ قويلرىغا بۆرە تەگسە نېمە بولىدۇ؟ نېمە بولماقچىدى، پۇقراننىڭ كۈنى يامان بولىدۇ، شۇ، — دېۋىدى، ۋەزىر ۋە ئاقساقاللار «ھە، مۇنداقكەن-دە» دېيىشىپ، قايىل بولغاندەك باش لىگىشتى.

كۆپىنى كۆرگەن بىر ئاقساقال ئالدىغا چىقىپ، يەرنى سۆيۈپ تەزىم قىلدى ۋە:

— قاغان ئۇلۇغ، قاغان دانا، ئۇششۇ زاتنىڭ ئەل-ئاۋامغا ئانىلار-چە غەمخورلۇق قىلغىنىدىن كۆڭلىمىز سۆيۈنۈپ، بېشىمىز ئاسمانلارغا تاقىشىپ تۇرۇپتۇ، قاغان ئامان بولغاي، كۆك تەڭرى مەدەت بەرگەي، — دېۋىدى، بۇ مەدھىيىگە ھەممەيلەن تەستىق بەردى-دە، خىجىللىقتىن قۇتۇلغاندەك، باشلىرىنى ئۈستۈن كۆتۈرۈشتى.

قېرى تارخان ئۆپكەدەپ تۇرۇپ:

— تۇباس^① قوۋمى ھەددىدىن ئاشتى، بايرىقۇ^② لارنى بوزەك قىلدى، يايلاق-ماللىرىمىزنى ئىگىلىۋېلىپ، پۇقرالىرىمىزنى قوغلاپ چىقىردى، — دەپ ئەرز قىلدى. تۇباس ئاقساقلىنىڭ «كۆگمەن تېغىنى قار بېسىپ كەتتى، تاغدىن ئۆتمەك مۇمكىن ئەمەس» دېگەن باھانە بىلەن كېڭەشتىن باش تارتقىنىنى ئوقۇپ، ئايچۇر قاغان قاقشاپ-قاچىپ شاپ ھېرىپ قالدى ۋە ئۆرە ئولتۇرۇپلا مۈگدەشكە باشلىدى.

قۇتتۇغۇر^③ ئاقساقلىنىڭ «دات قاغانى ئالەم» دەپ ئۇنلۇك ۋارقىرىشى ئايچۇر قاغاننى ئۇيقۇ ئالىمىنىڭ بوسۇغىسىدىن بىمەھەللا قايتۇرۇپ كەلدى. بۇ دىققەت يانغۇ نېمىدىندۇر خۇدۇكسىرىگەندەك يەرگە قاراپ تۇرغان ئەقىد^④ ئاقساقلىغا ھومىيىپ قويۇپ:

— قاغان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، كەمىنە ئاقساقاللىرى ئەل دەردىگە دەرمان بولسۇن دەپ تانار^⑤ قوۋمىگە كارۋان ماڭدۇرغان ئىدىم، كىم بىلسۇن، ئەقىد يېرىدىن ئۆتۈۋاتقاندا، كارۋىنىمغا سوغۇق قول تېگىپتۇ. ئابرويلۇق ئادەملەردىن ئاڭلىشىمچە، بۇ سوغۇق قول دەل ئاشۇ ئاقساقالنىڭ ئادەملىرى ئىكەن. ئەي ئادىل قاغان، سىزگە ئەرزىم شۇ، ئۇ ئىنساپسىز ئاقساقالغا مالغا مال، ئاتقا ئات ۋە جانغا جان تۆلەپ بېرىشكە پەرمان قىلغايىسىز! — دېدى كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ.

دەۋاگەر ئۇنى دېدى، جاۋابكار بۇنى دېدى، دەۋاغا دەۋا قوشۇل-دى. قىزىق بىر تاماشا بولۇۋاتقاندا خۇشال بولغان ئايچۇر قاغان بىر چەتتە تۇرۇپ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش ئېتىۋەردى. تىزگىنىسىز دىۋان

①②③④⑤ ئۆز ۋاقتىدا ئۇيغۇر قاغانلىقىغا تەۋە قوۋملەر.

مىسالى بىر قايناق بازاردەك، بىتايىن گەپلەر بىلەن تولۇپ كەتتى. بىلدا بىر كېلىدىغان بىر ئوبدان پۇرسەت مانا مۇشۇ يوسۇندا ئۆتۈۋەردى.

بىراق، ئوردا كېڭىشىنىڭ بۇ ھالى قۇتلۇقنىمۇ، قۇتلۇقنىڭ پىكرى ئوچۇق ھەقەمسايلىرىنىمۇ بىتاقەت قىلىۋەتتى. باياتىن بېرى، قاغاننىڭ كۆڭلىنى ئاياپ، كېڭەش ئەھلىگە ھۆرمەت ساقلاپ جىم ئولتۇرغان ئىچىۋىرۇق تەمبىر بۇقا «بولدى، بەس» دەپ توۋلىۋىدى، دىۋان ئىچى سۇ كىرگەندەك جىمىپ كەتتى.

قۇلاقلىرى قىزىرىپ، ئېگەك مۇسكۇللىرى لىكىلداشقا باشلىغان تەمبىر بۇقا ئۇششاق-چۈششەك ئىشلار ئۈچۈن ھېچكىمنى ئەيىبلەپ ئولتۇرمىدى، ھېچكىمگىمۇ خاپا بولمىدى. بىر چامداپلا قاغان ئالدىغا كېلىپ، لايىقىدا ھۆرمەت بىلدۈرگەندىن كېيىن، بېشىنى سەل ئېگىپ: — شان-شەۋكەتلىك قاغان ئالىيلىرى، چوڭ ئىشلارغا بەل باغلاپ، بېشبالققا نەزەر ئاغدۇرغايلا، ھەممىگە مەلۇم، بېشبالق شەھىرى نۇبۇت زەينۇسىنىڭ ئاياغ ئاستىدا قالدى، سانغۇن ئىناققۇلى بىلەن نەچچە مىڭ لەشكەر ئاچ-زار يۈرۈپ كۈن ئۆتكۈزدى. مانا ئەمدى قاغان تەختكە ئولتۇردى، ئەلدە ئامانلىق، يۇرتتا ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈردى. پېقىر قۇللىرىنىڭ ئۆتۈنۈشى شۇكى، لەشكەرنىڭ ۋە جەڭ ئاتلىرىنىڭ كۈچى بارىدا بېشبالققا لەشكەر ئەۋەتسەك، بېشبالقنى قولغا ئېلىپ، ئىززەت-ئابرويىمىزنى قايتا تىكلەسەك... — دېۋىدى، گېپى قاتى بەلدىن ئۈزۈپ تاشلاندى. قەيەردىن كۈچ كىردىكىن، ئايچۇر قاغان بىردىنلا ئۆرە بولۇپ، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ كەتتى:

— بولمايدۇ، بولمايدۇ دېگەندىكىن زادى بولمايدۇ، قېنى ئېيت سانغۇن، بىزگە ئاشۇ دوپپامچىلىك بېشبالق كېرەكمۇ ياكى ئوردۇبالق كېرەكمۇ؟ ئۆتكەن دودىكىدەك، سەردار-لەشكەرلەر بېشبالققا كەتسۇنۇ،

ئوردۇبالقتا غەلبان كۆتۈرۈلسۇن-ھە؟
قاغان سۆزلەۋېتىپ، ئالاق-جالاق بولۇپ ئىككى تەرىپىگە قارد-
ۋالدى، ئوڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغان قۇتلۇقنى كۆرۈپ، كۆڭلى ئەمىن
تاپقانداك ئۆز ئەسلىگە قايتتى.

تەمبەر بۇقا ئۆتكەن قېتىم بېشبالققا لەشكەر تارتقان بەش چوڭ
تۈمەنباشنىڭ بىرى ئىدى، «ئۆر-چاپ» قىلىپ ھۇجۇمچى ئاتلىقلار-
نىڭ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقىنىدا ئېتى بىلەن قوشۇلۇپلا خەندەككە
چۈشۈپ كەتكەن، ئاياغ سۆڭىكىگە دەز كەتكىنىگە قارىماي، نۇرغۇن
لەشكەرنى يۆلەپ يۈرۈپ خەندەكتىن چىقارغان ۋە لەشكەرگاھقا ئەڭ
ئاخىردا قايتىپ كەلگەن، ئەقىل-پەمى ۋە باتۇرلۇقى ياراپ كەتكەچكە،
قۇتلۇق ئۇنى قاغان پەرمانى بىلەن ئىچبۇيرۇقلۇققا تەيىن قىلغانىدى.
قۇتلۇق بىلەن قايتقاندىن بېرى، قۇتلۇق بىلەن ئەسرار بولسلا بېشبا-
لىقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. بۇ سانغۇننىڭ بايامقى گەپلىرىمۇ بىر
ھېسابتا قۇتلۇقنىڭ گېپى بولۇپ ھېسابلىناتتى. بىراق، قاغان ئۇنى رەت
قىلدى، رەت قىلغاندىمۇ شۇنداق رەت قىلدىكى، بېشبالقنى چۆكۈرۈپ،
بىر پۇلغا ئەرزىمەيدىغان قىلىۋەتتى.

شۇنداقتىمۇ، ئايچۇر قاغاننى ھەم چۈشىنىشكە توغرا كېلەتتى.
«ياغى ياندىن قوپار، بالا قېرىنداشتىن» دېگەندەك، بوۋىسى بەگبارس-
نىڭ بىردىنلا يىرگىنچلىك قاتلىغا ئايلىنىپ، ئاتا-ئانىسىنى جېنىدىن
ئايرىغانلىقى ۋە ئوردىدىكى قانلىق قىرغىنچىلىق ئۇنىڭ سەببى قەلبىدە
ساقايىماس جاراھەتلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەنىدى. ئايچۇرنىڭ ئەينى چاغ-
دا، تاۋۇتتەك تار ئات ئوقۇرىدىن تېپىپ كېلىنگەن چاغدىكى مۇردىنىڭ-
كىدەك ئۆڭۈپ كەتكەن مىسكىن چىرايى، تىرىكلىكتىن نىشانە قالمىغان
جانسىز كۆزلىرى، بەزگەكتەك تىترەۋاتقان ئاجىز گەۋدىسى قۇتلۇقنىڭ
كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى.

دېمەك، ئۇ قورققان ئىدى، دۇنيانى، دۇنيادىكى جىمى ئادەمنى بەگبارىس بوۋىسىدەك، دادىسىنىڭ قانتۇر كەبى ئاسىي ۋەزىرىدەك تۈزكۈر ۋە تاش يۈرەك بولسا كېرەك، ھە دېسلا ئىسيان كۆتۈرۈپ، ناھەق-نەرۋا قان تۆكسە كېرەك دەپ چۈشەنگەندى. ئايدا-يىلدا بىر كەلسىمۇ، كەلگىنىدە ئانچە-مۇنچە ئەركىلىتىپ قويدىغان، قەنت-گې-زەك، تاتلىق-تۈرۈملەرنى بېرىپ كېتىدىغان بىر ئادەم توساتتىنلا ئىككى قولى قان بىلەن بويالغان جاللار سۈرىتىدە كۆز ئالدىدا پەيدا بولسا كىمۇ قورقمسۇن؟ كىمىڭمۇ يۈرىكىگە دەز كەتمسۇن؟... كېڭەش تارقالدى. ئۆز قوۋمىگە قايتىدىغان كېڭەش ئەھلى ئالدىدىغان تارتۇقلىرىنى ئېلىپ، ئالدىراش يولغا راۋان بولدى. قىش بالدۇر كېلىپ، ئوت-چۆپلەر سارغايماستلا قار چۈشۈپ كەتكەچ، قوۋم ئاقساقاللىرىنىڭ بىرنەچچىسى ئوردۇبالىقتا قىشلاپ قېلىشتى. قۇتلۇقنىڭ كۈنلىرى ئاقساقاللارغا زىياپەت بېرىش، چاي-باراۋەتلەردە بىللە بولۇش، قاغان يارىلىقلىرىنى ئىجرا قىلىش ئىشى بىلەن تېخىمۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتى.

بىراق، ئۇ ئوردىدا تۇرغىنى بىلەن، ئەس-يادى يەنىلا بېشبالىق تەرەپتە ئىدى. ئاي ئارىلاپ كېلىپ تۇرىدىغان ئاتلىق ئادەملەر مانا ئەمدى كەلمەس بولمۇالدى. قۇتلۇقنى قاڭغىر قاقشاتقان جۇتلۇق كېچىلەر بۇ يىل يەنە باشلاندى. ئوردۇبالىقتىن ئەۋەتىلگەن كىيىم-كې-چەك يېرىم يولدا توسۇلۇپ قالدى. تۇبۇتلار قورشاۋ قىلىپ يېتىۋەردى. بېشبالىق ھالىدىن كەتتى. ئىنانقۇلى غەيرەت قىلىپ، ئانچە-مۇنچە ھۇجۇم قىلدىيۇ، جەڭ ئىشى بىر قېتىمىمۇ ئوڭدىن كەلمىدى، قايتاي دېسە قاغانلىقتىن پەرمان بولمىدى، تۇراي دېسە مۇشەققەتتە ھالى قالمىدى، بېشبالىقتىن يېتىپ كەلگەن بۇ ئاخىرقى خەۋەر قۇتلۇقنى ماتەم خەۋىرى ئاڭلىغاندەك يۈرەكزادە قىلىۋەتتى.

بىر كۈنى كەچ، ئۇ ئوردۇبالىق سېپىلىنىڭ تەڭرىقاغان قوۋۇقىغا چىقىۋالدى-دە، قوۋۇق ئۈستىدە تۇرۇپ، جەنۇب تەرەپكە كۆز يۈگۈرتتى. ئۇ يەردە بۇغاز كاللىنىڭ قورسىقىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان بېغىر بۇلۇنلارنى، بوران ئۇچۇپ، جۈت ھۇۋلاۋاتقان قارلىق دالسى كۆردى، دالدىن يىراقتا، تاغ-داۋانلارنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئۆلۈك ئەجدىھادەك سو-زۇلۇپ ياتقان بېشبالىق سېپىلىنى ئىلغا قىلىۋالدى، سېپىل تۈۋىدىكى لەشكەرگاھمۇ، لەشكەرگاھ ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى تاقىر دۆڭمۇ كۆزىگە چېلىققاندەك بولدى.

تاقىر دۆڭ غايەت زور كىگىز ئۆيدەك ئاپئاق ئىدى. تاقىر دۆڭنىڭ چوققىسىدا، كىگىز ئۆينىڭ ئۆگزىسىدە يېگانە قار ئادەمدەك ئۆرە تۇرغان ئىنانقۇلى ئۈزۈن قوللىرىنى قۇتلۇققا سوزۇپ ياردەم سوراپ ئىلتىجا قىلاتتى، ئۇنىڭ ئاغزى تېز-تېز مىدىرلايتتى، ئاۋازىنى ئېگىز تاغلار توسۇپ قالغانمۇ ۋە ياكى چەكسىز قۇملۇقلار يۇتۇپ كەتكەنمۇ، ھېچبىر سادا بۇياقلارغا يېتىپ كەلمەيتتى. تاقىر دۆڭنىڭ باغرىدا، كىگىز ئۆينىڭ ئالدىدا ئادەملەر يېتىشتاتتى. ئاتلار يېتىشتاتتى. ئۇلار دۈمبەل-دۈمبەل چىچ كۆتكىدەك، قىمىرلايمۇ قويمايتتى. كۈرمىگىلىغان يا ئوقلىرى شەھەر ئاسمىنىدا قالايمىقان ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى. قىزىق يېرى، بۇ ئۇقلارنىڭ بىر تېلىمۇ يەرگە چۈشمەيتتى.

قۇتلۇق ھەممىنى كۆردى، كۆرۈۋېرىپ كۆزى تالدى، چىدام-تا-قتى تامام بولدى، ياش قاپلاشقان كۆزلىرىنى قوۋۇق قورۇقچىلىرىدىن يوشۇرۇپ، سېپىلدىن پەسكە چۈشۈۋالدى ۋە قاغان قەسىرىنى مولجالاپ ئىتتىك قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

قاغان تۆت چوغدان بىلەن خۇمداندەك ئىسسىپ تۇرغان يوغان ئۆيدە كۈچۈك ئويناۋاتقاندا، قەسىر قورۇقچىسى ئېل ئۈگەسىنىڭ يېتىپ كەلگىنىنى خەۋەر قىلىۋىدى، «چاپسان كىرسۇن» دېدى ئۇ ئىجازەت

بېرىپ.

قاغاننى تۇنجى قېتىم خۇشال ۋە كەيپى چاغ ھالدا كۆرگەن ئېل ئۆگەسى «تەڭرىم ماڭا يول بەرگەن چېغى» دەپ ئويلىدى، تۇرۇلگەن قوشۇمىسىنى ئېچىپ، چىرايغا كۆلگە يۈگۈرتتى. قىياسچە، يۈرەك باغرى زەرداب بولغان ئايچۇر قاغان دەھشەتلىك قارا ئۆتمۈشنىڭ قان-ياشلىق خەندىكىدىن ئۆملەپ چىقىپ، ھايات قىزىقچىلىقلىرىغا يۈزلەنگەن ۋە تۇرمۇش لەززىتىگە ئىنتىلگەندى.

— قاغان، كۈچۈكلىرى كۈچۈك ئەمەس، بەلكى يولۋاس بالىسىدەك كەن جۇمۇ، — دېدى، قۇتلۇق ئاسان قولغا كەلمىگەن بۇ پۇرسەتنى غەنىيەت بىلىپ.

— يولۋاس بالىسى؟ بۇ راستتىنلا يولۋاس بالىسىمىكەن؟
— چاتاق يوق، ئۇ راستتىنلا يولۋاس بالىسى. ئەنە، سەكرىشىمۇ يولۋاستەك، يۈگۈرۈشىمۇ يولۋاستەك...

«يولۋاس» بىلەن ئويناپ يۈرۈپ، چىلىق-چىلىق تەرلەپ كەت-كەن ئايچۇر قاغان قۇتلۇقنىڭ ماختىشىدىن مەمنۇن بولدى، سۇيىغا چىقىپ، مامۇق تەككىپەگە يانپاشلىدى. تەككىپەگە باش قويا-قويمايلا ئۇ:

— ئېل ئۆگەسى، سىز مېنىڭ تاغام بولىسىز، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سورىۋىدى، قۇتلۇقنىڭ چاقماقتەك ئىتتىك تىلى تۇيۇقسىز كالتۇلاشتى، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— ئېيتقانلىرى دۇرۇس قاغان ئالىيلىرى، پېقىر ئېل ئۆگەسى مەرھۇم قاغانىمىزنىڭ قېرىندىشى ئىدىم، ئەمدى يېڭى قاغانىمىزنىڭ تاغىسى بولدۇم.

ئايچۇر قاغان تاج كىيگەندە، قۇتلۇق ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئۇ-نىڭغا «ئاتا» بولغان، لېكىن «تاغا» بولمىغانىدى. مانا ئەمدى قاغان

ئۇنى «تاغا» دەپ ئاتاۋاتتى. قۇتلۇقنىڭ ئۇنى «جەنەم» دېيىشكە تىلى بارمىسىمۇ، لېكىن ھۆرمەت يۈزىدىن «ئاتا» بولغاندىن، توغقاندا چىلىق يۈزى بىلەن «تاغا» بولۇشى خالايتتى. چۈنكى ئۇنداق «ئاتا» بىلەن بۇنداق «تاغا» ئارىسىدا 1000 چاقىرىملىق مۇساپە ياتاتتى. مەيلى «دادا» بولسۇن ۋە مەيلى «تاغا» بولسۇن، قاغاننىڭ بۇنداق چاغدا بۇنداق سوئال قويۇشى قۇتلۇققا سەل غەلىتەرەك تۇيۇلۇۋاتتى. — «تاغا» دېگەن گەپ «ئاتا» دېگەن گەپ، شۇنداقمۇ ئېل ئۈگەسى؟

قاغان بۈگۈن توساتتىنلا ئەقىل تېپىۋالغاندەك قىلاتتى. چۈنكى ئۇ قۇتلۇقنىڭ ئويىدىكىنى تامامەن بىلىۋالغانىدى. شۇڭا قۇتلۇق قىسىم قىلا جاۋاب بەردى ۋە:

— شۇنداق ئاللىبىرى، شۇنداق، — دېدى باش لىگىشىپ.
— شۇنداق، ھېلىقى كۈنى سىزنى «ئاتا»، ئۆزۈمنى «ئوغۇل» دەپ ئاتىشىمۇ بىكار ئەمەس، — دېدى قاغان ۋە قۇتلۇقتىن ئۆزىگە ئويىدا ئاتىدارچىلىق قىلىشنى، گەپ بولسا، تارتىنماي دەۋىرىنى تەلەپ قىلدى.

«تەڭرى ماڭا راستتىنلا يول بېرىپتۇ» دەپ ئويلىدى قۇتلۇق ۋە بۇ پۇرسەتنى مەھكەم تۇتۇپ پىراق-پىراقلىرىدىن گەپ باشلىدى: — قاغان ئاللىبىرى، پېقىر تاغلىرى بىر چۆچەك ئېيتىپ بەرسەم قانداق؟ — دېۋىدى، قۇتلۇق تەككىيەدىن بېشىنى كۆتۈردى، بالىلاردەك خۇشال بولۇپ، چاۋاك چېلىپ ئىجازەت بەردى.

— چۆچەك دېگۈچىلىكىمۇ چۆچەك ئەمەس، ئىناقۇلى مۇشاۋىر-دىن ئاڭلىۋالغان گەپ شۇ، — دېدى سەل قورۇنغاندەك بولۇپ.
ئۇ چۆچەكنى باشلىدى:

— بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ھون دەيدىغان چېچى قىزغۇچ، كۆزى

چىقىر بىر تائىپە بولغانىكەن، قاغاننى تەڭرىقۇت دەپ ئاتىشىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ھونلار بىلەن دۈشمەنلىشىۋاتقان بىر ئۇششاق تائىپە ھونلارنى ئوسال قىلماق بولۇپ، ئەلچى ئەۋەتىپتۇ ۋە تەڭرىقۇتنىڭ ئەڭ ئامراق بىر ئېتىنى «بىزگە بەر» دەپ تەلەپ قويۇپتۇ. تەڭرىقۇت ۋەزىر-سەردارلىرىنى دىۋانغا يىغىپ، ئۇلاردىن مەسلىھەت سورايتۇ.

— تەڭرىقۇتنىڭ ئامراق ئېتىنى ئۇ تائىپىگە بېرىپ بولمايدۇ. ئات بەرسەك، بىزگە خورلۇق بولىدۇ، — دېيىشىپتۇ، كېڭەش ئەھلى-نىڭ كۆپىنچىسى. ئەمما ئۇ تەڭرىقۇت:

— قوشنىلار بىلەن ئۇرۇشقاندىن كۆرە، دېگىنىنى بېرىپ ئەپ ئۆتكەن تۈزۈك، ئات دېگەن بىزدە كۆپ، بەرسەك بەردۇق، — دەپتۇ-دە، ئۆز ئېتىنى ئەلچىلەرگە تارتۇق قىلىپتۇ.

ئۇ تائىپە ئاتنى ئېلىپ يەنە ھەددىدىن ئېشىپتۇ، تەڭرىقۇتنىڭ ئەڭ ئامراق خانىسىنى تەلەپ قىلىپ، ئەلچى ئەۋەتىپتۇ، ھونلارنىڭ ۋەزىر-سەردارلىرى تەڭرىقۇتقا:

— دېمىدۇقمۇ، ئات بېرىۋىدۇق، ئەمدى نەپسى يوغىناپ خوتۇن سورىدى، ئۇرۇشساق ئۇرۇشايلىكى، خوتۇن بېرىپ خورلۇققا قالمايلى، — دەپ چۇقان كۆتۈرۈپتۇ. كەڭ قورساق تەڭرىقۇت كېڭەش ئەھلىگە: — قوشنا تائىپە بىلەن ئەپ ئۆتۈش ئۈچۈن يەنىلا سورىغىنىنى بەرگىنىمىز تۈزۈك، خوتۇن دېگەن تېپىلىدۇ، يەنە ئېلىۋالغىلى بولىدۇ، — دەپتۇ ۋە ئامراق خوتۇننىڭ مېھرىدىن كېچىپ، ئەلچىلەرگە قوشۇپ قويۇپتۇ.

يات تائىپە: «ھونلار دېگەن تېگىدىن قورقۇنچاق خەق، بىزدىن قورقۇپ ئات دېسەك، ئات بەردى، خوتۇننى سورىساقمۇ «غىڭ» قىلمىدى، يەنە سورايلى، سورىغاننى بەرمەي قالمايدۇ» دېيىشىپتۇ ۋە ھونلارغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۆزلىرىگە بىر پارچە زېمىن كېسىپ بېرىشنى

تەلەپ قىلىپتۇ.

«ئات سورىۋىدى، بەرمەيلى دېدۇق، تەڭرىقۇت ئۇنى بەردى، خوتۇننى تەلەپ قىلىۋىدى، بەرمەيمىز دېدۇق، تەڭرىقۇت ئۇنىمۇ بەردى، شۇڭا تەڭرىقۇتنىڭ رايىغا بېقىپ ئىش قىلماساق بولمىغۇدەك» دەپ ئويلىغان ھون ۋەزىرلىرى تەڭرىقۇتقا:

— يات قوۋم زېمىن تەلەپ قىلىپتۇ، سورىغىنىنى بېرەيلى، — دېيىشكەنكەن، تەڭرىقۇت توساتتىن دەرغەزەپ بولۇپتۇ ۋە:
— ئات قولىدىن كەتسە، ئات تېپىلىدۇ، خوتۇن قولىدىن كەتسە، خوتۇن تېپىلىدۇ، زېمىن دېگەن ھەممىدىن قىممەتلىك، ئۇ قولىدىن كەتسە قايتا تېپىلمايدۇ، «يات قوۋمگە زېمىن كېسىپ بېرەيلى» دېگەن ئاغزىغا تاش، — دەپتۇ-دە، زېمىننىڭ قەدىرىنى بىلمىگەن ۋەزىر-سەردارلارنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپتۇ^①...

قۇتلۇق «چۆچەك» ئېيتىپ كېلىپ، قان پۇراپ تۇرغان بەزى سۆزلەردىن يەنە ھالقىپ كېتەلمىدى. ئۇ «ئايچۇرنىڭ كونا يارىسىنى تاتلاپ قويدۇممىكىن» دەپ ساراسمىگە چۈشۈۋىدى، ئايچۇر گويا بىر كېچىدىلا نۇرغۇن يىللارنى كەينىگە تاشلاپ، چىداملىق بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندەك، بۇ سۆزلەرگە مەت قىلىپمۇ قويمىدى. ئۇ «يول-ۋاس» كۈچۈكىنىڭ ئوينىشىغا قاراپ بىر ھازاغچە ئويلىنىپ ئولتۇردى-دە، توساتتىن ئۆرە بولۇپ، قۇتلۇقنىڭ تاشتەك قاتتىق قوللىرىنى ئالغانلىرى ئارىسىغا ئالدى ۋە ھاياجان بىلەن:

— تاغا، ئۆز ۋاقتىدا ئاتا بولۇپ، نادان ئايچۇرغا تاج كىيدۈرگەن

① شۇنتىسىيە خەنزۇشۇناسى فون.سېنگرنىڭ «ئادەتتە ۋە پەۋقۇلئاددە چاغلاردا قوللىنىلىدىغان 36 تەدبىر» (مۇئەللىپ تەرجىمە قىلغان)، (شاڭخەي خەلق نەشرىياتى، 1990-يىل، خەنزۇچە نەشرى) دېگەن كىتابىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىل.

ئىدىڭىز، مانا بۈگۈن ئۇنىڭ كۆزىنى ئېچىپ تاج كىيدۈرگەندىنمۇ كاتتىراق بىر ئىشنى قىلىدىڭىز، دېمەكچى بولغىنىڭىزنى مەن چۈشەندىم، سىزگە مەڭگۈلۈك قەرزدارمەن، — دېدى. ئاتا سۆيگۈسىگە تويۇنغان، ئاتا مېھرىدىن سۆيۈنگەن بالىلارنىڭ كۆزىدىلا پەيدا بولىدۇ. غان ئاجايىپ بىر شولا ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقىدا جىلۋە قىلدى. ئىككىيلەن بىللە ئولتۇرۇپ، باش توخۇ چىلىغۇچە كەڭ-كۈشادە پاراڭلاشتى، بېشبالىق ئىشىدىمۇ گېپى ئاسانلا بىر يەردىن چىقتى. قۇتلۇق:

— ئوردۇبالىقتا بىر تۈمەن لەشكەر قالدۇرۇپ، قالغىنىنىڭ ھەممىسىنى بېشبالىققا ئاتلاندىرماق كېرەك، قار-مۇزنىڭ ئېرىشىگە قاراپ تۇرساق، ئىنانقۇلنىڭ ئىشى چاتاق بولىدۇ. ياخشىسى، توققۇز ۋەزىر كېڭىشىنى چاقىرىپ، ئاش-ئوزۇق، جۇۋا-چاپان ۋە يەم-بوغۇز ھازىرلى-قىنى پۇختا قىلىپ، قوتاز بىلەن ئاتلىقلارغا يول ئاچماق لازىم، — دېۋىدى، ئايچۇر نېمىشىدۇر سەل بىئارام بولدى ۋە يېلىنغاندەك ئاھاڭ بىلەن:

— تاغا، دېگەنلىرىڭىزنىڭ بەرى بەرھەق، لېكىن، بىر ئۆتۈنۈشۈم بار، جەزمەن ماقۇل بولۇڭ، بېشبالىققا قايسى سەردارىنى ئەۋەتسىڭىز ئەۋەتتۈپرىڭ، لېكىن سىز بارماڭ، مەن قورقىدىكەنمەن...

غۇيۇلداپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان شىمال شامىلى ئۇششۇك ھەرىدەك چېقىپ تۇرغىنى بىلەن، ھاۋا يەنىلا ئوچۇق ئىدى. ئاقوچ چەمبەر ھاسىل قىلغان ئۇيۇق سىزنى شۇ قەدەر پاكىز ئىدىكى، ئۇنىڭدا نە بۇلۇت، نە تۇمان كۆرۈنمەيتتى. ئاسمان گۈمبىزىمۇ ئېگىزلەپ قالغان، قېرى قۇياشمۇ بىردىنلا ياشرىپ، ھۆسن-جامالدا تولغاندەك تۇراتتى. خىسلەتلىك نەۋ باھار كۈنلىرى قارا قىشنىڭ قەھرىتان كۈنلىرىدىن كۈنساين ئۇزاپ بارغان كەڭ زېمىنغا يىراقتا تۇرۇپلا ئىللىق تەبەسسۇم

قىلىۋاتاتتى.

قاغان قەسىرىدىن چىقىۋاتقان ئېل ئۈگەسى ئوچۇق ئاسمانغا قارنىدى، ئۇنىڭ كۆڭلىمۇ ئاسماندىن بەتتەررەك ئېچىلىپ كەتتى. «خەيرلىك كۈن» دېدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلاپ، چوڭ تەختىراۋاندا قاغان بىلەن بىللە كېلىۋېتىپ.

ئۇلار كۆپ ئۆتمەيلا شەھەر قوۋۇقىغا يېتىپ كېلىشتى - دە، قوۋۇقتىن چىقىپ سانجاق-سانجاق ئادەملەرنى، ھارۋا-كارۋانلارنى ئىككىگە بۆلۈپ، شاھسۇپا تەرەپكە قاراپ مېڭىۋەردى.

بۈگۈن پالدا چىققان، لەشكەرلەر قوزغىلىدىغان مۇھىم كۈن ئىدى. 1000 دىن 1000 دىن بىر توپ قىلىپ، رەڭلىك ئاتلارغا مىندۈرۈلگەن 70 مىڭ لەشكەر تېخى كۈن قىيام بولماستلا قوۋۇق تاشقىرىسىغا چىقىپ بولغان، تىغ ئۆتمەس زەنجىر چاپان ۋە پۆپۈكلۈك تۆمۈر بۆكلەرنى كىيىپ سەپراس بولۇپ تەييار تۇرۇشقانىدى. ئۇلۇغ سەردارلارنىڭ، تۈمەنباشى ۋە مىڭباشىلارنىڭ خوتۇن-توقاللىرى ئول-تۇرغان ئاق ئۆيلۈك ھارۋىلار قوۋۇق تېشىدىكى كەڭ بوشلۇققا يايلاق ئۆيلىرىدەك يېيىلغانىدى. ئاش-ئوزۇق ۋە خىلمۇخىل لازىمەتلىكلەرنى بېسىشقان مىڭلاپ ھارۋا سېپىل بويلاپ تىزىلىپ تۇراتتى. ۋەزىرلەر كېڭىشى كېتەرلىك چارۋا مالنىڭ ئۈچتىن ئىككىسىنى ئۆتەر يولدا تولۇقلاشقا پۈتۈشكەچكە، قوي-كالىنىڭ ئۈچتىن بىرى توپ-توپ بو-لۇپ كۆشەپ ياتاتتى.

قاغان بىلەن ئېل ئۈگەسى ئوردا قورۇقچىلىرىنىڭ يول ئېچىشى بىلەن خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن ئاندىن ئادەم دېڭىزىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى شاھسۇپىغا يېتىپ كېلىشتى، تەختىراۋان بىلەنلا سۇپىغا چىقىپ سېپىل قوۋۇقىدىن تا مۇشۇ يەرگىچە سوزۇلغان ئالامانغا سەپ-سالدى. خۇددى ھازىرلا جەڭگە كىرىدىغان قىياپەتتە تەييارلانغان

ئۇلۇغ سەردار تەمبەر بۇقا، نايىپ سەردار ياغلاقار لىك، يۈزلىرى قىزىلمۇچتەك قىزارغان، قالىقنىنى دۈمبىسىگە باغلاپ، ئۇزۇن نەيزىسىنى مۇرىسىگە سېلىۋالغان بىر قانچە مۇشاۋىر-ئاقىلدارلار سۇپا ئالدىدا تىك تۇراتتى.

ئۇلار شامان باخشىلىرىنىڭ يېرە ئويىناپ، قان قىلىپ، ئۆزلىرىگە ئاق يول بېرىشىنى، قاغان بىلەن ئېل ئۈگەسىنىڭ شاراب تۇتۇپ، ئەزگۈ تىلەكلەرنى تىلىشىنى كۈتۈشمەكتە ئىدى، رەسمىيەتلەر ئادا قىلىنسا يولغا ئاتلىنىپ، كەچ كىرگۈچە، ئەللىك چاقىرىم يىراقلىقتىكى تۇنجى قونالغۇغا يېتىپ بارالايتتى.

قۇتلۇقنىڭ مەسلىھەتى بىلەن، بۈگۈن ئېرچۈك باخشىمۇ، قۇچۇ-لۇق مانىيلارمۇ ئوخشاشلا كارامەت كۆرسىتىپ، لەشكەرلەرگە نۇسرەت تىلەشتى. قاغان خۇش پۇراق ئارپا شارابى تولىدۇرۇلغان يوغان ئاچقۇر-لارنى سەردار-ئاقىلدارغا تۇتقۇزۇپ، ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشقا تەمىشلىۋىدى، ھەممەيلەن بىسختىيار جەنۇب تەرەپكە بۇرۇلۇشتى.

قاغانمۇ بۇرۇلدى، قۇتلۇقمۇ بۇرۇلدى، بۇرۇلۇپ، جەنۇب يولىنىڭ كۆز يېتىم يېرىدە ئېغىر قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتقان ھارغىن ئاتلارنى، ئات ئۈستىدە شۈمىشىپ ئولتۇرۇشقان نامەلۇم ئادەملەرنى كۆرۈشتى. — بۇلار كىم؟ — سورىدى قاغان قۇتلۇقتىن قىسقى كۆزلىرىنى

توختىماي چىچىقلىتىپ. قۇتلۇق جاۋاب بەردى: — بىلىمىدىم ئالىيلىرى، ئەلچىلەرمىكىن دېسەم، ئەلچىدىن خەۋەر يوق ئىدى، كارۋانىمكىن دېسەم، بۇنداق قىشتا سودىگەرلەر كارۋان تارتمايتتى...

شاھسۇپىمۇ، شاھسۇپىنىڭ ئەتراپىمۇ مىسالى قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قويغاندەك جىمىپ قالدى. ئاڭغىچە، ئەۋەتىلگەن قورۇقچىدىن-لار قايتىپ كېلىپ مەلۇم قىلىشتى:

— مۇشاۋىر ئىناقۇلى ئامان قالغان لەشكەرلەر بىلەن بېشبالىقتىن قايتىپ كېلىۋېتىپتۇ.

— ئاھ، تەڭرىم، ئۇ راستتىنلا ئىناقۇلىمىدۇ؟

قۇتلۇق كۆز قارىچۇقى توڭلاپ كەتكەندەك، ئاتلىقلاردىن كۆز ئۈزمەيلا قېتىپ قالدى، يۈرىكى ئېغىپ، ئۈزايىغا تىترەك ئولاشتى. ئۇ ئۈن-تىن قىلماي بىرپەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن بىر سىلكىنىپ ئۆزىگە كەلدى ۋە «ماڭا ئات» دەپ توۋىلغان پېتى ئۇدۇل كەلگەن سەردارنىڭ ئېتىغا مىنىپ، قاغاننىڭ ئىجازىتىنى كۈتمەيلا ئىناقۇلىنىڭ ئالدىغا قاراپ چېپىپ كەتتى...

36. ئۇرخۇن سۈيى ئۈزۈلمەيدۇ

ئاسمان گۈمبىزىدە يۇلتۇزلار چاراقلايدۇ. 14 كۈنلۈك تولۇن ئاي يۇلتۇزلار ئارىسىدا ئاق يەلكەندەك ئۈزۈپ يۈرىدۇ. يۇلتۇزلارمۇ، تولۇن ئايىمۇ كۆك سەتھىدىن يەرگە قارايدۇ. يۇلتۇزلارنىڭ تەكتىدە، تولۇن ئايىنىڭ ئاستىدا، مەشرىق بىلەن مەغربىنىڭ ئارىسىدا، ئۆتۈكەندىمۇ، كۆگمەن تېغىدىمۇ ۋە ياكى ھانگاي تاغلىرىنىڭ باشقا بىر يېرىدىمۇ، ئىشقىلىپ، يەتتە ئىقلىمنىڭ قانداقتۇر بىر يېرىدە كۈمۈش ترەكلىك، دۇردۇن يوپۇقلۇق، ئالتۇن قۇببىلىق بىر ياسىداق چېدىر دۆڭدەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ.

تورۇسى ئاسمانغا، گىرۋەكلىرى ئۇپۇق سىزىقىغا ئوخشايدىغان، ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان بۇ كەڭ چېدىردا قۇتلۇق ئۆزى يالغۇز ئۇخلاۋاتىدۇ. ياق، ئۇ ئۇيقۇ بىلەن ئۇيقۇسىزلىق ئارىسىدا.

دىكى ئاجايىپ بىر ئالەمدە لەيلەپ-لەيلەپ سەيلە قىلىۋاتىدۇ.
ئەنە، زىلۋا بويى تال چۇنقىتەك تولغىنىدىغان، لەۋەنلەرچە قول
سالدىغان، ئۆرۈم-ئۆرۈم قارا چېچى مەجنۇنئالەدە يەلپۈنىدىغان بىر
نازىنىن يىگىناغۇچنىڭ قانىتىدەك نېپىز شايبى كۆڭلەك كىيىپ چېدىر
ئالدىدىن غىل-پال قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى.

سەزگۈر قۇتلۇق سەھەر پەسلى شامال ئەسكەندەك ۋە ياكى
باھاردىكى ئويناق ئېقىندەك يەڭگىل تاشلانغان ئاياغ تېۋىشىغا قۇلاق
سالدى، شەپسىزلا چۈشۈۋاتقان قار ئۇچقۇنىغا ئوخشايدىغان ئۇ غۇۋا
كۆلەڭگىگە چاندۇرمايلا زەن قويدى.

«ئاه، بۇ نازىنىن كۆكتىن چۈشكەن پەرزانتىمىدۇ، يەر يۈزىدىن
ئۈنۈپ چىققان قىزىل گۈلىمىدۇ، كۈن ئەركىسى، ئاي بالسىمىدۇ ۋە
ياكى شەيتان-شاياتۇنىمىدۇ؟...»

قۇتلۇقنى نېمىشىدۇر ئۇيقۇ باستى، ئويلاۋېتىپ كىرىپكىلىرى
گىرەلەشتى. ۋاقتىكى، قۇياش چىقىپ ئەتراپ يورىدى، ھەش-پەش
دېگۈچە بىر كۈن ئۆتۈپ، قۇتلۇقنى غەپلەت باستى. تەككىيەگە باش
قويار-قويمايلا تونۇش گەۋدە يەنە پەيدا بولدى-دە، چېدىر ئالدىدىن
ئىلدامغىنە ئۆتۈشكە باشلىدى. قۇتلۇق ئەمدى ئۇ گەۋدىنى كۆز ئالدىدا
تۇرغاندەكلا ئېنىق كۆردى.

ئۇ بۈگۈنمۇ گۈزەل ئىدى، قىيا بېقىشلىرى جانغا ئوت ياقاتتى،
ھۆسن-جامالى ئادەمنى مەھلىيا قىلاتتى، ياقۇتتەك قىزارغان لەۋلىرى
ئىشق ئوتىدىن بېشارەت بېرەتتى، تۈن زۇلمىتىدەك قارا چېچى جۇدالىققا
تەققاس ئىدى. سۈزۈك مەڭزىدىكى بىر جۈپ خالى ئۇرخۇن سۈيىدىكى
قاينامنى ئەسلىتەتتى، ھىلال ئايدەك ئەگم قاشلىرى ساداق بولۇپ،
سۆيگۈ ئوقلىرىنى ئېتىپ تۇراتتى.

بۇنى كۆرۈپ، قۇتلۇقنىڭ بار ۋۇجۇدى قاقشال ئوتۇنغا ئۇچقۇن

چۈشكەندەك، «لاپ» قىلىپلا ئوت ئېلىپ كەتتى. بۇ ئوت ئۇنى بىقارار قىلدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، چېدىر تېشىغا چىقىپ كەلدى-دە، نازىنىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ، شامالداك ئۇچۇپ، بۆكەندەك تاقلاپ قۇتتاغ دېگەن بىر تاغقا ئېلىپ باردى، تاغنىڭ باغرىدا، دەريانىڭ بويىدا، رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئارىسىدا، بېزەڭ يۇلتۇز، ھەييار ئايىمۇ كۆرەل-مەيدىغان بىر پىنھان جايدا مۇھەببەت پەيزىدىن لەززەت ئېلىپ، تاڭ ئاتقۇچە مۇڭداش بولدى. ئاشق-مەشۇقلارنىڭ مۇلاقتى يەتتە يىل ۋە ئالتە ئايچە داۋاملاشتى. ئايرىلىش دەققىسىنىڭ نەق ئۆزىدە ئۇ نازىنى:

— ئەي ئۇلۇغ ئادەم، ئىشەنچ كەمىرىدە بېلىڭنى باغلا، شۇنداق كۈنلەر يېتىپ كېلىدۇكى، كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشىچە بولغان پۈتكۈل زېمىن سېنىڭ ئىلكىڭگە ئۆتكۈسىدۇر، ئەل-يۇرتقا كۆي، پۇقراغا كۆي، ئادالەتنى دوست تۇتقىن، — دېدى — دە، بىر پارچە كۆك تۇمانغا ئايلىنىپ، «خوش» دەپ تەۋازۇ قىلغىنىچە، غايىب بولدى.

— كەتمە، — دېدى قۇتلۇق قوللىرىنى ئىلاھقا ئىلتىجا قىلغان-دەك، ئاسمانغا سوزۇپ.

— كەتمە، — دېدى قۇتلۇق، ئونقا چۈشكەن قىل-دەك تىنولغىنىپ...

قۇتلۇق ئويغاندى، تىترەۋاتقان قوللىرىنىڭ بوشلۇقتا ئېسىلىپ تۇرغىنىنى، يۈرىكىنىڭ تىنىمسىز تېپچەكلەۋاتقىنىنى، بىر ئىسسىق ئې-قىمىنىڭ تومۇر-تومۇرلىرىدا ئويناپلاپ ئېقىپ يۈرگىنىنى تۇيۇۋالدىيۇ، بۇنىڭغا ھەيران قالمىدى. ئۇ پەي تەكسىدە يانتقان پىتى «كەتمە» دەپ پىچىرلىدى ۋە يەردىن تورۇسقىچە، تامدىن تامغىچە قاراپ چىقتى، ئەمما، ئۇ قىزنى تۈگۈل، تۇماننىمۇ كۆرەلمىدى...

قۇتلۇق چۈش كۆرگىنىگە ئىشەندى. «ھەتتىگىنەي، — دەپ

ئويلىدى ئۇ بىمەھەل ئويغىنىپ كەتكىنىگە پۇشايىمان قىلىپ، —
نېمىدەپ ئويغىنىپ كەتكەندىمەن؟ نېمىدەپ ئۇ قىزنى قاچۇرۇپ قويد-
غاندىمەن؟...»

قۇتلۇق ئۇ قىزنى چۈش ئالىمىگە قايتۇرۇپ كەلمەكچى، ئۇنىڭ
بىلەن مەڭگۈ بىرگە بولماقچى، ھېچبولمىغاندا بىرلا كۆرۈۋېلىپ، دىدا-
رىغا قېنىۋالماقچى بولدى، تەمەخور كۆزلىرىنى قايتا يۇمۇپ، خېلىغىچە
جىم ياتتى.

بىراق، ئۇ ئۇيقۇ ئالىمىگە قايتىپ بارالمىدى. ھېلىقى قىز كۆز
ئالدىدىلا كۈلۈپ تۇرسىمۇ، نېمىشقىدۇر ئۇنى كۆرەلمىدى، ياتا-ياتا
ئۈمىد ئۈزۈپ، ئاخىر يەنە كۆزلىرىنى ئاچتى...

چاكارلارنىڭ چار خورنى «قىق... قىق» قىلىپ چىلىۋىدى،
ھەممە خوراز تەڭلا ئويغاندى. قېرى خورازنىڭ بۇقا مۆرىگەندەك توم
ئاۋازى پۈتكۈل ئوردۇبالققا يېيىلدى. ئىتلار قاۋاپ، كۆشەپ ھارغان
نار تۆڭىلەر ئاچ قالغاندەك بوزلاشقا باشلىدى. بۇ تەرىقە تاڭ شەپسى
ئوڭدا ياتقان قۇتلۇقنىڭ خارامۇش تۇيغۇسىنى غىدىقلاپ، تامامەن
سەگەكلەشتۈرۈۋەتتى، ئەس-يادى بىردىنلا بۇرۇلۇپ، ئۇ قىزدىن چۈشى
ئۈستىگە يۆتكەلدى. چۈش تۈپەيلى پەيدا بولغان يۈچۈن ئويلار ئۇنى
قىيناپ، بىئارام قىلدى.

«ئۇ قىز كىم؟ نېمىدەپ ئىنانقۇلنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى يەنە
تەكرارلايدۇ؟ ئۇ تەڭرىنىڭ ئەلچىسىمۇ يا ۋەسۋەسە بىلەن ئادەم ئال-
دايدىغان ئېزىت-توقۇمۇ؟ ئەجەبا، بۇ كۆك تەڭرىنىڭ بېشارىتى
بولسا-ھە؟...»

ئەقىل شۇنداق يۈگۈرۈك نەرسىكى، ئۇ دەققە ئىچىدە ئالەمنىڭ
بۇ چېتىدىن ئۇ چېتىگە يېتىپ بارالايدۇ، يەر تەكتىگە شۇڭغۇپ،
ئاسمانلارغا چىقالايدۇ، ئۆتمۈشنى بۈگۈنگە ئۇلىيالايدۇ. ئەمما، ئەقىلنىڭ

كۆزى ئۇنىڭ ئايغىدەك قاپىل ئەمەس. ئۇ تىلسماتلار ئالدىدا ئاجىز، ئاجايىباتلار ئالدىدا ئاجىز، سىر-ھېكمەتلەر ئالدىدا تېخىمۇ ئاجىز. شۇڭا، ئىنسان بالىسى جىمى سەزگۈسىنى ئۇنىڭغا جەم قىلغاندىمۇ، ئۇنىڭ يەنىلا يېتەلمەيدىغان يېرى، يېشەلمەيدىغان سىرى بولىدۇ. ھەتتا، قول ئۇزارتسا قولمۇ يېتىدىغان مەزىلىگىمۇ ئۇنىڭ قەدىمى يېتىپ بارالمايدۇ.

شۇنداق، قۇتلۇقمۇ ئەقىللىق ئىدى. لېكىن ئۇمۇ ئىنسان ئەقلىدە - نىڭ چەكلىكلىكى سەۋەبلىك، تېخى ھېلىلا يۈز بەرگەن، سۈرەتلىرى تېخى ئۆچۈپ ئۆلگۈرمىگەن سىرلىق چۈشكە كۆڭۈلدىكىدەك تەبىر تاپالمايدى - دە، بىردىنلا قۇچۇلۇق ئەۋلىيالارنى يادىغا ئالدى. ئۇ ئورنىدىن تۇردى. چاكارلارنى يولغا سېلىپ، سەينغا چىقتى، يېڭى تاڭغا تەزىم قىلىپ، ئاسمانغا قارىدى.

قارامتۇل كۆك ئاسماندا يۇلتۇزلار ئۆچمىگەندى. كۈنچىقىشتىن - كۆك ئاسماننىڭ بىراق گىرۋىكىدىن قېچىپ چىققان تاڭ شولىسى يۇلتۇز بىلەن قېرىشقاندەك، زۇلمەت قالدۇقنى قوغلاپ يۈرۈپ، ئاچ كۆزلەرچە يالماپ يۇتاتتى. قارىماققا، بۈگۈنكى تاڭ شۇنداق ئۆزگىچە ۋە شۇنداق خاسىيەتلىك ئىدىكى، ئۇ بىرەر نۇسرەت ياكى بىرەر كارامەتنى باشلاپ كېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. مانا بۇنىسى قۇتلۇقنىڭ ھەيرانلىقنى ھەسسەلەپ ئاشۇراتتى.

تاڭ ئاتتى، چاكارلار قۇچۇلۇق مانىلارنى باشلاپ كەلدى. قۇت - لۇق باشتىن - ئاياغ ئاپئاق كېيىنگەن، دەستۇرلىرىنى قولتۇقلىۋالغان ئىككى مانىنى ھويلىدىلا قارشى ئالدى - دە، ئۆيگە باشلاپ، تۈر تەرەپتىن ئورۇن كۆرسەتتى.

چوڭ شامان ئېرچۈك باخشى نامى بار قارا باخشىنىڭ شاگىرتى بولغاچقىمۇ ۋە ياكى ئىلمى شاماننىڭ پىركامىلى ھېسابلانغاچقىمۇ،

تۇنباغا ئۇنى تۇغقاندىن چارە يېقىن كۆرەتتى، ئۇنىڭسىز چوڭ ئىشلارنى قارار قىلمايتتى. تەخت تاراسقا مىراس قېلىۋىدى، باخشىمۇ ئۇنىڭغا مىراس قالدى. ئايچۇر ۋارىس بولۇۋىدى، ئۇمۇ ئۆز ئورنىغا ۋارىس بولدى. تاراس ئۆلتۈرۈلگەن ئاشۇ كۈنلەردە، ئۇ ئايچۇرنى قۇتقۇزۇپ، بىر ئايچە ھامىي بولغىنى ئۈچۈن ئايچۇر ئۇنى ئەتىۋارلايتتى، پەقەت شۇ سەۋەبتىنلا، قۇتلۇق ئۇنى ھۆرمەت قىلاتتى، دۇئا-تىلاۋەتكە، پال ۋە رەملەرگە ئارىلاشتۇرمايتتى. ھېلىقى تۆت سوغداق، يەنى كۆك كۆز موڭاك ۋە ئۇنىڭ ئۈچ شاگىرتىلا ئۇنىڭ ئېتىقادىنى ئىگىلەپ كەلمەكتە ئىدى، بېشبالىقتىن قايتىشىدا قۇچۇلۇق بۇ مانىلارنى ئالغاچ كېلىشىمۇ سەبىي قەلبىدە ئىز قالدۇرغان كۆك كۆز موڭاكنى ئەڭ ياخشى ئەسلىش بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ ئېتىقادىچە شامان ئەمەس، بەلكى مانىلارلا غايىبىنى بىلەتتى، چۈشكىمۇ تەبىر بېرەلەيتتى.

مانىلار ئادەت-ئۇدۇملىرى بويىچە غۇسلى تاھارەت قىلىپ، كۈن-چىقىشقا يۈزلەندى، ئاق كىگىزدە چازانە قۇردى. قۇتلۇق كۆرگەن چۈشنى ئۇچۇر-بۇجۇرىغىچە بايان قىلغاندىن كېيىن:

— جانابىي ئۇستازلار، كۆرگەن چۈشۈم مۇشۇ، — دېدى ۋە مانىلاردىن تەبىر سورىدى.

ئىككى مانى كىتاب-دەستۇرلىرىنى ئېچىپ، ئىرماش-چىرماش پۈ-تۈكلەرنى ئۆز تىلىدا ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، كۆزلىرىگە كۈلكە ئۇلاشتى، مونەك-مونەك يۈز گۆشلىرىدىن ياغ تېمىپ تۇرغان بىر موللا گەپ ئويىنىتىپ ۋەزخانلىق قىلىشقا باشلىدى. ئۇ:

— مانى بورخان ئېيتىدۇركى، تاڭ سەھەردە كۆرگەن چۈش تەقدىر-كەلىمىلەر بىلەن ئەڭ يېقىندۇر، پات ئارىدا زاھىر بولىدىغان ياخشىلىقنىڭ بېشارىتىدۇر، — دېدى، بارماقلىرى بىلەن كىتاب ۋارىقىدىكى نى چىكىپ تۇرۇپ، — چۈشلىرىدە ئايان بولغان ئۇ پەرىزات بورخان

تەڭرىنىڭ ئەلچىسىدۇر، ئېيتقانلىرى ھەم بورخان تەڭرىمىز -
نىڭ ۋەھىيىسىدۇر.

ئۆزىگە سۆز تەگمەي قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن يەنە بىر مانى
ئەپلىك بوشلۇقتىن بىرنى تاپتى - دە، دەرھال ئارىغا كىرىپ:
— كەمىنە ئۇستازلىرى ئىرق پۈتۈكلەرنى كۆپ ئوقۇغان، تابغاچ
پالنامىلىرىنىمۇ كۆپ مۇتالىئە قىلغانمەن. بۇ چۈش شەكسىزكى، ياخشى
ئىشلاردىن بېشارەتتۇر. شۇنداق كۈنلەر يېتىپ كېلىپ، تەڭرى بورخان
ئېل ئۈگەسىگە شاپائەت قىلسا، جاھالەتنىڭ دورى كېتىپ، يورۇقلۇقنىڭ
دورى كەلسە، بىز قۇللارمۇ ئېل ئۈگەسىنىڭ خىزمىتىدە بولساق نېمىدې -
گەن ئوبدان بولار ئىدى - ھە؟ — دېدى، تاماخورلارچە ھىنجىيىپ.
— بۇ چۈشنىڭ يامان تەرىپى يوقمىدۇ؟

— بۇنداق چۈشنىڭ پەقەت ياخشى تەرىپىلا باردۇر، بورخان
ئەلچىسىنى كۆرگەنلەر ۋە ئەلچى بىلەن يېقىن مولاھەتتە بولغانلار
ئۇلۇغلۇق مۇقامغا يەتكۈسىدۇر، تەڭرى بورخان پەلەك بۇرچىنى ئۇ -
نىڭ بېشىدا چۆرگەلەتكۈسىدۇر.

قۇتلۇق بۇ تەبىرنىڭ تېگىگە يەتتى، تەبىرچىلەرنىڭ نېمە دېمەك -
چى بولغىنىنىمۇ ئوبدان چۈشەندى. ئۇ پەرۋاسىز باش لىگىشتىچ،
مۇشاۋىر ئىنانقۇلنىڭ، ياغلاقار لىگىنىڭ ۋە مەرھۇم دادىسىنىڭ تەڭرى -
نىڭ بۇ ۋەھىيىسىگە ئوخشاپراق كېتىدىغان ھېلىقى سۆزلىرىنى يادىغا
ئالدى. بىراق، مانىلارنىڭ يۈزى چوڭ كەلدىمۇ، يا مانى بورخانغا
ھۆرمەت ساقلاشنى لايىق كۆردىمۇ، ئۇلارغا ئىنانقۇلغا خاپا بولغاندەك
خاپا بولۇپ كەتمىدى، ياغلاقارغا ھۈرىيەگەندەك ھۈرىيەيىدى، پەقەت،
مانىلارنىڭ تەبىرىگە خۇشامەت ئارىلاشقان دەپ قاراپ، نەزىرىگە ئېلىپ -
مۇ كەتمىدى، خۇشامەت بىلەن خۇشى بولمىسىمۇ، سۈكۈت ساقلاپ
ئولتۇرۇۋەردى.

ئىككى مانى نۆۋەتلىشىپ، خېلى ئۇزۇن سۆزلىدى، گەپلىرىنى شاخلىتىپ، تەبىرگە تەبىر قوشۇپ، قۇتلۇقنى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشتى. ئۆي تۈڭلۈكىدىن ئەمدىلا ئايتاپ چۈشكەن مەھەلدە، ئات تۇپقىنىڭ قالايمىقان دۈپۈرلىشى ئاڭلاندى-دە، يۈگۈرۈپ كىرگەن تەمبىر بۇقا قۇتلۇقنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىۋىدى، قۇتلۇق دەرھال تاشقىرىغا قاراپ قەدەم ئالدى.

قۇتلۇق ئويۇر-ئويۇر بولۇپ كەتكەن قەسىر دەرۋازىسىغا كېلىپ، تېخى توختاشقا ئۈلگۈرمىگەن ئات ئۈستىدىن بىر سەكرەپلا يەرگە چۈشتى، ئات تىزگىنىنى چۆرۈۋېتىپ، قەسىر سەيناسىغا كىرىپ كەلدى. — ئېل ئۈگەسى يېتىپ كەلدى، — دېدى قەسىر قورۇقچىسى ئادەت بويىچە مەلۇمات بېرىپ.

قەسىر سەيناسىدا تۇرۇپ كەتكەن قاغان تۇغقانلىرى، ئوردا مۆتىۋەرلىرى، شىشە-شىشە مەجۇنلەرنى كۆتۈرۈۋالغان ئوردۇبالىق ئەم-چىلىرى، قۇراق چاپانلىق باخشى-شامانلار ۋە مۇلازىم-قورۇقچىلار مە-لۇماننى ئاڭلاپلا قات ئىككىگە يېرىلىپ، ئۇچقاندەك تېز كىرىپ كېلىۋات-قان قۇتلۇققا ئېگىلىپ تۇرۇپ يول بېرىشتى. قۇتلۇق ئۆگسۈلى ئۆچ-كەن، پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇۋاتقان، مىشلىداپ كۆز يېشى قىلىۋاتقان ئادەملەرگە سەپىلىشىشمۇ ئۈلگۈرمەي، سەينادىن ئۆتۈپ ھاۋالىق چوڭ ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

ئۆي تۆرىدىكى كەڭ سۇپىغا رەڭمۈرەڭ ئۇدۇن زىلچىلىرى سې-لىنغان، زىلچا ئۈستىگە قاتمۇقات تاۋار كۆرىپلەر يېيىلغانىدى. كۆرىپىدە شۈمەكتەك يادا كەتكەن ئايچۇر قاغان ئېزىلىپ ياتاتتى، ئورۇق ئالغانلىرى كۆكسىدە تۇراتتى، يۈزلىرىدە، نەشپۈتتەك ئۇزىراپ قالغان زاڭاقلىرىدا قان دىدارى كۆرۈنمەيتتى، كۆز ئەتراپى، يېرىم يۇمۇق كالىۋىكلىرى كۆك مۇنچاقەتكە كۆكىرىپ تۇراتتى، ئەكسىچە، سۆلەنلىك

چوڭ قۇلاقلرى غازاڭدەك بوزىرىپ كەتكەندى، كۆز ياشلىرى، سىر - غىپ تۇرغان شىيەنئەن مەلىكە ئۇنىڭ باش تەرىپىدە شەپقەتچى مەبۇددە - دەك قېتىپ ئولتۇراتتى.

ئىناققۇلى قايتىپ كەلگەن ھېلىقى كۈنى شاھسۇپىدا ئۇزۇن تۇرغان ئايچۇر قاغان توساتتىنلا قىزىپ كەتتى ۋە شۇنىڭدىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. ئۇ تۇرۇپ-تۇرۇپ قاتتىق يۆتلىكتى، يۆتلىسلە-لەختە-لەختە قان قۇساتتى، دېمى سىقىلىپ، گېلى بوغۇلغان - دەك خىرقرايتتى، ئۇ تەڭ كېچىدە قىزغانچە بىر كۈن قىزىپ، كۈن قىيىلغاندا ئاندىن ئەسلىگە كېلەتتىيۇ، تۈن ھەسسىدە يەنە قىزىپتى، قىزغاندا بەھوش بولاتتى، سوۋۇغاندا مۇزدەك تەرلەپ، تىرەپ كېتەتتى.

قاغاننىڭ ئەھۋالى قۇتلۇقنى زىيادە بىئارام قىلىۋەتتى، كۈندۈزلە - رى قاتراپ يۈرۈپ ئەل ئىشىغا ئىگە بولسا، كەچ كىرسىلا قاغان قەسىرىگە يۈگۈردى. ئۇ رەمچى - ئەمچىلەرنى باشلاپ كېلىپ، تومۇر تۇتقۇزدى، چوڭ ئاستانىگە ئەلچى ئەۋەتىپ، داڭدار ئەمچى ۋە شىپالىق دورىلارنى ئالدۇرۇپ كەلدى.

— ئايچۇر قاغان زاتىل بولۇپتۇ، ئۆپكەسىگە جازاسىم چۈشۈپتۇ، — دېدى، تابغاچ ئەمچىلىرى بىمارنىڭ تىلى ۋە كۆز ئېقىغا سەپسىلىپ چىقىپ.

مۇنەججىم ئوردا ھۆكۈمالىرى تابغاچ ئەمچىلىرىگە قايىللىق بىل - دۈردىيۇ، «زاتىل بولغىنى راست، لېكىن جازاسىم ئۆپكەدە ئەمەس، يۈرەكتە» دېگەن يەكۈننى چىقاردى. ئېرچۈك باخشى پال ئېچىپ «بەگبارسىنىڭ ئەرۋاھى تەھتىسارادىن قېچىپ چىققان جىنلار بىلەن بىرلىشىپ، قاغاننىڭ روھىغا قەست قىلىپتۇ» دېگەن يەرگە كەلدى، قۇتلۇقتىن مەخپىي تۇتۇپ تۇغ باغلاپ، پېرە ئوينىدى، تۆت كوچىنىڭ

دوقمۇشدا ئوتلاپ قاقتى. ئاستاننىڭ بىباھا دورىلىرىمۇ، ئۇيغۇر ئەم-
چىلىرىنىڭ شەربەتلىرىمۇ، ئېرچۈك باخشىنىڭ جىن قوغلىشىمۇ زىنھار
كار قىلمىدى. كۈندىن-كۈنگە ياداڭ كەتكەن ئايچۇر قاغان كەينىگە
ماڭسا ماڭدىكى، ئالدىغا دەسسەمدى. ئۇ كېسەل تارتقان ئۈچ يىلدىن
بېرى، قان تۈكۈرۈپ قانسىردى، يېتىۋېرىپ ھالسىرىدى، قۇچۇ مانىلى-
رىنىڭ دېمىدە سۈيىمۇ كېسىلىگە شىپا بولمىدى.

— ھەي ئەرۋاھلار، ھەي شايانۇنلار، جىمى تەڭرىمنىڭ نامى
بىلەن بۇيرۇيمەن، ئىلاھىمنىڭ ئوغۇل-قىزلىرى نامىدىن بۇيرۇيمەن،
مازار-ماشايىخلارغا بېرىڭلار، كونا تۈگمەنگە بېرىڭلار، يۇلغۇن تۈۋىگە
بېرىڭلار، قۇرۇق دەرەخلەرنىڭ قېشىغا بېرىڭلار...

قۇتلۇق كەلگەندە، ئېرچۈك باخشى قاغان ئەتراپىدا يېرە ئويناپ،
پىرقىراپ يۈرەتتى. قاغاننىڭ باش تەرىپىدە، شىيەنئەن مەلىكىنىڭ كەي-
نىدە تورۇسقا باغلانغان بىر تال ئارغامچا قارا يىلاندىك ساڭگىلاپ
تۇراتتى. پەگادا چالا بوغۇزلانغان بىر قارا خوراز قان چاچرىتىپ، جان
تالىشىۋاتتى. ئېرچۈك باخشىنىڭ تۆت شاگىرتى چېلىۋاتقان داپ ئاۋا-
زى ئۆي ئىچىنى توي تۈسىگە كىرگۈزۈۋەتكەنىدى.

قۇتلۇقنىڭ كىرىشى بىلەن، گۇناھ ئۈستىدە تۇتۇلۇپ قالغاندىك
ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن ئېرچۈك باخشى داپ، ساپايىسىنى يىغىشتۇر-
دى. دە، شاگىرت-تالىپلىرىنى كەينىگە سېلىپ، غىپىدە تىككۈۋەتتى.
قۇتلۇق قىلبورغىدەك يورغىلاپ چىقىپ كېتىۋاتقان باخشىلارنىڭ كەي-
نىدىن ھومىيىۋېلىپ، ئالقىنىنى قاغاننىڭ پىشانىسىگە قويدى.

ئۇنىڭ تېخى تۈن يېرىمىدا كاۋاپتەك قىزىپ تۇرغان پىشانىسى
ئەمدى مۇزدەك سوۋۇپ كەتكەنىدى. قانچە زەن قويغان بىلەن، نەپى-
سىنى بىلىپ بولمايتتى. پەقەت كۆك يىپتەك ئىرماش-چىرماش چېكە

تومۇرىلا چۈمۈلدەك ئاجىز قىمىرلايتتى. قۇتلۇق چوڭ ئەمچىگە «قان-
داقراق؟» دېگەن مەنىدە قاراپ قويۇۋىدى، چوڭ ئەمچى:
— سىلى كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي قاغان يەنە قەي قىلدى، قەي
قىلىپلا ھوشىدىن كەتكەنچە، ئىككىنچىلەپ ھوشىغا كەلمىدى، گېلىدىن
مەجۇن ئەمەس، كاشكاپمۇ ئۆتمىدى. شۇڭا، ئۆزلىرىنى تۆپىدە تۇرۇپ
بەرسۇن دەپ ئادەم ئەۋەتۋىدىم، — دېدى، ئۈمچىيۈتقان ئاغزىنى
قۇتلۇقتىن يوشۇرۇشقا تىرىشىپ.

قۇتلۇق يىغلاۋېرىپ كۆز يېشى قۇرۇپ كەتكەن مەلىكىگە، قايناپ
تۇرغان كۆز يېشىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ئۈنسز ئېسەدەۋاتقان كىشىلەرگە
قارشىدى، كۆڭلى بۇزۇلۇپ، يۈرىكىگە يىغا ئۇلاشتى. قاغان يېنىدا
بىقۇۋۇل بولۇپ ئولتۇرۇشقان ئەمچىلەرگە قاراپ:

— ئەمچى ئۇستازلار، ئۆلمەسلىكىڭىزنىڭ ئىلاجىنى قىلىڭلار، بىزگە
قاغان بولمىسا بولمايدۇ، ھەرگىز بولمايدۇ، — دېدى ئۇ بېشىنى
ئېگىپ، ئۆتۈنگەن ئاھاڭدا مۇراجىئەت قىلىپ.

قاغاننىڭ ئاياغ تەرىپىدە سۈكۈت ساقلاپ ئولتۇرۇشقان ئەمچى،
ھۆكۈمالارنىڭ دىققەت-نەزىرى ئاپئاق چاچلىرىنى چوققىسىغا تۈگۈۋال-
غان، تاۋار يەكتەك كىيىپ، ياقىسىغا قاردەك ئاق ياقىلىق تۇتۇۋالغان
ياداڭغۇ بىر تابغاچ ئەمچىسىگە كېلىپ توختىدى. ئۇ مويىسىپىت بىلىك-
نى بىرلا سىلكىپ، قايتەك كەڭ يەڭلىرىنى جەينەكلىرىنىڭ يۇقىرىسىغا
ئۆتكۈزۈۋەتتى، چىرايلىق بىر قۇتىدىن ئىنچىكە يىڭىنلەرنى چىقىرىپ،
قاغاننىڭ باش تەرىپىگە كېلىپ جايلاشتى، ئاستا ئېڭىشىپ، يىڭىنلەرنى
قاغاننىڭ چېكىسىگە، ئالغان دۈمبىسىگە ۋە قۇلاق قالىقىنىڭ كەينىگە
سانجىپ، يەڭگىلىگىنە پىرقىراتتى.

مۆجىزە يۈز بەردى، قاغاننىڭ كۆكسى بىلىنەر-بىلىنمەس كۆتۈ-

رۇلدى. ئاندىن كېيىن، بىر كالتە يۆتەل ئۇنىڭ بوغۇزىدىن ئۆتۈپ، ئاغزىغا يېتىپ كەلدى. دە، جانسىز لەۋلىرى ئارىسىدىن سىلىققىنە چىقىپ كەتتى، كىرىپكى مىدىرلاپ، كۆزلىرى ئېچىلدى. ئۇ غۇۋا تۇيغۇسى بىلەن تۇنجى بولۇپ قۇتلۇقنى كۆردىمىكىن، ياكى ياشلانغان كۆزلىرىدىن كۆرۈپ ئۇنى خاتىرجەم قىلغۇسى كەلدىمىكىن، زورغا جىلمىيىپ، لەۋلىرىنى كۈچەپ مىدىرلاتتى.

شۇنداق، قاغان زورغا جىلمىيىپ، لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ، ئۆزدە چە بىر نېمىلەرنى دەۋاتقاندا قىلاتتى. ئۇنىڭ زورلىقى جىلمىيىشلىرىدىن، سۆزلەشكە ئۇرۇنۇشلىرىدىن جاھاندا بار بولغان مەنالارنىڭ ھەننىۋاسى تۈكۈلۈپ تۇراتتى. ئۇ بەلكى قاغانلارچە پەرمان جاكارلاپتەتتى، كىمىندۇر جازالاپ، كىمىندۇر كۆكلەرگە كۆتۈرەتتى ۋە بەلكى قىلىپ ئۆلگۈرمىگەن ئىشلىرىنى كىمىگدۇر تاپىلاپ كەتتەكچى بولاتتى. جەننەت بىلەن دوزاخ ئاچىلىدا تۇرۇپ، خانا قىلغانلىرى ئۈچۈن تەڭرىدىن ئېيىق سورايتتى، ئاخىرقى سەزگۈلىرى بىلەن تىكىلىشلىرىدىن قارىغاندا، بىردىنبىر قاغان تاغىسى، بىردىنبىر غەمگۈزارى بولغان قۇت-لىققا دەيدىغانلىرى ھەممىدىن تولىدەك قىلاتتى.

باش ئۈستىدە قاراپ تۇرغان ئېل ئۈگەسى قۇتلۇقمۇ، شىيەنئەن مەلىكىمۇ قاغانغا قايتا جان كىرگىنىدىن راستتىنلا خۇشال بولۇشتىمۇ، ئۇنىڭ بۇنداق جىلمىيىشلىرىدىن، ئاۋازسىز لەۋ مىدىرلىتىشىدىن ھېچقانداق بىر مەنانى چۈشىنەلمىدى. ئۇلار نائىلاج، ئىچىدە يىغلاپ، تېشىدا كۈلۈپ، قاغان بىلەن تەڭ جىلمىيىشتى، مۇبارەك نام-شەرىپىنى تىلغا ئېلىپ، ئاۋايلاپقىنە سىلكىپ كۆرۈشتى.

قۇتلۇقنىڭ قارشىچە، قاغانلىق بۇ كەملەردە تىنچ ۋە ئاسايىشلىق بىر كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرمەكتە، قېرىنداش خاكاسلارمۇ، مەشرىقتە-

كى قۇمۇقلارمۇ تىنچ-ئامان ياشاپ يۈرمەكتە ئىدى. ئۈزۈلمىگەن قۇدد-
چىلىق^① ئىناقلىقنى ئېلىپ كەلگەچ، سودا ئاۋۇپ، ئەل دولىسى ئاپتاپ
كۆرۈۋاتاتتى. ئايچۇر قاغان شىپا تاپسىلا بېشبالققا لەشكەر چىقارغىلى،
تۈبۈت زەنيۇسىنى كەلگەن يېرىگە ھەيدىۋەتكىلى بولاتتى. ئەلنىڭ
تەقدىرى قاغاننىڭ ئامانلىقى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغانىدى...

قاغانغا كۆز ئۈزمەي قاراپ ئولتۇرغان شىيەنئەن مەلىكە توساتتىن
«ۋايجان» دەپلا كەينىگە ئۇچۇپ كەتتى. بېشىغا چاقماق چۈشكەندەك
چۆچۈپ كەتكەن قۇتلۇقمۇ شۇ زامانلا ئالدىغا ئېگىشىپ، قاغاننىڭ
ئېغىز-جاۋىغايلىرىدىن ئېقىپ چىققان گۆشەرەك قاننى يەكتىكىنىڭ يېڭى
بىلەن ئاۋايلاپ سۈرتۈشكە باشلىدى.

ئۇ سۈرتتى، بىراق، بۇلاق سۈيىدەك ئوچقۇۋاتقان قان يەنە
چىقۇۋەردى. قاغاننىڭ ئېغىز-بۇرنى، يوتقان-كۆرپىسى قۇشخانىدەك
قانغا مەلەنگەندىن كېيىن ئاندىن قان توختىدى، قاغانمۇ نەپەستىن
قالدى، يۇمۇق كۆزلىرى لايپىدە ئېچىلىپ، ئېڭىكى چۈشۈپ كەتتى.
ئۆي ئىچىدە يىغا-زارە كۆتۈرۈلدى...

قۇتلۇق ئۇنى پۈتكىچە پەرياد قىلدى، چېكىسىنى تىلىپ، قان
ئاققۇزدى، قان-ياشلىق ھازا ئېچىپ، قاغان ئۆلۈمىگە قايغۇردى. ئۇ
مېيىتكە باش قويغان پىتى قانچە ئۇزاق يىغلىدىكىن، بىر چاغلاردا تالاغا

① لىن گەن، گاۋزىخۇلار يازغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» نىڭ 78-بېتىدە
«تۈنباغا ئۆلدى، ئوغلى سادىق، پاك قاغان (تاراس) تەختكە چىقتى، سادىق،
پاك قاغان ئۆلگەندىن كېيىن، ئوغلى سادىق تەمىن قاغان (ئايچۇر) تەختكە
چىقتى... ئۇلارنىڭ ھەممىسى غۇزلار (ئۇيغۇر) نىڭ ئادىتى بويىچە، شىيەنئەن
مەلىكىنى خوتۇنلۇققا ئالدى» دېيىلگەن. يەنە شۇ كىتابتا مەلىكىنىڭ كېيىنكى
كۈنلەردە يەنە قۇتلۇق قاغانغىمۇ ياتلىق بولغانلىقىنى، ئۇيغۇر قاغانلىقىدا نەق
21 يىل ياشاپ، ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى ۋە شۇ زېمىنغا دەپنە قىلىنغانلىقىنى
قەيت قىلغان.

چىقتى، بوسۇغىدىن ئاتلاپلا، كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. ئۇ كۆردىكى، كەڭرى كەتكەن قەسىر سەيناسىدا، قورۇقلانغان ئېگىز تاملاردا، تام تېشىدىكى ئۇزۇن يوللار ۋە تۇتاش ئۆگزىلەردە ئادەم مېغىلدايتتى. داۋالغۇپ تۇرغان بۇ ئادەم دېڭىزدا ئەر-ئاياللارمۇ، قېرى-ياشلارمۇ بار ئىدى، سەپراس بولغان لەشكەرلەرمۇ، سانغۇن-سەگ-باشلارمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. ئەتىگەنلىك كۈن نۇرىدا يۈز-كۆزى يورۇپ، مىس ھەيكەللەرگە ئوخشاپ قالغان بۇ ئالامان قۇتلۇق تامان يۈزلەنگەنىدى.

«بۇلار بەلكى ھازىرلاردۇر، قاغان ئۆلۈمىدىن خەۋەر تېپىپ، ماتەمگە كەلگەنلەردۇر، يا بولمىسا ئەتىگەنلىك تىلاۋەت قىلىپ، قاغان روھىغا دۇئا قىلىۋاتقانلاردۇر، يا بولمىسا...»

قۇتلۇق ئويلاۋېتىپ، توساتتىنلا سەپ ئالدىدا قاراپ تۇرغان ئىناقۇلىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە تىكىلىشىگىلا، ئىناقۇلى بۇ پۇرسەتنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، قۇتلۇققا قاراپ چوڭقۇر تەزىم قىلدى - دە، ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— ئېل ئۆگەسى ئالىيلىرى، يۇقىرىدا تەڭرىگە، تۆۋەندە بەندىگە مەلۇم بولدىكى، قوۋم قاغاندىن، يۇرت يۆلەنچۈكىدىن جۇدا بولدى. ماتەم تۇتۇپ، ياقا يىرتىشتۇق، قاغان ئۈچۈن جەننەت تىلىدۇق. بىراق، كونىلار ئېيتقاندەك، ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى، كەتكەننىڭ كەينىدىن كەتكىلى بولمايدىكەن. شۇڭا، ئەقىدىر-قىسمىتىمىز ئۈستىدە كۆپ ئويلىنىدۇق، كۆپ باش قاتۇردۇق. مەرھۇم قاغانىمىزنىڭ كەينىگە قارد-ۋىدۇق، ۋارىس بولغۇدەك ئۇرۇق-ئەۋلادى كۆرۈنمىدى، ئويلاپ-ئويلاپ ئاخىرىدا ئېل ئۆگەسى قاغان بولسا، ئەل ئىشىنى راۋاج تاپقۇزسا دېگەن يەرگە كەلدۇق. ئەل رايىغا ھۆرمەت قىلغايلا، كۆڭلىمىزنى ياندۇرغىلا، — دېدى ۋە كەينىگە بۇرۇلسۇپ «قانداق دېدىم

جامائەت؟» دەپ ۋارقىرىۋىدى، دېڭىز شاۋقۇنىدەك سادا كەلدى:
— ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ بۈيۈك قاغانى — قۇتلۇق بىلگە
قاغانغا سالام...

ئىناقۇلغا ياندىشىپ تۇرغان ياغلاقلار لىك سەينا پەشتىقىغا سەك-
رەپ چىقتى:

— كۆك تەڭرىنىڭ ئەلچىسى قۇتلۇق بىلگە قاغانغا ئېھتىرام،
— دەپ توۋلىۋىدى. «ئېھتىرام» دېگەن ھەيۋەتلىك سادا يەر-زېمىنى
تىترەتتى، تاغ-دەريالار سادا قايتۇردى.

كۆز ئالدىدا ئۆز قوۋمىنىڭ ھۆرمەتلىك ئادەملىرى، تەنلىرىدە
تارتۇقى بار سەردار-سانغۇنلار، ئۈمىد ۋە ئىشەنچ بىلەن تولغان تۈمەن
چۈپ كۆزلەر، قۇلاق تۈۋىدە كۈچلۈك بىر سادا...

قۇتلۇق ئەمدى نېمە دېيەلسۇن؟ قانداق قىلىپ تىل سۈرەلد-
سۇن؟ ياق، ئۇ دېيەلەيدۇ، مەردانلەرچە تىل سۈرەلەيدۇ، قاغان
بولسۇن، بولمىسۇن، ئوچۇق-ئاشكارا ئادەم بولىدۇ، يۈرەك قېتىدا
ساقلاپ كەلگەن مەشئۇم سىرلارنى ئۆز قوۋمىدىن ئەسلا يوشۇرمايدۇ.
— ئى خالايق، قۇلاق سېلىڭلار، مەن قاغان جەمەتىدىن
ئەمەس، ياغلاقلار ئۇرۇقىدىنمۇ ئەمەس، ئادىز ئۇرۇقىدىن،
مەن ئادىز...

— بۇ بىزگە سىر ئەمەس، — دېدى، سەينا پەشتىقىدا ياغلاقلار
بىلەن ئورۇن ئالماشتۇرۇۋالغان تەمبىر بۇقا بار ئاۋازى بىلەن، — بۇ
سىردىن بەلكى خېلىدىن بېرى خەۋەردارمىز، گېپىمىز شۇكى، ياغلاقلار
بولسۇن، ئادىز بولسۇن، بىزگە قايىل ئادەم كېرەك، تەڭرى سۈپەت
قاغان كېرەك! شۇنداقمۇ خالايق؟

— ئۇلۇغ قاغانىمىزغا مۇبارەك بولسۇن!...
— ياغلاقلار بولسا نېمە بولۇپتۇ، ئادىز بولسا نېمە بولۇپتۇ؟ بىزگە

جەمەت كېرەك ئەمەس، ئادەم كېرەك!

— ئۇلۇغ تەڭرىكەنمىزگە شەرەپلەر بولسۇن!

پۈتكۈل توپ دولقۇنلانغان ئەزىم دەريادەك كۈۋەجەيتتى. ھەيۋەت-لىك شاۋقۇنلارغا يەر-ئاسمان جور بولاتتى. قۇتلۇقنىڭ كۈندەك رو-شەن كۆڭۈل كۆزى شۇ دەريادا، شۇ ئۇيقۇنلار ئارىسىدا ھاياجاندىن كۆزى ياشلانغان مەرھۇم دادىسىنى، قۇچقىنى كەڭ يېيىپ تۇرغان مەھربان ئانىسىنى ۋە ئاكا-سىڭىللىرىنىڭ تونۇش چىرايىنى كۆرۈپ تۇراتتى. تەڭرى بورخاننىڭ لاتاپەتلىك ئەلچىسىمۇ بۈگۈن يەنە يۈز كۆرسىتىپ، قۇتلۇق ئۈچۈن تىلەك تىلىمەكتە ئىدى. ئۇلار دەريا بىلەن بىللە چايقىلاتتى، دولقۇن بىلەن بىللە شاۋقۇن سالاتتى، ئالامان بىلەن بىللە تۇرۇپ خۇشال ۋارقىرايتتى:

— قۇتلۇق ئوغلۇم، داداڭ دەل مۇشۇ كۈنى كۈتكەندى!

— ئاناڭنىڭ قۇچقىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلغان ئىدىڭ، مانا ئەمدى

ئەل-يۇرت ساڭا قۇچاق ئاچتى، دېلىغۇل بولماي ئۈزۈڭنى ئات!

— ئالىيلىرى، ھۆرمىتىمىزنى قوبۇل قىلغايلا!

— قاغان ئالىيلىرىغا ئۇلۇغ تەڭرى يار بولغاي...

ئالامان يەنە بىر قېتىم قايناپ كەتتى، كۆزلىرىگە ياش ئالغان قۇتلۇق ئەل-يۇرتقا قاراپ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى - دە توققۇز قېتىم تەزىم قىلدى. ئۇ چىن دىلىدىن تەشەككۈر بىلدۈرۈپ، رازىمەن-لىك بىلەن قول پۇلاڭلاتتى.

شۇنداق قىلىپ، مىلادىيە 794-يىلىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئېل ئۆگەسى قۇتلۇق سانغۇن رەسمىي قاغان بولدى، ئۇيغۇر ياغلاقلارلىرى-نىڭ قاغانلىق تارىخى ئاخىرلىشىپ، ئۇيغۇر ئادىزلىرىنىڭ قاغانلىق تارىخى باشلاندى..

37. كۈنپېتىشتىكى شەپەق

— دادا، ئەي كەرەمى كەك ھىمىمەتلىك دادا، ئوغلۇڭنىڭ ئاياغ توشىنى ئاڭلاۋاتامسەن؟ قەبرەگگە تامچىلاۋاتقان كۆز يېشىنىڭ ئىس-سىق تەپتىنى سېزىۋاتامسەن؟ ياتقان يېرىگە سەجدە قىلىپ، باش ئورغىنىنى كۆرۈۋاتامسەن؟

دادا، ئوغلۇڭ مانا ئالدىڭغا كەلدى. پۇشايمايلىق قەدىمگە رىغ-بەت بېرىپ، گۇناھكارلارچە باش ئەگكىلى كەلدى، سېنىڭ بىلەن يېقىن تۇرۇپ مۇڭداشقىلى كەلدى!

دادا، بۇ كىشىنى كۆرۈۋاتامسەن؟ ئىشىنىمەنكى، ئۇنى كۆرۈۋاتىمەن، كۆرۈپ تۇرسەنۇ، تونۇمايۋاتىمەن. ئوبدان قارا، 30 يىللىق خاتىرەڭنى ئاخشۇرۇپ كۆر، ھە، ئەمدى ئۇنى تونۇغانسەن؟ تونۇدۇم دېدىڭمۇ؟ ياق... ياق... ياق... ئۇنى تېخى تونۇمىدىڭ، تونۇساڭ ئىدىڭ، 30 يىل مۇقەددەمكى ئىشى ئۈچۈن ئۇنى قارغار ئىدىڭ، ياقىسىغا ئېسىلار ئىدىڭ. دادا، ئۇنداق لاغىلداپ تىتىمە، ئارامىڭنى بۇزۇپ ئورنىڭدىن تۇرىمەن دېمە. ئاۋۋال ئوغلۇڭنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاندىن بىر نېمە دە.

دادا، سەن لەشكەر بولۇپ باقمىغان، لەشكەر بولۇشىنىمۇ خالىمەن. ئاڭلا، لەشكەر بولغانلار سەردارنىڭلا ئاغزىغا قارايدىغان گەپ. ئۆز ۋاقتىدا ئىنانقۇلى لەشكەر بولغىنى ئۈچۈنلا سەردارنىڭ ئەمرى بىلەن سېنى تۇتقان، قاچقىنىڭدا سېنى كۆرگەنۇ، كۆرمىگەنگە سېلىپ ئىشىنى بولدى قىلغان. ئىشەنگىن، ئىنانقۇلى يامان ئادەم ئەمەس، ئۇنى

بىلسەڭ، ئۇ ھازىر لەشكەر ئەمەس، بەلكى قاغان ئوغلۇڭنىڭ ھۇزۇردىكى چوڭ ئەمىر لەشكەر، كۆپ ئوقۇغان، كۆپنى كۆرگەن ئەقىللىق كىشى. ئۇنى ساڭا نېمىدەپ تونۇشتۇراي؟ گەپنىڭ پوسكاللىسى مانا ماۋۇ بەردە.

ئىنانقۇلى تەڭرىدىن ئۆزگە، سەندىن ئۆزگە، مەندىن ئۆزگە، مېنىڭ ئادىزلىقىمنى بىلىۋالغان تۇنجى ئادەم. ساڭا ئوخشاش، ئوغلۇڭنى قاغان بولسۇن دەپ بەدەل تۆلىگەن بىردىنبىر ئادەم. ساقال ۋە چىراي تۇرقىغا قاراپ ئۇنى ھەرگىز قېرىكەن دېيە. ئېھتىمالم، ئۇ سېنىڭدىن بەش-ئون ياش كىچىك. بىراق، پاراسەتتە، جاسارەتتە يىگىتتىن ئۆستۈن.

بىلسەن دادا، بەش يىل بۇرۇن بىز ئىككىيلەن بېشبالىقتا بىللە جەڭ قىلدۇق. مەن كەتتىم، ئۇ قالدى. قالغاندىمۇ شۇنداق قالدىكى، قارا قىشتا ئوزۇقسىز قالدى، ئايدا دا جۇۋىسىز قالدى. شۇ ئەھۋالدا ئىنانقۇلى نېمە دەپتۇ دېمەمسەن؟ ئاڭلىغانلاردىن ئاڭلىسام «توڭلاپ ئۆلمەسەملا ئوردۇبالىققا قايتىپ بارمەن، ئەل-يۇرت بىلەن كېڭەش قىلىپ، ئېل ئۈگەسىنى قاغان تىكلەيمەن، ئاندىن كېيىن بېشبالىققا كېلىپ، بۇ شەھەرنى تۈپتۈز قىلىۋېتىمەن» دەپ قەسەم ئېچىپتۇ، قىشنى قىش دېمەي، تاغنى تاغ دېمەي، ئېچىرقىسا تالقان يەپ، چاڭقىسا قار چايناپ، ئوردۇبالىققا قاراپ يول ئاپتۇ. ھانگاي تاغلىرىنى سەن بىلسەن، بىلمەسەڭمۇ ئاڭلىغانسەن. ئۇ تاغدىن قۇشقاچ ئۆتسە قانتى مۇزلايدۇ، جەرەن ئۆتسە ئايىغى توڭلايدۇ. بىراق ئىنانقۇلى قورقۇپ قالماپتۇ، كۆك تەڭرىنى ياد ئېتىپ، كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپتۇ، ئامان-ئېسەن تاغدىن ئۆتۈپتۇ.

دادا، ئۇنىڭ دۇئاغا كۆتۈرۈلگەن قوللىرىغا قارا، كۆردۈڭمۇ؟ قۇلىقىنىڭ قالقانلىرى كەمبەكەن؟ سەۋەبىنى بىلگۈڭ بولسا بىلىۋالغىن،

قۇلاقلىرى ئاشۇ تاغدا ئۇششۇپ كەتكەن!

دادا، ئىناققۇلى خىزىر سۈپەت ئادەم ئىكەن. ئۇ ساڭا ئوخشاش گەپ قىلغانىدى، دېگەنلىرى مانا ئەمدى ئالدىغا كەلدى. ئۇمۇ دېگەننى قىلدى، مەقسەتلىرى ھاسىل بولۇپ، ئۇلۇڭ ئەمدى قاغان بولدى. دادا، ئۇلۇڭدىن گۇمان قىلما، ئۇ قاغان بولغاندا يالغاندىن ياغلاقار بولۇۋالدى، ئەل ئالدىدا «مەن ئادىز» دەپ مىڭ قېتىملاپ تەكرارلىدى. تەن بەرگەن، سەنمۇ، مەنمۇ خاتا ئويلاپتۇق، ئەل-يۇرتقا لازىملىقى ئۇرۇق ئەمەس، بەلكى ئادەم ئىكەن، گېزى كەلسە «لۇق»، «لىك» نىمۇ قايرىپ قويدىكەن.

قارا، ئىناققۇلى سەردار قەبرەڭ ئالدىدا تىز پۈكۈۋاتىدۇ، گۇناھنى تىلەپ، سەندىن ئەپۈ سوراۋاتىدۇ. دادا، سەن ئىناققۇلى ئېيتقاندا، تەڭرىدەك ئۇلۇغ ئادەمسەن، ئۆزىڭلەر ئۈچۈن قورسىقىڭنى كەڭرى تۇتسەن، ئىشىنىمەن، سەن ئىناققۇلنىڭ توۋسىنى قوبۇل قىلسەن، ئۇلۇڭ ئۈچۈن ئەمدى ئۇنى ئەپۈ قىلسەن، شۇنداقمۇ دادا؟ دادا، قەبرەڭ قېشىدا دۇئا قىلىۋاتقان بۇ يىگىتكە قارا، ئۇنىڭ كۆزىگە قارا، بۈزىگە قارا، بۇرۇنغا قارا، قارىغىن دە، نەسەبىنى سورىساڭ سورا، ئەمما ئېتىنى سورىما. سوراپلا قالساڭ، مەن دەۋىتىمەن، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىساڭلا بىئارام بولسەن. بىراق، دېسەم-دېمىسەم، سىياقدىغا قاراپ ئۇنىڭ تابغاچ ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولدۇڭغۇ دەيمەن؟ دۇرۇس، ئۇ ئۆزى ئېيتقاندا، ئۇ ئەسلىدە تابغاچ بالىسى، ئەمدىلىكتە ئۇيغۇر بالىسى، ئۇلۇڭنىڭ يېنىدىكى قابىل تۈمەنباشى.

ئەسلىدە باق، دادا، بۇ يىگىتنى جەزمەن تونۇيسەن، خاتىرەڭنى ئاخۇرساڭلا خاتىرەڭدىن ئۇنىڭ سۆرتىنى تاپالايسەن. دادا، نېمە دېدىڭ، ئۇنى ئەسلىيەلىدىم دېدىڭمۇ؟ ئەسلىيەلمىسەڭمۇ ھەيران قالمايمەن. چۈنكى سەن 60 لاردىن ھالقىغان ئادەم. ئەمدى ئېيتاي،

ۋەسىيەنىڭ ئۈستۈن كېلىپ، قۇتلۇق ئوغلۇك ئوردۇبالقتا خۇپىيانە قان يىغلاپ قالغاندا، بوران ھۇۋلاپ تۇرغان بىر كېچىدە ئۇ سېنى ۋە دادا بىر، ئانا بۆلەك سىڭلىمنى ھارۋا بىلەن مۇشۇ يەرگە ئېلىپ كەلمىدىمۇ؟ قەبرەڭنى ئۆزى قېزىپ، يەرلىكىگە ئۆزى قويىدىمۇ؟ يەنە ئەسەلەپ باق، ھېيت-ئايەملەردە ئوغلۇك بىلەن بىللە كېلىپ، پات-پات يوقلاپ تۇرمىدىمۇ؟ قاتار-قاتار قەبرىلەرنى كىرىپكى بىلەن سۈپۈرۈپ، كۆز يېشى بىلەن سۇغارمىدىمۇ؟

دادا، بۇ يىگىتنى ئەمدىلەتن تونۇدۇم دەمسەن؟ بەللى، كۆزۈل-رىڭدىن ئايلىنماي دادا، خاتىرەڭدىن ئايلىنماي دادا...

— ئانا، سەن نېمىدىگەن بەختلىك-ھە؟ قارا، بىر يېنىڭدا دادام يېتىپتۇ، بىر يېنىڭدا ئاكام يېتىپتۇ، بىر يېنىڭدا سىڭلىم يېتىپتۇ. بەلكى مەنمۇ كۆز بۇمغاندا سېنىڭ ئاياغ ئاستىڭدىن جاي ئالارمەن. ئۇ ئالەمدە خىزمىتىڭدە بولۇپ، ئۆز بۇرچۇمنى ئادا قىلارمەن.

ئانا، كۆزلىرىڭنى بىر ئاچقىنە، كۆزۈڭنى ئېچىپ ئوغلۇڭغا مۇند-دەقچىلا بىر قاراپ قوي. گۆدەك ۋاقتىمدا «ئىگىن كىيىشنى زادى ئۇقمايسەن، يېڭى كىيىم كىيىدىڭمۇ، بىردەمدىلا مەينەت قىلىۋېتىسەن» دەپ تولا قاقشايتتىڭ. مانا ئەمدى چوڭ بولدۇم، چوڭ بولۇپ ئىككى نەۋرەڭنىڭمۇ دادىسى بولۇپ قالدىم. مانا ئەمدى ئۈستۈمدە قاغانلارلا كىيەلەيدىغان زەرباپ تون، گۆھەر قويغان قاما تەلپەك، ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن بەلۋاغ، پارقىراپ تۇرغان خۇرۇم ئۆتۈك تۇرۇپتۇ. قېنى ئېيتقىن، ئىگىن كىيىشنى ئۆگىنىۋاپتىمەنمۇ؟ كەيگەنلىرىم يارىشىپتىمۇ؟ ھەي، ئورنۇڭدىن تۇرساڭ ئىدى ئانا، سېنى قاغان ئانىسىدەك كىيىندۈرسەم، باشتىن-ئاياغ دۇردۇن بىلەن پۈركۈۋەتسەم، قۇلقىڭغا ئالتۇن زىرە تاقاپ قويسام، شاھانە نازۇنپەتلەردىن بەھرە ئالدۇرسام، ئەنە ئاۋۇ ئېسىل مەپەمگە ئولتۇرغۇزۇپ، خالىغاندا ھاپاش قىلىپ، جىمى ئالەمنى چۆرگە-

لەتسەم.

ھېلھەم يېتىپ تۇر، دادام بىلەن مۇڭدېشىپ، سىڭلىم بىلەن تونۇشۇپ تۇر، بېشبالىقنى قولغا ئېلىپ، نۇسرەت ناغرىسىنى ياڭرىتىپ يەنە قايتىپ كېلۈرمەن. قەبرەڭگە كېلىپ، بىر ئەجرىڭگە ئونى قايتۇرارمەن. ساقلاپ تۇر، ئوغلۇڭنى ساقلاپ تۇر ئانا...

— ھەي ئوبدان ئاكا، ھاياتلىقىڭدا قورقۇمسىز ئىدىڭ، ئات مىنگەندە ئوقتەك چاپاتتىڭ، كۆرۈكىنىمۇ ئوبدان باساتتىڭ، بۈگۈنكىچە ھايات بولساڭ ئىدىڭ، ئاۋۇ تەمبىر بۇقىدەك ئالامەت بىر سەردار بولار ئىدىڭ. ناھايەتتىكى، سەردار بولغۇچىلىك ياشىيالىمىدىڭ، تاش يۈرەك. لەرنىڭ زورى بىلەن بەك بالدۇر كېتىپ قالدىڭ، قۇتلۇق ئىنىڭنىڭ قاغان بولۇپ، سەلتەنەت سۈرگىنىنىمۇ كۆرەلمىدىڭ. ھەي، كۆرگەن بولساڭ قانچىلىك خۇشال بولۇپ كېتەر ئىدىڭ-ھە؟

ئاكا، ماڭا ئىشەن، ئىنىڭ قۇتلۇق ناھەق ئۆلگىنىڭنى يادىدا ساقلايدۇ، تەڭرى بورخان ئېيتقاندا، ئادالەتنى ھەمراھ قىلىدۇ، پۇق-را-ئاۋامغىمۇ، لەشكەر-سەردارغىمۇ ھېلىقىلار قىلغاندەك زۇلۇم قىلمايدۇ. زۇلۇم قىلغانلارنى ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ. ئەي باتۇر ئاكا، ئىنىڭ ئەل يۈكىنى زىمىنىگە ئېلىپ يىراق-يىراقلارغا كېتىۋاتىدۇ، ئاتا-ئانىسىغا قارىيالىمايدۇ. سەندىن ئۆتۈنەي، ئۆزۈڭ ئۈچۈنمۇ، ئىنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بول، دادام ياشاندى، ئەمدى ئۇ بۇرۇنقىدەك بازغان ئۇرۇپ يۈرمىسۇن، ئانام سۇ توشۇيمەن دەپ ئاۋارە بولمىسۇن. ئۇلار سېنىڭ دۆلىتىڭدە، مېنىڭ دۆلىتىمدە خاتىرجەمگىنە كۈن ئۆتكۈز-سۇن. سەن بىلىسەن، ئىنىڭمۇ بىلىدۇ، ئاتا-ئانىلارنى ئۇلۇغلاش تەڭ-رىنى ئۇلۇغلاشتۇر.

— سالام سىڭلىم، ساڭا سەن بىلىدىغان، لېكىن سەن تونۇماي-دىغان قۇتلۇق ئاكاڭدىن ئاكالارچە سالام! قېنى ئېيت، سالىمىنى

ئىلىك ئالارسەنمۇ، مېنى «ئاكا» دەپ چاقىراسەنمۇ؟ دۇرۇس، سەن مېنى تونۇمايسەن، مەنمۇ سېنى تونۇمايمەن. ئىشەنگىنىكى، بىز تونۇش-مىغان بىلەن، ئانىمىز باشقا-باشقا بولغان بىلەن، دادىمىز يەنىلا بىر خۇددى ئۇرخۇن ۋە توغلا دەريالىرىنىڭ تومۇرى بىر بولغىنىدەك، بىزنىڭمۇ تومۇرىمىز بىر، تومۇرىمىزدا ئاققان قان يەنىلا ئوخشاش قان. سىڭلىم، سېنى ئوڭۇمدا كۆرمىگەن بولساممۇ، لېكىن چۈشۈمدە كۆرگەنمەن، خىيالىمدا كۆرگەنمەن. مەن سېنى ئوبدان تونۇيمەن. سېنىڭ تاڭ شەبنىمىدەك پاك ۋە چۇغلۇق چىچىكىدەك چىرايلىقلىقىڭنى، بالىلىق مۇھەببىتىڭنىڭ دەريا سۈيىدەك ئۆركەشلەپ تۇرىدىغىنىنى، داداڭغىلا ئەمەس، بەلكى داداڭنىڭ پۇشتىدىن تامغان ناتونۇش تۇغقان-لىرىڭغىمۇ تۇغقانلارچە كۆيۈنىدىغىنىڭنى ئوبدان بىلىمەن. ئانا قىسا-سنى قىساسىم دەپ بىلىپ، نەسەب نومۇسىنى ئاقلاش ئۈچۈن جان پىدا قىلغىنىڭنىمۇ ئوبدان بىلىمەن. يەنە شۇنىمۇ بىلىمەنكى، بۇنداق پىداكارلىق، بۇنداق باتۇرلۇق ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ، پەقەت تۆمۈر بىلەن بىللە چوڭ بولغان، تۆمۈر سۈيىدە تۇلۇنغان ۋە تۆمۈرنىڭ ھەممە خىسلەتلىرىنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان تۆمۈرچى-نىڭ ئەۋلادىنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ. سەن داداڭنىڭ ئوبدان قىزىسەن، ئاكاڭنىڭ باتۇر سىڭلىسىسەن. ئەلۋىدا سىڭلىم، ئامراق داداڭ بىلەن، سەن كۆيۈنگەن جىمى تۇغقانلىرىڭ بىلەن قىيامەتلىك بىللە بولغىن، مەيلى قەيەردە بولاي، سېنى دۇئادا ياد ئېتىمەن، سېنى ئۇنتۇمايمەن...

قەدىردان دادا، مېھرىبان ئانا، تۇيۇقسىزلا خۇشال قىلىۋېتەي دەپ قەبرەڭلەرنى سۆيۈپ تۇرغان ماۋۇ يىگىتنى تېخى سىلەرگە تونۇشتۇرما-دىم. قېنى قاراڭلار، ئوبدانراق قاراڭلار، بويى شەمشادەتكە، بەستى تاغلاردەك بۇ بەرنا يىگىت زادى كىم بولىدىكىن؟ تىكىلىپ قاراڭلار،

ئىنچىكرەك سەپسىلىكلار. ئۇنىڭ بوز دالادەك بوز كۆزلىرى، تاۋلانغان قويۇچتەك مەزمۇت مۇسكۇللىرى، قىڭراقتەك تىك قاڭشىرى، بۇدۇر-بۇ-دۈر قارا چاچلىرى ئوغلۇڭلارنىڭكىگە ئوخشامدىكەن؟ سىلەرنىڭكىگە ئوخشامدىكەن؟ ھە، قويۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكەن دېدىڭلارمۇ؟ شۇنداق، ئۇ ئوخشايدۇ. ئوغلۇڭلارنىڭ ئوغلى، سىلەرنىڭ سۆيۈملۈك نەۋرەڭلەر بولغىنى ئۈچۈنلا ھەممىزگە ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئانىسى قېنى، بىزنىڭ چىرايلىق كېلىنىمىز قېنى دەپ سورامسىلەر؟ ئەگەر ئۇ بۇ دۇنيادا ھايات بولسىدى سىلەرنى يوقلىغىلى كەلمەي قالاتتىمۇ؟ ئۇنى بۇ دۇنيادىن ۋاقىتسىز كېتىپ قالدى دېسەم، كۆڭلۈڭلەرنى بۇزماڭلار، كۆز يېشى قىلماڭلار، ئۇ كەتتى، بىراق، نەۋرەڭلەر قولانقارا بىلەن ئايچەچەكنى ئوغلۇڭلارغا يالداما قىلىپ كەتتى.

مانا، نەۋرەڭلەر قولانقارا تۈمەن لەشكەرگە باش بولۇپ، قانلىق جەڭلەرگە كېتىپ بارىدۇ، ئوقلار ئارىسىغا، نەيزىلەر ئارىسىغا، ئەجەل ئارىسىغا كېتىپ بارىدۇ. ئەمما سىلەر ۋاھىم يېمەڭلار، نەۋرەڭلەر ئەمدىلا 19 غا كىرگىنى بىلەن، باھادىردەك جەڭ قىلىدۇ، يۈرۈڭلەرنى ھەرگىزمۇ يەرگە قاراتمايدۇ. ئانا ئۇزىغا ۋارىس بولۇپ، نەسەب چىرىغىمىزنى ياندۇرىدۇ، ئۇنى تازا نۇرلاندۇرۇپ، ئەۋلادلارغا تاپشۇرىدۇ.

— دادا — ئانا، ئاڭلاۋاتامسىلەر، قۇياش قىزىپ، ھاۋا ئىسسىپ كېتىۋاتىدۇ، سەردارلار جەڭگە ئالدىراپ، بىتاقەت بولۇۋاتىدۇ. مانا ۋاقتى كەلدى، قاغان ئوغلۇڭلار ۋە تۈمەنباشى نەۋرەڭلەر ئەمدى يولغا چىقىدۇ. سا بولمايدۇ. نەگە دەمسىلەر؟ نەگە بولاتتى، يىراق بېشبالىققا، يىراق قاغانبۇتقا، بەلكى ئاڭلىغانسىلەر، ئوغلۇڭلار تاراس قاغاننىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئوردۇبالىققا قايتقان چاغدا تۇبۇت قوۋمى بۇ شەھەرلەرنى بېسىدۇ. ۋالغان، بېشبالىق ھىراۋۇلى تابغاچ ياكى شىڭگومۇ شەھەرلىرىنى تاشلاپ قۇچۇدىن پاناھ تاپقان.

ئەمدى بەس! شەھەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىپ نومۇسنى ئاقلايدىغان چاغ يېتىپ كەلدى. ئەمدى بىز سۇلالە ئۈچۈن، ئۆزىمىز ئۈچۈن جەڭگە كىرىمىز، ئەجەل بىلەن ئېلىشىپ، نۇسرەت بىلەن قايتقان چېغىمىزدا قەبرەڭلەرنى يوقلاپ كېلىمىز. كاتتا تىلاۋەت ئۆتكۈزۈمىز، روھىڭلارغا ئاتاپ قان قىلىمىز...

قېنى، تەڭرى سۈپەت قەدىردانلار، ئوغۇللىرىڭلارغا، قېرىنداشلىق-رىڭلارغا ئاق يول تىلەڭلار، ئامەت تىلەڭلار، ئاسايىشلىق تىلەڭلار...

شۇنداق قىلىپ، ئايچۇر قاغان قازا قىلدى، قىز تۇرمۇشمۇ قازا قىلدى، قۇتلۇق قاغان تەختتە ئولتۇردى. دەپنە ئۆتۈپ، چوڭ ھازا بېسىقماستلا چوڭ ئاستانىگە ئەلچى ئەۋەتتى. كۆپ ئۆتمەيلا قايتىپ كەلگەن ئوردا ئەلچىسى سۇلالىنىڭ تەزىيىسى بىلەن قۇتلۇق قاغانغا مەنسۇپ بولمىش ئاتاق-ئوتوغاتنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلدى. «دىيانەتلىك قۇتلۇق قاغان» دەپ تارتۇقلاشقان قۇتلۇق قاغان ئۈچ ئايلىق جىددىي تەييارلىقتىن كېيىن بېشبالىق شەھىرى تامان چوڭ يۈرۈش قىلدى. يۈرۈشنىڭ ئالتىنچى كۈنى جەمەت قەبرىسىگە يېتىپ كېلىپ، دۇئا-تەكلىپنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئاۋۋال جەنۇبقا، كېيىن قىياش كۈنپە-تىشقا قايرىلىپ، ئالتە داۋان، توققۇز ئېقىندىن ئامان-ئېسەن ئۆتكەندىن كېيىن بېشبالىق ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى. دە، يۇلغۇنلۇق دۆڭلەر ئارىسىغا كىرىپ تۇيدۇرمايلا بارگاھ قۇرۇۋالدى. قارا قۇچۇدىن پاناھ تاپقان ياڭ شىڭگومۇ 4000 چە ئوردا لەشكىرىنى باشلاپ، ھەيتە ئىچىدىلا قاغان يېنىدا ھازىر بولدى. ئاخىرقى بىر لەشكەر، ئاخىرقى بىر ھارۋا ۋە ئاخىرقى بىر پادا-قوي ئون كۈن ئۆتكەن بىر كۈنى ئاندىن قاغان لەشكەرگاھىغا يېتىپ كەلدى، قاغان مۆلچەرىدىكى 80 مىڭ لەشكەرنىڭ باش-ئاخىرى تەڭشىلىپ بولدى.

— ئۈچ يىل بۇرۇن بېشبالىقنى قامال قىلغاندا، 200 مىڭ تۇبۇت لەشكىرى بار ئىدى، — دېدى، ۋەزىر ئەزەم ئىنانقۇلى دۈشمەن ئەھۋال-نى مۇلاھىزە قىلغاندىن كېيىن قاغانغا، — كېيىن ئۇلار بېشبالىقنى ئىگىلىدى، ئارقىدىنلا نۇرغۇن لەشكەر قاغانبۇت شەھىرىگە يۆتكەلدى. ئەمدى بۈگۈن بېشبالىقتا قانچە لەشكەر بار، قاغانبۇتتا قانچە لەشكەر بار، بۇ بىزگە قاراڭغۇلۇق، سۈن زى ھەزرىت ئېيتقاندەك، جەڭدىن بۇرۇن ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلمەك كېرەك.

قاغانلىق سەربايىنى سېلىپ تاشلاپ، ھېلىلا جەڭگە كىرىدىغان-دەك جەڭ كېسىمى كىيىۋالغان قۇتلۇق قاغان بارگاھ ئالدىدا تۇرۇپ بۇ سۆزلەرنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلىدى ۋە:

— ئەمىرلەشكەر دۇرۇس ئېيتىدۇ، مۇنداق بولسۇن، ھەر نە قىلساڭلار قىلىپ، شەھەر ئەھۋالىنى ئوبدانراق تىڭتىڭلاپ بېقىڭلار، بېشبالىقتا لەشكەر كۆپ بولسا، كۈچنى توپلاپ بېشبالىقتا ئات سالارمىز، ئۇنداق بولمىسا، ئىككى شەھەرگە تەڭ تېگىش قىلىپ، قار چۈشكۈچە ئوردۇبالىققا قايتىۋالارمىز، — دېدى ئىنانقۇلغا مەسلىھەت ئاھاڭدا.

ئەسلىدە، ئوردۇبالىق لەشكەرلىرى بارگاھ قۇرغاندىن بېرى، ئەمىر لەشكەر ئىنانقۇلى كۆپ قېتىم ئايغاقچى ئەۋەتىپ دۈشمەن ئەھۋالىنى تىڭتىڭلاشقا ئۇرۇنۇپمۇ كۆرگەنىدى. بىراق، ئىككى شەھەر ئەتراپىدا تىرىكچىلىك قىلىدىغان يەرلىك قوۋملەرنىڭ تۇبۇتلارغا بېقىنىدىغىنى بېقىنىپ، كۆچۈپ كەتكەنلىرى كېتىپ، بىر ئادىمىمۇ قالمىغاچقا، خەۋەر تىڭتىڭلاش ئۈچۈن ھېچقانداق ئامال تاپالمىغانىدى. تۇبۇت زەنىۋىسى ئىككىلا شەھەرنى قامال ھالىتىدە تۇتۇپ تۇرغاچقا، شەھەر قوۋۇقىدىن كىرىپ-چىقىدىغانلارنىمۇ تاپقىلى بولمايتتى. ناگان-ناگاندا كىرىپ-چىقىدىغان تۇبۇت كارۋانلىرىدىن ئۈمىد كۈتۈش يولۋاسنىڭ ئاغزىغا بېشىنى تىقىپ بەرگەندەكلا ئەخمەقلىق بولاتتى.

— بۈگۈنكىچە ئامال بولمايۋاتىدۇ، — ئىنانقۇلى ئۈمىدسىزلەندى.
گەندەك باش چايقىدى ۋە بۇ ئەھۋالدىن قاغاننى خەۋەرلەندۈردى.
— ئۇنداقتا، سېپىل ئەتراپىغا مەنچاناق تىكلەپ، شەھەر ئىچىگە
تاش ئېتىڭلار، بىر ئاش پىشىم تاش ئېتىپلا ئالدى-كەينىڭلارغا قارىماي،
لەشكەرگاھقا قايتىپ كېلىڭلار! — دېدى، قاغان بىر پەس ئويلىنىۋال-
غاندىن كېيىن، پەرمان بېرىپ.

— باش ئۈستىگە، ئاللىلىرى!
ئىنانقۇلى قۇللۇق بىلدۈردى، لېكىن نېمىنىدۇر چۈشەنمىگەندەك،
كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى. ئۇ قانداقتۇر بىر دەستۇرنى ئېلىپ كېلىپ
ئۆرە تۇرۇپلا ۋاراقلاشقا باشلىدى.
— يەنە بار، بارگاھ-بارگاھلاردا گۈلخان يېقىڭلار، بىر كېچە،
پەقەت بىر كېچىلا...

قاغان يەنە يارلىق بەردى. ئىنانقۇلى دەستۇردىن بېشىنى كۆتۈ-
رۈپ، بىر قاغانغا، بىر دەستۇرغا قارىغانچە داڭقىتىپ تۇرۇپ قالدى.
قاغان دېگەن بەرىبىر قاغان، سەردار دېگەن بەرىبىر سەردار.
ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلى تابغاچ دەستۇرلىرىدىنمۇ، ئۇزاق يىللىق جەڭ
كەچمىشىدىنمۇ قاغاننىڭ بۇ تەدبىرىگە ھېچقانداق بىر مىسال تاپالمىدى-
يۇ، ئۇنى بەجاندىل بەجا كەلتۈردى. كۈچلۈك مەنچاناقنى ئۇنى
تىكلەپ، سېپىل ئىچىگە بىر ئاش پىشىم تاش ئاتتى. شۇ كۈنىلا بۇيرۇق
بېرىپ، بارگاھ-بارگاھلاردا گۈلخان يىقتى. بىر كېچە، پەقەت بىر
كېچىلا بېشبالىقنىڭ تۆت ئەتراپى كۈندۈزدەك يورۇپ كەتتى.

ئارىدىن بىر كۈن ئۆتتى. گۈگۈم پەردىسى يېيىلىپ، قاغان
بارگاھى كېچە تىمتاسلىقىغا چۆمۈلگەن چاغدا سېپىل سەردارى تەمبىر
بۇقا قاغان بارگاھغا كىرىپ كەلدى، بىر قەغەزنى ئىنانقۇلغا تۇتقۇزۇ-
ۋېتىپ:

— قاغان ئالىيلرىغا، ھىراۋۇل جانابلىرىغا، جانابىي ئەمىرلەش-
كەرگە مەلۇم بولغاي، قاغان پەرمانى بىلەن سېپىل ئەتراپىدا چارلاپ
يۈرگىنىدە بېشبالىقتىن ئۇچۇپ چىققان يا ئوقىدىن مەزكۇر پۈتۈكنى
بايقاپ قالدىم. ئالىيلرى كۆزدىن كۆچۈرۈپ ھۆكۈم قىلغايلا، —
دېدى-دە، كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

— قېنى ئوقۇڭ، — دېدى قاغان نەيچە قىلىپ يۆگەلگەن،
بارماقچىلىك چوڭلۇقىكى ئوق پۈتۈكنى قوش قوللاپ تۇتۇپ تۇرغان
ئەمىرلەشكەرگە ئىجازەت بېرىپ.

ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلى ئوق پۈتۈكنى ئاۋايلاپ ئېچىپ، ئۈزۈپ-
ئۈزۈپ ئوقۇشقا باشلىدى.

«كاتتىلارغا مەلۇم بولغايكى، ئۆتكەن يىلى ۋابا تارقاپ، تۇبۇت
لەشكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى ھالاك بولدى، قالغانلىرىنىڭ ئوزۇقى
تۈگەپ، ھالى خارابلاشتى. تۇبۇت زۇلۇمىدىن بىزار بولغان شەھەر
ئەھلى قاغان لەشكەرلىرىگە تەقەززا دۇر. ئېتىلغان تاشلاردىن، يېقىلغان
گۈلخانلاردىن قاغان لەشكەرلىرىنىڭ يېتىپ كەلگىنىدىن خەۋەر تاپقان
چۈيە جىنجوڭ يا ئوقىغا پۈتۈك باغلاپ، سېپىل تېشىغا ئانقۇزدۇم. ئەنە
يەنە ئاتۇرمەن...»

ۋەزىر ئەزەم ئىنانقۇلى ئوق پۈتۈكنى تۇتقان يېتى بىر ھازاغىچە
ئولتۇرۇپ قالدى ۋە توقۇم دەستۇرلارغا بىر قارىۋېتىپ، ئۆزىچىلا
خورسىنغان يېتى قاغان ئالدىغا كېلىپ تىزلانماقچى بولۇۋىدى، قاغان
ئۇنى يۆلەپ تۇرۇپ:

— نېمە ۋەجىدىن تىزلانماقچى بولۇۋاتىسىز ئەمىرلەشكەر، ئاتا
يوللۇقلارغا بۇنداق ئەدەپ جايىز ئەمەس دەپ ئېيتقان ئىدىمغۇ؟ —
دېدى، خاپا بولۇپ.

ياشانغان ئىنانقۇلى تەسلىكتە ئۆرە بولدى ۋە قاغاننىڭ قوللىرىنى

تۇتۇپ تۇرۇپ دېدى:

— يېقىر قۇللىرىنىڭ نەزەر كۆزى تەمەننا تۇمانلىرى بىلەن توسۇلغانىكەن، شۇ سەۋەبلىك، قاغان ئالىيلىرىنىڭ دانا تەدبىرىنى تا ھېلىغىچە چۈشەنمەي يۈرۈپتىمەن. مانا ئەمدى بۇ تەدبىرنىڭ كاتتا سەمەرسىنى كۆرۈپ قاغان ئالدىدا خىجىل بولۇۋاتىمەن... خىجىل بولۇۋاتىمەن...

— ھەي، مۇشۇ گەپىمدى ئەمىرلەشكەر، بۇ تەدبىرلەرنىڭ ھەي-ران قالىدىغان نېمىسى بار، بەك ئاددىي، بەك ئاددىي، — قاغان يىغلامسىراۋانغان ئەمىرلەشكەرنى كىچىك بالىنى پەپلىگەندەك پەپلەپ تۇرۇپ ئېچىلىپ-يېيىلىپ شۇنداق دېدى، — ئويلاپ بېقىڭ، بىز بۇ يەرگە يېتىپ كەلدۇق-دە، سېپىل تېشىدا بارگاھ قۇردۇق. تۇبۇت لەشكەرلىرى ساراڭ بولمىسلا، يېتىپ كەلگىنىمىزنى شەھەر ئەھلىدىن مەخپىي تۇتدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئوردا ئۈچۈن خىزمەت قىلغۇچىلارمۇ كەلگىنىمىزدىن بىخەۋەر قېلىپ، مەلۇمات يوللاش تەرەددۇتىدا بولمايدۇ. شۇڭا شەھەرگە تاش ئاتتۇق، كېچىلەردە گۈلخان ياقىتۇق. شۇنداق قىلىپ كەلگىنىمىزدىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۈردۇق. مانا مۇشۇنچىلىكلا ئاددىي گەپ...

قۇتلۇق قاغاننىڭ يەنە بىر ئاقىلانە تەدبىرى بىلەن، ھۇجۇم ۋاقتى ئەتەي بىر ھەپتە كېچىكتۈرۈلدى. مەنچاناق بىلەن تاشمۇ ئېتىلمىدى، كېچىلىرى گۈلخانمۇ يېقىلمىدى. لەشكەرلەر كۈندۈزلىرى چەۋگەن ئوي-ناپ، ئوغلاق تارتىشتى، يا كىرىچلىرىنى چىگىتىپ، شەمشەر بىلەپ ۋاقىت ئۆتكۈزدى. ساداقەتمەن چۈيە جىنجۇڭنىڭ ئوق پۈتۈكىدىن «تۇبۇت لەشكەرلىرى ساراسىمىگە چۈشتى، شەھەردە چوڭ پاتىپاراق باشلاندى» دېگەن خەۋەر مەلۇم بولغان ھامان قۇتلۇق قاغان جىددىي كېڭەش چاقىردى. سەردارلارنىڭ چوڭ كېڭىشىدە، ئۇ ئاخىرقى پەرما-

نىنى جاكارلىدى:

— كۆك تەڭرى بىزگە پۇرسەت بەردى. سەردار تەمبىر بۇقا ۋە تۈمەنباشى قۇلانقارا 30 مىڭ لەشكەر بىلەن قاغانبۇت شەھىرى تامان يولغا چىقسۇن، ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلى بىلەن بېشبالىق ھىراۋۇلى ياڭ شىڭگو تۆت تۈمەن لەشكەر ئېلىپ، بېشبالىق سېپىلىگە تېگىش قىل- سۇن، ياغلاقلار لىڭ تۈمەنباشى بىر تۈمەن لەشكەر بىلەن قاغان بارگاھىدا پەرمان كۈتسۇن.

— ئاڭلاڭلار ۋە ئەستە تۇتۇڭلار، شەھەرلەرنى شۇنداق قاتتىق قورشاشقا، دۈشمەن بېشىدا قىيامەت قايم بولسۇن، بىراق، قورشاۋ شەھەرنىڭ ئۈچ تەرىپى بىلەن چەكلەنسۇن!

— بىر تەرەپنى ئوچۇق قويماقتىن مەقسەت نېمىكىن ئالىيلىرى؟
— دۈشمەن قورقۇپ قاچماقچى بولسا، ئەمما قېچىش ئۈچۈن يۈچۈق تاپالمىسا، بىز بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىشقا مەجبۇر بولىدۇ، ئىككى تەرەپتىنلا تالاپەت كۆپ بولۇپ كېتىدۇ. دۈشمىننى تۆت تەرەپتىن قورشاۋغا ئېلىش ئاقىل سەردارنىڭ ئىشى ئەمەس.
— بېشبالىقنىڭ قايسى تەرىپىدىن يۈچۈق قالدۇرۇمىزكىن ئالىي-لىرى؟

— ئەلۋەتتە، كۈسەن قوۋۇقى تەرەپتىن.

— دۈشمەن كۈسەن تەرەپكە قېچىپ كەتسىچۇ ئالىيلىرى؟

— قاچسا قاچسۇن، قاغاننىڭ كۈتدىغىنىمۇ شۇ.

تەمبىر بۇقا بىلەن قۇلانقارا ئالدىن يولغا چىقتى. ئۇلار قاغانبۇتقا يېتىپ بارغان بىر مەھەلدە بېشبالىقنىمۇ ھۇجۇم باشلاندى. قاغان بېشبالىققا يېقىن يەردە، بىر تۈمەن لەشكەر بىلەن قورۇقلانغان تاقىر دۆڭ تۆپىسىدە، يادا تاشلىرىنى تەلەڭگىگە سېلىپ، تەڭرى بورخانغا سىغىنىپ، تۇبۇتلارغا سېھىر-جادۇ قىلىۋاتقان مانىلار ئارىسىدا تۇرۇپ،

جەڭ ئەھۋالىنى كۆزەتمەكتە ئىدى.

يۈزلەپ مەنچاناقىتىن ئەجەل ناخشىسىنى توۋلاپ ئېتىلىپ چىققان قارا تاشلار ئۇدۇل سېپىل ئىچىگە چۈشۈپ، ئاسمان-پەلەك توپا ئۆرلەپ-تەتتى. سېپىل تۈۋىدە، ئۈستەڭ قىرىدا، ھېلىقى تاشلاندىق خەندەك ئىچىدە مۆكۈپ ياتقان كاماندازلار يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ، سېپىل ئۈستىدە مەڭدەپ يۈرگەنلەرنى بىر-بىرلەپ يېقىتماقتا ئىدى. شوتتا لەشكەرلىرى دوزاخ شوتىسىدەك ئېگىز شوتىلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، سېپىلغا قوياتتى. شوتىلارغا ياماشقان پىتى سېپىلغا چىقىۋالغانلار قەدلىمچ-نەيزە ئويىنىتىپ، دۈشمەن بىلەن ئېلىشماقتا ئىدى. يۈزلەپ لەشكەر «ھە-ھۇ» قىلىپ، ئۇچى ئۇچلۇق يوغان لىمىلار بىلەن قوۋۇقلارغا زەربە بېرەتتى. نەلەردىندۇر تۈتۈن ئۆرلەيتتى، نەلەردىندۇر ئوت كۆيەتتى. جەڭ شەپسىگە غەرق بولغان بېشبالىق شامال سوققان ئورماندەك گۈرۈلدەيتتى، دولقۇنلۇق دېڭىزدەك چايىقاتتى، توپان بالاسى باسقان-دەك شارقىرايتتى...

ئەنە، كۈنچىقىشتىكى چوڭ قوۋۇق تاغ غۇلغاندەك غۇلاپ چۈشۈپ-تى، يەنە بىر قوۋۇقتىن قويۇق چاڭ كۆتۈرۈلدى.
ئەنە، شەھەر سېپىلىنىڭ قايسىبىر يېرى كەتمەن بىلەن ۋەيران قىلىنىپ، قوۋۇق ئاغزىدەك چوڭ يۈچۈق ئېچىلدى.
ئەنە، كەسكىن جەڭ تۈزۈملىرىدىن يۈزى خىرلەشكەن، قۇلقى پاك بولغان كەچكى قۇياش ئۇپۇق تەرەپكە قىيسايغاندا، «ئۈر-چاپ» توۋلاپ يېتىپ كەلگەن ئۇيغۇر، تابغاچ ئاتلىقلىرى غۇلاپ چۈشكەن ئاشۇ قوۋۇقتىن، ۋەيران بولغان ئاشۇ يۈچۈقتىن تۇغان بۇزغان كەلكۈندەك شەھەر ئىچىگە كىرىپ كېتىشتى...

يەنە شۇ بوز ئاسمان، يەنە شۇ بوز دالا، يەنە شۇ تاقىر دۆڭ، ئوڭ يېنىدا لەشكەر، سول يېنىدىمۇ لەشكەر، كەينىدە ئوردۇبالىق،

ئالدىدا بېشبالق...

قاغان ئاشۇ دۆڭدە تۇرۇۋېرىپ، ئىككى كېچە-كۈندۈز كىرىپكە قاقمىدى، تۈزۈككىنە غىزالانمىدى. شۇنداق قىلغۇسى كەلدى، مانى بورخان ئۇنى ئاگاھلاندۇردى. «كۈتكەن كۈنلەرنىڭ يېتىپ كەلدى، ئۇنى ئوبدان كۆرۈۋال» دېدى تەڭرى بورخان ۋە ئايغىغا كۈچ، ۋۇجۇدىغا دەرمان ئاتا قىلدى.

ئوغلىنى ئىزدەپ كەلدىمىكىن، ياكى نەۋرىسىدىن خاۋاتىرلەندىمەن. كىن، قاغان شىددەتلىك جەڭ قاينىمىدا، باتۇرلارنىڭ ئارىسىدا مەرھۇم دادىسىنىڭ سۈرلۈك چىرايىنى غىل-پال كۆرۈپ قالدى. ئۇ نېمىشقىدۇر قىلىچمۇ ئەمەس، نەيزىمۇ ئەمەس، بەلكى ھېلىقى قىسقا تىغلىق خەن-جەرنى كۆتۈرۈۋالغان، خەنجەر بىسى قىپقىزىل قانغا مىلەنگەنىدى. ئاشۇ قانلىق خەنجەر بىلەن دۆڭ تامان ئۇچۇپ كەلگەن ياۋا ئوقلارنى تۆمۈر تامدەك توسۇپ تۇراتتى. تامغا تەگكەن يا ئوقلىرى مىسالى جانسىز تەمەچتەك تورۇكلاپ يەرگە چۈشەتتى. ئۇ توپ ئارىسىدا كېتىۋېتىپ، دۆڭ تەرەپكە قاراپ، خاتىرجەمگىنە كۈلۈپ قوياتتى، غالىب-لار بىلەن بىللە تۇرۇپ «قاغان... قاغان...» دەپ تەنتەنە قىلاتتى، ئاۋاز بىلەن بىللە كەلگەن ئالامەت بىر كۈچ قۇلقىدىن كىرىپ، يۈرىكىدىن جاي ئالاتتى، ۋۇجۇدىدا غەلىيان كۆتۈرەتتى...

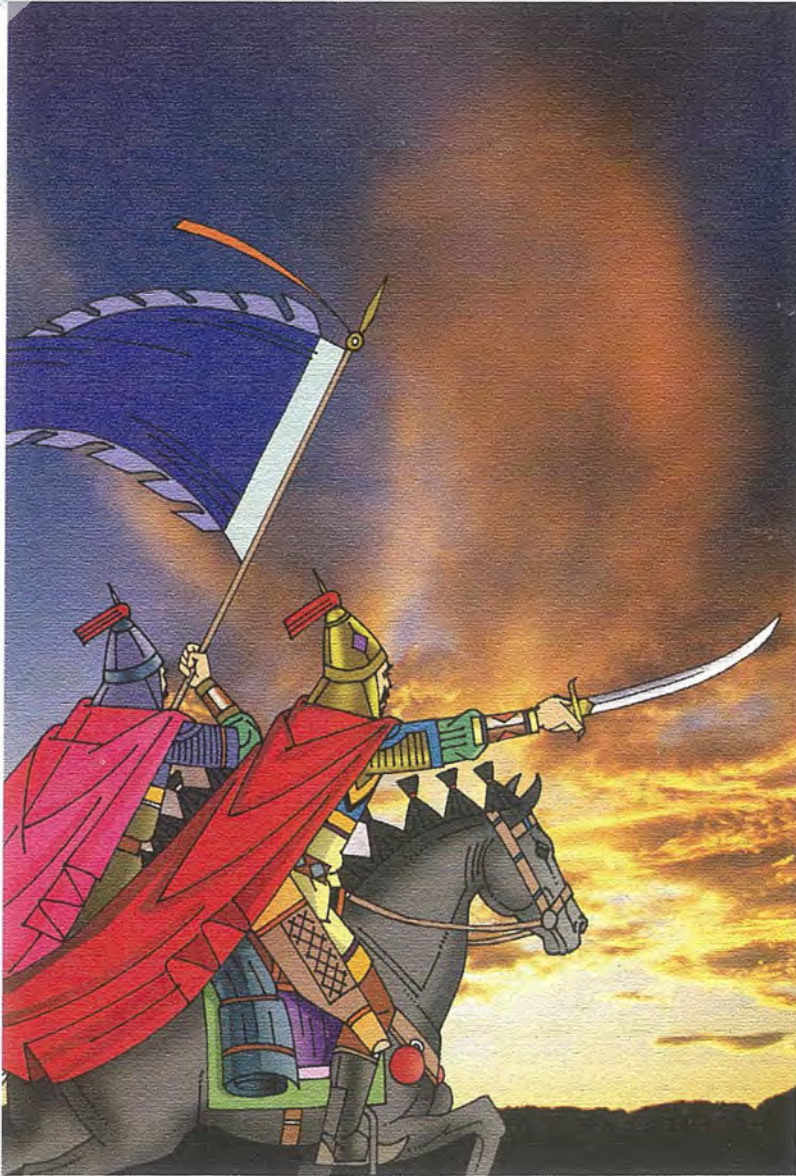
يەنە شۇ تەنتەنە قىلىۋاتقان ئالامان، يەنە شۇ بوز دالا، يەنە شۇ بوز ئاسمان...

ئىنانقۇلى پەيدا بولۇپ، نۇسرەت خەۋىرىنى يەتكۈزگۈچە، تەمبىر بۇقا قايتىپ كېلىپ، خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگۈچە، قۇتلۇق قاغان تۇرغان يېرىدە قىمىر قىلماي تۇرۇۋەردى.

— بېشبالقنى قايتۇرۇۋالدۇق، ئالىلىرى!

— قاغانبۇتمۇ قولغا ئۆتتى، ئالىلىرى!

— تۇبۇنلارنىڭ بىرمۇنچىسى كۈسەن دەرۋازىسىدىن قېچىپ

كەتتى ئالىيلىرى...

كۈنپېتىش تەرەپ گۈلخانەدەك قىزارغانىدى.
قىزارغان كۈنپېتىشقا قاراپ ئالدىراش كۆچۈۋاتقان بۇلۇنلارنى تاماشا قىلىۋاتامدىكىن، ياكى بۇلۇنلارنىڭ مەنزىلگاھىنى بىلمەكچى بولىدىمىكىن، قاغان ئاسمانغا قاراپ جىمجىت تۇراتتى. ئۇنىڭ يا خۇشال بولۇۋاتقىنى، يا كۆز يېشى قىلىۋاتقىنى ھەممەيلەنگە نامەلۇم ئىدى. مىسالى، سەردارلار شۇنداق دەيدىغاندەك ۋە ياكى شۇنداق گەپلەرنى ئاڭلاپ بولغاندەك، ھېچكىمگە ئېرەن قىلمايتتى.

قۇياش پەسلەۋەردى، بېرىپ-بېرىپ تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى. قالدۇق شەپەقتىن رەڭلەنگەن كەڭرى ئۇپۇق رەڭگارەڭ گۈلىستاندەك، جىلۋىلىك چىراي كۆرسەتتى.

— تۈمەنباشى ياغلاقار لىڭ، پەرمانىمنى قوبۇل قىلغىن، — دېدى قاغان كۈنپېتىشتىن كۆز ئۈزمەي تۇرۇپ:

— باش ئۈستىگە ئالىيلىرى!

— سەن ياكى شىڭگو ھەزرەت بىلەن سەر خىل ئاتلىقلاردىن 500 نى باشلاپ، ئۆلپان-تارتۇقلارنى ھازىرلاپ، ئۇدۇل تاڭ ئوردىسىغا يېتىپ بار — دە، شاھ دېزۇڭغا نۇسرەت خەۋىرىنى يەتكۈزگىن.
— باش ئۈستىگە ئالىيلىرى!

ئارقىدىنلا، قاغان غالىب سەردارلارنىڭ ئېتىنى بىرمۇبىر ئاناپ چىقتى:

— ئىنانقۇلى، تەمبىر بۇقا، قۇلانقارا، تەببىارمۇ سىلەر؟

— پەرمانبەردارمىز ئالىيلىرى! پەرمان نەگە بولسا، بىز شۇ يەرگە. قاغان قىلىچ سېپىنى تۇتقان پېتى سەردارلارغا يۈزلەندى ۋە كۈنپېتىشقا قاراپ قويۇپ تەنتەنە بىلەن:

— تەببىار بولۇڭلار، قاچقانلارنى قوغلاپ تا كۈن پاتقان يەرگىچە سەپەر قىلماقچىمىز! — دەپ ئەمىر قىلدى.

خاتىمە

تارىخىي يازمىلارغا قارىغاندا، جەڭ ھارپىسىنىڭ بىر كېچىسى قۇتلۇق قاغان يەنە بىر يېڭى چۈش كۆرگەنمىش. ئاق تون كىيگەن، خىسلەتلىك ھاسا تۇتقان بىر ئاقساقال قاغانغا خاسىيەتلىك بىر گۆھەرنى ئىنئام قىلىپ تۇرۇپ: «بۇ گۆھەرنى يېنىڭدىن ئايرىمىغىن، ھېچ كېمە چىكتۈرمەي كۈنپېتىشقا لەشكەر چىقارغىن، بۇ ئالەمنىڭ ھەممە يېرى ساڭا بەيئەت قىلغۇسىدۇر» دەپ بولۇپلا كۆزدىن غايىب بولغانمىش. يەنە شۇ يازمىلارغا قارىغاندا، ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلمۇ، كاتتا سەردار نەمىر بۇقىمۇ، تۈمەنباشى ياغلار لىگمۇ ھەتتا قاغان ئوغلى قۇلانقارامۇ شۇ كېچىسى ئوخشاش يەردە ئوخشاش بىر چۈش كۆرگەنمىش. قۇتلۇق قاغان ئاشۇ جەڭ ۋە بېشارەتلىك چۈشتىن كېيىن، قېچىپ كەتكەن تۇبۇت-قارلۇقلارنى قوغلاپ، كۈسەن دىيارىنى قامال-دىن خالاس قىلىپ، قاتمۇقات تاغلاردىن ئاتلاپ ئىسسىق كۆلنىڭ غەربىگە — سۈيئاب دەرياسى^① بويلىرىغا يېتىپ بارغانمىش. سۈيى مول، چۆپى بولۇق بىر يەرنى كۆرۈپ، ئۇ يەردە بالاساغۇن^② شەھىرىنى بىنا قىلغانمىش. ئەل بولغان قارلۇق يابغۇسىنى قارام قوۋملەرگە ئاتامان تىكلەپ، قول بەرگەنلەرنى مېھمان قىلىپ، ھەددى-ھېسابسىز مال-دۇنيا بىلەن ئۆتكەن باغرىغا قايتىپ كەلگەنمىش...

① سۈيئاب دەرياسى — بۈگۈنكى چۇ دەرياسى.

② بالاساغۇن — قىرغىزىستاندىكى قەدىمكى توقماق شەھىرىنىڭ شەرقىگە 40 چاقىرىم كېلىدىغان چۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى قەدىمكى شەھەر، تارىختا قاراخانىيلارنىڭ، كېيىن غەربىي لىياۋنىڭ ئوردا شەھىرى بولغان.

مەسئۇل مۇھەررىر : قەيسەر قۇربان
مەسئۇل كوررېكتور : خەيرنېسا روزى

بوز دالا

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

نەشر قىلغۇچى :	مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى :	بېيجىڭ شەھىرى خېيىڭلى شىمالىي كوچا 14 - قورۇ
پوچتا نومۇرى :	100013، تېلېفون نومۇرى : 010 _ 64290862
ساتقۇچى :	جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باشقۇچى :	دېشىن باسما زاۋۇتى
نەشرى :	2006 - يىل 4 - ئايدا 1 - قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى :	2006 - يىل 4 - ئايدا بېيجىڭدا 1 - قېتىم بېسىلدى
قۇلچىسى :	850×1168 م . م . 32 كەسەلم
باسما تاۋىقى :	16.75
سانى :	0001 _ 4000
باھاسى :	30.00 يۈەن

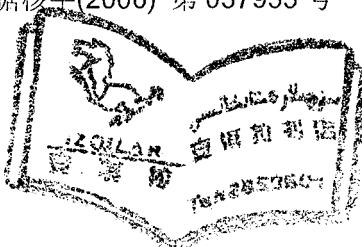
图书在版编目(CIP)数据

怀信可汗 / 艾拜都拉·易卜拉欣著. —北京: 民族出版社, 2006.4

ISBN 7-105-07639-9

I. 怀... II. 艾... III. 历史小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) IV. I 247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2006) 第 037955 号

出版发行: 民族出版社 <http://www.e56.com.cn>
社 址: 北京市和平里北街 14 号 邮编: 100013
电 话: 010-64290862 (维文室)
印 刷: 北京迪鑫印刷厂
版 次: 2006 年 4 月第 1 版 2006 年 4 月北京第 1 次印刷
开 本: 850 毫米×1168 毫米
印 张: 16.75
印 数: 0001-4000 册
定 价: 30.00 元
